

ΓΙΑΝΗ ΚΟΡΔΑΤΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Ὁ Γιάννης Κορδάτος (1891 - 1961), ιστορικός, πολιτικός καὶ κοινωνιολόγος, γεννήθηκε στὴ Ζαγορά Πηλίου. Φοίτησε σὲ Λύκεια τῆς Σμύρνης, Πόλης καὶ τέλειωσε τὸ Γυμνάσιο στὸ Βόλο. Σπούδασε νομικά στὴν Ἀθήνα.

Ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς «Φοιτητικῆς Συντροφίᾳς» καὶ τοῦ Σοσιαλεργατικοῦ κόμματος (1918), διετέλεσε γενικός του γραμματέας (1920 - 1924) καὶ διευθυντὴς τοῦ δημοσιογραφικοῦ τοῦ ὀργάνου.

Πολυγραφότατος, ἐπῆρξε βαθεῖα μελετητὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὴ σύγχρονη ἐποχὴ.

Μὲ τὸ ἔργο του «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» παραμένει ὁ μοναδικὸς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψης στὸ σύνολό της κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς διαλεκτικῆς.

Ἡ προσφορά του στὴν ἑλληνικὴ διανόηση, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ γνώμη γιὰ τὶς ἀπόψεις του, εἶναι ἀνεκτίμητη γιατί χαρακτηρίζεται ἀπὸ εὐλικρίνεια, ἐπιστημονικὴ εὐθύνη, ἑλληνικότητα καὶ ἀνθρωπιά.

Ἡ μεθοδολογία του, οἱ στοχασμοὶ του, ἡ διεισδυτικότητα καὶ ἡ πρωτοτυπία τῶν σκέψεών του ἀποκαλύπτουν τὴ βασανιστικὴ ἀλλὰ καὶ θαυμάσια πορεία τῆς ἑλληνικῆς σκέψης, ποὺ στὶς πηγές της εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀνατρέχει ὅποιος θέλει νὰ λογίζεται ἄνθρωπος.

Γιάννη Κορδάτου :

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος

ΓΙΑΝΗ ΚΟΡΔΑΤΟΥ

**Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ**

**Με βάση άγνωστες πηγές
και ανέκδοτα αρχεία**

Ζ' ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗ — ΑΘΗΝΑ

Ἡ τρίτη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Γιάννη Κορδάτου «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος», ἐκτυπώθηκε πιστὰ ἀπὸ τὴ Β' ἐκδοσὴ (Ἀθήνα 1956).

© 1972 ἐκδόσεις Μπουκουμάνη

Ἐκτυπώθηκε στὸ ἐργοστάσιο γραφικῶν τεχνῶν ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρκαδίας 32, Περιστέρι, τηλ. 5717422, γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗ (Ἀκαδημίας 57, Ἀθήνα, τηλ. 618.502).

«Boukoulmanis» Publications, 57, Acadimias St.,
Athens 143, Greece - Tel. 618 - 502.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Πρόλογος	7
Εισαγωγή	9
ΚΕΦ. Α'. — Οι πρώτες οργανωτικές προσπάθειες του ελληνικού προλεταριάτου	21
ΚΕΦ. Β'. — Το ξύπνημα (οι πρώτες άπεργίες)	27
ΚΕΦ. Γ'. — Οι πρόδρομοι	44
ΚΕΦ. Δ'. — 'Η σοσιαλιστική προπαγάνδα (Πλ. Δρακούλης - Στ. Καλλέργης)	57
ΚΕΦ. Ε'. — Οι άναρχικοί (1894 - 1899)	75
ΚΕΦ. ΣΤ'. — 'Ο Στ. Καλλέργης συνεχίζει τη δράση του (1896 - 1902)	93
ΚΕΦ. Ζ'. — Μαρίνος 'Αντύπας	98
ΚΕΦ. Η'. — Οι κοινωνιολόγοι	106
ΚΕΦ. Θ'. — 'Ο Γ. Σκληρός και ή «Σοσιαλιστική Δημοκρατική Ένωση»	120
ΚΕΦ. Ι'. — Το 'Εργατικό Κέντρο Βόλου	135
ΚΕΦ. ΙΑ'. — Σύνδεσμος των 'Εργατικών τάξεων της 'Ελλάδος .	148
ΚΕΦ. ΙΒ'. — Το Σοσιαλιστικό Κέντρο της 'Αθήνας	152
ΚΕΦ. ΙΓ'. — 'Ο σοσιαλισμός στην Τουρκία και στην Αίγυπτο	171
ΚΕΦ. ΙΔ'. — Το 'Εργατικό Κέντρο της 'Αθήνας	177
ΚΕΦ. ΙΕ'. — Οι μεγάλες άπεργίες στα χρόνια 1908 - 1918	184
ΚΕΦ. ΙΣΤ'. — 'Η εργατική νομοθεσία	206
ΚΕΦ. ΙΖ'. — 'Η Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης	236
ΚΕΦ. ΙΗ'. — Σχέσεις Φεντερασιόν και Σοσιαλιστικών Κέντρων της Παλιάς 'Ελλάδας	258
ΚΕΦ. ΙΘ'. — Προσπάθειες για τη συγκρότηση ενός κεντρικού συνδικαλιστικού όργάνου	267
ΚΕΦ. Κ'. — 'Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και οι 'Ελληνες σοσιαλιστές	273
ΚΕΦ. ΚΑ'. — Το 'Εργατικό Κέντρο της Θεσσαλονίκης	282
ΚΕΦ. ΚΒ'. — 'Η Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου ...	286
ΚΕΦ. ΚΓ'. — 'Η επίδραση της Ρωσικής 'Επανάστασης και του διεθνούς Σοσιαλισμού	289
ΚΕΦ. ΚΔ'. — Δυό Ιστορικές συνδιασκέψεις	294
ΚΕΦ. ΚΕ'. — Το πρώτο Πανελλαδικό 'Εργατικό Συνέδριο και ή ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας	303
ΚΕΦ. ΚΣΤ'. — Το Πρώτο Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο ..	309
ΚΕΦ. ΚΖ'. — 'Η επίδραση του εργατικού κινήματος στη νεοελληνική διάνοηση	322
Σοσιαλιστική και άναρχική βιβλιογραφία	339

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Τὸ 1931 τύπωσα σὲ δύο τεύχη τὴν «Ίστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος» πὸν τὴν ἔγραφα μὲ βάση τὰ ἀρχεῖα πὸν εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ θέσουν στὴ διάθεσή μου ὁ Πλάτων Δρακούλης, ὁ Δημ. Καραμπίλιας, ὁ Π. Εὐμορφόπουλος, ὁ Δ. Σαράντης καὶ ἄλλοι. Ἡ μελέτη μου ἐκείνη ἐξαντλήθηκε. Ἀπὸ τὴ μεγάλη ζήτησή της δμως βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ ξανατυπωθεῖ.

Στὸ ἀναμεταξὺ συγκέντρωσα καὶ ἄλλο ἀρχεῖακὸ ὕλικὸ, κι' ἔτσι τὸ ἱστορικὸ μέρος πλουτίστηκε μὲ ἀξιόλογες πληροφορίες, πὸν συμπληρώνουν πολλὰ κενὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὸ πρῶτο ξεκίνημά του.

Ὅπως σ' ὅλο τὸν κόσμος, ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα, ἡ ἐργατικὴ τάξη ἄρχισε νὰ παίζει σπουδαῖο ρόλο στὴν πολιτικοκοινωνικὴ ζωὴ κάθε χώρας, ἔτσι καὶ στὴν Ἑλλάδα οἱ ἐργάτες σιγὰ-σιγὰ ἀποχτήσανε συνείδηση κι' ἄρχισαν νὰ διεκδικοῦνε τὰ δικαιώματά τους.

Ἄλλοι οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες φέρανε τὴν ἐργατικὴ τάξη πολὺ γρήγορα στὸ προσκίnio τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Σὲ μερικὲς μάλιστα χώρες τὸ προλεταριάτο, σὲ στενὴν συμμαχία μὲ τοὺς φτωχοαγρότες, πῆρε τὴν ἐξουσία καὶ παίζει ρόλο πρωταγωνιστῇ στὰ παγκόσμια ζητήματα.

Στὴ χώρα μας, πὸν μὲ πολὺ ἀργητὸ ρυθμὸ διαλύθηκαν οἱ παλιὲς γεωργοοικονομικὲς συνθήκες καὶ παράλληλα ἄργησαν ν' ἀναπτυχθοῦν νέες παραγωγικὲς δυνάμεις, τὸ προλεταριάτο μας, στὴν ἀνοδικὴ του πορεία, πέρασε ἀπὸ διάφορα στάδια, ὥσπου ν' ἀποκτήσει ξεκαθαρισμένη ἀντίληψη τῆς ἱστορικῆς του ἀποστολῆς.

Ὡς τὸ 1910 βρισκόταν ἀκόμα στὴ νηπιακὴ του περίοδο. Ἀπὸ τὸ 1910 ὡς τὸ 1918 στὴν ἐφηβικὴ του καὶ ἀπεκεῖ καὶ πέρα ἀνδρώθηκε κι' ἄρχισε νὰ παίζει τὸν ἱστορικὸ του ρόλο.

Γ.Κ.Κ.

Ἀθήνα — Καλλιθέα

1 Νοέμβρη τοῦ 1955

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ κράτος, όταν ιδρύθηκε τὸ 1832 (συνθήκη τοῦ Καλεντέρ - Κιόσκ), δὲν εἶχε παραπάνω ἀπὸ 500 - 600 χιλιάδες κατοίκους. Ἡ Ρούμελη, ὁ Μωριάς, ἡ Εὐβοία καὶ οἱ Κυκλάδες μόνο ἐλευθερώθηκαν. Τὰ Ἐφτάνησα μείνανε στοὺς Ἑγγλέζους ὡς τὸ 1863. Ἡ Θεσσαλία ὡς τὸ 1881. Ἡ Κρήτη, ἡ Ἠπειρος, ἡ Μακεδονία καὶ τὰ μεγάλα νησιά τοῦ Αἰγαίου : Σάμος, Χίος, Μυτιλήνη, Ἀἴμος καὶ τὰ γύρω σ' αὐτὰ ἐλευθερώθηκαν τὸ 1912.

Οἱ πῖο πολλοὶ ὅμως Ἕλληνες μείνανε στὰ χωριά καὶ στὶς πόλεις τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τὸν 18. αἰῶνα ἀρχίσε ἰσχυρὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα στὸ ἐξωτερικόν. Ἔτσι πολλοὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Μικρασία, στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὴν Εὐρώπη.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ξενητεμένους Ἕλληνες ζοῦσαν στὶς μεγάλες πόλεις : Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Βάρνα, Πύργο, Φιλιππούπολη, Ἀλεξάνδρεια, Προύσα, καθὼς καὶ στὴ Μολδοβλαχία, Ὁδησσό, Σεβαστούπολη, Μόσχα, Τριέστι, Βιέννη, Βενετία, Παρίσι.

Γι' αὐτὸ στὴν Αὐστρία, στὴν Ἰταλία, στὴ Γερμανία καὶ στὴ Ρωσία ὑπῆρχαν ἀκμάζουσες Ἑλληνικὲς παροικίες ποὺ παΐξανε σπουδαῖο ρόλο στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο.

Οἱ Ἕλληνες ποὺ ζοῦσαν στὶς παροικίες αὐτὲς στέλνανε χρήματα στὰ χωριά τους γιὰ νὰ χτιστοῦν σχολεῖα κι' ἐκκλησίες. Αὐτοὶ ἐνίσχυσαν τοὺς γραμματισμένους γιὰ νὰ τυπώσουν βιβλία καὶ νὰ βγάλουν ἐφημερίδες. Κι' ἀκόμα στὶς παροικίες αὐτὲς ἀναπτύχθηκε ὁ νεοελληνικὸς ἐθνισμός, κι' ἀπ' αὐτὲς ξεπήδησε πρῶτα ἡ Ἐταιρεία τοῦ Ρήγγα κι' ὕστερα ἡ Φιλική.

Ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ κράτησε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 19. αἰῶνα, γι' αὐτὸ ἡ πολιτικὴ, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπη-

ρεαζόταν, πότε άμεσα και πότε έμμεσα, από τους ζάπλουτους "Έλληνες του έξωτερικού.

Ένω όμως πολλοί από τους "Έλληνες που ζούσαν στην Τουρκία και στις πόλεις της Ν. Ρωσίας, της Αυστρίας κι' άλλου ευημερούσαν, στην "Ελλάδα ή μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού δυστυχούσε. Ο τόπος ήταν καταστραμμένος από τον έφτάχρονο πόλεμο της "Ανεξαρτησίας. Πολλά χωριά ήταν καμμένα. Πόλεις μεγάλες δέν ύπήρχαν. Η "Αθήνα ήταν ένα μικρό χωριό ως τά 1850. Από την "Ηπειρο, τη Θεσσαλία και τά νησιά του Αιγαίου είχαν έρθει πολλοί πρόσφυγες. Οί πιο πολλοί από τους άγωνιστές μείνανε στο δρόμο και ζητιάνευαν.

Τά τούρκικα τσιφλίκια που γίνανε κρατική ιδιοκτησία — λέγονταν τώρα έθνικές γαίες — μείνανε αναπαλλοτριώτα ως τά 1870. Μά κι' όταν άπαλλοτριώθηκαν δέ μοιράστηκαν στους άχτήμονες, αλλά πήραν τά πιο πολλά οί τοκογλύφοι, οί παλιοί κοτζαμπάσηδες και γενικά οί παραληδες. "Ετσι ως τά 1917 στην ύπαιθρο ύπήρχαν τσιφλίκια από τη μιά μεριά κι' από την άλλη δουλοπάροικοι (κολληγοι, έμφυτευτές κλπ.), καθώς και μικροχτηματίες που δέν μπορούσαν νά ζήσουν, γι' αυτό και καταχρεώνονταν στους τοκογλύφους και γίνονταν μπράβοι των κομμάτων. περιμένοντας βελτίωση της θέσης τους από τη ρουσφετολογία.

Και σά νά μήν έφτανε ή δυστυχία και ή άθλιότητα που μάστιζαν τον άγροτικό πληθυσμό και τά μικροαστικά στρώματα των πόλεων, ήρθαν και τάγματα Βαυαρών, που όχι μόνον φέρνονταν σάν καταχτητές, αλλά και έπιθάρυναν τον κρατικό προύπολογισμό. Γι' αυτό και μπήκαν νέοι φόροι.

Από τίς τέτοιες συνθήκες ξέσπασαν πολλές φορές έπαναστατικά κινήματα και ή περίοδος της πρώτης δυναστείας (1834 - 1862) ήταν πολύ άνώμαλη.

Η κατάσταση άρχισε νά καλύτερεύει ύστερα από τó 1860. Από τότε και δώθε μεγαλώνει ο πληθυσμός των πόλεων και παρουσιάζεται σημαντική ανάπτυξη της βιοτεχνίας, της ναυτιλίας και του έμπορίου.

Στά πρώτα χρόνια τó κέντρο της έμπορικής και ναυτιλιακής οίκονομίας μετατοπίζεται από τά τρία νησιά ("Υδρα, Σπέτζες

καί Ψαρά) στη Σύρα. Ίσαμε τὸ 1875 πάνω κάτω ἡ Σύρα παί-
ζει τὸ ρόλο ποὺ ἐπαιξε ἀργότερα ὁ Πειραιᾶς. Εἶχε γίνεи τὸ κέν-
τρο τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Ἡ Σύρα δὲν εἶχε πάθει κα-
ταστροφές στὸν πόλεμο τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐμείνει οὐδέτερη καὶ
κατοικούνταν ἀπὸ πολλοὺς καθολικοὺς ποὺ κατατρέξανε, πότε φα-
νερά καὶ πότε κρυφά, τὸν ἐθνικὸ Ἀγώνα. Τὸ λιμάνι τῆς καὶ ὁ
πλοῦτος τῆς δῶσανε στὸ νησί αὐτὸ τὸ προβάδισμα στὴν οἰκονομι-
κὴ κίνηση. Ἀπὸ τὸ 1850 τράβηξε τὴν προσοχὴ τῶν ἀγγλῶν με-
γαλεμπόρων. Στὴν Ἀγγλία οἱ μεγαλοεπιχειρηματίες, ποὺ εἶχαν οἰ-
κονομικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἀνατολή, δταν λέγανε Ἑλλάδα ἐννοοῦ-
σαν τὴ Σύρα. Πολλοὶ μάλιστα Ἑλλήνες ποὺ ζοῦσαν στὴν Ἀγγλία
ἤρθαν κι' ἐγκαταστάθηκαν στὴ Σύρα, ἔπου ἀνοιξαν καὶ μαγαζιά.

Στὰ 1855 στὴ Σύρα συστήθηκε καὶ ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ
Ἀτμοπλοία. Παράλληλα, χρόνο μὲ τὸ χρόνο, ἀναπτύχθηκε
καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς μανιφατούρας¹.

Καὶ τὰ ἄλλα λιμάνια καὶ πόλεις (Πάτρα, Καλαμάτα, Ναύ-
πλιο) παρουσίαζαν κάποια ἐμποροβιοτεχνικὴ κίνηση, ἀλλὰ δὲν
φτάνανε τὴ Σύρα.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἀπὸ τὸ 1842 ὁ Πειραιᾶς, ἡ Σύρα, ἡ Πά-
τρα καὶ τὸ Ναύπλιο διεκδικοῦσαν ἡ καθεμιὰ γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τῆς
τὸ προνόμιο νὰ γίνεи ἐλεύθερο λιμάνι. Οἱ Πειραιῶτες
ὁμως τὰ δικαιώματά τους τὰ στήριζαν στὴν ἀρχαιότητα καὶ ὄχι
στὴν ἐμπορικὴ τους δραστηριότητα. Ὁ Πειραιᾶς τὸ 1842 ἦταν
ἀκόμα ἓνα χωριουδάκι μὲ ξύλινες παράγκες². Ὅμως ὕστερα ἀπὸ
λίγα χρόνια ὁ Πειραιᾶς ἐγίνε ἀγνώριστος, ξεπέρασε τὴ Σύρα καὶ
ἀπὸ τὸ 1880 καὶ δῶθε ἐγίνε τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ λιμάνι.

Ὅσο γιὰ τὸ ἐλληνικὸ ἐμπορικὸ ναυτικὸ, ἀπ' τὶς στατιστικὲς
μαθαίνουμε πὼς μέσα στὰ χρόνια 1813 - 1870, ἀπὸ 615 πλεούμε-

---

1. Δηλαδή τὸ ἐμπόριο εἰδῶν ρουχισμοῦ ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴ βιο-
μηχανία (βλ. Ν. Κουτσοβέλη, «Ἡ Σύρος κέντρον τοῦ ἐμπορίου», ἀρθρο
στὴν ἐκδόση Βλ. Γαβριηλίδη, Ἐμπόριον καὶ Τράπεζαι, σ. 319, Τιμ. Ἀμπελά,
Ἱστορία τῆς Νήσου Σύρου, Ἀθῆναι 1874, σ. 496 - 500, καὶ ἀρθρο Μανια-
τάκη στὸ περ. Παρθενών, τ. Α', 1871, σ. 3, 59, 61.

2. Βλ. Γ. Κορδάτου, Εἰσαγωγή στὴν Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς κεφαλαιο-
κρατίας, Ἀθῆναι 1930, σ. 12 - 14, δποι καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ἐπιχει-
ρηματολογία τῶν ἡμερησίων τῆς Πάτρας, Σύρας κλπ.

να πού ήταν τὸ 1813, φτάσανε τὰ 5.422, μὲ σύνολο τόννων 334.901 καὶ ἀριθμὸ ναυτῶν 51.290.

Στὰ κατοπινὰ χρόνια ἡ ἀνάπτυξη εἶναι ἀκόμα πιὸ μεγάλη.

Οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας δὲν εἶναι καθόλου ἐνθαρρυντικές. Ἰσαμε τὸ 1860 δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἀξιόλογη κίνηση στὴν Ἑλεύτερη Ἑλλάδα. Ἀπὸ τότες ὅμως καὶ δῶθε ἀρχίζουν σὲ μερικές πόλεις νὰ καπνίζουν καμινάδες, πού δείχνουν πῶς τὸ ἐλληνικὸ κεφάλαιο ξεθάρρεψε καὶ κάνει ἀπόπειρες νὰ δημιουργήσει βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἑλλάδα.

Ὅπως εἶπαμε, ὁ τόπος ἦταν καταστραμμένος καὶ ἡ φτώχεια πολὺ μεγάλη. Στὰ πρὶν τὸ 1821 χρόνια, τὸ ἐλληνικὸ κεφάλαιο ἦταν τοποθετημένο σ' ἐπιχειρήσεις στὶς μεγάλες πόλεις τῆς Τουρκίας καὶ στὶς ἐλληνικὲς προικίες τῆς Ρωσίας, Αὐστρίας, Μολδοβλαχίας, Γερμανίας. Ὑπῆρχαν δέκα ἀστικά κέντρα στὴν Ἡπειρο (Γιάννενα, Μοσχόπολη), στὴν Ἀνατολικὴ Θεσσαλία (Τούρναβο, Ἀμπελάκια¹, Ζαγορά, Μακρινίτσα), μὰ οἱ ἐμποροβιοτεχνικὲς ἐπιχειρήσεις στὶς περιοχὲς αὐτὲς καταστράφηκαν πρὶν ἀρχίσει ὁ ἀπελευθερωτικὸς πόλεμος.

Οἱ πρῶτες βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἑλεύτερη Ἑλλάδα ἦταν ἀλευρόμυλοι, βυρσοδεφεῖα, νηματοκλωστήρια, ναυπηγεῖα, σιδηρουργεῖα, σαπωνοποιεῖα, χρωματοποιεῖα, τυπογραφεῖα. Ἡ Σύρα εἶχε ὡς τὰ 1880 τὰ περισσότερα ἀτμοκίνητα « ἐργοστάσια »².

Τὸ πρῶτο ὅμως μεγάλο μηχανουργεῖο ἦταν τοῦ Βασιλειάδη, πού ἱδρύθηκε στὸν Πειραιᾶ τὸ 1861.

Φυσικὰ γιὰ μιὰν ὀρισμένη περίοδο οἱ βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἑλλάδα ἀνήκουνε ὅλες στὸν κύκλο τῆς ἀλαφρῆς βιομηχανίας. Γιὰ βαριὰ βιομηχανία οὔτε κἀν σκέψη μποροῦσε νὰ γίνει.

Ἀπὸ τὸ 1875 πάνω κάτω ἀρχίζει νὰ συζητιέται τὸ ζήτημα, γιατί δὲν προόδευε ἡ βιομηχανία. Διατυπώθηκαν σὲ μελέτες καὶ

1. Βλ. Γ. Κορδάτου, *Τ' Ἀμπελάκια* καὶ ὁ μύθος γιὰ τὸ συνεταιρισμὸ τους, Ἀθήνα 1955.

2. Βλ. Γ. Κορδάτου, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς κεφαλαιοκρατίας*, σ. 16 - 18, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ οἱ σχετικὲς στατιστικὲς πληροφορίες.

άρθρα πολλές απόψεις και οι κυβερνήσεις υιοθέτησαν την προστατευτική πολιτική, φορολόγησαν δηλαδή τα βιομηχανικά προϊόντα που εισάγονταν από το εξωτερικό για να ενισχύσουν την ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας.

Σχετικά με το μέγεθος του πληθυσμού και τη σύνθεσή του έχουμε μερικούς αριθμούς απ' τις απογραφές που γίνανε το 1853, το 1856 και το 1870.

Οι βιομήχανοι και βιοτέχνες το 1853 ήταν 25.546, το 1856 : 22.600, το 1861 : 32.800 και το 1870 : 48.130. Σ' αυτούς όμως περιλαμβάνονται και οι σιδεράδες, οι μυλωνάδες, οι καροτσέρηδες και γενικά οι μικροβιοτέχνες. Οι καθαυτοί βιομήχανοι ήταν πολύ λίγοι.

Οι ναυτικοί υπολογίζονταν το 1853 σε 26.300, το 1856 σε 20.700, το 1861 σε 19.303 και το 1870 σε 25.178. Σ' αυτούς ανήκανε και οι θαρσάρηδες και οι μικροκαϊκτζήδες, καθώς και οι μοῦτσοι.

Οι έμποροι (γυρολόγοι, μικρομαγαζάτορες κλπ.) το 1853 ήταν 6.250, το 1856 : 6.965, το 1861 : 10.245 και το 1870 : 18.952.

Για τους κτηνοτρόφους έχουμε στατιστικές πληροφορίες μόνο για το 1870· υπολογίζονταν τότε σε 44.532.

Οι γεωργοί (μικροχτηματίες και μεσαίοι αγρότες) το 1870 ήταν 218.000.

Οι εργάτες που δούλευαν σε βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις το 1870 ήταν 28.400¹. Οι δημοτικοί υπάλληλοι 4.109, οι δημόσιοι υπάλληλοι 5.343, οι υπηρέτες (μπακαλόπαιδα, δοστές, παραγιοί κλπ.) 28.500. Οι δασκάλοι ήταν 2.073 και οι άγωγιάτες, άμαξάδες και καροτσέρηδες 3.276.

Η στατιστική πάλι το 1879 μάς δίνει γεωργούς κλπ. 256.906, βιομήχανους και βιοτέχνες 44.959, έμπορους 34.133, ναυτικούς 16.157, μεγαλοχτηματίες 32.345, εργάτες 42.966 και υπηρέτες και υπηρέτριες 41.035. Δε θέλει ρώτημα πώς οι παραπάνω αριθμοί είναι σχετικοί και δεν αντικαθρεφτίζουν την πραγματικότητα.

1. 'Απ' αυτούς 5.735 ήταν γυναίκες.

Όπως είδαμε ή περιοχή τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἦταν ὡς τὸ 1912 πολὺ μικρὴ καὶ ὁ τόπος φτωχὸς σὲ πρῶτες ὑλες. Κι' ἀκόμα ή τεχνική πολὺ καθυστερημένη.

Ὡστόσο, ὅταν ἀνοίξαν τὸ κανάλι τοῦ Σουέζ (1869) καὶ ὁ ἱσθμὸς τῆς Κορίνθου (1893), δημιουργήθηκαν εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐξαιτίας ποῦ ή Ἑλλάδα ἦταν τὸ γεφύρι στὶς συγκοινωνίες Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς, τὸ ξένο κεφάλαιο (κυρίως τὸ ἀγγλικὸ) μὲ δάνεια καὶ μὲ πολιτικὲς ἐπεμβάσεις προσπάθησε νὰ κηδεμονεύσει πολιτικά καὶ οἰκονομικά τὴν ἐθνική μας οἰκονομία. Ἐξάλλου οἱ ἑλληνες κεφαλαιοῦχοι τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ συνεργάζονταν στενὰ μὲ τὸ ξένο κεφάλαιο. Οἱ ἑλληνες ἔμποροι παντοῦ (Μικρασία, Αἴγυπτο, Βαλκανική, Νότια Ρωσία) κάνανε ἐξαγωγή ἀπὸ πρῶτες ὑλες καὶ δημητριακὰ (βαμβάκι, σιτηρὰ κλπ.) καὶ φέρνανε στὴν Τουρκία, Ρωσία, Αἴγυπτο, Βαλκανική τὰ βιομηχανικά εἶδη τῆς Εὐρώπης. Αὐτὸς ἦταν γιὰ πολὺ καιρὸ — κοντὰ ἑνας αἰώνας — ὁ ρόλος τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ καὶ ἴσως ἕνα σημεῖο καὶ ὁ ρόλος τῶν ἐμπόρων τῆς Ἑλλάδας. Ἀπὸ τὸν τέτοιο ρόλο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου ἀναπτύχθηκε καὶ ή ἑλληνική ναυτιλία (ἐφοπλιστικὸ κεφάλαιο). Παράλληλα ἀρχισε καὶ ή ἐκμετάλλευση τῆς ἐσωτερικῆς ἐλλαδικῆς ἀγορᾶς καὶ ή ἀνάπτυξη παραγωγῆς ἀπὸ εἶδη ἐξαγωγῆς (καπνοῦ, σταφίδας, λεμονιών κλπ.).

Ἀπ' τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθεῖ ἐσωτερικὴ ἀγορὰ ἐγκαινιάστηκε ή κυβερνητικὴ πολιτικὴ φκισίματος δρόμων, σιδηροδρόμων κλπ.

Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς τὸ ἑλληνικὸ κεφάλαιο, ὥπως καὶ στὰ προεπαναστατικά χρόνια, ἔτσι καὶ παραυτεῖρα, ἦταν τὸ παρακλάδι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐπαίξε δηλαδὴ βοηθητικὸ ρόλο στὶς ἀνταλλαχτικὲς σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Εὐρώπης.

Ἀπὸ τὴν αἰτία αὐτὴ εὐνοήθηκε πρῶτα ή ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου, παράλληλα τοῦ ἐφοπλιστικοῦ καὶ κατόπι τοῦ χρηματιστικοῦ, ποῦ ἐξυπηρετεῖ τὶς πιστωτικὲς ἀνάγκες τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ τοῦ ἐφοπλιστικοῦ κεφαλαίου.

Τὸ βιομηχανικὸ κεφάλαιο ἀναπτύχθηκε τελευταῖο. Ὅπως εἰ-

δαμε. δὲν ὑπῆρχαν πρῶτες ὕλες, οὔτε ἐσωτερικὴ καταναλωτικὴ ἀγορά. Κι' ἀκόμα οἱ συγκοινωνίες τῆς ξηρᾶς ἦταν πρωτόγονες καὶ ἡ τεχνικὴ καθυστερημένη. Κάτω ἀπὸ τίς συνθήκες αὐτὲς οἱ Ἕλληνες κεφαλαιοῦχοι δίσταζαν νὰ διαθέσουν τὰ κεφάλαιά τους σὲ διομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις.

Ἔτσι ὁ ρόλος τοῦ ἑλληνικοῦ κεφαλαίου γιὰ μιὰ μεγάλη περίοδο ἦταν ἐμπορομεσιτικός, δηλαδὴ παραιοτικός μέσα στὴ συνολικὴ λειτουργία τοῦ διεθνοῦς καπιταλισμοῦ.

Ὁ ἔξω λοιπὸν Ἑλληνισμός καὶ στὰ ὅστερα τοῦ Εἰκοσιένα χρόνια ξακολούθησε νὰ παίζει τὸν ἴδιο ρόλο στὴν οἰκονομικοκοινωνικὴ ζωὴ τῆς δόρειας Βαλκανικῆς, τῆς Ρωσίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Τουρκίας ποὺ ἔπαιξε καὶ πρὶν. Γι' αὐτὸ ἡ ἀστικὴ τάξη τῆς Ἑλεύθερης Ἑλλάδας, μὲ τὸ νὰ εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ τὸ ξένο κεφάλαιο καὶ ὑποχείρια τῶν ἑλλήνων κεφαλαιούχων τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἔπαιξε κανέναν προοδευτικὸ ρόλο στὰ μετεπαναστατικὰ χρόνια. Συμβιδάστηκε μὲ τοὺς Φαναριώτες καὶ τὰ παλιὰ τζάνια κι' ἀναγνώρισε σὰν πνευματικὸ τῆς κέντρο τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Πόλης. Ἔτσι ὁ ἀνώτερος Κλήρος κηδεμόνευε τὴν πνευματικὴ ζωὴ, κι' ἀπὸ τὴν ὑπερσυντηρητικὴν του θέσιν καὶ ἀποστολὴν ἀντίδρασε σὲ κάθε προοδευτικὴ ἐκδήλωση.

Ἐξάλλου δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς παντοῦ ὅπου κυριάρχησε τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο ἐπικράτησαν κι' ἐπιζήσανε οἱ παλιὲς ἰδέες καὶ τὰ παλιὰ κοινωνικὰ καθεστῶτα.

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἀστικὴ τάξη στάθηκε στὸ δάθος ἀντιδραστικὴ καὶ δὲν ἐπιδίωξε βαθύτερες μεταβολές. Τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο, καὶ μόνο αὐτό, δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ προωθήσει κοινωνικοὺς μετασχηματισμούς, νὰ διευκολύνει δηλαδὴ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἓναν τρόπο παραγωγῆς στὸν ἄλλο, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπτύξει τὴν παραγωγὴ. Αὐτὸ γίνεται μόνο μὲ τὸ διομηχανικὸ κεφάλαιο.

Ὅταν ἀρχισε ἡ διομηχανικὴ ἀνάπτυξη, ἡ ἀστικὴ τάξη, ἔχοντας ὑπόψιν τὸ τί γινόταν στὴν Εὐρώπη, ἀπὸ φόβο μὴ τυχὸν καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀρχίσει ἡ πάλιν τῶν τάξεων μὲ τίς ἐκδηλώσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προλεταριάτου, σκέφτηκε νὰ πάρει τὰ μέτρα τῆς, νοθετώντας τοὺς Ἕλληνες ἐργάτες νὰ μείνουν πιστοὶ στὰ «πάτρια» καὶ νὰ μὴν ἀρχίσουν νὰ διεκδικοῦν τὰ δικαιώματά τους.

Γι' αυτό, αν και δὲν ὑπῆρχαν ἐπαγγελματικές ὁργανώσεις οὔτε οἱ σοσιαλιστικές ἰδέες ἦταν γνωστὲς στὴν Ἑλλάδα, μερικοὶ ἄστοι τύπωσαν φυλλάδια, μὲ τὰ ὁποῖα συνιστοῦσαν στοὺς ἐργάτες νὰ μὴν ἀκολουθήσουν τοὺς εὐρωπαϊκοὺς συναδέλφους τοὺς κάνοντας ἀπεργίες καὶ ἰδρύοντας σωματεία.

Ἐνα τέτοιο φυλλάδιο, ποὺ μοιράστηκε δωρεὰν σ' ὅλες τὶς πόλεις ὅπου ὑπῆρχαν βιοτεχνικές καὶ βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις, τιτλοφοροῦνταν *Ἐγκόλπιον τοῦ Ἑργατικοῦ Λαοῦ ἢ συμβουλαι εἰς τοὺς χειρῶνακτας*. Τὸ τύπωσε *Ἡ ἔταιρεία τῶν φίλων τοῦ Λαοῦ*¹ τὸ 1869 καὶ ἦταν μετάφραση μιᾶς γαλλικῆς μπροσοῦρας τοῦ Th. H. Barreau, ποὺ εἶχε τὸν τίτλο *Conseils aux ouvriers*. Ὁ μεταφραστὴς Ν. Δραγούμης σὲ πολλὰ ἔλλαξε τὸ γαλλικὸ κείμενο γιὰ νὰ τὸ προσαρμόσει στὶς ἑλληνικὲς συνθῆκες.

Οἱ « Φίλοι τοῦ λαοῦ » συμβούλευαν τοὺς ἑλλήνες ἐργάτες νὰ εἶναι πειθαρχημένοι, φρόνιμοι καὶ ὑπάκουοι στ' ἀφεντικά τους. Τονίζανε μάλιστα πῶς εἶναι θέλημα θεοῦ οἱ ἐργάτες νὰ εἶναι ὑπομονετικοὶ καὶ νὰ κάνουν ὅ,τι τοὺς προστάζουν οἱ ἐργοδότες τους. Ἀντίθετα - λέγανε - οἱ ξένες (σοσιαλιστικές) θεωρίες εἶναι ἔργο τοῦ Σατανᾶ καὶ φέρνουν τὴ δυστυχία καὶ τὴν καταστροφή στοὺς ἐργαζόμενους.

« Ἐγκολπούμενος — γράφει τὸ *Ἐγκόλπιον* — ὁ χειρῶναξ (= ἐργάτης) ξένας θεωρίας, τὰς ὁποίας οὐδ' οἱ κηρύττοντες αὐτὰς ἐννοοῦσι, καταντᾷ ἐπὶ τέλους ν' ἀποστραφῇ τὴν ἐργασίαν καὶ ἐπιδίδεται ἐνθέρμως εἰς πολιτικὰς συζητήσεις καὶ μεταβαίνει ἀπὸ καφενείου εἰς καφενεῖον καὶ ἀπὸ καπηλείου εἰς καπηλεῖον, ὅπου συρρέουσιν οἱ κηφήνες, οἱ αἰμοβόροι οὗτοι σκώληκες τῶν κοινωνιῶν, οὗ μόνον καταναλίσκει ἐπὶ ματαίῳ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐργαζόμενος ἠθέλε κερδίσει, ἀλλὰ καὶ τὸ προϋπάρχον κέρδος δαπανᾷ καὶ εἰς χρέος ὑποπίπτει. »

Παρακάτω τονίζει ἀκόμα πῶς οἱ ξένες θεωρίες χαλνοῦν τὰ μυαλὰ τῶν ἐργατῶν καὶ φέρνουν στάσεις καὶ ἐπαναστάσεις. Μὰ οἱ στάσεις ἔχουν κακὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὸν ἐργάτη, γιατί φέρνουν

---

1. Ἡ ὁργάνωση αὐτὴ, παρὰ τὸν τίτλο της, ἦταν ἕνας σὺλλογος ποὺ ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ του καὶ ὡςθε ἀπιδίωξε νὰ κηδεμονεύσει τὴν ἐργατικὴ τάξη γι' αὐτὸ μὲ φυλλάδια καὶ διαλέξεις προσπαθῆσε νὰ ἀξουδατερῶσει τὴν ἐπίδραση τῶν νέων ἰδεῶν.

τὴν πείνα, κι' ἀκόμα τὰ στρατοδικεῖα καὶ τὴ φυλακὴ. Ὁ καλὸς ἐργάτης δὲν πρέπει νὰ γίνεται « ὄργανον φαντασιολόγων, ραδιούργων καὶ ταραχοποιῶν » (σ. 26 - 28). Ὁ ἐργάτης πρέπει νὰ εἶναι θρησκός καὶ νὰ στηρίζει ὅλες τοὺς ἐλπίδες στὸ θεό.

« Ἀπερχόμενος τὸ πρωὶ εἰς τὸ ἔργον σου, φίλε χειρῶναξ ¹, εἰσελθε εἰς τὴν ἐκκλησίαν, σφραγίσου διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ εἰπὲ τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ ὁ Θεὸς τὸν ὁποῖον ἐπικαλεῖσαι θέλει εὐλογήσει τὰ ἔργα σου. » (σ. 38 - 39).

Κι' ἀφοῦ δίνει καὶ ἄλλες συμβουλές, δὲν ξεχνᾷ ὁ συντάχτης τοῦ Ἐγκόλπιου νὰ συστήσει στοὺς ἐργάτες πὼς δὲν πρέπει νὰ ἀ π ε ρ γ ο ὦ ν.

« Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀκουσίας ἀργίας — γράφει — ἐπέρχεται καὶ ἡ ἐκουσία (ἀπεργία) συνήθως ἐν Γαλλίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ, σπανιωτάτῃ δὲ εὐτυχῶς παρ' ἡμῖν ἐννοῶ δὲ τὴν ἐκ συμφώνου καὶ διὰ μιᾶς ἀποχρῆν τῶν ὁμοτέχων χειρωνακτῶν ἀπὸ τῆς ἐργασίας ², ὅσαςκι ἀξιώσιν ἀνώτερα ἡμερομίσθια, ἀποποιοῦνται νὰ παραδεχθῶσι τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ὀριζομένην ἀνατίμησιν. » (σ. 122 - 123).

Κι' ἐπειδὴ καταλαβαίνει πὼς οἱ συμβουλές του μπορεῖ νὰ μὴν εἰσακουσθοῦν, θυμίζει στοὺς ἐργάτες πὼς ἡ ἀπεργία τιμωρεῖται ἀπὸ τὸ ἄρθρο 167 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου.

« Δὲν εἶναι — γράφει — ἴδιον ἀγαθοῦ πολίτου νὰ παραβαίνει τὸν νόμον. Καὶ κακὸς ἂν εἶναι ὁ νόμος πρέπει νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς αὐτὸν καὶ μόνον διὰ θεμιτῶν τρόπων νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν διόρθωσιν. Πλὴν δὲ τῆς προσβολῆς τοῦ νόμου καὶ τῆς προσβολῆς τοῦ συμφέροντος τοῦ χειρωνακτοῦ, προκύπτει ἐκ τῆς ἐκουσίας ἀργίας (ἀπεργίας) καὶ ἄλλο ἀτόπημα. Οἱ ἐργάται καὶ οἱ ἐργοστασιάρχαι διαιροῦνται εἰς δύο πολέμια στρατόπεδα καὶ θεωροῦντες ἀλλήλους ὡς ἐχθροὺς ἐπιθυμοῦσιν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου τὴν ζημίαν, τὸ ὁποῖον καὶ ἀσύμφορον καὶ ἀνειχριστιανικὸν εἶναι... » (σ. 123-124).

Οἱ τέτοιες ὁμῶς συμβουλές δὲν εἶχαν καμιάν ἀπὴχηση. Ὅπως θὰ ἴδοῦμε πιὸ κάτω οἱ Ἕλληνες ἐργάτες ὀργάνωσαν μεγάλες

1. Χειρῶναξ = χεροδουλευτής. Ὅσοι λέγανε οἱ καθαρευουσιάνοι λόγιοι τὸν παρασμένο αἰῶνα τοὺς προλετάρους.

2. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολὺτιμη. Ἀπὸ τὸ συγγραφεὴ τοῦ Ἐγκόλπιου μαθαίνουμε πὼς οἱ Ἕλληνες ἐργάτες ὀργάνωσαν ἀπεργίες γιὰ νὰ προστατεύσουν τὰ συμφέροντά τους σ' ἀποχὴ πού καὶ ἡ λέξη σοσιαλισμός ἦταν ἄγνωστη στὴν Ἑλλάδα.

άπεργίες και χωρίς να έχουν ανάμεσά τους «ταραχοποιούς και φαντασιολόγους» διεκδικήσανε τα δικαιώματά τους.

Σωστό είναι πώς οι άπεργίες αυτές, καθώς και όσες γίνανε αργότερα, ήταν ξεσπάσματα αυθόρμητα και όχι συνειδητά, γι' αυτό και δεν ήταν καλά οργανωμένες. Παντοῦ έτσι άρχισε τὸ εργατικό κίνημα. Οι πρωτόγονες ταραχές, διαμαρτυρίες και άπεργίες τοῦ προλεταριάτου είναι τὸ πρώτο ζῦπνημα τῆς συνείδησής τους. Ὁ άπεργιακὸς αυθόρμητισμός τους δὲν είναι κατὰ δάθος παρὰ ἡ ἐμβρυακὴ μορφή τῆς ταξικῆς συνείδησής τους.

Ὁ σοσιαλισμὸς άργησε πολὺ νὰ κατακτήσει ἰδεολογικά τοὺς Ἕλληνες εργάτες, γιατί οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες δὲν εὐνοοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ διάδοσή του. Ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία γεννήθηκε ἀπὸ τὶς φιλοσοφικὲς, ἱστορικὲς καὶ οἰκονομικὲς θεωρίες πού τὶς εἶχαν ἐπεξεργαστεῖ διάφοροι διανοούμενοι πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν άρχουσα τάξη. Τέτοιοι διανοούμενοι, πάνω κάτω ὡς τὰ 1875, δὲν ἐμφανίστηκαν στὴν Ἑλλάδα.

«Ἡ ἱστορία δῶν τῶν χωρῶν — γράφει ὁ Λένιν — βεβαιώνει ὅτι ἀφημένη μόνο στὶς δυνάμεις τῆς ἡ εργατικῆς τάξης δὲν μπορεῖ νὰ φτάσει παρὰ στὴν τρέϊντ-γιουνιονικὴ ἀντίληψη, δηλαδὴ στὴν πεποιθήση πὼς πρέπει νὰ οργανωθοῦν σὲ συνδικάτα, νὰ κάνουν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀφεντικῶν τους, νὰ ζητοῦν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση αὐτοὺς ἢ ἐκείνους τοὺς ἀναγκαίους γιὰ τοὺς εργάτες νόμους». (Τί νὰ κάνουμε; ἑλλ. μετάφρ. σ. 30).

Ὅταν ὅμως ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη ἀρχίζει νὰ περνᾷ σ' ἀνώτερο στάδιο, ἀρχίζει καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδέα νὰ καρποφορεῖ καὶ νὰ ὀδηγεῖ τὸ ἑλληνικὸ προλεταριάτο στὸ σωστὸ δρόμο τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς του'.

Παράλληλα ὅμως, τὴν ἰδία ἐποχὴ άρχισε καὶ ἡ κριτικὴ ἐνάντια στὸ σοσιαλισμὸ ἀπὸ μέρος τῆς άστικῆς διανόησης.

---

1. Ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ φιλόλογος κ. Σβορώνος, ἔχει στὴν κατοχὴ του χειρόγραφη μελέτη, πού τὴ βρῆκα στὴ βιβλιοθήκη τῆς Λαυκάδας, στὴν ὁποία διατυπώνεται ἡ σκέψη νὰ γίνει ἀγῶνας στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν κοινοχρησιμότητα. Φαίνεται πὼς τὴ χειρόγραφη αὐτὴ μελέτη τὴν ἔγραψε κάποιος μορφωμένος πού ἔζησε στὴν Εὐρώπη καὶ ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν οὐτοπικὸ σοσιαλισμὸ.

Ὅσο ξέρω, πρῶτος ὁ Ἑμ. Ραϊδης, ὁ πιδ ξυπνὸς καὶ πολυδια-
 δοχόμενος λόγιος τοῦ περασμένου αἰῶνα, σ' ἕνα του ἀρθρο στὸ πε-
 ριοδικὸ *Παρθενῶν* (1871, σ. 55) καταφέρεται κατὰ τῶν Γάλλων
 κομμουνάρων καὶ εἰρωνεύεται καὶ χαρᾶχτηρίζει μὲ θαριεὲς ἐκ-
 φράσεις τίς σοσιαλιστικὰς ἰδέες. Πιδ ὕστερα ὁ νομικὸς καὶ οἰκο-
 νομολόγος Ἰωάννης Εὐταξίας στὴν *Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρηση*
 (1876, σ. 295 καὶ 318) σὲ ἀρθρο του μὲ τὸ τίτλο « Κοινοκτη-
 μονικαὶ καὶ κοινωνικαὶ θεωρίαι τῶν νεωτέρων » δίνει μιὰ μεγά-
 λη ἀνάλυση τῶν κομμουνιστικῶν θεωριῶν ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ
 ὡς τὸ Μάρξ καὶ προσπαθεῖ νὰ θρεῖ τὰ « τρωτὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ ».
 Δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ Ν. Καζάτζης, σὲ ἀρθρο του στὸ ἴδιο περιο-
 δικὸ *Παρθενῶν* (1885, τεύχ. 22 - 29) μὲ τὸν τίτλο « Σημειώσεις
 ἐκ Γερμανίας », δίνει κι αὐτὸς μιὰν ἀνάλυση τοῦ μαρξισμοῦ ἐπι-
 κρίνοντάς τον. Τὴν ἴδια χρονιά ὁ καθηγητὴς τῆς Πολιτικῆς Οἰ-
 κονομίας Ι. Σοῦτσος, στὸ ἡμερολόγιό *Ποικίλη Στόα* (σ. 247 -
 259) κριτικάρει τὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμὸ ¹ τοῦ Μάρξ, δίνον-
 τας μαζί καὶ μιὰν ἀνάλυση τῶν κομμουνιστικῶν θεωριῶν ἀπὸ
 τὴν ἀρχαιότητα ἱσαμε τὰ νεότερα χρόνια.

Εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα γράφει πῶς

« αἱ περὶ σοσιαλισμοῦ ἀρχαί, αἱ κυκλοφορήσασαι μεταξὺ τῶν ἐρ-
 γατικῶν τάξεων τῆς Εὐρώπης δὲν διεδόθησαν εἰσέτι παρ' ἡμῖν,
 ἀλλ' οὔτε εἶναι πιθανὸν δεῖ θέλουσι σιγατολογήσει ἐνταῦθα νέους
 προσηλύτους. »

Τὰ ἴδια σχεδὸν ἔγραφε τὸ 1890 καὶ ὁ δημοσιογράφος Ε.
 Ἑμπειρίκος :

« Ὁμολογοῦμεν δεῖ παρ' ἡμῖν τὰ ἐργατικά ζητήματα εἰσὶν ὅλως
 ἀκίνδυνα, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι ἐλάχιστος καὶ ἡ πολλῶν
 ἐργατῶν δεομένη βιομηχανία εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν σπαργάνοις, τὰ δ'
 ἐκτελούμενα παρ' ἡμῖν δημόσια καὶ ἰδιωτικά μεγάλα ἔργα ἀπασχολοῦσι
 δυστυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλλοδαποὺς ἐργάτας... » ²

1. Τὸν δορ σοσιαλισμὸς τὸν μεταφράζει κοινωνιο-
 κ ρ α τ ῖ α. Καὶ ὁ Γ. Φιλάρτος, τότε πού ἀρχισε νὰ κάνει τὸ δημοκράτη,
 στὴν ἀφημερίδα του *Εὐβοία* (πρὸ ἔδωαινε στὴ Χαλκίδα) ἔγραψε ἕνα ἀρθρο
 « ἀναιρώντας » τίς σοσιαλιστικὰς θεωρίες (φ. 128, 8 Ἰουν. 1878).

2. Οἱ ἐργοδοταὶ φέρνανε ἐργάτας ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὴν
 Ἠπειρο καὶ τὴ Μακεδονία καί τοὺς δαδζανε νὰ ἀργάζονται γιὰ ἕνα κομ-
 μάτι ψωμί.

Και παρακάτω τονίζει πώς πρέπει οι κυβερνήσεις να ενδιαφερθούν για τη βιομηχανία και να ψηφίσουν νόμους που θα λύσουν το εργατικό πρόβλημα, ώστε να μην άπεργούν οι εργάτες και να μην έπηρεάζονται από τις σοσιαλιστικές ιδέες.

« Η παρ' ήμιν γνώσις τών άλλαχοῦ συμβαινόντων καί ή μελέτη τών πολυειδών εργατικῶν ζητημάτων όφείλει, νομίζομεν, ν' άπασχολή τοὺς άρμοδίους, όπως οὔτω προετοιμασθῇ όμαλή ή όδός διά τῆς παρ' ήμιν παραδοχῆς προόδων, αἵτινες γίνονται παρ' άλλοις έθνεσι δεκταί καί μη έκτεθῇ τὸ Κράτος ήμῶν εις τὸν έκ τών εργατικῶν ζητημάτων προερχόμενον πολλάκις δεινόν σάλον... » (περ. *Παρασάς*, τ. 18, 1890, σ. 280).

“Όλοι αὐτοί, και πολλοί άλλοι, πέσανε έξω στις προβλέψεις τους. “Όταν δημιουργήθηκαν στη χώρα μας οι άντικειμενικές συνθήκες, τὸ έλληνικό προλεταριάτο άπόχτησε συνείδηση, όχι μόνο συνδικαλιστική, αλλά και πολιτική. Μὲ πολλές ταλαντεύσεις και πολλά παραπατήματα βρῆκε τὸ δρόμο του.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ

Σ' ΟΣΕΣ ΠΟΛΕΙΣ κάπνιζαν καμινάδες, εκεί σιγά σιγά το προλεταριάτο αρχίζει να συγκεντρώνεται και να παίρνει ταξική συνείδηση. Φυσικά η συγκέντρωση της εργατιάς δεν έγινε ούτε γρήγορα, ούτε σαν κανένα θαύμα. Πέρασαν χρόνια πολλά ώσπου να διαλυθούν όρισμένες προλήψεις και να ωριμάσουν οι δροί για μια επαγγελματική συγκέντρωση του ελληνικού προλεταριάτου. Μπορούμε ακόμα να πούμε πώς η εργατική επαγγελματική συνείδηση, ενώ αρχίζει να σχηματίζεται από το 1875, άργει πολύ, πάρα πολύ μάλιστα, ώσπου να ένοποιήσει τις εργατικές δυνάμεις. Πέρασαν από τότες πλέον από σαράντα χρόνια. Μισός αιώνας πάνω κάτω από τον καιρό που πρωτοϊδρύθηκε το πρώτο εργατικό σωματείο ίσαμε τα 1918 που ιδρύθηκε η Γενική Έργατική Συνομοσπονδία. Και η αίτια δεν όφείλεται σε φταίξιμο του Έλληνα εργάτη. Ή αίτια βρίσκεται στους αντικειμενικούς δρους της χώρας : στην έλλειψη μεγάλης βιομηχανίας, στον άργητο ρυθμό της καπιταλιστικοποίησης της Ελλάδας.

Ανάλογα λοιπόν με τη βιομηχανική ανάπτυξη και εξέλιξη σχηματίστηκε σε μερικές ελληνικές πόλεις προλεταριάτο. Και πρώτα πρώτα στη Σύρα, στη σημερινή άσσημη Σύρα έδω και όγδόντα χρόνια σχηματίζεται ο πρώτος προλεταριακός πυρήνας. Ή ιστορία του εργατικού μας κινήματος από τη Σύρα αρχίζει, όπως και η ιστορία της καπιταλιστικής Ελλάδας, ύστερα από το Ελκοσιένα, από το ίδιο νησί έχει την άφετηρία της.

Ἡ Σύρα, ἡ πιὸ σωστά ἡ Ἑρμούπολη (ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑρμῆ ποῦ θεωροῦντανε στὰ παλιὰ τὰ χρόνια προστάτης τοῦ ἐμπορίου), ἴσαμε τὰ 1875 κρατοῦσε τὰ πρωτεία στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ βιομηχανία ¹.

Ὁ Ἀμπελᾶς στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Σύρας γράφει :

« Ἀθροίζων τις τὰς καταστατικὰς πληροφορίας τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος (σημ. 1860-1870), βλέπει διὰ τὸ ἐτήσιον κύκλος τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων εἰδῶν φθάνει τὰ ὀγδοήκοντα ἑκατομμύρια, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἰδίου συναλλαγματικοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἀσφαλ. ποσοτήτων. Αἱ ἐτήσιαι τελωνεϊακαὶ εἰσπράξεις ὑπερέβησαν τὰ δύο ἑκατομμύρια. Μόνη δὲ ἡ βιομηχανία ἐν ὅλῳ λαμβανομένη κάμνει ἐτήσιον κύκλον εἰδῶν ἀξίας κατὰ μέσον ὄρον τεσσαράκοντα ἑκατομμυρίων. » ²

Ὁ Ἀρ. Οἰκονόμου στὴν *Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρηση* (τ. Α', 1873, σ. 36) γράφει :

« Ἐν Ἑρμούπολει (= Σύρα) καὶ ἐν Πειραιεὶ ὀργανίζεται ἀπὸ τινων ἑτῶν βιομηχανικὴ κοινωνία τοιαύτη, ὥστε ἀμφιβάλλω πολὺ, ἂν ὁ εὐκρινέστερος βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ τὸν πειρασμὸν νὰ ἀναρτήσῃ αὐτὴν μεταξὺ τῶν κατορθωμάτων τοῦ κεκοινισμένου στέμματος αὐτοῦ. Τὸ βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι διὰ τὴν βιομηχανικὴν αὕτη κοινωνίαν εἶναι κατόρθωμα τοῦ λαοῦ καὶ οὐδενὸς ἄλλου ἢ τοῦ Λ α ο Ὑ. Ἀμεσον ἀποτέλεσμα τῶν βιομηχανικῶν τοιούτου εἰδους συγκεντρώσεων εἶναι ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον συμπύκνωσις τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ .. » ³

Ἔτσι στὴ Σύρα πρωτοῖδρύθηκε τὸ πρῶτο ἴσως ἐργατικὸ σωματεῖο τὸ Φλεβάρη τοῦ 1879 ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τοῦ ναυπηγείου μὲ τὸν τίτλο Ἀδελφικὸς σύνδεσμος ξυλουργῶν τοῦ Ναυπηγείου Σύρου ⁴.

1. Κοίτα περισσότερες πληροφορίες στὸ βιβλίο μου, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς κεφαλαιοκρατίας*, σ. 9-19.

2. Τ. Ἀμπελᾶ, *Ἱστορία τῆς νήσου Σύρου*, Ἑρμούπολις 1874, σ. 703-4.

3. Ἀπὸ τὸν Ἀμπελᾶ μαθαίνουμε ἀκόμα πῶς ἡ Σύρα στὰ 1874 εἶχε 1444 μεγάλα καὶ μικρά ἱστιοφόρα καὶ 12 βαπόρια. Ἀκόμα εἶχε ἕνα μεγάλο ν α υ π η γ ε ῖ ο ποῦ αὐτὸ δούλευαν κοντὰ 1500 ἑργάτες καὶ ὀνομαστὰ β υ ρ σ ο δ ε ψ ε ῖ α ποῦ ἀποσχολοῦσαν καμιά πεντακοσασιὰ μεροκαματιδρῆδες.

4. Ἀ δ ε λ φ ό τ η τ ε ς ἔτσι λέγονταν ἀπὸ τότες ἴσαμε τὰ 1910 τὰ περισσότερα ἐργατικὰ σωματεῖα.

Τὸ καταστατικό τους εἶχε εἴκοσι πέντε ἀρθρα. Τὸ περίεργο εἶναι πὼς ἀπὸ ἑλλειψῆς δέβαια σ τ α θ ε ρ ῆ ς ἐπαγγελματικῆς συνειδητοῦ καὶ ἀλληλεγγύης τὸ καταστατικό αὐτὸ πῆρε τὸν τύπο σ υ μ φ ω ν η τ ι κ ο ὗ καὶ γι' αὐτὸ ἐγίνε καὶ συμβολαιογραφικὴ πράξη!

Ἀπ' ὅλα τὰ ἀρθρα τοῦ ξεχωριστὴ σημασία ἔχουν τὰ 6, 7, 14, 15 καὶ 20. Στὰ 6 καὶ 7 γίνεται λόγος γιὰ τὸ ξεχώρισμα τῶν ἐργατῶν σὲ «τάξεις» ἀνάλογα μὲ τὴν εἰδικότητά τους. Τὰ ἀρθρα πάλι 14 καὶ 17 ρητὰ ἀπαγορεύουν στοὺς ἐργάτες τοῦ συνδέσμου νὰ παίρνουν ἄλλη δουλειὰ χωρὶς τὴν ἐγκρίση τοῦ σωματείου τους ἢ καὶ δουλειᾶς ἐργολαδικῆς. Τὸ ἀρθρο 20 κανονίζει τὶς ὥρες τῆς δουλειᾶς (10ωρο) καὶ τὸ ποσὸ τοῦ μεροκάματου.

Ἀπὸ τὸ καταστατικό αὐτὸ βλέπουμε: α/ πὼς οἱ συριανοὶ ἐργάτες αὐθόρμητα, μὲ τὸ ταξικό τους ἐνστιχτο, καταλάβαινε τὸ δρόμο ποῦ ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσουν γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ σταματήσουν Ἰσάμε ἓνα σημεῖο τὴν ἐκμεταλλευτικὴ δρεξὴ τῶν ἐργοδοτῶν τους καὶ ν' ἀμυνθοῦν στὶς πιέσεις τους. Κι' ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι ἡ ἐπαγγελματικὴ ὁργάνωση, καὶ β/ πὼς οἱ ἐργάτες κάνουν τὶς πρῶτες ἀπόπειρες γιὰ νὰ καταργήσουν τὸ 12ωρο τῆς δουλειᾶς ποῦ ἐπικρατοῦσε τότες καὶ προσπαθοῦν νὰ καθορίσουν ἓνα σταθερὸ ὄριο στὸ ἀνεδοκατέδασμα τῶν μεροκάματων.

Ἵστερα ἀπὸ τοὺς ξυλουργοὺς ἐργάτες τοῦ συριανοῦ ναυπηγείου καὶ πάνω κάτω τὸν ἴδιο καὶρὸ ὁργανώνονται καὶ οἱ ἐργάτες τῶν θυροδεψείων. Ἵσως νὰ ὁργανώθηκαν κι' ἄλλων ἐπαγγελματῶν ἐργάτες. Δὲν ἔχουμε ὅμως γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα περισσότερες πληροφορίες.

Ἀς ἐρθοῦμε τώρα στὴν Ἀθήνα.

Στὶς 11 τοῦ Ἰούλη τοῦ 1882 οἱ τυπογράφοι τῆς Ἀθήνας ἰδρύουν τὸ π ρ ὠ τ ο σωματεῖο τους.

Ἀπὸ τὸ καταστατικό τους ἀντιγράφουμε τὰ πιδ σπουδαῖα ἀρθρα του¹, γιατί ἔχουν κάποια γενικότερη σημασία.

«Ἀρθρ. 1ον.— Οἱ ὑπογεγραμμένοι τυπογράφοι συνιστῶμεν ἐν Ἀθήναις ἐδρεύοντα λαϊκὸν συνεταιρισμὸν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν

1. Τὰ ἀρθρα αὐτὰ τοῦ καταστατικοῦ τὰ ἀναδημοσιεύω ἀπὸ τὸ περ. *Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρησις*, 1883, σ. 497 - 502.

Ἑργατικός Σύνδεσμος τῶν Τυπογράφων, σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ ἐν τῇ κοινωνικῇ κλίμακι προοβιβασμὸς τῶν ἐργατῶν τῆς τυπογραφικῆς βιομηχανίας, ἡ ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς πρακτικὴ ὑπεράσπισις τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων ἐπὶ τῆς οὐσιαστικῆς τοῦ αἰωνίου δικαίου βάσεως καὶ ἡ ἰδρυσις κέντρου ἐνώσεως καὶ συνεργασίας πρὸς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ὁρῶν τῆς βιομηχανικῆς αὐτῶν παραγωγῆς ὑπὸ τὴν ἀψίδα τοῦ νόμου τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τοῦ νόμου τῆς πολιτείας. Ἀρθρ. 2ον.—Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ μετὰ τῶν δύο τρίτων τουλάχιστον τῆς ὁλομελείας τοῦ συμβουλίου, ὁσάκις οἱ ὁροὶ τῆς ἐργατικῆς ζωῆς εὐρίσκονται εἰς διάστασιν μὲ τὸ ὑφιστάμενον τυπογραφικὸν ἡμερομίσθιον, τὴν ὑφισταμένην διάρκειαν τῆς ἡμερησίας ἢ νυκτερινῆς ἐργασίας καὶ τὴν καθόλου κατάστασιν τῆς τυπογραφικῆς βιομηχανίας, συνέρχεται εἰς εἰδικὴν συνεδρίασιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀποφασίζονται τὰ ληπτέα μέτρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρῶτον μὲν εἶναι ἡ φιλικὴ συνεννόησις μετὰ τῶν καταστηματαρχῶν, *τ ε λ ι κ ὸ ν δ ῆ ἡ κ ἡ ρ υ ξ ι ς γ ε ν ι κ ῆ ς ἢ μ ε ρ ι κ ῆ ς ἀ π ε ρ γ ι ᾶ ς...* *

Καὶ παρακάτω τὸ ἀρθρο 11 χαρακτηρίζει γιὰ *π ρ ο β ὀ τ η* *κάθε ἀ π ε ρ γ ο σ π ᾶ σ τ η*.

«...Ἐὰν μέλος τι παραβῇ τὴν διάταξιν ταύτην (περὶ ἀπεργίας) κηρύσσεται προδότης, διαγράφεται τοῦ μητέρου τοῦ ἐργατικοῦ Συνδέσμου καὶ στερεῖται ὅλων τῶν προηγουμένων καταθέσεων του καὶ παντὸς ἀπὸ τοῦ Συνδέσμου δικαιώματος. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ δημοσιεύεται ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ συνδέσμου καὶ ἐκτίθεται ἐπὶ μαύρης πινακίδος ἐν τῇ Λέσχῃ αὐτοῦ (τοῦ Συνδέσμου).»¹

Ἄλλα σωματεῖα ἐργατικὰ στὴν Ἀθήνᾳ ἦταν τῶν ραφτάδων καὶ τῶν τσαγκαράδων. Στὴ 1889 ἱδρύθηκε καὶ ὁ πρῶτος σύλλογος (σωματεῖο) τῶν μηχανικῶν καὶ θερμαστῶν τῶν βαποριῶν. Ὁ σύλλογος εἶχε τὴν ἔδρα του στὸν Πειριαιᾶ καὶ πῆρε τὸ ὄνομα *Μετοχικὸν Ταμεῖον τῶν ἑλλήνων μηχανουργῶν ὁ Προμηθεύς*².

1. Ὅσο κι' ἂν μερικὰ ἀρθρα φαίνονται πολὺ συντηρητικὰ σήμερα, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν ἦταν τέτοια. Ἡ «συνεργασία τῶν τάξεων», ποὺ στὸ ἀρθρο 1 διατυπώνεται σὰ δόγμα βασικόν, ἀ ν α ἰ ρ ε ῖ τ α ἰ ἀ π ὸ τ' ἄλλα ἀρθρα. Ἐξάλλου δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἡ πρώτη περίοδος τοῦ ἐλληνικοῦ συνδικαλισμοῦ καὶ γι' αὐτὸ ἦταν φυσικὸ τὰ κατὰ τὰς ἐποχὰς νὰ μὴν ἔχουν καθαρὰ γιὰ βασικὸ ὁρο τὴν πᾶ λ η τ ὠ ν τ ᾶ ξ ε ω ν. Κοίτα κι' ἄλλες λεπτομέρειες στοῦ Θεοχ. Μελισσαροπούλου, *Πεντηκονταετὴ τυπογραφικὰ ἀπομνημονεύματα*, Ἀθῆναι 1928, κυρίως σ. 10.

2. Ὅσοτερα ἀπὸ 2 - 3 χρόνια ἄλλαξε ὄνομα καὶ πῆρε τὸν τίτλο: *Ἀεμο-*

Τὸ δὲ ὡς ἄλλο θὰ ὑπῆρχαν κι' ἄλλα ἐργατικὰ σωματεῖα τότε στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιᾶ, καθὼς καὶ στὴν Πάτρα, δὲν ἔχουμε ὅμως πληροφορίες, γιὰ τοὺς οἱ ἐφημερίδες τὸν καιρὸ ἐκεῖνο δὲ δίνανε σημασία στὴν ἐργατικὴ κίνηση.

Ὡστόσο ἀπὸ τὸ ἀξιόλογο τῆς ἐποχῆς περιοδικὸ *Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρησης* (1833, σ. 305) μαθαίνουμε πῶς καὶ οἱ ἐργοδότες ἀρχισαν νὰ ὀργανώνονται :

« Οἱ ἐργάται συνεταιρίζονται πρὸς ὑπερτίμησιν τοῦ ἡμερομισθοῦ, τοιοῦτο τὸ ῥόπως καὶ οἱ ἐργοστασιάρχαι συνεννοῦνται πρὸς ὑποτίμησιν αὐτοῦ. »

Ἔτσι ἰδρῦθηκε στὴν Ἀθήνα ἡ *Ἐνωσις τῶν ἐργοστασιαρχῶν*, ὁ πρῶτος ἐργοδοτικὸς συνασπισμός. Ἡ πάλῃ τῶν τάξεων εἶχε ἀρχίσει. Οἱ ἐργάτες θέλανε νὰ καλυτερέψουν τὴν οἰκονομικὴ τους θέση καὶ γι' αὐτὸ ἀρχισαν νὰ ὀργανώνονται. Οἱ ἐργοδότες πάλι, ἀπὸ τὴν ἐνστιχτιώδικη ἀμυνα κατὰ τοῦ συνδικαλισμοῦ, ἀρχισαν κι' αὐτοὶ νὰ συνασπίζονται.

Ὡστόσο τὰ πρῶτα αὐτὰ σωματεῖα, οἱ πρῶτες ἐργατικὲς ἐπαγγελματικὲς ἐνώσεις, δὲν εἶχαν οὔτε κατεύθυνση, οὔτε ἀναπτυγμένη τὴν ταξικὴ ἀλληλεγγύη. Ἦταν πρόωρο ἀκόμα ὁ ἐργατικὸς συνασπισμὸς νὰ γίνῃ μιὰ συνειδητὴ ταξικὴ ὀργάνωση ποὺ νὰ ἐνώσει ὅλες τὶς δυνάμεις τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου καὶ νὰ τὸ ὀδηγήσῃ στὸ δρόμο τοῦ ἱστορικοῦ προορισμοῦ του. Οἱ πρῶτες ἐργατικὲς ὀργανώσεις στὴν Ἑλλάδα, ὅπως συνέβηκε κι' ἄλλοι, ἐνεργοῦσαν ἢ καθεμιὰ γιὰ λογαριασμὸ τῆς καὶ στηρίζονταν σ' ἕνα πνεῦμα φιλανθρωπίας κι' ἐλεημοσύνης. Εἶναι ἡ περίοδος ποὺ ὁ συνδικαλισμὸς κάνει τὰ πρῶτα του βήματα. Γι' αὐτὸ δρῖσκεται κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς *συντεχνίας* ἀντίληψης γιὰ τὴν προάσπιση τῶν ὁμαδικῶν συμφερόντων. Τὰ περισσότερα καταστατικά τῶν ἐργατικῶν σωματείων ἀπὸ τὸ 1880 ἴσαμε τὸ 1910

μηχανικὸς Σύλλογος ὁ Προμηθεύς, καὶ στὰ 1907: *Πανελλήνιος Ἐνωσις τῶν μηχανικῶν τῶν ἐμπορικῶν ἀποπολίων*.

1. Τέτοια κατὰστατικὰ εἶχαν τὰ σωματεῖα: *Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότης Τυπογράφων*, Ἀθήναι 1901, *Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότης ὁ Σωτὴρ τῶν μαγειροῦπαλλήλων καὶ ὑπαλλήλων ξενοδοχείων κλπ.*, Ἀθήναι 1907, *Συντεχνία Σταφιδοκιβωτοποιῶν*, Πάτρα 1908, *Σύλλογος Ἐμποροῦπαλλήλων Ἀθηναίων* 1891 καὶ 1905 κλπ.

μαρτυρούν πώς οι εργατικές επαγγελματικές οργανώσεις βρίσκονταν σε μια διάμεση μορφή συντεχνιακής και συνδικαλιστικής οργάνωσης. Από τη μεταβατική αυτή κατάσταση δικαιολογείται και το γεγονός πως μερικοί «έπιφανείς» εργοδότες όπως ο Ι. Πισματζόγλου, αντιδραστικοί δημοσιογράφοι όπως ο Κ. Γιολδάσης, και άλλοι, διορίζονταν πρόεδροι και γραμματείς στα εργατικά σωματεία. Ακόμα στα περισσότερα αυτά εργατικά σωματεία και στα χρόνια 1880 - 1910 ήταν γραμμένοι (μέλη) προϊστάμενοι και εργάτες μαζί, δηλαδή τα εργατικά σωματεία ήταν πέρα για πέρα επηρεασμένα από τη συντεχνιακή παράδοση.

Βέβαια σ' αυτό δε φταίνε οι εργάτες. Η μικροαστική σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού, οι φεουδαρχικές παραδόσεις και η μικρή και άργητη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας επηρέαζαν το μικρό εργατικό μας κίνημα σε βαθμό που το κηδεμόνευαν ιδεολογικά.

Τ Ο Ε Υ Π Η Η Μ Α

(Οί πρώτες άπεργίες)

Όπως είδαμε, ο Ν. Δραγούμης στο *Εγκόλπιον* του *Εργατικού Λαού* γράφει πώς πριν τὸ 1869 έγιναν μερικές άπεργίες στην *Ελλάδα*. Ξέρουμε ακόμα πώς και στά χρόνια τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα οἱ τυπογράφοι άπεργήσανε, όπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἱστοριοδίφης Θ. Βαγενᾶς πού ἐρεύνησε τὰ κρατικά ἀρχεῖα.

« Οἱ ἐλάχιστοι τυπογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μάλιστα τοῦ 1826, πού μᾶς ἐνδιαφέρουν, δούλευαν στὰ τυπογραφεῖα τῶν τριῶν ἐφημερίδων : τῆς *Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος* πού ἐβγαίνε στὸ Ναύπλιο, τῆς *Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν* πού ἐβγαίνε στὴν Ἀθήνα καὶ τοῦ *Φίλου τοῦ Νόμου* πού ἐβγαίνε στὴν Ὑδρα. Τυπογραφεῖα ἄλλα δὲν ὑπῆρχαν τότε σ' ἐνέργεια (γιὰτὶ καὶ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Μεσολογγίου εἶχε διαλυθεῖ). Καὶ οἱ λίγοι αὐτοὶ τυπογράφοι δούλευαν μὲ ἡμερομίσθιο καὶ μάλιστα τοῦ Ναυπλίου ἐθεωροῦντο " δουλευταὶ τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας ,, καί... πεινοῦσαν περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους (μὴ κι' ἦσαν... δημόσιοι ὑπάλληλοι). Διότι, όπως εἶναι γνωστόν, ἡ Προσωρινὴ Ἑλληνικὴ Διοίκησις δὲν εἶχε πάντοτε χρήματα νὰ τοὺς πληρώνη κι' οἱ τυπογράφοι ἔμεναν πολλὰς φορὲς νηστικοὶ καὶ ἐγγόγγυζαν ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων... Ἐτσι κάποτε ἔχασαν τὴν ὑπομονή τους καὶ ἀθήσαν καὶ ἔγραψαν μιὰ διαμαρτυρία πρὸς τὸ Βουλευτικὸ Σῶμα, στίς 6 Μαρτίου τοῦ 1826. Μ' αὐτὴ διαμαρτύρονται ἐναντίον τοῦ « Συντάκτου » τῆς *Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος*, τοῦ γνωστοῦ λογίου καὶ ἀρχιμανδριτοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δὲν ἐφρόντιζε νὰ πάρῃ χρήματα καὶ νὰ τοὺς πληρώσῃ, ἀλλὰ τοὺς ἐδίδε " ἐθνικὰς ὁμολογίας ,, πού δὲν μποροῦσαν νὰ τὶς ἐξαγγυώσουν ἢ

ἤ τις εξαργύρωναν στοὺς ἐπιτηδεῖους μὲ ἐξευτελιστικὰς τιμὰς. Γράφουν λοιπὸν καὶ τὰ ἐπόμενα : "Οἱ ὑποσημειούμενοι ἀναφερόμεθα, ὅτι δέκα μῆνες ὅλους δουλεύομεν ἐνταῦθα εἰς τὴν Τυπογραφίαν τῆς Σ. Διοικήσεως, καὶ τῶν πρώτων μηνῶν τοὺς δεδουλευμένους ἡμῶν μισθοὺς ἐλάβομεν, καὶ ἀφοῦ ἡλπίζαμεν μεγάλως νὰ λάβωμεν καὶ τῶν ἄλλων πέντε, ἀφοῦ μάλιστα ἐδιωρίσθη παρὰ τῆς Σ. Διοικήσεως Συντάκτης ὁ κ. Θ. Φαρμακίδης κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπόσχεσιν μᾶς ἔδωκε. Ἰδομεν ὁμως τὸ ἐναντίον καὶ μόνον τὸ ἐν τρίτον ἐκ διαλειμμάτων τοῦ μισθοῦ μας ἐλάβομεν παραυτοῦ, ζητυῦντες δὲ καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐξυβρίσθημεν παρὰ τῆς σοφολογιότητος του, ἀλλὰ διὰ νὰ μᾶς καταπίσῃ καὶ λάβωμεν ἐθνικὰς ὁμολογίας ἐμεταχειρίσθη τὴν βίαν καὶ λέγει « ὅποιος δὲν λάβει αὐτὸς ἅς φύγῃ, καὶ οὕτε κὰν ἀποδεικτικὸν τοῦ δίδω, καὶ ἅς ὑπάγῃ ὅπου θέλει ». Μὲ τοιοῦτους λοιπὸν λόγους μᾶς κατέπεισεν καὶ μᾶς ἔδωκε ἀντὶ μετρητῶν ἐθνικὰς ὁμολογίας κλπ. . . . Τὴν ἀναφορὰ ὑπογράφουν οἱ τυπογράφοι Κωνστ. Τόμπρας, Ἀ. Αἰσάσας. Νικολαΐδης, Δημ. Βλαστός, Ἰωάν. Τόμπρας, Εὐάγ. Ζωντανός, Ἀποστ. Σοφιανόπουλος καὶ Ἰωάν. Καραλῆς. Ἡ διαμαρτυρία τῶν τυπογράφων διαβάστηκε στὸ Ἐκτελεστικὸ καὶ ἐκεῖνο ζήτησε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ πληροφορηθῇ ἂν ἀληθεύουν αὐτά. »

Τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν ζήτησε πληροφορίες ἀπὸ τὸ Θ. Φαρμακίδη καὶ αὐτὸς στίς 15 τοῦ Μάρτη ἔστειλε τὴν ἀπάντησίν του, χαρακτηρίζοντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σὰν σ τ ἄ σ η τὴν ἀπεργία τῶν τυπογράφων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀδικαιολόγητη τὴν « ἀποστασία » τους.

« Πρὸς τὸ ἔξοχον

» Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν

» Ὁ κύριος Κωνσταντῖνος Δόμπρας τυπογράφος, ἐνωθεὶς μετὰ τινος Δημητρίου Βλαστοῦ, ἐκίνησαν εἰς συνωμοσίαν καὶ ἀποστασίαν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας, καὶ ὧντος εἰς μίαν ἡμέραν ἔμεινεν ἔρημος ἡ τυπογραφία. Τὰ παραπονά των ἦσαν ὅτι δὲν ἐπληρώθησαν οἱ μισθοὶ των εἰς μετρητά, ἀλλ' εἰς ἀποδεικτικά ἀντὶ μετρητῶν. Τοῦτο δὲν ἀνάγεται εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὴν διοίκησιν, ἣ ὁποία ἐθέσπισε τὴν οικονομικὴν αὐτὴν πληρωμὴν διὰ τὴν γνωστὴν εἰς ὅλους μας ἀχρηματίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ταμείου. Οὕτως ἐπληρώθησαν ὅλα τὰ μέλη τῶν δύο διοικητικῶν σωμάτων, οἱ ὑπουργοί, οἱ γραμματεῖς κλπ. . . Καὶ ἐπειδὴ ἐμελλόν νὰ ζημιωθῶσι καὶ αὐτοὶ ὀλίγον τι διὰ τῆς ξεπεσμένης πωλήσεως τῶν ἀποδεικτικῶν ἀπεστάτησαν καὶ ἐρήμωσαν τὴν Ἐθνικὴν Τυπογραφίαν . . . Διὰ τὴν ἀπο-

στασίαν λοιπὸν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἔμεινεν ἡ Ἑθνικὴ Τυπογραφία μὲ τόσους ἀνθρώπους, ὥστε δὲν εἶναι πλέον ἱκανὴ οὐδὲ διὰ τὴν ἐφημερίδα τῆς Διοικήσεως, καὶ κατὰ χρέος ἀναφέρομεν περὶ τούτου εἰς τὸ ἔξοχον Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν...

» Ἐν Ναυπλίῳ 1826 Μαρτίου 18

Ὁ ἐπιστάτης
τῆς Ἑθνικῆς Τυπογραφίας
Θεόκλητος Φαρμακίδης »

Ὁ Φαρμακίδης κατὰγγειλε ἀκόμα τὸν ἀρχιτυπογράφο Τόμπρα καὶ γιὰ μερικὲς ἄλλες παραδόσεις, πῶς εἶχε δανειστεί δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Φαρμακίδου μερικὰ χρήματα καὶ δὲν τοῦ τὰ γύρισε καὶ πῶς πῆρε τυπογραφικὰ στοιχεῖα « διὰ τὴν χύση ἐξ αὐτῶν ἄλλα στοιχεῖα ».

« Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν κάλεσε τοὺς "ἀποστάτας", νὰ παρουσιασθοῦν στὶς 9 π. μ. τῆς ἄλλης ἡμέρας "διότι ἔχουν νὰ ἐρωτηθοῦν περὶ τινος ὑποθέσεως". Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν (16 Μαρτίου) διετάχθη ἡ Γενικὴ Ἀστυνομία τοῦ Ναυπλίου "νὰ φυλακίσῃ τὸν Κωνσταντῖνον Τόμπραν, ὥς νὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν συντάκτην τῆς Ἐφημερίδος τῆς Διοικήσεως κύριον Θεόκλητον Φαρμακίδην χρέος του, τὸ ὁποῖον εἶναι τάλλαρα τρία καὶ ἡμίσεια λίτρα...". Ἡ ὑπόθεσις ἔληξε μὲ τὴν φυλάκισιν τοῦ Κ. Τόμπρα γιὰ τὸ "δάνειόν", τοῦ ἀπὸ τὸν Φαρμακίδην! Καὶ δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν ἄλλα ἔγγραφα, ποὺ νὰ μᾶς πληροφοροῦν τί ἀπέγινε μὲ τὴν διαφορὰ τοὺς ἐκείνη. Ἡ ἱστορικὴ ἡμέρα λοιπὸν γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐργατικὴ τάξιν πιθανώτατα εἶναι ἡ 14 Μαρτίου τοῦ 1826, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλο ἔγγραφο ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἔδωσαν 1000 γρόσια στὸν Θεόκλητον Φαρμακίδην, ἴσως γιὰ τὴν πληρώσιν τοὺς πρῶτους Ἕλληνας "ἀπεργασπάστες", ποὺ δὲν ἀκολούθησαν τὸν Τόμπραν. » (Ἐφ. Ἀλλαγὴ, φ. 20 Ἰαν. 1958).

Ἔχομε ἀκόμα καὶ μιὰν ἄλλην πληροφορίαν ἀπὸ τὸν ἴδιον Θ. Βαγενᾶ. Στὰ κρατικὰ ἀρχεῖα βρῆκε ἓνα ἄλλο ἔγγραφο ποὺ μαρτυρεῖ πῶς οἱ τυπογράφοι στὰ 1822 ζήτησαν νὰ πάρουν καὶ τὸ « δ ῶ ρ ο » τοῦ Πάσχα.

« Βρισκόμαστε ἀκόμα — γράφει ὁ Βαγενᾶς — στὶς ἀρχὲς τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα. Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1822 ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἦταν ἐγκατεστημένη στὴν Κόρινθο, ὅπου ἔμεινε μέχρις ὅτου ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὴν καθόδο τοῦ Δράμαλη - πασᾶ τὴν ἀνάγκασε νὰ κατέβῃ στὸ Ἄργος. Ἐκεῖ στὴν Κόρινθο εἶχε μεταφερθεῖ καὶ τὸ Τυπογραφεῖο τῆς Διοικήσεως, ὅπου δούλευαν οἱ

πρώτοι νεοέλληνες τυπογράφοι μ' έπικεφαλής τόν Κωνσταντίνον Τόμπραν και τόν άνεψιό του τόν Ίωάννη Τόμπρα. Λίγο πριν από τις γιορτές του Πάσχα, ό Κ. Τόμπρας, έκ μέρους του συνεργείου των τυπογράφων της Κορίνθου, έστειλε μιá αίτησί του προς την Έλληνική Διοίκηση, (πού περισώθηκε στα Έντικά Άρχεία του Κράτους), αυτήν έδω: " Προς τό Μινιστέριον της Οίκονομίας. Έπειδή και κατ' αυτές έφθασαν αί του Πάσχα έφορτάσιμοι ήμέραι και θέλομεν ν' αγοράσωμεν άλλος παπούτσια, άλλος τζουράπια και άλλος άλλο τι, διά τουτο παρακαλούμεν τό Μινιστέριον νά μάς δώση όλίγα γρόσια διά ν' άπεράσωμεν ταύτας τάς έφορτασίμους ήμέρας, άναπληρούντες τάς χρείας μας. 1822 Άπριλίου α'. Κωνσταντίνος Τόμπρας „ . »' (Έφ. Άλλαγή, φ. 18 Φεβρ. 1952).

Κάμποσα όμως χρόνια πριν τό Είκοσιένα και στ' Άμπελάκια της ανατολικής Θεσσαλίας οι εργάτες πού δούλευαν στα νηματοουργεία άπεργήσανε, όταν οι εργοδότες τους φέρανε μηχανή από τη Γερμανία¹.

Οι πρώτες όμως μεγάλες άπεργίες άρχισαν από τη Σύρα, πού, όπως είδαμε, ως τό 1880 είχε τό πρωτεία στην οίκονομική ανάπτυξη

Στις άρχές του 1879 ξέσπασε μεγάλη νομισματική κρίση. Οι συναλλαγές στη Σύρα γίνονταν με ρωσικά κέρματα των 45 λεπτών. Τά ελληνικά κέρματα είχαν τραδηχτεί στο έξωτερικό από τους διάφορους σπεκουλάντες χρηματιστές, κι' έτσι οι έμποροι κι' ό κοσμάκης αναγκάζονταν ν' αγοράζουν και νά πουλούνε με ξένο νόμισμα. Άπό τά μέσα όμως του Φλεβάρη, (1879) άρχισαν τά ξένα νομίσματα (και κυρίως τά ρωσικά) νά ξεπέφτουν. Αυτό έφερε άναστάτωση στην αγορά, γιατί οι ζημιές ήταν μεγάλες σέ κείνους πού είχαν αγοράσμένο έμπόρευμα με γερό νόμισμα ή και σέ όσους είχαν στην κάσα τους κεφάλαια σέ ξένο παρά. Ή

1. Στη συνέχεια του άρθρου του προσθέται ό Βαγενας πώς τό θώρο ήταν παλιά συνήθεια: « Κατά την γνώμην μας ή παροχή θώρου γιά τις γιορτές στους άργάτες τυπογράφους αποτελοόσε παράδοση και μέσα στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Καί τό θώρο αυτό λεγόταν χαρετλίκι (από την τουρκική λέξη χαϊρέτ = χάρισμα). Καί στην περίληψη του έγγραφου άκείνου ισχυμειώνονται τ' ακόλουθα: " Κωνσταντίνος Τόμπρας, τυπογράφος, διά νά του δώσωμεν χαρετλίκι. α' Άπριλίου 1822. Κόρινθος „ . ».

2. Βλ. Γ. Κορδάτου, Τ' άμπελάκια κι' ό μύθος γιά τό Συνταγισμό τους, σ. 100 - 101.

νομισματική αυτή κρίση είχε τὸν ἀντίχτυπό της καὶ στὴν ἐργα-
τιὰ τῆς Σύρας. Μονομιᾶς τὰ μεροκάματα ξέπεσαν κατὰ 25 % -
27 %. Ἐπειδὴ μάλιστα καὶ τὸ ψωμί καὶ τ' ἄλλα εἶδη πρῶτης
ἀνάγκης ἀκριβαίναν κατὰ 25 % - 27 %, οὐσιαστικὰ τὰ μεροκά-
ματα κατέβηκαν στὰ 50 %, δηλαδὴ ἡ ἀγοραστικὴ ἱκανότητα τῆς
ἐργατιᾶς ἐλαττώθηκε στὸ μισό.

Αὐτὸ ἔφερε μιὰ μεγάλη ἀνακατωτούρα. Ἡ φτωχολογία καὶ οἱ
ἐργάτες ἀρχισαν νὰ φωνάζουν καὶ ν' ἀγριεύουν.

Πρῶτοι οἱ ἐργάτες τοῦ ναυπηγείου, πρὶν καλὰ καλὰ ἀκόμα
ξεσπάσει ἡ νομισματικὴ κρίση, ἀποφάσισαν νὰ ὀργανω-
θοῦν καὶ ν' ἀπεργήσουν γιὰ νὰ ἐπιβάλουν στοὺς ἐρ-
γοδότες τοὺς τὰ δίκαιά τους.

Ἡ συριανὴ ἐφημερίδα *Πατρίς* (φ. 17 Φεβρ. 1879) μὲ τὸν
τίτλο « Ἀπεργία ἐργατῶν τοῦ Ναυπλίου » γράφει :

« Ἐν βῆμα εἶμι πρὸς τὴν πρόοδον ! Ἐχομεν ἐν Σύρῳ ἀπεργίαν τε-
τρακοσίων περιέπου ἐργατῶν. Τὸ Ναυπηγεῖον ἀργεῖ. Οἱ ἐργά-
ται τοῦ συνελθόντες καὶ σύνδεσμον ἐργα-
τικὸν συστήσαντες διὰ συμβολαιογραφί-
κῃς πράξεως ὑπήχθησαν εἰς δροὺς δρίζοντας τὸ ἡμερο-
μίσθιον ἐκάστης τῶν τριῶν τάξεων¹ τῶν ἐργατῶν, εἰς δις διηρέ-
θησαν, τὰς ἐργασίμους ὥρας καὶ τὴν σειρὰν τῶν ἐργασησομένων. »

Ἡ *Πατρίς*, κριτικᾶροντας τὴν ἀπεργία, δίνει « πατρικὲς »
συμβουλὲς στοὺς ἐργάτες νὰ ξαναρχίσουν τὴ δουλειά. Μολογᾷ
ὅμως πῶς οἱ ἐργολάβοι τῶν ναυπηγείων, ἐξαιτίας τοῦ ἀναμεταξύ
τοὺς συναγωνισμοῦ, πῆραν πολὺ φτηνὰ πολλὰς δουλειὰς καὶ ἀναγ-
κᾶστηκαν γι' αὐτὸ νὰ κατεβάζουν στὸ τρίτο τὰ μεροκάματα.

Οἱ ἐργοδότες εἶναι ἀλήθεια πῶς δὲν ἀργησαν νὰ ὑποκύψουν.
Μέσα σὲ μιὰ ὁδομάδα ἦρθαν σὲ συμφωνία μὲ τοὺς ἀπεργοὺς καὶ ἡ
ἀπεργία λύθηκε. Ὅστερα ὅμως ἀπό' ναν μῆνα μάζεψαν ἀπὸ τ' ἄλ-
λα νησιά κάμποσους ἐργάτες καὶ ἔτσι πάτησαν τὸ λόγο τους.

Γι' αὐτὸ ξανάρχισε νὰ ἀπεργίᾳ, ποὺ δάσταξε κοντὰ
τρεῖς μῆνες, χωρὶς νὰ μπορέσουν οἱ ἐργάτες νὰ πετύχουν μεγάλα
πράγματα. Οἱ ἐργάτες ποὺ ἦρθαν ἀπέξω δούλευαν γιὰ ἓνα κομ-

---

1. Σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ τοὺς διαιρέθηκαν σὲ τρεῖς κατηγορίες —
« τάξεις », δηλαδὴ σέ: α/ εἰδικούς τεχνίτες, β/ τεχνίτες καὶ γ/ ἀπλοὺς
ἐργάτες.

μάτι φωμί, δεκατέσσερες και δεκαπέντε ώρες τή μέρα. 'Η άπεργία έτσι έκφυλίστηκε και οί έργάτες ξανάρχισαν στο ναυπηγείο δουλειά, χωρίς θρους αύτή τή φορά.

Ακόμα καλά καλά δέν είχε σταματήσει ή πρώτη άπεργία τών ναυπηγοεργατών και ξεσπάει μιάν άλλη.

Στις 21 τοῦ ίδιου μήνα άπεργοῦν οί θυροσδεφεργάτες. Δέν ξέρουμε αν ήταν επαγγελματικά οργανωμένοι, ξέρουμε όμως ποιά ήταν τά αίτήματά τους.

Ζητούσαν : α/ αύξηση τών μεροκάματων, σύμφωνα με τή νέα διατίμηση τοῦ νομίσματος, δηλαδή κατά 27 % . β/ Τά μεροκάματα νά πληρώνονται σέ νόμισμα διατίμησης (γερό). γ/ Νά καταργηθεί ή κ ο υ τ ο υ ρ ά δ α (ή κατ' άποκοπή εργασία). δ/ Νά παρθεί πρόνοια, ώστε όλοι οί έργάτες νά δουλεύουν και όχι μερικοί νά μὴ βρίσκουν δουλειά. ε/ Νά έλαττωθοῦν οί ώρες τής δουλειάς (υπήρχε τὸ 12ωρο) και στ/ νά καταργηθεί ή δίωρη δουλειά τής Κυριακῆς πού τή λέγανε ά γ γ α ρ ε ί α , γιατί δέν πληρωνόταν ¹.

Τά αίτήματα αυτά τά υποβάλανε 5λα γραφτά στοὺς εργοδότες τους, πού σημαίνει πὼς κάποιος ω μ α τ ε ι ο θά υπήρχε. Μά έπειδή οί εργοδότες δέν τοὺς δώσανε καμιά σημασία κήρυξαν άπεργία.

Μερικοί από τοὺς έργάτες πήγαν νά πιάσουν δουλειά. 'Ήταν όμως πολὺ λίγοι και γι' αὐτὸ φάγανε ξύλο άλύπητο. 'Έτσι ή άπεργία χάνει τὸν ήρεμο χαρακτήρα της και φέρνει άναστάτωμα μέσα στη Σύρα. Οί άπεργοί, όλοι μαζί, κάνουν διαδήλωση. Κρατοῦν μεγάλα καρτόνια, όπου έχουν γραμμένα τά αίτήματά τους. Φωνάζουν, ζητωκραυγάζουν, άπειλοῦν. 'Η ά σ τ υ ν ο μ ί α έ π ε μ β α ί ν ε ι γ ι α νά τ ο ὺ ς δ ι α λ ὦ σ ε ι κ ι' άρχίζει συμπλοκή και πετροπόλεμος. 'Ένας άστυνομικός από μιά πετριά πέφτει χάμω ξύλο ξερό 'Η άπεργία με τή συμπλοκή αὐτή παίρνει επαναστατικό χαρακτήρα κι' ένα θυροσδεφεῖο πού δούλευε με μερικούς άπεργοσπάζστες αναγκάζεται νά κλείσει, γιατί οί άπεργοί

1. Από τόν κατάλογο αὐτὸ μαθαίνουμε -ὡς ήταν καθιερωμένο 12ωρο μέσα στὰ θυροσδεφεῖα, κι' ακόμα πὼς 2 ώρες κάθε Κυριακή οί έργάτες ήταν όποχρεωμένοι νά δουλεύουν τζάμπα γιά τόν εργοδότη τους. 'Ο θεσμός αὐτός τής άγγαρείας ήταν άπομεινδρι τής δουλοπαροικίας (φεουδαρχίας).

τὸ μπλοκάρουν καὶ μὲ τὶς πέτρες δὲν τοῦ ἀφήνουν τζάμια καὶ πόρτες. Ὁ νομάρχης κλείνεται στὴ νομαρχία του καὶ ζητάει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἐνίσχυση. Τὴν ἄλλη μέρα ἔρχονται 50 σκαπανεῖς καὶ ἡ «τάξις ἀποκαθίσταται» κατὰ τὸ ἀστυνομικὸ ἀνακοινωθέν.

Ἐννοεῖται πῶς ἀμέσως ἀρχίζουν οἱ συλλήψεις τῶν «πρωταίων» καὶ τὰ τρομοκρατικὰ μέτρα τῆς ἐξουσίας, χωρὶς οἱ ἀπεργοὶ νὰ τὰ χάσουν καὶ νὰ ὑποχωρήσουν.

Ἰσχυρὰ ἀπὸ μιὰ δδομάδα ἡ ἀπεργία λύθηκε καὶ τὰ αἰτήματα τῶν βυρσοδεφεργατῶν γίνανε σχεδὸν ὅλα δεχτά.

Οἱ δύο αὐτὲς ἀπεργίες κάνανε μεγάλη ἐντύπωση στὴ Σύρα. Ὁ τότε μάλιστα πρωτοδίκης (στὴ Σύρα) Ἐμμ. Λυκούδης ἔγραψε κι' ὁλόκληρο διδύλο¹ ἀπ' ἀφορμὴ τῆς ἀπεργίας αὐτῆς, ὑποστηρίζοντας πῶς πρέπει ν' ἀπαγορεύονται γενικὰ οἱ ἀπεργίες, γιατί ἔχουν ἀντικειμενικὸ χαρακτήρα, ἐφόσον στρέφονται ἐναντίον τοῦ καθεστώτος. Κι' ἀκόμα πῶς πρέπει ν' ἀπαγορευθεῖ τῆς ἡδρύσεως ἐργατικῶν σωματείων, γιατί οἱ ἐργατικὲς ἐνώσεις εἶναι ἀντικειμενικὸι συνσπισμοί, ποὺ δὲν μπορεῖ τὸ ἄρθρο 11 τοῦ (τότε) Συντάγματος νὰ τοὺς προστατέψει.

«Ἐν ἔτει 1879 — γράφει ὁ Λυκούδης — δύο τῶν μεγίστων τῆς Ἑρμοπούλεως κλάδων τῆς Βυρσοδεψικῆς καὶ τῆς Ναυπηγικῆς κοινῇ συστάσει ἐν ἑκατέρῳ τούτων ἐνήργησαν ἀπεργίαν ἐπιδιώκοντες αὐξήσιν τῶν ἐργατικῶν μισθωμάτων. Τὸ γεγονός τοῦτο, πρώτη ἐκδηλωθεῖσα ἐν Ἑλλάδι ἀπαρχὴ τῆς συγκρούσεως τῆς ἐργασίας πρὸς τὸ κεφάλαιον, κατετάραξε τὴν κοινωνίαν τῆς Ἑρμοπούλεως... Αἱ ἐργασίαι ὡς ἐκ τῶν ἀπεργιῶν τούτων κατέπαυσαν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, ἡ δὲ τῶν ἐργατῶν ναυπηγῶν ἀπεργία ἐν μέρει ἐπέτυχε πρὸς ὥραν, ὑποκυψάντων τῶν ἐργοδοτῶν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς αὐξήσεως τῶν ἡμερομισθίων.»

Καὶ ἐπικολουθεῖ τὴν ἱερεμιάδα τοῦ :

«Τὸ ἀτυχὲς ἐν τούτοις τῆς Σύρου παράδειγμα δὲν ἴσχυσε νὰ ἀποτρέψει ὁμοίας ἀποπείρας, διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1883) αἱ τῶν ἐργατῶν συστάσεις πρὸς ἀπεργίαν ἀποτελοῦσιν ἐν Πειραιεῖ, Ἀθήναις καὶ Λαυρεωτικῇ τὴν ἡμερησίαν διατάξιν ἐν τῇ ἐξελλίξει

---

1 Ἡ ἐν Ἑλλάδι βιομηχανία καὶ αἱ ἀπεργίαι, Ἑρμοῦπολις 1883. Ὁ ὠμιος δημοσίεψε καὶ τὴν Παιρίδα τῆς Σύρας κάμποσα ἄρθρα πάνω στὸ ὠμιόζήτημα (φύλλα 679 - 686 καὶ 690) ἀπὸ τὶς 19 τοῦ Μᾶη Ἰσμε τὶς 7 τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1879.

της νεαρᾶς ἀρτιπαγοῦς καὶ κλονιζομένης ἔτι . . . βιομηχανικῆς παραγωγῆς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους . . . » (σ. 3 - 4).

Ὅσα κι' ἂν λέει ὁ Λυκούδης ἔνα εἶναι σωστό, πῶς οἱ ἐργατικὰς συνθήκες στὴν τοτινὴ ἐποχὴ δὲν ἦταν καθόλου καλές. Τὰ μεροκάματα ἦταν πολὺ χαμηλὰ καὶ οἱ ὥρες τῆς δουλειᾶς περισσότερες ἀπὸ δώδεκα καὶ δεκαπέντε τὸ μερόνυχτο. Ἐπειτα ὑπῆρχε καὶ ἀνεργία, γιατί ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ δούλευαν τ' ἀνήλικα παιδιὰ κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη κατέβαιναν ἀπὸ τὰ χωριὰ ξεπεσμένοι ἀγρότες ποὺ πιάνανε δουλειὰ γιὰ ἔνα κομμάτι ψωμί.

Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζει μιὰ « ἐ π ι δ η μ ί α » ἀπὸ ἐργατικὲς ἀπεργίες. Μὲ τὸ δπλο τῆς ἀπεργίας προσπαθοῦν οἱ πρῶτοι Ἕλληνες προλετάριοι νὰ καλυτερέψουν τὴ θέσιν τους καὶ νὰ ἐπιβάλουν τὰ δίκαιά τους.

Οἱ τυπογράφοι τῆς Ἀθήνας, πρὶν ἀκόμη φκιάσουν σωματεῖο, κήρυξαν ἀπεργία (21 τοῦ Ἰούνη 1882). Πολλὲς πληροφορίες δὲν ὑπάρχουν γιὰ τὴν ἀπεργία αὐτή. Ξέρουμε μονάχα πῶς δὲν πέτυχε. Ἐπίσης ξέρουμε πῶς τὴν ἴδια χρονιά, στίς 5 τοῦ Νοέμβρη, ἀποφασίσανε νὰ μὴ δουλεύουν τὴν Κυριακὴ.

Οἱ τυπογράφοι στὰ χρόνια αὐτὰ δὲν τὰ πῆγαιναν καλὰ μὲ τοὺς ἐργοδότες τους καὶ κάθε τόσο παρουσιάζονταν ζητήματα. Τὸ ἴδιο γινόταν καὶ μὲ τὸ ἐργατικὸ προσωπικὸ τῶν ἐφημερίδων.

Στίς 15 τοῦ ἴδιου μήνα ἀπεργήσανε καὶ οἱ ἐργάτες τῶν δι-βλιοδετείων, καθὼς κι' οἱ ἐργάτριες τῶν ἐργοστασίων τοῦ Πειραιᾶ.

Τὴν ἴδια χρονιά, ἀρχὰς τοῦ Ὀχτώβρη, εἶχε θγεῖ στὴν Ἀθήνα καὶ μιὰ νέα ἐργατικὴ ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο Ἐργατικὸς Σύνδεσμος.

Στὰ μέσα τοῦ Γεννάρη τοῦ 1891 οἱ τυπογράφοι ποὺ ἐργάζονταν στίς ἐφημερίδες, ἐπειδὴ δὲ γίνανε δεχτὰ τὰ αἰτήματά τους, κήρυξαν ἀπεργία.

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Λυκούδης, στὰ 1882 - 83 γίναγε κι' ἄλλες ἀπεργίες στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιᾶ ἀπὸ τοὺς τσαγκαράδες καὶ τοὺς ραφτάδες. Κι' οἱ ἀπεργίες ὁμως αὐτὲς ἀποτύχανε, γιατί οἱ ἐργοδότες φέρανε ἀπέξω, ἀπὸ ἄλλες πόλεις, κυρίως ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ τὴ Σμύρνη, ἐργάτες, κι' ἔτσι ἀντίς ν' ἀνέθουν τὰ μεροκάματα ὅπως γύρευαν οἱ ἐργάτες, πέσανε 35 % - 40 %, κάτω. Ἐτὴν ἴδια χρονιά ἀπεργήσανε καὶ οἱ ἐρ-

γάτες πού δούλευαν στά σιδηρολιθομεταλλεία τῆς Σέριφος. Αὐτο-
νῶν ἔμως ἡ ἀπεργία πέτυχε, γιατί οἱ ἐργοδότες τους δὲν μόρε-
σαν νά τῇ σπάσουν.

Ὅσο γιά τὴν πρώτη ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων τοῦ Λαυρίου,
ἔχουμε πολὺ λίγες πληροφορίες. Γνωστὸ μονάχα εἶναι πῶς ἡ ἀπερ-
γία τοῦ 1883 εἶναι ἡ πρώτη, ὄχι ἔμως καὶ ἡ τελευταία πού ἔγινε
στά μεταλλεία τοῦ Λαυρίου.

Ἡ δεύτερη ἀπεργία ἔγινε τὸ μῆνα Ἰούλη τοῦ 1887¹. Πρέ-
πει νά τὸ τονίσουμε πῶς οἱ μεταλλωρύχοι τοῦ Λαυρίου δὲν ἦταν
καθόλου ὀργανωμένοι σὰ χρόνια ἐκεῖνα. Τὸ ταξικὸ τους ἐνστιχτο
ἔμως τοὺς ἐσπρωχνε στὴν ἀπεργία, γιατί περνοῦσαν μιὰ ζωὴ σκυ-
λίσια. Δούλευαν 12 - 14 ὥρες καὶ παίρνανε μεροκάματο ἀπὸ 2
ἴσαμε 3 δραχμές. Ἄν ρωτᾶτε τὸ ποῦ κοιμόντουσαν, θὰ φρίξετε
διαβάζοντας τίς ἐφημερίδες τῆς τοτινῆς ἐποχῆς. Οἱ σκλάβοι τῆς
ἀρχαιότητος δὲ ζοῦσαν χειρότερα ἀπὸ τοὺς νεότερους σκλάβους
τοῦ Σερπιέρη². Ἐξάλλου δὲν περνοῦσε ὁδομάδα πού νά μὴ σκο-
τωθοῦν κι' ἓνας δυὸ ἐργάτες ἀπὸ τὰ βουλιμέντα καὶ τὰ φουρνέλα.
Στὴ θέση Δ α σ κ α λ ε ι ὶ, ἐκεῖ πού ἦταν σὰ χρόνια ἐκεῖνα
ἀνοιγμένο μεταλλεῖο, παραχώθηκαν πολλοὶ ἐργάτες, χωρὶς ἡ Ἐ-
ταιρεία νά δώσει πεντάρα τσακιστὴ γι' ἀποζημίωση στὶς οἰκογέ-
νειές τους. Ἀκόμα οἱ παλιοὶ Λαυριῶτες διηγοῦνται πῶς ὁ Σερ-
πιέρης εἶχε φκιάσει στὸ δεύτερο πάτωμα τοῦ πηγαδιοῦ τῆς Κα-
μάριζας, πλάι στὴ μηχανή, μιὰ μαρμαρένια κάμαρα, κι' ἐκεῖ κρύ-
δονταν τὰ πτώματα τῶν σκοτωμένων ἀπὸ τὰ φουρνέλα καὶ τὰ
βουλιμέντα. Τὴ νύχτα ὁ καρτσέρης Κάλιος Μάνθος, ἀπὸ τοὺς
σπιτικούς τοῦ Σερπιέρη, μαζί μὲ ἄλλους πιστοὺς τῆς Ἐταιρείας
βγάζανε σὰ κρυφὰ τὰ πτώματα καὶ τὰ πηγαινιν καὶ τὰ παρά-
χωναν σὰ πεῦκα τοῦ Ἀη Κωνσταντίνου.

Ἔτσι, κάτω ἀπὸ τίς συνθήκες αὐτές, πού θύμιζαν μεσαιῶνα,
οἱ μεταλλωρύχοι γιά δεύτερη φορὰ σηκώνουν κεφάλι κι' ἀπερ-
γοῦν. Τὰ αἰτήματά τους εἶναι : α/ ἀνέδρασμα τῶν μεροκάματων,

---

1. Ὁ Πετρανὸς (Ὁρφῆας Οἰκονομίδης) γράφει στὴν ἐφ. Ριζοσπάστῃς
(13 Μαρτ. 1929) πῶς ἡ ἀπεργία αὕτῃ ἔγινε σὰ 1889. Ὅμως αὐτὸ δὲν
εἶναι σωστὸ. Οἱ πληροφορίες τοῦ εἶναι λαθεμένες.

2. Ὁ Σερπιέρης ἦταν Ἰταλὸς κι' εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀποφάσισε μὲ
γαλλικὰ κεφάλαια νά ἐκμεταλλεῖται τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου.

6/ εξαναγκασμός της 'Εταιρείας να φτιάσει έργα για να μη σκοτώνονται οι εργάτες και γ/ κατάργηση της δουλειάς της Κυριακής. 'Η άπεργία από την πρώτη μέρα παρουσίασε έναν άναβρασμό, που από ώρα σε ώρα μπορούσε να ξεσπάσει.

'Η κυβέρνηση, έπειτα από τηλεγράφημα του Σερπίερν, έστειλε άμέσως έμπιστευτικές διαταγές να χτυπηθούν οι εργάτες και να εξαναγκαστούν να πιάσουν δουλειά. Νά τί γράφανε οι άθηναϊκές έφημερίδες για την άπεργία αυτή :

« Διαδοθέντος, έν Λαυρίω ότι ή Γαλλική 'Εταιρεία έσκόπει να έλαττώση τά ήμερομίσθια τών εργατών αυτής, οδοιοι, έξερεθισθέντες ύπό τών εργολάβων έκήρυξαν άπεργίαν, προβάλλοντες διαφόρους αίτήσεις, έν άλλαις δέ τήν κατάργησιν τής εργασίας τής Κυριακής, παρεμβάσει όμως τών άρχών ταχέως καθησύχασαν οι εργάται, ή έντεϋθεν δέ έκπεμφθεΐσα στρατιωτική δύναμις εύρε τά πράγματα ήσυχα. »

'Εκείνη όμως ή άπεργία που σημειώνει κάποιον σταθμό στην ιστορία του εργατικού μας κινήματος είναι ή άπεργία του Λαυρίου στα 1896. 'Η άπεργία αυτή άρχισε στις 8 του 'Απρίλη και σταμάτησε στις 21 του ίδιου μήνα.

Αυτή τή φορά οι έφημερίδες είχαν περισσότερες ειδήσεις για την προαπεργιακή περίοδο. Οι σκλάβοι του Σερπίερν, γράφουν, βαριέστησαν να ζητιανεύουν, να έκλιπαρούν, να ίκετεύουν. 'Η 'Εταιρεία δέν τους χαμπάριζε κι' έκανε τή ζωή τους δλο και πιό χειρότερη και τήν έκμετάλλευσή τους πιό βαρύτερη. 'Η κατάσταση στα μεταλεία του Λαυρίου από τήν πρώτη άπεργία του 83 ίσα με τήν τρίτη του 96 δέν είχε αλλάξει καθόλου. Μπορούμε να ποούμε μάλιστα πως είχε χειροτερέψει.

Οι Καιροι του Κανελλίδη (φ. 24 Δεκ. 1895) γράφουν τά παρακάτω σχετικά με τίς συνθήκες δουλειάς τών μεταλλωρύχων του Λαυρίου :

« Έκ Λαυρίου λαμβάνομεν συνεχείς πληροφορίες λίαν δυσαρέστονς περί τής καταστάσεως τών εις τά μεταλλωρυχεία εργαζομένων. Αι 'Εταιρείαι φέρονται προς τούτους μετά πολλής άσπλαχνίας, περί τής ζωής των ουδεμίαν πράγματι λαμβάνουσαι πρόνοιαν και τούς νοσοϋντας έγκαταλείπουνιν άνευ έγκαΐρου ιατρικής περιθάψεως. Έκμεταλλεύονται αυτούς δίκην ύποζυγίων και μικρά παρέχουσιν αυτοΐς μισθώματα, άνεπαρκή όλως προς συντήρησιν. »

Ἡ Ἐφημερίς τοῦ Κορμηλα (φ. 8 Φεβρ. 1896) γράφει :

« Εἰς πάντας γνωστά εἶναι τὰ οὐχὶ σπανίως ἐν τοῖς διαφόροις μεταλλείοις τοῦ Κράτους συμβαίοντα δυστυχήματα εἰς ἐργάτας, ὧν σύζυγοι καὶ τέκνα ἢ γυναῖκες ἀπορρανοῦνται, χωρὶς, καὶ τοῦτο συμβαίνει συχνά, νὰ ἀποξημιοῦνται, ἐνεκα διαφορῶν λόγων, οἱ παθόντες. Ἐκτὸς τούτου καὶ αἱ ἀστυνομικαὶ ἀρχαὶ παρετηρήθη διὲν ἐνεργοῦσιν ἐγκαίρως, ἐρχόμεναι μάλιστα ἐνίοτε καὶ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἐξεταστάς, οὓς ἀποστέλλει ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν μεταλλείων . . . »

Ἡ στοματικὴ παράδοση λέει πὺς ἡ κατάστασις τὰ μεταλλεῖα δὲν ἄλλαξε καὶ οὔτε φυσικὰ μποροῦσε ν' ἀλλάξει. Τὸ μεροκάματο ἦταν μεροκάματο πείνας. Οἱ σκοτωμοὶ μέσα στὶς γαλαρίες, ὅπως καὶ πρῶτα, δὲ σταμάτησαν. Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ τῆς Ἑταιρείας οἱ κύριοι διευθυντὲς καὶ παραδιευθυντὲς εἶχαν γίνεαι στραπῖσκοι καὶ κάνανε ὅ,τι θέλανε. Ἡ καταπίεσις καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις μέρα μὲ τὴ μέρα μεγάλωναν. Οἱ μεταλλωρύχοι, μπροστὰ στὴν ἀδόσταχτη αὐτὴν κατάστασις, ἐτοιμάζονταν γιὰ νέα ἀπεργίαν. Ἡ Ἑταιρεία σὰ νὰ μυρίστηκε τίς ἀπεργιακὰς προετοιμασίαις καὶ γιὰ νὰ προλάβει τὴν ἀπεργίαν σκέφτηκε νὰ φέροι ἐργάτες Ἰταλοὺς, καθῶς καὶ Κουμιῶτες καὶ Καρυστινοὺς¹. Ἐπίσης προσπαθεῖ μὲ χίλια θυὰ μέσα νὰ σπείρει τὴ διαίρεσιν καὶ τὴ διχονίαν ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτας τῆς, κυρίως ἀνάμεσα στοὺς Κρητικοὺς καὶ στοὺς Μανιάτες, καλλιεργῶντας ἓνα στενὸ τοπικιστικὸ πνεῦμα μὲ σατανικὰ κόλπα. Ὡστόσο ἡ ἀπεργία ξέσπασε στὶς 8 τοῦ Ἀπρίλη.

Ἡ ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ Μιχ. Τσοῦχλαρης, Ἰωσήφ Μαντάς, Δημ. Βαγιονῆς, Ἐμ. Κουκλάκης, Στ. Λαγονικάκης κ. ἄ., πηγαίνοντας στὸ μηχανικὸ Ραμπού, βρῖσκει ἀντίστασιν ἀπὸ τοὺς φύλακες τῶν γραφείων, ποὺ μὲ τὰ πιστόλια στὸ χέρι τὴν ἐμπόδισαν νὰ προχωρήσει. Ἐνας μάλιστα φύλακας, λακκὲς τῆς Ἑταιρείας, φώναξε :

— "Ὅποιος ἔρχεται γιὰ παράπονα νὰ μιλά δέκα μέτρα μακριά, γιὰτὶ ἔχουμε διαταγὴ, ἅμα προχωρεῖτε, νὰ χτυπήσουμε στὸ κρέας.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἀδιαφόρησε καὶ προχώρησε. Μὰ οἱ φύλακες πυρο-

1. Ἡ Ἐφημερίς τοῦ Κορμηλα (φ. 10 Ἀπρ. 1896) χτυπᾷ μάλιστα τὴν Ἑταιρεία ποὺ προτιμοῦσε τούτους (τούς ξένους) καὶ περιφρονοῦσε τοὺς Ἕλληνας.

βολουν και μιὰ σφαίρα δρῆκε μιὰ γριά πού περνοῦσε ἀπεκεῖ κοντά.

Οἱ ἀπεργοὶ πού ἦταν μακριά, ἀκούγοντας τὸ μπᾶμ μπούμ, τρέξανε νὰ ἴδουνε τί τρέχει. Ἀπὸ τὸ μπαλκόνι ὅμως ὁ μηχανικὸς Φρειδερίκος ρίχνει μὲ τὸ πιστόλι ἰσιὰ καταπάνω στὸ τσοθρμὸ τῶν ἀπεργῶν καὶ σκοτώνει τὸν ἐργάτη Καραφλιά.

Τὸ σύνθημα δόθηκε, ἡ μάχη ἄρχισε. Οἱ ἀπεργοὶ δὲν κρατιοῦνται. Ὅρμουν καὶ μέσα σὲ λίγα λεπτὰ οἱ φύλακες τῆς Ἑταιρείας σκοτώνονται ὅλοι, ἐξὸν ἀπὸ τὸν Ἡρ. Καραπλή, πού πληγώνεται στὸ χέρι κι ἀπὸ τότε κουλάθηκε. Ὑστερα μπλοκάρουν τὰ γραφεῖα κι ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο ἐάζουν τὰ δυνατά τους γιὰ νὰ σπᾶσουν τίς πόρτες καὶ τὰ παραθύρια. Ἄλλοι μπλίνουν μέσα στὴν ἀποθήκη πού ἔχε τοὺς δυναμίτες καὶ σὲ λίγο ὁ καθένας κρατᾷε στὰ χέρια του ἀπὸ ἕναν δυναμίτη. Τὸ Λαύριο ἐκείνη τὴν ὥρα ἔμοιαζε σωστὸ στρατόπεδο πού ἐτοιμαζόταν γιὰ τὴ μάχη. Οἱ λακέδες τῆς Ἑταιρείας τὰ χάνουν, τρέμουν σὰν τὸ ψάρι. Ἄλλοι κλαίνε, ἄλλοι παρακαλοῦν, ἄλλοι λιγοθυμοῦν. Ἄλλοι περκαλοῦν τὸ Θεὸ καὶ τὴν Παναγιά.

Οἱ ἀστυνόμοι Καρατζᾶς καὶ Βεντίκος, σὰν τὸ κερί κίτρινοι, πέφτουν στὰ πόδια τῶν ἀπεργῶν καὶ βγάζουν μιὰ φωνή :

« — Λυθηθεῖτε μας παιδιά. Δὲ φταίμε. Σχωρεῖστε μας ἂν πειράξαμε κανέναν. Δὲ φταίμε, οἱ ἀνωτέροι μας μᾶς διατάζουν νὰ προστατεύουμε τὴν Ἑταιρεία . . . ».

Τὴν ὥρα πού ἡ κρατικὴ ἐξουσία παράδινε τ' ἄρματα τῆς μπροστά στὴν ὁμαδικὴ ἐργατικὴ δύναμη, ἕνα συγκλονιστικὸ μπουμπουνητὸ — τὸ τίναγμα τῆς ἀποθήκης τοῦ μπαρουτιοῦ — ἔδινε στὴν ἀπεργίαν ἐπαναστατικὸ χαραχτήρα.

Ἡ μάζα, ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ τῆς ἐνστικτο, χωρὶς ὀργάνωση, χωρὶς ἡγέτες, χωρὶς νὰ ἔχει σχεδιάσει ἀπὸ τὰ πρὶν τὴν πορεία τῆς ἀπεργίας, ἐκδικούνταν μ' ἐπαναστατικὰ μέσα.

Μὰ ἄς ἀφήσουμε τίς ἐφημερίδες νὰ μᾶς περιγράψουν τὸ τί ἔγινε. Καὶ πρῶτὴ τὴν Ἑφημερίδα τοῦ Κορομηλά (φ. 10 Ἀπρ. 1896)¹ :

---

1. Ἡ ἴδια ἐφημερίδα στὸ φύλλο τῆς προηγούμενης μέρας ἔγραψε γιὰ τὴν αἰτία τῆς ἀπεργίας : « . . . Οἱ ἀπεργοὺντες εἶναι οἱ ὑπὸ ἀργολαβούς ἐργαζόμενοι ἐργάται. Ζητοῦσι δὲ νὰ πληρώνωνται τὰ ἡμερομίσθια των ἀπ' εὐθείας παρὰ τῆς Ἑταιρείας καὶ τὴν Ἱδρυσιν Νοσοκομείου καὶ φαρμακῶν . . . ».

« . . . Οί χωροφύλακες πυροβολοῦσι εἰς τὸν ἀέρα, οἱ ἐργάται ἀντιπυροβολοῦσι, ἀκούονται ὕβρεις, φωναί, κραυγαί, πίπτουσι βροχηδὺν λίθοι, συνεχίζονται οἱ πυροβολισμοὶ καὶ ἡ Καμάρτζα φαίνεται ὡς εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν . . . ». Καὶ παρακάτω: « Ὁ κ. Σερπιέρης μετὰ τῶν ἀστυνόμων Βεντίκου καὶ Καρατζᾶ ἐκλείσθησαν εἰς τὰ γραφεῖα. Οἱ ἐργάται ἐκμανέντες ἐθραύσαν πρῶτον ξυλίνην εἰνὰ θύραν, εἶτα δὲ σιδηρᾶν, καὶ οὕτως ἐγένοντο κύριοι τῶν ἀποθηκῶν τῆς δυναμίτιδος καὶ τοῦ πετρελαίου. Ἐφωδιάσθησαν δὲ μὲ φυσίγγια, ἅπανα ἐρριψαν ἐντὸς τοῦ γραφείου, οὕτως τὰ παράθυρα ἤλειψαν μὲ πετρέλαιον. καὶ τὸ πῦρ μεταδοθὲν καὶ εἰς τὰ ὑπόλοιπα γραφεῖα ἀπετέφρωσεν αὐτὰ εἰς ὅλοκλήρου μετὰ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ ὕλικου . . . Ὁ κ. Σερπιέρης καὶ οἱ μηχανικοὶ Ραμποῦ καὶ Σπανζεράλ, καθ' ὧν ὑπῆρχε μῆνις, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, μεταμφιεσθέντες εἰς Δωριεῖς ἐργάτας. »

Ὁ Σερπιέρης, τὴ μέρα αὐτὴ τὰ εἶχε χρειαστεῖ. Τρέμοντας ἀπὸ τὸ φόβο του χρεμνίζεται στὸ λαιμὸ τοῦ ἐργολάδου Παύλου Κοτζαμπάση καὶ τὸν ἱκετεύει νὰ τὸνε σώσει.

Ἀπὸ τίς ἐφημερίδες τῆς τοτινῆς ἐποχῆς μαθαίνουμε πὼς ὁ Σερπιέρης σώθηκε χάρις στὸ δῆμαρχο Νέγγρη ποὺ μπόρεσε νὰ τοῦ κάνει πλάτες νὰ φύγει. Ἀπὸ ἄν'αν καλὸ μεταλλωρὺχο, ὅμως ἔμαθα πὼς ὁ Σερπιέρης σώθηκε, ἀφοῦ πρῶτα τρύπωσε μέσα σὲ μιὰ καπνοδόχο, φόρεσε παπαζίστικα ροῦχα κι' ὕστερα τὸ'σκασε¹.

Ὅταν μαθεύτηκαν στὴν Ἀθῆνα τὰ συμβάντα αὐτά, ἡ κυδέρνηση ἔστειλε δυὸ Γλες ἱππικοῦ, μιὰ πυροβολαρχία κι' ἓνα εὐζωνικό τάγμα. Ἔτσι « ἐπεδλήθη ἡ τάξις ».

Ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, ἐξὸν ἀπὸ τὸν Καραφλιά, δρέθηκε σκοτωμένος κι' ὁ Βασιλακόπουλος καὶ πολλοὶ ἦταν οἱ λαθωμένοι.

Ἡ κρατικὴ τρομοκρατία δὲν ἄργησε νὰ ξεσπάσει. Ἀρχισαν ἀμέσως συλλήψεις, ξύλο, δέσιμο. Εἰκοσι ἐργάτες πιάστηκαν καὶ σιδηροδέσμοι, κατὰ τὸ λέγειν τῶν ἐφημερίδων, μεταφέρθηκαν στὴν Ἀθῆνα.

Ἡ Ἐφημερὶς τοῦ Κορομηλά (φ. 14 Ἀπρ.) γράφει σχετικὰ μὲ τὸν τίτλο « Προφυλάξεις σοσιαλιστῶν »² :

γιά τοὺς ἀπαργούς. Σὲ μιὰ περιγραφή τῆς μάλιστα μὲ τὸν τίτλο « Τὰ θύ-

1. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν εἶναι σωστὴ. Οἱ μηχανικοὶ τῆς Ἑταιρείας φόρεσαν γυναικεῖα ροῦχα κι' ἔτσι γλίτωσαν στὴ φευχδία τους.

2. Μονάχα ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Γαβριηλίδη ἔγραψε μὲ κάποια συμπάθεια

« Κατ' ἐπισήμους πληροφορίας ἐν Λαυρίῳ διενεμήθησαν προγράμματα σοσιαλιστικά ἐξερεδίζοντα τοὺς ἐργάτας καὶ παρακινούντα αὐτοὺς πρὸς ἐπανάληψιν τῶν ἀταξιῶν τὰ προγράμματα ταῦτα κατεσχέθησαν ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας. Συνελήφθησαν οἱ σοσιαλισταὶ Γαβριὴλ Δημητρίου καὶ Δημ. Παπαδημητρίου, ὅσους ἦτο καὶ ὁ κομιστὴς τῶν προγραμμάτων . . . »

Ὅταν ἀρχίσαν οἱ ἀνακρίσεις — εἶχε σταλεῖ στὸ Λαύριο καὶ ὁ Εἰσαγγελέας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. — Ἐνας μιναδόρος ἔλεγε τοῦ Εἰσαγγελέα μὲ μιὰ πρωτόγονη ἀφέλεια :

« — Ἀχ! Εἴμαστε δυστυχισμένοι ἀνθρώποι. Γυμνοὶ δουλεύουμε μέσα στὰ πηγάδια. Τρέχει ὅπως τὸ ποτάμι ὁ ἰδρωτὴς μας. Ζέση κάτω φοβερή. Κυλιόμαστε μέσα στὰ νερά, στοὺς βούρκους, κινδυνεύουμε τὴ ζωὴ μας κι ἅμα σκοτωθοῦμε ἀπὸ κανένα βράχο ποὺ πέφτει πάνω μας, ἢ ἀρχὴ συνεννοεῖται μὲ τὴν Ἑταιρεία καὶ λέει πὼς ἐμεῖς ῥίξουμε τὸ βράχο. Κι' ἐτσι δὲ μᾶς δίνουν ἀποζημίωση στὴν οἰκογένειά μας.

» — Πόσο εἶναι τὸ μεροκάματό σας ;

» — Ἐγὼ εἶμαι μιναδόρος. Ἡ Ἑταιρεία πληρώνει τὸν ἐργολάβου μὲ 3.40, καὶ μὲν ὁ ἐργολάβος μοῦ δίνει 2.80 μονάχα. Τί νὰ κάνουμε ; Νὰ ἐπεμβοῦν ἄλλοι ἀνθρώποι γιὰ μᾶς ; Κανένας δὲ μᾶς πονάει. Εἴμαστε σκλάβοι τῆς Ἑταιρείας ».

Στὴν ἀπεργίᾳ αὕτῃ εἶναι βέβαια σωστὸ πὼς μοιράστηκαν καὶ σοσιαλιστικὲς προκηρύξεις ¹, μὰ ἡ ταξικὴ συνείδηση τῶν μεταλλωρύχων βρισκόταν σ' ἐμβρυώδικη κατάστασι, ὅπως τὸ τονίσαμε παραπάνω.

Παρ' ὅλη τὴν τρομοκρατίαν ² οἱ ἀπεργοὶ δὲ χάσανε τὸ θάρρος τους. Ἡ ἀπεργία τους βιάσταξε κοντὰ δεκαπέντε μέρες, χωρὶς νὰ παρουσιαστῇ οὔτε ἕνας ἀπεργοσπάστης, καὶ λύθηκε ὕστερα ἀπὸ πολλὰς διαπραγματεύσεις καὶ μὲ αὐξηση τοῦ μεροκάματου κατὰ μιὰ πεντάρα.

Ἀπὸ τότες ἴσαμε τὸ μήνα Μάρτη τοῦ 1906 οἱ λαυριῶτες μεταλλωρύχοι δὲν κινήθηκαν. Φαινομενικὰ βασίλειψε μέσα στὰ χρό-

---

ματα τῆς ἐργασίας — Ὁ κόσμος τοῦ Λαυρίου — Δεσπότει καὶ ἀνδράποδα » χτυπάει τὴν Ἑταιρεία καὶ παίρνει τὸ μέρος τῶν μεταλλωρύχων (φ. 22 Ἀπρ. 1896).

1. Ἀπὸ τὸ σοσιαλιστικὸ Ὅμιλον τῆς Ἀθήνας Κόσμος.

2. Εἴκοσι ἐργάται προφυλακίστηκαν καὶ παραπέμφθησαν γιὰ στάση. Δικάστηκαν στὸ Κακουργοδικεῖο τῆς Ἀθήνας τὴν ἰδίαν χρονιά, στίς 22 - 24 τοῦ Δεκεμβρίου, καὶ ἀθωώθηκαν.

νια αυτά ήσυχία στο Λαύριο. «Όσοσο καμιά βελτίωση, καμιά διαφορά από τὰ πρὶν. Ἡ κατάσταση ἦταν πάντα ἡ ἴδια. Ἡ ἐκμεταλλευτική Ἑταιρεία τοῦ Σερπιέρη κοίταζε νὰ θγάλει ἀπὸ τὴ μύγα ξύγκι, κι' ὅσο μποροῦσε καταπίεζε τοὺς μεταλλωρύχους, προσπαθώντας στὸ ἀναμεταξὺ νὰ ἐμποδίσαι κάθε τους ἐπαγγελματική ὀργάνωση.

Ἀς ἐρθοῦμε τώρα στὴν τέταρτη κατὰ σειρά ἀπεργία τους τοῦ 1906.

Ὑστερα ἀπὸ τὰ τόσα δυστυχήματα ποὺ γίνονταν μέσα στὰ λατομεῖα, καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα μιλήσαμε παραπάνω, ὁ Σερπιέρης πρόστεσε καὶ νέα θύματα.

Γιὰ νά'χει κέρδος, ἢ πιὸ σωστὰ γιὰ νὰ τοῦ κοστίζουν φτηνότερα οἱ δυναμίτες, ἐφκίασε ἓνα καινούργιο μείγμα, κι' ἔτσι δὲν ἔφερεν ἀπέξω μαρπούτι πληρώνοντας μεγάλο φόρο στὸ τελωνεῖο. Μὰ τὸ μείγμα αὐτὸ μόλις ἀκούμπηγε στὴ γῆς ἐπιανε τις πιὸ πολλές φορὲς φωτιά κι' ἔτσι οἱ ἐργάτες δὲν πρόφταναν νὰ φύγουν ἢ νὰ κρυφτοῦν.

Ὁ Πετρανὸς διηγιέται ἓνα τέτοιο περιστατικὸ γιὰ τὴν ἀχορτασιὰ τοῦ Σερπιέρη, ποὺ τὸ ἀκουσε, καθὼς γράφει, ἀπὸ τὸ στόμα ἐνὸς παλιοῦ ἐργάτη τῆς Ἑταιρείας :

«Ὁ ἐργάτης Μιχάλης Μαυρομίχαλος ἀπὸ τὴ Μῆλο, ποὺ δούλευε 44 ὁλόκληρα χρόνια στὴν Ἑταιρεία, τινάχτηκε στὸν ἀέρα ψηλὰ μὲ τὴν ἐφεύρεση αὐτὴ τοῦ Σερπιέρη καὶ πετάχτηκε σὲ ἀπόσταση 30 μέτρα μακριά. Κι' ὅταν τυφλωμένος ἀπὸ τὰ δύο του μάτια κι' ἀπ' ἓνα χέρι καὶ πόδι ἀκρωτηριασμένος ὀδηγήθηκε ζωντανὸς ἀκόμα στὸ Νοσοκομεῖο, ὁ Σερπιέρης ξέροντας πῶς διέθετε πολλὰ μέσα γιὰ νὰ τὸν καταγγεῖλει τὸν ἀποτελείωσε δολοφονώντας τον μὲ τοὺς λακέδες του γιατροῦς, βάζοντάς τον, ἀντὶς στὸ χειρουργικὸ θάλαμο, στὸ θάλαμο τῶν πασχόντων ἀπὸ ἀνεμοπύρωμα, Ἔτσι, ὅταν οἱ συγγενεῖς του καταγαναχτισμένοι τὸν πῆραν γιὰ νὰ τὸν μεταφέρουν στὴν Ἀθήνα, ξεψύχησε στὸ δρόμο... ». Κι' ἀκόμα ἓνα ποὺ μᾶς δείχνει τὴ χτηνωδία τῶν ἐπιστατῶν: «Στὸ Νο 41 ὑπόγειο τοῦ ἐργολᾶβου Ἀν. Μαυραγκᾶ τὸ μαγκάνι ἔκοψε ἓνα κομμάτι κρέας ἀπὸ τὸ μπουτί τοῦ Λαυρικιώτη, νέου ἐργάτη ὡς 18 χρονῶν. Κι' ἐνῶ πεθαμένο ἀπὸ τοὺς πόνους τὸν μεταφέρανε στὸ φαρμακεῖο, ὁ ἐπιστάτης τῆς μπουκάς Εὐάγγελος Σωτήρης γυρίζοντας λείει στοὺς παρισταμένους: «Τί ὠραία μπριζόλα,, !!! » (ἐφ. *Ριζοσπάσεις*, φ. 15 Μαρτ. 1929).

Ὁ ἴδιος ὁ Πετρανὸς συνεχίζει ἔτσι τὶς πληροφορίες του ἀπὸ τὴν ἔρευνα πού ἔκανε στὸ Λαύριο γύρω στὸ ἱστορικὸ τῶν παλιῶν ἀπεργιῶν τῶν μεταλλωρύχων :

« Τὸ σύνθημα πού ρίχτηκε τὸ χρόνο αὐτὸ γιὰ τὴν ἰδρυση σωματείου ἢ μάζα τῶν μεταλλωρύχων τὸ ὑποδέχτηκε μ' ἐνθουσιασμό τέτοιο, ὥστε νὰ γραφτοῦν ἀμέσως 5.000 ἐργάτες, πού ἀπ' αὐτοὺς οἱ 3.200 νᾶναι ἐν τάξει. Πρῶτος πρόεδρος ἐκλέγεται ὁ Σπυρίδωνας Γκούζαρης . . . Κι' ἀμέσως ἀρχίζει μιὰ κίνησι γιὰ τὴ διεκδίκηση τῶν ἀμέσων αἰτημάτων τους, πού ὁδηγεῖ τοὺς μεταλλωρύχους τὸ Μάρτη τοῦ 1906 στὸ ξέσπασμα μιᾶς νέας ἀπεργίας. Ζητοῦσαν τὴν αὐξηση τοῦ μεροκάματου, ταμεῖο συντάξεων, λατρικὴ περίθαλψη, στέγασση, προστασία ἀπὸ τὰ βουλιμέντα καὶ θωρο. Κι' ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ τὸ ἐξῆς σπάνιο γεγονός : Τὴν ἀπεργία εὐνοεῖ κι' ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία της ὁ ἴδιος ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἑταιρείας Ἀλμπράν, μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος, ὁ ὁποῖος δηλώνει στὴν Ἑπιτροπὴ ὅτι, ἂν ἡ ἀπεργία βαστάξει ὡς τὴ Δευτέρα, ἡ Ἑταιρεία θὰ ἀνγκασθεῖ νὰ ὑποχωρήσει. Ἡ Γενικὴ ὁμως Διεύθυνση τοῦ Παρισιοῦ, τὸν παίρνει, ἄγνωστον πῶς, μυρουδιὰ καὶ τὸν ἀνακαλεῖ τηλεγραφικῶς, ζητώντας σύγχρονα καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους γιὰ νὰ παταχθεῖ ἡ ἀπεργία. Ἡ κυβέρνησις τρομοκρατημένη ἀπὸ τὶς προηγουμένες φορὲς σπεύδει νὰ τεθεῖ στὴ διάθεση τῆς Ἑταιρείας καὶ νὰ στείλει στρατὸ κι' ἀκόμα τὰ πολεμικὰ Πληνιὸς καὶ Εὐρώτας, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ πνίξουν τὴν ἀπεργία ἐν ἀνάγκῃ στὸ αἷμα. Ἐννὰ ὀλάκερες μέρες οἱ ἥρωικοὶ μεταλλωρύχοι κράτησαν ψηλὰ τὴ σημαία τοῦ ἀγῶνα τους. Κι' ὅταν ἡ κυβέρνησις ξαπολόνευσε μιὰ ὥμὴ τρομοκρατία ἐφάρμοσε τὴ μηχανὴ τῶν λευκῶν ἐνταλμάτων, δυνάμει τῶν ὁποίων συνελήφθησαν 40 ἐργάτες, κεῖνοι ρίξανε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ σύνθημα : θ ἄ π ᾱ μ ε σ τ ῆ ν Ἀ θ ἡ ν α μ ε τ ῖ ς γ υ ν α ῖ κ ε ς καὶ τ ᾱ π α ῖ δ ῖ ᾱ μ α ς ν ᾱ δ ῖ α μ α ρ τ υ ρ ῆ θ ο ὤ μ ε. Ἀλλὰ τὸ σύνθημα αὐτὸ δὲν κατορθώθηκε νὰ ἐκτελεστεῖ. Ἡ ἀπεργία μὲ τὴν εἰσχώρηση ἀντεργατικῶν στοιχείων, ὅπως ὁ Κουβάτσος κλπ., εἶχε καταδικαστεῖ νὰ προδοθῇ. Ἔτσι, ἐνῶ τὶς ἄλλες δυὸ φορὲς οἱ μεταλλωρύχοι, παρ' ὅλα τὰ θύματα πού προσέφερανε στοὺς ἀγῶνες τους, εἶχαν κερδίσει ἔστω καὶ δυὸ δεκάρες. τοῦτη τὴ φορὰ ἡ Ἑταιρεία ζητοῦσε ἀποζημίωση ἀπ' αὐτοὺς 1.500.000 δραχμὲς γιὰ τὶς « ζημιές » πού εἶχε πάθει. Ἀλλὰ ἄς μὴ νομιστεῖ ἀπὸ κανέναν ὅτι μ' αὐτὸ οἱ ἥρωικοὶ μεταλλωρύχοι καταβλήθηκαν. Ὅχι ! προδοθήκαν, μὰ δὲν λύγισαν. Οἱ μεταλλωρύχοι δὲν μείνανε ὁμως μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια. Οἱ προδότες δὲν μποροῦν αἰῶνια νὰ ἐχτελοῦν τὸ σιχαμερὸ τους ἔργο. »

Πιο ύστερα, στα 1910, έγινε κι' άλλη απεργία. Κι' έπειτα άλλες, στα 1919 και στα 1921. Μά γι' αυτές θα μιλήσουμε αλλοιού.

Τόν Αύγουστο πάλι τοῦ 1896 απεργήσανε οἱ σταφιδοκιθωτοποιοὶ τῆς Πάτρας καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1898 στὸν Πειραιᾶ κηρύχτηκε ἡ απεργία τῶν μηχανοεργατῶν τοῦ Τζῶν.

Τὴν ἴδια χρονιὰ απεργήσανε καὶ οἱ καρεκλάδες τῆς Πάτρας, τοῦ Βόλου καὶ τῆς Ἀθήνας (Ὁχτώβρης). Κι' ἐδῶ ὅμως ἡ κυβέρνηση ὑποστήριξε φανερά τὸν ἐργοδότη - ἐργοστασιάρχῃ Γεωργιάδῃ καὶ Σια, κι' ἔτσι μὲ τὴν ἐνίσχυση τοῦ κράτους ἤρθαν ἀπὸ τὴν Ἰταλία ἐργάτες καὶ σπάσανε τὴν απεργία, ποὺ στὴν ἀρχὴ πήγαινε πολὺ καλὰ. Τὸν ἴδιο μῆνα κήρυξαν απεργία καὶ οἱ τυπογράφοι τῆς Ἀθήνας¹.

Αὐτὲς εἶναι οἱ πιὸ γνωστὲς απεργίες στὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὰ 1879 ἰσαμε τὰ 1908.

---

1. Ἡ απεργία έγινε γιατί ζητοῦσαν νὰ ὑποχρεωθοῦν οἱ διευθυντὲς τῶν ἐφημερίδων νὰ δίνουν στὸ Νέο Πρακτορεῖο τὰ μισὰ φύλλα (τὸ Νέο Πρακτορεῖο ἦταν συνεργατικὴ). Ἡ κυβέρνηση πήρε φανερά τὸ μέρος τῶν ἐργοδοτῶν - δημοσιογράφων καὶ χτύπησε τὴν απεργία.

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ

ΠΡΙΝ ΑΠΟ λίγα χρόνια επικρατούσε ή ιδέα πώς ή σοσιαλιστική προπαγάνδα άρχίζει στην 'Ελλάδα με τὸ "Αρδην τοῦ Πλάτωνα Δρακούλη. Αυτό δὲν εἶναι σωστό. Σοσιαλιστές ὑπῆρχαν στὴ Σύρα, στὴν Ἀθήνα, στὴν Κέρκυρα, στὴν Πάτρα, στὴν Κεφαλλονιά κι' ἄλλου ἀπὸ τὰ 1875.

Βέβαια οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε δὲν εἶναι τόσο πολλές, οὔτε ξεκαθαρισμένες ὥστε νὰ δγάλουμε θετικά συμπεράσματα ἀπὸ τὴ « σοσιαλιστική » προπαγάνδα τῆς τοτινῆς ἐποχῆς (1870 - 1885).

Ἐξάλλου καὶ οἱ ἐφημερίδες πού ἐγῆκαν στὰ χρόνια αὐτὰ μετὸ ὄνομα 'Εργάτης' δὲν ἦταν ὅλες οὔτε ἐργατικές, οὔτε σοσιαλιστικές. Στὴν Κεφαλλονιά καὶ στὴν Ἀθήνα οἱ ἐφημεριδοῦλες μετὸ ὄνομα αὐτὸ ἦταν μονάχα δημοκρατικές. Πῆραν τὸ ὄνομα ἐργάτης, γιατί δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς στὰ χρόνια ἐκεῖνα¹ μετὸ ὄνομα αὐτὸ χαραχτήριζαν τοὺς « τιμίως ἐργαζομένους » καὶ ὄχι τοὺς προλετάριους. Κι' ἀκόμα πὼς μιὰ ἐφημερίδα δὲ θὰ κριθεῖ ἀπὸ τὸν τίτλο της, μὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ θέση πού παίρνει ἀπέναντι στοῦ κοινωνικοῦ ζήτημα.

1. 'Εργάτης (στὴν Κεφαλλονιά), ἐφημερίδα δημοκρατική² ἔδωαινε ἀπὸ 19 Ἰούλη Ἰσμε 2 Αὐγούστου 1875. 'Εργάτης (στὴν Ἀθήνα), ἐφημερίδα δημοκρατική³ ἀπὸ 28 Αὐγούστου 1875 Ἰσμε 7 Σεπτέμβρη 1876. 'Εργάτης (στὴν Τρίπολη), ἀπὸ 22 Ἰούνη Ἰσμε 10 Δεκέμβρη 1882. Οἱ 'Εργάται (στὴν Κέρκυρα), ἀπὸ 14 Νοέμβρη 1881 Ἰσμε 1 Ὀχτώβρη 1882. Οἱ 'Εργάται (στὰ Τρίκαλα Θεσσαλίας) ἀπὸ τὸ 1883 Ἰσμε τὸ 1888. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτὰς τίς ἐφημερίδες ἐγῆκαν σὲ μεγάλο σχῆμα (40) κι' ἦταν ὁδομαθητικάς.

ρικοί νέοι, πού δλοι τους ήταν σοσιαλιστές, με κάποια αναρχική απόχρωση θέβαια, γιατί και στην τοτινή Εύρώπη δέν είχε επικρατήσει ακόμα ο έπιστημονικός σοσιαλισμός του Μάρξ και του Ένγκελς. Οί θεωρίες του Μπλανκί, του Προυντόν, και προπάντων ο αναρχισμός του Μπακούνιν και του Κραπότκιν είχαν μεγάλη διάδοση μέσα στις πολιτικές και επαγγελματικές οργανώσεις του ευρωπαϊκού προλεταριάτου.

Όσο για την Ελλάδα, το εργατικό κίνημα της Εύρώπης με τις οικονομικές και πολιτικές εκδηλώσεις του από τη μιὰ μεριά κι' από την άλλη το δημιουργούμενο ελληνικό προλεταριάτο, όσο μικρό κι' ασήμαντο κι' αν ήταν τότε, επηρέασε κάμποσους από την πρωτοπορειακή νεολαία της τοτινης εποχής. Έτσι μερικοί νέοι στην Αθήνα, στη Σύρα, στην Πάτρα κι' άλλοι, αν και ανήκαν στην αστική και μικροαστική τάξη, επηρεάστηκαν από τις σοσιαλιστικές κι' αναρχικές ιδέες και δάλθηκαν να εργαστούν για το διαφωτισμό του ελληνικού προλεταριάτου.

Μερικοί λοιπόν νέοι πατρινοί, πού ανήκανε σέ αστικές και μικροαστικές οικογένειες, από τὰ 1876 άρχισαν να μιλάνε για σοσιαλισμό και εργατικό κίνημα, να μαζεύονται κρυφά πότε στο Ένα και πότε στο άλλο σπίτι και να συζητούν¹.

Έτσι στά 1877 ξεφύτρωσε στην Πάτρα ο Δημοκρατικός Σύλλογος, πού ήταν Ένας σοσιαλιστικός δμιλος από τούς πρώτους πού ιδρύθηκαν στην Ελλάδα και πού παρουσιάζει και κάποια δράση αξία να αναφερθεί εδώ.

Έκείνο πού πρέπει ακόμα να τονιστεί είναι πώς οί πατρινοί σοσιαλιστές συνδεθήκανε άμέσως με τις άλλες σοσιαλιστικές οργανώσεις της Εύρώπης. Στην εργατοσοσιαλιστική Συνδιάσκεψη της Βέρνης (26 - 29 του Όχτώδρη 1876) στείλανε και χαιρετιστήριο γράμμα και ή αρμόδια μάλιστα έπιτροπή της Συνδιά-

---

1900. Όπως οί συνταγματικές και δημοκρατικές ιδέες, έτσι και οί αναρχικοσοσιαλιστικές βρήκαν έδαφος να καλλιεργηθούν στην Πάτρα από τό 1870 και ύστερα.

1. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Δ. Άμπαλινόπουλος, καθηγητής των μαθηματικών σέ γυμνάσιο, πολύ μορφωμένος και φανατικός σοσιαλιστής. Έπίσης τότε πρωτοστατοΰσαν στην κίνηση αυτή [και ο Κ. Γριμάνης, οπάλληλος, κι' ο Κ. Μπομποτής, δικηγόρος.

σκεψής τούς απάντησε στέλνοντάς τους και τὰ π ρ α χ τ ι κ á.

Ήμα πήραν τὰ πραχτικά τῆς Συνδιάσκεψης και τὰ μελέτησαν, οἱ πατρινοὶ σοσιαλιστὲς γράψανε στὴν Ἐπιτροπὴ ἓνα γράμμα (Δεκέμβρης 1876) ' ποὺ τόνιζαν ἀνάμεσα στ' ἄλλα πὼς « συμ-
φωνοῦσαν μὲ τὶς βασικὲς ἀρχές ποὺ πάρθηκαν στὸ συνέδριο ».

Ἡ δράση λοιπὸν τῆς ομάδας αὐτῆς ἦταν πολὺ ἀποδοτικὴ, κυ-
ρίως μέσα στὴ νεολαία. Τὴν πρωτομαγιά μάλιστα τοῦ 1877 ἐγά-
λανε, καθὼς εἴπαμε, και τὴν ἐφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίτλο Ἑλλη-
νικὴ Δημοκρατία.

Ἐνας ποὺ δὲν ξέρει τὰ πράγματα θὰ νομίσαι πὼς ἡ ἐφημερι-
δοῦλα αὐτὴ ἦταν δημοκρατικὴ. Ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι σωστό. Ἄν
ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὰ ὄσα ἔγραψε στὸ πρῶτο και τὸ τελευταῖο
τῆς φύλλο — γιατί κατασχέθηκε ' και δὲ ἐγῆκε ἄλλο — θὰ

---

1. Κοίτα : *L'Internationale - Documents et Souvenirs 1864 - 1878*
τοῦ James Guillaume. Paris 1910, τ. IV σ. 122.

2. Τὰ κυριότερα μέλη τοῦ Δημοκρατικοῦ Συλλόγου ἦταν ὁ Διον. Ἀμ-
παλικόπουλος, ὁ Κων. Γριμάνης, ἐμποροῦπάλληλος - λογιστής, ὁ Ἀλ. Εὐμορ-
φόπουλος, ὁ Κων. Μπομποτής, δικηγόρος, ὁ Γεώργ. Παπαρρήτωρ, εἰσοδημα-
τίας και ὁ Παν. Εὐμορφόπουλος, ἰδιοκτῆτης τυπογραφείου. Ἐπῆρχαν ὁμως
και πολλοὶ ἄλλοι, κυρίως φοιτητὲς και σπουδαστές. Στὴν Ἀθήνα εἶχαν μυ-
στικό μέρος τὸ δικηγόρο Ι. Φίλιο. Τὶς συλλήψεις και τὴν κατάσχεση τῆς
ἐφημερίδας διάταξε, ὕστερα ἀπὸ κυβερνητικὴ διαταγὴ, ὁ Εἰσαγγελεὺς τοῦ
Ἀρείου Πάγου. Προφυλακίστηκαν ὁ Δ. Ἀμπαλικόπουλος, ὁ Ἀλ.Ε. Εὐμορφό-
πουλος, ὁ Γριμάνης και ὁ Μπομποτής. Στὰ ὄσα ὁμως τοῦ Ἰούλη ἀποφυλα-
κίστηκαν ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονες ἐνέργειες τοῦ Ρόκου Κοϊτά. Διατάχτηκε ὡ-
τόσο ἡ Ἀστυνομία τῆς Πάτρας νὰ τοὺς ἔχει « ὑπὸ ἐπιτήρησιν ὡς στοιχεῖα
ἀναρχικά ». Ὁ Ἀλ.Ε. Παν. Εὐμορφόπουλος (γιὸς τοῦ τυπογράφου Π. Εὐ-
μορφόπουλου), ποὺ ἦταν κι αὐτὸς μέλος τοῦ Δ. Σ., ἤρθε τὸ 1920 σπῆτι μου
και ἐπιδεδείκναι τὶς παραπάνω πληροφορίες. Ὁ ὕιος μου εἶπε πὼς ὁ Δ. Σ.
εἶχε στενὰς σχέσεις και ἀλληλογραφία μὲ τὸν τότε ἰταλὸ σοσιαλιστὴ βουλευ-
τὴ Costa. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ James Guillaume *L'Internationale e.t.c.*,
τ. IV, σελ. 192, μαθαίνουμε πὼς ὁ Διονύσης Ἀμπαλικόπουλος τὸ φθινό-
πωρο τοῦ 1877 ἐστεῖλει στὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Βέρνης, ποὺ παρουσιαζόταν σὰν
ἐκπρόσωπος μιᾶς διεθνούς ἐργατοσοσιαλιστικῆς ὁρ-
γάνωσης, μιὰ μελέτη « ἐπὶ τὸν ἐλληνικὸ σοσιαλισμὸ », ποὺ δημο-
σιεύτηκε στὸ *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, ὄργανο τοῦ κολλη-
κτιδιστικοῦ ἀναρχισμοῦ (φ. 8 Ἀπρ. 1878). Ἐπίσης στὸ ἴδιο *Bulletin*
στάλθηκε ἀπὸ τὶς φυλακὰς τῆς Πάτρας ἓνα γράμμα μὲ χρονολογία 15/27
τοῦ Μαΐου τοῦ 1877 ἀπὸ τοὺς προφυλακισμένους πατρινοὺς σοσι-

δοῦμε πὼς ἡ *Ἑλληνικὴ Δημοκρατία* ἦταν σοσιαλιστικὸ φύλλο. Κι' αὐτὸ ἔχει σημασίαν μεγάλην. Καὶ σὰν ἀπόδειξιν θὰ μεταφέρω ἐδῶ μερικὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν της. Δὲ λέω δέδοχα πὼς ἦταν ἓνα φύλλο μαρξιστικὸ σοσιαλιστικόν. Ὅμως ἦταν μιὰ ἐφημεριδοῦλα μὲ σοσιαλιστικὰς ἀρχάς, ὅσο κι ἂν τὸ πρόγραμμά της καὶ ὁ τρόπος τῆς σκέψεως της δὲν ἦταν ἀκόμα καλὰ ξεκαθαρισμένα.

Ἐμβληματὶς της εἶχε : Ἡ ἐ π α ν ἄ σ τ α σ η ε ἵ ν α ἰ ὄ ν ο - μ ο ς τ ῆ ς π ρ ο ὅ θ ο υ. Στὸ πρόγραμμά της, ποῦ ἦταν καὶ πρόγραμμα τοῦ Δ. Σ., μιλοῦσε γιὰ φτωχοὺς, γιὰ πλούσιους καὶ γιὰ ἰσότητά. Δὲν ξεχώριζε ὅμως τίς ἐννοίαις αὐτὰς καὶ τοὺς ἔδινε περισσότερο αἰσθηματικὸν περιεχόμενον.

Ὡστόσο οἱ σοσιαλιστικὲς της ἀρχαὲς φαίνονται καλύτερα σ' ἓνα της ἀρθρον γιὰ τὸ Ἀ ν α τ ο λ ι κ ὸ ζ ῆ τ η μ α, ποῦ ἀξίζει νὰ τὸ ἀντιγράψω.

« Νομίζουμε καθήκον μας στὰς σημερινὰς μάλιστα περιστάσεις νὰ σὰς εἰποῦμε κι' ἐμεῖς τῇ γνώμῃ μας γιὰ τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα » ἢ καλύτερα νὰ σὰς εἰποῦμε ποιο εἶναι τὸ συμφέρον μας εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα, καθὼς καὶ σὲ κάθε ἄλλῃ παρόμοια περίστασις θὰ σὰς εἰποῦμε ὀλίγα λόγια καλὰ, ἀληθινὰ καὶ ἀφιλονεύκητα καὶ ἂς κρίνῃ ὁ καθένας τὸ τί πρέπει νὰ πράξῃ.

» Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, καθὼς καὶ κάθε ἄλλο ζήτημα ἐθνικότητος, ἐχρησόμενος καὶ χρησιμεύει στὴ διπλωματίαν καὶ στοὺς πλουσίους ὥς βιούκεντρο καὶ ὥς χαρτοπαίγνιον κατὰ τὴν περίστασιν. Ὅταν εἶναι εἰρήνῃ, καθὼς τὴ λένε, διασκεδάζουνε ἀπάνουν στὴν πλάτη τοῦ λαοῦ μὲ τὰ ζητήματα αὐτά, ὥσάν μὲ χαρτιά τοῦ καφενί. Ὅταν πάλι τὸ συμφέρον τους (σημ. τῶν πλουσίων) τὸ καλέσῃ γιὰ νὰ κάνουν πόλεμον, μᾶς κεντοῦνε μὲ θάῦτα, ἀπαράλλαχτα ὅπως οἱ γεωργοὶ κεντοῦνε τὸ βῶδι στὸ ζευγάρι. Μὲ τὸ σκοπὸ νὰ σκοτωθοῦμε καὶ νὰ σκοτώσουμε ὅσους μπορέσουμε περισσότερους πρὸς τὸ συμφέρον τους. Τοῦτο εἶναι ἀποδειγμένον καὶ

α λ ι σ τ ῆ ς, μὲ τὸ ὅποιο ἀναγγεῖλανε τὴ σύλληψιν καὶ προφυλάκισίν τους.

Σὰν ὑπογράψω στὸ γράμμα αὐτὸ τὸ *Bulletin* δημοσιεύει τὸ πρόγραμμά τοῦ Δ. Σ. τῆς Πάτρας καὶ τοῦτες τίς κρίσεις : « ... Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις στὰ ἀρθρα αὐτά εἶδε πὼς κινδυνεύει τὸ κοινωνικὸ καθεστὼς καὶ γι' αὐτὸ ἔπιασε τοὺς συντάκτας τῆς Ε. Δ. καὶ τοὺς ἔβαλε φυλακὴν. Τόσο τὸ καλύτερον. Τοὺς σπρώχνει στὸν ... ἀπαναστατικὸν δρόμον. Ἡ ὁμάδα μας ἐκφράζει στοὺς θαρραλέους ἀγωνιστὰς (τῆς Πάτρας) ποῦ ἀνέμωσα στὸν ἑλληνικὸν λαὸ εἶναι οἱ πρῶτοι ποῦ στήκωσαν τὴ σημαίαν τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ, τὴν πιὸ θερμὴν τῆς συμπάθειας ».

μιὰ μοναχὴ ματιὰ στὸ σημερινὸ πόλεμο ἀρκεῖ νὰ πείσῃ τὸν καθένα γιὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων μας· ἀφίνοντας τὸ ὅτι ἂν ἐξετάσουμε τὰ πράγματα τοῦ τόπου μας, αὐτὰ τὰ ἴδια φωνάζουν αὐτὴ τὴν ἀλήθειαν.

» Ὁ Τσάρος καὶ οἱ συντροφοὶ τοῦ ἐκήρυξαν ὅτι θέλουν νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς δημοφύλους των σκλάβους ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ψέμμα, διότι ἂν ἀγαποῦσαν πραγματικῶς τὴν ἐλευθερίαν ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἐλευθερώσουν 40 ἑκατομμύρια ρώσους ὅπου εἶχαν σκλάβους στὴν πατρίδα τους, καὶ ἔπειτα νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων. Διὰ νὰ ἐννοήσετε πῶς ἐννοοῦν τὴν ἐλευθερίαν αὐτοί, ποὺ τὴν ἔχουνε κάθε μέρα στὰ χεῖλιά τους, φθάνει νὰ μάθετε ὅτι ὅποιοι στὴ Ρωσσίᾳ τολμήσῃ νὰ εἰπῇ κάτι τὸ ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν πλουσίων, τὸν στέλνουν στὴ Σιβηρίαν καὶ ἐκεῖ τὸν θάπτουν ὁλοζώντανο χωρὶς ἄλλη ἐλπίδα, παρὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ θανάτου. Φαντασθῆτε! Ὁ θάνατος δι' αὐτοὺς εἶνε ἐλευθέρωσις, ἤμπορεῖτε τώρα νὰ καταλάβετε τί πρᾶγμα εἶναι δι' αὐτοὺς ἡ ζωὴ! Πολλὰς χιλιάδες νέοι ἀπὸ τὸ ἐκλεκτότερον αἷμα τῆς ρωσικῆς νεολαίας σαπίζουν στὰ λατομεῖα καὶ καὶ στοὺς τάφους τῆς Σιβηρίας, διότι ἐτόλμησαν νὰ φωνάξουν «ζήτη ἡ ἐλευθερία». Καὶ ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ κηρύττεται ὁ Τσάρος στὴν Εὐρώπῃ ἐλευθερωτής! Ἡ Εὐρωπαϊκὴ κυβερνήσεις καὶ οἱ πλοῦσοι τῆς Εὐρώπης τὰ καταλαβαίνουν αὐτὰ ὅλα, διότι καὶ αὐτοὶ τὴν ἴδια γλῶσσα μεταχειρίζονται καὶ τὰ ἴδια κάνουν εἰς τοὺς λαούς των. Ἀλλὰ, ἐννοεῖται ὅτι δὲν τοὺς συμφέρει νὰ εἰποῦν τίποτα. Ἐτοιμάζονται ὁμῶς καὶ αὐτοὶ γιὰ κάθε περίστασι. Τί τοὺς μέλλει; Μήπως θὰ σκοτωθοῦν αὐτοὶ; Στὴ φτώχεια θὰ ἐξασπῇ.

» Οἱ πασάδες ἀπ' τ' ἄλλο μέρος φωνάζουν ὅτι κινδυνεύει τὸ Κοράνι καὶ ὁ Μωχαμέτης. Καὶ οἱ Τοῦρκοι, φανατικοί, ἀμαθεῖς καὶ ἀνόητοι, καὶ χωρὶς νὰ ξέρουν πῶς οἱ πασάδες Κοράνι καὶ Μωχαμέτη ἔχουν τὴ σακκούλα τους, πάνε ἔμπρός, καὶ γίνεται κεῖνο ποὺ γίνεται.

» Χωρὶς ὁμῶς νὰ μιλοῦμε γιὰ τὴ Ρωσσίαν καὶ τὴν Τουρκίαν... ὅς μιλήσουμε γιὰ τὸν τόπο μας καὶ γιὰ τὰ πράγματα τὰ δικά μας ὅπου τὰ ἔχουμε ἔμπρός μας καὶ τὰ βλέπουμε κάθε ἡμέρα ὁλοφάνερα. Ἀλλὰ γιὰ νὰ εἰμπορέσουμε καλὰ νὰ ἐννοήσουμε ποῖο εἶνε τὸ συμφέρον μας γιὰ τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα, πρέπει πρῶτον νὰ βουλώσουμε τ' αὐτιά μας εἰς τὰ λόγια, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται γιὰ νὰ μᾶς ἀπατοῦν. Πρέπει νὰ βουλώσουμε τ' αὐτιά μας, ὅταν μᾶς λένε *ἔθνισμός*, *θυσία*, *αὐταπάργησι* καὶ τόσας ἄλλαις ψευταῖς, διότι αὐτοὶ ὅπου μᾶς τὰ λένε δὲν πιστεύουν τίποτα ἀπ' αὐτά, καὶ εἶναι ἀγύρταις. . . . .

» Πρέπει νὰ καταλάβουμε ὅτι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι μᾶς λένε ὅτι θὰ ἐλευθερώσουν τοὺς ἀδελφούς μας, δὲν ζητοῦν ἄλλο παρὰ νὰ τοὺς σκλαβώ-

σουνα. Δὲν ζητοῦν ἄλλο παρὰ νὰ μᾶς τρώνε τὸν κόπο μας καὶ τὸν ἰδρώτα μας καὶ νὰ μᾶς ἔχουνε σ' αὐτὴν τὴν ἀθλιότητα.

» Αὐτοὶ ἔχουνε νὰ φᾶνε, νὰ ἀναθρέψουνε καὶ νὰ σπουδᾶσουνε τὰ παιδιὰ τους καὶ γιὰ τοῦτο δὲν τοὺς νοιάζει γιὰ τὰ δικά μας, οἱ ὅποιοι ἀναγκασμένοι καὶ μὴ ἔχοντας νὰ τὰ θρέψουμε καὶ νὰ τὰ ντύσουμε. τὰ βάνουμε σὲ ἐργασία ἀπὸ ἑφτά χρονῶν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο χάνουνε τὴ νιότη τους δουλεύοντας ἀπὸ τὸ πρωτὶ ἴσαμε τὸ βράδυ . . . . .

» Τί τοὺς μέλλει (τοὺς πλούσιους) γιὰ τὸ λαὸ καὶ γιὰ κείνους πού εἶναι στὴ δουλειά ; Ὁ τόκος τρέχει. Οἱ ἐργάτες γιὰ δαύτους ἐργάζονται. Ὁ γεωργὸς γιὰ δαύτους σπέρνει. Οἱ ποιμένες γιὰ δαύτους ἔχουν τὸ βούτυρο καὶ τὸ κρέας... Αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀλήθεια γυμνὴ καὶ ξεσκεπαστὴ καὶ τέτοιοι εἶναι οἱ γενοῦντοί· πού μᾶς κάνουν τὸν πατριώτη...

» Ἄς μάθουμε, λοιπόν, μιὰ φορὰ γιὰ πάντα πῶς οἱ Τούρκοι δὲν εἶναι μονάχα στὴν Ἑπείρο καὶ στὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ σπίτι μας. Κι' ἂν ἔχουμε μυαλὸ ἀπὸ δῶθε πρέπει ν' ἀρχίσουμε τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα κι' ὄχι ἀπὸ κεῖ ὅπου μᾶς λένε αὐτοί.

» Ἐμεῖς γι' αὐτὸ τὸ σκοπο ἐουστήσαμε τὸ *Δημοκρατικὸ Σύνδεσμο* τοῦ Λαοῦ καὶ ὁποῖος θέλει ἄς ἔλθῃ νὰ ἐργασθῇ μαζί μας. ἂν ἐπιθυμῇ νὰ λυθῇ τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα ὑπὲρ τοῦ Λαοῦ καὶ ὄχι ὑπὲρ ὧσων αὐτοὶ θέλουν. »¹

Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα ἐκεῖνο τὸν καιρὸ κρατοῦσε σὲ ἀγωνία ὄχι μόνον τὸ λαὸ τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς στὴ Βαλκανικὴ οἱ σκλαβωμένοι πληθυσμοὶ χάθε τόσο ξεσηκώνονταν γιὰ ν' ἀποχτήσουν τὴν ἐλευθερίαν τους. Τὰ ἐθνικὰ ἔμως κινήματα τὰ ἐκμεταλλεύονταν οἱ μεγάλες Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης γιὰ τοὺς ἱμπεριαλιστικοὺς σκοποὺς τους.

Νὰ τῶρά κι' ἓνα ἄλλο δεῖγμα τῆς ἀρθρογραφίας τῆς *Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας*.

Στὴν τέταρτη σελίδα τῆς δημοσιεύει σὲ μετάφραση ἓνα ἄρθρο τοῦ κομμουνάρου Arnold γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς Κομμουνίας

1. Τίς ἰδίας ἀπόψεις διατυπώνανε καὶ οἱ σοσιαλιστὲς τῆς Εὐρώπης. Σὲ πολλὰ τους ἄρθρα ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς εἶχαν δώσει τὴν ἰδίαν γραμμὴ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, καὶ συνιστοῦσαν στοὺς σοσιαλιστὲς νὰ παίρνουν αὐτὴ τὴ θέση.

το ο Παρισιό. Ἐπίσης μεταφράζει ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *Plebe* (τοῦ Μιλάνου) μερικὲς εἰδήσεις γιὰ ὅσα συμβαίνανε τότες στὴν Ἰταλία :

« Οἱ κοινωνιστὰι — γράφει — πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος πολεμοῦν στὰ χωριὰ πλησίον τῆς Νεαπόλεως. Εἰς τὸ Λετίνου, μικρὸν δῆμον στὴν περιοχὴ τοῦ Βενεβέντου, ἀφοῦ ἔκαυσαν τὸ Δημαρχεῖον καὶ ἐμοίρασαν τὰ εἶδη τῆς πρώτης ἀνάγκης στοὺς χωρικοὺς, ἐσύστησαν προσωρινὴ κυβέρνησις. Εἰς τὸ Γκάλλο, ἄλλο μικρὸ δῆμο, ἐπίασαν τὸ ταμεῖον, ἔκαυσαν τοὺς φορολογικοὺς καταλογούς καὶ ἐμοίρασαν τὰ χρήματα στὸ λαόν. Τὸ πλῆθος ἔμεινε εὐχαριστημένον ἀπὸ τὸν τρόπο τῶν ἐπαναστατῶν, δηλαδὴ, γιὰ τὸ φανερό πόλεμον ὅπου κάνανε ἐναντίον τῆς σημερινῆς τάξεως τῶν κραγμάτων. »

Συνέχεια μᾶς πληροφορεῖ πῶς ἀρχηγὸς τῆς ἰταλικῆς ἐξέγερσης εἶναι ὁ Κάρολος Καφφιέρος ποὺ εἶχε σχέσεις μὲ τὸ Μάρξ καὶ τὸν Μπακούνιν. Γιὰ τὸ Μάρξ μᾶς λέει σὲ μιὰ σημείωσις πῶς εἶναι « ἀπὸ τοὺς πρωτοῦδρυτάς τῆς Διεθνοῦς Ἑταιρείας τῶν Ἑργατῶν ».

Ἀπὸ τὸ *Bulletin* (26 Αὐγούστου 1877) ἐξάλλου, ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, μαθαίνουμε ἀκόμα, ἀπὸ ἓνα γράμμα ποὺ δημοσιεύτηκε σ' αὐτό, πῶς οἱ πατρινοὶ σοσιαλιστὲς « ἐπίστευαν πῶς ἡ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀλλοιῶντικά παρὰ μόνον μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάστασις ». Ὅσοι σκέφτονται ἀλλοιῶντικά — ἔλεγε τὸ γράμμα — κάνουνε λάθος. Στὴ δῆλωση αὐτῇ τὸ *Bulletin* προσθέτει πῶς στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν κάμποσοι σοσιαλιστικοὶ δμίλοι καὶ κυρίως « στὴν Ἀθήνα, Σύρα, Νησί, Βοστίτζα (Αἴγιο), Φιλιατρὰ καὶ Κεφαλλονιά καὶ ἐλπίζουμε πῶς σὲ λίγον καιρὸ στὴν Ἑλλάδα θὰ σχηματιστοὺν ὁμοσπονδιακὰ τμήματα τῆς Διεθνοῦς » (κοίτα *Internationale e.t.c.*, τόμ. IV, σ.251).

1. Στὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε Διεθνὴς. Ἡ πρώτη Διεθνὴς ποὺ ἱδρύθηκε στὰ 1864 διαλύθηκε στὰ 1871. Ἡ δευτέρη ἱδρύθηκε στὰ 1888. Ἀπὸ τὰ 1871 ἵστανε τὸ 1888 γίνανε πολλὰς σοσιαλιστικὰς Διασκέψεις καὶ ὑπῆρχαν γραφεῖς σὰ Διεθνῆ γραφεῖς τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Στὴν περίοδο αὐτὴ οἱ μπακουνιστὲς εἶχαν μεγάλη ἐπιρροὴ μέσα στὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἐξῶ προσθέτω ἀκόμα πῶς σὲ μιὰ τέτοια Διάσκεψιν ποὺ ἔγινε στὰ 1877 (6-8 τοῦ Σεπτεμβρίου) οἱ πατρινοὶ σοσιαλιστὲς ἀντιπροσωπεύθηκαν ἀπὸ τὸν ἰταλὸ Costa.

Πρέπει ακόμα νά προσθέσουμε πῶς οἱ ἰδρυτὲς καὶ συντάχτες τῆς *Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας* ἦσαν δημοτικιστὲς. Στὴν πρώτη σελίδα γράφανε : « Ἡ *Ἑλληνικὴ Δημοκρατία* εἶναι ἀνοικτὴ σὲ ὅλον τὸν λαόν. Ὅποιος θέλει ἡμπορεῖ νά γράψῃ τὴν ἰδέα του ἢ τὸν πόνο του· φτάνει μόνον νά εἶναι σὲ γλῶσσα ἀπλὴ καὶ νά μὴ εἶναι ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τοῦ " *Δημοκρατικοῦ Συλλόγου*, » . Ἡ δῆλωση αὕτη δείχνει πῶς οἱ πρῶτοι Ἕλληνες σοσιαλιστὲς ἦταν δημοτικιστὲς, πολὺ πρὶν ἀρχίσῃ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη.

Τὶ ὑποδοχὴ ὅμως ἔκανε ὁ πατρὶνὸς ἀστικὸς τύπος τῆς *Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας* ! Τὰ γραφόμενά του ἦταν τὸ πιὸ γερὸ κριτήριο γιὰ τὸ τὰ ξικὸ περιεχόμενον τοῦ προγράμματος τοῦ *Δημοκρατικοῦ Συλλόγου*. Γι' αὐτὸ ὅλες οἱ πατρινὲς ἀστικὲς ἐφημερίδες λύσσαξαν καὶ ἀρχισαν τίς θρῖσιές καὶ τίς ἀπειλές.

Ὁ Φορολογούμενος, ἐφημερίδα συντηρητικὴ, καὶ μάλιστα τὸ πιὸ « σοβαρὸ » φύλλο τῆς Πάτρας στὴ τοτινὴ ἐποχὴ, ἔγραψε ὀλόκληρο ἀρθρο μὲ τὸν τίτλο « Οἱ νέοι κοινωνιολόγοι », πού ἀξίζει νά τὸ ἀντιγράψω ἐδῶ, γιὰτι ἀπὸ τὴν κριτικὴν πού κάνει ἡ ἐφημερίδα αὕτη μαθαίνουμε πολλὰ πράγματα :

« Τὰ πνεύματα καὶ τὴν συνείδησιν τῶν κατοίκων τῆς ἡμετέρας πόλεως συνετάραξεν ἐπ' ἐσχάτων ἡ ἐμφάνισις ἐνταῦθα φύλλου τινὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἑλληνικὴ Δημοκρατία*, ἐν ᾧ εὐρηγνται ἀναγεγραμμένα ἐν σπέρματι πάντα τὰ παράλογα δόγματα τὰ διασαλεύσαντα πρὸ ὀλίγου ἔτι τὰς βάσεις ἄλλων κοινωνιῶν : τοσοῦτον δὲ μᾶλλον κατετάραξε τὴν κοινὴν συνείδησιν ἐνταῦθα ἡ ἐμφάνισις τοῦ φύλλου τούτου, διότι τὸ μὲν προέκυψεν ἐν μέσῳ ἡμῶν ὡς ὄργανον συνδέσμου ἀτόμων ἀναλαβόντων νά διδάξωσι δι' αὐτοῦ τὸν λαὸν παράλογα δικαιώματα καὶ νά τὸν ἐλευθερώσωσιν ἐκ τῆς κοινωνικῆς πέδης, ἣτις παραλῦει τὰς δυνάμεις του πρὸ τῆς προόδου, ἣτις ἔστιν κατ' αὐτοῦ ἡ ἐπανάστασις, τὸ δέ, διότι δι' αὐτοῦ ἐγένετο γνωστόν, ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ἡμῶν φέρει ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτῆς θηλητηριώδεις ὀφεις, συνωμοτοῦντας κατὰ τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ σπείροντας ἐν αὐτῇ τὴν περὶ ἰδέας ἀταξίαν καὶ τὴν ἐξυαρεῖωσιν τῶν πνευμάτων, αἵτινες εἰσὶν αἱ βαθύτεραι πληγαὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

» Τὴν πρώτην αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐμετρίασε μὲν μετὰ μικρὸν ἐνταῦθα ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν νέων λαοσωτῆρων, οἵτινες ἐλλείψει ἄλλου ἐπιτηδεύματος ἀνέλαβαν τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον νά σώσωσι τοὺς ὁμοίους των ἐκ τῆς πτω-

χείας και της άμαθείας δεινών, ύφ' ών και οὔτοι κατατρώχονται, οὐδέν ἦتون τὸ κοινὸν φρόνημα δεικνύται αὐστηρὸν καὶ διακρίνεται δυσμενέστατα εἰσέτι πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀπαιτεῖ τὴν παραδειγματικὴν τιμωρίαν των, ἵνα καταπνιγῶσιν ἐν καταστάσει ἐμβρύου δόγματα καὶ ἀρχαί, αἵτινες δύνανται νὰ λογισθῶσι μὲν κυήματα νοσούντων ἐγκεφάλων, ἀλλὰ καὶ νὰ παρασύρῳσιν ἐν δεδομένη εὐκαιρίᾳ τὰ φαυλότερα τῆς κοινωνίας στοιχεῖα καὶ νὰ ἐξωθήσῳσιν αὐτὰ εἰς τὸ ἐγκλημα . . .

» . . . Ὅπωςδὴποτε ὁμως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ πράγματα, ἡ πολιτεία ἔχει καθήκον νὰ περιφρουρήσῃ δι' ὧν μέσων νόμῳ κέκτεται τὴν ἔννομον τάξιν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κοινωνίαν κατὰ πάσης ὑπούλου ἐπιθέσεως. Ὅρθῶς ὁθεν ἐπράξεν ἡ δικαστικὴ ἀστυνομία τεθεῖσα ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν ἐργατῶν τοῦ τε *Δημοκρατικοῦ Συνδέσμου* καὶ τοῦ δημοσιογραφικοῦ αὐτῶν ὀργάνου, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου τῇ ἀληθείᾳ οὐδεμία ἀρχὴ ἐντεταλμένη τὴν δίδωσιν τῶν ἐγκλημάτων ἡδύνατο ν' ἀδιαφορήσῃ...

» Βεβαίως χάριν τῶν Πατρινῶν *κ ω μ ο υ ν ι σ τ ῶ ν* δὲν θ' ἀποδείξωμεν ἐνταῦθα τὰς φυσικωτέρας, τὰς ἐναργεστέρας, καὶ τὰς καθολικώτερον παραδεδεγμένας ἰδέας, ἐπαναλαμβάνομεν μόνον αὐτοῖς ἀπλῶς ὅ,τι εἶπεν ὁ κ. Θιέρσος εἰς τοὺς Παρισίνους συναδέλφους των πρὸ τινων ἐτῶν... »

Ἡ δίδωξι τῆς *Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας* ἀπ' ἀφορμὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ προπαγάνδιζε ἦταν τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας γιὰ πολὺ καιρὸ μέσα στὴν πατρινὴ κοινωνία.

Νά τώρα πῶς περιγράφουν οἱ ἴδιες οἱ πατρινὲς ἐφημερίδες τὴ σύλληψιν τῶν « κομμουνιστῶν »¹, ὅπως τοὺς βάπτισαν :

« Αἱ ἀνακρίσεις, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἤρχισαν ἀμέσως καὶ ἀνεκαλύφθη τοῦ οἴκημα, εἰς τὸ ὁποῖον συνήρχοντο τὰ μέλη τοῦ *Δημοκρατικοῦ Συνλόγου*. Τὰ ὄργανα τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ποὺ ἐμπήκαν στὸ γραφεῖο τῶν δημοκρατικῶν εὐρέθησαν πρὸ ἐκπλήξεως. Ἦτο θαυμάσια ἐκπλωμένον καὶ μὲ βιβλιοθήκην γεμάτην ἀπὸ συγγράμματα ὅλων τῶν μεγάλων κοινωνιστῶν. Εἰς τοὺς τοίχους ἐφιγουράριζαν αἱ εἰκόνες τῶν *ἐπισημοτέρων* ἐρ-

---

1. Ὁ Γ. Φιλάρετος ποὺ τότε ρώτησα δταν ζοῦσε ἀκόμα (ἔχω καὶ σχετικὴ ἀπιστολὴ του ἀπὸ 4 Μαρτ. 1928), μὲ δεδαίωσε πῶς δὲν ἤξερε οὔτε καὶ ἔμαθε ἂν ὑπῆρχε *δημοκρατικὸς σύλλογος* στὴν Πάτρα τὸ 1877. Πληροφορήθηκα μόνον ἀπὸ τὸ Ρ. Χοῦδα πῶς στὴν Πάτρα ὑπῆρχαν « *κοινωνιστικὰ τινὰ στοιχεῖα* προκαλέσαντα μὲ τὰς ἐναργείας των τὴν ἐπέμβασιν τῆς *Εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς* ».

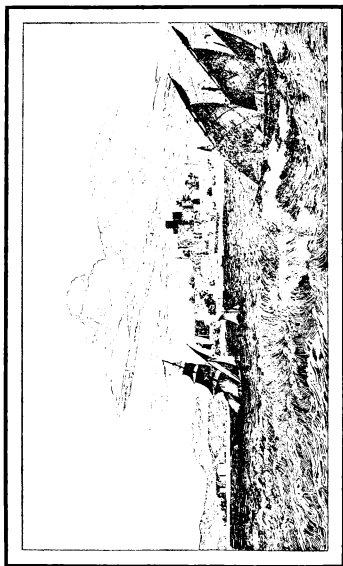
γαυῶν τοῦ Παρισίου τοῦ Δήμου (διάβαζε Κομμουνισ-
τας), καὶ τῶν διαπρεπεστέρων ξένων συγγραφέων τῶν ἀνηκόν-
των εἰς αὐτὴν τὴν ἰδεολογίαν. Ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχὴ κατέσχεσε
τὰ πρακτικὰ καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Συλλόγου καὶ προέβη
εἰς τὴν σύλληψιν τῶν ἰδρυτῶν του. Ἦσαν οἱ Δ. Ἀμπελικόπου-
λος, Κ. Γριμάνης, Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος, Κ. Μπομποτής,
Σπαθάρης καὶ Ἀσημακόπουλος. Κόσμος πολὺς ἐκ περιεργείας
τοὺς ἠκολούθησεν ὅταν ὠδιγοῦντο εἰς τὸ ἀνακριτικὸν γραφεῖον.
Ἦσαν ὅλοι νεαροὶ καὶ δὲν ἐφαίνοντο φοβισμένοι διότι τοὺς συν-
έλαβαν. Τοῖς ἀπηγγέλθη κατηγορία ὅτι "συνώμοσαν θέλον-
τες νὰ μεταβάλλωσι τὸ καθεστῶς πολι-
τευμα διὰ βιαίων μέσων καὶ ν' ἀπομακρύνωσι
τοῦ θρόνου τὸν ἡγεμόνα προσπαθοῦντες νὰ ἐξε-
γείρωσι τοὺς πολίτας κατ' ἀλλήλων πρὸς
τοῦτον τὸν σκοπόν...". Ἀνακρινόμενοι δὲν ἀπέκρυψαν
τάς προθέσεις των. Εἶχαν ὀρκισθῇ ὅμως νὰ μὴ ἀποκαλύψουν
τοὺς ἄλλους συντεράφους των καὶ τὸ ἔκαναν. Καὶ ἔτσι δὲν ἐγνώ-
σθησαν ἐπισήμως οἱ ἄλλοι "ἐταῖροι καὶ προσήλυτοι...". Εἰς τὸν
πολὺν ὅμως κόσμον ἦσαν γνωστοί, ἀλλὰ ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ δὲν
εἶχεν ἀποδείξεις καὶ δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἐνεργήσῃ ἐναντίον των.
Οἱ συλληφθέντες ἀνῆκον εἰς καλὰς οἰκογενείας καὶ εἰς τοὺς συ-
τηρητικούς ἐφαίνετο περίεργον πῶς ἀνακατεύτηκαν μὲ τέτοιες
περδεψοδουλειάς. »

Ἐδῶ τελειώνει ἡ ἱστορία τῆς πρώτης ἐλληνικῆς σοσιαλιστι-
στικῆς ομάδας.

Ἐνα χρόνο πιδ ὕστερα (1879) στὴν Ἀθῆνα ἐγῆκε μιὰ ἄλλη
ἐφημεριδοῦλα, ὁ Γαλαξίας (ἐφημερίς τῶν ἐργατῶν τοῦ Λαοῦ),
μὲ φιλεργατικὸ περιεχόμενον (ἀπὸ 28 Ἰουν. Ἰσαμε 6 Αὐγ. 1879).
Κι' ἕναν χρόνον κατόπι στὴ Σύρα ἡ Ἐφημερίς τοῦ Λαοῦ, λαϊκὸ
φύλλον, μὲ φιλεργατικὰ καὶ μικροαστικὰ τάσεις (ἀπὸ 5 Ἰουλ.
Ἰσαμε 15 Νοεμβρ. 1880).

Στὴν Ἀθῆνα, ἅμα οἱ τυπογράφοι φκιάσανε τὸ σωματεῖο
τους, ἐγάλανε καὶ δικό τους ὄργανον μὲ τὸν τίτλον Σύνδεσμος
(ἐφημερίς τοῦ Ἐργατικοῦ Λαοῦ), ποῦ εἶναι ἡ πρώτη ἐλλη-
νικὴ συνδικαλιστικὴ ἐφημερίδα (ἀπὸ 18 Σεπτ. Ἰσαμε 17 Ὀχτ.
1882).

Στὸ Βόλο, ποῦ εἶχε κάποια ἀνάπτυξη, κυκλοφόρησε στὴ 1883
γιὰ ἕνα φεγγάρι μιὰ ἄλλη ἐφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίτλον Ἰσότης (ἐ-
φημερίς πολιτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ποῦ δάσταξε ἀπ' εἰς 24 τοῦ

Μία άποψη της Πάτρας στα χρόνια που σημαίνεται εκεί ή πρώτη σοσιαλιστική και συνδικαλιστική κίνηση (ή εικόνα είναι παρμένη από παλιό χαλκογράφο)

Μάη Ισάμει τις 5 του 'Ιούλη). 'Εκδότες της ήταν μερικοί νέοι με φιλαγροτικές και νεωτεριστικές ιδέες¹.

Για τις εφημερίδες 'Εργάτης της Πάτρας (1882), 'Εργάτης της Τρίπολης (1882) και 'Εργάται της Κέρκυρας (1881) δεν μπόρεσα να μαζέψω θετικές πληροφορίες. 'Υπάρχει μόνο θετική κι' εξακριβωμένη πληροφορία πώς στην Πάτρα εξακολούθησε ή σοσιαλιστική κίνηση και ύστερα από τα 1880. Στα 1885 μάλιστα ο Διονύσιος Βασιλειάδης (δημοσιογράφος) βρίσκεται επικεφαλής κάποιας μικρής σοσιαλιστικής ομάδας².

Για τους άλλους σοσιαλιστικούς δμλους της 'Αθήνας, της Κεφαλλονιάς, της Σύρας, της Βοστίτζας (Αίγιου) κλπ. περισσότερες πληροφορίες για την ώρα δεν υπάρχουν, γιατί τα πρόσωπα που δράσανε τότες δε ζουνε σήμερα.

Την ίδια περίοδο κάποια εργατική ζύμωση έγινε και στη Σάμο και στη Μυτιλήνη. Για τη Μυτιλήνη ξέρουμε πώς το 1887 ιδρύθηκε εκεί 'Εργατική 'Αδελφότης και πώς ο γιατρός Προκόπιος Λευκίας έκανε διάλεξη με θέμα « περί εργασίας και εργάτου ». 'Η διάλεξή του αυτή βγήκε και σε φυλλάδιο το 1888. 'Επίσης και στην Κέρκυρα το 1887 ιδρύθηκε με τον ίδιο τίτλο — 'Εργατική 'Αδελφότης — ένωση εργατικών' σωματείων.

Μπορούμε να πούμε πώς όχι μόνο στις πόλεις της 'Ελλάδας, αλλά και στις πόλεις της Τουρκίας, όπου υπήρχαν 'Ελληνες, σημειώθηκε κάποια εργατική κίνηση.

---

1. Και στην 'Αλεξάνδρεια (Αίγυπτος) που υπήρχαν πολλοί 'Ελληνες από το Πήλιο, τα νησιά κλπ. βγήκε το Γενάρη του 1880 ένα φύλλο με τον τίτλο *Δελτίον της εν 'Αλεξανδρείᾳ Ἑλληνικῆς Ἑργατικῆς Ἐταιρείας*. Δεν μπόρεσα όμως να βρω κανένα αντίτυπο, ούτε να μάθω περισσότερες λεπτομέρειες για την εργατική κίνηση της 'Αλεξάνδρειας στα χρόνια εκείνα.

2. Κάποια μυστική κίνηση, βλέπεται ἀ ν α ρ χ ι κ ή όμως, παρουσιάστηκε στα χρόνια 1880-1889 από τον πατρινό Κ. 'Ηλιόπουλο που από τις 8 του 'Ιούλη 1880 Ισάμει τις 7 του Φλεβάρη 1888 έβγαζε (στην Πάτρα) ένα σατιρικό φύλλο με τον τίτλο *Φανός*.

Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

(Πλ. Δρακούλης — Στ. Καλλέργης)

Ο ΠΡΩΤΟΣ σπόρος που ρίχτηκε από τους σοσιαλιστές της Πάτρας δὲν πήγε χαμένος.

Γι' αὐτὸ ἡ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα, ποὺ στὸ ἀναμεταξύ, γιὰ τρεῖς τέσσερα χρόνια, φαινόταν πῶς ἐσθῆσε, ξανάρχισε πάλι. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως κάπως πιὸ συστηματικά, γιατί οἱ συνθήκες τώρα εἶναι πιὸ κατάλληλες καὶ πιὸ εὐνοϊκές.

Ὁ σπουδαστὴς τοῦ Πολυτεχνείου Σταυρος Καλλέργης ἰσκέπτεται νὰ δγάλει μιὰ σοσιαλιστικὴ ἐφημερίδα, ποὺ ὁ Ρόκος Χοῖδας τὴν εἶχε κιόλας βαπτίσει Ἑλευθερία. Μὰ ὁ Πλάτων Δρακούλης ἰ δγάζει τὸ Ἄρθρον καὶ προλαβαίνει τὸν Καλλέργη.

Τὸ ἐργατικὸ κίνημα εἶχε τώρα κάνει τὰ πρῶτα τοῦ δῆματα καὶ ἡ ἀπήχησή του μέσα στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία ὄρηκε κάμποσους νέους ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη ποὺ ἀναλάβαινε νὰ γίνουν οἱ θεωρητικοὶ ἡγέτες τοῦ σχηματιζόμενου ἐλληνικοῦ προλεταριάτου.

Ὁ Στ. Καλλέργης, πιὸ κοντὰ στὸ κίνημα, ρεαλιστὴς καὶ μὴ ἐπαναστατικὴ ὁρμή, μαζεύει κάμποσους μαθητὲς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τοῦ Γυμνασίου καὶ φτιάχνει ἕναν Σοσιαλιστικὸ Σύλλογον. Προσκαλεῖ τὸ Δρακούλη καὶ τὸ Ρόκο Χοῖδα γιὰ νὰ συντάξουν τὸ καταστατικὸ καὶ τὸ πρόγραμμα. Ὁ Χοῖδας, ἐπαναστάτης ὄχι τῆς

1. Γεννήθηκε στὸ Χουμέρι (Μυλοποτάμου) τῆς Κρήτης.

2. Γεννήθηκε στὴν Ἰθάκη καὶ βαστοῦσε ἀπὸ γενιὰ ἀριστοκρατικὴ. Σπούδασε δικηγόρος καὶ ζοῦσε τὸν πιὸ πολὺ καιρὸ στὴν Ἀγγλία.

ἀράδας, κλίνοντας μάλλον στο σοσιαλισμό¹· παρὰ στή δημοκρατία, υποστήριξε πώς τὸ "Ἀρδην πρέπει νὰ θγαίνει ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸ Σύλλογο καὶ νὰ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν ἐλεγχό του. Ὁ Δρακούλης, πάντα ἀναποφάσιτος ἄνθρωπος, ὅχι τῆς δράσης, συντηρητικὸς, δισταχτικὸς, ἤθελε ἀκαδημαϊκὸ « σοσιαλισμὸ » τοῦ γραφείου, γι' αὐτὸ καὶ υποστήριξε πὼς δὲ χρειαζόταν ὀργάνωση καὶ σύλλογος². Ἀκόμα καὶ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀπὸ τὴ διλετάντικη θέση του μέσα στὸ ἐργατικὸ μας κίνημα, κράτησε ἀντιδραστικὴ στάση.

"Εἴτσι ἡ φαγωμάρα καὶ οἱ τάσεις ἀρχισαν ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τῆς ἐκδόσης τοῦ "Ἀρδην. Ὁ Στ. Καλλέργης ὅμως, ἀν καὶ δὲν τὰ χάλασε ὁλότελα μὲ τὸ Δρακούλη, τράβηξε τὸ δρόμο του καὶ ἔδωσε Σοσιαλιστικὸ Σύλλογο.

Τὸ "Ἀρδην πρωτοβγήκε στὶς 6 τοῦ Αὐγούστου στὰ 1885, κι' εἶχε τὸν ὑπότιτλο « μηνιαῖον φύλλον τῶν ἀνθρωπίνων συμφερόντων ». Γύρω στὸ "Ἀρδην εἶχε σχηματιστεῖ ἓνας ζυμῖλος, ἡ πῖδ σωστὰ μιὰ παρέα ἀπὸ ὁμοῦδεάτες, ποὺ ἦταν ὁ Γεώργιος Χαιρέτης, ὁ "Ηρακλῆς Γαρμπῆς³, ὁ Γ. Παπαρρήτωρ κι' ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος, νεαρὸς τότε λόγιος⁴, ὁ Στ. Καλλέργης κ. ἄ.

"Οποῖος ξεφυλλίσει τὸ "Ἀρδην καταλαβαίνει ἀμέσως πὼς ὁ

1. Κοίτα σχετικὸ σημεῖωμά μου « Ὁ Ρόκος Χοῦδας ἦταν σοσιαλιστῆς ; », στὴ Νέα Ἐπιθεώρηση, τ. II (1929), σ. 60 - 62, καὶ Μαλάκη, Ἀπομνημονεύματα, σ. 350.

2. Τὶς παραπάνω πληροφορίες τίς παίρνω ἀπὸ τὸ φυλλάδιο Ἐπιστολὴ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἑλλήνας σοσιαλιστὰς τοῦ Στ. Καλλέργη (Ἀθ. 1898, σ. 5).

3. Ὁ Χαιρέτης δὲν ἦταν συνειδητὸς μαρξιστῆς, ὅτε ἤξερα τίποτα ἀπὸ μαρξισμό. Ἦταν ὁπαδὸς τοῦ Αἰγίου Κόντ. Ὁ Γαρμπῆς συμπαθοῦσε κι' αὐτὸς τὸ θετικισμὸ (positivisme). Καὶ οἱ δύο τους ἦταν πολὺ δυνατοὶ φυσικομαθηματικοὶ καὶ ξέρανε καὶ ξένες γλώσσες. Ὁ Γαρμπῆς στὰ 1888 ἢ 1889 ἔφυγε γιὰ τὴ Βραζιλία γιὰ νὰ βρεῖ πόρους ζωῆς. Καὶ καὶ πῆθανε. Πρὶν φύγει ὅμως εἶχε ἀρχίσει νὰ διαβάζει τὸ Κεφάλαιο τοῦ Μάρξ, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ Δρακούλης.

4. Ὁ Γρηγ. Ξενόπουλος, — ὅπως μοῦ τὸ γράφει ὁ ἰδιος σ' ἓνα του γράμμα (20 Σεπτ. 1890) —, νέος τότες, ἦταν θαυμαστῆς τοῦ Δρακούλη. Στὰ 1890 πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὴ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία τῆς Ἀθήνας κι' ὅπως μοῦ γράφει στὸ παραπάνω γράμμα του « τὴ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία τοῦ 1890 τὴν περιγράψω στὸ μυθιστόρημά μου Πλούσιοι καὶ Φτωχοί ».

σοσιαλισμός τοῦ Πλάτωνα Δρακούλη δὲν ἦταν οὔτε ξεκαθαρισμένος, οὔτε ὁ ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμός τοῦ Μάρξ.

Ὁ Πλ. Δρακούλης ξεκίνησε δὴ μ ο κ ρ α τ ι κ ὸ ς κι' ἐξελίχτηκε « σ ο σ ι α λ ι σ τ ῆ ς » ὕστερα ἀπὸ τὸ διάβασμα στ' ἀγγλικά ἐνὸς βιβλίου τοῦ Laurence Gronlund, Ἡ Συνεργατικὴ Ὁμοπολιτεία, ὅπως μοῦ ξομολογήθηκε ὁ ἴδιος

Ἡ ἐργασία εἶναι κόπος τοῦ αἵματος.

Ὁ αἵματος ἐνέου εἶναι ἐργασία.

Ἄρδην

Βιβλιακὸν φύλλον τῶν ἀνθρωπίνων συμφερόντων

Ἱερὰν τῇ 6 Ἀύγουστου 1885.

ΤΟΜΟΣ Α

ΑΘΗΝΑΙ ΑΓΙ' —ΣΕΠΤ —ΟΚΤ 1885

ΦΤΑΛΑ 1 2. 3.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΑΞΙΟΤΕΡΑ ΒΕΛΤΙΩΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΕΥΤΥΧΩΘΕΙΣΑ ΜΗΝΙ ΙΟΥΛΙΩ ΤΟΥ 1887

Ἄς δοῦμε τώρα τί ἔγραφε τὸ Ἄρδην καὶ τί εἶδους σ ο σ ι α λ ι σ μ ὸ προπαγάνδιζε.

Ἀντιγράφω : « Οἱ ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου των ζῶντες καὶ ὅσοι ὑπὸ τῆς πτωχείας καὶ τοῦ σκότους πιεζόμενοι μοχθοῦσιν, ἐνῶ ὀλίγοι συσσωρεύουσι κεφάλαια καὶ κτήματα, ἅτινα κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀνήκουσι εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἀναλόγως καὶ ἐξ ἴσου ἐργαζόμενοι, εἶναι ἐπάναγκες, ἐνόσω ὑπάρχει εὐτυχῶς παρ' ἡμῖν καὶ μεταξὺ ἐργασίας καὶ τοπικῆς ζητήσεως σχετικὴ ἁρμονία. διδασκόμενοι ἐκ τῶν παθημάτων τῶν ἄλλων δυστυχῶν τοῦ κόσμου, ἐννοήσωσι καὶ μάθωσι τὰ δικαιώματα αὐτῶν πρὶν ἢ τῶν πλουτολογικῶν φάσεων ἀνελλισομένων ἀναγκασθῶσι νὰ τ' ἀπαιτήσωσι διὰ βιαίων μέσων. »

Καί : « Θεμελιώδη ἀρχὴν πρεσβεύει (το Ἄρδην) τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς φονευούσης αὐτὸν μερίμνης περὶ τῆς αὔριου καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐντεῦθεν ἠθικὴν διάπλασιν ἢ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, οὐχὶ προνομιακῶς τῶν ὀλίγων, ἀλλὰ — ὅπως ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ — ἀπάντων. Πρόγραμμα αὐτοῦ (τοῦ Ἄρδην) εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ἀνάλογου ἀπάντων ἐργασίας καὶ διὰ ριζικῆς τροποποιήσεως τοῦ ὑφισταμένου συστήματος τῆς παραγωγῆς

καὶ τῆς διανομῆς τοῦ πλούτου, ἐπικράτεις πραγματικῆς δικαιοσύνης καὶ ἐπίδειξις οἰκονομικῆς ἀνεξαρτησίας ἀπάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀτόμων, ἐξ ὧν ἡ κοινωνία σύγκειται. »

Ὡστόσο καταλαβαίνει πὼς μ' ἔλη τῇ « συντηρητικότητά » του, παρ' ὅλο δηλαδὴ τοῦ δὲν κήρυχνε τὴν πάλιν τῶν τάξεων, ἡ κυρίαρχη τάξη δὲ θ' ἀνεχότανε τὸ κήρυγμά του καὶ γι' αὐτὸ τονίζει :

« Ἀναλαμβάνομεν ἔργον, τοῦ ὁποίου τὰς δυσκολίας καὶ τὰ προσκόμματα οὐδαμῶς ἀγνοοῦμεν. Δὲν περιμένομεν ἄκραν γαλήνην... Ὁ καταδιωγμὸς ὅσους ἠκολούθησεν ἀείποτε τὰς ἀποπειρας τῆς ἐπικρατήσεως σωτηρίων ἰδεῶν θὰ προσκόπη ἐν πολλοῖς καὶ τὸ ἔργον ἡμῶν... Πολλοὶ ἐπίστευσαν καὶ θὰ πιστεῦσωσιν ὅτι ὁ σκοπὸς ἡμῶν εἶναι ἀνατρεπτικός. Πολλοὶ γε καὶ δεῖ. Ζητοῦμεν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων βαθμιαίαν ἀλλὰ βεβαίαν. Εἴμεθα ἐχθροὶ τῆς ἀταξίας, τῆς παραλυσίας καὶ τῶν ἀνατροπῶν. Εἴμεθα ἐχθροὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀδικίας καὶ τῆς τυραννίας... Ἀναλαβόντες τὴν ἐκδοσὶν τοῦ φύλλου τούτου ἐκρίναμεν ὅτι ἐκτελοῦμεν ὑπέρτατον καθήκον ἐπιβαλλόμενον ἡμῖν ὡς ὁπαδοῖς ἐνθέρμοις τοῦ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καθηλωθέντος χάριν τῆς ἀνθρωπότητος... »¹

Στὸ 3ο φυλλάδιο ὅμως, σὲ ἄρθρο του μὲ τὸν τίτλον « Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ », ἀφήνει τίς ἐπιφυλάξεις καὶ κάνει πιά φανερά λόγο γιὰ τὸ σοσιαλισμό :

« Ἡμεῖς ἔχομεν ἔργον νὰ διδάσκωμεν εἰς τὸν λαὸν τί ἀνέκει εἰς αὐτόν, πὼς δύναται νὰ λάβῃ ὅ,τι ἀνέκει εἰς αὐτόν ». Καὶ ἀπαντώντας στὶς ἐπικρίσεις τῆς ἀφημερίδος *Πολιγενεσία* γράφει : « Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές » (πὼς δῆθεν τὸ *Ἄρθρον* προπαγανδίζει τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτεύματος). « Δὲν εἶναι ἀληθές διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν εἶναι πολιτεῦμα. Περὶ πολιτευμάτων δὲν μερινῶμεν. Οἱ μεταγενέστεροι θὰ γελῶσι... μὲ τὰ πολιτεύματά μας... γνωμοδοτοῦμεν συμμαχίαν μετὰ τῆς μεγάλης ὁμάδος τοῦ ἐργαζομένου, τοῦ μοχθοῦντος, τοῦ πεινῶντος ἢ μέλλοντος νὰ πεινάσῃ λαοῦ. Εἶναι ἄραγε ὁ ἐργαζόμενος, ὁ μοχθῶν, ὁ πεινῶν λαὸς ἄτακτον ἐν τῇ κοινωνίᾳ ; »

Καὶ στὸ ἴδιο φυλλάδιο, σὲ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλον « Τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς », τονίζει :

1. Ἀπὸ τίς πληροφορίες τοῦ μοῦ ἔδωκε ὁ Ἀρακούλης τὸ *Ἄρθρον* διαβάζεσαν πολλοὶ καὶ εἶχε καὶ συνδρομητὰς κυρίως στὴ Σόρα, στὸν Πόργο, στὴν Πάτρα καὶ στὸν Πειραιᾶ.

«Τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς δὲν θὰ τὸ ἀποκτήσωσιν οἱ ἐργάται ἢ μόνον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν, ἤτοι ἐν κοινωνίᾳ σοσιαλιστικῶς κατεργασμένην».

Ὑστερα ἀπὸ τὸ 3ο φυλλάδιο τὸ "Ἀρθρον" σταματᾷ τὴν ἐκδοσὴν του γιὰ νὰ ξαναβγεῖ τὸ μῆνα Νοέμβρη τοῦ 1886, δηλαδὴ τὸν ἄλλο χρόνο. Ἀπὸ τῆς νέας του ἐκδοσῆς, εἶναι ἀλήθεια, γίνεται πρὸς συστηματικὴν ἢ σοσιαλιστικὴν του προπαγάνδαν. Μιὰ μελετούμενα του *Τί εἶναι κοινωνισμός*, σὲ ἀπλὴ μάλιστα γλῶσσα γραμμένη, προπαγανδίζει μερικὰς ἀρχὰς τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἀπὸ τότες ὁ ἀστικὸς τύπος ἀρχίσει νὰ προσέχει πρὸς τὸ "Ἀρθρον" τὰ «καινὰ δαιμόνια» πρὸς ἀρχίσει νὰ προπαγανδίζει δὲν ἀρέσανε στὴν κυρίαρχη τάξιν. Διάβολοι, θὰ ἔχουμε καὶ στὴν Ἑλλάδα σοσιαλισμόν;

Ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας μὲ κύριον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπως ἡ *Παλιγγενεσία* (5 Ἰουλ. 1886), *Ὁρα* (15 Ἰουν. 1886), ἀκόμα καὶ ἡ Ἀκρόπολις, τοῦ ἀρχισυντὸν πόλεμο. Σὲ πολλὰ

γυμνάσια οἱ μαθητὲς τὸ κρυφοδιάβασαν καὶ συζητοῦσαν γιὰ τίς νέες ἰδέας πρὸς κηρύττει. Στὸ γυμνάσιο μάλιστα τῆς Πάτρας τὸ κακὸ παραγίνεται. Πολλοὶ μαθητὲς ἦσαν ξετρελαμένοι μὲ τὸ "Ἀρθρον", γι' αὐτὸ καὶ ὁ γυμνασιάρχης Παπαλουκάς ἀρχίσει νὰ τοὺς τρομοκρατεῖ μὲ διάφορα μέσα, ἀποκαλώντας μάλιστα στοὺς δεκάρικους παραινετικούς λόγους του, τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ "Ἀρθρον" «κακούργους, ἀνατροπεῖς, ἀθέους καὶ ἀνηθικούς». Ὅσο πάει ὅμως τὸ "Ἀρθρον" γίνεται ἔλο καὶ περισσότερο ριζοσπαστικὸ μὲ σοσιαλιστικὴ ἀπόχρωση. Στὸ μεταξὺ ὁ Δρακούλης μεταφράζει καὶ τυπώνει (1886) τοῦ Κραπότκιν τὴν μπροσούρα *Πρὸς τοὺς Νέους* πρὸς διαβάστηκε πολὺ καὶ ἔκανε μεγάλη προπαγάνδαν.

Ὑστερα ὅμως ἀπὸ νῦν χρόνον (1887) σταματᾷ γιὰ πάντα ἡ

Πλάτων Δρακούλης

έκδοση του "Αρδην. Ο Δρακούλης απογοητεύτηκε πολύ γρήγορα. Η αντιπολίτευση που του έκανε στα κρυφά ο Στ. Καλλέργης με την ομάδα του τον πίκρανε. Έξάλλου έβλεπε πώς η οργάνωση των σοσιαλιστών του αφαιρούσε κάθε δικαίωμα να παρουσιάζεται για μοναδικός ηγέτης κι' αντιπρόσωπος του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Έβλεπε πώς του γινότανε κριτική και πώς δέν τον αναγνώριζαν όλοι γι' αρχηγό. Για να μην τά πολυλογούμε, ο Δρακούλης δέν ήταν καμωμένος για έμαδική δράση. Καλά καλά ακόμα δέν είχε καταλάβει τί είναι σοσιαλισμός. Την ιστορική αποστολή του προλεταριάτου ούτε τότε που ήταν νέος, ούτε και πιό ύστερα την ένιωσε. Τόν επιστημονικό σοσιαλισμό (μαρξισμό) δέν τότε γνώρισε ούτε από τη θεωρία, ούτε από την πράξη. Όλοένα αίσθηματολογούσε μ' ένα ανακάτωμα ανθρωπιστικών και χριστιανικών ιδεών. Γι' αυτό, όσο κι' αν αφιέρωσε πολλά χρόνια της ζωής του στο εργατικό κίνημα της Ελλάδας, δέν μπόρεσε να επηρεαστεί από την προλεταριακή ψυχολογία. Έμεινε πάντα ο διλητάντης, ο ιδιόρρυθμος σοσιαλιστής, που καθώς ένθουσιαζόταν γρήγορα έτσι κι' απογοητευόταν γρήγορα.

"Αμα σταμάτησε το "Αρδην πήγε στην "Αγγλία", όπου έμεινε ίσα με τις αρχές του 1894. Όπως όμως θά ιδούμε, ξαναγύρισε στην Ελλάδα και ξανάρχισε τη δράση του.

Τότες ο Καλλέργης δρῆκε την εύκαιρία να εργαστεί πιό λεύτερα και πιό συστηματικά. Δείχνει μάλιστα μεγάλη δραστηριότητα. Ούτε φοβάται ούτε ντρέπεται¹. Προπαγανδίζει μ' επιμονή το σοσιαλισμό, κυρίως μέσα στη νεολαία που σπούδαζε στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο. Δέν ξέρει καλά καλά τί είναι σοσιαλισμός. Δέν ξέρει ακόμα ούτε τὰ βασικά επιχειρήματα του επιστημονικού σοσιαλισμού. Έχει όμως ένθουσιασμό και με το μυαλό του φκιάνει μιὰ σοσιαλιστική θεωρία ανακατεμένη με λίγο χριστιανισμό, λίγο αναρχισμό, λίγο ρωμαϊκή ιστορία (μεταρρύ-

1. "Αν και μακριά από την Ελλάδα, το όνομά του δέν έπαψε να είναι γνωστό ανάμεσα στους εργάτες και σοσιαλιστές. Το 1889 μάλιστα αντιπροσώπευσε τους Έλληνες σοσιαλιστές στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Συνέδριο (Ιδρυτικό συνέδριο της Β' Διεθνούς).

2. Λέμε ν τ ρ έ π ε τ α ι, γιατί θυκίνη την εποχή οι σοσιαλιστικές ιδέες για την καλή «κοινωνία» είχαν πολύ... κακή σημασία.

θμιση Γράκκων) και λίγη νεότερη Ιστορία (Γαλλική Έκπανάσση, ουτοπιστικές σοσιαλισμές κλπ.). Τήν πρωτομαγιά τοῦ 1890 ὀργανώνει τὸν *Κεντρικὸ Σοσιαλιστικὸ Σύλλογο*, στὸν ὁποῖο εἶναι γραμμένα περισσότερα ἀπὸ διακόσια μέλη. Καὶ στὶς 20 τοῦ Ἰού-
λη τῆς ἴδιας χρονιᾶς δγάζει τὴν ἔφημερίδα *Σοσιαλιστής*¹.

Κυκλοφοροῦν μερικά φύλλα, ἐπειδὴ ὁμως λείπουν τὰ οἰκονο-
μικά μέσα σταματάει ἡ ἔκδοσή του.

Τὸ 1891 ὁ Δρακούλης γράφει καὶ τυπώνει τὸ *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐργάτου*, μπροσούρα ποὺ καὶ ἀργότερα διαβαζόταν πολλὸ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες. Τὴν ἴδια χρονιά μιὰ ομάδα ἀπὸ φοιτητὲς βγάζει νέα ἔ-
φημερίδα μὲ τὸν τίτλο *Κοινωνία*². Τὸ νέο αὐτὸ φύλλο τὸ γράφει κυρίως ὁ Χαιρέτης καὶ εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ δρακουλικὸ σο-
σιαλισμὸ. Συνεργάζεται ὁμως σ' αὐτὸ καὶ ὁ Καλλέργης. Μὰ ὕστε-
ρα ἀπὸ λίγα φύλλα σταματάει. Οὔτε λεφτὰ ὑπῆρχαν, οὔτε ἦταν
ὅλοι σύμφωνοι μὲ τὸ πρόγραμμά της. Οἱ πιὸ πολλοὶ νέοι σοσι-
αλιστὲς ἀριστέριζαν καὶ τοὺς τραβοῦσε περισσότερο ὁ Καλλέργης.
Γι' αὐτὸ ὁ Σοσιαλιστὴς ξαναθγαίνει καὶ κρτᾶει πᾶνω κάτω δυὸ
χρόνια, χωρὶς ὁμως νὰ θγαίνει ταχτικά, ἀλλὰ στὴ χάση καὶ στὴ
φέξη. Ὁ Καλλέργης στὸ διάστημα αὐτὸ ἐργάζεται πολλὸ γιὰ τὴ
διάδοση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀναδιοργανώνει τὸν *Κεντρικὸ Σοσια-
λιστικὸ Σύλλογο* καὶ φκιάνει κι' ἄλλους ὁμίλους: στὸν Πειραιᾶ
καὶ στὸ Λαύριο, καὶ πιὸ ὕστερα καὶ στὴν Πάτρα, στὸν Πύργο,
στὴ Ζάκυνθο, στὸ Αἴγιο καὶ στὴ Σύρα. Κάνει καὶ περιοδεῖες
καὶ δίνει διαλέξεις στὸν Πειραιᾶ, στὴν Κόρινθο, στὸ Κιάτο καὶ
στὸ Κατάκωλο. Πάντα ὁμως ὁ σοσιαλισμὸς του εἶναι « ἀπο-

---

1. Ὁ Σοσιαλιστὴς τυπωνόταν σὲ 2000 φύλλα. Τὰ περισσότερα μοιρά-
ζονταν δωρεάν. Τύπωσε κι' ἓνα φυλλάδιο σὲ σχῆμα 80 μὲ τὸν τίτλο:
Ὁδηγὸς παντὸς ἀνθρώπου, ποὺ μαζί μὲ ἄλλα περιλάβαινε: Ἐνα γράμ-
μα κάποιου ἱταλοῦ σοσιαλιστῆ περιγραφῆ τῆς παγκόσμιας σοσιαλιστι-
κῆς κίνησης τὴν πρωτομαγιά τοῦ 1890· ἓνα ἄρθρο του γιὰ τὴ μέλλουσα
σοσιαλιστικὴ Πολιτεία καὶ κατάλογο 300 περίπου σοσιαλιστικῶν ἔφημερί-
δων καὶ περιοδικῶν ποὺ θγαίνανε τότες στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ.
Ἐπίσης θγαλε καὶ τὴν μπροσούρα Ἐγκόλιον τοῦ Ἐργάτου. Τὰ γραφεῖα
τοῦ Σοσιαλιστῆ ἦταν στὸ Παγκράτι (κοντὰ στὸ Στάδιο). Μιὰ παλῶρια τα-
μπέλα σ' ἓνα μονόροφο σπιτάκι ἀνάγκαζε ἀπὸ μακριὰ τοὺς διαβάτες νὰ ρω-
τοῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο τί ἦταν ἐκεῖ μέσα.

2. Ἐθγαίνε σὲ δυὸ γλώσσες, ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ.

μίμηση», ἂν μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὡστόσο οἱ γκρίνιες ξανάρχισαν. Οἱ δρακουλικοὶ κατηγοροῦν τοὺς καλλεργικοὺς γιὰ « ρωμαντικοὺς ἐπαναστάτες ». Οἱ καλλεργικοὶ πάλι κοροϊδεύουν τοὺς δρακουλικούς καὶ τοὺς βαφτίζουν « νερόδραστους ». Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς οἱ δρακουλικοὶ « ἀποστρέφονται » τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ συστηματικὴ προπαγάνδα μέσα στὶς μάζες.

Ὁ Κεντρικὸς Σοσιαλιστικὸς Σύλλογος ἦταν, σὰ νὰ ποῦμε, ἡ κεντρικὴ διοίκηση τῶν ὁμίλων καὶ τῶν τμημάτων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ τμήματα καὶ τοὺς ὁμίλους εἶχαν διάφορες ὀνομασίες. Στὴν Ἀθήνα ὁ σοσιαλιστικὸς ὁμίλος λεγόταν Κόσμος. Ἄλλοι τὰ τμήματα εἶχαν τὸν τίτλο τῆς Λέσχης καὶ τῆς Ἀδελφότητος. Παράλληλα οἱ ν ἐ ο ι εἶχαν δικές τους ὀργανώσεις. Στὰ χρόνια αὐτά, ἐξὸν ἀπ' ὅσους ἀναφέραμε παραπάνω, πρωτοστατοῦσαν στὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ ὁ Εὐάγ. Μαρκαντωνάτος, ὁ Ν. Δούμας, ὁ Δ. Γραμματικὸς, ὁ Μπουρνιάς, ὁ Συνοδινός, ὁ Ἀλεξ. Μανιάτος, ὁ Π. Α. Ἐλευθερίου, ὁ Καραγιάννης, ὁ Ἀποστολίδης, ὁ Ἀθανασόπουλος, ὁ Παπαδημητρίου, ὁ Μάργαρης κ. ἄ.

Ἔτσι σχηματίστηκαν δυὸ ὁμάδες, ἡ πιδ σωστά τρεῖς, μὲ διαφορετικὰς κατευθύνσεις. Συντηρητικοί, ἀριστεροὶ καὶ ἀναρχικοί. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ἦταν ξεπεσμένοι μικροαστοὶ καὶ ἐργάτες τῆς χειροτεχνικῆς βιοτεχνίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη φοιτητὲς καὶ ἐργάτες μεταλλείων καὶ βιομηχανίας. Οἱ διαφωνίες ὅμως αὐτὲς δὲ φτάσανε στὸ χωρισμό, στὴ διάσπαση. Ἡ φανερὴ διάσπαση ἐγίνε ὅποτερα ἀπὸ τὸ 1894. Ὑστερα δηλαδὴ ἀπὸ τὶς πρῶτες καταδιώσεις. Ἰσάμει τότες ὅλοι οἱ « σοσιαλιστὲς » τῆς Ἀθήνας φαίνονται ἐγνωμένοι.

Ἡ ὁμάδα τοῦ Καλλέργη παρουσιαζόταν δέβαια σὰν ἡ πιδ συγχρονισμένη καὶ ἡ πιδ καλὰ καταρτισμένη στὴ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα.

Ὁ ἴδιος ὁ Καλλέργης στὰ 1893, προπαγανδίζοντας τὸ σοσιαλισμό, καθόριζε μὲ π ο ι ἂ μέσα θὰ ἐπικρατοῦσε καὶ θὰ ἐμβαλλόταν ἡ σοσιαλιστικὴ κοινωνία. Τὰ μέσα αὐτά, κατὰ τὸν Καλλέργη, ἦταν τὰ παρακάτω :

« 1/ Ἡ ἰδρυσις συλλόγων εἰς διαφόρους πόλεις καὶ κωμοπόλεις καὶ χωρία ἢ συνοικίας πρὸς διάδοσιν καὶ ὑποστήριξιν τῶν σο-

σοσιαλιστικῶν ιδεῶν. 2/ Ἐκδόσεις συγγραμμάτων, περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν. 3/ Διοργάνωσις ἐξοχικῶν περιπάτων κατὰ περιόδους ὑπὸ τῶν σοσιαλιστικῶν σωματείων. 4/ Ἰδρυσις αἰθουσῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν σοσιαλιστικῶν βιβλιοθηκῶν. 5/ Ἡ ὑποστήριξις βουλευτῶν καὶ δημάρχων ἐκ τοῦ λαοῦ, ὥστε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ λάβωσιν οἱ σοσιαλισταὶ τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῷ κοινοβουλίῳ καὶ οὕτω νὰ δυνηθῶσι νὰ φέρωσι τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου κοινωνικοῦ προβλήματος. 6/ Διοργάνωσις εἰρηνικῶν διαδηλώσεων κατὰ περιόδους καὶ ὑποβολὴ ὑπομνημάτων εἰς τὰς Βουλὰς, καὶ 7/ Διοργάνωσις ἀπεργιῶν καὶ ἄλλων ὁμοίων μέσων διὰ τῶν ὁποίων νὰ ἐπιτυγχάνωνται αἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἀδικουμένων ἐργατῶν. »

Καὶ τελείωνε ἔτσι τοὺς προγραμματικούς αὐτοὺς στοχασμούς του.

« Τέλος πάντων ἡμεῖς φρονοῦμεν, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλων παρομοίων "εἰρηνικῶν μέσων," θὰ φθάσωμεν εἰς ἓν καλὸν σημεῖον ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν εὐκολώτερον, παρὰ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι φρονοῦν ὅτι διὰ βιαιῶν μέσων θὰ ἐπικρατήσωσιν αἱ ἰδέαι αὐτῶν (σημ. θπονοεῖ τοὺς ἀναρχικούς), καθ' ὅτι ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν παροιμίαν τοῦ λαοῦ "περισσότερον ψωμὶ τρώγει πς μὲ το μέλι παρὰ μὲ τὸ ξύδι...". Ὅταν ὁμως βλέπωμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω μέσα εἶναι ἀνεπαρκῆ, τότε βεβαίως πρέπει δ ἱ ἄ π α ν τ ὅ ς μ ἑ σ ο υ νὰ διαδώσωμεν, νὰ ἐπιβάλωμεν, νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰς ἰδέας μας. »

Τέτοιοι ἦταν ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Καλλέργη.

Τὸ 1894 γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα γιορτάζεται ἡ Ἑργατικὴ Πρωτομαγιά ἀπ' ὅλους τοὺς σοσιαλιστὰς μαζί. Τὴ χρονιά αὕτῃ ἦρθε στὴν Ἀθήνα κι' ὁ Δρακούλης καὶ πήρε μέρος στὴν ἐργατοσοσιαλιστικὴ συγκέντρωση τῆς Πρωτομαγιάς.

Ἡ κίνησις ποὺ ἔγινε ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστικούς θμιλοὺς γιὰ τὸ γιορτασμὸ τῆς Πρωτομαγιάς ἔβγαλε τὴν ἀστυνομία καὶ τὴν εἰσαγγελία σὲ τρεχάματα. Κι' αὐτὰς οἱ ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὴν προπαγάνδα ποὺ εἶχε γίνει ἀναγκάστηκαν ν' ἀναγγεῖλουν τὴ συγκέντρωση.

---

1. Ἡ Πρωτομαγιά γιορτάστηκε καὶ τὸ 1893 ἀπὸ τοὺς καλλεργικούς στὶς Στῆλες τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ὁ Κεντρικὸς Σοσιαλιστικὸς Σύλλογος εἶχε θγάλει καὶ προκήρυξη καὶ εἶχε ὀρίσει καὶ ἀπαιτησιὴ γιὰ τὴν ὀργάνωσις τοῦ γιορτασμοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλεξ. Ματιῶτο καὶ τὸν Τ. Α. Ἐλευθερίου.

Ἔτσι ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Γαβριηλίδη στὸ πρωτομαχιάτικο φύλλο τῆς ἔγραφε :

« Σήμερον τὴν 5 μ. μ. θὰ γίνη ἐν τῷ Σταδίῳ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεὶ σοσιαλιστῶν. Τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ θὰ κάμῃ ὁ κ. Πλ. Δρακούλης. Ἀπὸ τῆς χθὲς ἐκυκλοφόρησεν εἰς τὰς ὁδοὺς μακροσκελὲς ἐκκλησις πρὸς τοὺς ἐργάτας, ἐν ᾗ δι' ἐπαναστατικοῦ ὕφους καλεῖται καὶ ὁ λαὸς νὰ συμμετέσχῃ τῆς διαδηλώσεως. Μία τοιαύτη ἐκκλησις περιελθούσα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Φρουράρχου ἀπεστάλη εἰς τὴν Εἰσαγγελίαν. Ἡ ἀστυνομία ἀπ' ἑτέρου ἔλαβε τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ἡρεμον διεξαγωγὴν τῆς συγκεντρώσεως. »

Πραγματικὰ ἀπὸ τίς τέσσερες τὸ ἀπόγευμα μαζεύτηκε πολὺς ἐργατικὸς κόσμος στὸ Στάδιο καὶ μάλιστα πολλὲς γυναῖκες ¹.

Ἡ συγκέντρωση αὐτὴ ἔκανε μεγάλῃ ἐντύπωση καὶ πείραξε στὰ νεύρα ὅχι μόνον τὴν ἀστυνομία, μὰ καὶ τὴν κυδέρνηση.

Νά πῶς περιγράφει ἡ συντηρητικὴ Ἑφημερὶς τοῦ Κορομηλά τὴν πρώτη ἐλληνικὴ σοσιαλιστικὴ ἐπίδειξη :

« Ἡ χθεσινὴ συνάθροισις τῶν σοσιαλιστῶν ἐν τῷ Σταδίῳ

» Πόσοι ἦσαν. — Τίνες ὠμίλησαν. — Ἀστυφύλακες σοσιαλισταί. — Τὸ συνταχθὲν ψήφισμα

» Χθὲς ἀπὸ τῆς 4ης ὥρας μ.μ., ὡς προεκκηρύχθη, ἤρξαντο νὰ συναθροίζωνται ἐν τῷ παρὰ τὸ Στάδιον χώρῳ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ σοσιαλιστικὸν σῶμα ἐν Ἑλλάδι. Μὲ τοὺς σοσιαλιστάς προσήρχοντο καὶ ἀπλοὶ θεαταί, πολλαὶ δὲ οἰκογένειαι κατέλαβον τὰς διεσπαρμένους τραπέζας τοῦ μικροῦ καφενεῖου. Ἡ πληθώρα τοῦ ὥραίου φύλου ἐδείκνυνεν διὰ τὸν ὕμνηρον φόβος ταραχῶν, ἀλλ' ἡ ἀστυνομία καὶ ἡ μοιραρχία παραβλέπουσαι τὸ οἰωνοσκόπιον ἔθεσαν ἀστυφύλακας ὑπὸ ἀστυνόμους καὶ ἐφιππον δύναμιν χωροφυλάκων.

» Περὶ τὴν 6ην ὥραν μ. μ. ἅπας ὁ χώρος τοῦ Σταδίου ἐκαλύφθη ὑπὸ ποικίλου κόσμου ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο 50 - 60 περίπου σοσιαλισταί, πάντες τίμιοι καὶ φιλόπονοι ἐργάται, φέροντες ἐκ τῆς κοινῆς ἀρχῆς ἐπὶ τοῦ στήθους. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς συναθροίσεως ἐθεάθησαν ἀστυφύλακες τινες ἐκ τῶν διαταχθέντων. ὅπως ἐπαβλέψωσι τὴν τάξιν, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐκ τῆς κοινῆς ἀρχῆς ἐπιτελλομένην ἐν τῷ πλῆθει τῶν

1. Τότες δὲν εἶχε γίνει ἀκόμα τὸ σημερινὸ μαρμαρόχτιστο στάδιο.

2. Ἡ Ἀκρόπολις λογαριάζει τοὺς συγκεντρωθέντας σὲ χίλιους. Ἄλλες ἐφημερίδες σὲ λιγότερους καὶ ἄλλες σὲ περισσότερους.

Ὁ ε α τ ῶ ν, ἐρωτώμενοι δὲ περὶ τούτων ἀπήντων σιγανά, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ τοὺς ἀκούῃ τρίτος " τί νὰ κάνωμε, μπλέξαμε καὶ 'μεῖς ", Τὸ γεγονὸς παρήγαγε βαθεῖαν αἰσθησιν. »

Πρῶτος μίλησε ὁ Πλ. Δρακούλης. Ὁ λόγος του ἦταν « συνετός ». Ἐκανε μᾶλλον διάλεξιν πάνω στὸ ἱστορικὸ τῆς ἐργατικῆς πρωτομαγιάς. Δεύτερος μίλησε ὁ Στ. Καλλέργης. Ὁ λόγος του ἦταν πολεμικὸς καὶ γεμάτος μίσος κατὰ τῆς πλουτοκρατίας. Μὲ τὴ δυνατὴ φωνή του ἀνάπτυξε τὸ σοσιαλιστικὸ πρόγραμμα ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀκούστηκε σὲ δημόσιο τόπο. Νά μιὰ περικοπὴ ἀπὸ τὸ λόγο του :

« Ποιοὶ εἴμεθα καὶ τί θέλομεν ; Εἴμεθα σοσιαλισταὶ καὶ θέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἰδέας τῆς ἐντελοῦς χειραφετήσεως αὐτῶν ἐν τῷ μέλλοντι. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ σκοποῦ μας θὰ ζητήσωμεν κατ' ἀρχὰς μὲ εἰρηνικὰ μέσα, ἐὰν δὲ δὲν τὸ κατορθώσωμεν, διὰ πάσης θυσίας θὰ φρονίσωμεν νὰ πραγματοποιήσωμεν τοὺς σκοποὺς μας . . . »

Ἦτοτε μίλησε ὁ Εὐάγγελος Μαρκαντωνάτος, φοιτητῆς τῆς Νομικῆς. Ὁ Μαρκαντωνάτος στὸ λόγο του ἦταν φωτιὰ καὶ λαύρα. Καὶ τελευταῖος ὁ Δ. Γραμματικὸς ποὺ τόνισε κυρίως τὴν ἀνάγκη τῆς μόρφωσης. « Πρέπει - εἶπε - νὰ μορφωθοῦμε. Ἄν δὲν μορφωθῇ ὁ ἐργάτης, δὲν μπορεῖ νὰ ξυπνήσῃ. Χωρὶς μόρφωση δὲν γίνεται τίποτε ».

Ἄν πᾶμε ἐξήντα χρόνια πίσω, θὰ ἴδωμε πῶς δὲν ἦταν μικρὸ πράμα ἡ πρώτη αὐτὴ ὁμαδικὴ σοσιαλιστικὴ ἐπίδειξις.

Νά τώρα καὶ τὸ ψήφισμα ποὺ ἐγίνε δεχτὸ ἀπὸ τὴ συγκέντρωση. Τὸ παίρνουμε ἀπὸ τὴν Ἑφημερίδα τοῦ Κορομηλά (φ. 2 τοῦ Μάη 1894) μαζὶ μὲ τὰ σχόλιά της :

« Οἱ διεθνεῖς σοσιαλισταὶ καὶ οἱ ἐργάται Ἀθηνῶν - Πειραιῶς

» Πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος

» Συνελθόντες σήμερον τὴν 1ην Μαΐου τοῦ 1894 ἔτους, ἡμέραν Κυριακὴν καὶ ὥραν δην μ.υ. πάντες οἱ διεθνεῖς Σοσιαλισταὶ καὶ ἐν γένει πάντες οἱ ὑπὸ μισθὸν εὐρισκόμενοι καὶ πάσχοντες ἐργάται Ἀθηνῶν - Πειραιῶς, ἀποφασίζομεν καὶ ψηφίζομεν τὰ ἑξῆς :

» α/ Τὴν Κυριακὴν νὰ κλείωνται τὰ καταστήματα καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ οἱ ἐργάται ν' ἀναπαύωνται.

» β/ Οί ἐργάται νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ 8 ὥρας τὴν ἡμέραν καὶ ν' ἀπαγορευθῇ ἡ ἐργασία εἰς τοὺς ἀνηλίκους.

» γ/ Νὰ ἀπονέμεται σύνταξις εἰς τοὺς ἐκ τῆς ἐργασίας παθόντας καὶ καταστάνας ἀνικάνους πρὸς συντήρησιν ἑαυτῶν καὶ τῆς οἰκογενείας των.

» δ/ Νὰ καταργηθῶσιν αἱ θανατικαὶ ἐκτελέσεις.

» ε/ Νὰ καταργηθῇ ἡ διὰ χρῆν ἑνὸς ἀνθρώπου κράτησις καὶ

» ζ/ Ἀνατίθεται εἰς τοὺς διευθυντάς τῶν σοσιαλιστικῶν ἐφημερίδων ἡ ἐπίδοσις τοῦ παρόντος ψηφίσματος εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου παρακαλεῖται αὕτη νὰ συντάξῃ νομοσχέδια καὶ ὑποβάλλῃ ταῦτα εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς ψήφισιν κατὰ τὴν ἀμέσως συγκληθησομένην αὐτῆς σύνοδον.

» Ἀθῆναι, 1ῃ Μαΐου 1894 »

Ἀκοῦστε τώρα καὶ τὴ συνέχεια. Μερικὲς μέρες πρὶ ὕστερα ὁ Καλλέργης, τὴν ὥρα ποὺ συνεδρίαζε ἡ Βουλὴ, ἀπὸ τὸ δημοσιογραφικὸ θεωρεῖο ἄρχισε νὰ διαδάζει τὸ ψήφισμα τῆς Πρωτομαγιάς.

Αὐτὸ ἔφτασε. Ἄμα ἀκούστηκε ἡ φωνὴ του μέσα στὴν « ἱερὰ αἷθουσα » ἀστραπὴ διαδόθηκε πῶς ἀπὸ τὰ θεωρεῖα οἱ ἀναρχικοὶ θὰ ρίξουν μπόμπες.

— Οὐ, οἱ ἀναρχικοὶ !

— Μπόμπες !

— Φευγάτε !

— Θέ μ', Παναγία μ'....

Τέτοιαις κραυγὰς ἀπόγνωσης ἀκούστηκαν μέσα στὴ Βουλὴ.

Καὶ πατεῖς με πατῶ σε ὅλοι οἱ « πατέρες τοῦ ἔθνους », σὰν παλαβοί, καθαλίκιψαν τὰ καθίσματα καὶ τρέχανε νὰ ὀγοῦν ἔξω. Ὁ πρόεδρος τὰ ἔχασε κι' αὐτός. Θέλει νὰ χτυπήσῃ τὸ κουδούνι γιὰ νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξιν, μὰ τὰ χέρια του τρέμουν. Ὁ Καλλέργης ἑξακολουθεῖ νὰ διαδάζει. Ἡ μπόμπα του εἶναι τὸ ἐργατικὸ ψήφισμα τῆς Πρωτομαγιάς. Σὲ λίγο ὅμως τὰ θεωρεῖα περικυκλώθηκαν ἀπὸ στρατό. Κι' ὁ Καλλέργης « συλλαμβάνεται ». Τὴ στιγμὴν ἐκείνην δὲ χάνει τὸ θάρρος του καὶ χτυπώντας τὸ πόδι του στὸ πάτωμα φώναξε : Ζ ή τ ω ό Σ ο σ ι α λ ι σ μ ό ς.

Ὅταν ἀπὸ κάμποση ὥρα βρέθηκε κλεισμένος στὸ ἀστυνομικὸ μπουντρούμι, ὁ χωροφυλακιστικὸς δούρδουλας ἔδρασε πλουσιοπάροχα πάνω στὴν πλάτη του.

Ὁ Καλλέργης ὅμως μὲ πίστη καὶ φανατισμὸ τὰ ὑποφέρει ὅλα.

«Όταν τὸν πήγανε στὴν ἀνάκριση, δὲν τὰ ἔχασε καὶ στὴν ἐρώτη-
ση τοῦ ἀνακριτῆ «ποιὰ εἶναι ἡ πατρίς σου» ἀπαντᾷ : «ὁ λόγος
ὁ κόσμος εἶναι ἡ πατρίδα μου καὶ ὅλοι οἱ
ἄνθρωποι ἀδελφοί μου».

Αὐτὴ τοῦ ἡ ἀπάντησιν τοῦ κόστισε δώδεκα μέρες φυλακῇ.

Ὅμως διατυπώθηκε ἐναντίᾱ τοῦ καὶ μιᾷ ἄλλῃ κατηγορίᾱ :
«ἐπὶ προκλήσει τοῦ λαοῦ εἰς στάσιν». Τὴν κατηγορίᾱ αὐτὴ τὴν
στήριξε ἡ εἰσαγγελία στὸ λόγο ποῦ εἶχε εἰλε εἰλε στὴν ἐργατικὴ
συγκέντρωση τῆς Πρωτομυχιάς.

Ὁ γιορτασμός τῆς Πρωτομυχιάς, ὅπως ἦταν φυσικό, ὄχι μόνο
σχολιάστηκε ἀπὸ τὸν τύπο, ἀλλὰ καὶ τρομοκράτησε τὴν ἀρχουσα
τάξιν. Στὰ γραφεῖα τῶν κομμάτων γίνανε πολλὰ συζητήσεις καὶ
ὅλοι συμφωνήσανε πὼς ἔπρεπε νὰ χτυπηθεῖ τὸ κακό. Ἡ κυβέρ-
νηση μάλιστα πῆρε κι' ἕνα ἔγγραφο ἀπὸ τὴ «Διεθνὴ ὑπηρεσία
διώξεως τῶν ἀναρχικῶν», μὲ τὸ ὅποιο τῆς ζητοῦσαν κατάλογο καὶ
φωτογραφίες Ἑλλήνων ἀναρχικῶν. Ἡ κυβέρνηση δὲν ξέρουσε τί
ἀπάντησε στὴν «Ἵπηρεσία» αὐτὴ, ξέρουσε ὅμως πὼς ἀρχισαν
στὶς 21 τοῦ Μᾶη (1894) ἀνακρίσεις καὶ διώξεις.

Στὶς 20 τοῦ Μᾶη ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὴν εἰσαγγελία στὶς
ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας πὼς ὁ ζάπλουτος Ἀνδρέας Συγγρός πῆρε
γράμμα «ἀναρχικοῦ περιεχομένου», μὲ τὸ ὅποιο ὁ Μαρκαντωνά-
τος (ὁ νεαρὸς ὁμιλητὴς τῆς πρωτομυχιάτικης συγκέντρωσης) τοῦ
ζητοῦσε 23.560 δραχμὲς γιὰ νὰ ἐκδόσει ἕνα σοσιαλιστικὸ περιο-
δικό, «εἰδ' ἄλλως - τοῦ ἔγραφε - σείεται ὑπὸ τοῦς πόδας σου τὸ
ἔδαφος καὶ μοιραῖον καὶ ἄγριον τέλος σὲ περιμένει», κι' ἀκόμα
πὼς : «μὲ ἐμπνέει τὸ παράδειγμα τοῦ Ραβασόλ, τοῦ Βαγιάν, τοῦ
Πάλα καὶ τοῦ Ἀνρί (διάσημοι ἀναρχικοὶ) καὶ τίποτα δὲ μὲ
ἐμποδίζει νὰ χρησιμοποιήσω τὰς μεθόδους τους». Τὸ γράμμα
κλείνει μὲ τὴ φράση : «καὶ ὑποσημειοῦμαι μεθ' ὅλου τοῦ μίσους,
τὸ ὅποιον τρέφω. Ε. Μαρκαντωνάτος».

Ἡ ἀστυνομία δίνει ὅσο μπορεῖ πρὸς μεγάλη δημοσιότητα στὸ
γράμμα αὐτό, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἐμφανίζει πούθενά. Οἱ ἐφη-
μερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γράφανε πὼς : «παρὰ τὰς προσπά-
θειάς μας δὲν ἠδυνήθημεν νὰ λάβωμεν ἀκριβὲς ἀντίγραφον, διότι
ἡ ἀναρχικὴ αὐτὴ ἐπιστολὴ περιήλθε εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ἀστυ-
νομίας!». Τὴν ἴδια νύχτα «ρίχνονται» στὴν ὁδὸ Σταδίου προ-

κηρύξεις με τὰ συνθήματα « Ζήτω ὁ Σοσιαλισμὸς — Θάνατος τοὺς πλουσίους ».

Ὁ τότε διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας ἀνακοίνωσε πὼς κάλεσε δυὸ ἀπὸ τοὺς πιὸ καλοὺς ἀστυνομικοὺς, τὸν Ἑδερτ καὶ τὸν Παλαμάρρα, καὶ τοὺς ἀνάθεσε τὴ σύλληψη τοῦ Μαρκαντωνάτου, « δώσας συγχρόνως εἰς αὐτοὺς καὶ ἄλλας τινὰς ὁδηγίας », ὅπως ἔγραφε ὁ Γαβριηλίδης στὴν Ἀκρόπολη.

Ὁ Μαρκαντωνάτος « συλλαμβάνεται » καὶ μετὰ λίγες μέρες δύναμη ἀστυνομικῶν, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Ἑδερτ καὶ τὸν Παλαμάρρα, « μπλοκάρει » τὸ κούρειο « Ἀρδην » στὴν ὁδὸ Μουσῶν, ποῦ εἶτανε κέντρο συνάντησης τῶν σοσιαλιστῶν, καὶ πιάνει ὅλους ὅσοι ἦταν μέσα. Δεμένους τοὺς ρίχνουν στὰ κρατητήρια τοῦ Β' ἀστυνομικοῦ τμήματος καὶ συνεχίζουν τίς συλλήψεις κι' ἄλλων ποὺ πῆραν μέρος στὴν πρωτομαγιάτικη συγκέντρωση τοῦ Σταδίου.

Παρὰ τίς διαμαρτυρίες τους πὼς δὲν ἔχουν ἰδέα γιὰ τὸ γράμμα στὸ Συγγρό, οὔτε καὶ καμιὰ σχέση μετ' ὁ Μαρκαντωνάτος, ξακολουθοῦν νὰ τοὺς κρατοῦν στὸ ὑπόγειο. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μαρκαντωνάτος, ὁ ὁποῖος δῆλωσε πὼς υἱοθετεῖ τὸ γράμμα, δὲν ἐμφανίζεται πούθενά !

Γι' αὐτὸ ἄλλοι ὑποστηρίζανε πὼς τὸ γράμμα ἦταν πλαστὸ καὶ πὼς ἡ ἀστυνομία βασανίζοντας τὸ Μαρκαντωνάτος τὸν ἀνάγκασε νὰ « ὁμολογήσει » ὅτι αὐτὸς τὸ γράψε, κι' ἄλλοι πὼς ὁ Μαρκαντωνάτος ἦταν βαλτός, ὄργανο δηλαδὴ τῆς ἀστυνομίας. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ, ὅσο ξέρω, εἰμεινε σκοτεινὴ.

Ἀπὸ τίς ἐφημερίδες τῆς τοτινῆς ἐποχῆς μαθαίνουμε πὼς πιάστηκαν καὶ προφυλακίστηκαν οἱ Καλλέργης, Ματιάτος, Δημόπουλος, Ἀποστολίδης, Μάργαρης, Δούμας, Καραγιάννης, Μπουρνιάς, Ἀθανασόπουλος, Σιναδινός, Μαρκαντωνάτος καὶ Παπαδημητρίου.

Στὰ κρατητήρια τῆς ἀστυνομίας ἔπεσε τέτοιο ξύλο ποῦ ὁ Μάργαρης ἀρρώστησε καὶ σὲ λίγες μέρες πέθανε στὴ φυλακὴ.

Ὁ Καλλέργης στάθηκε ἀπτόητος. Στὸ δίμηνο διάστημα ποῦ ἦταν προφυλακισμένος ὁ Σοσιαλιστὴς ἔπαψε νὰ θγαίνει, γιατί μερικά του ἀρθρά θεωρήθηκαν « ἐπιλήψιμα », γιὰ τὸ λόγο πὼς « καθήκοντο τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας ». Μόλις ἔκλεισε ὁ Σοσιαλιστής, ὁ Καλλέργης

βγάξει το Σοσιαλισμό¹, πού είναι φωτιά και λαύρα. Στο φύλλο μάλιστα της 6 τῆς Νοέμβρη (1894) ὁ Σοσιαλισμός δημοσιεύει τις φωτογραφίες τῶν γερμανῶν πασίγνωστων σοσιαλιστῶν Μπέμπελ καὶ Γουλ. Δημπνεχτ, καθὼς καὶ τὴν ἀπολογία τοῦ Καλλέργη στὸ δικαστήριό πού τὸν δίκασε γιὰ τὴν παραπάνω κατηγορία.

Βγαίνοντας ὁ Καλλέργης ἀπὸ τὴ φυλακὴ ἑξακολουθεῖ δραστήριος τὸν ἀγῶνα του. Κάνει περιοδεῖες καὶ δίνει διαλέξεις, ἐνῶ ὁ Σοσιαλισμός περιλαβρίζει ἀρθρογραφία πάνω σ' ὅλα τὰ ἑλλαδικὰ φλέγοντα ζητήματα καὶ δημοσιεύει εἰδήσεις γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση στὸ ἐξωτερικό.

Ἡ ομάδα τοῦ Καλλέργη σιγά σιγά βγάξει ἀπὸ πάνω της τις οὐτοπιστικὲς της προλήψεις καὶ ὀλοένα πλησιάζει στὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμό. Μάλιστα ὁ Δ. Στωϊκὸς καὶ ὁ Δ. Φωτόπουλος — προπάντων ὁ Φωτόπουλος — ἦταν μπασμένοι στὸ μαρξισμό, γι' αὐτὸ δ,τι γράφανε στὸ Σοσιαλιστὴ τὸ στήριζαν πάνω στὶς ἀρχὲς τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως παρουσιάστηκαν διάφορες δμάδες πού ἀντιπροσώπευαν ἀντίστοιχες τάσεις.

Ὅσο κι' ἂν οἱ τάσεις αὐτὲς ἐπηρεάζονταν πιδ πολὺ ἀπὸ τις ἐνδοεργατικὲς συρμάσεις τῆς Εὐρώπης, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἴσαμε ἓνα σημεῖο δὲν ἀντανάκλωσαν καὶ τὸ κοινωνικοοικονομικὸ ἑλλαδικὸ περιβάλλον.

Μερικοὶ νέοι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἀναρχικὴ κίνηση τῆς Εὐρώπης, ζητοῦσαν ἀμειωμένη δρᾶση καὶ διάβαζαν μὲ φανατι-

1. Βγήκανε μονάχα 6 - 7 φύλλα.

№ 118
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1934
ΤΕΤΑΡΤΗ

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΚΗΜΟΝΙΚΩΝ ΚΟΣΜΟΠΟΙΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ

ΑΡΧΗΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΛΔΕΡΓΗΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

ΚΕΒΑΛΙΑΝΟΣ ΣΠ. - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΠΟΛΙΣ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

ΚΟΥΡΤΣ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

ΚΟΥΤΣΑ ΜΕΛΕΣ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Α. ΚΟΥΜΑΝΤΙΛ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Ε. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - Αρχηγός της «Ελευθερίας» της Πρωτοίας

Καθημερινός ανταποκριτής εν τη πολυβόλῃ του καί ροιζήτων.

Οι βιβλίοι βράζουν κρυφά στον κάμνο!... τσιγορί!... κάμνο!...

σμή την αναρχική φιλολογία. "Άλλοι πάλι θέλανε « έθνικὸ σοσιαλισμό », γιατί υπήρχαν « δοῦλοι ἄδελφοί, καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία ἐστέναζον ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν ». Ὁ Πλ. Δρακούλης ἐπηρεάζει κι' αὐτὸς μιὰν ὁμάδα ποὺ ζητάει « οἱ σοσιαλισταὶ νὰ μὴ ἀναμιγνύονται εἰς τὰς ἐργατικὰς ὁργανώσεις ». Καὶ μερικοὶ ἄλλοι θέλουν « μεταρρυθμιστικὸ σοσιαλισμό ». "Αν διαβάσει κανένας τὶς ἐφημερίδες τῆς τοτινῆς ἐποχῆς μὲ προσοχή, θὰ ἴδῃ πὼς οἱ ὁ μ ἰ δ ε ς αὐτὲς δὲν ἦταν ξεκάρφωτες ὁλότελα. Ἀντικαθρέφτιζαν μέσα στὸ νεαρὸ ἑλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα τὰ διάφορα στρώματά του.

Ὁ Καλλέργης ἀντιστάθηκε ὅσο μπορούσε στὶς διάφορες αὐτὲς ὁμάδες καὶ στὸ τέλος αὐτὸς καὶ ἡ ὁμάδα του ἐπικρατήσανε καὶ διώξανε ἀπὸ τὸν Κεντρικὸ Σοσιαλιστικὸ Σύλλογο τοὺς « μεταρρυθμιστὲς » καὶ τοὺς « ἐθνικοὺς ».

Οἱ φίλοι τοῦ Δρακούλη βγάλανε τότε δικό τους ὄργανο, τὸ Σοσιαλιστικὸ Σύλλογο. Οἱ μεταρρυθμιστὲς τὸ Μεταρρυθμιστὴ', καὶ οἱ σοσιαλπατριῶτες τὸ Νέο Σοσιαλισμό. Στὴν « ἐπιδημία » αὐτῇ τῶν « σοσιαλιστικῶν » ἐφημερίδων προστέθηκε καὶ μιὰ ἄλλη : ἡ Ἀλήθεια, μὲ χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἀρχές. Συμπαθοῦσε ὅμως τοὺς καλλεργικούς. Οἱ ἐφημερίδες αὐτὲς βγήκαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1894.

Ὡστόσο ὁ Καλλέργης δὲν μπορεῖ νὰ τὰ βγάλει πέρα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ ἀστυνομία τὸν παρακολουθεῖ κι' ἡ δέιμνη φυλάκισή του τοῦ κοστίζει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἀπένταρος.

Αὐτὴ τὴ φορὰ ὅλοι τὰ ἔχουν βάλει μαζί του. Ἀναρχικοί, μεταρρυθμιστὲς, σοσιαλπατριῶτες, ὅλοι βρίσκουν πὼς ὁ Καλλέργης φταίει γιὰ τὶς διαιρέσεις καὶ τὰ τσακώματα'. Μένει μονάχος καὶ καθὼς ἦταν ἀπένταρος καὶ χωρὶς δουλειά, τοῦ ἐρχεται ἡ ἰδέα νὰ φύγει γιὰ τὸ Παρίσι. Ἐκεῖ βρίσκει τοὺς ἑλληνες σοσιαλιστὲς Π. Ἀργυριάδη, Ι. Χριστόπουλο, Γ. Σπυρίδη, καθηγητὴ τῶν ἑλληνι-

1. Ἐκδότες του ἦταν ὁ Γεώργιος κι' ὁ Κωνστ. Δημόπουλος. Ὁ πρῶτος γιατρὸς κι' ὁ δεῦτερος δικηγόρος. Ὁ δεῦτερος ἀργότερα κατατάχτηκε στὴ χωροφυλακή.

2. Στὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Κοινωνικοῦ Ζητήματος (*Almanach de la Question Sociale*) ποὺ ἔβγαλε στο Παρίσι ὁ σοσιαλιστὴς Π. Ἀργυριάδης τὸ 1895 δημοσιεύεται μιὰ ἔκθεσι γιὰ τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα στὴν Ἑλλάδα, ποὺ λέει ἀρκετὲς ὑπερβολὲς γιὰ τὴν ἔκτασι τοῦ κινήματος.

κῶν καὶ Χαρίδ. Δασκαλόπουλο, γιατρό, πού τὸν διευκολύνουν νὰ βρεῖ δουλειά.

Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες τρεχάματα πιάνει δουλειὰ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἐπαναστατῆ Σοσιαλιστῆ. Ἔτσι ἀρχίζει νὰ μαθαίνει τὰ γαλλικὰ καὶ νὰ διαβάζει σοσιαλιστικὲς μπροσουρές. Στὸ Παρίσι ἔμεινε πάνω ἀπὸ ἓνα χρόνο. Ξαναγύρισε στὴν Ἀθήνα ἀρχὲς τοῦ 1896. Τότες ξανάβγαλε τὸ Σοσιαλιστῆ, εἰκονογραφημένο καὶ σὲ δυὸ γλώσσες, ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ ¹.

Σὲ λίγο ὅμως πάλι τὰ φέρνει σκοοῖρα καὶ ἀπὸ ἀπενταρία ἀνγκάζεται νὰ κατέβει στὴν Κρήτη. Ἐκεῖ πιάνει δουλειὰ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Μανδαλάκη.

Στὸ ἀναμεταξὺ εἶχε τυπωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τοῦ Γαβριηλίδη καὶ κυκλοφόρησε σὲ φυλλάδια (1894) ἡ μπροσουρά τοῦ βέλγου κοινωνιολόγου Αἰμ. ντὲ Λαβελέ *Ἱστορία καὶ θεωρία τοῦ σοσιαλισμοῦ*. Ὁ ἴδιος πάλι Γαβριηλίδης εἶχε τυπώσει (1892) τὸ πολύκροτο τότε βιβλίο τοῦ γερμανοῦ σοσιαλιστῆ Μπέμπελ *Γυνὴ καὶ Κοινωνισμός* (μετάφραση Στ. Οἰκονόμου).

Ἡ σοσιαλιστικὴ φιλολογία ἀρχίζει τώρα νὰ διαδίδεται πολὺ ἀπὸ τοὺς νέους. Ἐπίσης καὶ ἡ ξένη λογοτεχνία πού ἐπαιρνε γιὰ θέματά της κοινωνικὰ ζητήματα ἀρχίζει νὰ μεταφράζεται στὰ ἑλληνικὰ. Ὁ Ζολά, ὁ Τολστόη, ὁ Οὐγκώ κ. ἄ. γίνονται οἱ ἀγαπημένοι συγγραφεῖς τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας ².

Στὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Κεντρικὸς Σοσιαλιστικὸς Σύλλογος παρουσίασε ἀξιόλογη δράση μὲ διαλέξεις, καθὼς καὶ μὲ περιοδικὰ τῶν μελῶν του στίς ἐπαρχιακὰς πόλεις.

Μὲ τὶς ἐνέργειες τοῦ Καλλέργη εἶχε ἱδρυθεῖ στὴ Σύρα Σοσιαλιστικὴ Λέσχη (Ἰούλης 1894). Τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ στὸ Λαύριο. Ἐπίσης καὶ στὴν Κέρκυρα ἱδρύθηκε Σοσιαλιστικὸς Σύνδεσμος πού ἐπηρεαζόταν ἰδεολογικὰ ἀπὸ τὸν Καλλέργη καὶ τὴν ομάδα του.

Σ' ὅλες σχεδὸν τὶς μεγάλες πόλεις ὑπάρχουν τώρα σοσιαλιστές. Τὸ ξύπνημα ἀρχισε.

1. Ὁ τίτλος στὰ γαλλικὰ ἦταν *Le Socialiste* (organe socialiste communiste cosmopolite).

2. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσω πὺς καὶ βιβλία ἐπιστημονικὰ πού ὑποστήριζαν ὁ λ ι σ τ ι κ ῆς ἀπόψεις, ὅπως π.χ. τοῦ Μπύχναρ, τοῦ Χαϊκελ κ. ἄ., ἀρχισαν νὰ μεταφράζονται καὶ νὰ διαδίδονται πολὺ, κυρίως ἀπὸ τοὺς ἀριστερίζοντες ἀργάτες καὶ σπουδαστές.

ΟΙ ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ

(1894 - 1899)

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ αὐτὴ (1894 - 1899), ἐνῶ στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιᾶ ἐπικρατοῦν μᾶλλον οἱ μεταρρυθμιστὲς σοσιαλιστὲς, στὴν Πάτρα καὶ στὸν Πύργο « ἀκμάζει » ὁ ἀ ν α ρ χ ι κ ο σ ο σ ι α λ ι σ μ ό ς , ποὺ ἀξίζει νὰ ἱστορήσουμε τὴ δράση του.

Στὴν Πάτρα ἀπὸ τὸ 1893 ἱδρύθηκε ἓνας νέος σοσιαλιστικὸς ὁμιλος μὲ τὸ ὄνομα *Σοσιαλιστικὴ Ἀδελφότης*, μὲ μέλη πολὺ λίγους ἐργάτες ¹ καὶ πολλοὺς μικροεπαγγελματίες καὶ μερικοὺς « διανοούμενους » μικροαστοὺς. Πρόεδρος τῆς *Σ. Α.* ἦταν ὁ δικηγόρος Βασίλειος Δουδούμας. Γραμματέας τῆς ὁ Χαρίλ. Δημητρόπουλος, δημοδιδάσκαλος. Στὴν ἀρχὴ τὰ μέλη ἦταν καμιά τριανταριά, ἀλλὰ σὲ λίγο γίνανε 140. Ἀπὸ τὶς θετικὰς πληροφορίες ποὺ ἔχουμε μαθαίνουμε πῶς κάθε μῆνα ἡ *Σ. Α.* ὀργάνωνε καὶ ἀπὸ μιὰ διᾶλεξη μορφωτικὴ ². Στὴν πρώτη τῆς περίοδο ἡ *Σ. Α.* ἀκολουθοῦσε στὴ μορφωτικὴ προπαγάνδα καὶ δράση τῆς τὸ πρόγραμμα τῆς δεξιᾶς, τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος ³.

1. Σὲ λίγο μὲ τὴν προπαγάνδα τῆς *Σ. Α.* ἱδρύθηκε (στὴν Πάτρα) τὸ πρῶτο ἐργατικὸ σωματεῖο τῶν σιγαροποιῶν (τσιγαράδων).

2. Οἱ διαλέξεις γίνονταν στὸ Δημ. Σχολεῖο Ἀγίου Γεωργίου, (ἐπάνω Πάτρα) ποὺ λεγόταν π ο ύ π λ ι κ ο. Οἱ ὁμιλητὲς γιὰ θέματα παίρνανε τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα, τὴν ἀμεταῖλευση τῶν ἐργατῶν κλπ.

3. Ἡ *Σ. Α.* εἶχε καὶ δικὸ τῆς ὕ μ ν ο (παράφραση τῆς *Μασσαλιώτιδας*) ποὺ ἀρχίζει ἔτσι :

Ἐμπρὸς παιδιά τῆς λευτεριᾶς
ἢ δόξα τώρα μᾶς καλεῖ
ἐγὼ ὁ τύραννος παρὰς
κλαῖν τὰ παιδιά μας γιὰ ψωμί . . .

Στις βουλευτικές μάλιστα εκλογές τοῦ 1895 ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἀδελφότης ἔβαλε τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Δρακούλη κι' ἔδωκε γιὰ λίγες μέρες καὶ μιὰ ἐφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίτλο Φῶς.

Ἀπὸ τοὺς ψήφους ποὺ πῆρε στὴν Πάτρα ὁ Δρακούλης (ταυτόχρονα ἦταν ὑποψήφιος καὶ στὴν Ἀθήνα) γίνεται φανερό πὼς ἡ προπαγάνδα τῆς Σ. Α. εἶχε πολὺ καλὰ ἀποτελέσματα '.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυση καὶ δράση τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἀδελφότητος ὁ Δ. Καρχαμπίλιας γράφει τὰ ἑξῆς στὴ Σημερινὴ τῆς Πάτρας (φ. 30 Ἀπρ. 1950) :

« Μὲ τὴν πρωτοβουλία τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἀδελφότητος ἰδρύθη τὸ πρῶτο σωματεῖο τῶν Πατρῶν, ποὺ ἦταν τῶν ξυλουργατῶν. Ὑπῆρχαν τότε στὴν Πάτρα τρεῖς ξυλουργικὰ ἐργοστάσια (Μαρμάκη, Παπανικολάου καὶ Τασσοπούλου) ποὺ παρελάμβαναν κορμοὺς δέντρων ἀπὸ τὴν Βόρειο Ἑλλάδα καὶ ἐφτιαναν σανίδες γιὰ σταφιδοκιβώτια. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1896 τὸ νεαρὸ σωματεῖο τῶν ξυλουργατῶν ἐκήρυξε τὴν πρώτη του ἀπεργία, ποὺ ἔληξε μὲ νίκη τῶν ἐργατῶν μέσα σὲ μιὰ ἐβδομάδα.

» Ἐπηκολούθησε ἰδρυσις σωματείων σταφιδοκιβωτοποιῶν, κοπνεργατῶν καὶ τοιγαράδων, ποὺ σὲ λίγο ἔκαμαν τὶς πρῶτες ἀπεργίες τους, πάντοτε μὲ τὴν καθοδήγηση τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἀδελφότητος, τῆς ὁποίας πολλὰ μέλη ἦσαν καὶ μέλη τῶν σωματείων.

» Ὅταν ἐγένετο μιὰ ἀπεργία, οἱ ἐργάτες καλοῦσαν ἐπισήμως τὴν Σ. Α. νὰ στείλῃ ἀντιπρόσωπό της νὰ τοὺς μιλήσῃ. Ἀπὸ τὰ διανοούμενα μέλη τῆς Σ. Α. ἐπήγαιναν καὶ μιλοῦσαν στοὺς ἀπεργούς, γιὰ τὸν σκοπὸ τοῦ ἀγῶνα τους, γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς πειθαρχίας καὶ γενικώτερα γιὰ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα. Ὅσοι ἤσυχολοῦντο τότε μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα ἐνεπνέοντο ἀπὸ ἀγνὴ ἰδεολογία. Ἐργατοκράτηλοι δὲν ὑπῆρχαν τότε. »

Καὶ παρακάτω μᾶς δίνει κι' ἄλλες ἀξιοπρόσεχτες πληροφορίες :

« Ἐλλείπει ἐργατικοῦ Κέντρου, οἱ συγκεντρώσεις τῶν ἐργατῶν ἐγένοντο πάντοτε στὸ πρῶτο δημόσιο σχολεῖο τῶν Πατρῶν, στὴν πλατεῖα Ἀγίου Γεωργίου. Ὁ κόσμος τὸ ἔλεγε " μ π ο ὕ λ ι κ ο ,, ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ λέξη " πούμπλικο ,, ποὺ θὰ πῇ δημόσιο. Ὅλα τὰ ἄλλα σχολεῖα ἦταν τότε ἰδιωτικὰ καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἦταν τὸ μόνον δημόσιον τοῦ Κράτους, ἐπομένως τοῦ λαοῦ. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, " δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ῶ, δ ι κ α ῖ φ ,, οἱ ἐργάτες ἐμπαιναν στὸ σχολεῖο, σὰν στὸ σπίτι τους, χωρὶς νὰ ρωτήσουν κα-

---

1. Ὁ Δρακούλης ἦρθε ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐπιλαχόντες

νέναν και χωρίς κανέναν να τους ένοχλήση ποτέ. Το κλειδί του σχολείου οι δάσκαλοι το άφηναν στο διπλανό καφενείο. Όταν ήταν ανάγκη να γίνει διάλεξη της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας ή συγκέντρωση άπεργών, έπαιρναν το κλειδί ως κυρίαρχος λαός κι' έκαναν τη δουλειά τους. Αστυνομία κρατική τότε δεν υπήρχε. Η αστυνομία ήταν δημοτική και ποτέ δε σκέφθηκε να έμποδίση την εργατική κίνηση, που άλλωστε γίνονταν πάντοτε με ήσυχία και τάξη. Αλλά ή πρώτη αυτή σοσιαλιστική κίνηση, διεσπάρθη και άποσυνετέθη λίγο άργότερα, όταν διαιρέθησαν σε Δρακουλικούς (με θεοσοφιστικές τάσεις) και άντι—Δρακουλικούς (με καθαρά ύλιστικές τάσεις).»

Υστερα από τις εκλογές του 1895 ο σοσιαλισμός στην Πάτρα παίρνει άλλο δρόμο. Αρχισαν οι γκρίνιες και οι τάσεις. Το σοσιαλιστικό πρόγραμμα, όπως το ήθελε ο Δρακούλης, δεν ίκανοποιούσε πια τους πατρινούς σοσιαλιστές. Οι νέοι μάλιστα θέλανε « επαναστατική ταχτική ». Ο επαναστατικός μικροαστισμός τους ήταν άνυπόμονος. Ας μην ξεχνούμε πως στην Πάτρα είχαν μαζευτεί άρκετοι ξεπεσμένοι άγρότες. Η κρίση εξάλλου της σταφίδας είχε φέρει άνασταύωση στην οικονομική ζωή δλόκληρου του Μωριά. Η άνομοιογένεια που υπήρχε στα διάφορα φτωχά και τα προλεταριακά στρώματα που είχαν μαζευτεί στην Πάτρα, στον Πύργο και στις άλλες πόλεις του Μωριά δημιούργησαν ένα ιδεολογικό κομπούζιο. Ο ά ν α ρ χ ι σ μ ος έτσι είχε τους περισσότερους όπαθούς, γιατί έδρισκε εύνοϊκό έδαφος για προπαγάνδα. Ο μικροαστισμός από τη μία μεριά κι' από την άλλη ο άντίλαλος του Ιταλικού και του γαλλικού άναρχισμού και οι παλιές σοσιαλιστικές παραδόσεις που δεν είχαν όλότελα σθήσει, εύνόησαν μιάν άναρχικοσοσιαλιστική κίνηση που για μερικά χρόνια κυριαρχεί στις παραπάνω πόλεις.

Όσοόσο δε λείψανε ούτε οι δρακουλικοί (συντηρητικοί σοσιαλιστές), ούτε οι καλλεργικοί. Οι άναρχικοί όμως ήταν οι πιο πολλοί. Άλλοι από δαύτους είχαν άναρχικοχριστιανικές ιδέες (Δ. Αρνέλλος, Β. Θεοδωρίδης), άλλοι ήταν έπηηρεασμένοι από τον άναρχισμό του Πруντόν και του Κραπότκιν και οι πιο πολλοί παραδέχονταν τον άναρχικό κομμουνισμό. Πάντα όμως ή προπαγάνδα τους — όπως θα ίδουμε παρακάτω — ήταν ένα κράμα χριστιανισμού, μαρξισμού (σοσιαλισμού) και άναρχισμού (κραποτισμού και μπακουνισμού).

Ὁ Π. Κοτζιάς, τυπογράφος, ὁ Δ. Καραμπίλιας, ὁ Κωνστ. Χ. Σταυρόπουλος, ἀπὸ τὰ παλιὰ στελέχη τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἀδελφότητος, θέλοντας νὰ προλάβουν τὴ διάλυση τῆς ὀργάνωσής τους καὶ μὲ σκοπὸ νὰ μορφώσουν τὰ νέα μέλη, ἀποφάσισαν νὰ δγάλουν μιὰ σοσιαλιστικὴ ἐφημερίδα. Ὑστερα ἀπὸ κάμποσες συνεδριάσεις καὶ σοῦπα μοῦπες βγήκε (ἀρχὲς τοῦ 1896) τὸ Ἑμ-πρὸς, ἀλλὰ στὸ τρίτο κιόλας φύλλο σταμάτησε λόγῳ ἀπενταρίας.

Μ' ἄλλα λόγια ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἀδελφότης, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1896, ἦταν οὐσιαστικὰ διαλυμένη. Ὡστόσο ἡ ἀναρχικὴ κίνησις, ποὺ ἦταν σὲ ἔνταση τότες στὴν Εὐρώπῃ, ἐνθουσιάζει τοὺς μικροαστοὺς σοσιαλιστὲς τῆς Πάτρας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀναρχικῶν Ρεκλούς, Ραδασόλ, Καζέριο, Αἰμίλ Ἀνρί, Βαγιάν, Ἀντζολίλιο εἶναι ἀγαπημένα καὶ ἠλεχτρίζουν τοὺς πατρινοὺς ἀναρχικοσοσιαλιστὲς.

Ἐξάλλου δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς στὴ Γαλλίᾳ, στὴν Ἰσπανίᾳ καὶ στὴν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τὰ 1894 (καὶ ἴσως τὸ 1914) ὁ ἀναρχισμὸς εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὸ προλεταριάτο. Τὴν ἀναρχικὴ αὐτὴ κίνησις μπόροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε ἐργατικὸ ἀναρχισμό, ποὺ καθὼς ξέροῦμε μὲ τὸν καιρὸ συγχωνεύθηκε μὲ τὸν ἐπαναστατικὸ συνδικαλισμὸ.

Ἀπὸ τὴν ἐπίδραση λοιπὸν τοῦ ἀναρχισμοῦ τῶν λατινικῶν χωρῶν, ποὺ ἡ φιλολογία του ἦταν λίγο πολὺ προσιτὴ στὴν Ἑλλάδα, κι' ἀπὸ τίς κοινωνικοοικονομικὲς συνθῆκες τοῦ Μωριά ξεφύτρωσαν δυὸ ἀναρχικοὶ ὅμιλοι. Ὁ ἓνας στὴν Πάτρα κι' ὁ ἄλλος στὸν Πύργο. Σ' αὐτοὺς πρωτοστατοῦν ὁ Δημ. Μπαντούνας, φοιτητῆς τῆς Ἱατρικῆς, ὁ Δημ. Ἀρνέλλος, ὁ Δ. Καραμπίλιας, ὁ ποιητῆς Πάνος Τσεκούρας. Μεταφράζουν ἄρθρα ἀπὸ τοὺς *Les*

---

1. Ὁ Δημ. Μπαντούνας ἦταν ἀπὸ τὸν Πύργο. Παλιὸς ἀγωνιστῆς βολοφονήθηκε στὰ ἔθρα τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1898. Ὁ Καραμπίλιας πολλές φορές μοῦ ἔγραψε πῶς δὲν πρέπει νὰ ξεχάσω νὰ γράψω δυὸ λόγια καὶ γιὰ τὸ ἄρθρο Ἀντ. Μαιντάνη (κατάγονταν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα κι' ἦταν φοιτητῆς τῆς Ἱατρικῆς) ποὺ ἐργάστηκε πολὺ ἀπὸ τὰ 1893 γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἐργάτη. Ἐκανε σκίτσα καὶ ἦταν καὶ ποιητής. Δημοσίεψε διηγήματα στὸ *Νέο Φῶς* κι' ἓνα ποίημα στὸ Σοσιαλιστὴ «πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου ἐργάτας καὶ χωρικοὺς». Πέθανε στὰ 1901 στὴν Κέρκυρα φτωχὸς καὶ δυστυχισμένος. Ἡ φτώχεια καὶ ἡ ἀναπαγιά τὸν κάνανε φθισικό.

Temps Nouveaux του Παρισιού, καθώς κι' από άλλα αναρχικά περιοδικά και προπαγανδίζουν φανατικά τις ιδέες τους.

Μά με τη φιλολογία μονάχα δὲ γίνεται τίποτα. Καὶ οἱ ἀναρχικοὶ τῆς Πάτρης, γιὰ νὰ διαδόσουν τὶς ἀρχές τους, ἀποφασίζουν νὰ θγάλουν ἐφημερίδα. Ἡ εὐκαιρία τοὺς δόθηκε. Ἐνας τυπογράφος ἀπὸ τὴν Κόρινθο, πού τὸν λέγανε Ι. Μαγκανάρα, ἐρχεται στὴν Πάτρα καὶ τοὺς προτείνει, ἐπειδὴ ἦταν ὁμοϊδεάτης τους, νὰ θάλει αὐτὸς τὴν ἐργασία του καὶ ὁ θμιλος (ὁ ἀναρχικὸς) τὰ ἄλλα ἐξοδα. Ἡ πρότασή του ἐγινε δεχτὴ καὶ σὲ λίγο (1896)

Δημ. Καραμπιλίας

θγαίνει μιὰ ἐφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίτλο *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*. Στὴν ἀρχὴ τὴν ἐφημερίδα τὴν ἔγραφε ὁ Μαγκανάρας μόνος του κι' ἔγραφε ὅ,τι τοῦ κατέβαινε, γιὰτι ὅχι μονάχα ἦταν πολυλογᾶς καὶ ρομαντικὸς τύπος, ἀλλὰ καὶ ἀστοιχείως ἀπὸ γράμματα καὶ μόρφωση. Δὲν ἄργησαν ὅμως νὰ τὸν βοηθήσουν ὅσοι ἀπὸ τοὺς πατρινοὺς σοσιαλιστὲς κι' ἀναρχικοὺς εἶχαν κάποια θεωρητικὴ σοσιαλιστικὴ μόρφωση, καὶ προπάντων ὁ Δ. Καραμπιλίας, πού τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ὅχι μόνον ἀκούραστος στὴν προπαγανδιστικὴ του δράση, μὰ καὶ καλὸς ἀγωνιστής.

Ὁ δικηγόρος πάλι Βασ. Καλλιοντζῆς μετάφραζε ἄρθρα ἀπὸ γαλλικὲς ἀναρχικὲς καὶ σοσιαλιστικὲς ἐφημερίδες, καθὼς καὶ μπροσουρες γαλλικὲς, πού ἀναδημοσιεύονταν σὸ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*¹. Ἔτσι ἡ ἐφημεριδοῦλα τοῦ Μαγκανάρα γίνεται τὸ ἐπίσημο ὄργανο τῶν ἀναρχικῶν τῆς Πάτρης. Δημοσιεύονται ὅμως σ' αὐτὸ καὶ σοσιαλιστικὲς εἰδήσεις καὶ ἄρθρα. Ὁ ποιητὴς Τσεκούρας κι' ὁ φοιτητὴς Δ. Ἀρνέλλος παίρνουν μέρος στὴ σύνταξη τῆς ἐφη-

1. Οἱ μεταφράσεις αὐτὲς τοῦ Καλλιοντζῆ θῆκαν καὶ σὲ ξεχωριστὰ φυλλάδια στὴν « Κοινωνιολογικὴ Βιβλιοθήκη » τοῦ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*.

μεριδούλας αὐτῆς πού ἀρχισε νὰ πιάνει καί νὰ διαβάζεται πολύ, τόσο στήν Πάτρα όσο καί στὸν Πύργο καί σ' ἄλλες πόλεις τοῦ Μωριά. Ἔτσι ἡ ἀναρχικὴ κίνησις ξαπλώνεταί, γιατί θρίσκει κατ'ἀλλήλο ἔδαφος.

Ὅμως καλὸ εἶναι νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ μερικὰ κείμενα ἀπὸ τὴν ἀναρχικοσοσιαλιστικὴ αὐτὴ προπαγάνδα, γιὰ νὰ κατατοπιστοῦμε καλύτερά σὲ κείμενα πού λέμε, καί κυρίως κείμενα πού ἀφοροῦν τῇ φιλολογικῇ προπαγάνδᾳ τῶν πατρινῶν ἀναρχικῶν πάνω στὸ ζῦπνημα τοῦ Ἑλλήνα ἐργάτη καί ἀγρότη.

Στὸ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω* καί στὴ στήλῃ μὲ τὸν τίτλο « Γὰ τὸν ἐργάτη » (φ 30 τῆς 17 καί 21 τοῦ Ἰούλη 1896) διαβάζουμε :

« Ἐσκεφθήκαμε ὅτι θὰ ἦτανε καλὸ, πρὶν ἀκόμα γράψουμε πῶς θέλουμε τὴ Νέα Κοινωνία πού ζητοῦμε ἐμεῖς οἱ Ἐλευθεροὶ Σοσιαλισταί, νὰ γράψουμε πρῶτα μὲ λίγα λόγια πῶς οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν τὰ πρῶτα πρῶτα χρόνια. Πῶς ἔγινε καί ἔφτασαν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, σ' αὐτὴ τὴ θλιβερὴ καί ἀθλια κατάστασι πού εἶναι σήμερα. Ἄλλοι δηλαδὴ νὰ κατέχουν πολλὰ καί ἄλλοι τίποτες, ἄλλοι νὰ ἐργάζονται νύχτα μέρα, πού λέν, κι' ἄλλοι νὰ κάθονται καί νὰ ἀπολαβαίνουνε τὸν κόπο ἐκείνων πού ἐργάζονται. Ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπόγονοι τοῦ πρώτου πρῶτου ἀνθρώπου πού εὐρέθη στὴ Γῆ καί ἔχουνε τὰ αὐτὰ δικαιώματα ἐπάνω στὴ Γῆ, ἀφοῦ ἐρχόμαστε στὴ γῆ χωρὶς νὰ φέρνουμε τίποτες καί φεύγουμε χωρὶς νὰ παίρνουμε τίποτες μαζί μας, πῶς ἔγινε — ἀφοῦ ἕνας ἦτανε ὁ πρῶτος ἄνθρωπος — νὰ εἴμαστε χωρισμένοι σὲ Κράτη, σὲ Ἔθνη, σὲ Βασίλεια, δηλαδὴ σὲ Τούρκους, σὲ Βουλγάρους, σὲ Ἕλληνας, σὲ Γάλλους, σὲ Γερμανούς, σὲ Ἀμερικανούς . . . , πῶς εὐρέθηκαν νὰ εἶναι αὐτοὶ πού λέγονται αὐτοκράτορες, βασιλεῖς, ἡγεμόνες καβάλλα στὸ σβέγκο τοῦ Λαοῦ μὲ ἀξιώματα καί μὲ τιμές . . . καί πῶς καί ἀπὸ ποιούς εὐρεθῆκανε οἱ νόμοι καί γιὰ ποιὸ σκοπὸ ; . . .

» Ἀρχινᾶμε λοιπόν.

» Οἱ ἄνθρωποι στοὺς πρώτους χρόνους ἐζοῦσαν εὐτυχισμένο καί εὐχάριστο βίο, χωρὶς στερήσεις καί κόπους, χωρὶς πίκρες καί λύπες. Ἐζοῦσαν μὲ ὅ,τι τοὺς ἔδινε ἡ Γῆ καί ὅλα ἡσασαν κοινά, δηλαδὴ ὅλοι ν. Κανένας δὲν ἔλεγε : τοῦτο εἶναι δικό μου, μοῦ ἀνήκει. Νόμοι, βασιλιάδες, πρωθυπουργοὶ . . . δὲν ὑπῆρχαν, οὔτε χωρισμένοι σὲ κράτη, σὲ ἔθνη, σὲ βασίλεια . . . πατρὶδα εἶχαν μιά : τὴ Γῆ. Στρατιῶτες καί χωροφύλακες δὲν ὑπῆρχαν . . . Ὅλοι ἐζοῦσαν ἀδελφωμένα, γιατί ἤξεραν ὅτι ἡ εὐτυχία καθενὸς ἐξαριτιότανε ἀπὸ τὴν εὐτυχία ὅλων τῶν ἄλλων. Ἡ ζωὴ

τους περνούσε σι πεδιάδες χλοερές . . . "Ετσι ζούσανε χρόνια πολλά οι άνθρωποι . . . εκείνα τα χρόνια. »

Σε συνέχεια με το ίδιο εκλαϊκευτικό·μοτίφ· παρουσίαζε τους διάφορους σταθμούς της ανθρώπινης εξέλιξης και την αίτΙΑ (δηλ. την ατομική ιδιοκτησία) που έφερε την ανθρωπότητα στην κατάσταση της αθλιότητας, της ανισότητας και της φτωχιάς.

Επίσης στο ίδιο φύλλο του *Επί τα Πρόσω* διαβάζουμε τα παρακάτω που γράφονταν ειδικά για τον άγρότη :

« Όποιος από τους χωριάτες δεν πιστεύει διι ο σταφιδέμπορας τον κλέβει, και διι ο σταφιδέμπορας ζή από τον κόπο του χωριάτη, τον ρωτούμε νά μās πη : πού βρίσκει ο σταφιδέμπορας τὰ χρήματα κι' έχει τσους υπαλλήλους στο γραφείο του, πού βρήκε τὰ χρήματα κι' έχει νοικιασμένες άποθήκες, πού βρίσκει τὰ χρήματα και ζή σάν άγας ;

» Γιατί, βέβαια, θέλει χρήματα πολλά γιὰ νάχη τόσο ώραίο γραφείο με τσους πολλούς υπαλλήλους, και νά κάνη τόσα μεγάλα έξοδα γιὰ νά ζή πλούσια, γιὰ νά κάθεται αυτός, ή γυναίκα του και τὰ παιδιά του — άν έχη — σέ τόσο δμορφο και μεγάλο σπίτι, πού είναι σάν παλάτι.

» Πού τὰ βρίσκει λοιπόν αυτά χρήματα ;

» Αυτά τὰ χρήματα είναι ο ίδρωτας του δυστυχισμένου του χωριάτη πού σπίζει το κομμάτι του ή βροχή και το άγριο του χειμώνα κρύο, όταν κλαδεύη τη σταφίδα του, όταν τη σκάβη και τη σκαλίξη με το βαριό ξυνάρι αυτός μαζί με τη γυναίκα του και τὰ παιδιά του. Ό δυστυχισμένος ο χωριάτης παίρνει στά χέρια του το φουσέρο και θειαφίζει τη σταφίδα του, την προσέχει καλά μη πάθη τίποτε, τη χιρακώνει και φροντίζει με κάθε τρόπο νά την περιποιείται περισσότερο και καλύτερα, γιὰ νά μπορέση τον Αύγουστο, πού θα δώση τον καρπό, νά πάρη χρήματα γιὰ ν' αγοράση στάρι και κανένα κομμάτι άλατζά γιὰ ρούχα της γυναίκας του και των παιδιών του. Περιμένει νάρθη ο Αύγουστος, έλπίζοντας καλύτερεψη της δυστυχίας, της φτώχειας και της κακομοιριάς πού είναι ως το λαιμό βουτηγμένος. Και όταν έρθη ο με τόσο καρδιοτύπι και ο με τόσες έλπίδες προσμενόμενος Αύγουστος, τότε όλα φεύγουνε, πετάνε, και οι έλπίδες και ή χαρά και το γέλιο από το χωριάτη, γιατί ο άτιμος τοκογλύφος, ο σταφιδέμπορας, ο σταφιδοαποθηκάριος, τον φέρνει, με την τέχνη πού ξέρει νά κλέβη, χωρίς νά το νοιώθη ο χωριάτης, Ισια, Ισια, τότε; Τότε πάλι ο δυστυχισμένος και κακότηχος χωριάτης

ἀρχινάει τὴν ἴδια ζωὴ μὲ τὴ δυστυχία καὶ στέρηση, ἐλπίζοντας τὸν ἐρχόμενο Αὐγουστο καλυτέρευση.

» Δὲν ξέρει ὅτι ὡς ὅτου ἀφίνει καὶ τὸν κλέβουν ποτὲ δὲν θὰ ἴδῃ τοῦ προσώπου καὶ πάντοτε θὰ ζῇ δυστυχισμένα καὶ μιὰ ζωὴ κακορίζικη.»

Δίπλα στὶς ἀναρχικοχριστιανικὲς ἱερεμιάδες γράφονται πότε πότε καὶ τέτοια ἐκλαϊκισμένα προπαγανδιστικὰ ἀρθράκια μὲ περιεχόμενο ζωντανὸ καὶ λαϊκὸ.

Ἀπὸ τὴν τέτοια προπαγάνδα καὶ ἀπὸ μερικὰ ἄλλα ἄρθρα διαδίδοντας κανέννας τὸ Ἐπὶ τὰ Πρόσω θγάζει τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἐφημεριδοῦλα αὐτὴ συγκέντρωνε γύρω της, ὅπως τὸ εἶπαμε καὶ παραπάνω, σοσιαλιστές, χριστιανοσοσιαλιστὲς καὶ ἀναρχικοὺς κομμουνιστὲς. Ἀκόμα καὶ ἀναρχικοὶ τρομοκράτες, ὁπαδοὶ τοῦ ἀτομιστικοῦ ἀναρχισμοῦ, ὑπῆρχαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Πάτρα.

Τὴν ἴδια χρονιά μάλιστα (3 τοῦ Νοέμβρη 1896) σημειώνεται ἐκεῖ καὶ τὸ πρῶτο ἀναρχικὸ κροῦσμα. Ὁ τσαγκάρης Δημ. Μάτσαλης φυλάει σὲ μιὰ γωνιά καὶ σκοτώνει μὲ μαχαίρι τὸν τραπεζίτη Διονύσιο Φραγκόπουλο καὶ πληγώνει σοβαρὰ τὸ μεγαλέμπορα Ἀνδρέα Κόλια.

Τὸ ἀναρχικὸ αὐτὸ κροῦσμα ἀνυστάτωσε ὅχι μόνον τὴν Πάτρα, μὰ καὶ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Ἀμέσως ἀρχισαν διώξεις. Ὁ Μάτσαλης μὲ ἀπάθεια πραγματικοῦ ἀναρχικοῦ καταθέτει στὴν ἀνάκριση πὼς :

« Ὅ,τι ἔκαμα τὸ ἔκαμα χάριν τῆς Ἰδέας. Κανέννας δὲν μ' ἔβαλε. Μόνος μου ἐνήργησα. Φονεύσας δὲν ἀπέβλεψα εἰς τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ ἐκτύπησα τὸ κεφάλαιον. Εἶμαι ἀναρχικὸς καὶ οἱ ἀναρχικοὶ εἶναι ὑπὲρ τῆς βίας. Ὁ Χριστογιαννόπουλος¹ καὶ οἱ σοσιαλισταὶ εἶναι καταγέλαστοι καὶ τίποτε μὲ αὐτοὺς δὲν μὲ συνδέει. Αὐτοὶ (οἱ σοσιαλιστὲς) θέλουν νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἰδέας των μὲ τὴν πειθώ, ἐνῶ ἐγὼ ὡς ἀναρχικὸς εἶμαι ὑπὲρ τῆς τρομοκρατικῆς βίας. »²

Ὁ ἀνακριτὴς ποὺ ἀρχισε τίς ἀνακρίσεις γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Φραγκόπουλου στράφηκε ἐναντίον σ' ὅλους τοὺς σοσιαλαναρχικοὺς τῆς Πάτρας, διατυπώνοντας κατηγορία γιὰ συνωμο-

1. Θρησκομανὴς καὶ ἀνισόρροπος ποὺ ἡ Ἀστυνομία τὸν θεωροῦσε κι' αὐτὸν γιὰ... σοσιαλιστὴ.

2. Στις 7 τοῦ Νοέμβρη, δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες, ὁ Μάτσαλης αὐτοχτόνησε μέσα στὴ φυλακὴ μὲ δυναμίτιδα.

σία κατὰ τοῦ καθεστῶτος. Ἔτσι πιάστηκε κι' ὁ Μαγκανάρας καὶ κατασχέθηκε καὶ τὸ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*.

Στὴν ἔρευνα πού ἔγινε σπίτι του δρέθηκε ὅλη ἡ ἀλληλογραφία πού σχετιζόταν μὲ τὴν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας καὶ τίς ἐπαφές του μὲ τοὺς ἀναρχικοὺς τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μαγκανάρα ἡ ἀνάκριση ὁδηγήθηκε νὰ δγάλει καμιά τριανταριά ἐντάλματα συλλήψεων ¹.

Μὲ τὸ ἀναρχικὸ αὐτὸ κρούσμα κλείνει ἡ πρώτη περίοδος τοῦ ἀναρχισμοῦ στὴν Πάτρα. Καὶ σταματᾷ καὶ τὸ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*, προσωρινὰ ὅμως.

Σὲ λίγο τὸ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω* ξαναρχίζει τὴν ἔκδοσή του, μὲ τὴ φορὰ αὐτὴ δίνεται ἡ διεύθυνση τῆς σύνταξης στὸ Σταυρόπουλο μὲ ὑπεύθυνο τὸν Δ. Καραμπίλια ². Ὡστόσο ὁ Μαγκανάρας εἶχε ἀκόμα ἐπιρροή, γιατί σὰ φυλακισμένος πού ἦταν « ἡρωποιήθηκε » κι' ἀσχοῦσε γοητεία στοὺς νέους. Ἡ ἀναρχικὴ προπαγάνδα, παρ' ὅλες τίς διώξεις, συνεχίστηκε. Ὁ Καλλιοντζής εἶχε μεταφράσει ἀπὸ τὰ γαλλικὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἐλιζέ Ρεκλου *Ἐξέλιξις καὶ ἐξέγερσις* πού κυκλοφοροῦσε σὲ χειρόγραφο κι' ὁ Δ. Ἀρνέλλος τοῦ Κραπότκιν *Ἡ ἀναρχία, ἡ φιλοσοφία καὶ τὸ ἰδεῶδες* της καὶ τοῦ

---

1. Ὁ Μαγκανάρας συζοῦσε λεύτερα μὲ μιὰ παντρεμένη γυναίκα, κι' αὐτὴ ἀπὸ φόβο παράδωσε στὸν εἰσαγγελεῖα ὅλη τὴν ἀλληλογραφία του. Σημειῶνω ἐδῶ πὼς εἰσαγγελεῖας στὴν Πάτρα τότες ἦταν ὁ ἄλλοτε συντάχτης τῆς *Ἀκρόπολης* Στυλ. Οἰκονόμου, πού πρωτομετέφρασε τοῦ Μπέμπελ τὸ βιβλίο *Γυνὴ καὶ Κοινωνισμός*· ἔκανε τὰ στραβά μάτια, ὅσο μποροῦσε, καὶ σταμάτησε μάλιστα καὶ τίς διώξεις.

2. Ἐδῶ προσθέτουμε ἕνα δυὸ ἀνέκδοτα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὅταν ξαναβγήκε τὸ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*, οἱ ἐκδότες του εἶχαν μεγάλες ἀπανταρίες. Γράφανε λοιπὸν στὸν Πύργο καὶ ζητοῦσαν ψιλὰ. Στὴν Πάτρα δυὸ ἀδελφές ἐργάτριες - ράφτες, πού παίρνανε τὴ μέρα 1.20, δῆλωσαν πὼς κάθε Σαββατόβραδο θὰ δίνανε γιὰ τὴ συντήρηση τῆς ἐφημερίδας 3.50 ἡ καθεμιά. Στὸν Πύργο πάλι ὁ Πάνος Γιαννόπουλος ἢ Μαχαιρᾶς μαζί μὲ τὸν Μπατούνα πῆγαν σ' ἕνα ἀριστοκρατικὸ καφενεῖο καὶ ἐγᾶλανε μαντίλι γιὰ μιὰ φτωχεῖά οἰκογένεια. Ἔτσι μάζεψαν 35 δραχμές (σπουδαῖο ποσό γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη) καὶ τίς στείλανε στὴ σύνταξη τοῦ *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*. Οἱ παραπάνω ἐργάτριες, ὅσους ἀπὸ ἕνα χρόνο, πέθαναν καὶ οἱ δυὸ φθισικές, ὥστόσο ὅμως ἴσαμε τὰ τελευτάτα τοὺς δείχνανε παραδειγματικὴ ἀφοσίωση στὴν ἰδέα τους καὶ μὲ τὴν προπαγάνδα τοὺς προσπαθοῦσαν νὰ ξυπνήσουν καὶ τίς ἄλλες ἐργάτριες.

Μπακούνιν Ὁ Θεὸς καὶ τὸ κράτος. Καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς μεταφράσεις κυκλοφοροῦσαν σὲ χειρόγραφο.

Στὴ δεύτερη αὐτὴ περίοδος τὸ Ἐπὶ τὰ Πρόσω δημοσίευσεν στὴν πρώτη του σελίδα μὲ τὸν τίτλο « Ἀναρχία » τὶς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ ἀναρχισμοῦ, ὀρίζοντάς τες ἔτσι :

« Λέγοντες ἀναρχίαν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον τῆς ἀπεράντου τελειοποιήσιμότητος θέλει ἐξελιχθῆ μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου τῆς προόδου, κατὰ τὸ ὅποιον οἱ ἄνθρωποι τῆς Γῆς ἅπαντες, μὴ ὑποκείμενοι εἰς βιοτικὰς ἀνάγκας, ἀπηλλαγμένοι προλήψεων καὶ συνειδήσεων ὅτι φυσικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ἀτόμων ἐθελουσία ἀλληλεγγύη, δὲν θέλουσιν ἔχει ἀνάγκην πρὸς φυσικῶν ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν ἵνα ἀποτρέπωνται τοῦ κακοῦ. Τὸ μόνον συντελεστικὸν μέσον εἶναι αἱ Πνευματικαὶ Ἐπαναστάσεις, αἵτινες θὰ συντάμωσι τὴν ἔλευσιν τῆς ὑπὸ τῶν νεωτέρων κοινωνικολόγων προβλεπομένης καὶ ἀναποφεύκτου Μεγάλης Διεθνούς Κοινωνικῆς Ἐπαναστάσεως. [Ἡμεῖς θεωρητικοὶ ἀναρχικοὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχομεν μετὰ τῶν ἄκρων ἀναρχικῶν] ¹. Ἡμεῖς μελετῶμεν, σπουδάζομεν καὶ ζητοῦμεν νὰ μορφώσωμεν ἰδέας καὶ νὰ μεταδίδωμεν ταύτας εἰς τοὺς ὅλους ἀνιδέους καὶ ἀμαθεῖς καταστάνας ὑπὸ τοῦ παρόντος πολιτικοκοινωνικοῦ ὁργανισμοῦ. »

Ἔτσι ἡ ἀναρχικὴ δράση ξακολουθοῦσε μὲ ἔνταση.

Στὶς ἀρχὰς τοῦ 1898 μάλιστα ὁ ἀναρχισμὸς στὴν Πάτρα καὶ στὸν Πύργο εἶχε πολλοὺς ὁπαδοὺς.

Στὸ 31ο φύλλο τοῦ Ἐπὶ τὰ Πρόσω (Γενάρης 1898) διαβά-
ζουμε :

« Σύντροφος ἀφικθὲς ἐκ Πύργου (Ἡλείας) μᾶς ἐβεβαίωσεν ὅτι οἱ ἐκεῖ σύντροφοι ἐργάζονται δραστηρίως πρὸς διάδοσιν τῶν ἀναρχικῶν ἰδεῶν. Δύο κέντρα ὑπάρχουν πρὸς διάδοσιν, ἐνθα γίνεται τακτικῶς ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἰδεῶν μας, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἀκροατῶν οὐκ ὀλίγος. Ὁ λαὸς τῆς Ἡλείας πάντοτε ὑπῆρξεν ὁ πλέον φιλελεύθερος καὶ φιλοπρόοδος τοῦ λοιποῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος. »

Στὸ 35ο πάλι φύλλο (8 τοῦ Φλεβάρη) διαβάζουμε :

« Πρὸς ἀγαθὰ. Καὶ τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα ἡ προπαγάνδα μας ἔκαμε ἐπιτυχή ἐργασίαν. Τὴν παρελθούσαν Δευτέραν

1. Ἡ φράσις αὕτη προστέθηκε (ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ Δ. Καραμπή-
λιας) ἐκπληθὲς ἀπὸ τὸν Μαγκανδρά γιὰ ν' ἀποφύγει τὴ διωξήν.

τρεις σύντροφοι εξέδραμον ανά τα δυτικά χωρία των Πατρών.
» Σ τ ά Κ α μ ί ν ι α. Έν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἡ διάδοσις τῶν ἀναρχικῶν ἰδεῶν περιορίσθη εἰς οἰκίας γνωστῶν φίλων μας, ἐν αἷς προσεκληθήμεν. Συζητήσεις εὐρεῖται καὶ μετὰ σοβαροῦ ἐνδιαφέροντος διεξήχθησαν μεταξύ τῶν παρευρισκομένων χωρικῶν, περὶ τῆς ὑφισταμένης ἀθλίας καταστάσεως καθὼς καὶ περὶ τῶν ἰδεῶν μας.

» Σ τ ὸ ν Ἀ γ ι ο ν Β α σ ί λ ε ι ο ν (Β ρ α χ ν ῶ ν). Ἀλλ' ὅτι ὑπῆρξεν ἐκτάκτως ἐπιτυχὲς διὰ τοὺς προπαγανδιστὰς μας ἦτο ἡ ἐν τῷ χωρίῳ Ἀγίος Βασίλειος (Βραχνῶν) δεξίωσις καὶ ὁ ἐνθουσιώδης ζήλος μετὰ τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου προσεφέρθησαν ὅπως γνωρίσωσι καλύτερον τὰς ἀναρχικὰς ἰδέας. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν χωρικῶν μετ' ὀλίγην ὥραν τοσοῦτον ηὔξηθη, ὥστε διακόσιοι περίπου ἄνθρωποι εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ἐγγραφῶσι κλπ. »

Ὅπως βλέπουμε μέσα στὴν οἰκονομικὴ κρίση ποὺ περνοῦσε ἡ Πελοπόννησος, ὁ ἀναρχισμὸς παρουσιαζόταν στὰ ξεπεσμένα μικροαστικά στρώματα σὰν ἀγκυρα σωτηρίας¹.

Ἡ προπαγάνδα ὅμως ἡ ἀναρχικὴ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μείναι ἀκαταδίωχτη.

Ἡ δολοφονικὴ ἀπόπειρα ποὺ ἔγινε ἐνάντια στὸ βασιλιά Γεώργιο Α' (1 τοῦ Φλεβάρη 1898) ἀπὸ τὸν Καρδίτση ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ γενικευθοῦν οἱ διώξεις. Ἔτσι στὴν Πάτρα ἀρχισε ἀγριοκυνήγημα τῶν ἀναρχικῶν. Ὁ Μαγκανάρας γιὰ τρίτη φορὰ πιάνεται καὶ καταδικάζεται σὲ δυὸ μῆνες φυλάκιση². Ὁ Καραμπιλίας ἐρήμην σὲ 4 μῆνες. Οἱ ἄλλοι καταζητοῦνται. Ὁ ἀναρχισμὸς δὲν μπόρεσε ν' ἀντέξει κι' ὁ ἀναρχικὸς ὁμιλὸς τῆς Πάτρας διαλύθηκε.

1. Σὰ πολλὰ χωριά τῆς Ἠλείας οἱ χωριάτες τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, κατὰ τὸ λέγειν τῶν ἐφημερίδων, « ἔδειξαν ἀνυπακοὴν εἰς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας καὶ ἀπετέθησαν κατὰ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας . . . ». Μάλιστα στὶς 3 τοῦ Γεννάρη 1898 στὸ Σκουροχώρι τοῦ Πύργου οἱ ἀγρότες ἀντιστάθηκαν στὰ ἀποσπάσματα ποὺ πήγανε νὰ « ἐπιβάλλουν τὴν τάξιν », σκότωσαν κι' ἑναν ἀστυφύλακα καὶ πλήγωσαν ἄλλους δυό. Τέτοια « στασιαστικά » κρούσματα σημειώθηκαν πολλὰ στὰ χρόνια ποὺ ἱστοροῦμε.

2. Πιὸ ὕστερα ὁ Μαγκανάρας δὲν ἔδειξε καλὴ διαγωγὴ. Πῆγε στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν ἀρχὴ ἔβγαλε μιὰ φυλλάδα ποὺ δημοσίευε τοὺς λόγους τῶν δηληγιανικῶν δουλεuten. Παράτησε ὅμως κι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ κι' ἔβγαλε ἓνα ἐκδιαστικὸ φύλλο, τὸ Κόρτε. Σὰ λίγα χρόνια πέθανε περιφρονημένος ἀπ' ὅλους τοὺς παλιούς του συντρόφους.

Σε λίγο όμως αρχίζει νέα δράση στον Πύργο. Και η κίνηση αυτή έχει όλα τα στοιχεία του αναρχικού μικροαστισμού. Βέβαια δε γίνεται τώρα πολύς λόγος για τον αναρχισμό, ωστόσο οι νέες ιδέες που άρχισαν να προπαγανδίζονται στον Πύργο είναι στο βάθος ένα αναρχομικροαστικό κίνημα ¹.

“Όργανο της νέας αυτής κίνησης είναι το *Νέον Φῶς*, « έφη· μερίς κοινωνιολογική έδδομαδία » ².

Νά μερικά δείγματα από την άρθρογραφία του. Μὲ τὸν τίτλο « Τὸ κοινωνικὸν ζήτημα » σ' ένα από τὰ πρῶτα του φύλλα (18 τοῦ Ὀχτώβρη) γράφει :

« Τὸ κοινωνικὸν ζήτημα ἀρχισε δειλὰ δειλὰ νὰ τίθεται ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τάπητος. Μέχρην τινὸς καὶ πολιτευόμενοι καὶ τύπος καὶ οἰκοκυραῖοι καὶ φτωχολογιά μόνον περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος ἡσχολοῦντο, μόνον περὶ τῆς ἐπιρροῆς ἐκάστου κόμματος καὶ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων τῆς ἐξουσίας ἐβασάνιζαν τὸν νοῦν. Οἱ πάντες σχεδὸν εἶχαν θεωρήσει τὸ Κουβέρνο ὡς μίαν οἰκονομικὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, εἰς ἣν ὅστις ἐπρόφθανε νὰ β ο υ τ ῆ σ η θὰ ἐγένετο οἰκονομικῶς ὑγιής . . . »

Καὶ τελειώνει ἔτσι :

« Τὸ ζήτημα τῆς ὑπερπαραγωγῆς, τὸ ζήτημα τῆς αὐτῆσεως τῶν ἡμερομισθίων καὶ τὰ παρεπόμενα τούτων, διαμαρτυρίαι, ἀρνήσεις πληρωμῶν φόρων καὶ χρεῶν πρὸς τοὺς δανειστάς, στάσεις

---

1. Στὸν Πύργο πρωτοστατεῖ ὁ Πάνος Γιαννόπουλος ἡ Μαχαιρᾶς, ἀργῆτης ἐπιπλοποιός « ὅχι πολὺ γραμματισμένος - μοῦ γράφει ὁ Δημ. Καραμπίλιας - ἀλλὰ μυαλὸ ἔξυπνο, ἀνήσυχο καὶ ἀρευνητικὸ ». Ὁ Μαχαιρᾶς στὰ 1901 ἔφυγε γιὰ τὴν Αἴγυπτο. Ἐκεῖ ἀνταμώθηκα καὶ μὲ τὸν Δ. Καραμπίλια καὶ μὲ τὶς ἀνέργαίς τους ἰδρύθηκα ἡ *Bibliothèque Internationale*, στὴν ὁποία γίνονταν διαλέξεις στὴν ἰταλικὴ καὶ ἑβραϊκὴ γλῶσσα. Τὰ περισσότερα ἔξοδα τῆς δράσεως αὐτῆς τὰ ἔκανε ὁ Μαχαιρᾶς. Τότες, μιά πού θὲν κατορθώθηκε νὰ ἐγεί ἀλληνικὴ ἡμερησίδα, ἐγῆκα τὸ ἰταλικὸ *Il Domani* (*Ἡ αὔριον*). Στὰ 1903 ὁ Μ. ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀμερικὴ καὶ ἔτσι διαλύθηκε ἡ Βιβλιοθήκη. Ἐδῶ σημειῶνω πῶς στὰ 1904 ἔγινε σὸ Κέιρο μεγάλῃ ἀ π ε ρ γ ῖ α τῶν τοιγαράδων πού ἀπότυχε, γιατί οἱ Ἕλληνες τοιγαράδες θὲν εἶχαν ἀναπτυγμένη ταξικὴ συνείδηση. Ὁ Μαχαιρᾶς ξαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα καὶ πέθανε στὰ 1926 ἢ 1927 στὴ Σάυνθ. Τελευταία εἶχε γίνει κομμουνιστής.

2. Τὸ πρῶτο φύλλο ἐγῆκα τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1893, ἰδρυτής του ἦταν ὁ Β. Θεοδωρίδης πού ἀργότερα, τὸ 1921, ὁ Γούναρης τὸν ἔκανε νομάρχην.

μικραὶ καὶ ἀπεργαίαι ἤρχισαν σιγὰ σιγὰ νὰ προβάλλουν τὴν ἀπειλητικὴν τῶν μορφῆν, ὡς τόσα μελανὰ σημεῖα ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ ὀρίζοντος, ἀπειλοῦντα καταιγίδα κοινωνικῶν γεγονότων. Ἡ ἐποχὴ τοῦ γαιαταγανιοῦ καὶ τῆς φουστανέλας παρήλθεν. Ἦλθεν ἡ ἐποχὴ τῆς σφύρας καὶ τοῦ ἀτμοῦ. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἰδέας καὶ ἦλθεν ἡ ἐποχὴ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὁλοκλήρου. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῶν σπαθοφόρων καὶ γραφιδοφόρων κηφήνων· ἦλθεν ἡ μᾶλλον ἀνατέλλει ἡ ἐποχὴ τῶν ἐργατικῶν μελισσῶν. Ὁ κόσμος δὲν συγκινεῖται σήμερον ἀπὸ πολεμοχαρεῖς μάχας κατακτητῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν εὐγενῆ φωνὴν τοῦ ἐργάτου ζητοῦντος τὰ δίκαιά του, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀγίαν καὶ ἱερὰν διαμαρτύρῳσιν τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης ἐναντίον τῆς αἰσχρᾶς καὶ ἀνάνδρου τυραννίας τοῦ Κράτους. »

Αὐτὸ εἶναι, σὰ νὰ ποῦμε, τὸ π ρ ὅ γ ρ α μ μ α τοῦ *Νέου Φωτός*. Ὅπως δὲ λέπουμε, δὲν ὑπάρχουν μέσα σ' αὐτὸ ξεκαθαρισμένες ἀρχές. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τρία φύλλα ἀρχίζει φανερὰ πιά τὸ ἀναρχικὸ τροπάρι. Δημοσιεύει σὲ μετάφραση ἄρθρα τοῦ ἀναρχικοῦ Ζὰν Γκραῦ κ. ἄ. κ¹ ἐπικαλεῖται ἀκόμα καὶ τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ καὶ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία. Ἀκόμα γίνεται καὶ συζήτηση. Ἄν οἱ ἐργάτες πρέπει νά 'ναι « ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας ὡς πολιτεύματος ». Τὸ *Νέον Φῶς* ἔχει τὴ γνώμη πὺς οἱ ἐργάτες δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ πολιτεύματα καὶ δὲν τοὺς νοιάζει ἂν εἶναι βασιλεία ἢ δημοκρατία. Μερικὲς ὅμως ἀπαντήσεις μὲ ψευδώνυμο ὑποστήριζαν τὸ ἀντίθετο ¹.

Στις ἐκλογὲς πάλι τοῦ 1889 (φύλλο 17) τὸ *Νέον Φῶς* δημοσιεύει κύριο ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο « Δὲν ψηφίζομεν », παρακινώντας τοὺς ὁπαδοὺς του νὰ μὴν πᾶνε νὰ ψηφίσουν :

« Ὁχι. Δὲν ψηφίζομεν· ἡ Βουλὴ δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς, οὔτε οἱ νόμοι,

1. Ἡ συζήτηση προκλήθηκε ἀπὸ ἓνα ἄρθρο τοῦ ἀρακοῦλη στοῦ *Ἄσεν* τῆς Ἀθήνας. Στὸ ἄρθρο του ὁ Δ. ὑποστήριξε (ὅπως κ¹ ἄλλοτε στοῦ *Ἀγ-δην*) πὺς ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἐνδιαφέρεται ἂν εἶναι βασιλεία ἢ πρόεδρος ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας, γιὰτὶ ζητεῖ κατὰ οὐσιαστικότερον : τὴν ἀλλαγὴ ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Κ¹ ἀπὸ τὸ συλλογισμὸ αὐτὸ κατέληξε στοῦ συμπέρασμα πὺς οἱ ἐργάτες δὲν πρέπει νὰ δίνουν πιντάρια γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Στὸ ἀρακοῦλη ἀπάντησε στοὺς *Καιροὺς* τῆς Ἀθήνας μὲ μιὰ του ἐπιστολὴ κάποιος μὲ τὸ ψευδώνυμο Θάμ, ὑποστηρίζοντας πὺς ἴσια ἴσια οἱ ἐργάτες πρέπει νὰ ἐνδιαφέρονται καὶ γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα, κ¹ ἂν πρόκειται νὰ ἐκλέξουν ἀνάμεσα μοναρχίας ἢ δημοκρατίας πρέπει νὰ πᾶνε μὲ τὸ μέρος τῆς δημοκρατίας.

τὰ συντάγματα, οὔτε οἱ στρατοί, οὔτε αἱ ἀστυνομίαι, οὔτε ἡ χωροφυλακή, οὔτε τὰ δικαστήρια, οὔτε τίποτ' ἐξ ὧν ἀποτελοῦν τὸ παρὸν τυραννικὸν καθεστῶς, ἀλλὰ δι' ἐκείνους πού μᾶς κλέπτουν . . . πού μᾶς τυραννοῦν . . . πού μᾶς ποτίζουν καθημερινῶς δηλητήριον . . . »

Μὲ τὸν ἴδιο ἐπαναστατικὸ ρομαντισμὸ τὸ Ν. Φ. ἐξακολουθεῖ τὸ κήρυγμά του γιὰ τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὶς βουλευτικὰς ἐκλογάς. Ὑστερα μάλιστα ἀπ' αὐτὰς ἐπικρίνει τοὺς ἐργάτες πού πῆγαν καὶ ψήφισαν. Μᾶς πληροφορεῖ κιόλας πῶς οἱ ἀναρχικοὶ τοῦ Πύργου τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τὸ ὑποδέχτηκαν μὲ μαῦρες σημαίες.

Ὅπως εἶπαμε καὶ πρὶν μπροστά, οἱ ἀντικειμενικοὶ ὁροὶ στὸν Πύργο καὶ στὴν Πάτρα ἦταν τέτοιοι πού δὲν εὐνοοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς καθαροῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Ἡ ἀναρχικὴ σοσιαλιστικὴ κίνησις στὶς δυὸ αὐτὰς πόλεις ἐβγαίνει μέσ' ἀπὸ τὴ μιζέρια τῆς μικροαστικῆς καὶ ἀγροτικῆς μάζας. Ἡ κίνησις αὐτὴ δάσταξε ἴσαμε τὰ 1900.

Τὸ κύκνειο ἄσμα τῶν ἀναρχικῶν τοῦ Πύργου εἶναι ἓνα γράμμα πού στείλανε στὸ Διεθνὲς Ἑργατικὸ Ἐπαναστατικὸ Συνέδριον τοῦ Παρισιοῦ (1900)¹ καὶ πού τὸ ἀντιγράφουμε ἐδῶ ὡς ἓνα δοκουμέντο μὲ ἱστορικὴ ἀξία. Τὸ γράμμα αὐτὸ εἶναι χωρὶς χρονολογία καὶ ἀναγράφει μονάχα τὸν τόπο, ἀπ' τὸν ὁποῖο στάλθηκε (Πύργος) :

« Συντρόφοι ! Ἀπὸ τὶς ὀχθεὶς τοῦ Ἀλφειοῦ, ἀπὸ τὴν ἱερὴ Ἀττικὴ, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ Ὀλυμπία, πού εἴταν στὴν ἀρχαιότητα τὸ διεθνὲς κέντρο τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ τῆς διανοήσεως, ὅλοι μας χαιρετίζουμε τὴν ἰδέαν τοῦ Συνεδρίου. Ἀπ' ἀφορμὴ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως πού μαστίζει τὴν ἐπαρχίαν μας, δὲν μπορέσαμε νὰ στείλουμε στὸ Συνέδριον ἀντικρῶσωπο, περιοριζόμενοι στὸ νὰ στείλουμε μόνον ἐκθεσιν.

» Ἐδῶ ὁ ἀναρχισμὸς ἐμφανίστηκε στὰ 1892. Ἡ προπαγάνδα τῆς ἰδεολογίας μας πῆρε μεγάλη ἔκτασις παρ' ὅλο τὸ λίγον καιρὸ πού πέρασε ἀπὸ τότες. Κι' ἀκόμα, ἂν δὲν εἶχαμε τὸ πρόσκομμα τῆς θρησκείας, θὰ εἶχαμε μεγαλύτερες προόδους. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ἐν πρώτοις νὰ χτυποῦμε κάθε δοξασία, ὅχι χωρὶς ἐπιτυχία. Ἡ νεολαία μέρα μὲ τὴν ἡμέραν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς ἰδέας

---

1. Ἡ πρόσκλησις τοῦ Διεθνοῦς Ἑργατικοῦ Ἐπαναστατικοῦ (διὰ δόξαν ἀναρχικοῦ) Συνεδρίου δημοσιεύθηκε μεταφρασμένη στὸ *Νέον Φῶς* (φ. 23 τῆς 4 τοῦ Ἀπριλίου 1899).

μας. Σᾶς ἀναγγέλλουμε μὲ εὐχαρίστηση πὼς ἐδῶ δὲν ὑπάρχουν καθόλου σοσιαλιστὲς μὲ κῦρος, παρὰ μόνον μερικοὶ προπαγανδιστὲς ἐλευθερόφρονοι καὶ ἀναρχικοί.

» Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἐργατικὸ σωματεῖο ἐξαιτίας τοῦ δὲν ὑπάρχει βιομηχανία. Δὲν καλλιεργοῦν παρὰ κορινθιακὴ σταφίδα καὶ οἱ ἐργάτες τοῦ σκάφτουν καὶ ἐργάζονται στ' ἀμπέλια δὲν εἶναι ἀπ' ἐδῶ, ἀλλὰ ἐρχονται ἀπὸ τὶς ὀρεινὲς γειτονικὲς ἐπαρχίαι τρεῖς φορὲς τὸ χρόνον, γι' αὐτὸ ἐμποδιζόμαστε νὰ διαδόσουμε τὶς ἰδέες μας ἀνάμεσα σ' αὐτούς, ἀρκούμενοι νὰ τοὺς σκορπᾶμε μόνον μπροσοῦρες. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχουν μεγάλοι ἰδιοχτῆτες (τσιφλικάδες) ἡ μικρὴ ἰδιοκτησία ἐπικρατεῖ, καταχρεωμένη καὶ πνιγμένη ἀπὸ τὸ δρόκιο τῆς τοκογλυφίας. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἰδεῶν μας ἔγιναν πολλὰ συλλαλητήρια χωρικῶν στὴν πόλιν μας ἐνάντια στοὺς τοκογλύφους. Ἐξήτησαν ἀκόμα καὶ τὴν κατάργησιν τῶν φόρων. Οἱ χωροφυλάκοι τοῦ εἶταν σταλμένοι στὰ χωριά γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῶν φόρων, καθὼς καὶ οἱ δικαστικοὶ κλητῆρες, τοῦ εἶταν πηγαιμένοι γιὰ νὰ ἐκτελέσουν, διώχτηκαν ἀπὸ τοὺς χωριάτες καὶ τὶς ἑνοπλίες γυναῖκες, τοῦ μαζεύτηκαν μὲ τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας, μὲ ξύλα καὶ μὲ πέτρες. Στὶς συγκεντρώσεις αὐτὲς οἱ παππάδες εἶταν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξέγερσης τῶν χωρικῶν ἐνάντια στὸ Κράτος καὶ στοὺς καπιταλιστὲς.

» Πολλοὶ σύντροφοί μας καὶ πολλοὶ χωριάτες συνελήφτηκαν καὶ καταδικάστηκαν κάμποσους μῆνες φυλακῇ. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἀγροτικοῦ αὐτοῦ κινήματος ἀνάγκασε τὴν Κυβέρνησιν νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ τοὺς καπιταλιστὲς νὰ τὰ χρειαστοῦν. Ἐσημειώθηκαν ἐπίσης καὶ δυὸ ἐγκλήματα ἐνάντια στοὺς καπιταλιστὲς.

» Τὸ ὄργανο τῶν ἰδεῶν μας εἶταν ἡ ἐφημερίδα *Νέον Φῶς* τοῦ ἀρχισε νὰ βγαίνει τὸν Ὀχτώβριον τοῦ 1898 καὶ τοῦ σταμάτησε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1899. Ἡ ἐφημερίδα αὕτη ἰδρύθηκε ἀπὸ τὴν πρωτοβουλία τοῦ συντρόφου μας Βασίλῃ Θεοδορίδῃ. ἔχουμε μεταφράσει πολλὰς ἀναρχικὰς μπροσοῦρας σάν: 1) *Θεὸς καὶ Κράτος*, τοῦ Μπακούνιν. 2) *Ἡ Ἀναρχία, ἡ φιλοσοφία τῆς καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς*, τοῦ Κραπότκιν. 3) *Αἱ διακηρύξεις τοῦ Ἐτιέναντ* καὶ 4) *Τὸ ἔργο τοῦ ἀναρχικοῦ*, τοῦ Ζιράρ. Οἱ μπροσοῦρες αὐτές, τοῦ μεταφράσθηκαν ἀπὸ τὸ σύντροφό μας Δημήτριον Ἀρνέλλο, εἶναι χειρόγραφε. Τὸ ἔχουμε κατὰ νοῦ πολὺ γρήγορα νὰ τὶς τυπώσουμε.

» Ὁ Ἀναρχικὸς Ὅμιλος Πύργου

» Πάνος Μαχαιρᾶς, Νικόλαος Διδάχος Δημήτριος Ἀρνέλλος, Πάνος Κοροβέσης, Σπύρ. Κατήρας, Βασίλ. Θεοδορίδης, Δημ. Διονυσόπουλος, Κ. Νοβιτέρης, Γεώργιος Πετρίτσος, Β. Πόδλος, Ἰωάννης Παναγούτης. »¹

---

1. Τὸ γράμμα αὐτὸ δημοσιεύτηκε στοὺς *Les Temps Nouveaux* τοῦ

Ἀπὸ τὸ 1900 καὶ ὕστερα τὸ ἀναρχικὸ κίνημα ἐκφυλίζεται καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἡγέτες του σιγὰ σιγὰ πέφτουν σ' ἑναν θρησκευτικὸ μυστικισμό, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ ἐκδηλώθηκε στὴν αἵρεση τῆ γνωστῆ στὴν Πάτρα, στὴν Ἡλεία καὶ ἄλλοι μὲ τὸ ὄνομα : Χ ρ ι σ τ ο κ ρ α τ ι κ ὸ κ ὅ μ μ α.

Ἀπὸ τοὺς ἀναρχικοὺς κύκλους τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Πύργου ἐκεῖνος ποὺ ἐξελίχτηκε σὲ σοσιαλιστὴ καὶ ἔμεινε πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ σοσιαλισμοῦ ἦταν ὁ Δ. Καραμπίλιας. Ὡς τὰ τελευταῖα του (πέθανε στὶς 13 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1954 στὴν Πάτρα) ἔζησε μὲ τίς παλιὰς του ἀναμνήσεις καὶ μὲ τὴν πίστη πὺς ὁ σοσιαλισμὸς θὰ νικήσει.

Παρισιῶ (1900, σ. 214). Στὸ ἴδιο περιοδικὸ καὶ ἄλλες φορές ἔγινε λόγος γιὰ τὴν ἀλλαδικὴ ἀναρχικὴ κίνηση. Ἐπίσης καὶ σ' ἄλλες εὐρωπαϊκὰς ἀφημερίδες (γαλλικὰς, γερμανικὰς) δημοσιεύτηκαν ἀνταποκρίσεις καὶ ἀρθρο γιὰ τὸ ἀργατικὸ καὶ ἀναρχικὸ κίνημα στὴν Ἑλλάδα.

Ο ΣΤ. ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ ΣΥΝΕΧΙΖΕΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ (1896 — 1902)

ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, στα χρόνια αυτά, ο Καλλέργης συνεχίζει τη δράση του με πολύ ένθουςιασμό κι' άφοσίωση.

Στά 1896, όπως είπαμε πιο μπροστά, ξαναβγάζει τὸ Σοσιαλιστὴ καὶ με μεγάλα γράμματα δημοσιεύει καὶ τὰ δνόματα τοῦ Σεβαστιανοῦ Φώρ, τοῦ Ζάν Γκράβ, τοῦ Μπουζέ, τῆς Λουίζας Μισσέλ, τοῦ Α. Κυπριάνη, τοῦ Π. Ἀργυριάδη, τοῦ Ἀλλεμάν, τοῦ Λεκέλ καὶ τοῦ Πῶλ Μένκ, ποὺ τοὺς παρουσιάζει γιὰ συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας. Ἄν καὶ κορτάρει με τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἀναρχισμοῦ, τὸ π ρ ό γ ρ α μ μ α ποὺ δημοσιεύει δὲ μοιάζει με τὰ ἀναρχικὰ προγράμματα τῶν εὐρωπαίων « συνεργατῶν » του. Νά τί ζητοῦσε με τὸ πρόγραμμα του :

« 1/ Κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος. 2/ Ἐξασφάλισιν τροφῆς, ἐνδυμασίας, κατοικίας, ἐκπαίδευσης καὶ τῶν λοιπῶν χρειῶν τοῦ βίου ἀντὶ ἐργασίας κατὰ τὰς δυνάμεις ἐκάστου. 3/ Ἐνωσιν καὶ ἀδελφοποίησιν πάντων τῶν ἐθνῶν. 4/ Ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως. 5/ Συμμετοχὴν πάντων τῶν ἀτόμων εἰς τὰς τέρφεις, τὰ θέατρα καὶ τὰς διασκεδάσεις τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐξοχῶν. 6/ Προστασίαν τῶν ἀνικάνων πρὸς ἐργασίαν ἀσθενῶν καὶ γερόντων. »

Ἐξὸν δμως ἀπὸ τὸ μάξιμουμ αὐτὸ πρόγραμμα, ὑπῆρχε κι' ἕνα μίνιμουμ. Ὁ Σοσιαλιστὴς ζητοῦσε καὶ μερικὲς με τ α ρ ρ υ θ μ ί σ ε ι ς, δηλαδὴ διατύπωνε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄμεσα αἰτήματα

της εργατικής τάξης, που μπορούσαν κι' έπρεπε να πραγματοποιη-
θούν μέσα στο άστικό καθεστώς. Τα αίτήματα αυτά ήταν :

1/ Ίδρυσις κοινοτικών σχολείων εις έκαστον νομόν πρὸς συντή-
ρησιν, ἀνατροφὴν καὶ ὑποχρεωτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ὀρφανῶν
καὶ τῶν ἀπόρων παιδῶν. 2/ Αἱ γαῖαι τοῦ Δημοσίου καὶ τὰ ἐν
γένει κοινοτικά κτήματα νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τοὺς πτωχοὺς
καὶ ἀκτήμονας Ἑλληνας ἄνευ τοῦ δικαιώματος πωλήσεως ἢ πα-
ραχωρήσεως εἰς τρίτους ὑπ' αὐτῶν. 3/ Περιορισμὸς τοῦ τόκου
τῶν ἐμπόρων καὶ Τραπεζῶν εἰς 4% καὶ οὐχὶ εἰς 7, 8, 9, καὶ
12, ὅπως συμβαίνει σήμερον. 4/ Ίδρυσις Εἰδικῆς Τραπεζῆς ὑπὸ
τοῦ Κράτους πρὸς παροχὴν χρηωλυτικῶν δανείων εἰς τοὺς ἀγρότας
καὶ βιομηχάνους μὲ τόκον 3%. 5/ Ίδρυσις ἀποθηκῶν εἰς τὰ
παράλια τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς παρακαταθήκην τῶν γεωργικῶν καὶ
βιομηχανικῶν προϊόντων. 6/ Ίδρυσις βιβλιοθηκῶν καὶ ἀναγνω-
στηρίων εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν
ἐγγραμμάτων πολιτῶν. 7/ Ίδρυσις Γεωργικῶν καὶ Βιομηχανικῶν
Σχολῶν εἰς έκαστον νομόν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας καὶ
τῆς Βιομηχανίας. 8/ Ίδρυσις Νοσοκομείων καὶ Νηπιαγωγείων
εἰς έκαστον νομόν καὶ συντήρησις αὐτῶν δι' ἐξόδων τοῦ Κράτους.
9/ Ίδρυσις Ταμείου Δημοσίων Ἔργων μετὰ γραφείων αὐτοῦ
καθ' ὅλους τοὺς Δήμους τοῦ Κράτους πρὸς παροχὴν ἐργασίας
εἰς τοὺς ἄνευ τοιαύτης διατελοῦντας ὕμεις πολίτας. Μὴ ὑπαρχού-
σης δὲ τοιαύτης (δηλ. ἐργασίας) εἰς τὰ γραφεῖα ταῦτα θὰ παρέ-
χῃσι τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως εἰς αὐτοὺς (δηλ. τοὺς ἀνέργους)
μέχρι ἐξευρέσεως ταύτης, διότι πᾶς πολίτης ἔχει τὸ δικαίωμα
τῆς ὑπάρξεως καὶ συνεπῶς τὸ κράτος ὀφείλει νὰ ἐρχεται ἀρωγὸν
εἰς τοῦτον. 10/ Ὁρισμὸς τῆς ἡμερησίας ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν
καὶ βιομηχάνων ἐργατῶν εἰς 8 ὥρας, κατώτερον δὲ ὄριον ἡμερο-
μισθίου δραχμαὶ 4 ἤτοι 50 λεπτὰ καθ' ὥραν. 11/ Ίδρυσις Ἀσύ-
λου ἐν ἐκάστῳ Νομῷ πρὸς συντήρησιν τῶν ἀνικάνων πρὸς ἐργα-
σίαν γερόντων, τυφλῶν, λειπομελῶν (διὰ βαρὺς σκατῆθων) πρὸς
ἄρσιν τῆς ἐπαιτείας. 12/ Ἀποκέντρωσις τῶν ἐξουσιῶν, ἀνεξαρ-
τησία τῶν Δήμων καὶ δικαστικά δικαιώματα τῶν Δημοτικῶν
Συμβούλων ἐπὶ μικροδιαφορῶν τῶν πελατῶν μέχρι τοῦ ποσοῦ
τῶν 100 δραχμῶν. 13/ Ὑποχρέωσις πάντων τῶν λατρῶν διὰ νόμου
νὰ ἐπισκέπτονται τοὺς πτωχοὺς δωρεάν, τὰ δὲ φάρμακα νὰ πα-
ρέχωνται ὑπὸ τοῦ Δήμου καὶ ὁρισμὸς ἐν γένει τῶν ἐπισκέψεων
τῶν λατρῶν διὰ τοὺς ἐν γένει ἀσθενεῖς εἰς τὸ ἀνώτατον ὄριον
τῶν 4 δραχμῶν. 14/ Τὰ μεταλλεῖα, οἱ σιδηρόδρομοι, οἱ τροχιό-
δρομοι, αἱ ἀτμοπλοικαὶ ἐταιρίαι καὶ πᾶσαι αἱ ἐταιρικαὶ ἐκμε-
ταλλευτικαὶ ἐργασίαι νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ τοῦ κράτους (διὰ
βαρὺς νὰ κρατικοποιηθῶν) δι' ἀποζημιώσεως κατ' ἐκτίμησιν πρὸς
τὰς προνομιοῦχους Ἑταιρίας. 15/ Ὑποχρεωτικὴ καὶ δευσις εἰς

τούς άγραμμάτους στρατιώτας καί φυλακισμένους πολίτας. 16/ Κατάργησις τῆς διὰ χρέη ἐν γένει προσωπικῆς κρατήσεως. 17/ Κατάργησις τῆς θανατικῆς ἐκτελέσεως. 18/ Φορολογία ἀνάλογος τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἰδιοκτησίας ἐκάστου πολίτου. 19/ Περιορισμός τῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος. »

Αὐτὸ εἶναι τὸ σοσιαλιστικὸ κοινοκτῆμονικὸ πρόγραμμα τοῦ Σοσιαλιστῆ στὰ 1896. Τὸν ἄλλο χρόνον (1897) δμως ἡ ἐφημερίδα σταμάτησε, γιατί ὁ Καλλέργης πῆγε ἐθελοντῆς στὴν Ἐπανάσταση τῆς Κρήτης. Στὰ 1898 - πού ξαναγύρισε, ἐπειδὴ οἱ δρακουλικοὶ καὶ οἱ ἀναρχικοὶ τὸν κατηγοροῦσαν ὡς ἄστατο, συμφεροντολόγο καὶ τυχοδιώκτη, δημοσίεψε ἕνα ἀνοιχτὸ γράμμα πρὸς ἅπαντες τοὺς Ἑλληνας σοσιαλιστάς, πού ἦταν, ὡς νὰ ποῦμε, ἡ ἀπολογία του.

Αὐτὴ τῇ φορὰ ὁ Σοσιαλιστὴς γραφόταν καλύτερα καὶ τὸ περιεχόμενό του ἦταν πιὸ κοντὰ στὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμό. Ἕνα του μάλιστα ἀρθράκι (φ. 69, 1902) μὲ τὸν τίτλο « Ποιοὶ οἱ συνεργάται ἡμῶν (ἐχωρίσθη ἡ ἴρα ἀπὸ τὸ σιτάρι) » τονίζει :

« Συνεργάται ἡμῶν εἰς τὸ ἐξῆς θὰ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ παρελθὸν ἐδειξαν εὐκρίνειαν, αὐτοθυσίαν, αὐταπάρνησιν ἐν τῷ ἀγκῶνι ὑπὲρ τοῦ ὁποίου μαχόμεθα. Συνεργάται ἡμῶν θὰ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἅμα ἔλαβαν μέρος εἰς τὸν καλὸν ἀγῶνα, παρημέλησαν τὴν οἰκογένειαν, τὴν φιλίαν τῶν νοικοκυρῶν, τὴν κοινωνικὴν τῶν θείων καὶ ἕνα μόνον εἶχον σκοπὸν, τὴν ἐπικράτησιν τῶν σοσιαλιστικῶν κοσμοπολιτικῶν ἀρχῶν. Συνεργάται ἡμῶν λέγομεν θὰ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος των εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑποστώσιν πᾶσαν θυσίαν, ἀδιαφοροῦντες ποῦ, πῶς καὶ πότε, χάριν τοῦ ἰδεώδους μας. Συνεργάται ἡμῶν, ἐπαναλέγομεν, θὰ εἶναι ἐκεῖνοι τοῦ παρελθόντος καὶ οἱ ὅποιοι ἀπεδείχθησαν ἢ θὰ ἀποδειχθῶσιν νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὸ ἐρωθρᾶν σημαίαν, ἣτις ἀναφέρει τὰς λέξεις : Ἐνωσις, ἐξέγερσις πνεύματος, κοινοκτημοσύνη, καὶ οἱ ὅποιοι ὁπόταν γράφουν περὶ Σοσιαλιστικοῦ ἀγῶνος θὰ γράφουν μὲ πάθος, μὲ αἰσθημα καὶ τὴν πέννα των, μὲ τὴν ὁποίαν γράφουν, θὰ τὴν βουτοῦν εἰς τὴν μελάνην τῆς καρδιάς των . . . »

Τὸ ἀρθράκι αὐτὸ δείχνει ἀκόμα πῶς δὲ λείπανε οἱ διαφωνίες καὶ τὰ τσακώματα ἀνάμεσα στοὺς τοτινοὺς σοσιαλιστές.

Στὸν προπαγανδιστικὸ του μάλιστα τομέα ὁ Σοσιαλιστὴς στὰ

χρόνια αυτά ήταν από κάθε άποψη άξιοπρόσεχτος, γιατί και ειδήσεις για την παγκόσμια σοσιαλιστική κίνηση δημοσίευε¹ κι' εκλαϊκευτικές μελετούλες για τὰ πιό σπουδαία και βασικά ζητήματα του σοσιαλισμού. Σὲ μιὰ τέτοια μελετούλα μὲ τὸν τίτλο « Πρακτικὸς κοσμοπολιτισμὸς » ἀναλύθηκε σύντομα και ἀπλὰ ἡ σοσιαλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ κράτους και τῆς ιδιοκτησίας, μὲ ἀρκετὴ ἐπιτυχία.

Παρ' ὅλα ὅμως τὰ τρεχάματα τοῦ Καλλέργη, ὁ Σοσιαλιστὴς

Σταῦρος Καλλέργης

ἤθελε ἔξοδα και κανέναν αὐτὴ τὴ φορὰ δὲ δρέθηκε νὰ τὸν ὑποστηρίξει. Ἕνας ἕνας οἱ σύντροφοί του και οἱ ὁμοϊδεάτες του φεύγανε γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ (κυρίως γιὰ τὴν Αἴγυπτο και τὴ Γερμανία). Τὰ ἔξοδα ἦταν πολ-
λά και οἱ συνδρομητὲς τοῦ Σοσιαλιστῆ λίγοι. Ἀκόμα και οἱ ἀτομικὲς δουλειὲς τοῦ Καλλέργη δὲν πῆγαιναν καλὰ. Τὸ γραφεῖο « κρητικῶν προϊόντων » ποὺ εἶχε ἀνοίξει ἔκλεισε ἀπὸ ἔλλειψη πε-
λατείας.

Ἔτσι στὰ ἔδγα τοῦ 1902 ὁ Σοσιαλιστὴς σταμάτησε γιὰ πάντα αὐτὴ τὴ φορὰ κι' ὁ Καλλέργης τραβήχτηκε ἀπὸ τότες στὸ χωριό του, τὸ Χουμέρι τῆς Κρήτης, γιὰ νὰ γίνεῖ ἕνας καλὸς οἰκογενειάρχης.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Καλλέργης, ἀν και δὲν ἦταν σοσιαλιστὴς μὲ ξεκαθαρισμένες ἀρχὲς και δὲν ἤξερε καλὰ τί εἶναι ἐπι-

1. Στὸ πρωτομαγιάτικο φύλλο τοῦ 1902, ποὺ ἐγῆκε π α ν η γ υ ρ ι κ ὸ, διαβάζουμε ἀνάμεσα σὲ ἄλλες εἰδήσεις σχετικὲς μὲ τὴν παγκόσμια σοσιαλιστικὴ κίνηση και τὰ παρακάτω : « Ἀπὸ δύο μηνῶν καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Ρωσσίαν γίνονται διαδηλώσεις και συγκρούσεις μετὰ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας ἀκ μέρους τῶν φοιτητῶν, ἑργατῶν και ἀγροτῶν. Εἰς πολλὰς δὲ πόλεις ἐνοπλοὶ οἱ πολῖται, μὲ ἐρυθρὰς σημαίας ἀνὰ χεῖρας, περιορχόμενοι τὰς ὁδοὺς ἀνακράζουσι "ζήτω ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις", και "κάτω ὁ δεσποτισμὸς και τὸ κνούτον". Τὴν Ρωσσίαν δύναται πᾶς τις νὰ παραβάλλῃ σήμερον μὲ τὴν Γαλλίαν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 ».

στημονικός σοσιαλισμός (μαρξισμός), ωστόσο παρουσίασε μιάν ενεργητικότητα και μιὰ δράση αξιοσημείωτη για τὴν ἐποχὴ μέσα στὴν ὁποία ἐδρασε. Ἄν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Δρακούλη ἔζησε καὶ πρὶς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, — κι' αὐτὸ γιὰτὶ ὁ Δρακούλης μὲ τὰ ὕλικά μέσα ποὺ διέθετε μποροῦσε κι' ἔκανε προπαγάνδα καὶ ρεκλάμα γύρω στὸ ὄνομά του —, ὁ Καλλέργης ἦταν ὁ ἀγωνιστὴς ποὺ πλησίασε πρὶς πολὺ τίς μάζες, ποὺ καταδιώχτηκε, φυλακίστηκε, ἔχασε τὴν περιουσίαν του, δυστύχησε κι' ἴσαμε τὰ τελευταῖα του διατήρησε τὴν πίστη του στὸ σοσιαλισμό¹.

---

1. Πέθανε στὸ χωριὸ του (Χουμέρι — Μυλοποτάμου τῆς Κρήτης) στὰ 1926 ἀπὸ κάποια ἀρρώστια τοῦ στομαχικοῦ του. Ἄν οἱ πληροφορίες ποὺ μοῦ δίνουν τὰ παιδιὰ του εἶναι σωστές, ἴσαμε τίς τελευταῖες στιγμὲς του διδάδαζε τὸ *Ριζοσπάστη* καὶ παρακολουθοῦσε μὲ ἐσχωριστὸ ἐνδιαφέρον τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως πὺς ἀπὸ τὰ 1903 καὶ ὅθις δὲν ἀνακατεύτηκε, οὔτε ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριὸ του. Μόνο στὰ 1912 πῆρε μέρος στὴν ἐθνικὴ ἐξέγερση τῆς Κρήτης καὶ τύπωνε μιὰ « ἔκκληση », καλώντας τοὺς Εὐρωπαίους σοσιαλιστὰς νὰ σταθοῦν στὸ πλευρὸ τοῦ κρητικοῦ λαοῦ ποὺ ζητοῦσε τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ « ἔκκληση » αὕτη εἶναι τὸ κύκνειο σοσιαλιστικὸ του ἄσμα.

ΜΑΡΙΝΟΣ ΑΝΤΥΠΑΣ

ΜΕΣΑ στά χρόνια 1904 — 1907 τῇ « σοσιαλιστικῇ » κίνησιν τὴν ἀντιπροσωπεύει ὁ κεφαλλονίτης Μαρῖνος Ἀντύπας.

Στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιᾶ, ἴσως καὶ σ' ἄλλες πόλεις, ὑπῆρχαν δέκατα σοσιαλιστικοὶ ὅμιλοι, μὰ ἡ δράση τους μᾶς εἶναι ἀγνωστῇ. Τὸ μόνον ποὺ ξέρουμε εἶναι πῶς πρὶν τὸ 1902 ὑπῆρχαν τρεῖς σοσιαλιστικὲς ὁμάδες. Στὸ Σοσιαλιστὴ μάλιστα τοῦ Καλλέργη διαβάζουμε :

« Τρεῖς ὁμάδες Σοσιαλιστῶν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς

» Τρεῖς ὁμάδες Σοσιαλιστῶν, ἤτοι ἡ ὁμάς ἡ « Κατακόμβη », ἡ ὁμάς ὁ « Σπάρτακος », καὶ ἡ ὁμάς ἡ « Ἡμεροδουλεία », συνήλθον τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα εἰς τὴν οἰκίαν ἐνὸς πολίτου ἐκ τῆς ὁμάδος ἡ « Κατακόμβη », καὶ συνεσκέφθησαν περὶ τῆς 1ης Μαΐου, ἀπεφάσισαν δὲ κατὰ ὁμάδας νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν ἐσχόνην ἀνευ ἐπιδείξεως. »

Στις 2 τοῦ Μᾶη τοῦ 1903 ἱδρύθηκα καὶ τέταρτος σοσιαλιστικὸς ὅμιλος ποὺ τιτλοφορήθηκε Λαός. Ἐπειτα ἀπὸ μερικὲς συνεδριάσεις τὰ μέλη του κατάρτισαν τὸ πρόγραμμά του, συντάξαν καὶ τυπώσαν μιὰ προκήρυξιν στὸν ἐργαζόμενον λαόν, καλώντας τον νὰ ὑποστηρίξει τὸ σύλλογόν του, ποὺ σκοπὸ του εἶχε τὴ « χειραφέτηση τῆς ἐργασίας » καὶ « τὴν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἰδανικοῦ ».

Οἱ ὅμιλοι ὅμως αὐτοὶ σιγὰ σιγὰ διαλύθηκαν καὶ χάνεται δόξα καὶ ἡ δράση τους ἀπὸ τὰ 1902 καὶ ὕστερα.

Ἀπὸ γενιὰ μικροαστικῇ ὁ Ἀντύπας, ἀμα ἔβγαλε τὸ γυμνά-

σιο με χίλιες στερήσεις, γράφτηκε φοιτητής της Νομικής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Από τότε αρχίζει μια αξιόλογη επαναστατική κοινωνική δράση¹. Το όνομά του γίνεται πολύ γνωστό και η δράση του και η ενεργητικότητά του προκαλούν τη συμπάθεια των μαζών και την καταδίωξή του από τις κρατικές αρχές. Από ιδιοσυγκρασία τύπος επαναστατικός συγκέντρωνε όλες τις ριζοσπαστικές επαναστατικές παραδόσεις της Κεφαλλονιάς, που στα χρόνια της αγγλοκρατίας κι' ύστερα έχει να παρουσιάσει μια πλούσια ιστορία σε αγώνες εθνικούς και κοινωνικούς.

Ούτε ξένες γλώσσες ξέρει, ούτε μόρφωση σοσιαλιστική έχει. Τα μεταφρασμένα στα ελληνικά βιβλία του Τολστόϊ, του Κραπότκιν, του Μπέμπελ, του Ζολά κ.ά. τον επηρεάζουν πολύ. Θά είχε διαβάσει επίσης την ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης, καθώς και τις άναρχικές μπροσούρες που είχαν κυκλοφορήσει, όπως είδαμε, στην Πάτρα, στον Πύργο κι' άλλοι. Το δίχως άλλο κι' από τα φυλλάδια του Κηλέρρη και του Δρακούλη κάτι

Μαρίνος Άντυπας

θά πήρε. Στο μυαλό του όμως δεν ξεχώριζε τον Τολστόϊ από τον Μπέμπελ, το Ζολά από τον Κραπότκιν. Όλους τους έπαιρνε για σοσιαλιστές της ίδιας μάρκας.

Από τους Έλληνες σοσιαλιστές ο Δρακούλης του φαινόταν « νερόβραστος ». "Αν και ήταν από ιδιοσυγκρασία τύπος όρμητικός κι' επαναστατικός, θρεμμένος με τις πλούσιες επαναστατι-

1. Στο Σοσιαλιστή (1 Μαρτ. 1896) διαβάζουμε : « Περί τὰ μέσα τοῦ 15ῆμέρου τούτου ἐν Βιτρινίτῃ ὁ σοσιαλιστὴς Μ. Ἀντύπας, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς, ὠμίλησεν ἀνώπιον 200 περίπου προσώπων, ἀναπτύξας τὰς σοσιαλιστικὰς αὐτοῦ ἰδέας . . . » (Βλ. καὶ Φιλάρετος, Σημειώσεις Β', σ. 307).

κés παραδόσεις του νησιού του, τó σοσιαλισμό του ή, όπως τόν έλεγε, τόν κοινονισμό του τον παρουσίασε έλότελα ιδιόρρυθμο. Σ' αυτό τόν επηρέασε και ή έποχή του. 'Η Βαλκανική ήταν πυριτιδαποθήκη. 'Η Κρήτη έπαναστατημένη. 'Η κομματική συναλλαγή και ή φαυλοκρατία προκαλούν τήν άγανάχτηση τών προοδευτικών στοιχείων. Οί άπεργίες, ή μιá ύστερα από τήν άλλη, δείχνουν πώς τó προλεταριάτο άρχίζει νά ξυπνά από τή νάρκη του.

Τó σταφιδικό έξέλλου ζήτημα βρίσκεται στην ήμερήσια διάταξη. Είναι τó φλέγον ζήτημα. 'Η Πελοπόννησος ύποφέρει, πεινάει.

Στήν Κεφαλλονιά, στην Κέρκυρα και στ' άλλα νησιά τó άγροτικό ζήτημα δέν έχει ακόμα λυθεί ριζικά. 'Υπάρχουν τσιφλικία και κολλήγοι, άπομεινάρια φεουδαρχικής καταπίεσης '. Στή Θεσσαλία τó ίδιο. Κάποια μηνύματα άγροτικής εξέγερσης έρχονται από τις έπαρχίες, όπου υπάρχουν ακόμα οί φεουδαρχικοί θεσμοί '.

1. Στά 'Εφτάνησα, μολοντί όταν έγινε ή Ένωση (1864) ψηφίστηκαν μερικοί άγροτικοί νόμοι που κατάργησαν τó παλιό φεουδαρχικό καθεστώς της άγροτικής ιδιοκτησίας, τó άγροτικό ζήτημα δέν είχε λυθεί κι' οί άγρότες ύπόφεραν ακόμα. Γι' αυτό από τά 1864 ίσαμε τά 1912 δέν πέρασαν οί άγροτικές εξεγέρσεις και διαμαρτυρίες. Ξέρουμε κίόλας πώς ό Σταλλάκης Μουσούρης στά 1890 έδωσε μιάν έφημεριδούλα, τόν 'Άγρότη, στην όποία προπαγάνδιζε τήν κατάργηση τών τσιφλικιών. 'Ο Στ. Μουσούρης ήταν πλούσιος, πολύ μορφωμένος κι' έκανε πρόξενος στη Ρωσία. Έκεί έπηρεάστηκε από τήν τότε ρωσική έπαναστατική κίνηση. Οί συγγενείς του, γιά νά του πάρουν τήν περιουσία, τόν βγάλανε τρελό και τόν κλείσανε στό φρενοκομείο της Κέρκυρας. 'Υστερα από τόν κοινωνικό θόρυβο που δημιουργήθηκε, κι' αφού πέθανε ό πολιτευτής που άνέργησε νά τόν κλείσουν στό φρενοκομείο, έλευθέρωθηκε. Μά από εκεί και πέρα ή ζωή του έγινε μαρτυρική. Στά 1910 πέθανε, ύστερα από μακρόχρονη άρρώστια. Τό μήνα 'Ιούνη του 1893 στη Ζάκυνθο ιδρύθηκε σύλλογος από χωριάτες μέ σκοπό νά ύποστηρίξει τά δικαιώματα του άγρότη. Τέτοιοι σύλλογοι ιδρύθηκαν και στην Κεφαλλονιά και στην Κέρκυρα.

2. Τό άγροτικό ζήτημα στην Έλλάδα — έξόν από τά 'Εφτάνησα — άρχίζει νά έμφανίζεται από τά 1880 και όθω. Στά 1885 διάφοροι δημοσιολόγοι μιλούν γιά τήν άπαλλοτρίωση τών τσιφλικιών. Γι' αυτό τó περιοδικό 'Ελληνική Γεωργία (Γενάρης 1885) κατακρίνει τις νέες αυτές ιδέες : « Άνθρωποι άγνοούντες όλοτελώς τούς οικονομικούς όρους της ποικίλης άγγείου παραγωγής, διότι είδαν τούς Παριάους ή τó Λον-

Είναι ή εποχή πού ή άστική τάξη προετοιμάζεται νά δώσει άποφασιστική μάχη μέ τά τ ζ ά κ ι α.

‘Ο ‘Αντύπας, μέ τήν έφημεριδόυλα του ‘Ανάστασις (1900 - 1907), πού έβγαζε στήν Κεφαλλονιά, προσπαθεί νά δώσει λ ύ σ ε ι ς « ρ ι ζ ι κ έ ς » σ’ όλα αυτά τά ζητήματα.

Είναι ένς ούτοπιστής. Ένς φαντασιόκόπος. ‘Ο ριζοσπαστισμός και ό « σοσιαλισμός » του άντανεκλούν τήν άγανάχτηση, τήν άγωνία των μικροαστικών και άγροτικών μαζών, πού μήν έχοντας συνείδηση τής δύναμής τους ζήτουν μεταρρυθμίσεις πού νά πρϋματοποιηθοϋν χωρίς όμαδική δράση κι’ άγώνα.

Μά για νά κατατοπιστοϋμε καλύτερα στή « σοσιαλιστική » δράση τοϋ ‘Αντύπα, πρέπει νά αντιγράψοϋμε έδω τό « π ρ ό γ ρ α μ μ ά τ ο υ ». όπως τό δημοσίεψε στήν ‘Ανάσταση.

« Μ Ε Ρ Ο Σ Α’. Ζητοϋμεν τήν παγκόσμιον έ λ ε υ θ ε ρ ί α ν — ί σ ό τ η τ α — ά δ ε λ φ ό τ η τ α. Θέλομεν ό,τι θέλει ό Χριστός: “οϋκ έστι Έλλην ή ‘Ιουδαίος, οϋκ έστι έλευθερος ή δούλος,, ήτοι θέλομεν τήν κατάργησιν των φυλών και των πατριδών, τήν κατάργησιν των άφέντων και των δοϋλών. Ζητοϋμεν μίαν πατριδα περιλαμβάνουσαν σύμπασαν τήν ανθρωπότητα, μίαν τάξιν ανθρωπων, τήν των εργαζομένων και αδελφών, απολαμβάνόντων ίσα δικαιώματα και έχόντων τά αϋτά καθήκοντα. Ζητοϋμεν τήν κατάργησιν τοϋ κληρονομικοϋ δικαιώματος και άνακηρύττομεν ως υπέρτατον νόμον τήν καθολικήν έργασίαν, τό καθολικόν καθήκον, τό καθολικόν δικαίωμα. ‘Αναγνωρίζομεν αρμόζοντα τῷ ανθρώπῳ προνόμια τά: εργασίαν — αίσθημα — ικανότητα. ‘Αναφωνοϋμεν: Ζήτω ό εις και μόνος άρχων Λαός. ‘Η μία και μόνη π ρ ο ν ο μ ι ο υ χ ο ς τάξις των έργατών.

» Μ Ε Ρ Ο Σ Β’. Ζητοϋμεν τήν ανάπτυξιν των παραγωγικών δυνάμεων τής ‘Ελλάδος τήν διάπλσιν και μόρφωσιν των κατοίκων της και τήν περιφεροϋρησησιν των δικαιωμάτων τοϋ Έλληνισμοϋ. Ζητοϋμεν και κατάργησιν όλων των φόρων, οϋτινες βαρύνουσι τās εργατικές τάξεις και δη των βαρυνόντων τά είδη πρώτης ανάγκης. Ζητοϋμεν τήν φορολογίαν τοϋ κεφαλαίου και τοϋ εισοδήματος και δη ταύτην θέλομεν προοδευτικήν, ήτοι όσον μεγαλύτερον τό κεφάλαιον και τό εισόδημα τόσον αυξάνουσιν τήν φορολογίαν. Ζητοϋμεν νόμους προστατευτικούς διά τās εργαζομέ-

---

δινον, έπίστευσαν ότι είναι εις κατάστασιν νά μς δώσωσι πρακτικωτέρας συμβουλές και περί γεωργίας . . . ».

νας τάξεις και προπάντων τὰς χειρωνακτικὰς, νόμους περιορίζοντας τὰς ἐργασίμους ὥρας, καθορίζοντας τὸ ἡμερομίσθιον και ἰδρύοντας ἰδιαίτερα ταμεῖα συντάξεως διὰ τοὺς καθισταμένους ἀνικάνους ἐργάτας εἴτε ἐκ τῆς ἡλικίας, εἴτε ἐκ τῆς ἀσθενείας, εἴτε ἐκ τραύματος. Νόμους ἐξασφαλίζοντας προστασίαν εἰς τὰς θυγατέρας και τὰ τέκνα τῶν ἐργατικῶν τάξεων. Ζητοῦμεν περιορισμὸν τῶν ὑπερόγκων, ἀναλόγως τῶν πόρων τῆς χώρας, μισθῶν και παροχῶν και δωρεῶν ἀπὸ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου μέχρι τοῦ Οἴκου τοῦ Γραφέως. Ζητοῦμεν τὴν κατάργησιν τῆς Σταφιδικῆς Τραπεζῆς και τῆς παρακρατήσεως. Ζητοῦμεν ἵνα τὰ ἑδάφη τῆς Θεσσαλίας, τὰ ἀνήκοντα εἴτε εἰς τὸ Δημόσιον, εἴτε εἰς τοὺς τοιφυλικιούχους, διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς ἐργατικούς πληθυσμούς ἀποζημιωνομένων και τοῦ Δημοσίου και τῶν τοιφυλικιούχων διὰ δόσεων εἰς ἃς νὰ δύνανται ν' ἀνταποκρίνωνται. Ζητοῦμεν ἵνα ὅλαι αἱ περιουσίαι τῶν Μονῶν διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς ἐργατικούς πληθυσμούς τῶν μερῶν εἰς ἃ ἀνήκουσιν αὗται. Ζητοῦμεν τὴν κατὰ ρ γ η σ ι ν τ ῆ ς σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ῆ ς θ ἡ τ ε ί α ς ἐ ν τ ε λ ῶ ς, δυναμένων τῶν πολιτῶν νὰ γυμνάζωνται κατὰ τὸ ἀμερικανικὸν σύστημα. Ζητοῦμεν νὰ καταργηθοῦν αἱ Νομαρχίαι και ἕκαστος Δημὸς νὰ αὐτοδιοικῆται κατὰ τὸ Ἑλβετικὸν σύστημα. Κηρυσσόμεθα ὑπὲρ τῆς πλήρους ἀποκεντρώσεως. Ζητοῦμεν ἵνα τροποποιηθῇ τὸ δικηγορικὸν σύστημα, ἥτοι ὁ δικηγόρος νὰ εἶναι ὑπάλληλος ὑποκείμενος εἰς ἔλεγχον, ἵνα παύσωσιν αἱ κλοπαὶ και τὸ δικηγορικὸν γδύσιμον κατὰ τῶν χωρικῶν και τῶν ἐργατῶν προπάντων. Ζητοῦμεν ἐν γένει ὅλας τὰς συνθήκας ἐκείνας, ἃς ἐπιτρέπει τὸ καθεστῶς και δι' ὧν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ γίνῃ εὐκατάστατος, ἀνεξάρτητος, θὰ ἐξασφάλισι δὲ τὰ δικαιώματά του· αὗται δὲ αἱ συνθήκαι εἶναι ὅσα ἀνωτέρω ζητοῦμεν και ὅσα θὰ ζητήσωμεν ἐν καταλλήλῳ τόπῳ και χρόνῳ (σημ. ἄνωσε τὸ κοινοβούλιον).

» Μ Ε Ρ Ο Σ Γ'. Τὰ μ έ ς α δι' ὧν ζητοῦμεν τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἡμετέρου προγράμματος εἶναι ἡ θ ι κ ῆ ἐ π α ν ά σ τ α σ ι ς, ἥτις ἐπιτευχθήσεται διὰ τῆς δι δ α σ κ α λ ί α ς, διὰ τῆς δ η μ ο σ ι ο γ ρ α φ ί α ς, διὰ τῶν δι α λ έ ξ ε ω ν, διὰ τῆς α ὑ τ ο θ υ σ ί α ς και τῆς θ ε λ ή σ ε ω ς. Οἱ ἀκολουθοῦντες ἢ συμφωνοῦντες μὲ τὰς ἀρχὰς ταύτας ὀνομάζονται κ ο ι ν ω ν ι σ τ α ἰ — ρ ι ζ ο σ π ά σ τ α ι, τὸ δὲ κόμμα τοῦτο κ ο ι ν ω ν ι σ τ ι κ ὸ ν — ρ ι ζ ο σ π α σ τ ι κ ὸ ν.»

Ἐνὰ προσεχτικὸν διάβασμα τοῦ παραπάνω « προγράμματος » μὰς δίνει νὰ καταλάβουμε πόσο ο ὑ τ ο π ι κ ὸ ς ἦταν ὁ « σοσιαλισμὸς » τοῦ Ἀντύπα

Ἐπειτα, ὅπως και ὁ Καλλέργης, καθόλου δὲν κάνει λόγο γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως και γιὰ τὴν πάλιν τῶν τάξεων, παρὰ πιστεύει πῶς μὲ τὸ δ ι α φ ω τ ι σ μ ὸ, μὲ « ἠθικά » και « προπαγανδιστικά » μέσα θ' ἀλλάξει ἡ κοινωνία.

Γι' αυτό στά γραψίματά του, στους λόγους του, στις διαλέξεις του φώναζε για την ή θ ι κ ή έ π α ν ά σ τ α σ η.

Το Ιστορικό του όμως περιβάλλον συγχωρούσε τις αντιφάσεις αυτές. Γιατί ό έθνικός άγώνας της Κρήτης, σάν άπελευθερωτικό κίνημα πού ήταν, είχε τις συμπάθειες όλων των σοσιαλιστών και προοδευτικών διανοούμενων της Εύρώπης.

Ίσαμε τά 1906 ή δράση του Άντύπα περιορίζεται κυρίως στο διαφωτισμό των έ ρ γ α τ ι κ ώ ν μ α ζ ω ν στην Κεφαλλονιά¹, στην Άθήνα και στον Πειραιά. Άπό τά 1906 όμως άφήνει τους έργάτες και γίνεται ό σημαιοφόρος του ά γ ρ ο τ ι σ μ ο ύ.

Πηγαίνει στη Θεσσαλία και εκεί (στην περιφέρεια της Λάρισας) άρχίζει μιάν έντονη άγροτική δράση. "Αν και είναι διορισμένος έπιστάτης στο τσιφλίκι του μπάρμπα του Σκιαδαρέση, πού ήταν άγορασμένο συντροφικά με τό Μεταξά, δέν ξεχνάει τις ιδέες του. Κάθε μέρα έκανε περιοδείες στά γύρω τσιφλίκια (περιφέρεια του Πυργετού) και προπαγάνδιζε την ά π α λ λ ο τ ρ ί ω σ η των τσιφλικιών, όχι δέδαια χωρίς άποζημίωση, αλλά την « παραχώρησιν τούτων εις τους γεωργούς κατόπιν δικαίας και λογικής άποζημιώσεως των τσιφλικούχων ».

Ή άγροτική αυτή προπαγάνδα του Άντύπα άνάγκασε τους

Ρόκκος Χοϊδάς

1. Στην Κεφαλλονιά είχε ιδρύσει και λαϊκό άναγνωστήριο, "Η Ισότης. Στις έκλογές μάλιστα του 1906 παραλίγο νά θγει και βουλευτής. Οι κυριότεροι συνεργάτες του ήταν ό ράφτης Σπ. Άρσένης, ό διάκος Ι. Κονιδάρης, ό Άρτουλάρης και ό Καγγελάρης (καλόγερος αυτός) άπό τη Σάμη — ένας άγρότης μ' έπαναστατική ιδιοσυγκρασία.

τοιφλικάδες νά σκεφτοῦν γιά τὸ ξεπάστρεμά του. Πρῶτα προσπάθησαν νά τὸν τρομοκρατήσουν. Μέσῳ τῆς Νομαρχίας τοῦ γίνανε « συστάσεις » νά πάψει τὴν προπαγάνδα του, καθὼς καὶ « παρατηρήσεις » ἀπὸ τὴν ἀστυνομία. Ὁ Ἀντύπας ὅμως δὲν ἦταν ἀπὸ κείνους ποὺ τρομοκρατιόταν εύκολα. Γι' αὐτὸ δάλλαξε τὸν ἐμπιστό τους Ἰωάννη Κυριακὸ καὶ τὸν δολοφόνησε τὸ 1907, τὴ νύχτα στὶς 9 τοῦ Μάρτη ¹.

Στὴν Κεφαλλονιά κι' ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Ἀντύπα ἡ μικροαστικὴ κι' ἀγροτικὴ μάζα ξεκολουθοῦσε νά ἀριστερίζει ². Λίγο πολὺ μάλιστα καὶ στ' ἄλλα νησιὰ παρατηρήθηκε ἴσαμε τὰ 1912 ἕνας ριζοσπαστικὸς δημοκρατισμὸς ³ μὲ « σοσιαλιστικὴ μίσκὰ ».

Μὲ τὸν Ἀντύπα κλείνει ἡ πρώτη περίοδος τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος στὴν Ἑλλάδα.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ ὅσα εἶπαμε πιὸ πάνω πρέπει νά σημειώσουμε πὼς ὅσο μικρὴ κι' ἂν ἦταν ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη, συνοδεύτηκε καὶ μὲ ἀνάλογη ἀνάπτυξη τοῦ προλεταριάτου, ποὺ παρ' ὅλα τὰ παραστρατήματά του εἶναι ἡ νέα τάξη, ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά συνδέεται μὲ τὴν πιὸ προχωρημένη μορφή τῆς οἰκονομίας κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀρχίζει νά παίζει τὸν ἱστορικὸ της ρόλο.

Πρέπει ἀκόμα νά προσθέσουμε πὼς στὰ χρόνια αὐτὰ συμπαράστατης γενεῖς τοῦ καταπιεζόμενου λαοῦ καὶ εἰδικὰ τοῦ προλεταριάτου ἦταν ὁ Ρόκκος Χοῦδᾶς, πρῶτην ἀνώτερος δικαστικὸς καὶ

1. Κοίτα περισσότερες πληροφορίες γιά τὴ δράση τοῦ Μ. Ἀντύπα σὲ ἀρθρο μου, « Ἀντύπας » στὴ Σοσιαλιστικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (ἐκδόση « Ἀκαδημαϊκοῦ ») 1928, σ. 36 - 37, καὶ γιά τὴ δολοφονία του τὸ φυλλάδιο *Τὰ τῆς δολοφονίας τοῦ Μαρίνου Ἀντύπα*, Ἀθῆναι 1908.

2. Στὶς βουλευτικὰς ἐκλογὰς τοῦ 1910 ὁ Δρακούλης βγήκε βουλευτὴς ὡς σ ο σ ι α λ ι σ τ ῆ ς. Ἐπίσης κι' ὁ Ν. Μαζαράκης κι' ὁ Κ. Δασοῦτης ποὺ ἦταν ἀπομνηστεῖς τοῦ Ἀντύπα. Ὁ Ν. Μαζαράκης μάλιστα ἔβγαλε στὰ 1912 καὶ μίαν ἡμερησίῳδα μὲ τὸν τίτλο *Φωστήρ*, μὲ σοσιαλιστικὴ καὶ φιλελεύθερη ἀρθρογραφία.

3. Στὰ 1911 σημειώθηκε μιὰ ἀγροτοεργατικὴ καὶ μικροαστικὴ ἐξέγερση στὴν Κεφαλλονιά. Πιάστηκε μάλιστα καὶ φυλακίστηκε κι' ὁ διάκος Ι. Κονιδάρης, ποὺ ἀπὸ τὸν ἀμδωνα τῆς ἐκκλησίας ἔκανε μίαν οὐτοπιστικὴ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα. Στὸ πρόσωπο τοῦ διακὸν Κονιδάρη ὁ ἄ ν τ υ π ι κ ὸ ς σοσιαλισμὸς παρουσιάζει τὴν τελευταία του ἀναλαμπή γιά νά σῇσαι ὕστερα ὀριστικά.

πολιτευτής (εγῆκε δυὸ τρεῖς φορές βουλευτής). Ἦταν ὄχι μόνο συνεπὴς κι' ἀδιάλλαχτος δημοκράτης, ἀλλὰ καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ. Συνεργάστηκε στὸ πολιτικοσατιρικό περιοδικὸ *Ραμπαγᾶς* τοῦ φίλου του Κλεάνθη Ν. Τριαντάφυλλου, ποὺ ἐγῆκε τὸ 1878¹ καὶ χτύπησε ἀλύπητα τὴν ἐθνοκαπηλεία καὶ τὴ φυλοκρατία πολιτικῶν τῶν κομμάτων.

Ὁ Τριαντάφυλλος, ὅπως κι' ὁ Χοῦδᾶς, συμπονᾷ τὸ γεωργό καὶ τὸν ἐργάτη καὶ μὲ τὶς χορδὲς τῆς λύρας του τοὺς ὕμνει καὶ τοὺς παραστέκει. Κι' ἀκόμα ρίχνει φαρμακερὰ βέλη ἐνάντια σ' ἐκείνους ποὺ ἐκμεταλλεύονταν τὶς λαϊκὲς μάζες. Ὅμως ἡ σάτιρά του τὸν ὁδήγησε στὶς φυλακὲς. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὸ Χοῦδᾶ, ποὺ πέθανε σὰ μπουντρούμια

Κλεάνθης Τριαντάφυλλος

τῆς φυλακῆς τῆς Χαλκίδας². Οἱ δυὸ αὐτοὶ ἀγωνιστές, ὅσο κι' ἂν δὲ σήκωσαν φανερά τὴ σημαία τοῦ σοσιαλισμοῦ, στάθηκαν ὅμως πρόμαχοι τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ καὶ δώσανε καὶ τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ τὸν φωτίσουν καὶ νὰ τὸν ξυπνήσουν.

1. Τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ *Ραμπαγᾶ* πρωτοκυκλοφόρησε στὶς 18 Αὐγούστου 1878. Ἐκδότες του ἦταν ὁ Κλ. Τριαντάφυλλος κι' ὁ Βλ. Γιαβριηλίδης, ποὺ ἀργότερα ἀποχώρησε κι' ἔβγαλε τὸ 1880 τὴν πολιτικοσατυρική ἐφημερίδα *Μὴ Χάνεσαι*.

2. Ὁ Κλ. Τριαντάφυλλος αὐτοχτόνησε στὸ σπίτι του στὶς 25 τοῦ Μᾶη τοῦ 1889.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΙ

ΟΠΩΣ ΕΙΔΑΜΕ, από τὰ 1908 ἡ κοινωνικὴ διεισροποίηση πήρε γοργότερο ρυθμό. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ μικροαστικὲς μάζες στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά ὑποφέρανε κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ἐργάτες ἀρχισαν νὰ ξυπνοῦν καὶ μὲ τὸ δπλο τῆς ἀπεργίας νὰ ζητοῦν καλυτέρευση τῆς θέσης τους.

Ἔτσι ἡ κατάσταση σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα παρουσιαζόταν πολὺ ἀνήσυχη. Ἐξάλλου ἡ Τουρκικὴ Ἐπανάσταση (1908), τὸ κρητικὸ ζήτημα καὶ οἱ ἀπειλὲς τῶν Νεότουρκων εἶχαν ἀφυπνίσει τὴν ἀστική τάξη ποὺ στὰ χρόνια αὐτὰ δρiscόταν σὲ οἰκονομικὸ ὄργανμό.

Παράλληλα τὸ μεγάλο κεφάλαιο ἀρχισε νὰ ἐκδηλώνει τάσεις γιὰ τὴν ἐκδιομηχανοποίηση τῆς χώρας, γιὰτὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀπὸ τὴν ἀπαθλίωση τῶν ἀγροτῶν κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὸ πλά-
τεμα τῶν καταναλωτικῶν ἀγορῶν, δημιουργήθηκαν οἱ κατάλληλοι ὁροι γιὰ τὴ συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου καὶ τὴν ἔδρυση βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἔνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους πειραιῶτες βιομήχανους, ὁ Α. Οἰκονομίδης, μιλώντας στὴν *Ἐταιρεία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς*¹ (συνεδρία 7 Μαΐου 1916) γιὰ τὸ ζήτημα τῆς προστασίας τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας μαζί μὲ ἄλλα τονίζει :

« Πρὸ τριακονταετίας, ἂν ἐξαιρέση τις τὰς μεταλλευτικὰς ἐργασίας τοῦ Λαυρίου, οὐδεμία ἀξία λόγου βιομηχανία ὑπῆρχεν ἐν

1. Ἰδρύθηκε στὰ 1915 - 1916. Ἰδρυτὲς τῆς ἦταν οἱ Γεώργ. Χριστ. Ζωγράφος, Ἐπ. Χαρίλαος, Κανελλόπουλος, Ἄνδρ. Ἀνδρεάδης, Γ. Κοφινᾶς, Α. Οἰκονομίδης, Κυρ. Βαρβαρέσος, Ἄλ. Παπαναστασίου, Κ. Δεμερτζής, Σ. Βεζανῆς, Ἀρ. Θεοδωρίδης, Σ. Λοβέρδος, Κυπαρ. Στέφανος, Φωκ. Νέγρης.

Ἑλλάδι. Μόλις ἀπο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (1885) ἐδόθη ποιὰ τις ὠθησις πρὸς γένεσιν ἐλληνικῆς βιομηχανίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ προσοχή, ὡς ἄλλως τε εἶναι φυσικόν, ἐστράφη εἰς τὰς ἐκ τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς χώρας ἐξαρτωμένας βιομηχανίας. Διὰ τοῦτο καὶ βλέπομεν πρῶτας ἀναπτυσσομένας τὴν ἐλαιουργίαν, σαπωνοποιεῖν, οἶνοποιεῖν καὶ πνευματοποιεῖν . . . Ἀπὸ τοῦ 1905 καὶ ἐντεῦθεν, ὅμοια τῇ ἐμφανίσει τῶν σημείων τῆς ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ῆ ς ἐ ξ υ γ ι ἄ ν σ ε ω ς τ ῆ ς χ ῶ ρ α ς , παρατηρεῖται καὶ τὰς τῆς πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἐν Ἑλλάδι τῆς μεγάλης βιομηχανίας . . . »¹

Καὶ παρακάτω ὁ ἴδιος προσθέτει :

« Τῷ 1910 τέλος, ἐπὶ κυβερνήσεως Βενιζέλου, ἰδρύνθη τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας, εἰς οὗ τὴν Ἱδρυσιν συνετέλεσαν αἱ ἀδιάκοποι ἐνέργειαι τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Βιομηχάνων καὶ Βιοτεχνῶν καὶ αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἀ' Πανελληνίου Συνεδρίου Γεωργίας, Βιομηχανίας καὶ Ἐμπορίου (Νοέμβριος 1909), . . . τῷ 1909 ἰδρύεται ἡ πρώτη μεγάλη καθαρῶς βιομηχανικὴ ἐπιχειρήσις τῶν ὀξέων καὶ λιπασμάτων μετ' ἀρχοῦ ἀρχικῶς περιορισμένον, ἀλλὰ κατόπιν εὐφυνθὲν οὐσιωδῶς, ἔνεκα τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων. »²

Μέσα ὅμως στὰ λαϊκὰ καὶ μικροαστικὰ στρώματα εἶχαν γίνει μεγάλες ζυμώσεις πρὸς ἐκδηλώνονταν μετ' ἐντονη ἀποδοκιμασίᾳ τῶν κομμάτων. Παντοῦ ἀκούονταν τὰ συνθήματα τῆς ἀλλαγῆς « κάτω ἢ φαυλοκρατία », « ζήτω ἡ ἀνόρθωσις »

Ἄν ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὶς ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας πρὸς εἶχαν τὴ μεγαλύτερη κυκλοφορία στὰ χρόνια 1906 - 1909 θὰ ἴδομε πὼς τὸ πολιτικὸν βαρόμετρο προμηνύσει θύελλα.

1. « Πρακτικὰ τῶν συζητήσεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς », Ἀθῆναι 1917, σ. 115 - 117.

2. Στὰ 1911 - 1912 ἰδρύθησαν 66 νέες βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις μετ' 230 ἑκατομμύρια δραχμῆς κεφάλαια. Μὰ καὶ ἀπὸ τὰ 1907 ἴσχυε τὰ 1912 παρατηρήθηκα μεγάλη πρόοδος στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ βιομηχανία. Μὰ τίς ὑπάρχουσες στατιστικὰς πληροφορίες (ὅχι ἀπόλυτα σωστές, γιατί στὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν ὑπῆρχε ὀργανωμένη στατιστικὴ ὑπηρεσία) τὸ 1907 ἀσχολούνταν στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ βιομηχανία τὰ 36, 7 τοῦ πληθυσμοῦ, δηλ. 25,6 στὴ βιομηχανία καὶ 11,1 στὸ ἐμπόριο. Ἀκόμα πρέπει νὰ σημειωθῇ πὼς ἡ μετανάστευσις (κυρίως στὴν Ἀμερικὴ) ἄρχισε νὰ σταματᾷ ἀπὸ τὸ 1906, καὶ αὐτὸ γιατί ἀνοίξαν οἱ δουλειαὶς ἐστὶν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀκρόπολις, πού τότε ἦταν ἡ πιό προοδευτική ἐφημερίδα, στὰ ἄρθρα της ἐκφράζει τίς ἀντιφάσεις κι' ἀντιθέσεις τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας στή μεταβατική αὐτὴ περίοδο. Τὸ ἐγερτήριο σάλπισμά της ἔταν : Εἰ ρ η ν ι κ ῆ ἑ π α ν ά σ τ α σ η γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον, γιὰ μιὰ νέα Ἑλλάδα, γιὰ τὸ γκρέμισμα τῶν παλιῶν τζακιῶν, γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, γιὰ τὴν καλυτέρευση τῆς θέσης τοῦ ἀγρότη καὶ τοῦ ἐργάτη.

Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἄρθρα τοῦ (φ. 22 τοῦ Μάη 1909) ὁ διευθυντής τῆς Βλάσης Γαβριηλίδης ἔγραφε :

« Ἀλλὰ τώρα ἐντός τοῦ Κράτους ὑπάρχουν ἄλλες τάξεις, ἄλλα στρώματα κοινωνικά, ἄλλα συμφέροντα, ἄλλα ἰδεώδη, ἀν θέλετε ἄλλα ἥθη, ἄλλη ἠθική. Ἴσως καὶ ἄλλη μορφή γλώσσης ἀκόμη, ἴσως καὶ ἄλλη συνείδησις θρησκευτικῆς οὐσιαστικωτέρας, χριστιανικωτέρας, εὐαγγελιωτέρας, τὰ ὅποια ὅλα αὐτὰ θέλουν νὰ ἐκτοπίσουν τὴν ὀλιγαρχίαν, ἢ ὅποια διέφθειρε, ἐφθάρη, ἐξηντλήθη καὶ ἀδυνάτισε, διὰ νὰ ἰδοῦν καὶ αὐτὲς (σ η μ . οἱ ἄλλες τάξεις) ἥλιον, διὰ νὰ σχηματίσουν ἄλλο κράτος, μὲ ἄλλο δίκαιον, ὅχι τὸ γενιτσαρικὸν ἢ τὸ δίκαιον τῶν οἰκοπεδοφάγων, ἄ λ λ α σ ύ ν ο ρ α , ἄ λ λ α σ ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ᾶ ς σ χ έ σ ε ι ς , ἄλλας δυνάμεις, ἄλλας προόδους, ἄλλας μεταβολάς . . . »

Καὶ συνεχίζει :

« Ἡ Εἰρηνικὴ Ἑπανάστασις πρόκειται λοιπὸν νὰ ἐκτοπίσῃ τὴν κ ρ α τ ο ὕ σ α ν δι ε φ θ α ρ μ έ ν η ν ὀ λ ι γ α ρ χ ί α ν , διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχουν συμφέροντα ἀγροτικά, οὔτε συμφέροντα ἐμπορικά, οὔτε συμφέροντα βιομηχανικά, οὔτε συμφέροντα κτηματικά, οὔτε συμφέροντα ἐξυγιάνσεως καὶ ρωμαλώσεως τῆς φυλῆς, οὔτε συμφέροντα ἐθνικά, οὔτε ἀνάγκαι στρατοῦ καὶ στόλου πραγματικοῦ . . . »

Ἀκόμα ἀναγνωρίζει καὶ τὴν πάλιν τῶν τάξεων :

« Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν παρὰ ὁ ἀγὼν τῶν τάξεων καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ ζητοῦμεν τὴν Εἰρηνικὴν Ἑπανάστασιν. Ὅταν λέγωμεν δτι τὸ Κράτος εἶναι ὁ ἔχθρος, ταυτίζομεν τὸ Κράτος μὲ τὴν κρατοῦσαν τάξιν. Ἡ ὁποία εἶναι ἡ τάξις τῆς ὀλιγαρχίας τῆς ἐλκούσης μὲν τὸ γένος ἀπὸ τοὺς πολεμιστὰς τοῦ Εἰκοσιένα, περιλαμβανοῦσης δὲ ἐντὸς αὐτῆς ὅλα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα κατ' ἀνάγκην, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀποτελούντων τὰ Κράτη, ἔπρεπε νὰ ὑπαισθῇθουν εἰς αὐτὴν τὴν κρατοῦσαν τάξιν καὶ ὑπαισθῇθον. »

Στὴν Ἀκρόπολιν ἐξάλλου ὁ νεαρὸς τότε λόγιος Σπύρος Μελάς δημοσίευσεν τὸ 1907 τὸ μυθιστόρημά του *Γεροντοκόρη*, ὅπου ἔδινε

δυνατές περιγραφές της κατάστασης των εργαζόμενων και ύψωνε τη φωνή του για τούς καταπιεζόμενους.

Ο Μελᾶς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σὲ πολλὰ χρονογραφήματά του στὴν ἐφημερίδα Χρόνος προπαγάνδιζε τὸ σοσιαλισμό. Ἀκόμα ἀνακατεύτηκε καὶ στὴ συνδικαλιστικὴ κίνηση καὶ μὲ διαλέξεις καὶ ἄρθρα του προσπάθησε νὰ τραβήξει τὰ ἐργατικά σωματεία ἀπὸ τὶς συντεχνιακὲς ἐνώσεις.

Σ' ὅλες σχεδὸν τὶς πόλεις τὸν ἴδιο καιρὸ ὑπῆρχαν πολλοὶ ποὺ προπαγάνδιζαν « νέες » ἰδέες καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἱδρῦσουν νέα κόμματα.

Στὸ Βόλο ὁ δικηγόρος Σοφοκλῆς Τριανταφυλλίδης μὲ τὴν ἐφημερίδα του Πανθεσσαλικὴ κατακεραύνωνε τὰ παλιὰ κόμματα — τὰ τζελιγκάτα, ὅπως τὰ ἔλεγε — καὶ ἀγωνιζόταν νὰ φτιάσει δικό του φιλαγροτικὸ καὶ ριζοσπαστικὸ κόμμα. Στὴ Ναύπακτο τὴν 1 τοῦ Μάη 1910 ἱδρύθηκε ὁ Ριζοσπαστικὸς Σύνδεσμος « Ἀνάστασις » μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Στ. Σταματίου, τοῦ Ι. Φαρμάκη, τοῦ Ν. Σισμάνη, τοῦ Χρ. Πάτση καὶ τοῦ Α. Καλαντζοπούλου μὲ πρόγραμμα « ἔ θ ν ι κ ὅ , ἀ ν θ ρ ω π ι σ τ ι κ ὅ καὶ κ ο ι ν ω ν ι σ τ ι κ ὅ ». Σ' ἓνα ἀπ' τὰ ἄρθρα τοῦ προγράμματος τοῦ Συνδέσμου αὐτοῦ οἱ ἱδρυτὲς του τονίζανε : « Θὰ ἐργασθοῦμε γιὰ ν' ἀνακουφισθεῖ ὁ κοσμάκης ἀπὸ τὶς τόσες πληγὲς ποὺ τοῦ βρᾶσάνίζουν τὴν ψυχὴ του, καὶ νὰ γλυκαθεῖ ὁ ἐργάτης ὁ σκλάβος, ποὺ τόσο ὑποφέρει δουλεύοντας σὰ σκυλὶ καὶ δὲν ἱκανοποιεῖται ποτέ ».

Ἐπίσης στὴν Πάτρα, στὴν Κόρινθο, στὴν Καλαμάτα, στὸν Πύργο, στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴν Κέρκυρα γίνονταν ἀνάλογες πολιτικὲς ζυμώσεις καὶ ἱδρύνονταν ἀπὸ νέους « πολιτικοὶ σύλλογοι » μὲ προγράμματα λαϊκοριζοσπαστικά.

Ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ παρουσίασαν τὴ μεγαλύτερη δράση ἦταν οἱ κ ο ι ν ω ν ι ο λ ὅ γ ο ι. Οἱ πιδ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν σπουδάσει στὴ Γερμανία. Ἐπηρέασμένοι ἀπὸ τὸ γερμανικὸ σοσιαλισμό, ὅταν γυρῶσαν στὴν Ἑλλάδα κι' ἐγκατασταθῆκανε στὴν Ἀθήνα, ἀποφάσισαν νὰ πολιτευθοῦν.

Μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου, Θεολ. Κουτούπη, Θρασύβουλου Πετμεζᾶ, Παναγιώτη Ἀραβαντινοῦ, Ν. Ἐξαρχόπουλου, Ι. Λυμπερόπουλου, Κ. Τριανταφύλλοπουλου, Ἀλεξ. Δελμούζου, Λουκά Νάκου καὶ Σπύρου Μελᾶ ἱδρύθηκε στὴν Ἀθή-

να τὸ 1908 Κοινωνιολογικὴ Ἑταιρεία, στὴν ὁποία λίγο ἀργότερα πῆραν μέρος καὶ ὁ Π. Σκουριώτης, ὁ Δημ. Σαράτσης, ὁ Σπύρος Κορώνης, ὁ Κυριάκος Βαρβαρέσος, ὁ Ἀλ. Μυλωνάς, ὁ Δημ. Γληνὸς καὶ ἄλλοι.

Τὸ ἱστορικὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Κοινωνιολογικῆς Ἑταιρείας, καθὼς καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς, τὰ ἔχει ἐκθέσει ἀπὸ καιρὸ σὲ μιὰ συνέντευξή του ὁ καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Κων. Τριανταφυλόπουλος. Τῇ συνέντευξῃ αὐτῇ τὴν ἀναδημοσιεύουμε ἐδῶ ὁλόκληρη, γιατί μᾶς δίνει πληροφορίες ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἐργατικὴ καὶ τὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης :

« Ἡ Κοινωνιολογικὴ Ἑταιρεία ἱδρύθη τὸ 1907. Ἀπὸ τὸ Βερολλινον, ὅπου ὑπήρξαμεν σπουδασταί, ἐπανελθόντες ἄλλοι μὲν ἀρχάς, ἄλλοι δὲ τέλος τοῦ 1906, ἡρθάνθημεν τὴν ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς ἐνώσεως πρὸς καλλιέργειαν τῶν οἰκονομικῶν καὶ νομικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου λαϊκῆς διαφωτίσεως. Ἡ ὁμὰς ποὺ τὴν ἱδρυσε περιελάμβανε τοὺς : Α. Παπαναστασίου, Π. Ἀρχαγιαννίδου, Θ. Πετμεζᾶν, ἐμὲ καὶ Α. Δελμοῦσον, ὅστις εἶχε σπουδάσει εἰς Λειψίαν παιδαγωγικά καὶ ἐνωρὶς συνεδέθη ἐδῶ μαζί μας. Τὸ καταστατικὸν ἦτο λιτόν, καθόσον ὁ ἐνθυμοῦμαι εἶχαμεν λάβει ὑπ' ὄψιν τοὺς σκοποὺς τῆς ἀγγλικῆς Ἑταιρείας (Φαβιανῆς), περὶ ἧς εἶχε δημοσιευθῇ μικρὰ ἀντακρίσεις ἀπὸ κάποιον παρ' ἡμῶν εἰς τὸν *Καλλιτέχνην*, τὸ περιοδικὸν τοῦ Βώκου

» Δημοσίαν ἐμφάνισιν ἐκάμαμεν μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ *Ἐπιθεώρησις τῶν Κοινωνικῶν καὶ Νομικῶν ἐπιστημῶν*. Τὸ πρῶτον τεῦχος ἐξεδόθη κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1908, τὸ δὲ τρίτον ποὺ κλείει τὸν 1ον τόμον, κατ' Αὐγούστον τοῦ 1909, μετὰ τὴν ἐκρηγνῆν, ὡς νομίζω, τοῦ Στρατιωτικοῦ Κινήματος (15 Αὐγούστου 1909)

» Εἰς τὴν πρωμετωπίδα ἀνγράφεται ὅτι " ἐκδίδεται ἐπιμελείᾳ „ τῶν ἀνωτέρω, ἐπὶ πλέον δὲ τοῦ Θ. Κουτουπῆ καὶ Α. Μυλωνᾶ, οἵτινες εἶχαν ἐπανέλθει ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἀπετέλεσαν μέλη τῆς ὁμάδος. Ὅτι τὸ περιοδικὸν εἶναι ὄργανον τῆς Κοινωνιολογικῆς Ἑταιρείας δὲν λέγεται, ἀλλὰ προαναγγέλετο εἰς ἀγγελίαν.

» Ἄλλη δημοσίᾳ ἐμφάνισις ὑπῆρξεν ἡ σύγχρονος πρὸς τὴν δημοσίευσιν τοῦ 1ου τεύχους καταχώρισις τοῦ ὑπὲρ τοῦ Κωστῆ Πα-

λαμπά Μανιφέστου εις τὴν ἐφημερίδα τῶν Δικηγόρων Δικαιοσύνη (24 Μαΐου 1908), ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο ὑπογραφόμεθα ἀτομικῶς οἱ ἱδρυταὶ τῆς Ἑταιρείας, ἐπὶ πλέον δὲ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανελθὼν Μυλωνας. Ὁ λόγος δι' ὃν δὲν ὑπογραφόμεθα ὡς Κοιν. Ἑταιρεία ἦτο διότι ἠθέλαμεν νὰ μαζεύσωμεν πολλὰς ὑπογραφάς, ὡς Ἑταιρεία δὲ θὰ ἦτο τοῦτο ἀδύνατον, διότι ἐν τῷ μεταξὺ αὕτη ἦτο κοινὸν μυστικὸν καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπαναστατικὸν σωματεῖον. Μόλα ταῦτα εἰς μόνον ἐκτὸς τῆς Ἑταιρείας ἱστάμενος τὸ ὑπέγραψεν, ὁ δικηγόρος Ἀντώνιος Γαζής, ὁ πρὸ διετίας ἀποθανὼν ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας.

» Ἐκφράσεις τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥς μετείχεν ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ Οἰκ. Ναυτικοῦ ὁ Θαλῆς Κουτούπης, ἐπεδιώξαμεν ἐπαφὴν μετὰ τῶν διευθυνόντων καὶ πρὸς τοῦτο συνηντήθημεν μὲ τὸν ἀρχηγὸν Ζορμπᾶν (ἀρχὰς Σεπτεμβρίου 1909), εἰς ὃν ἐξεθέσαμεν τὰς γνώμας μας, περιλαμβανομένης εἰς τὸ ὑποβληθὲν αὐτῷ εἰς πλείονα ἀντίτυπα ὑπόμνημα ὑπὸ τὸν τίτλον « Τί πρέπει νὰ γίνη », χρονολογίας 29 Αὐγούστου 1909 καὶ ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινωνιολογικῆς Ἑταιρείας. Οἱ ἐμφανισθέντες καὶ συζητήσαντες μὲ τὸν Ζορμπᾶν εἰμεθα ὁ Παπαναστασίου, ὁ Ἀραβαντινός, ὁ Πετμεζᾶς, ἐγὼ καὶ ὁ Μυλωνας, ἰσως καὶ ὁ Δελμούζος. Ἄν δὲν ἦλθεν, εἶναι διότι θὰ ἔλειπεν εἰς Σάλωνα.

» Τὸ ὑπόμνημα δὲν ἐκυκλοφόρησεν, ἐδόθη ὅμως ὁρμώτερον εἰς τὸν Ἑλ. Βενιζέλον κατὰ τὴν πρώτην ἀφίξιν του. Προσθέτω δτι ὁ Ζορμπᾶς δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀντιληφθῇ τὸ πρόγραμμα. Τὸ μόνον ποὺ ἐπροκάλεσε συζήτησιν ἦτο τὸ ζήτημα τοῦ Βασιλέως, ἐνθυμοῦμαι δὲ δτι ἐδήλωσεν: Ἄν φταίωμεν ἡμεῖς, θὰ φύγωμεν, ἂν ὁ Βασιλεὺς, θὰ φύγῃ αὐτός.

» Ἐπειδὴ ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος εὗρισκεν ἀντίδρασιν εἰς τὸν Βόλον, ὅπου ὑπῆρχεν ὠργανωμένη σοσιαλιστικὴ κίνησις, συνεννοήθημεν καὶ ἐπῆγα ἐγὼ μὲ τὸν Πετμεζᾶν καὶ ὠμιλήσαμεν ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου (9 ἢ 10 Σεπτ. 1909). Ἐκεῖ ἐκάμαμεν λόγον περὶ σοσιαλισμοῦ, ἐμφανίσαντες τὴν Ἑταιρείαν, ἐξ ὀνόματος τῆς ὁποίας ὠμιλοῦσαμεν, ὡς ἀκολουθοῦσαν τὸν ἀναμορφωτικὸν (ἀντίθεσις: ἐπαναστατικὸν) σοσιαλισμόν. Οἱ λόγοι ἐδημοσιεύθησαν ἐν ἐκτάσει εἰς τὰς ἐγγχωρίας ἐφημερίδας, ἰδίᾳ εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

» 'Η επίδρασις ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος ὡς λαϊκῆς ἐπαναστάσεως ἦτο καταφανὴς εἰς τὴν ὑποδοχὴν, τῆς ἐτύχομεν, διότι ἐμείνκαμεν ἐκεῖ 4-5 ἡμέρας.

» Ἐκτοτε ἐχρονολογοῦντο αἱ σχέσεις μας μετὰ τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Βόλου, ὅπου μαζί μετὰ τὸ βραδύτερον συσταθὲν Πρώτου σχολεῖον θηλέων ὑπὸ τὸν Δελμοῦζον κατέληξεν ἐν ἔτει 1914 εἰς τὴν Δίκην τοῦ Ναυπλίου, ὅπου φαίνεται ὅλη ἡ δρᾶσις του καὶ ἡ ἀντίδρασις ποὺ ἐγέννησεν εἰς ὅλην τὴν Θεσσαλίαν. Εἰς τὴν δίκην παρέστην ὡς συνήγορος, ὑπῆρξα δὲ καὶ κατὰ τὴν προδικασίαν θεράπων δικηγόρος, δημοσιεύσας τὸ φυλλάδιον *Θεὸς καὶ Θέμις*.

» Ὡς πολιτικὸν κόμμα αὐτοτελὲς ἐνεφανίσθη εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς Συνελεύσεως τοῦ 1911. Εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς Συνελεύσεως τοῦ 1910 μετέσχον ὁ Παπαναστασίου καὶ ὁ Ἀραβαντινός, ἕκαστος εἰς τὰς ἐπαρχίας του, ὅπου ὁ πρῶτος εἶχε κόμμα ἀπὸ τὸν πατέρα του (Λεβίδι Μαντινείας), ὁ δὲ δεύτερος ἀπὸ πολλοῦ ἐκαλλιέργει τὴν ὑποψηφιότητά του (Κορινθία), καὶ ὁ Πετμεζᾶς ἐν Ἀττικῇ ὑποδειχθεὶς ὑπὸ τῶν ἐμποροὑπαλλήλων¹.

» Ἐν τῷ μεταξύ εἶχαμεν ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοὺς ἐργάτας, ἰδίᾳ τοῦ Πειραιῶς. Ἐδημοσίευσαν δὲ εἰς ἐβδομαδιαῖα φύλλα, ἰδίᾳ τὸ *Μέλλον*, τὸν *Κοινωνισμὸν* ἄρθρα ὁ Παπαναστασίου καὶ ὁ Ἀραβαντινός². Κατηρχόμεθα συχνὰ κατὰ Κυριακὴν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐκάμαμεν ὁμιλίας εἰς τὸ Ἑργατικὸν Κέντρον. Μίαν φορὰν ὥμιλησε καὶ ὁ Σπύρος Μελάς, χωρὶς νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν ὁμάδα μας.

» Εἰς τὴν Συνέλευσιν τοῦ 1911 ἐξετέθημεν ὑπὸ ἴδιον πρόγραμμα εἰς τὰς ἐπαρχίας μας. Τὸ πρόγραμμα περιλαμβάνετο εἰς πολυσέλιδον φυλλάδιον, τὸ δὲ κόμμα, ὅφ' οὗ τὴν σημαίαν ἐξετέθημεν, ἦτο σοσιαλιστικὸν ἀναμορφωτικόν. Ἐνετάχθημεν εἰς Βενιζελικούς συνδυασμοὺς (ἄλλοι δὲν ὑπῆρχαν τότε), ἀλλὰ διατηροῦντες τὴν αὐτοτέλειάν μας. Ἐκ τῶν ὑποψηφίων τοῦ κόμματος ὁ μὲν Ἀραβαντινός καὶ ὁ Παπαναστασίου ἐγίναν προθύμως δεκτοὶ εἰς τοὺς ἐπισήμους Βενιζελικούς συνδυασμοὺς, ὁμοίως ὁ Πετμεζᾶς ἐδῶ ἄτε ὑποδεικνυόμενος ὑπὸ τῶν ἐμποροὑπαλλήλων καὶ ἐπέτυ-

1. Ἐπὶ τῷ ἔργῳ ὁ Παπαναστασίου καὶ ὁ Πετμεζᾶς, ἀπώτακα ὁ Ἀραβαντινός.

2. Εἰς τὸν *Κοινωνισμὸν* (ἀριθ. 27 τῆς 17 Σεπτ. 1910 ἀ.π.) ἐδημοσίευσεν μεταφράσιν μετὰ σημειώσεων τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ Τουργάν Μπαρὰνφόσκου, Ὁ σύγχρονος σοσιαλισμὸς καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἐξέλιξις.

χον πάντες. Ἐγὼ δὲν ἐγενόμην δεκτὸς εἰς τὸν ὑπὸ τὸν Στράτον ἐπίσημον Βενιζελικὸν συνδυασμὸν Αἰτωλοακαρνανίας ὡς ὑποψήφιος ἄλλου κόμματος, ὅθεν μετέσχον τοῦ ἐτέρου βενιζελικοῦ ἐπίσης συνδυασμοῦ, τοῦ ἀνεπισήμου, ὑπὸ τὸν Δαγκλῆν. Ἐνθυμούμαι ὅτι εἰς τὸ Ἀγρίνιον, ὅπου ὠμίλησα δις καὶ ἐμοίρῃσα τὸ φυλλάδιον, ἐψηφίσθην ὅσον περίπου καὶ ὁ Στράτος. Ἀλλὰ δὲν εἶχομεν καμμίαν συνοχὴν οἱ 12 ὑποψήφιοι, ἔνεκα δὲ τοῦ σοσιαλιστικοῦ κηρύγματος ἦλθα εἰς ῥῆξιν ἐν Μεσολογγίῳ (ὅπου ἐμαυρίσθημεν ἀγρίως) μετὰ τὸν ἐκ Βάλτου συνυποψήφιον Βάλδην, μηχανικὸν μεταλλεῖων. Ἐννοεῖται κανεῖς δὲν ἐπέτυχεν. Ἐκτοτε ἐγὼ δὲν ἀνεμείχθην εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν, ἀφοσιωθείς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπου ἤμην ἥδη ἀπὸ τοῦ 1908 ὕψηγητής.

» Κατὰ τὴν συνέλευσιν τοῦ 1911 ἐνεφανίσθησαν οἱ τρεῖς ὡς ἴδιον κόμμα, ἐλθόντες πλεον ἢ ἄπαξ εἰς ῥῆξιν μετὰ τὸν Βενιζέλον, ἰδίᾳ εἰς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δέωξιν μεγάλης ἀπεργίας τῶν τροχιδορομικῶν, οἵτινες καὶ κατέληξαν εἰς τὸ Κακουργιοδικεῖον ἀθωωθέντες ὑπὸ τῶν ἐνόρκων. Εἶχα παραστή ἐκ μέρους τοῦ κόμματος συνήγορος.

» Αὐτὴ ἡ περίοδος εἶναι ἡ γονιμωτέρα, κατὰ τὴν γνώμην μου, τοῦ κόμματος κοινοβουλευτικῆ δράσεως, ἀλλ' αὕτη μόνον ἀπὸ τὰ στενογραφημένα πρακτικὰ ἔμπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ. Τὰ μέλη ἐν τῇ Βουλῇ ἦσαν τρεῖς, ἄλλοι πλὴν ἐμοῦ εἶχαν ἐκτεθεῖ ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημαίαν ὁ Μυλωνᾶς ἐδῶ καὶ ὁ Ν. Βέης εἰς Τρίκκαλα, ἀλλ' ἀπέτυχον.

» Ὡς εἶπα, τὸ κόμμα ἦτο αὐτοτελὲς καὶ κοινῶς ὠνομάζετο κόμμα τῶν κοινωνιολόγων. Οὕτω τοὺς ἀπεκάλει καὶ ὁ Βενιζέλος ἐν τῇ Βουλῇ. Εἰς τὴν ψήφισιν τῶν ἀναμορφωτικῶν ἐν γένει νόμων δὲν ἀντετίθεντο, ἤσκειν ὁμοῦ σφοδρὰν κριτικὴν πλειοδοτοῦντες καὶ πολλάκις ἐρχόμενοι εἰς σύγκρουσιν, ἰδίᾳ μετὰ τὰ παλαικομματικὰ στοιχεῖα τοῦ Βενιζέλου. Τοῦτο συνέβη ἰδίᾳ εἰς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα (ἐφ' οὗ εἶχε δημοσιεύσει μακρὰν μελέτην ὁ Παπαναστασίου εἰς τὴν Ν. Ἡμέραν) καὶ εἰς τὸ γλωσσικόν.

» Ἀκόμα καὶ κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ὅτε ὁ Παπαναστασίου ἐγένετο Γενικὸς Διοικητὴς τῶν Ἰονίων νήσων καὶ εἶτα ὑπουργὸς τῆς Συγκοινωνίας, ὁ δὲ Ἀραβαντινὸς ἀπεστάλη μετὰ τοῦ κ. Καφαντάρη εἰς Ἀμερικὴν, διετήρησαν τὴν αὐτοτελείαν των,

μετέχοντες ως σύμμαχοι και οὐχί ως φιλελεύθεροι και διά τούτο πάντοτε υποβλεπόμενοι ὑπ' αὐτῶν.

» Ὁ Νάκος συναναστρέφετο μαζί μας και ἠρίσκετο εἰς τήν πορείαν μας, παρέμεινε δμως πάντοτε εἰς τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων, διότι ως κοινωνιολόγος δὲν εἶχε θέσιν εἰς Λεβιάδειαν ὁπου ἐπολιτεύετο. Ὁμοίως, στενὴν ἐπαφὴν εἶχαν μαζί μας ὁ Τοαξίρης ἐκ Βόλου (ἄσχετος πρὸς τὸ ἐκεῖ Ἑργατικὸν Κέντρον), ὁ Κογεβίνας και Ἰδιὰ ὁ Μαβίλης ἐκ Κερκύρας, δουλεύει κατὰ τὴν συνέλευσιν τοῦ 1911.

» Στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπῆρχον και σοσιαλισταὶ εἰς τὴν Ἑταιρείαν ἀπαντῶ ὅτι μόνον ὁ Νάκος και τινες ἄλλοι σοσιαλισταὶ, μεθ' ὧν εἶχαμεν τακτικὰ συνομιλίαις εἰς τὴν μπίραν Γουλιέλμου, ἦσαν πρῶην δρακουλικοί, τότε δὲ μᾶλλον ἐπαναστατικοί.

» Τὸ κόμμα ἐνεφορεῖτο ἀπὸ ἰδεολογίαν σοσιαλιστικὴν πέραν τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὃν ἐπρέσβευε κατ' ἀρχὴν αὐτὸς οὗτος ὁ Βενιζέλος. Ἐπισήμως δὲν ὠνομάσθη τὸ κόμμα σοσιαλιστικόν, ἀλλ' οὐδέποτε ἀπεκρούσαμεν τοιοῦτον χαρακτηρισμόν, ἐφ' ὅσον, ως συνήθως τότε, ὁ σοσιαλισμὸς ἐσυγγέετο ἐξ ἀγνοίας ἢ κακίας μετὸν ἀναρχισμόν. » (ἐφ. Ἑλεύθερος, φ. 25 Ἰουνίου 1945).

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Κοινωνιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀλεξ. Παπαναστασίου τὸ 1909, ἀπ' ἀφορμὴ πού γίνονταν μεγάλες συζητήσεις γιὰ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα και τίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς λαούς, σὲ συνέντευξή του μίλησε σὰ σοσιαλιστῆς :

« Σπουδαῖος κόμπος, τὸν ὁποῖον κατ' ἀρχὴν ὀφείλομεν νὰ λύσωμεν εἶναι τὸ ἐθνικὸν ζήτημα σχετικῶς μετὰ τὸν σοσιαλισμόν. Πολλοὶ φρονεῖν ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ἐχθρὸς τῆς Πατρίδος· ὅπως θὰ ἴδῃτε δὲν ὑπάρχει τίποτε ψευδέστερον ἀπὸ αὐτό. . . Ὁ Ἕλλην σοσιαλιστῆς, κατὰ παρόμοιον τρόπον (δηλαδὴ ὅπως ὁ Γάλλος, ὁ Ἀγγλὸς κλπ.) θέλει και ποθεῖ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλλήνος ραγιά και τὴν θέλει και τὴν ποθεῖ δέδαια θαυύτερα ἀπὸ κἄθε πατριδορήτορα ἐθνικὸ φρονᾶ· θέλει δμως συγχρόνως και τὴν ἀπελευθέρωσιν και τοῦ Βουλγάρου ραγιά και τοῦ Σέρβου και τοῦ Τούρκου. Ὁ Ἕλλην σοσιαλιστῆς, θὰ ζητήσῃ νὰ εὕρῃ εἰς τὸν Βούλγαρον, τὸν Σέρβον και τὸν Τούρκον ἐπαναστάτην, σύμμαχον και ὄχι ἐχθρόν. Θὰ τὸ θεωρήσουν αὐτὸ ἀπλοϊκό-

τητα και οὐτοπία μερίκοι. Ἀντὶ ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς γενικὰ θὰ περιορισθῶ ν' ἀναφέρω τοὺς Βουλγάρους, τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν θαρσύνους καὶ οἱ ὅποιοι προηγέθησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι δταν ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς, δηλητηριασμένος ἀπὸ τὴν φωνὴν τῶν δημοσιεύσεων τῶν ἐθνικοφρόνων, ἐλύσσα καὶ ἐμίνετο κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βουλγαρίας, τὸ μικρὸν Βουλγαρικὸν Σοσιαλιστικὸν Κόμμα ἀντετάχθη ἡρωϊκὰ κατὰ τοῦ ὄγκου καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ λαοῦ καὶ ἐπλήρωσε μὲ τὸ αἷμα του τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν — πέντε νέοι σπουδασταὶ ἔπεςαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκείνον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Δὲν εἶναι λοιπὸν οὐτοπία ἢ συνεννόησις. » (ἐφ. Πατρίς, φ. 17 Φεβρ. 1909).

Ἐνῶ ὅμως γινόταν τόσος λόγος γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους, τοὺς δημοσιογράφους καὶ τοὺς διανοοῦμενους, δὲν ὑπῆρχαν ἐργάτες σοσιαλιστὲς ποὺ νὰ προπαγανδίζουν τὸ σοσιαλισμὸ μέσα στὰ ἐργοστάσια καὶ στὰ ἐργατικὰ σωματεία.

Οἱ παλαιοὶ σοσιαλιστὲς καὶ ἀναρχικοὶ Ἡρακλῆς Ἀναστασίου, Νάγος, Πλοῦμος, Ἀδριανόπουλος, Γαβαλάς καὶ ἄλλοι προπαγανδίζαν τὶς σοσιαλιστικὰς καὶ ἀναρχικὰς ἰδέας μέσα στὰ καφενεῖα.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐπικρατοῦσε ὅχι μόνον στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιᾶ, ἀλλὰ καὶ στὶς ἐπαρχικὰς πόλεις.

Οἱ πιδ φωτισμένοι ἐργάτες διάβαζαν τὰ διάφορα φυλλάδια - μπουσουρες ποὺ εἶχαν τυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσει ἀπὸ τὸ 1880 καὶ δῶθε στὴν Πάτρα καὶ στὴν Ἀθήνα.

Ἐφημερίδα μὲ πραγματικὰς σοσιαλιστικὰς ἀρχὰς δὲν ἐδύνατο καμιά.

Τὸν Ὀχτώβριον ὅμως τοῦ 1908 ὁ φοιτητὴς τῆς Ἰατρικῆς Διόνυσος Κόκκινος, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Ἠλείας, ἐδύνατο μιὰ ὀδομαδιὰτικὴ ἐφημεριδοῦλα σοσιαλιστικὴ καὶ τὴν τιτλοφόρησε *Μέλλον*.

Ὁ Δ. Κόκκινος, ὅπως μοῦ διηγήθηκε ὁ ἴδιος, ἀντὶς νὰ διδάξῃ ἀνατομία, διάβαζε τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ζολᾶ καὶ τὰ διέλλα τοῦ Τολστόϊ. Ἔτσι ἦρθε στὴν Ἀθήνα, μὲ σκοπὸ νὰ

---

1. Ὅπαδοὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ ὑπῆρχαν στὴν Ἑλλάδα (Ἀθήνα, Πειραιᾶ, Βόλο) ὥς τὰ 1915.

δ ρ ά σ ε ι, ἀν καὶ δὲν ἤξερε καλὰ καλὰ τί εἶναι ὁ σοσιαλισμός ὁ

Οἱ ἀκαθόριστοι ὅμως καὶ μπερδεμένες ἰδέες ποὺ εἶχε γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα καὶ τὸ σοσιαλισμὸ δὲν τὸν ἐμπόδισαν νὰ θγάξει καλογραμμένο τὸ *Μέλλον*, ποὺ γύρω του συγκεντρώθηκαν οἱ παλιοὶ σοσιαλιστὲς καὶ ἀντρχικοὶ καὶ μερικοὶ ἄλλοι νέοι φοιτητές.

Κυρίως ὅμως ὁ γερμανὸς δόκτορας Alex. Steinmetz, ποὺ θρισκόταν τότε στὴν Ἑλλάδα σπουδάζοντας τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, γίνεται ὁ πολῦτιμος συνεργάτης τοῦ Κόκκινου κι' ὁ καλύτερος συντάχτης τοῦ *Μέλλοντος*. Ὁ Steinmetz ἦταν σοσιαλδημοκράτης καὶ γι' αὐτὸ ἦταν μπασμένος στὸ σοσιαλισμὸ. Ἀρχισε μάλιστα νὰ μεταφράζει καὶ νὰ δημοσιεύει στίς στήλες του καὶ τοῦ Φρ. Ἐνγκελς τὸν *Οὐτοπικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμὸ*. Ἐπίσης δημοσίευε ταχτικὰ καλογραμμένο ρεπορτάζ γιὰ τὴν παγκόσμια σοσιαλιστικὴ κίνηση.

Ἔτσι τὸ *Μέλλον* στὴν ἀρχὴ γραφότανε πολὺ καλὰ ἀπὸ ἀποψη σοσιαλιστικὴ. Ὅταν ἡ Ἀκρόπολις μὲ τὰ « πολὺκροτα » ἄρθρα τῆς ζητοῦσε καὶ προπαγάνδιζε τὴν « εἰρηνικὴ » ἐπανάσταση, τὸ *Μέλλον* βγήκε καὶ τῆς ἀπάντησε μ' ἓνα ἄρθρο μὲ πολὺ σωστὰς θέσεις. Μὰζι μὲ ἄλλα τόνιζε :

« Πραγματικὴ ἐπαναστατικὴ κίνησις δὲν μπορεῖ νὰ γίνη παρὰ μόνο ἀπὸ μιὰ μεγάλῃ τάξῃ κοινωνικὴ, ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξιν, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλων τῶν εἰδῶν τοὺς ἐργάτας, βιομηχάνους, ἐμπορικοὺς, ἐργάτας τοῦ πνεύματος, οἱ ὅποιοι ὅλοι ἀποτοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασία τους. Αὐτοὶ ὅλοι ἔχουν κοινὰ συμφέροντα καὶ αὐτῶν τὰ ἰδανικὰ μποροῦν νὰ περιληφθοῦν σὲ μιὰ σημαίᾳ. Αὐτοὶ ἔχουν τὴ δύναμιν καὶ μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν καὶ τὴ θέλησιν γιὰ μιὰ ριζικὴ μεταβολή . . . » (φ. 28, 31 τοῦ Μάη 1909).

Καὶ οἱ κοινωνιολόγοι, ποὺ ἦταν πρὸ κατατοπισμένοι στὸ ἐργατικὸ ζήτημα, πλησίασαν τὸν Κόκκινον κι' ἀρχίσανε νὰ γράφουν κι' αὐτοὶ ἄρθρα καὶ μελέτες στὸ *Μέλλον*.

Μὰ ἡ συνεργασία τους δὲ βάσταζε πολὺ, γιὰτὶ τὸ *Μέλλον* ἐκλείσει τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1909 ἀπὸ ἑλλειψιν ἱκανοποιητικῆς κυ-

---

1. Ἀρκατοὶ νέοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως ὁ Ἀριστοὺς Καμπάνης, ὁ Α. Πορφύρας, ὁ Ρήγας Γκόλφης, ὁ Μάρκος Αὐγέρης, ὁ Ζαχ. Παπαντωνίου κ.ἄ. ἐπηρεάσθηκαν ἀπὸ τὶς σοσιαλιστικὰς ἰδέας καὶ δαίξανε πραγματικὴ συμπάθειαν στὴν ἐργατικὴ μας τάξιν.

κλοφορίας κι' από εξάντληση των μικρών οίκονομιών του εκδόστη του Κόκκινου.

Τὴν ἄλλη χρονιά, στὶς 19 τοῦ Μάρτη 1910, μερικοὶ νέοι ποὺ συμπαθοῦσαν τὸ σοσιαλισμό, ὅπως ὁ Πύρρος Γιαννόπουλος (Ἡ-πειρώτης), ὁ Ἀνδρέας Θ. Μάρκελλος, ὁ Στ. Σταματίου, ὁ Ἀριστοῦς Καμπάνης, ὁ Σπ. Φραγκόπουλος καὶ ἄλλοι, ποὺ τιτλοφοροῦντανε νεοῖδεάτες, ἐγάλανε τὴν ἐφημερίδα *Κοινωνισμός*. Διευθυντές της ἦταν ὁ Πύρρος Γιαννόπουλος κι' ὁ Ἀνδρέας Μάρκελλος. Ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ δημοσίευσε εἰδήσεις ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση τῆς Εὐρώπης, καθὼς καὶ ἄρθρα καὶ μελέτες μὲ περιεχόμενο προοδευτικόν. Οἱ συντάχτες τοῦ *Κοινωνισμοῦ* δὲν εἶχαν κι' αὐτοὶ ξεκαθαρισμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ ἐργατικὸν κίνημα καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν σοσιαλισμό. Δημοσίεψαν ἄρθρα γιὰ τὸ Μάρξ καὶ παράλληλα γιὰ τὸν Μπακούνιν, τὸν Κραπότκιν κι' ἄλλους ἀναρχικοὺς. Ἐπίσης καὶ μελέτες γιὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸν σοσιαλισμό.

Σὲ πολλὰ ζητήματα ὁ *Κοινωνισμός* ὑποστήριξε τοὺς ἐργάτες καὶ στὴ μεγάλη ἀπεργία τῶν ναυτοθερμαστῶν τοῦ Πειραιᾶ (Μάρτη τοῦ 1910) πῆρε τὸ μέρος τῶν ἀπεργῶν. Τὴν ἀπεργίαν ὅμως τῶν τοιγαράδων τοῦ Πειραιᾶ (Μᾶς 1910) τὴν ἀποδοκίμασε, γιὰτὶ οἱ ἀπεργοὶ κάνανε σαμποτάζ.

Ἐπίσης οἱ συντάχτες τοῦ εἰδείξανε ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα καὶ στὴν ἀρθρογραφίαν τοὺς μαστίγωναν τὰ παλιὰ κόμματα καὶ προπαγάνδιζαν τὴν ἰδέαν πὼς πρέπει ὁ λαὸς στὶς ἐκλογὰς νὰ ψηφίσει « νέους ἄνδρες ».

Συνεργάτες τοῦ *Κοινωνισμοῦ* ἦταν κι' ὁ Ἀλεξ. Παπαναστασίου κι' ὁ Κων. Τριανταφυλλόπουλος Ἀπὸ τὸ φύλλο 7 (30 τοῦ Ἀπριλίου) ἀρχισε νὰ δημοσιεύεται καὶ τὸ *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ (μετάφραση Παν. Πουλᾶκου).

Ὁ *Κοινωνισμός* ἐβγαίνει ταχτικὰ κοντὰ ἓνα χρόνο καὶ σιγὰ σιγὰ ἐξελίχτηκε σὲ ὄργανο τῶν κοινωνιολόγων. Ποτὲς ὅμως δὲν πῆρε ξεκαθαρισμένη θέσιν. Στὴν ἀρχὴ ἐκλίνει στὸν ἀναρχισμό καὶ στὸ τέλος προπαγάνδιζε τὸν κρατικὸν σοσιαλισμό.

Ο Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ Η "ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ",

Το 1907 κυκλοφόρησε στην Αθήνα μια μικρή μελέτη με τον τίτλο *Τό κοινωνικό μας ζήτημα*. Συγγραφέας της ήταν ο Γεώργιος Σκληρός¹, άγνωστος ως τότε στην Ελλάδα. Η μελέτη αυτή γράφτηκε στη Γερμανία κι' έβγαλε όλα τα ελληνικά προβλήματα που άμεσα κι' έμμεσα απασχολούσανε τους Έλληνες.

Αν και η μελέτη του πέρασε απαρατήρητη από τους εργάτες, στους δημοτικιστικούς κύκλους και στους μορφωμένους έκαινε μεγάλη έντύπωση, γιατί πρώτη φορά από Έλληνα συγγραφέα γινότανε λόγος για την ιστορική αποστολή της εργατικής τάξης, για την πάλη των τάξεων και το ρόλο που έπαιξε η άστική τάξη το 1821.

Η μελέτη αυτή έγινε άφορμή ν' αρχίσει μεγάλη συζήτηση στο περιοδικό *Νουμάς* που δάσταζε κοντά δυο χρόνια² (από το 1907/8 ως το 1908/9).

1. Σκληρός είναι ψευδώνυμο. Το πραγματικό όνομα του συγγραφέα είναι Κωνσταντίνιδης. Γεννήθηκε στην Τραπεζούντα και σπούδασε γιατρό. Το 1905 - 1910 δρισκότανε στη Γερμανία για ανώτερες σπουδές. Από την έποχή που ήταν ακόμα στη Ρωσία έπηρε άστικη από τη σοσιαλιστική κίνηση. Μελέτησε τα έργα του Πλεχάνωφ και δέν τό έκρυβε πώς ήτανε μαθητής και θαυμαστής του μεγάλου ρώσου μαρξιστή. Ο άελμούζος κι' ο Γληνός που τον γνωρίσανε από κοντά στη Γερμανία, μέ πληροφορήσανε πώς ο Σκληρός ήταν πολύ μορφωμένος, διαλεχτικός και πολύ πειστικός στά άπειρήματά του.

2. Στη συζήτηση πήραν μέρος πολλοί. Σημειώνω τους κυριότερους. Υπάρχουν γραφάνα : Γ. Σκληρός, « Στους δημοτικιστάς » (άριθ. 268), « Δι-

Τὴ συζήτηση τὴν ἀνοίξε ὁ Ἀλεξ. Δελμοῦζος μ' ἓνα τοῦ ἀρθρο (*Νουμάς*, φ. 257, 1907).

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ μελέτη αὐτὴ τοῦ Σκληροῦ σήμερα δὲ μᾶς ἱκανοποιεῖ. Ὅμως πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια ἦταν κάτι. Ἀσχετα ἀπὸ τοὺς δογματισμοὺς καὶ τὸν παραποιημένο μαρξισμό, ὁ Σκληρὸς εἶπε καὶ μερικὰς ἀλήθειαις καὶ ἔκανε ὑποδείξεις πού ἀργότερα υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὰ ἡγετικά σοσιαλιστικά στελέχη.

Ὁ Σκληρὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία πῆγε στὴν Αἴγυπτο. Δὲν ἔπαυε ὅμως νὰ προπαγανδίζει τὸ σοσιαλισμό. Ὅπως καὶ στὴ Γερμανία ἔτσι καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅν καὶ ἀρρωστος, ἔκανε διαλέξεις καὶ δημοσίευε ἀρθρα στὰ περιοδικὰ *Γράμματα* καὶ *Νέα Ζωή*.

Ἀπ' ὅσα ἔχει γράψει φανερό εἶναι πὼς δὲν ἦταν ὀρθόδοξος μαρξιστής. Ἄν καὶ δῆλωνε πὼς ἦταν μαθητὴς τοῦ Πλεχάνωφ, δὲν

αλεχτικός ὀλισμός » (ἀριθ. 288), « Οἱ σοσιαλιστὲς στοὺς νασιοναλιστὲς » (ἀριθ. 291-293). Α. Ντέλος (Α. Δελμοῦζος), « Στοὺς δημοτικιστὰς » (ἀριθ. 257 καὶ 261). Μάρκος Ζαβιτζάνος, « Στοὺς ἀριστοκράτας » (ἀριθ. 266), « Στοὺς ἱμπεριαλιστὰς » (ἀριθ. 287). Πέτρος Βασιλικὸς (Κ. Χατζόπουλος), « Τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα » (ἀριθ. 267), « Στοὺς σοσιαλιστοφάγους » (ἀριθ. 281 καὶ 282). Κ α τ ἄ γράφανε : Στέφ. Ραμάς (Μαρ. Τσιριμῆκος), « Οἱ δημοτικιστὰ καὶ τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα » (ἀρ. 268), « Στοὺς σοσιαλδημοκράτας » (ἀριθ. 279), « Στὶς κόκκινες φυλλάδες » (ἀριθ. 277). Πέτρος Βλαστός, « Κριτικὰς ἀναποδιὰς » (ἀριθ. 269), « Ἡ φυλὴ » (ἀριθ. 279), « Πραγματισμός » (ἀριθ. 288). Ἰδῶς (Ι. Αραγούμης), « Τὸ ἔθνος, οἱ τάξεις, ὁ ἕνας » (ἀριθ. 271), « Κοινωνισμός καὶ κοινωνιολογία » (ἀριθ. 285). Α. Πουλημένος, « Ἡ Ἑλλὰς καὶ ὁ Κοινωνισμός » (ἀριθ. 311-317 καὶ 223), « Κοινωνιστικὰς πιθανότητες στὴν Ἑλλάδα » (ἀριθ. 330), « Πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἀπανάσταση » (ἀρ. 380-381). Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριότερα ἀρθρα πάνω στὶς σχετικὰς συζητήσεις. Ἀκόμα καὶ στὰ *Παναθήναια* (1909), σελ. 283-286, ὁ Κουτούπης δημοσίευσεν ἓνα ἀρθράκι μὲ τὸν τίτλο « Ἡ σοσιαλιστικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι ». Καὶ στὸν *Κόσμο* τῆς Σμύρνης (Β' σελ. 352-3 καὶ 373-4) ὁ Δουρμούσογλου δημοσίευσεν μὲ μελέτη « Περὶ ἀναρχισμοῦ καὶ ἀναρχικῶν ».

1. Πρέπει νὰ σημειώσω πὼς ἀργότερα ὁ Σκληρὸς στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἐγκαταστάθηκε, ἀπομακρυνθῆκε πῶς πολὺ ἀπὸ τὸ μαρξισμό. Στὴ μελέτη τοῦ *Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ* (1919) βενιζελίζει καὶ στὴν ἄλλη τοῦ *Ἡ φιλοσοφία τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης* (1917) ξεφεύγει δρόματα ἀπὸ τὸ μαρξισμό.

είχε χωνέψει καλά τὰ ἄρθρα καὶ τὶς μελέτες τοῦ μεγάλου ρώσου μαρξιστῆ, γι' αὐτὸ πολλές φορές αὐτοσχεδίαζε ¹.

Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Σκληρό, ὁ ποιητὴς Κωνστ. Χατζόπουλος

(τὸ ψευδώνυμό του ἦταν Πέτρος Βασιλικός), πού κι αὐτὸς δρέβηκε στὰ χρόνια αὐτὰ στὴ Γερμανία, ἦταν πιὸ προσγειωμένος ².

Ὁ Χατζόπουλος στὰ χρόνια αὐτὰ ἀνήκε στὴν ἀριστερὴ παράταξη τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Γι' αὐτὸ παρουσιαζόταν ὀρθόδοξος μαρξιστής, ἀλληλογραφῶσε μὲ πολλοὺς Ἕλληνες διανοούμενους καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς τραβῆξει μὲ τὸ μέρος του καὶ νὰ τοὺς κάνει σοσιαλιστές. Διαβάζοντας τὰ ἄρθρα τοῦ Νουμά, πού ἦταν τὸ ἐπίσημο καὶ μαχητικὸ ὄργανο τῶν δημοτικιστῶν, καὶ μαθαίνοντας τὶς ἐνέργειες

Γεώργιος Σκληρός

τῶν κοινωνιολόγων καὶ κυρίως τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου, γινό-

1. Πέθανε φθισικός τὸ 1919. Ὡς τὰ τελευταῖα τοῦ ἔμως ἐακολοῦθοῦσε νὰ γράφει καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἀργατικὴ κίνηση. Πολλές φορές μοῦ ἔγραψε καὶ μοῦ συνιστοῦσε νὰ μὴν εἶμαι ἀδιάλλαχτος. Κυρίως, ὅταν στὸ *Ριζοσπάση* τὸ 1919 δημοσίεψα ἄρθρα γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα μὲ τὸ ψευδώνυμο Π. Καλκός, ρίχνοντας τὸ σύνθημα πὼς πρέπει οἱ Ἕλληνες σοσιαλιστές νὰ υἱοθετήσουν καὶ νὰ προπαγανδίσουν τὸ σύνθημα : Ὁλοκληρωτικὴ ἀπαλλοτρίωση τῶν τοιφυλικῶν χωρὶς ἀποζημίωση, ὁ Σκληρός, σ' ἕνα του γράμμα, μὲ χαρακτήρισε ἐξτρεμιστὴ.

2. Τὸ 1908 ἔγραψε στὸ Γιαννιὸ πού σχεδίαζε νὰ ἐγῆαι στὴν Πόλη τὴν ἐφημερίδα *Λαός* : « Ἄμα ἐγγὴ τὸ φύλλο σας θὰ σὰς γράφω ἄρθρα, πάντα ὅμως ἀπὸ δική μας προλεταριακὴ ἀποψη. Σὲ κομπρομίσια δὲν μπορῶ νὰ ρθῶ, ἔστω κι' ἂν μείνω ἀνεδαφικός καὶ μόνος πρὸς τὸ παρόν » (*Νουμάς* 1929, φ. 696, σ. 90-91).

ταν έξω φρενών. Αυτό το πληροφορούμαστε από το παρακάτω γράμμα που έστειλε από το Βερολίνο στο Ν. Γιαννιδό με χρονολογία 24 του Νοέμβρη 1908 :

» Πόσο μ' αναγάλλιασε το γράμμα σου δέν είν' ανάγκη νά σοῦ τὸ πῶ. Μὲ βρῆκε ἀπάνω σὲ κάποια δυσθυμία καὶ μ' ἐξύπνησε. Εἶχε ρθῇ ὁ Σκληρὸς ἀπὸ τῇ Γένα καὶ μόλις ἰδωθήκαμε. Ἀπὸ τὰ πολλὰ πού εἶχαμε νά ποῦμε, δέν εἶπαμε σχεδὸν τίποτα : Τί νά πῇ κανεὶς σὲ δυὸ ὥρες ; Μοίρα κακὴ δὲ μᾶς ἀφίνει νά ἰδω-
θοῦμε ὅπως θέλουμε κ' εἶχαμε ἀνάγκη. Μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες μας κουβέντες ἦταν ἡ δική σου. Εἶναι κι' αὐτὸς ἐνθουσιασμένος μὲ τὸ ξεσπάθωμά σου κ' ἤθελε νά σοῦ γράψῃ, μὰ δέν ξέρω ἂν βοῇ-
κε εὐκαιρία νά τὸ κάμῃ. Βιάζεται νά δώσῃ γιατρικὲς ἐξετάσεις μὴν μπορέσει καὶ κατέβῃ στὴν Ἑλλάδα, πού εἶναι ἀπαραίτητος. Καλῶς νάνταμώσουμε λοιπόν, ἀφοῦ θὰ πᾶς καὶ σύ. Ἐγὼ λο-
γαριάζω ἐπίσης νά κατέβω ὥς τὸν Ἀπρίλη. Μὰ ἀπὸ μὲ δέν ἔχε-
τε νά καρτερῆτε πολλὰ. Ὁ νευρικός χαρακτήρας μου δέν μ' ἐν-
δ ε ι κ ν ύ ε ι γ ι' ἀγιάτορη. Ἐγὼ μὲ τὸ Ραμᾶ θὰ τρώγωμαι
θεωρητικά καὶ μὲ τὸν κ. Ἰδα.

» Καθὼς μαθαίνω, ὅτε τελευταῖος εἶν' ὁ σκόπελος πού σκοτᾷβουν οἱ « φίλοι τῶν ἐργατῶν », δημοτικιστὲς. Σαρκόνει τὴν ἀ σ τ ι-
κ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδας. Ἀριστοκράτης δέν εἶναι. Ὁ Ραμᾶς εἶ-
ναι τέτοιος. Κοιτάμπλασης. Γιὰ πατρίδα δέν κόβεται τοῦτος μὰ
γιὰ τοὺς λ ί γ ο υ ς, τοὺς ἀριστοὺς. Γι' αὐτὸ γελοῦν μαζί του,
καθὼς ἀκούω. Γνήσιοι ἄστοι ὑπνωτίζονται μονάχα ἀπ' τὴν ψευ-
τιά τῆς πατριδολογίας. Ἄν κι' ἀκίνδυνος, ρίχτηκα ἐγὼ τοῦ Ρα-
μᾶ, γιατί αὐτὸς πρωτοβγήκε. Ὁ κ. Ἰδας δέν καταδέχθηκε νά
συζητήσῃ μαζί μου σοβαρὰ κι ἂν ὁ Σκληρὸς εἶχε καιρὸ νά τοῦ
ἀπαντήσῃ ὁ ἴδιος, ἐγὼ οὔτε θὰ τοῦριχνα τοὺς πόντους, πού τῶ-
ριξα. Ὡς τόσο ἡ ψυχολογία αὐτῇ τῆς πατρίδας ὀφείλει νά κα-
θαριστῇ, νά φωτισθοῦν τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς στά κεφάλια, νά
γυμνωθῇ ἡ ψευτιά τῆς . . . »

Συνεχίζοντας ὁ Χατζόπουλος παραπονιέται γιὰ ὅσα γράφει ὁ
Ταγκόπουλος στὸ Νουμᾶ καὶ διατυπώνει τὶς διαφωνίες του :

« . . . Ὁ Ταγκόπουλος πιστεύει ἀκόμα πὼς σοσιαλιστὲς καὶ να-
τιοναλιστὲς θὰ δώσουν τὰ χέρια καὶ μὲ καλὴ πίστι γελᾶει τοὺς
ἐργάτες πὼς ὁ λ ο ι οἱ δημοτικιστὲς τοὺς θέλουν τὸ καλὸ. Φαν-
τάζεται τὸ σοσιαλισμὸ ρωμῆϊκο, γνήσιο, σύμφωνα μὲ τὰ ἔθνηκα
ὄνειρα, κι' ὁ Ἐργάτης τοῦ Βόλου πού τὰ δημοσιεύει αὐτά, τὰ
ἐπικυρώνει. Σύγχυση ἀναπόφευκτη στὴν ἀρχή. Μὰ πρέπει νά κα-
θαριστῇ τὸ πρᾶμα, νά βγοῦν, ὅπως λές, ἐκεῖνοι πού θὰ φωνά-
ξουν μὲ ῥωμοὺ καὶ ὄχι στρατὸς καὶ στόλος . . . »

Και παρακάτω προσθέτει :

« Όσοσο ό άγώνας αυτός στο *Νουμά* έχει ένα λογο. Νά φέρη σε προσωπική συνεννόησι τούς όμόφρονες. Άπλοϊκός δέν είμαι τόσο πού νά πιστεύω πώς θά πείσω τό Ραμά ή λ.χ. τόν Καρκαβίτσα. Κι' από τούς νέους είμαι άπελπισμένος, στο γενικό. Μόνο νά μπορούσαμε νά ψαρεύαμε μερικά στοιχεία, νά τούς ξυπνούσαμε έναν ένθουσιασμό, νά τούς ανάβαμε έναν φανατισμό ν' άγκαλιάσουν μ' άγάπη και μέ πίστη τόν έργάτη. Μόνος αυτός θά μπορέση νά στηλώση ένα Ιδανικό, γιατί μόνος αυτός έχει άνάγκη νά σηκωθή όχι ως άτομο, μά ως όλο, ως τάξη. Σύμφωνοι σ'όλη τή γραμμή.

» Στην Άθήνα, μαθαίνω, γίνεται κίνησι όξω από τούς κύκλους μας. Είναι ένας νέος κοινωνιολόγος, πολέμιος τοϋ Ραμά και τοϋ κ. Ίδα, πού μάζεψε γύρω του μερικούς νέους. Παπαναστασιού λέγεται· δέν τον γνωρίζω. Μά μένει, λείει, άκαδημαϊκός. "Ολ' αυτά καλά σημεία, έλπιδοφόρα. Μά έγώ τά μάτια μου τάχω μονάχα στόν έργάτη. Μόνος αυτός μπορεί ν' αναγεννήση μέ τό ξυπνημά του. Μά θέλει κέντημα και για ιά δράση πάλι θέλει όργάνωσι, θέλει νά νιώση τη συνείδησι της τάξης του. Ένας Klassenkampf θά μπορούσε νά δώση Ιδανικό μονάχα, πίστι. Άν ήρ' αυτό κατορθωτό, άλλο ζήτημα. Θέλω νά πώ πώς μόνο αυτός μπορούσε νά ζωογονήση μία φυλή άποκαρωμένη, πού οι μέλλοντες πολιτικοί θέλουν νά τήν άποκοιμίσουν ντίπ για ντίπ, για νά τή μαδοϋν πιό εύκολα.

» Επίσης δε συμφωνώ μαζί σου στύτι ή δράσι σου στη φιλολογία, παράλληλα μέ τήν πραχτική, δέ μπορεί νάχει ώφέλεια. Τό λέω βέβαια χωρίς νά ξέρω κατά πόσο τό τραγούδι σου θάντίκρυζε τούς κόσμους της τέχνης, μά μία νέα πνοή, λαϊκή, ξαναγεννήτρα της τεχνοτροπίας, πού στα βρόχια της ψυχομαχάει κάθε ταλέντο σήμερα, θάταν συντελεστής μεγάλος στόν άγώνα μας. Θάδειχνε πώς ένα γενναίο Ιδανικό, άληθινό, ζωντανό ξαναγεννάει σέ κάθε έκδήλωση ζωής, ζωογονεί όπου άγγίζει... » (*Σοσιαλιστική Ζωή*, IV, 1932, σ. 54).

Ύστερα από πολλές ενέργειες τοϋ Χατζόπουλου κατορθώθηκε τό 1909 νά ιδρυθεί στο Μόναχο ή *Σοσιαλιστική Δημοκρατική Ένωση*.

« Είναι άνάγκη - έγραφε ό Χατζόπουλος - νά έκωθοϋνε όλοι οι δημοτικιστές σοσιαλιστές για νά προπαγανδίσουνε κι' άλλους και νά πετάξουνε τή γλωσσική ιδέα σέ πλατύτερο γλωσσικό κύκλο » (*Νουμάς*, 1920, φ. 698 σ. 90).

Δημοσιεύω ἐδῶ δλόκληρο τὸ καταστατικὸ τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς, γιατί εἶναι ἓνα ἀξιόλογο ἱστορικὸ δοκευμέντο :

« Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατικὴ Ἑνωσις
(Προσωρινὸ Καταστατικὸ)

- » Ἀ ρ θ ρ ο 1. Συσταίνεται Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατικὴ Ἑνωσις με σκοπὸ νὰ βοηθήσῃ τὸ ἄπλωμα τόσο τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅσο καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 2. Νὰ ἐνεργήσῃ ὥστε τὸ ἐργατικὸ ἢ σοσιαλιστικὸ κόμμα, ποῦ φαίνεται πῶς θὰ ἰδρυθῇ στὴν Ἑλλάδα νὰ ἀναγνωρίσῃ ἀποκλειστικὸ ὄργανό του τὴ δημοτικὴ γλώσσα.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 3. Ἀν ἀποτύχῃ τοῦτο, νὰ προσπαθήσῃ ἡ Ἑνωσί μας μόνη τῆς, με δικῆς τῆς δυνάμεις καὶ μέσα, νὰ ὀργανώσῃ οἰκονομικὰ τοὺς ἐργάτες καὶ νὰ συστήσῃ μορφωτικὰ Κέντρα τοῦ λαοῦ, με ὄργανο πάντα τὴ δημοτικὴ γλώσσα.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 4. Νὰ πασκίσῃ καὶ νὰ ἐργαστῇ γιὰ τὴν προπαγάνδα τῆς δημοτικῆς γλώσσας γενικά, ἀκόμα κι' ὅξω ἀπὸ τίς λαϊκῆς τάξεις, με ὅποια μέσα βρεῖ κατάλληλα.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 5. Ἑταῖρος τῆς Ἑνώσεως μας γίνεται δίχως προτερυνὴ ἐκλογὴ καθένας ποῦ συμφωνεῖ με τὴ βάση τοῦ προσωρινοῦ αὐτοῦ καταστατικοῦ.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 6. Ὅσοι ὑπογράψουν τὸ παρόν, λογιῶνται ἰδρυτὲς τῆς Ἑνώσεως μας.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 7. Ἐπίτιμα μέλη δὲν ὀνομάζονται με κανένα λόγο, ὅσο μεγάλῃ ὑπηρεσίᾳ ἢ συνδρομῇ κι ἂν προσφέρουν στὴν Ἑνωσις.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 8. Ἡ ταχτικὴ συνεισφορά κάθε μέλους ὀρίζεται σὲ δραχμῆς πέντε τὸ μῆνα. Ὅποιος ἑταῖρος ὁμως δὲν δύναται νὰ συνεισφέρῃ αὐτὸ το ποσὸ ἢ θέλει νὰ πληρώσῃ περισσότερο, μπορεῖ νὰ τ' ὀρίσει μόνος του.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 9. Ξεχωριστὲς συνεισφορὲς ἀφίονται στὴ διάθεση τῶν Ἑταίρων ἢ γίνονται με συνεννόηση μεταξὺ τους, καὶ κατὰ πρόταση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἂν παρουσιαστῇ ἀνάγκη.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 10. Γιὰ τὴν ὥρα δὲν ὀρίζεται μόνιμη ἔδρα τῆς Ἑταιρείας, ὅσο νὰ γίνουν σ' ἓναν τόπο τὸ λιγώτερο πέντε Ἑταῖροι, ἢ Ἀθήνα γίνεται αὐτὴ κέντρο τῆς Ἑνώσεως, ἔστω κι' ἂν ἄλλου πούθενά τὰ μέλη περάσουν τὰ πέντε, ἔξω ἂν ἢ πλειοψηφία τῶν Ἑταίρων τ' ὀρίσῃ διαφορετικά. Ἀθήνα καὶ Πειραιᾶς λογιῶνται σὰν ἓνας τόπος.
- » Ἀ ρ θ ρ ο 11. Γιὰ τὴν ὥρα ἡ Ἑνωσις διευθύνεται ἀπὸ τρεῖς Συμβούλους ποῦ τοὺς ἐκλέγει ἢ πλειοψηφία τῶν ἰδρυτῶν γιὰ ἓνα χρόνον. Γιὰ τὴν ὥρα οἱ Σύμβουλοι δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ κατοικοῦν στὸν ἴδιο τόπο. Ἀμα ὁμως γίνουν πέντε Ἑταῖροι σ' ἓναν τόπο, ἢ διοίκηση τῆς Ἑνώσεως μεταβιβάζεται ἐκεῖ, κατὰ τὸ πα-

ραπάνω ἄρθρο, ἔξον πάλι, ἂν ἡ πλειοψηφία τῶν ἰδρυτῶν τ' ὀρί-
ση διαφορετικά.

» Α ρ θ ρ ο 12. Οἱ Σύμβουλοι ρωτοῦν τοὺς Ἑταίρους γιὰ κάθε
ζήτημα, πού δὲν λαβάν ἐντολὴ ἀπ' αὐτοὺς νὰ τὸ ἐνεργοῦν κατὰ
τὴν κρίση τους.

» Α ρ θ ρ ο 13. Ἄμα βρεθοῦν συγκεντρωμένα δέκα μέλη τῆς
Ἑνώσεως μποροῦν νὰ συντάξουν τ' ὀριστικὸ καταστατικὸ, ζητών-
τας καὶ τὴ γνώμη τῶν ἀπόντων. Ἄν μεταξὺ τους οἱ Ἑταῖροι τὸ
θεωρήσουν ἀναγκαῖο, μπορεῖ νὰ γένη τοῦτο καὶ μετ' τὴ συγκέν-
τρωση λιγώτερων μελῶν. Οἱ Ἑταῖροι πού λείπουν μπορεῖ νὰ διο-
ρίσουν πληρεξούσιους, Ἑταίρους ὁμοῦ πάντα.

» Α ρ θ ρ ο 14. Κυριώτερος σκοπὸς τῆς Ἑνώσεως μας ἓνας εἶναι
γιὰ τὴν ὥρα, νὰ συγκεντρωθῇ κάποιο ποσὸν στοὺς ταμεῖο της, πού
χωρὶς αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὴ καμιά ἐνέργεια καὶ προπαγάντα.

» Α ρ θ ρ ο 15. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Συμβούλους διαλέγεται ἀπὸ τὴν
πλειοψηφία τῶν ἰδρυτῶν γιὰ Ταμίας καὶ Γραμματέας συνάμα.
Τοῦτος ὑποχρεώνεται νὰ βάλῃ σὲ μιὰ Τράπεζα τὰ χρήματα τοῦ
Ταμείου, δταν περάσουν τις ἑκατὸ δραχμές, νὰ κρατῇ ταχτικά
τὰ ἔγγραφα (γράμματα, ἀποδείξεις κλπ. πού ἀλλάζει με τοὺς Ἑ-
ταίρους) καὶ νὰ ἔχῃ τὸ Ἀρχεῖο καὶ Ταμεῖο τῆς Ἑνώσεως στὴ
διάθεση κάθε Ἑταίρου πού θὰ θελήσῃ νὰ τὸ ἐλέγξῃ. Ἡ ἀλλη-
λογραφία ἐνεργεῖται ἀπὸ τὸ Γραμματεῖα μετ' ἐξοδα τοῦ ταμείου.

» Μόναχο, Δεκέμβριος (1909)

Οἱ ἰδρυτὲς

1. Κωνστ. Χατζόπουλος, Μόναχο	7. Δ. Ταγκόπουλος, Ἀθήνα
2. Φῶτος Πολίτης, Βερολίνο	8. Ν. Γιαννιός, Κωνσταντινούπολη
3. Γιάν. Ἀποστολάκης, Βερολίνο	9. Μάρκος Ζαβιτζιάνης, Κέρκυρα
4. Γεώργιος Πολίτης, Βερολίνο	10. Γ. Ἐλευθερουδάκης, Ἀθήνα
5. Γ. Παπανικολάου, Μόναχο	11. Λυδὸς Ποδαβρός, Ἀθήνα
6. Γ'. Ζερβός, Μόναχο	12. Λάμπρος Πορφύρας, Πειραιᾶς
13. Πέτρος Μπακάκος, Ἀθήνα. »	

Παρ' ὅλο τὸ φουριόζικο δημοτικισμό του ὁ Χατζόπουλος προ-
παγανδίζει τὴν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ κι' ἀκόμα καὶ τὴν ἰδέα τῆς
πολιτικῆς ὀργάνωσης τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου ¹.

1. Ὁ Χατζόπουλος κατάγονταν ἀπὸ τὸ Ἀγρίνι. Γεννήθηκε τὸ 1869.
Σπούδασε νομικὰ κι' ἔκανε καὶ τὸ δικηγόρο λίγο καιρὸ στὸ Ἀγρίνι. Ὑστερα
ἦρθε στὴν Ἀθήνα κι' ἄρχισε νὰ γράφει, γιατί ἦταν καὶ ποιητής. Στὰ 1890
ἔδωκε τὸ περιοδικὸ *Τέχνη* καὶ δημοσίεψε τὰ *Τραγούδια* τῆς ἐφημερίδας. Ὑ-
στερα πῆγε στὴ Γερμανία, ὅπου καὶ παντρεύτηκε. Ἔμεινε πολλὰ χρόνια
ἐγκαταστημένος στὸ Μόναχο. Δημοσίεψε πολλὰ λογοτεχνικὰ ἔργα (ποιήμα-
τα καὶ πεζὰ) καὶ μετέφρασε καὶ τὸν Φάουστ τοῦ Γκαίτε κι' ἄλλα ξένα
ἔργα. Πέθανε τὸ 1920. Μετέφρασε τὸ *Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο* (τὰ περιόδ-

Στέλνει δεξιά κι' αριστερά γράμματα, στο Γιαννιό, στον Ταγκόπουλο, στο Ντίνο Θεοτόκη, στον Κώστα Παρορίτη και σε άλλους και ζητάει τη συνδρομή τους, επιμένοντας σώνει και καλά πώς πρέπει να οργανωθούν και να οργανώσουν την ελληνική εργατιά. Πολλές φορές μάλιστα στα γράμματά του δεν χαρίζει κάστανα ούτε και στο διευθυντή του *Νουμά* τόν Ταγκόπουλο για τις λοξοδρομίες και τις ιδεολογικές ασυνέπειές του. Το γράφει μάλιστα από τη Γερμανία στις 23 του Όχτωβρη του 1909 :

« Λες πώς είσαι κι' ένας σοσιαλιστής ! 'Απ' τους σοσιαλιστές αυτού (σημ. της 'Αθήνας) εγώ είμαι απογοητευμένος γιατί άγκάλιασαν πιά την καθαρεύουσα. Μά όσοι από τους δημοτικιστές είναι πράγματι σοσιαλιστές δεν πρέπει να σταυρώσουν τα χέρια. Δεν πρέπει να πάψουν να είναι σοσιαλιστές, μά να ένωθούνε κι' αυτοί σ' ένα σ υ ν έ δ ρ ι ο με σκοπό να προπαγαντίσει στο λαό τη δημοτική γλώσσα . . . Είναι καιρός οι σοσιαλιστές δημοτικιστές να ένωθούν όχι να πολεμήσουν τους καθαρευουσάνους σοσιαλιστές, μά με τα πραχτικά αποτελέσματα που θά πετύχουν, να τους ανοίξουν τα μάτια στη πλάνη τους και να τους δώσουν θάρος ώστε να μπορέσουν να διώξουν κ' εκείνοι την πρόληψη από πάνω τους. Μ' αυτή την πρότασι έρχομαι σ' έσένα πρώτα υποβάλλοντας σου την ιδέα να ιδρύσης έναν τέτοιο σύλλογο αυτού. "Αν είστε τρεις τέσσεροι ακόμα πρόθυμοι, ό κ. Ρήγας Γκόλφης λ.χ., έρχομαι κ' εγώ σε πρώτη ευκαιρία. Χωρίς άτομικιστικούς σκοπούς, άρχη γί ες. Έργασία μονάχα. Χωρίς ομαδικούς σκοπούς, μά ομαδικό άγώνα, για ομαδικό σκοπό . . . 'Από την ομάδα του Σκληρού ¹ είμαι χωρισμένος, άφότου τρώμαξαν τη λέξη σοσιαλισμός και παράτησαν τη δημοτική γλώσσα που βέβαια δεν είναι μέσο για να νάναι κατέκτη, μά μονάχα να νάναι θεματιστή. Δεν ξέρω αν τους άνοιξαν τα *Παραθήναια* τις στήλες τους. Τους

τερα κεφάλαια) και τό δημοσίεψε πρώτα (1909) στον *Εργάτη* του Βόλου και στά 1913 σε ξεχωριστή μπροσούρα. Επίσης στο *Σοσιαλισμό* (1915) δημοσίεψε μία μελετούλα « Τί θέλει και τί είναι ό σοσιαλισμός » και μετέφρασε και *Τό κεφάλαιο και μισθωτή έργασία* του Μάρξ, μά ή μετάφρασή του αυτή έμεινε άτύπωτη, όπως μάς πληροφορεί ό Γιαννιός (κοιτά *Νουμά*, 1920, φ. 686, σ. 91).

1. 'Ο Γ. Σκληρός είχε δική του ομάδα. Και δέν ήθελε ό ρ γ α ν ώ σ ε ι ς και ό μ α δ ι κ έ ς έ κ δ η λ ώ σ ε ι ς. Προτιμούσε την « άκαδημαϊκή συζήτηση » και προπάντων δέν ήθελε οι σοσιαλιστές να παρουσιαστούν στα φανερά οπαδοί του ό η μ ο τ ι κ ι σ μ ο ύ. Τότε ό δημοτικισμός, μαλλιαρισμός όπως λεγόταν, είχε κακό όνομα στις μάζες.

τό εἶπα πῶς χάνουν τὸν κόπο τους. Μακάρι νὰ τοὺς δέχονταν ὅλος ὁ τύπος, γιατί ὅπου κι' ἂν ρίχνεται μιὰ ἰδέα προοδευτική, δὲν μπορεί παρὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν προοδευτικό. Παρὰ δέχομαι ἐπίσης πῶς πρέπει νὰ κάνουμε κάποιες ὑποχωρήσεις γιὰ νὰ πετύχουμε ἕνα σκοπό. Μὰ δταν οἱ ὑποχωρήσεις καταντοῦν εἰς τὸ νὰ θυσιάξουμε τὴν οὐσίαν τῆς ἰδέας μας καὶ τὶς πεποιθήσεις μας (ἴδε καὶ Δελμοῦζο¹), ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐκείνος ποὺ θὰ κολοῦθῇ ὡς... » (Νουμάς, 1929, σ. 78).

Ὁ Ντίνος Θεοτόκης πάλι, ποὺ στὰ 1909 βρισκότανε στὴν Πράγα, ἄμα ἔμαθε πῶς ὁ Χατζόπουλος εἶναι σοσιαλιστής, τοῦ ἔγραψε τὸ παρακάτω γράμμα καὶ τοῦ τὸ ἔστειλε στὸ Μόναχο :

« Γράψε μου, ἀγαπητέ μου, ἂν ἔχῃς σκοπὸ νὰ κατεβῇ; στὴ Ρωμηοσύνη, σὲ τοῦτες τὶς κρίσιμες στιγμές. Ἴσως κ' οἱ δυὸ μας ἔνωμένοι, εἴμαστε μιὰ δύναμι. Ἴσως βρίσκονται κιάλας ἐκεῖ κι' ἄλλοι ἄνθρωποι μὲ καρδιά καὶ μὲ θάρρος. Καί, ἴσως, ὅλοι αὐτοί, νὰ μὴ προσμένουν παρὰ ἕνα σύνθημα, ἕναν ἄνθρωπο νὰ δώσῃ τὴν πρώτη γυρισιά (γιὰ νὰ μιλήσω μὲ Βουδδιστικὴ φρασεολογία) στὴ ρόδα τῆς ἀλήθειας... »

Ὁ ἴδιος ὁ Θεοτόκης πὶο ὕστερα (1910), ἀπὸ τὶς Καρουσάδες, ξανάγραψε στὸ Χατζόπουλο στὸ Μόναχο, ἀπαντώντας του σὲ σχετικὸ γράμμα :

« Γιὰ τὴν Σοσιαλιστικὴν Ἑταιρεία² σὲ συγχαίρω γιὰ τὴν ἰδρυσὴ της, ἀλλὰ νομίζω πῶς σὲ τοῦτο τὸ Κράτος εἶναι ἀδύνατο νὰ προκόψῃ κάτι, γιατί ὁ κόσμος εἶναι βουτηγμένος στὸ ψέμμα καὶ στὴν ἀμάθειά του³ δὲν μπορεί νὰ διαχωρίσῃ ποῖο εἶναι τὸ καθεαυτὸ συμφέρον του... Ἐμέ, λοιπόν, μοῦ φαίνεται ἀσκοπο πρὸς τὸ παρὸν νὰ λάβω μέρος σ' ἕνα κόμμα, ὅποιο καὶ νᾶναι, χωρὶς νὰ σοῦ κρύψω, πῶς ὅλες μου ἡ συμπάθειες εἶναι μὲ τὸ μέρος τοῦ λαοῦ, τοῦ μικροῦ λαοῦ, ποὺ γελιέται καὶ τὸν γελοῦν. Ἄν οἱ ἰδιωτικὲς μου περιστάσεις καλλιτερέψουν, ἂν κατεβῇς ἐδῶ στὴ Ρωμηοσύνη κι' ἀνταμώσουμε... τότες θὰ μπορέσω κι' ἐγὼ μὲ ζήλο, αὐταπάγνηση καὶ μὲ ὅλη μου τὴ δύναμη νὰ δουλέψω γιὰ κείνο ποὺ μοῦ φαίνεται τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος τὸ συμφέρον... »

1. Ὁ ὁ παρὶνι γ μ ὁ ς γιὰ τὸ Δελμοῦζο εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Κ. Χατζόπουλου.

2. Πρόκειται γιὰ τὴ Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατικὴ Ἑνωσι. Στὸ σὺλλογο αὐτὸ δὲν πῆρναν μέρος ὁ Δελμοῦζος μὲ τὸ Σκληρό.

Του Κώστα Παρορίτη πάλι, σ' ένα του μεγάλο γράμμα από το Μόναχο (14 'Ιουν. 1909), ο Χατζόπουλος γράφει :

« Η χαρά μου από την προσωπική γνωριμία μας είναι πολλή. Όχι μόνο γιατί έρχομαι σέ συγκοινωνία μ' έναν νέο, ως σās φαντάζομαι, τεχνίτη πού τόν έχτιμῶ, μά γιατί τὸ θαρρῶ κι' ἀνάγκη νά δεθοῦν στενότερα ἀναμιταξὺ τους ὅσοι ἀπὸ μās ἔχουν κοι- νὰ τεχνικά καὶ κοινωνικά ἰδανικά. Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν πρόοδο αὐτοῦ κάτω εἶναι δύσκολος καὶ θὰ χρειάζονταν δυνάμεις ἐνωμέ- νες. Τὸ πῶς τὰ δικὰ σας χέρια εἶναι (ὁ Παρορίτης ἦταν σχο- λάρχης τότε καὶ καταδιώχτηκε κιόλας ἀπὸ τὸ Ἑκπαιδευτικὸ Συμ- βούλιο γιὰ τὰ πρῶτα διηγήματά του πού δημοσίεψε) δεμένα μοῦ κάνει ὁδυνηρὸ αἰσθημα ὅχι μονάχα γιὰ σās καὶ γιὰ τὸν ἀγῶνα ὅλον. Δὲ λέω πολὺ ἂν πῶ πῶς δὲν βλέπω τὸν ἄλλον πού νά συνενώνει τὴν τεχνικὴ μπόρεση μὲ τὸ κοινωνικὸ αἰσθημα . . »

Σ' ένα του ἄλλο γράμμα, γραμμένο τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1910, γράφει στὸν Ταγκόπουλο μαζί μὲ ἄλλα :

« . . . Εἶναι ἀνάγκη νά ἐνωθοῦμε καὶ ἐμεῖς ὅσοι εἴμαστε δημο- τικιστὲς καὶ σοσιαλιστὲς. Ἄν δεχτήτε μερικοὶ αὐτοῦ θὰ γράψω καὶ τοῦ Ψυχάρη καὶ τοῦ Πάλλη. Δὲν γυρῶβω τίποτες προσωπικό. Κι' ἄς τὸ νιώσουν οἱ κύριοι οἱ ἄλλοι ὅλοι, πῶς ὅσο δὲν μπο- ροῦν νά κρατήσουν τοὺς ἐργάτες νά μὴν κινηθοῦνε, ὠφέλειά τους θάναί νά μὴν πάρουν ὄργανο κάνε τὴν καθαρεύουσα. Μὴ νομίζης πῶς τὸ θαρρῶ εὐκολο νά πείσομε τοὺς ὁδηγούς τους, μά πρέ- πει νά κάνομε ὅ,τι μπορούμε ὥστε νά μὴν κρεμαστῇ τὸ ζήτημα στὶς πλατωνικὲς πλατεῖες τοῦ λοντερινέζου φυτοφάγου (εἰρω- νεύεται τὸν Πλ. Δρακούλη¹). Ἄν θῆς στοχάσου λίγο τὴ σκέψη μου καὶ μὴ μοῦ ἀπαντήσης μὲ ἀπαγοήτεψες. Γιὰ τὸ Σπύρο Με- λᾶ τί ἰδέα ἔχεις ; Μποροῦσε νά συνεργαστῇ μαζί μας ; Παράπο- να προσωπικά πρέπει νά λείψουν. Αὔριο θὰ γράψω τοῦ Θεοτόκη καὶ τοῦ Ζαβιτσιάνου. Ὁ Θεοτόκης σοῦσσειλε τὰ Γεωργικά ; . . . » (Νουμάς, 1929, σ. 44).

Καὶ σ' ἄλλο του γράμμα πάλι ἀπὸ τὸ Μόναχο (4 τοῦ Μάρτη 1911) γράφει :

« Μοῦ παραπονιέσαι πῶς εἶδες τὸ ἀνέλπιστο νά θριαμβέψει ὁ ὁ Ραμᾶς² στὸν ἀγῶνα μας. Μά ἐμένα δὲ μὲ ξαφνιαίνει. Τὸν εἰ-

1. Ὁ Πλ. Δρακούλης ἀνακατενότανε σὲ ὅλα. Μάλιστα κάποτε ἔκανε προπαγάνδα καὶ γιὰ τὴ χορτοφαγία.

2. Ὁ Ραμᾶς ἦταν ψευδώνυμο τοῦ Μάρκου Τσιριμώκου, ἀξιωματικοῦ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ καὶ λογιῶ.

δα νά θριαμβέψη μαζί μὲ τὸ μεγάλο σου τὸν Ἴδα (περιγελαστικός χιρρακτηρισμός τοῦ Ι. Δραγούμη) καὶ σ' ἓναν ἄλλονε τὸ ἴδιο πολιτιστικὸ ἀγῶνα. Ἐνας φίλος μου σοσιαλιστὴς καὶ δημοτικιστὴς μοῦ ἔγραψε πῶς τοῦ εἶπε ὁ Ραμᾶς πῶς τὸ μόνο ποῦ μᾶς χρειάζεται εἶναι ὁ στρατὸς γιὰ νὰ χτυπήσῃ τοὺς ἐργάτες ποὺ σηκώσανε κεφάλι μὲ τὶς ἀπεργίες. Καὶ τὸ θάμα ἔγινε. Ἡ ἀνορθωτικὴ σας κυβέρνησι (ἐνωσι εἰρωνικὰ τὴν κυβέρνηση Βενιζέλου) ἔκαμε στρατό, χτύπησε τὴν πρώτη ἀπεργία ποῦ ἔγινε (δηλαδὴ τὴν ἀπεργία τῶν τραυμαγέρηδων τοῦ 1911) καὶ ὁ Νουμᾶς χειροκρότησε μαζί μὲ τὴν Ἑσσία τὸν ὑπουργὸ ποῦ ἐπέβαλε τὸ κράτος τοῦ Νόμου. Δὲν ἔβλεπτε (δηλ. ὁ Νουμᾶς) τί εἶδος εἶναι αὐτὸς ὁ Νόμος, τοῦ ἔφτασε μόνο πῶς νίκησε . . . » (Νουμᾶς, 1980, σελ. 76).

Ὁ ἴδιος παρακαλεῖ τὸν Ταγκόπουλο « νὰ μὴν παραμερίζῃ αὐτὸ τὸ παιδί (τὸ Φῶτο Πολίτη). Γιατί χρωστάμε ν' ἀνοίγουμε τὸ δρόμο στὴν ἐνέργεια τέτοιων νέων ». Καὶ σ' ἓνα του γράμμα στὸν Κ. Παρορίτη (16 τοῦ Μάη 1910), ἀφοῦ τοῦ κάνει λόγο γιὰ τὸ δημοτικισμό, ἔρχεται στὸ ζήτημα τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοτικιστικῆς Ἑνώσεως, ποῦ δρισκόταν σὲ διάλυση ἐξαιτίας τοῦ Φ. Πολίτη.

« Κι' ἀτυχῶς - γράφει - μ' ἔρριξε ἡ μοίρα μου νὰ μπλέξω μὲ αὐτὴ (δηλαδὴ μὲ τὴ μετάφραση τῆς Ἰφιγένειας) καὶ στὸ σύνδεσμό μας (Ἑνωσι) ποῦ μὲ ρωτᾶτε τί γίνεται. Καὶ νὰ σᾶς πῶ: Καθὼς ἔχετε τὸ συμβούλιο ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς κ. κ. Ν. Γιαννιό, Φῶτο Πολίτη καὶ μένα. Ὁ πρῶτος πρότεινε νὰ κάμομε μιὰν ἀλλαγὴ στὸ καταστατικὸ τονίζοντας περισσότερο τὸ σοσιαλισμὸ κι' ἀφίνοντας τὴ δημοτικὴ γλῶσσα μόνο σὰν ἀποκλειστικὸ ὄργανο τῆς προπαγάνδας. Καὶ τοῦτο ἀπὸ πραχτικὸ λόγο, γιατί σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ κάνομε τοὺς δημοτικιστὲς σοσιαλιστὲς, μὰ νὰ πείσουμε τοὺς δεύτερους νὰ δοῦν τὴν ἀνάγκη τῆς ζωντανῆς γλῶσσας. Κ' ἔτσι προπαγανδίζεται εὐκολότερα ἡ γλῶσσα. Αὐτὴ ἦταν κ' ἡ ἰδέα τοῦ κ. Γ. Ἐλευθερουδάκη, ὅταν ἔλαβε τὸ καταστατικὸ. Βλέποντας τὸ λογικὸ τῆς πρότασης τὸ μῆνυσα στὸν κ. Φῶτο Πολίτη μὲ τὸ ρῶτημα ἀν ἐγκρίνῃ νὰ τὴν υποβάλουμε σ' ὅλους τοὺς ἐταίρους. Κοντὰ σ' αὐτὸ ὁ Γιαννιὸς μοῦ μνηνοῦσε πῶς ἀσχετα μὲ τὴν ἑνωσὴ μας ἔλαβε μέρος σὲ μιὰ διεθνῇ ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν τῆς Πόλης καὶ κατάφερε τοὺς δυὸ τρεῖς Ἑλλήνες ἐκεῖ, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ξένων, νὰ βγάλουν στὴ δημοτικὴ ἓνα φύλλο ποῦ λογάριζαν νὰ τὸ βγάλουν σὲ καθαρῆς. Τὸ πρᾶμα μ' ἐνθουσίασε καὶ δὲν ἔκρυπα τὴ χαρὰ μου στὸν κ. Πολίτη, λέγοντας πῶς εὐκὴς ἔργο θάταν νὰ μορσοῦσαμε νὰ τοὺς βοη-

θήσουμε. Ὁ Γιαννιώς ἐννοεῖται δὲν γύρεψε καμιὰ βοήθεια. Ὁ κ. Φ. Πολίτης ἀναψε καὶ σὲ ἀπάντησι μοῦ ἔστειλε τὶς παρακάτω ἀντιπροτάσεις ἐπιμένοντας νὰ τὶς στείλω σὲ ὅλους τοὺς ἐταίρους.

1/ Ἡ Ἑνωσις νὰ ὀνομαστῇ Ἑλληνικὴ Σοσιαλιστικὴ Ἑνωσις. 2/ Τὸ πρῶτο ἀρθρο νὰ συμπληρωθῇ: « Συσταίνεται Ἑλληνικὴ Σοσιαλιστικὴ Ἑνωσις μὲ τὸ σκοπὸ νὰ βοηθήσῃ τὸ ἔπλωμα τοῦ σοσιαλισμοῦ στὸ λεύτερο Ἑλληνικὸ Βασίλειο μὲ μέσο τὴν καθαρὴ δημοτικὴ γλῶσσα. 3/ Στὸ ἀρθρο 2ον νὰ προστεθῇ « μὲ ὄργανο πάντα τὴν καθάραια δημοτικὴ » 4/ Τὸ ἀρθρο 13 νὰ γίνῃ 10. 5/ Τὸ ἀρθρο 11 ν' ἀλλαχθῇ ἔτσι: « Γιὰ τὴν ὥρα ἡ Ἑνωσις διευθύνεται ἀπὸ τρεῖς συμβούλους, ποὺ τοὺς ἐκλέγει ἡ πλειοψηφία τῶν ἰδρυτῶν γιὰ ἓνα χρόνο, διχως νάναί ἀναγκαῖο νὰ κατοικοῦν οἱ τοὶ στὸν ἴδιο τόπο ἢ καὶ μέσα στὴν Ἑλλάδα ». 6/ Τὸ ἀρθρο 10 νὰ γίνῃ 13 καὶ ν' ἀλλαχθῇ ἔτσι: « Γιὰ τὴν ὥρα δὲν ὀρίζεται μόνιμη ἔδρα τῆς Ἑνώσεως. Μόλις ὁμως μαζευτῇ στὸ Ταμεῖο ποσὸ, ποῦ νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τοὺς Συντρόφους ἀρκετὸ γιὰ ν' ἀρχίσῃ ἡ προπαγάντα, τότες ὀρίζεται ἡ ἔδρα στὴν Ἑλλάδα μὲ σκετικὴ πλειοψηφία καὶ οἱ Σύμβουλοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ. Ἄν δὲν τὸ μπορεῖ κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς παραιτεῖται ἢ ἀντικαταστήνεται ». Καθὼς βλέπετε ἡ Ἑνωσις ἀπὸ πραχτικὸ σκοπὸ ποῦ εἶχε στὸ νοῦ του ὅταν τὴ σκέφτηκε, ξεπέφτει σὲ ἔνωσις γιὰ τὸν προπαγαντισμὸ τῆς καθάραιας δημοτικῆς. Στὸ ρῶτημά μου τί ἐννοεῖ μὲ τὸ καθάραια μὲ ἀπάντησε ὁ Φ. Πολίτης πῶς « δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ κι' αὐτός. Ἄς καταλάβουν οἱ συντρόφοι τί θέλει νὰ πεῖ κι' ἄς ἀναλάβει ὁ καθένας νὰ βρῇ καλύτερη ἐκφραση ». Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς μορφῆς τῆς δημοτικῆς. Ἄν γιὰ τὸ συγγραφέα εἶναι σοβαρὸ ζήτημα αὐτό, γιὰ πραχτικὸ σκοπὸ ὁμως, ὅπως θ' ἄπρεπε νὰ εἶναι ὁ δικός μας, καταντᾷ τὸ ἴδιο σὰ νὰ θελήσουμε νὰ ὀρίσουμε πρῶτα τὴ μορφή τοῦ μελλοῦμενου σοσιαλιστικοῦ Κράτους κ' ἔπειτα ν' ἀρχίσουμε νὰ χτυπάμε τὸ σημερινὸ καθεστῶς. Κ' ἔτσι πέφτομε κ' ἐμεῖς σὲ θεωρητικὰ συζητήσεως ποῦ ἄλλο ἀποτέλεσμα δὲ θ' ἄδουν παρὰ τὴ διάσπαση. Καὶ νὰ ἐγώ πρῶτος πρέπει νὰ σὰς δηλώσω πῶς ἀποχωρῶ διότελα ἀπὸ τὸ σύνδεσμός μας καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ διαλέξετε ἕναν ἄλλον ἀντικαταστάτη μου στὴν ὑπηρεσία τοῦ γραμματικοῦ. Καὶ τοῦτο γιατί οὔτε καιρὸ ἔχω, οὔτε δρεξί νὰ χάνω γιὰ καθορισμούς τῆς καθάραιας γλώσσας, ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα σήμερα, ὅπως μαθαίνω, πολλοὶ νέοι δημοτικιστὲς, μιχτοὶ καὶ καθαρεβουσιάνοι ἐνθουσιάζονται μὲ τὴν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ μιὰ συνεννόησι μαζύ τους θ' ἄνταν πραχτικώτερη καὶ μιὰ προπαγάντα τῆς γλώσσας σ' αὐτοὺς δυνατότερη . . . »

Ὅπως βλέπετε, ὑπήρχανε διαφωνίες σὲ ὁρισμὰ ζητήματα κι'

ὁ Χατζόπουλος, στὴν περίοδο αὐτή, δάζει τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Ἐξὸν ὅμως ἀπὸ τὸ Γιαννιὸ κανεὶς ἄλλος δὲ δρέθηκε πού νὰ συμφωνεῖ μαζί του.

Ὁ Φῶτος Πολίτης, ἂν κι' ἔκανε τὸ φανατικὸ σοσιαλιστὴ,

Κώστας Χατζόπουλος

δὲν εἶχε καταλάβει τὸ μεγάλο σκοπὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ. Πίστευε πὼς ἂν ἐπικρατήσῃ ἡ δημοτικὴ γλώσσα, τότε ὅλα στὴν Ἑλλάδα θὰ διορθώνονταν μονομιᾶς. Μολοντί ἀπὸ τὸ 1909 ποὺ σπούδαζε στὴν Ἰένα τῆς Γερμανίας εἶχε συχνὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸ Χατζόπουλο καὶ ζητοῦσε τίς συμβουλές του, δείχνοντας πάντα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κίνη-

σης στὴν Ἑλλάδα, ὥστόσο οὔτε διάβασε τὴ σοσιαλιστικὴ φιλολογία οὔτε ἐμβάθυνε στὶς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ¹. (*Νέα Ἑστία*, τ. ΙΔ' (1930) σ. 1305 - 1306).

Γι' αὐτὸ ἡ Σοσιαλιστικὴ Δημοτικιστικὴ Ἐνωση δὲν μπόρεσε ν' ἀναπτύξῃ καμιὰ ἀξιόλογη δράση στὴν Ἑλλάδα. Ἐξάλλου ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀντιδροῦσαν οἱ κοινωνιολόγοι κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ὁπαδοὶ καὶ θαυμαστὲς τοῦ Σκληροῦ.

Ὁ Χατζόπουλος σ' ἓνα του γράμμα στὸ Γιαννιὸ ἀπὸ τὸ Μόναχο μὲ χρονολογία 25 τοῦ Μάη 1910 ψέλνει τὸν ἐπικτήδειό της :

« Ἡ Ἐνωση διαλύεται, γιατί ἐπρεπε νὰ διαλυθεῖ, ἀφοῦ κ' ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸ εἶδα πῶς οἱ βιάσες της δὲν εἶναι στέριες. Ἡ πρότα-

---

1. Ὁ Φ. Πολίτης, γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἐξελίχθηκε οὐ ἀντιδραστικὸ ἰδεαλιστὴ καὶ πολέμιος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τὸ ἴδιο κι' ὁ φίλος καὶ συγγενὴς του Γιάννης Ἀποστολάκης. Κάνοντας κι' αὐτὸς τὸ σπουδαῖο φιλόλογο, σ' ὅλα τὰ γραπτὰ του ἐκδήλωσε μὲ τὸν πῶς χτυπητὸ τρόπο τὸ μίσος του κατὰ τῆς ἐργατικῆς τάξης.

σή σου έγινε άφορμή νά ξεσκεπάσει τόσο τὸ σαθρὸ τῆς βάσης της, ὅσο καὶ τὴν ὑπόσταση τῶν περσότερων ἐταίρων, ποὺ ἦταν περσότερο δημοτικιστὲς ἀπὸ σοσιαλιστὲς.

» Ἔτσι λ.χ. ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐταίρους ποὺ ρώτησα γιὰ τὴ δική σου πρόταση μόνον ὁ κ. Ζαβιτσιάνος μοῦ ἀπάντησε συμφωνῶντας μ' αὐτὴ καὶ χαρούμενος ποὺ ἀρχισες μιά ἐνέργεια αὐτοῦ. Ἄλλος ἓνας ἀκόμα κι' ὁ ἐδῶ κ. Παπανικολάου ἔδωσαν ἀπάντηση καὶ συγχαρητήρια σ' ἐσένα. Οἱ ἄλλοι οὔτε καταδέχτηκαν νὰ γράψουν. Μὲ τέτοιους ὁρους λοιπὸν δὲν τραβᾶ μπροστὰ ἢ δουλειά. Καὶ νὰ σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια βαρέθηκα νὰ χάνω καιρὸ καὶ χρήματα, ποὺ ἔχω πολὺ λίγα, γυρῶντας μὲ τὸ στασιῶ νὰ συνεννοηθῶ μὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲν ἔχουν ὕψος. Ὑπόθετα πῶς θάβρισκα περισσότερο ἐνδιαφέρον στοὺς δημοτικιστὲς ποὺ κάνουν τὸ σοσιαλιστὴ. Μὰ ὅταν δὲν εἶνε σοσιαλιστὲς, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐνθουσιαστῇ γιατί ἀρχισες σὺ μιά κίνηση αὐτοῦ. Θάμουν πῶς περιέργως νάκουα νὰ μοῦ μιλοῦσες γι' αὐτὴ στὸ γράμμα σου, παρὰ νὰ λυπᾶσαι γιὰ τὴ διάλυση τῆς Ἐνωσῆς μας. Ὅ,τι δὲν ἔχει στοιχεῖα ζωτικὰ κάλλιο νὰ χαλῆται μιά ὥρα ἀρχίτερα. Σὺ κάμε ὅ,τι μπορεῖς αὐτοῦ θετικό, κι' ἂν χρειαστῇς κ' ἐμὲ σὲ τίποτε καὶ μπορῶ νὰ σὲ βοηθήσω, θά μ' ἔβρεις πρόθυμο. Τοὺς ἰντελεκτουέλ τοὺς βαρέθηκα. Ἄν μπορῇ κανένας νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἐργάτη. Καὶ στὴν Ἀθῆνα μὴ χολοσκᾶς. Ἡ δική σου κ' ἡ δική μου θέληση δὲν ἀλλάζει τὸ δρόμο-ποὺ πῆρε ὁ σοσιαλισμὸς ἐκεῖ. Ἐργατικὸς σοσιαλισμὸς θάνε δύσκολο γιὰ τὴν ὥρα ὅσο δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ ἐργάτες. Καὶ δημοτικιστὲς δὲν μποροῦν νὰ γένουν οἱ σοσιαλιστὲς γιατί οἱ περισσότεροι εἶνε καρτερίστες.

» Θὰ μοῦ πῆς γιατί δὲν κατέβαινα ἐγὼ στὴν Ἀθῆνα; Μὰ τότε θά γύριζα τὸ ἴδιο ρῶτημα σ' ἐσένα. Βλέπεις δὲν εἴμαστε ἀνεξάρτητοι οἰκονομικὰ κ' ἐκεῖνοι ποὺ εἶνε ἀνεξάρτητοι δὲ γίνονται δυστυχῶς σοσιαλιστὲς.

» Ἄλλ' ὅς ἀφίσομε τὰ τῆς Ἐνωσῆς κι' ἄς σὲ ρωτήσω τί ἀποκαμὲς αὐτοῦ μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ κ. Ζαβιτσιάνος θάθελε νὰ μάθῃ κι' αὐτός. Θὰ ἤθελε μάλιστα νὰ κάναμε ἓνα συνέδριο παμβαλκανικὸ στὴν Πόλη. Μὰ δὲ θὰ ἔρει πῶς έγινε τίς προάλλες ἓνα τέτοιο στὸ Βελιγράδι καὶ μόνο οἱ Ἕλληνες ἔλειψαν. »

Καὶ προσθέτει :

« . . . Εἶπανε πτὸ ἐργατικὸ συνέδριο ποὺ τοὺς ἔταξε νὰ βάλει ὑπουργὸ τὸν Παπαναστασίου νὰ ἐκσοσιαλισῇ τὸ ρωμεῖκο Κράτος. Θὰ μοῦ πῆς πάλι : Γιατί δὲν κατεβαίνεις ἐσύ νὰ τοὺς σιάξεις ὅλους; Μὰ σοῦ ἀπαντῶ κι' ἐγὼ πῶς ἂν ἤμιουν στὴν Ἑλλάδα ἐκεῖ θὰ καταντοῦσα κ' ἐγώ. Μὴ δὲν καταντῶ ὁ ἴδιος καὶ

μέσα στο *Νουμά* ; Τὰ πράματα δὲν ἀλλάζουν μὲ τὸ ζόρι, ἀγαπητέ μου.

» Κ' ἐμένα γράφε μου συχνὰ μὲ ὅλον τὸν ἐνθουσιασμό σου πάντα, βέβαιος ὄντας πὼς ἂν βαρέθῃκα, ὅπως τὸ ἐνιωσες καλὰ, τοὺς δημοτικιστὲς σοσιαλιστὲς, ὥστόσο δὲν βαρέθῃκα τὸ σοσιαλισμό. »
(*Σοσιαλιστικὴ Ζωή*, IV (1932), σ. 521 - 522).

Τόσο ὅμως ὁ Χατζόπουλος, ὅσο κι' ὁ Σκληρὸς, κάνανε μεγάλα λάθη στὴν ταχτικὴ ποὺ ἀκολούθησαν.

Ὁ Σκληρὸς ἤθελε πρῶτα νὰ διαδοθεῖ μὲ ἄρθρα καὶ μελέτες ἡ σοσιαλιστικὴ φιλολογία καὶ νὰ γίνῃ γνωστὸς στὰ πλατύτερα στρώματα τῶν διανοούμενων ὁ ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς κι' ὕστερα ν' ἀρχίσει ἡ συνδικαλιστικὴ δράση. Κι' ἀκόμα, ἂν καὶ ἤτανε δημοτικιστὴς, δὲν ἤθελε νὰ συνδυασθεῖ ὁ δημοτικισμὸς, τὸ γλωσσικὸ δηλαδὴ ζήτημα, μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα.

Ὁ Χατζόπουλος πάλι, ἐνῶ πίστευε πὼς ἡ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα πρέπει νὰ διαδοθεῖ μὲ φυλλάδια καὶ μελέτες μέσα στὴν ἐργατικὴ τάξη, ὑποστήριζε πὼς τὸ ρόλο αὐτὸ πρέπει νὰ τὸν παίξουν οἱ φωτισμένοι δημοτικιστὲς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶχε δίκιο. Τὸ καθήκον τῶν σοσιαλιστῶν ἦταν νὰ ἐνδιαφεροθοῦν γιὰ τὰ ἄμεσα οἰκονομικὰ προβλήματα τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ νὰ δώσουν μὲ τὴ θεωρητικὴ τους κατάρτιση πολιτικὸ περιεχόμενο στὰ αἰτήματα τῶν ἐργατῶν. Καὶ τὸ πῶς μεγάλο τοῦ λάθος ἦταν πὼς ἀπὸ τὴ Γερμανία ἤθελε νὰ φωτίσει τοὺς Ἑλλήνες δημοτικιστὲς καὶ νὰ διαδόσῃ ἀπὸ μακριὰ τὸ σοσιαλισμὸ στὴν Ἑλλάδα.

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΟΛΟΥ

ΥΣΤΕΡΑ ΑΠΟ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας (1881) ὁ Βόλος ἔγινε ἡ ἐμπορικὴ σκάλα τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου. Στὸ λιμάνι του πηγαινοέρχονται τῶρα τὰ βαπόρια. Ἡ ἔνωση ἐξ ἄλλου τῆς Θεσσαλίας μὲ σιδηροδρομικὸ δίκτυο ἐξυπηρέτησε πολὺ τὶς ἀνταλλαγὰς κι' ἐνίσχυσε τὸ κεφάλαιο νὰ ἱδρῦσει στὴν πόλιν βιομηχανικὰ ἐργοστάσια.

Ἀπὸ τὸ 1905 ἱδρύθηκαν καὶ καπνεργοστάσια κι' ἔτσι οἱ ἐργάτες στὸ Βόλο διαρκῶς πλῆθαιναν.

Στὰ χρόνια αὐτὰ ἀρχίζουν νὰ πρωτοστατοῦν στὴν ἐργατικὴ κίνηση τόσο τοῦ Βόλου ὥς καὶ τοῦ Πειραιᾶ κι' ἄλλων πόλεων οἱ καπνεργάτες καὶ κυρίως οἱ τσιγαράδες. Ἀκόμα τότες δὲν εἶχαν φέρει σιγαροποιητικὰς μηχανὰς καὶ τὰ τσιγάρα τὰ φκιάχνανε μὲ πρωτόγονα τεχνικὰ μέσα. Πολλοὶ δμως ἀπὸ τοὺς τσιγαράδες ἦρθαν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ (Γερμανία, Αἴγυπτο), γι' αὐτὸ κι' ἦταν πιδὼ ξυπνητοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐργάτες ποὺ κατέβαιναν ἀπὸ τὰ χωριά.

Στὸ Βόλο οἱ πρῶτοι ἐργάτες ποὺ ὁργανώθηκαν ἦταν οἱ τυπογράφοι. Τὸ σωματεῖο τους ἱδρύθηκε τὸ 1900.

Ἄν καὶ στὰ χρόνια 1898 - 1900 ὑπῆρχε στὸ Βόλο μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀναρχικοσσιαλιστικὴ μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Δ. Καλαντζόπουλο¹, οἱ ἐργάτες, στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία, δὲν εἶχαν ξεκαθαρισμένη ἀντίληψη γιὰ τὰ δικαιώματά τους ὥς τὸ 1908.

Ὡς τότες ἀκολουθοῦσαν τὰ παλιὰ τοπικὰ κόμματα (Κάρτα-

1. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ στίς 12 Αὐγούστου τοῦ 1899 ἔδωκε μιάν ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο Ἑργάτης, ποὺ ὑστερα ἀπὸ τέσσερα φύλλα σταμάτησε.

λικό, Τοπαλικό, Κασσαβετικό) και στις δημοτικές βουλευτικές εκλογές γίνονταν μπράβοι τών κομματαρχών.

Ο μικρός πυρήνας του Καλαντζόπουλου δεν μπορούσε να επηρεάσει τη μεγάλη μάζα της εργατιάς του Βόλου. Γι' αυτό οι αναρχικοσοσιαλιστές, που αλληλογραφούσαν με τους ομοϊδεάτες τους του Πύργου και της Πάτρας, δεν παίζανε κανένα ρόλο.

Όταν όμως από το 1905, με την ίδρυση διομηχανικών επιχειρήσεων και καπνοδιομηχανίας, αλλάζουν οι συνθήκες, οι εργάτες του Βόλου ξυπνούνε κι' αρχίζουνε να παίζουν πρωτοποριακό ρόλο στο εργατικό κίνημα της χώρας.

Είναι η εποχή που σ' όλες τις αναπτυγμένες πόλεις γίνονται μεγάλες πολιτικοκοινωνικές ζυμώσεις. Οι εφημερίδες του Βόλου παρακολουθούν την κίνηση αυτή, και ρίχνουν το σπόρο της αφύπνισης τών εργαζομένων. Η *Θεσσαλία*, σε μια ανταπόκρισή της από την Αθήνα (φ. 10 Δεκ. 1908), γράφει :

« Νέον δίκαιον προκύπτει . . . το δίκαιον τών εργατικών τάξεων, τών λαϊκών ομάδων . . . Η πολιτική, ή όποία δεν είναι κοινωνιολογική και φιλεργατική, ή όποία δεν μεριμνᾷ περί τοῦ ἐργάτου καί τοῦ ἀγρότου, εἶναι ἀναξία νά λέγεται πολιτική. Σήμερον παρ' ἡμῖν ἡ πολιτική οὐδέν ἄλλο εἶναι ἢ ὑπηρεσία προσωπικῶν συμφερόντων, τὰ δέ κόμματα εἶναι σωματεῖα ἐκ περιτροπῆς νεμόμενα τὸν τόπον . . . »

Τὴν ἴδια περίοδο και ἡ *Πανθεσσαλική* τοῦ Σοφ. Τριανταφυλλίδη στήν ἀρθρογραφία της χτυπάει τὰ παλιὰ κόμματα και ρίχνει τὸ σπόρο τῆς ἀγροτικῆς ἐξέγερσης.

Στὸ Βόλο και στὸ Πήλιο συντελεῖται σπουδαία μεταβολή. Οἱ μικροαστικές μάζες ἐκδηλώνουν τις ἀνησυχίες τους, και στὸ Βόλο ὁ δικηγόρος Γ. Λαναράς συγκεντρώνει γύρω του πολλοὺς μικροαστοὺς και διεκδικεῖ στίς ἐκλογές τὴν δημαρχία.

Μέσα στήν ἀνήσυχη αὐτὴ πολιτικοκοινωνικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Βόλου ἐμφανίζεται στίς ἀρχές τοῦ 1908 ἡ πρώτη ἐργατικὴ συνδικαλιστικὴ ἔνωση με τὸν τίτλο *Πανεργατικὸς Σύλλογος ἡ Ἀδελφότης*, ἕνα εἶδος πανεργατικῆς ἔνωσης, που εἶχε πρόεδρο τὸ δικηγόρο Κώστα Ζάχο και γραμματεῖα τὸ δημοσιογράφου Κώστα Νταϊφᾶ. Ὁ *Πανεργατικὸς*, με τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ζάχου, ἐβγαλε και μιὰ δομαδιὰτικὴ ἐφημερίδα με τὸν τίτλο *Ἐργατής*.

Ὁ σύλλογος αὐτός, πού ζευθύνονταν ἀπὸ μισοδιανοούμενα μικροαστικά στοιχεῖα, ἔκανε περισσότερὴ φιλολογία καὶ λιγότερη ἐπαγγελματικὴ δράση. Γι' αὐτὸ δὲν ἀργήσῃ νὰ διαλυθεῖ. Τὰ πιὸ προχωρημένα μέλη του, πού εἶχαν ταξικὴ συνείδηση, ἀγαναχτισμένα μὲ τὰ μικροαστικά φερσίματα τοῦ Συλλόγου, ἀποφάσισαν νὰ ἱδρῦσουν Ἑργατικὸ Κέντρο πάνω σὲ συνδικαλιστικὰς βάσεις.

Τὴν πρωτοβουλία τὴν εἶχαν οἱ τσιγαράδες Ι. Κόσσουβας, Ν. Κατσιρέλος, ὁ Χρ. Παπᾶς, ὁ Κ. Σούλιος, ὁ Χειρογιῶργος κ.ἄ. Ἦταν ἀρχὲς τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1908 πού οἱ παραπάνω ἐργάτες, ἴσως καὶ μερικοὶ ἄλλοι, πήγανε στὸ δικηγόρο τοῦ Βόλου Μουσούρη, πού εἶχε τὴ φήμῃ μορφωμένου ἀνθρώπου καὶ ἰδεολόγου, καὶ τὸν παρακάλεσαν νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ ἱδρῦσουν Ἑργατικὸ Κέντρο. Ὁ Μουσούρης, ἐπειδὴ ἦταν βαριὰ ἀρρωστος, δὲν ἀνακατέυτηκε, μὰ τοὺς ἐνθάρρυνε πολὺ καὶ τοὺς ἔστειλε στὸ δικηγόρο Κώστα Ζάχο, πού τὸν παρακάλεσε νὰ πάρῃ τὴν πρωτοβουλία καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ξυπνημένους ἐργάτες. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου Βόλου¹.

Ἀπὸ τότες ἀρχίζει ἡ δράση του πού εἶχε ἀπήχηση σ' ὅλη τὴ Θεσσαλία, ἀκόμα καὶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Ὁ Ἑργάτης θγαίνει τώρα πιὸ ταχτικὰ καὶ γράφεται μὲ περισσότερὴ ἐπιμέλεια. Ὡστόσο τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο δὲν εἶναι πέρα γιὰ πέρα σοσιαλιστικό. Ὁ Κώστας Ζάχος λίγο πολὺ ἀκολουθεῖ μιὰ « σοσιαλιστικὴ » γραμμὴ στὰ γραφόμενά του. Ὁ γιατρὸς ὅμως Δ. Σαρᾶτσος, πού εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού συντρέξανε τὸ νεαρὸ Κέντρο καὶ πήρανε μέρος στὴ μορφωτικὴ του δράση, προπαγανδίζει οὐτοπιστικὰς χρι-

---

1. Στις 30 τοῦ Νοέμβρη δημοσιεύτηκε μιὰ εἰδοποίηση πὼς θὰ ἱδρυθεῖ Ἑργατικὸ Κέντρο. Ἡ πρώτη συνεδρίαση τῆς προσωρινῆς ἐπιτροπῆς ἐγίνε στο σύλλογο Τρεῖς Ἱεράρχαι. Στις 14 τοῦ Δεκεμβρίου γίνανε τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια τῆς ὀργανοῦ του, ὅπου μάλιστα μίλησε κι' ὁ ἱεροκήρυκας Πολυκαρπὸς Ζάχος περὶ Θεοῦ, θεὰ ἐντολῶν κλπ. Ὑστερα μίλησε ὁ μεγαλοβιομήχανος Σταματόπουλος, πού ὑποστήριξε πὼς κεφάλαιο καὶ ἀργασία πρέπει νὰ συνεργάζονται γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους. Στὰ ἐγκαίνια αὐτὰ ἐγίνε καὶ ἔρανος κι' ὁ δικηγόρος Χρυσοβαλῶνης (ἀποβλέποντας σὲ πολιτικὴ ἐκμετάλλευσιν τοῦ Κέντρου) ἔδωσε δυὸ τρία κατοστάρικα, ἐνῶ ὁ μεγαλοβιομήχανος καὶ πολιτευόμενος Κ. Γυλαβάνης ὑποσχέθηκε πὼς καθὲς χρόνον θὰ ἔδινε 500 δραμᾶς. Κοίτα περισσότερες πληροφορίες στίς ἐφημερίδες τοῦ Β. Θεσσαλίας καὶ Κῆρυξ (15 Δεκ. 1908).

οτιανοσοσιαλιστικές ιδέες. 'Ο Κόσσυδας πάλι, από τούς πιό μορφωμένους εργάτες, ήταν άναρχικός. 'Ο παιδαγωγός 'Αλέξ. Δελμούζος, πού τήν ίδια εποχή διευθύνει τό Πρότυπο Σχολείο Θηλέων, πού τό λέγανε κι' 'Ανώτερο Παρθεναγωγείο, έπηρεασμένος από τούς πολιτικούς άγώνες τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας κι' από τίς συζητήσεις πού έκανε όταν ήταν ακόμα στή Γερμανία μέ τό Γ. Σκληρό, δείχνει μεγάλο ένθουσιασμό γιά τή δράση και τούς σκοπούς του Κέντρου.

'Ετσι Ζάχος, Σαράτσης, Δελμούζος, δλότελα όμως διαφορετικά ό καθένας, δρουνε ' μέσα στο 'Εργατικό Κέντρο, ένώ ό Κόσσυδας μέ τήν ομάδα του προπαγανδίζει μ' έπιμονή και φανατισμό τόν άναρχισμό. Δηλαδή τόν άναρχισμό του Μπακούιν και του Κραπότκιν. 'Αργότερα όμως ό Κόσσυδας προσχώρησε στον έπιστημονικό σοσιαλισμό. 'Όταν από τό 1914 τραβήχτηκε στήν Μακρυνίτσα, γιατί ήταν φθισικός, άλλαξε ιδέες και τό 1917 - 1918, πού θρυσκόταν στά τελευταία του, έκανε τή διαθήκη του και τή μικρή του χτηματική περιουσία τή δώρισε στο Σοσιαλιστικό 'Εργατικό Κόμμα.

'Από τήν 'Αλεξάντρεια και τήν 'Αθήνα έρχονται τότες διάφορες άθεϊστικές κι' άναρχικές μπροσούρες πού διαβάζονται πολύ.

Τό Ε.Κ.Β. κατορθώνει νά συγκεντρώσει γύρω του τή μεγάλη μάζα των βολιωτών εργάτων και ξαπλώνει, παρ' όλη τήν έσωτερική του άνομοιογένεια, τήν προπαγάνδα του μέσα στήν εργασία του Βόλου. 'Ο 'Εργάτης ' διαβάζεται πολύ, και οι διαλέξεις πού οργανώνει τό Κέντρο ξυπνούν τίς μάζες και μαζί προκαλούν τήν

1. 'Η δράση του Κ. Ζάχου ήτανε κυρίως πολιτική. 'Ο γιατρός Σαράτσης έκανε διαλέξεις γιά τόν άλκοολισμό, τήν ακρίβεια τής ζωής κλπ. 'Ο 'Αλ. Δελμούζος πάλι μίλησε στίς 22 του Δεκ. 1908 γιά τόν ποιητή Διον. Σολωμό και τόν, 'Εθνικό ύμνο και στίς 29 του Γεν. 1908 γιά τόν άναρχισμό και τό σοσιαλισμό. 'Επίσης οι τότε έλληνοδιδασκαλοι Τσαμασφύρος και Σφέτσος κάνανε πολλές διαλέξεις πάνω σέ θέματα φυσικής, χημείας κλπ. Στο Κέντρο άνακατευόταν κι' ό άναρχικός ψευτοδιανοούμενος 'Αλεξανδράκης, πού στίς καπνεργατικές άπεργίες (όπως θα ίδουμε παρακάτω) έπαιξε σπουδαίο ρόλο, καθώς κι' ό δημοσιογράφος Τάκης Οικονομάκης, χριστιανοσοσιαλιστής. 'Ο 'Αλεξανδράκης, πύ όστερα, στά 1915, έγινε φανατικός κωνσταντινικός.

2. Δημοσιεύει σοσιαλιστικά άρθρα και σέ μερικά του φύλλα (1911) δημοσιεύει και τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο, μεταφρασμένο από τόν Κώστα Χατζόπουλο.

ἐγανάχτηση τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τῶν τσιφλικῶδων τῆς Θεσσαλίας. Ἄν καὶ δὲν προπαγανδίζει τὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμό, ἂν καὶ πηγαίνει ὅλο καὶ πιδ δεξιά, γιὰτὶ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους τῆς Ἀθήνας καὶ τὸν Πλ. Δρακούλη, ὥστόσο ἡ κυρίαρχη τάξη τρομοκρατεῖται.

Ἐξαιτίας τοῦ ἀπεργιακοῦ κύματος ἡ κυβέρνησις εἶχε στείλει στρατὸ στὸ Βόλο. Ὅταν λύθηκε ἡ καπνεργατικὴ ἀπεργία, γίνανε διαδήματα νὰ μείνει ὁ στρατός. Ἡ Πανθεσσαλικὴ τοῦ Σοφ. Τριανταφυλλίδου, ποὺ εἰδειχνε κάποια συμπάθεια στὸ ἐργατικὸ κίνημα γιὰ κομματικούς λόγους (ὁ Τριανταφυλλίδης ἦταν « ἀνεξάρτητος » πολιτευτὴς), διαμυρτυρήθηκε γιὰ τὶς παραση- νιακὰς ἐνέργειες ποὺ κάνανε οἱ ἐμποροδομήχανοι τοῦ Βόλου γιὰ νὰ κρατήσουν μόνιμα τὸ στρατὸ στὴν πόλιν. Ἡ Θεσσαλία, τὸ σοβαρότερο ὄργανο τοῦ δολιώτικου παλααιοκομματισμοῦ, ἀπαντών- τας στὴν Πανθεσσαλική, ἔγραψε (φ. 6 τοῦ Ἀπρίλη 1909) πᾶνω στὸ ζήτημα αὐτὸ τὰ παρακάτω :

« Αὐριον ἢ μεθυριον ἀναχωρεῖ διὰ τὴν ἔδραν του ὁ ἐνταῦθα μετακληθεὶς στρατός καὶ ἐκλείπει οὕτω καὶ ἡ κατὰ τα δόγματα τῆς συναδέλφου Πανθεσσαλικῆς προσαφθεῖσα ὕβρις εἰς τὴν πόλιν μας. Ἡμεῖς τὴν ἐναντίαν ἔχοντες γνώμην, θὰ ἠθέλαμεν, μὲ ὅλον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ παρισταθῇ ἡ πόλις μας ὡς ταραχοποιός, νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος, ὅπως παρατείνῃ τὴν ἐνταῦθα διαμονὴν τῆς ἡ στρατιωτικῆς δυνάμεις καὶ καταβληθῇ ἡ σύντενος μέριμνα, ὅπως καὶ ὁ Βόλος ὀρισθῇ ἔδρα στρατιωτικοῦ σώματος. Ἀνεξαρτήτως τῆς ὕλικῆς ὠφελείας, ἥτις προσγίγνεται εἰς μίαν πόλιν ἐκ τῆς παραμονῆς ἱκανοῦ ἀριθμοῦ στρατιωτῶν, προκύπτουν λόγοι σοβαρώτεροι, καθιστῶντες ἀναγκαίαν τὴν ὑπαρξιν στρατοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

» Πόλις στηρίξασα τὴν μέλλουσαν αὐτῆς προαγωγὴν ἐπὶ εὐρυτέρας βιομηχανίας, πόλις ἐν ἣ ἄρκετὰ μέχρι τοῦδε ἐργάζονται βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, ἱκανὸν ἀριθμὸν ἐργατῶν ἀπασχολοῦντα, πόλις ἐν ἣ νέα τοιαῦτα ἀνεγείρονται καὶ νέα διεξάγονται συν- εννοήσεις μεταξὺ κεφαλαιούχων, ἵνα καὶ ἄλλα ἀνεγερθῶσι, ἔχει πρὸ παντὸς ἀνάγκην νὰ ἐμπνεύσῃ θάρρος εἰς τὸ φύσει δειλὸν κεφάλαιον . .

» Καὶ δὲν εἶναι μὲν πιστευτὸν ὅτι ἡ ἐργατικὴ τῆς πόλεως μας τάξις εἰς τοσοῦτον δύναται νὰ περιέλθῃ σημείον, ὥστε νὰ συν- τρέψῃ αὐτὴ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς χειρῶν τὸ συμφέρον αὐτῆς καὶ τὴν πρόοδον τῆς πόλεως, πλὴν εὐλόγως τοιαῦται τινὲς ἀμφιβολίαι γεννῶνται πάντοτε εἰς τὰς σκέψεις ἐκείνων, οἵτινες προκει-

μενου να διαθέσωσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις, διερευνῶσι μετὰ μεγάλης προσοχῆς μὴ τυχὸν περὶ τὸν ὀρίζοντα τῆς Κοινωνίας, ἐν ᾗ θὰ στήσωσι τὰ ἐργαστήριά των, κυλινδρεῖται καὶ νέφος τι ἐγκυμονοῦν διαταραχάς. Δυστυχῶς καὶ ἡ Κοινωνία ἡμῶν καὶ δὴ τῶν ἐργατικῶν τάξεων διατρέχει τὴν περίοδον τῆς εἰσβολῆς τῶν νέων ιδεῶν, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ὁποίων πολλοὶ διαφαίνονται ἐνδεχόμενοι κίνδυνοι καὶ ἀπέναντι τῶν ὁποίων μία δύναται νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐπιχειρηματίας διαβεβαίωσις περὶ τοῦ ὅτι οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν, ἢ διαβεβαίωσις ἢ προερχομένη ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἐν οἰκότητι περιπτώσει ὑπάρχει ἐν Βόλφ ἀρκοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, ἵνα ἐπιβάλῃ τὸ κύρος τῶν Νόμων καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν τάξιν. »

Οἱ μεγάλες καπνεργατικὲς ἀπεργίαι (1909 - 1911), πού γιὰ πρώτη φορὰ παρουσιάζουν στὸ Βόλο ὀργανωμένη καὶ πιστὴ στὸ Ἐργατικὸ Κέντρο τὴν καπνεργατικὴν μάζα, εἶναι κάτι πού ὁ Βόλος δὲν τὸ ἔχει ξαναῖδει. Τραγούδια ἐπαναστατικὰ ἀκούονται στοὺς δρόμους. Κατὰ τετράδες κάνουν παρελάσεις οἱ ἀπεργοί. Συζητήσεις γιὰ τὴ θρησκεία, γιὰ τὸ δαρβινισμό, γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ γίνονται μέσα στὸ Κέντρο. Οἱ προλήψεις πέφτουν. Ἡ ἐργατιὰ ξυπνάει. Οἱ ἐργάτες τώρα εἶναι « ἀπαιτητικοί ». Σηκώνουν κεφάλι. Ζητοῦν τὸ δικίον τους. Θέλουν νὰ μορφωθοῦν.

Παράλληλα, στὸ θεσσαλικὸ κάμπιο οἱ κολλήγοι κινεῖνται καὶ ζητοῦν τὰ χωράφια, τὴ γῆ πού τὴν πότισαν μὲ τὸν ἰδρώτα τους, αὐτοί, οἱ πατεράδες καὶ οἱ παπποῦδες τους, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ πάρουν τὸν καρπὸ τῆς.

Τὸ ἀγροτικὸ κίνημα τοῦ Κιλελέρ (6 τοῦ Μάρτη 1910) εἶναι τὸ προμήνυμα παναγροτικῆς ἐξέγερσης στὴ Θεσσαλία ¹. Οἱ τσιφλικάδες τρέμουν ². Καὶ ἡ βολιώτικη ἀστικὴ τάξη, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὶς αἱματηρὰς καπνεργατικὰς ἀπεργίαις ³, τὰ χάνει καὶ ζη-

1. Γιὰ τὴν ἀγροτικὴν ἐξέγερσιν τοῦ Κιλελέρ κοίτα σχετικὸ ἀρθρον μου στὴ *Σοσιαλιστικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* (ἑκδ. Ἀκαδημαϊκοῦ) τόμ. Α', σ. 49 - 51 καὶ τὴ μελέτη μου *Ἡ ἀγροτικὴ ἐξέγερσις τοῦ Κιλελέρ*, Ἀθήνα 1946.

2. Ὁ Ἐργάτης θγαίνει στίς ἀρχὰς τοῦ 1910 μὲ τὸν τίτλον Ἐργάτης-Γεωργός καὶ προπαγανδίζει καὶ τὸ ξύπνημα τῆς ἀγροτιάς.

3. Σὰ μίαν ἀπὸ τὶς ἀπεργίας αὐτάς, πού χτυπήθηκαν οἱ ἀπεργοὶ μὲ τὸ στρατό, ἔχασε τὸ πόδι του ὁ καπνεργάτης Β. Δήμου.

τάει άφορμή νά κλείσει μέ τή βία τό 'Εργατικό Κέντρο. Και τέτοιες άφορμές υπήρχανε πολλές.

‘Ο έργάτης Κόσσυδας προπαγάνδιζε φανερά τόν άναρχισμό και τόν άθεϊσμό. ‘Ο ‘Αλεξανδράκης έλεγε, τι τοῦ κατέβαινε. ‘Ο Ζάχος κλόνιζε τήν πολιτική ύπόσταση τῶν τζακιῶν¹. ‘Ο Σαράτσης φιλελευθέριζε « ὑπέρ τό δέον ». ‘Ο ‘Αλ. Δελμοῦζος δέν ἦτανε μονάχα νέος παιδαγωγός, πού στό Πρότυπο Σχολεῖο Θηλέων χτυποῦσε τίς γλωσσικές προλήψεις και τόν ψευτοκλασικισμό, μά και άρνητής τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος. Σ’ ένα του γράμμα πρὸς τό Ζάχο, τὸ διευθυντὴ τοῦ ‘Εργάτη, έγραφε :

« ‘Ο άγώνας σας εἶναι ὄχι μόνον ὁ εὐγενικώτερος ἀπ’ ὅσους ἔγιναν στὸν τόπον μας, ἀλλὰ και ὁ πιὸ ἑδαφικός. ‘Ο πιὸ ἑδαφικός, γιατί γεννημένος ἀπὸ τήν ανάγκην και τὰ πράγματα, στηρίζεται σὲ ὁλόκληρη τάξη ἀνθρώπων πού τοὺς συνδέουν κοινὰ οἰκονομικά συμφέροντα. Εἶναι ὁ εὐγενικώτερος, γιατί ὁ άμεσος σκοπὸς του εἶναι σπάζοντας τίς προλήψεις και τήν άμάθεια, νά ξυπνήσῃ τὸν ἀνθρωπο μέσα στή μάζα πού άσυνείδητο σύμβολό της ἔκαμε τὸ ὑπομονητικὸ βόδι, νά τήν κάνῃ νά νοιώσῃ πὼς ὁ οἶκτος και ἡ ἐλεημοσύνη τῶν χορτάτων τήν προσβάλλουν και εἶνε μάλιστα σάν ἀνήθικη εἰρωνία, ὅταν διευθύνονται στοὺς ἐργατικούς, στοὺς δυνατούς. Νά της δείξουν τὴ δύναμή της και νά μὴν την ὑψώσουν σὲ μοῖρα της μοίρας της.

» Μά τὸ ἐργατικὸ κίνημα εἶναι ἀκόμη προωρισμένον ἀ ἡμιουργήσῃ τὴ μεγαλύτερη κίνηση, δηλαδή ζωή, στὸν τόπο μας. Μικρὴ ἡ ἐργατικὴ μας τάξη, ἀλλὰ μεγάλη ἡ έντατικὴ και παιδαγωγικὴ της δύναμη. ‘Η ἀνάπτυξη πειθαρχικοῦ και συνεταριστικοῦ πνεύματος, ἡ μόρφωση ὠρισμένων και σταθερῶν ἀρχῶν θά βγοῦνε ἀπ’ αὐτὸ τὸ μικρὸ ‘Εργατικὸ Κέντρον (τοῦ Βόλου), αὐτὰ τὰ συμφέροντά τους θά φέρουν ἀργὰ ἡ γρήγορα τοὺς ἐργάτες σὲ σύγκρουση με πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπίσημα σάπια ἰδανικά τοῦ Κράτους μας και μ’ ὅλες τίς ὀπισθοδρομικές του τάσεις.

» ‘Αλλὰ γι’ αὐτὸ χρειάζεται δουλειά, και δουλειά μεγάλη. ‘Ακόμη δέν ἔχει γίνει σχεδὸν τίποτα. ‘Εσεῖς κάνετε τήν ἀρχή κι’ αὐτὴ κρίνει νά χαιρετισθῇ σάν προμήνυμα ‘Ανατολῆς.

1. ‘Εδῶ πρέπει νά σημειώσουμε πὼς ἔγινε ἀπόπειρα νά ἰδρυθεῖ κι’ ‘Εργατικὸ Κόμμα. Τὴν πρωτοβουλία τὴν εἶχαν ὁ Ζάχος, ὁ Σαράτσης, ὁ Σάββας Ραφαήλ και μερικοὶ ἄργατες.

» Σε λίγο θὰ βρεθοῦν μιμηταὶ σας σὲ ἄλλα βιομηχανικά Κέντρα, γιατί τὰ πράγματα τὸ θέλουν ἔτσι. »

Πιὸ ὕστερα πάλι, δταν ἄρχισε ἡ δημοσιογραφικὴ σταυροφορία ἐνάντια στὸ Ἑργατικὸ Κέντρο καὶ τοὺς ἡγέτες του, ὁ ἴδιος, ἀπαντώντας σὲ δσα γράφαν ἐνάντιά του, τόνιζε :

« . . . Τὸν μὲν τίτλο τοῦ ἀναρχικοῦ ἢ καὶ ἄλλους τινάς, διὰ τῶν ὁποίων εἶχον τὴν καλωσύνην νὰ με στολίσωσι, τοὺς χιμίζω εἰς τοὺς εἶτε ἐκ προθέσεως, εἶτε ἐξ ἀγνοίας καλοθελητάς ἀναδόχους μου ὅσον ἀφορᾷ δε τὸν ἐπιστημονικὸν σοσιαλισμὸν δὲν δυσκολεύομαι νὰ ὁμολογήσω ὅτι τὸν θεωρῶ ὡς τὴ εὐγενέστερον ἰδανικὸν το ὁποῖον συνέλαβε μὲ χεῖ τοῦ δε ἡ ἀνθρώπου πότης . . . Περὶ δὲ τῶν ἐν τῷ Ἑργατικῷ Κέντρῳ μαθημάτων μου οἱ ἀκούσαντες εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωσι καὶ τὴν αἰτίαν ἣ ὁποία τὰ ἐπροκάλεσε εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν. »¹

Ἔτσι κάτω ἀπὸ τίς νέες κοινωνικοπολιτικὰς συνθήκας ποὺ δημιουργήθηκαν στὸ Βόλο κι' εἶχανε τὴν ἀντανάκλασή τους στὴ Λάρισα, στὰ Τρίκαλα καὶ στὴν Καρδίτσα, οἱ κομματάρχες τῶν παλαιῶν κομμάτων ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ τοιφλικάδες (ὁ Μπαλτατζῆς, ὁ Καρτάλης καὶ ἄλλοι ποὺ πολιτεύονταν εἶχανε τοιφλίκια) καὶ τὰ καθυστερημένα στοιχεῖα τῆς ἀστικής τάξης δάλθηκαν νὰ διαλύσουν τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο καὶ νὰ κλείσουν τὸ Παρθεναγωγεῖο ποὺ διεύθυνε ὁ Δελμοῦζος.

Ὁ Δημοσθένης Κούρτοβικ, δημοσιογράφος καὶ παλιὸς τρόφιμος τῶν φυλακῶν, μὲ τὴν ἐφημερίδα του *Κῆρυξ* κι' ὁ δεσπότης Γερμανὸς μαζί μὲ τὸ βουλευτὴ καὶ δικηγόρο Μιλτιάδη Μπουφίδη ἀναλάβανε νὰ σώσουν τὴ βολιώτικη ἀστική κοινωνία ἀπὸ τὸ « μίasma τοῦ μαλλιαρισμοῦ καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ ». Στὴν ἀρχὴ τὰ δάλανε μὲ τὸ Πρότυπο Σχολεῖο Θηλέων καὶ τὸ Δελμοῦζο κι' ὕστερα μὲ τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο.

1. Ὁ ἴδιος ὁ Δελμοῦζος στὴν ἀπολογία του στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου τόνισε : « Ὅχι μόνον βοήθησα οικονομικῶς τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο, ἀλλὰ λυποῦμαι, κύριε εἰσαγγελεῦ, πολὺ, ποὺ δὲν μποροῦσα νὰ διαθέσω καὶ χιλιάδες ὀλόκληρες γιὰ νὰ ὑποστηρίξω τὸ ἐργατικὸ αὐτὸ σωματεῖο, ὅπως ἐγὼ τὸ ἐγνώρισα καὶ ὅπως πράγματι ἦταν » (*Θεσσαλία Βόλου*, φ. 5 τοῦ Μάρτη 1909 καὶ *Ἡ Δίκη τοῦ Ναυπλίου*, στενογραφημένα πραχτικά, Ἀθήνα 1915, σ. 119). Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσω ἐδῶ πῶς ὁ Δελμοῦζος ποτὲς του δὲν ἦταν ἓνας « ὀρθόδοξος μαρξιστής ».

Ἀπὸ τῆ δημοσιογραφικῆ σταυροφορίας τῆς παραπάνω τριαν-
δρίας ὁ Βόλος εἶδε μεσαιωνικὰς μέρες ποὺ θὰ μείνουνε μαῦρο ση-
μάδι στὴν ἱστορία τοῦ « νεοελληνικοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ ».

Μὲ φανταστικά καὶ συκοφαντικά δημοσιεύματα ἀνακατέφα-
νε μαλλιαρισμό, ἀθεϊσμό καὶ σοσιαλισμό κι' ἐρεθίσανε τὸν κόσμο,
ὥσπου τὸν ξεσηκώσανε κι' ἐκλείσε μὲ τὴ βία τὸ Πρότυπο Σχο-
λεῖο ¹. Ἐννοεῖται πὼς ἡ ἀστικὴ δικαιοσύνη ἐπαῖξε καλὰ τὸ ρόλο
τῆς. Παρκατάθηκε πρόθυμα κι' ὑποστήριξε ὅλη καίνη τὴ μεσαιω-
νικὴ ἀντίδραση.

Ἀρχισαν ἀνακρίσεις, διώξεις καὶ κατασχέσεις διδύλων. Ὅχι
μόνο ὁ Βόλος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ χωριά τοῦ Πηλίου, ὅπως ὁ Λαο-
κος, ἡ Ἀργαλαστή κι' ἡ Ζαγορά, ἀναστατώθηκαν. Γίνονταν συ-
ζητήσεις, κυυγίδες καὶ τὰ δέλη τῆς συκοφαντίας στράφηκαν ἐ-
νάντια στοὺς προεδρευτικούς φοιτητές, δασκάλους καὶ καθηγητές.
Ὁ ποιητὴς Κ. Βάρναλης, ποὺ ἦταν τότε σχολάρχης στὴν Ἀρ-
γαλαστή, ἐπειδὴ δὲν τὸ ἔκρυβε πὼς ἦταν δημοτικιστής, θρῆκε
τὸν μπελά του. Κατηγορήθηκε πὼς ἦταν ἄθεος καὶ ὕβριστὴς τῆς
θρησκείας Τὸ ἴδιο κι' ὁ δάσκαλος τῆς Ἀργαλαστῆς Κουμπής,
καθὼς κι' ὁ φοιτητὴς ἀπὸ τὴ Λάρισα Μπιτζάνης, ὁ δημοσιογρά-
φος Τάκης Οἰκονομάκης καὶ ἄλλοι.

Οἱ κάθε λογῆς ἔμποροι τῆς πατριδοκαπηλείας θριάμβευσαν,
θριάμβευσαν ὅμως μὲ ἄτιμα μέσα, γιατί ὅαν ὅπλο τους χρησιμο-
ποίησαν τὴν ἀνώνυμο γραφία.

Ἔτσι ἀπὸ τὴ Ζαγορά στάλθηκε στὸν εἰσαγγελεῖα Ἐφετών
Λάρισας τὸ παρακάτω ἀνώνυμο γράμμα.

« Ἀξιότιμε κύριε Ἀμπελᾶ. Ὁ μεγαλύτερος ἄθεος ἐν Ζαγορᾷ
εἶναι ὁ Ἀ λ έ ξ ι ο ς Ν. Λ ι ά τ σ ι κ ο ς. Μάρτυρας προτείνω
τούς . . .

» 1 Σ/βρίου 1911

Εἰς Χριστιανὸς ὁρθόδοξος »

Ἀντὶς ὁ εἰσαγγελεῖας νὰ πετάξει μὲ ἀγανάχτηση στὸ καλάθι
τῶν ἀχρήστων τὸ ἀνώνυμο αὐτὸ γράμμα, διέταξε ἀνακρίσεις.

Οἱ ἀνακρίσεις ὅμως ἀπόδειξαν πὼς ἡ ἀνώνυμη καταγγελία

1. Πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς τὸ γ λ ω σ ι κ ὸ ἦταν τότες ἓνα παν-
ελλήνιο ζήτημα καὶ μὲ ὅσα γράφανε γιὰ ρούβλια κι' ἀντεθνικὴ προπαγάν-
δα οἱ γλωσσαμύνητορες (Μιστριώτης καὶ Σία) εἶχαν ἀπηρεάσει ἓνα μεγάλο
μέρος τῆς κοινῆς γνώμης ποὺ φανταζόταν πὼς οἱ μ α λ λ ι α ρ ο ἱ εἶναι
κακοποιὰ στοιχεῖα.

ἀπόβλεπε νὰ καλύψει καταχρήσεις ποὺ εἶχαν γίνει στὴν Κοινό-
τητα Ζαγοράς καὶ ποὺ τὶς κατάγγειλε ὁ Ἀλέξαν. Λιάτσικος.
Στὸν ἀνακριτὴ ὁ Λιάτσικος, μὲ τὸ θάρρος ποὺ τὸν χαρακτήριζε,
εἶπε : « Δὲν δίδω τὸ δικαίωμα σὲ κανέναν νὰ ἐλέγξῃ τὰς θρησκευ-
τικὰς μου πεποιθήσεις. Τὸ ἀν πιστεύσω στὰ δόγματα τῆς θρη-
σκείας ἢ ἀν δὲν πιστεύω εἶναι ζήτημα τῆς συνειδήσεώς μου. Οἱ
κατήγοροί μου ὅμως δὲν τολμοῦν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς νὰ διατυπώ-
σουν τὴν ἐναντίον μου κατηγορίαν. Δι' αὐτὸ τοῦς ἀποκαλῶ συκο-
φάντας, καὶ ἐπειδὴ γνωρίζω ποιοὶ εἶναι τοὺς ἀποκαλῶ καὶ κατα-
χραστὰς, διότι ἐκκρεμεῖ ἐναντίον των μὴνυσίς μου »

Νά τώρα κι' ἓνα ἄλλο τέτοιο δείγμα :

« Ἀξιότιμε Κύριε Τόμαν,

» Καταγγίλω ὑμῖν ὅτι ὁ Ἰωάννης Κορδάτος, φοιτητὴς νομικῆς, εἶ-
ναι διαπρύσιος κῆρυξ τοῦ μαλλιαρισμοῦ καὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ. Εἰς
τὴν οἰκίαν του ἐν Ζαγορᾷ ἔχει πλουσίαν βιβλιοθήκην ἀπὸ ἀναρ-
χικὰ καὶ ἀθεϊστικὰ βιβλία γεγραμμένα εἰς τὴν μαλλιαρὴν γλῶσ-
σαν. Οὗτος ἐκθέτει δημοσίᾳ τὰς γνώμας του καὶ ἔχει ἀλληλο-
γραφίαν μὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἀντεθνικὸν σύλλογον τῶν μαλλια-
ρῶν "Ἐκπαιδευτικὸν Ὁμίλον",. Εἰς τὴν οἰκίαν του μεταβαίνει
ὁ δημοδιδάσκαλος Ἀπόστολος Χατζηνικολάου, ὅστις φαίνεται
ἔχει μνηθῇ εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸν μαλλιαρι-
σμόν. Μάρτυρας προτείνω τὸν σχολάρχην Κ. Κουραβέλον, τὸν
δικολάβον Ἀχιλ. Κασμᾶν καὶ τὸν Ἀθανάσιον Σαμσαρέλον.

» Εἰς Ζ α γ ο ρ ᾱ ῖ ο ς Π α τ ρ ῑ ῶ τ η ς '.

Ζαγορά, 25 Σεπτεμβρίου 1911 »

Ὁ εἰσαγγελέας Τόμαν διέταξε κι' αὐτὸς τὸν εἰρηνοδίκη Ζα-
γορᾶς Τρ. Τριανταφύλλου νὰ ἐνεργήσῃ ἀνακρίσεις καὶ νὰ κἀναι
κατάσχεση τῶν ἀναρχικῶν, ἀθεϊκῶν καὶ μαλλιαρῶν βιβλίων τοῦ
φοιτητῇ Κορδάτου :

« . . . Μεταβῆτε πάραντα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται
Κορδάτου (καὶ εἴ δυνατόν εἰς ὧραν καθ' ἣν δὲν θὰ εὕρισκεται
οὗτος εἰς τὴν οἰκίαν του) καὶ προβῆτε εἰς τὴν κατάσχεσιν τῶν
ἀναρχικῶν, ἀθεϊκῶν καὶ μαλλιαρῶν βιβλίων του, τὰ ὅποια θὰ
ἀποστείλῃτε ἀμέσως εἰς τὴν Εἰσαγγελίαν μετὰ τοῦ σχηματισθη-
σομένου φακέλου τῶν ἀνακρίσεων . . . »

Ἀκολουθεῖ ἡ « ἔκθεσις τῆς ἐνεργηθείσης ἀνακρίσεως ». Πε-

---

1. Ὅπως μεθεῦτα ἀργότερα αὐτὸς ποὺ ἀλληλογραφεῖ μετὰ τὸν εἰ-
σαγγελέα καὶ ἀνώνυμα κατηγοροῦσε τὸν Κορδάτο γιὰ μαλλιαρισμό καὶ ἀ-
θεϊσμό ἦταν ὁ πολιτευτὴς Ρήγας Ἀπ. Πάντος.

ριττό νά σημειώσω πώς τὸ Σύνταγμα παραβιάστηκε, γιατί δὲν τηρήθηκαν οἱ νόμιμοι τύποι.

« Λαμβάνω τὴν τιμὴν, κατόπιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 117 ὑμετέρου ἐμπιστευτικοῦ ἐγγράφου νά ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φοιτητοῦ Ι. Κ. Κορδάτου εἰς ὥραν καθ' ἣν οὗτος δὲν εὐρίσκετο ἐν αὐτῇ καὶ προβάς εἰς ἐρευναν εὗρον τὰ ἐξῆς βιβλία, ἐμπίπτοντα εἰς τὴν ἀνωτέρω παραγγελίαν ὑμῶν καὶ γεγραμμένα ἀπὸ ἀγνώστους εἰς τὸ πανελλήνιον συντάκτας : α) Βιβλίον φέρον τὸν τίτλον *Ἠλιοφύγαρο*, τοῦ ὁποίου ἡ γλῶσσα εἶναι ὄχι μόνον μαλλιαρὴ ἀλλὰ καὶ ἀκατάλληλος. β) Τὰ *Ἀπαντα*, ποιήματα Σολωμοῦ τινος γεγραμμένα εἰς γλῶσσαν μαλλιαρὴν. γ) Βιβλίον ξένου τινὸς συγγραφέως Brugmann μεταφρασμένον εἰς τὴν μαλλιαρὴν. δ) *Γλῶσσα καὶ Ζωή*, χυδαῖον κατασκευάσμα τοῦ Ἑλ. Γιαννίδη. Ἐπίσης εὗρον καὶ πολλὰς ἐπιστολάς γεγραμμένας εἰς τὴν μαλλιαρὴν, τινὲς δὲ τούτων ἀπεστάλησαν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἀπὸ τούτους ἐν Ἀθῆναις μαλλιαροὺς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου Μ. Τσιριμῶκον, Πατροκόκκινον, Βαμβέτσον, Δ. Γλυνὸν καὶ διαβόητον Ψυχάρην.

» Εὗρον ὡσαύτως καὶ ἄλλα τινὰ βιβλία ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀθεϊσμός* τοῦ Δαντέκ, *Μονισμός* τοῦ Χαϊκελ, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι γεγραμμένα εἰς τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐμπίπτουσι εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω παραγγελίαν ὑμῶν. Ἐὰν ὁμως καὶ ταῦτα εἶναι ἐπιλήψιμα, ἀναμένω νεωτέραν παραγγελίαν ὑμῶν διὰ νά ἐνεργήσω κατάσχεσιν αὐτῶν.

» Ἐποστέλλω ὑμῖν καὶ τὰς καταθέσεις τῶν μαρτύρων Κ. Κουραβέλου, Ἀθ. Σαμσαρέλου καὶ Κασμά.

» Ἀπαντες οὗτοι ἐχαράκτηρισαν τὸν εἰρημένον φοιτητὴν ἀνώτερον πάσης ὑπονοίας καὶ ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐνόρκων καταθέσεων τῶν οὐδὲν εἰς βάρος του στοιχεῖον κατέθεσαν, δὲν ἠρνήθησαν ὁμως ὅτι εἶναι ὁμοϊδεάτης φανατικὸς τοῦ Δελμούζου καὶ Σαράντη . . . »¹

Γιὰ κάθε φράση τῆς παραπάνω « ἐκθέσεως » μπορούσαν νά γραφοῦν ἄρθρα καὶ μελέτες. Οἱ ἀναγνώστες μου ὁμως μπορούν νά δγάλουν μονάχοι τὰ συμπεράσματά τους.

Ὅ,τι ἔγινε μὲ τὸ Πρότυπο Σχολεῖο ἔγινε καὶ μὲ τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο. Ἐκλείσει κι' αὐτὸ τὸ Μάη τοῦ 1911. Τὸ Σχολεῖο δὲν ξανάνοιξε. Τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο ὁμως, ὕστερα ἀπὸ λίγο, ἀνοίξε κι' ἀρχισε πάλι τὴ δράση του.

1. Κοίτα ἄρθρο μου « Μεσαιωνικὰς μέρες » στὸ *Νουμά*, 1912, σ. 168 καὶ *Δίκη τοῦ Ναυπλίου* (στενογραφημένα πρακτικά), Ἀθῆναι 1915, σ. 438, 476.

Οί κοινωνιολόγοι κι' ό Δρακούλης ξακολουθοῦσαν νά ἀλληλο-
γραφούν μετ' τό Κέντρο καί προσπαθοῦσαν νά ἐκμεταλλευτοῦν τή
δύναμή του.

Ἡ πρώτη περίοδο τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου κλείνει μετ' τή
δίκη τοῦ Ναυπλίου (16 - 28 Ἀπρίλη 1914)¹.

Ἡ ἐργατική κίνηση τοῦ Βόλου εἶχε τόν ἀντίχτυπό της καί σέ
ἄλλες πόλεις τῆς Θεσσαλίας. Οἱ καπνεργάτες τῆς Καρδίτσας ὀρ-
γανώνονται, ἐνῶ στή Λάρισα, μετ' τήν πρωτοβουλία μερικῶν μι-
κροαστῶν, ἰδρύεται τό Σεπτέμβρη τοῦ 1910 Ἑργατικό Κέντρο,
πού ἔχει ὑπότιτλο : « Σοσιαλιστική Ὁργάνωσις ».

Στήν ἀρχή προϊστάμενος τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου ἦταν ὁ Κα-
θεκλᾶς, πού εἶχε συγκεντρωμέ-
νους γύρω του κάμποσους μικρο-
τεχνίτες καί πολλά μικροαστικά
στοιχεῖα.

Μά ὕστερα πῆγε στή Λάρι-
σα ὁ Ζάχος κι' ἔκανε διαλέξεις
καί τό Κέντρο ἀρχισε νά παίρ-
νει τή μορφή ἐργατικῆς συνδι-
καλιστικῆς ὀργάνωσης. Αὐτό δὲν
ἄρεσε στοῦ θεοφοβούμενο Κα-
θεκλᾶ καί σέ μερικοὺς γιατρούς,
πού θέλανε τό Κέντρο γιά σκαλο-
πάτι τῆς πολιτικῆς τους καριέρας. Γι' αὐτό πήγανε στήν ἀστυ-
νομία καί καταγγεῖλανε πῶς ἐκεῖ μέσα διδάσκονται ἡ ἀναρχία, ὁ
μαλλιαρισμός καί ἡ ἀθεΐα ! Ἔτσι ἀρχισαν φασαρίες κι' ἀπὸ τοὺς
πολλοὺς « διανοούμενους » του μείνανε μονάχα ὁ δικηγόρος Ἀ-
σπιώτης, ὁ φοιτητῆς Μπιτζάνης κι' ὁ δικολάβος Φλώρος.

---

1. Λεπτομέρειες γιά τή δίκη στό βιβλίο *Ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου καί σέ
σχετικό ἄρθρο μου στή Σοσιαλιστική Ἑγκυκλοπαιδεία, τόμος Α', σ. 66 - 69.*

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΣΑΜΕ τὸ 1910 δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ὀργανωμένη σοσιαλιστικὴ ὁμάδα στὴν Ἀθήνα. Οἱ σοσιαλιστές, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς παλιούς τῆς πρώτης περιόδου, ὅπως ὁ Ἡρακλ. Ἀναστασίου, ὁ Δούμας, ὁ Νάγος κ. ἄ., καθὼς καὶ μερικοὶ ἄλλοι νεοφώτιστοι, μαζεύονταν, πότε σὲ σπίτια καὶ πότε σὲ καφενεῖα, καὶ τὰ λέγανε.

Ὅσο γιὰ τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα, τὰ ἐπαγγελματικὰ ἐργατικά σωματεῖα θρίσκονταν ἀκόμα στὰ καλούπια τῆς συντεχνιακῆς ὀργάνωσης.

Στὰ ἐργατικὰ μάλιστα σωματεῖα τοῦ Πειραιᾶ, ἴσαμε τὸ 1910, γενικὸς θερβέναγας ἦταν ὁ Ἀνάργυρος Φαρδούλης, ἓνας φαφλατὰς « ὑψηγῆτης τοῦ Πανεπιστημίου », ποὺ εἶχε τοὺς δεκάρικους λόγους στὴν τσέπη του καὶ περνοῦσε γιὰ σπουδαῖος.

Ὑστερα ἀπὸ τὸν Καλλέργη καὶ τὸν Ἀντύπα, ὁ Δρακούλης ἦτανε σχεδὸν ὁ μόνος « σοσιαλιστὴς » ποὺ παρουσίαζε κάποια δράση. Ἐρχότανε κάθε τόσο ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ἔκανε περιοδεῖες καὶ προσπαθοῦσε νὰ ὀργανώσει τὴν ἐργατικὴ τάξη μὲ τὶς δικῆς του φυσικὰ ἀντιλήψεις.

Τὸ 1906 ἔκανε μεγάλη περιοδεῖα σ' ὅλες τὶς μεγάλες πόλεις, ἔβγαλε λόγους κι' ἔδωσε συμβουλές. Πήγε ἀκόμα καὶ στὴ Λάρισα γιὰ νὰ ἴδῃ ἀπὸ κοντὰ τὶς συνθηκὲς, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσαν οἱ κολλῆγοι τῆς Θεσσαλίας.

Ἔτσι ἔγινε πολὺ ἀκουστός, γιατί οἱ ἐφημερίδες τόσο στὴν

πρωτεύουσα, όσο και στις έπαρχίες, τοῦ δημοσίου ἀρθρα καὶ γράφανε γιὰ τίς κινήσεις του ¹.

Στὰ 1908 ὁ Δρακούλης μαζεύει ὅσους δρῆκε φιλεργάτες καὶ σοσιαλιστὲς καὶ φκιάνει τὸ *Σύνδεσμο τῶν ἐργατικῶν τάξεων τῆς Ἑλλάδος* (Σ.Τ.Ε.Τ.) ² καὶ ἕνα χρό-
νο ὕστερότερα τὸ *Ἑλληνικὸ σοσια-
λιστικὸ κόμμα* (Ε.Σ.Κ.).

Μ' ὅλη τὴν πλούσια φιλολογία ἀπὸ κατὰστατικὰ πού τύ-
πωνε ὁ Δρακούλης, ὁ Σ.Τ.Ε.Τ. καὶ τὸ Ε.Σ.Κ. μείνανε μακριὰ ἀπὸ τὴ
μεγάλῃ ἐργατικῇ μάζα. Μιὰ ὅμως
πού ὁ Σ.Τ.Ε.Τ. ἔχει κάποια σχέση
μὲ τὸ ἐργατικὸ μας κίνημα στὴ δεύ-
τερη περίοδο πού ἱστορεῖται ἐδῶ, σκόπιμο εἶναι νὰ παραθέσουμε
τὸ καταστατικὸ του :

• Καταστατικὸν τοῦ Συνδέσμου ἐργατικῶν τάξεων τῆς Ἑλλάδος

» Σκοπὸς (ἀρθρ. 1ον). Ὁ σύνδεσμος τῶν ἐργατικῶν τάξεων τῆς Ἑλλάδος ἰδρύθη διὰ τὴν ἐπιτύχη νομοθετήματα ἐξασφαλίζοντα τὴν ἀ-
νεσιν, εὐημερίαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν τάξεων τῆς Ἑλλά-
δος, καὶ ἀποβλέποντα τὴν κατὰλυσιν τῆς πλουτοκρατίας καὶ ἐπικράτη-
σιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἐν ταῖς πρὸς τοῦτο ἐνεργείαις του συμπράττει
μὲ τὸ μέγα διεθνὲς κίνημα τὸ ἐπιζητοῦν τὸν αὐτὸν σκοπὸν.

» Μέθοδοι (ἀρθρ. 2ον). Τὸν σκοπὸν τοῦ ὁ Σύνδεσμος τῶν ἐρ-
γατικῶν τάξεων τῆς Ἑλλάδος ἐπιδιώκει διὰ μεθόδων συστηματικῆς
δημοσιογραφίας καὶ ὁμιλιῶν, προσέτι δε διὰ μεθόδων πολιτικῆς δρά-
σεως. Πρὸς τοῦτο α) ὁργανίζει ὁμιλίας καὶ διαλέξεις, γυμνάζει ρήτο-
ρας καὶ δημοσιογράφους, καὶ ἐκδίδει ἐπίσημον δημοσιογραφικὸν ὄρ-
γανον, ἀποβλέπων εἰς ἀφύπνισιν καὶ ὁργάνωσιν τῶν ἐργατικῶν τάξε-

1. Ὅταν τὸ 1909 ἔρχεται στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν γίνεται πολὺς
λόγος γι' αὐτόν. Ὁ ἐρχομὸς του παίζει τὸ ρόλο τοῦ Μεσσία τῆς ἐργατίας.
Παντοῦ ὅπου πάει τὸν ὑποδέχονται τὰ ἐργατικὰ σωματεία μὲ παρτίτες καὶ
τιμὰς. Στὸ Βόλο μάλιστα, ὅταν πῆγε τὸ Μάρτη τοῦ 1910, τοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸ
Ἑργατικὸ Κέντρο τέτοια ὑποδοχὴ πού θὰ μείνει ἀξέχαστη στὰ ἑλληνικὰ
ἐργατικὰ χρονικά.

2. Εἶχε τὰ γραφεῖα του στὴν ὁδὸ Πειραιῶς ἀριθ. 40· τὰ κύρια πρόσω-
πα πού παίζανε κάποιον ρόλο στὸ Σ.Τ.Ε.Τ. ἦταν ὁ Κ. Λαζάρου, οἱ ἀδελφὲς Ζη-
γοπούλου, ἡ Α. Ταμπακοπούλου, ἡ Κυρηνοπούλου, ὁ Γ. Μαρκάτος, ὁ Δ. Κα-
νούλης, ὁ Φρὰνς Πετρούσκας, ὁ Δ. Φωτόπουλος καὶ ὁ Π. Χαροκόπος.

ων, β) υποστηρίζει υποψηφίους ἐν ταῖς βουλευτικαῖς ἐκλογαῖς καὶ ταῖς δημοτικαῖς, οἱ ὅποιοι ἀσπάζονται τὸ πρόγραμμά του.

» Πρόγραμμα (ἀρθ. 3ον). Ὁ Σύνδεσμος τῶν ἐργατικῶν τάξεων τῆς Ἑλλάδος ἀγωνίζεται νὰ ἐφαρμοσθῇ πρόγραμμα ἀποβλέπον εἰς τὴν κατὰλυσιν τῆς πλουτοκρατίας διὰ τῶν ἐξῆς βαθμιαίων μέσων.

» 1. Ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς ὅτι πᾶσι δρασὶς τῆς πολιτείας δεόν νὰ ἀφορᾷ πρωτίστως εἰς τὴν ἄνεσιν, εὐημερίαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ παραγωγέως, ἐπομένως ἐθνικοποιήσις ὅλων τῶν γαιῶν καὶ λοιπῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς συγκοινωνίας, χρησιμοποιοιμίνων ὅλων ὑπὲρ τοῦ πυραγωγέως.

» 2. Ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς ὅτι ἔθνος δικαιούνται μόνον νὰ ὀνομάζονται οἱ παραγωγεῖς, δηλαδὴ αἱ ἐργατικαὶ τάξεις. Ἐργατικαὶ τάξεις λογίζονται ὅλοι ὅσοι λαμβάνουν μισθὸν ζῶντες ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν χρήσιμον δρασὶν τῶν καὶ ὅχι ἀπὸ εἰσόδημα ἐκ κεφαλαίων ἢ γαιῶν ἐν εἴδει μισθώματος τόκου ἢ κέρδους, μὲ ἄλλας λέξεις ὅλοι ὅσοι ἐκτελοῦν οἱ ἴδιοι οἰανδήποτε χρήσιμον ἐργασίαν καὶ δὲν ἐκμεταλλεύονται τὴν ἐργασίαν ἄλλων. Πλουτοκρατία δὲ εἶναι ἡ ἐξουσία τὴν ὅποιαν ἔχει ὁ κεφαλαιούχος καὶ ὁ γαιοκτήμων νὰ ἀφαιρῇ τὴν περιουσίαν τοῦ ἐργάτου.

» 3. Ἡ Πολιτεία ἐν τῷ μεταξύ ὀφείλει νὰ νομοθετήσῃ συντάξεις διὰ τοὺς ὑπερηλίκους ἐργάτας, ἀνώτατον ὅριον ἐργασίμων ὥρῶν, ἐλάχιστον ὅριον ἡμερομισθίου, ἀποζημίωσιν τῶν ἐργατῶν διὰ σωματικὰς βλάβας τῶν καὶ ἀπαγόρευσιν ὑπερβολικῆς ἐργασίας παιδίων. Ὅφειλει ἐπίσης ἡ Πολιτεία νὰ εὗρισκῃ ἐργασίαν διὰ τοὺς στερουμένους τοιαύτης ὀργανίζουσα δημόσια ἔργα καὶ θεσπίζουσα ἀσφαλιστικὸν σύστημα κατὰ τοῦ κινδύνου τῆς ἀνεργίας.

» 4. Φορολόγησις τῶν ὑπερτιμωμένων γαιῶν (βλ. Ἔρευναι 24 Ἰουλίου 1911) καί, κατὰ προοδευτικὴν κλίμακα, τῶν μεγάλων εἰσοδημάτων καὶ τῶν μεγάλων κεφαλαίων, κατάργησις δὲ ὅλων τῶν ἄλλων φόρων.

» 5. Ἀντιδιοργάνωσις τοῦ ποινικοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν ἀπὸ στρατιωτικοποινικοῦ εἰς ἡθικοβιομηχανικόν, ἐπὶ τῇ βάσει μετατροπῆς τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν.

» 6. Πλήρης ἐκ θεμελίων ἀναδιοργάνωσις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τὸ ὅποιον, ὅπως ἔχει σήμερον, ἐνισχύει ἀποκλειστικῶς σχεδὸν τὴν πλουτοκρατίαν καὶ ἀποκλείει τὸν ἀνθρωπισμὸν.

» 7. Αὐτονομικὴ δημοσπονδία τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων.

» 8. Ὁργάνωσις τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ ἐλβετικὸν σύστημα, ἥτοι κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα τὴν ἐπικράτησιν τοῦ στρατιωτικοῦ πνεύματος.

» 9. Μεταβολὴ τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ ἐκλογὴ ἀντιπροσώπων τῶν ἐργατικῶν τάξεων.

» 10. Συντόμευσις τῆς βουλευτικῆς περιόδου ἀπὸ τετραετοῦς εἰς μονετὴ ἢ τὸ πολὺ διετὴ, διὰ νὰ δίδεται συχνὰ εὐκαιρία ν' ἀποπειρώμεθα ἐκλογὴν ἐργατῶν.

» 11. Δικαίωμα ψήφου εις τὰς γυναῖκας.

» 12. Ἐν ταῖς ἑξωτερικαῖς σχέσεσι καλλιέργεια διεθνοῦς ἐγκαρδιότητος καὶ συνεννόησις μετὰ τὰς ἐργατικὰς τάξεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἰδίως τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. »

Τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἔμεινε στὰ χαρτιά, γιατί, ὅπως εἶπαμε, ἡ ἐργατικὴ τάξη, στὴ μεγάλη της πλειοψηφία, οὔτε συνδικαλιστικά ἦταν ἀκόμα ὀργανωμένη γερὰ, οὔτε εἶχε ἀποκτήσει πολιτικὴ συνείδηση.

Ἐκ τῶν ἀνω δὲν ἦταν δυνατό νὰ ὀργανωθεῖ ἡ ἐργατικὴ τάξη. Ἐπρεπε, γιὰ τὴν συνδικαλιστικὴν τῆς ἐνότητα καὶ τὶς πολιτικὰς τῆς ἐπιδιώξεις, πρῶτα νὰ ὀριμάσουν οἱ ἀντικειμενικοὶ ὁροί.

ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ (1911 - 1914)

Ἄν καί ἡ « σοσιαλιστική » δράση τοῦ Σ.Τ.Ε.Τ. στάθηκε πολὺ περιορισμένη καὶ πολὺ φιλολογική, ὥστόσο τὰ γραφεῖα τοῦ χρησίμεψαν γιὰ νὰ στεγάσουν τοὺς πρῶτους σοσιαλιστικοὺς πυρήνες τῆς Ἀθήνας. Στὰ 1911 μέσα στὸ Σ.Τ.Ε.Τ. πρωτοσχηματίστηκε ἡ σοσιαλιστικὴ ὁμάδα τοῦ Γιαννιοῦ καὶ στὰ 1914 πάλι ἀπεκεῖ ἐγλήκε ἡ σοσιαλιστικὴ ὁμάδα τῆς ἐφημερίδας Ὁργάνωσις, πού ὕστερα ἐξελίχτηκε στὴ Σοσιαλιστικὴ Ἑνώση.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁμῶς ἤρθε καὶ σημαντικὴ σοσιαλιστικὴ ἐνίσχυση ἀπέξω καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Γερμανία.

Ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1905 - 1908 ἡ νεαρὴ ἀκόμα γερμανικὴ διομηχανία τῶν τσιγάρων τράβηξε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Αἴγυπτο ἀρκετοὺς Ἑλλήνες ἐργάτες (καμιά κατοσταριά), γιὰ τὴν εἰδικὴν ἐργασίαν τῶν τσιγάρων. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς καλοπλήρωνε. Φτάσανε μερικοὶ ἀπὸ δαύτους νὰ παίρνουν 60 - 100 μάρκα τὴν ὁδομάδα, μεροκάματο πολὺ μεγάλο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Ἡ ἐπικοινωνία ὁμῶς τῶν Ἑλλήνων τσιγαράδων μὲ τὰ σοσιαλδημοκρατικὰ ἐπαγγελματικὰ συνδικάτα τοὺς μπόλιασε μὲ τίς σοσιαλιστικὰς ἰδέας.

Ἔτσι τὸ 1909 ἱδρύθηκε στὸ Βερολῖνο ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Ἑλλήνες ἐργάτες καὶ ἐργάτριες ἕνας σύλλογος μὲ τὸν τίτλον *Πρόδος* ¹, πού ἀρχισε νὰ ὀργανώνει διαλέξεις γιὰ τὸ συνδικαλισμὸ καὶ τὸ

1. Στὰ γερμανικά ὁ τίτλος τοῦ ἦταν *Hellenischer Arbeiter und Arbeiterinnen Unterstützungsverein Proodos, Deutschlands*—Sitz: Berlin. (Ἀλληλοβοηθητικὸς Ἑλληνικὸς σύλλογος ἐργατῶν καὶ ἐργατριῶν Πρόδος).

σοσιαλισμό. Τις διαλέξεις αυτές τις κάνανε ο Μήτσος Χατζόπουλος ¹, λόγιος κι' ανταποκριτής του Σκρίπ, ο δόχτορας της θεολογίας Γαζής, ο 'Αλ. Βαμβέτσος και άλλοι. 'Ο σύλλογος αυτός ίσασμε τὰ 1914 έπαιζε σπουδαίο ρόλο, γιατί ένίσχυσε όλικά και ήθικά τὸ έλλαδικὸ εργατικὸ κίνημα ².

Παράλληλα, όπως είδαμε και πὺδ μπροστά, μερικοὶ διανοούμενοι πὺδ ζούσανε στὴ Γερμανία, άρχισαν νὰ ένδιαφέρονται γιὰ τὸ έλλαδικὸ εργατικὸ κίνημα και προπαγάνδιζαν, έστω κι' άπό μακριά (όπως ο Κ. Χατζόπουλος), τὴν ιδέα τῆς πολιτικῆς κι' έπαγγελματικῆς όργάνωσης.

Στὴν καθαυτὸ όμως 'Ελλάδα, και μάλιστα στὴν 'Αθήνα, συστηματικὰ πιά ἡ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα άρχίζει άπό τὸ 1911.

'Από τότες δημιουργεῖται ο πρώτος ύπολογίσιμος σοσιαλιστικὸς ὄμιλος κι' άρχίζει ἡ δράση τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου τῆς 'Αθήνας. Μά γιὰ νὰ κατατοπιστοῦμε καλύτερα, άς πάρουμε τὰ γεγονότα μὲ τὴ σειρά τους.

'Ο Ν. Γιαννιός, διωγμένος άπό τὴν Πόλη, έρχεται στὴν 'Αθήνα άρχές τοῦ 1911, κι' άμέσως άρχίζει τὴ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα ³. 'Ο Δρακούλης, πὺδ είχε άλληλογραφία μὲ τὸ Γιαννιό άπό τὸν καιρὸ πὺδ αὐτὸς ἦταν στὴν Πόλη, τὸν παίρνει άρχισυντάκτη τῆς 'Ερευνάς του ⁴, ἦταν όμως πολὺ δύσκολο Δρακούλης και Γιαννιός νὰ συνεργαστοῦν γιὰ πολὺ καιρὸ. 'Ηταν χαραχτήρες άταίριαστοι και στὴ σοσιαλιστικὴ ιδεολογία δὲ συμφωνούσαν.

Γι' αὐτὸ ο Γιαννιός, άμα γνωρίστηκε στὴν 'Αθήνα και δρῆκε

---

1. Γνωστὸς τότε μὲ τὸ ψευδώνυμο Μπόέμ.

2. Στὰ 1913 - 1914 άκείνοι άπό τοὺς 'Ελληνες σοσιαλιστὲς άργάτες τῆς Γερμανίας πὺδ παρουσίασαν μιὰ έντατικὴ δράση ἦταν ο Ε. Μιχαλόπουλος κι' ο Δ. Τσερνέζος.

3. Στὴν 'Ερευνα (φ. 2 τῆς 23 Γεν. 1911) τόνιζε μαζί μὲ άλλα : « 'Ανάγκη νὰ όργανωθοῦν οί εργατικὲς τάξεις γιὰ νὰ θεμελιωθῇ σοσιαλιστικὴ πολιτεία. Μόνον σοσιαλιστικὴ πολιτεία δύναται νὰ έγγυηθῇ οίκουμενικὴν άνεξαρτησίαν εἰς όλους και όλες . . . Είναι μάταιον νὰ άπλίζουν νίκην αἱ εργατικαὶ τάξεις, άκτὸς εἰς τὸν όργανωθοῦν εἰς μίαν ένιαίαν όργάνωσιν, ύπό τὸν έλεγχον τῆς όποίας νὰ τεθῇ ἡ όλη παραγωγή και κυκλοφορία τοῦ πλούτου . . . »

4. 'Αρχισε νὰ δαί'ναι τὸ Γενάρη τοῦ 1911 έδομαδικτικῇ. 'Από τὸ 1910 έδαινε στὴν 'Οξφόρδη ('Αγγλίας) ὡς κοινωνιολογικὸ περιοδικό.

πόρους ζωής ¹, άφησε τήν "Ερευνα και τήν οργάνωση του Δρα-
κούλη, τό Σ.Τ.Ε.Τ., και μαζί με κάμποσους άλλους ² ίδρυσαν τόν
πρώτο πυρήνα του Σοσιαλιστικού Κέντρου τής Αθήνας (Σ.Κ.Α.).

Ο Γιαννιός θεωρούταν, μπορούμε νά πούμε, ό ήγέτης του
Σ.Κ.Α. Κι' είναι αλήθεια πώς στα χρόνια εκείνα ήταν ίσως ό
μόνος, άν εξαιρέσουμε τόν Κ. Χατζόπουλο, τό Γ. Σκληρό και τόν
Κων. Θεοτόκη, πού ήξερε τί είναι σοσιαλισμός και πώς πρέπει
νά γίνεται ή σοσιαλιστική προπαγάνδα.

Τό Σ.Κ.Α. όταν πρωτοϊδρύθηκε δέν είχε γραφεία ³. Τό τα-
μείο του ήταν άδειανό, γιατί δέν ήταν εύκολο νά μαζευτούν λε-
φτά τήν εποχή εκείνη. Ο Γιαννιός έκανε, τι μπορούσε για νά
τά θγάξει πέρα, με όί άλλοι σύντροφοί του ούτε είχαν, ούτε μπο-
ρούσαν νά δώσουν λεφτά για νά νοικιαστεί γραφείο. Έτσι στήν
άρχή τό Σ.Κ.Α. ήταν άστεγο και όί συνεδριάσεις γίνονταν στα
γραφεία των μαγειροϋπαλλήλων, κάπου στήν όδό Παρνασσού.
Πολλές φορές μάλιστα γίνονταν συνεδριάσεις σε σπίτια και πά-
νω σε ταράτσες ακόμα. Αργότερα τά όριστικά γραφεία του Σ.Κ.Α.
έγκαταστάθηκαν σ' ένα πατάρι ενός μικρού καφενείου, πού βρι-
σκόταν δίπλα στα γραφεία τής έφημερίδας Ακρόπολης (όδός
Παπαρρηγοπούλου), γι' αυτό και ή σοσιαλιστική αυτή κίνηση
ονομάστηκε τότε **π α τ ά ρ ι**.

Ο Γιαννιός, πού ήταν κι' ό γραμματέας του Σ.Κ.Α., παρ' ό-
λα τά εμπόδια πού έβρισκε και τίς άντιδράσεις μερικών συντρό-
φων του πού ήταν ποτισμένοι από τίς παλιές άναρχικές ιδέες,
έδειχνε ένθουσιασμό κι' έπιμονή και προσπαθεύσε όσο μπορού-
σε νά διαμορφώσει έναν πυρήνα με ξεκαθαρισμένες σοσιαλιστι-
κές αντιλήψεις. Γι' αυτό και πήρε τήν άπόφαση νά γίνονται
διαλέξεις πάνω σε ειδικά και γενικά σοσιαλιστικά θέματα ⁴.

1. Ήταν δάσκαλος τής γαλλικής. Είχε ζήσει μάλιστα μερικά χρόνια
στό Παρίσι κοντά στόν Ψυχάρη.

2. Ίδρυτές του Σ.Κ.Α. ήταν όί Ν. Γιαννιός, Μήτσος Χατζόπουλος, Α-
δελφοί Φοσκίνη, Κρίκας, Γ. Πράττης, Ίωαννίδης, Σταργίου, Μαρκόπουλος,
Δ. Χριστιάκος, Ν. Παναγιώτου, Γιαννουκόπουλος, Δ. Παπαοικονόμου, Παλιού-
ρας, Κάρης, Άναστασίου, Παπαδημητρίου, Άγγελακόπουλος και Έργάτζογλου.

3. Επίσημα τό Σ.Κ.Α. ιδρύθηκε στίς 25 του Μάρτη του 1911.

4. Από τίς πρώτες διαλέξεις πού άποφασίστηκαν νά γίνουν ήταν : 1)
Αναρχία και σοσιαλισμός. 2) Έξήγηση των άρθρων του Καταστατικού

Τὴ μεγαλύτερη ἀντίδραση τὴ θρῆκε ὁ Γιαννίδς ἀπὸ τοὺς ἀναρχικοσυνδικαλιστές, ποὺ εἶχαν γιὰ ἀρχηγό τους τὸ λόγιό καὶ δημοσιογράφο Μῆτσο Χατζόπουλο (Μποέμ). Σὲ λίγο συνεργάτης καὶ σύμμαχος τοῦ Μποέμ ἐγίνε κι' ὁ Σπύρος Μελάς. Οἱ συνδικαλιστὲς δὲ θέλανε πολιτικὴ δράση καὶ προπαγάνδιζαν μόνον τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση. Καταπολεμοῦσαν κάθε ἰδέα πολιτικῆς δράσης τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ μὲ κάθε τρόπο ἐμποδίζανε τὴν πολιτικὴ χειραφέτηση τοῦ νεαροῦ προλεταριάτου μας, δημιουργώντας ἕνα σωρὸ αὐταπάτες καὶ συγχύσεις. Γι' αὐτό, ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τοῦ Μ. Χατζόπουλου εἶχαν φανατισεῖ οἱ σοσιαλιστὲς καὶ οἱ συνδικαλιστὲς¹. Ἔτσι πολλὰς φορὲς οἱ συζητήσεις γενικεύονταν καὶ καταντούσαν σὲ ἀληθινὸ καθγά. Γιαννικοὶ (σοσιαλιστὲς) καὶ Χατζοπουλικοὶ (συνδικαλιστὲς) λύνανε τὶς διαφωνίες τους ὄχι λίγες φορὲς μὲ καρτεκλιὲς καὶ γροθιές.

Ἀπὸ τὴν αἰτία αὐτὴ ἦταν ἀδύνατο νὰ μαζεῦνται σοσιαλιστὲς καὶ συνδικαλιστὲς στὸ πατάρι. Ἐπρεπε νὰ χωριστοῦνε καὶ νὰ φύγουν ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν λιγότεροι καὶ διαφωνοῦσαν μὲ τὴν πλειοψηφία.

Αὐτοὶ ἦταν οἱ συνδικαλιστὲς ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ φτιάσουν δικό τους κέντρο. Στὴν ἀρχὴ μαζεύονταν στὸ καφενεῖο « Ἀθήναιο », ὅπου ἱδρύσανε γιὰ ἕνα φεγγάρι καὶ τὴ Συνδικαλιστικὴ Ἐνωση.

Ὁ Γιαννίδς, ἔχοντας ὑπόψη του τὸ πρόγραμμα τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος, σύνταξε καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου τῆς Ἀθήνας, ποὺ ἀφοῦ ἐγκρίθηκε κυκλοφόρησε καὶ σὲ μερσοῦρα.

Πρόκειται γιὰ ἕνα ἱστορικὸ δοκουμέντο, γι' αὐτὸ καὶ τὸ μεταφέρω ἐδῶ, ὅπως δημοσιεύτηκε τότες :

(προγράμματος). 3) Ἀπεργία. 4) Κομμούνα καὶ σοσιαλισμός. 5) Ἀναρχία καὶ συνδικαλισμός. Ἡ διάλεξη αὐτὴ ἐγίνε στίς 5 τοῦ Ἰούλη τοῦ 1911, ὥρα 10 - 12 τῆ νύχτα στὴν τράπεζα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Παναγιώτου.

1. Συνδικαλιστὴς, φανατικὸς μάλιστα, ἦταν κι' ὁ δημοσιογράφος Ἡρακλῆς Ἀποστολίδης, ὁ Ἀριστοῦς Ἀρβανίτης, ὁ τυπογράφος Ἰωσήφ καὶ μερικοὶ ἄλλοι μικροαστοὶ κι' ἐργάται, ποὺ παίζανε τότες κάποιον ρόλο μὲ τὶς συζητήσεις τους καὶ τὶς διαλέξεις τους.

« Β ά σ ι ς — Σ κ ο π ό ς : 1. Βάσεις του Κέντρου είναι οι ἀρχές του σοσιαλισμοῦ πού ψηφίστηκαν στὰ διεθνή σοσιαλιστικά συνέδρια δηλαδή : Συνεννόηση καὶ συνεργασία ὅλων τῶν ἐργατῶν τοῦ κόσμου. Πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, γιὰ νὰ καταχτήσῃ τὴν ἐξουσία καὶ νὰ ἐθνικοποιηθῇ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, δηλαδή νὰ μετατρέψῃ τὴ σημερινὴ κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία σὲ κοινωνία σοσιαλιστικὴ. 2. Σκοπὸς τοῦ Κέντρου εἶναι νὰ προπαγαντίσῃ τὶς σοσιαλιστικὰς ἰδέας στὴν Ἑλλάδα, νὰ ὀργανώσῃ τοὺς ἐργάτες σὲ συνδικάτα σοσιαλιστικά καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ πρὸς τὸ παρὸν τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐξῆς μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος.

» Π ρ ὄ γ ρ α μ μ α μ ε τ α ρ ρ υ θ μ ι σ τ ι κ ὸ σ τ ᾶ π ο λ ι τ ι κ ᾶ : 1. Τὸ δικαίωμα τῆς ψηφοφορίας καὶ τῆς ἐκλογῆς σὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες γιὰ κάθε εἶδος. 2. Τὴν κατάργηση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. 3. Συντόμηση τῆς βουλευτικῆς περιόδου ἀπὸ τέσσερα σὲ δύο χρόνια. 4. Τὸ ἐκλογικὸ σύστημα τῆς ἀναλογικῆς ἀντιπροσωπείας. 5. Τὴν τελεία ἐλευθερία τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν συναθροίσεων. 6. Τὸ δικαίωμα στὶς γυναῖκες νὰ διορίζωνται ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους. 7. Τὴν κατάργηση ὅλων τῶν νόμων πού περιορίζουν τὰ δικαιώματα τῆς γυναίκας καὶ τοῦ νόθου παιδιοῦ. 8. Τὴ μετατροπὴ τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ σὲ ἐθνοφρουρά. 9. Ἀποχὴ ἀπὸ κάθε πόλεμο ἐπιθετικὸ. 10. Ἀποχὴ ἀπὸ κάθε συμμαχία πού φέρνῃ σὲ πόλεμο. 11. Ἐνωση ὅλων τῶν Κρατῶν τοῦ Αἵμου σὲ μιὰ Δημοκρατικὴ Βαλκανικὴ Ὀμοσπονδία.

» Σ τ ᾶ ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ᾶ : 12. Τὴν κατάργηση τῶν ἐμμέσων καὶ κάθε φόρου στὰ εἶδη τῆς πρώτης ἀνάγκης. 13. Τὴν προοδευτικὴ ἀναλογικὴ φορολογία τῶν κεφαλαίων. 14. Τὴν ἐθνικοποίηση τῶν σιδηροδρόμων, τῶν μεταλλείων Λαυρείου, τῆς Ἐθνικῆς Τρωπέξης καὶ τῆς Ἐνιάας. 15. Τὴ συμμετοχὴ τοῦ Κράτους στὰ κέρδη τῶν μεγάλων μονοπωλίων καὶ Ἐταιρειῶν. 16. Τὴν ἀγορὰ ἀπὸ μέρους τοῦ Κράτους τῆς θεσσαλικῆς γῆς (διὰ βάζε τοιφλικιῶν) καὶ τὴν ἐνοικίασή της στοὺς κολλήγους. 17. Τὴν ἐνοικίαση ἀπὸ τὸ κράτος ὅλων τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων στοὺς χωρικοὺς, χωρὶς καμμιά συμμετοχὴ τῶν καλογῆρων στὰ κέρδη.

» Σ τ ᾶ κ ο ι ν ω ν ι κ ᾶ : 18. Τὴν ἐλευθερίαν κάθε θρησκείας, χωρὶς τὴν ἀνάγκη ἐπίσημης θρησκείας. 19. Τὴν παροχὴ τῆς λατρικῆς, τῆς παιδείας καὶ τῆς δικαιοσύνης δωρεάν. 20. Τὴν ἀπαγόρευση στοὺς κληρικοὺς νὰ διδάσκουν στὰ σχολεῖα. 21. Τὴν τάρχη ἀπὸ τὸ συνταγματικὸ χάρτη τοῦ ἀρθροῦ πού ἀπαγορεύει τὴ δημοτικὴ ὡς ἐπίσημη γλῶσσα. 22. Τὴ διατροφή τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὶς Κοινότητες καθ' ὅλη τὴ διάρκειαν τῆς δημοτικῆς

ἐκπαίδευσης. 23. Τὴν καθιέρωση τοῦ πολιτικοῦ γάμου. 24. Τὴν κατάργηση τῶν Στρατοδικείων καὶ Ναυτοδικείων. 25. Τὴν κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῶν φυλακῶν σὲ κατωστήματα μορφωτικά.

» Σ τ ᾱ ῥ γ α τ ι κ ᾱ : 26. Τὴν καθημερινὴ ὀκτάωρη ἐργασία. 27. Τὴν ἀνάπαυση ὅλων τῶν ἐργατῶν μιάμιση μέρα τὴν ἐβδομάδα, δηλαδὴ νὰ σχολοῦν Σάββατο μεσημέρι (ἀγγλικὴ ἐβδομάδα). 28. Τὴν ἀπαγόρευση στοὺς ἐργοδότες νὰ βάζουν χρηματικὰ πρόστιμα στοὺς ἐργάτες γιὰ τιμωρία. 29. Τὴ σύσταση μιᾶς Ἑθνικῆς Ἀσφαλείας πού θὰ φροντίζῃ γιὰ τὶς ἀσθένειες, τὰ δυστυχίματα, τὴν ἀνικανότητα, τὰ γεράματα καὶ τὴν ἀεργία τῶν ἐργατῶν. 30. Τὴ σύσταση ἐνὸς δημοσίου γραφείου πού θὰ βρίσκει δουλειὰ στοὺς ἀεργούς. »

Λίγο πρὶς ὕστερα συστήθηκε καὶ Σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ῆ Ν ε ο λ α ί α ἣ ὅπως τιτλοφοροῦντανε τότες Σοσιαλιστικὸς Ὅμιλος τῆς Ἑλληνικῆς Νεολαίας.

Ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία εἶχε δικό της περιοδικό, τὴν Ἀνάσταση, πού πρωτοβγήκε τὸ Μάη τοῦ 1912 (δεκαπενθήμερη ἐικονογραφημένη) καὶ δάσταξε ἰσάμε τὸν Αὐγουστο τῆς ἰδίας χρονιάς '.

Νά τώρα τὸ καταστατικὸ πρόγραμμα τῆς πρώτης Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας στὴν Ἑλλάδα :

« Ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι νέοι τῆς Εὐρώπης, ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὰς ἐργατικὰς ὁργανώσεις (ἐνώσεις) λόγῳ τῆς ἀπαγορεύσεως ὑπὸ τῶν ἐπικρατούντων νόμων (ἐνῶ δὲν ἀπαγορεύεται νὰ ἐργάζονται ἀπὸ 7 ἐτῶν) καὶ ἐπειδὴ καὶ οἱ σοσιαλισταὶ παρ' ὅλην τὴν θέλησίν των δὲν τοὺς δέχονται διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς μομφὰς τῶν ἀντιθέτων καὶ τῶν μαζῶν, διὰ τοῦτο οἱ νέοι ὁργανώνονται εἰς ἰδιαιτέρας ὁμάδας διὰ νὰ ζητήσουν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐνηλίκων τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας, ὅσην πρέπει νὰ

1. Τὴν Ἀνάσταση τὴ ἐγάλανε ὁ Κώστας Καραμούζης (Κώστας Ἀθάνατος) κ' ὁ Μῆτσος Πανόζας. Στὴν κίνηση αὐτὴ πρωτοστατοῦσαν, ἀξὸν ἀπὸ τὸν Κ. Καραμούζη, κ' ὁ Στρ. Παπαϊωάννου, ὁ Ἰωάνν. Τσαγγάρης κ' ὁ Μεν. Μαρκόπουλος, πού ἦταν ὁ γραμματέας τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας. Βρίσκονταν ὁμως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τοῦ Ν. Γιαννιοῦ, κ' ὕστερα τοῦ Ἀλ. Βαμδέτου. Τὰ γραφεῖα τῆς Ἀνάστασης ἦταν στὴν ὁδὸ Ἀσκληπιοῦ ἀρ. 16. Ὁ Καραμούζης ζήτησε ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸ Κέντρο τῆς Ἀθήνας νὰ γίνῃ μέλος, μὰ ἡ αἰτησὴ του ἀπορρίφθηκε (συνεδρίαση 13 Ἰούλη 1911). Στὰ 1914 ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία ξανασυστήθηκε ἀπὸ τὸ Μ. Μαρκόπουλο, τὸ Φρᾶνς Πετρούσκα, τὸν Πάνο Ταγκόπουλο, τὸ Λέοντα Κουκούλα κ.ἄ.

καταβάλῃ τῆς διὰ τὰ ζῆ ἀνέτως. Πάντοτε ὁμως οἱ νέοι αὐτοὶ κατ' ἀπόφασιν τῶν σοσιαλιστῶν ὁργανώνονται καὶ ἐπιβλέπονται ὑπὸ τῶν ὑπαρχόντων σοσιαλιστικῶν Κέντρων. Οἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁργανωμένοι ἀνήλικοι ἐργάται εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην εἶναι περὶ τὰς 180 χιλιάδας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Γερμανίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰταλίᾳ, Σουηδίᾳ καὶ Ρουμανίᾳ. Συμφώνως μὲ τὰς ὁργανώσεις αὐτὰς καὶ μὲ τὸ πρόγραμμά των ἰδρύονται ἐν Ἑλλάδι ὁμάδες καὶ κατὰ πρῶτον ἐν Ἀθήναις, ὠνομάσθη δὲ *Σοσιαλιστικὸς Ὅμιλος τῆς Ἑλληνικῆς Νεολαίας*.

» Ὁ Ὅμιλος αὐτὸς διοικεῖται ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐργάτας (ὅχι ἀπὸ προέδρους), οἵτινες ἀποφασίζουσι καὶ ἐκτελοῦσι. Ἐκλέγουσι δὲ μίαν δι-οικητικὴν ἐπιτροπὴν ἀπὸ τοὺς ἰδίους, ἐργάτας, ἡ ὁποία δὲν ἀναλαμβάνει τίτλους, ἀλλὰ φροντίδας, δὲν δύναται δὲ νὰ πράξῃ τίποτε ἄνευ τῆς ἀποφάσεως ὁλομελείας. Ὁ Ὅμιλος ἐκδίδει ἰδίαν ἐφημερίδα ἡ περιοδικόν, τοιοῦτον διὰ τὸν ἐν Ἀθήναις ὅμιλον, εἶναι ἡ *Ἀνάστασις*.

» **Κ α τ α σ τ α τ ι κ ὸ ν :** Τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Ἀθηνῶν ἰδρύει *Σοσιαλιστικὸν Ὅμιλον τῆς Ἑλληνικῆς Νεολαίας* σύμφωνα μὲ τὰς διατάξεις τοῦ καταστατικοῦ του καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν διεθνῶν σοσια-λιστικῶν κογκρέσων (συνεδρίων) περὶ σοσιαλιστικῆς ὁργανώσεως τῶν νέων. Ὁ ὅμιλος ἔχει τὴν ἰδίαν ἔδραν μὲ τὸ Σ.Κ.

» **Σ κ ο π ὸ ς κ αὶ μ έ ς α :** 1. α') Σκοπὸν τοῦ ὁ Ὅμιλος ἔχει τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μελῶν του, καὶ πρὸ παν-τὸς τὴν σοσιαλιστικὴν των μόρφωσιν. β') Ἐπίσης σκοπὸς τοῦ Ὅμιλου εἶναι νὰ ἐνώσῃ ὅλην τὴν νεολαίαν τῆς Ἑλλάδος σ' ἓνα πανελλαδικὸν σο-σιαλιστικὸν ὅμιλον τῶν νέων, νὰ προετοιμάσῃ κατηχητὰς γιὰ τὸν σοσι-αλιστικὸ ἀγῶνα, καὶ νὰ πολεμήσῃ τὸν ἀλκοολισμόν τῶν νέων ἐργατῶν. 2. Ὁ Ὅμιλος ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν του μὲ τὰ ἑξῆς μέσα : α') Μὲ βι-βλιοθήκην σοσιαλιστικῶν ἐργων γραμμένων γιὰ τοὺς νέους, μὲ διαλέξεις καὶ μὲ ἐφημερίδα ὄργανον τοῦ Ὅμιλου. β') Μὲ τὴν σύστασιν σχολείου κυριακάτικου γιὰ τοὺς νέους ἐργάτας πρὸς διδασκαλίαν τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων. γ') Μὲ τὴν ὑποστήριξιν του γιὰ κά-θε πολιτικὴν, οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ ἐργατικὴν μεταρρυθμίσειν πού συμφέρει εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν. Μὲ τὴν σύμπραξιν του πρὸς τὴν δι-εθνῇ Σοσιαλιστικὴν Νεολαίαν.

» **Μ έ λ η :** 3. Διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς μέλος τοῦ Ὅμιλου πρέπει νὰ ἔχῃ ἡλικίαν 14 ἐτῶν μέχρη, 20 νὰ τὸν παρουσιάσουν δύο παλαιὰ μέλη καὶ νὰ τὸν ἐγκρίνῃ ἡ ὁλομέλεια. 4. Τὰ μέλη πληρώνουν 10 λεπτὰ γιὰ ἐγγραφὴν καὶ 40 λεπτὰ τὸν μῆνα συνεισφοράν. 5. Ὅλα τὰ ἄλλα ἄρθρα περὶ μελῶν τοῦ Σ.Κ. (Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου) ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸν Ὅμιλον.

» **Δ ι ο ῖ κ η σ ι ς — ἔ λ ε γ χ ο ς :** 6. Ὁ Ὅμιλος διοικεῖται ἀπὸ μιὰ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ μὲ ἓνα Γραμματικόν, ἓνα Ταμία καὶ δύο Συμβούλους. 7. Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὅμιλου εἶναι δύο ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Σ.Κ. ὀριζόμενα ἀπὸ τὴν Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κέντρου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΦΥΛΑΚΟΝ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΤΟΣ Α - ΑΡΙΘ. Β

ΑΘΗΝΑΙ, 1924, 13 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1924

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΙΜΗ ΦΥΛΛΟΥ ΛΕΠΤΑ 20.

ΓΡΑΦΕΙΑ ΒΑΣΕΙΣ ΑΣΚΛΗΝΟΥ 12

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

1818 - 1883

8. Τὰ καθήκοντα τῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Ὁμίλου εἶναι ὅμοια μὲ τὰ καθήκοντα τῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Κέντρου.

» Κ λ á δ ο ι: 9. Ὅταν εἰς μίαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουν ἀπὸ 5 νέοι μορφωμένοι σοσιαλιστικά ἠμποροῦν νὰ ἰδρύσουν κλάδο

μέ την έγκρισιν της Διοικητικής Έπιτροπής του Όμίλου. 10. Οί κλάδοι οργανώνονται και εργάζονται σύμφωνα με τὸ παρὸν καταστατικόν.

» **Σχέσεις Όμιλου καὶ Κέντρου:** 11. Όμιλος καὶ Κέντρον ἀποτελοῦν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ Σωματεῖον. 12. Ό Όμιλος εἶναι ὑπὸ ἔλεγχον τοῦ Κέντρου, συμμορφώνεται μετὰ τὰς ἀποφάσεις της Όλομελείας τοῦ Κέντρου καὶ ἐκτελεῖ τὰς ἐντολάς του. 13. Όταν ὁ Όμιλος ἀριθμεῖ περισσότερα ἀπὸ 20 μέλη, ὁ γραμματικὸς τοῦ Όμίλου γίνεται καὶ σύμβουλος εἰς τὴν Διοικητικὴν Έπιτροπὴν τοῦ Κέντρου. 14. Ό Όμιλος δίνει τὸ 1/3 ἀπὸ τὰ ἔσοδά του στὸ γενικὸν ταμεῖον τοῦ Κέντρου. 15. Ἡ ἐφημερίδα τοῦ Όμίλου συντάσσεται ἀπὸ μίαν ἐπιτροπὴν μετὰ δύο μέλη τοῦ Όμίλου καὶ ἓνα τοῦ Κέντρου.

» **Γενικά:** 16. Τὰ ἄρθρα περὶ ὀλομελείας, Γενικῶν Συνελεύσεων καὶ Δικαστηρίου (τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ Σ. Κέντρου) ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸν Όμιλον. 17. Τὸ καταστατικὸν τοῦ Όμίλου θὰ ἀλλάξῃ μόνον ἡ ὀλομέλεια τοῦ Σ.Κ. διὰ μιᾶς ἐπιτροπῆς της. 18. Ἡ σημαία τοῦ Κέντρου εἶναι καὶ σημαία τοῦ Όμίλου. Ό Όμιλος ἔχει ἰδιαιτέρον λάβαρον μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὀνόματός του. 19. Ό Όμιλος ἐφορτᾷ τὴν Πρωτομαγιάν (ν. ἡ.). 20. Ό Όμιλος διαλύεται μόνον όταν μείνουν ὀλιγώτερα ἀπὸ τρεῖς μέλη. »

Τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρο τῆς Ἀθήνας, μετὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Γιαννιοῦ, τοῦ Ἀ. Γκέλου καὶ τοῦ Λορέντζου, ἐξέπλωσε τὴν δρᾶσιν του καὶ στὸν Πειραιᾶ, ὅπου καὶ ἱδρύθηκε Σοσιαλιστικὸν Κέντρο.

Ἐπίσης κάποια δράση παρουσιάζεται καὶ στὰ ἐπαγγελματικά σωματεία μετὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Σαραντίδη, τοῦ Δελαζάνου, τοῦ Χατζημιχάλη, τοῦ Δ. Παπαοικονόμου κ. ἄ.

Τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρο τῆς Ἀθήνας ἀρχισε ἀλληλογραφία καὶ μετὰ Ἑργατικά Κέντρα τοῦ Βόλου, τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Λάρισας.

Μάλιστα τὸν Αὐγουστο μῆνα τοῦ 1911 γίνεται ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἀπὸ τὸ Κέντρο γιὰ μιὰ σοσιαλιστικὴ συνδιάσκεψιν. Στέλνει γράμματα στὸ Βόλο, στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Λάρισα καὶ προτείνει ἓνα «συνέδριον» ἀπ' ὅλους τοὺς σοσιαλιστὰς τῆς Ἑλλάδος, μετὰ σκοπὸν νὰ ἀρχίσῃ μὲ μιὰ κοινὴν σοσιαλιστικὴν ἐνέργειαν. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ πρέπει νὰ σημειώσω ἔδῳ εἶναι πῶς στὸ Κέντρο ἀρχισαν ἀπὸ τὸ δεύτερον κιόλας ἐξάμηνον ὅχι μόνον θεωρητικὰς διαφωνίας ἀπ' ἀφορμὴ τὴν προπαγάνδαν τῶν σοσιαλιστῶν, ἀλλὰ καὶ διαφωνίας πᾶν ὡς ὡς σι καὶ ζήτημα. Πολλὰ μέλη κατηγοροῦσαν τὸ Γιαννιδὸ γιὰ τὸ δημοτικισμόν του καὶ δὲ θέλανε ν' ἀκούσουνε γιὰ προπαγάνδαν τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Ἡ φαγωμάρα μάλιστα

πάνω στο γλωσσικό έφτασε σέ τέτοιο σημείο πού σέ μιá συνεδρίαση (στίς 30 τοῦ Δεκέμβρη 1911) ὁ Παπαδημητρίου κατηγόρησε τὸ Γιαννιδί γιά πρεδότη τῆς ιδέας. Ὁ γλωσσικός φανατισμός, πού εἶχε συνταράξει τότες ὅλη τὴν ἑλληνική κοινωνία, εἶχε ἐπηρεάσει καί τοὺς σοσιαλιστές. Τὰ πιδ ἀμόρφωτα στοιχεῖα, πού παίρνανε τὸ σοσιαλισμὸ σάν ἓνα μικροαστικὸ φιλάνθρωπικὸ κίνημα, κρατοῦσαν ἀντιδραστικὴ στάση στὸ γλωσσικό.

Ἀλλὰ φαγωμάρες ἀρχισαν καί στὸ Σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ὸ Ὑ μ ι λ ο τῆς Κέρκυρας, πού εἶχε ἱδρυθεῖ ἀπὸ τὸ Ντίνο Θεοτόκη, γι' αὐτὸ καί καλέσανε τὸ Γιαννιδί, πού ἦταν ἀναγνωρισμένος σ ο σ ι α λ ι σ τ ῆ ς κ ι' ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ¹.

Πιδ ὕστερα, στίς ἀρχὲς τοῦ 1912, γίνεται ξεκαθάρισμα καί ὁ Σοσιαλιστικὸς Ὅμιλος τῆς Κέρκυρας ξαναδιοργανώνεται μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Τίτου Ρέγγη, τοῦ Βιτουλαδίτη (καπνεργάτη), τοῦ Τράνακα (δαρκάρη), τῶν διανοομένων Ν. Βαρότση (καθηγητῇ μαθηματικῶν), τοῦ Ἀριστοτ. Σίδερη (δικηγόρου), τοῦ Γεράσιμου Λύχνου καί τοῦ Νικόλα καί τοῦ Σπύρου Λεφτεριώτηδων.

Ὁ Σοσιαλιστικὸς αὐτὸς Ὅμιλος ἐδγαλε στὴν Κέρκυρα καί μιὰ ἐφημεριδοῦλα, μὲ τὸν τίτλο *Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατία*, πού γράφονταν κυρίως ἀπὸ τὸν Ἀρ. Σίδερη, μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ Κωνσταντίνου Θεοτόκη.

Ξαναγυρίζουμε τώρα στὴν Ἀθήνα.

Βρισκόμαστε στὰ 1912. Ὁ Ἀβραὰμ Μπεναρόγιας, πού ἐκείν' τὰ χρόνια ἀθελά του δρέθηκε στὴν Ἀθήνα ², μάς δίνει τίς πιδ κάτω ἐντυπώσεις του ³ ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς:

---

1. Ὁ Γιαννιδὸς πῆγε στὴν Κέρκυρα τὸν Ἰούλη τοῦ 1911. Ἐκαμὲ μιὰ δυὸ διαλέξεις κι' ἔβαλε κάποια τάξη. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μαθαίνουμε, ἀπὸ ἔκθεση τοῦ Γιαννιδί, πὼς στὴν Κέρκυρα ὑπῆρχανε μερικοὶ σοσιαλίζοντες μικροαστοὶ καί δυὸ τρεῖς σοσιαλιστὲς διανοούμενοι. Ἵπῃρχαν ἀκόμα κάπου 180 ἀργάτες (κυρίως τοῦ γκαζιῶ) ⁴. Οἱ φαγωμάρες ἐκδηλώθηκαν ἀπ' ἀφορμὴ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἡ μιὰ ὁμάδα δὲν ἤθελε νά γίνεται λόγος γιὰ τὴ δ η μ ο τ ι κ ῇ γ λ ῶ σ σ α.

2. Βγήκανε πολὺ λίγα φύλλα, γιατί στὴν ἐπιστράτευση τοῦ 1912 σταμάτησε.

3. Τὸν εἶχαν ἀπαλάσει ἀπὸ τὴν Πόλη οἱ Νεότουρκοι.

4. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ Μπεναρόγια δημοσιεύτηκαν στὴν ἐφ. Ταχυδρόμος τῆς Θεσσαλονίκης (8-12 τοῦ Μάρτη 1931) σάν ἱστορικὰ σημεῖωματα. Δὲν

« Ἡ πρώτη ἐπίσκεψίς μου εἶταν εἰς τὸ Ἑργατικὸν Κέντρον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον εἶχεν πρὸ ἔτους ἰδρυθῆ. Ἀλλ' ὁ σοσιαλιστὴς Ἰσραηλῆτης ἀντικρῶζει ἀμέσως περιβάλλον διαφοροτικὸν τοῦ ἐν Θεσθίνῃ, Βελιγραδίου καὶ Κων)πόλει. Εἰς τὴν αἰθουσαν ἀντικρῶζει ἀντὶ τοῦ Μάρξ, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, ἀντὶ τοῦ συντροφικοῦ καὶ φιλόξενου ἐνδιαφέροντος, τὴν ψυχρὰν καὶ ἀδιάφορον στάσιν πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν συναδέλφων τυπογράφων μὴ ἐξαιρουμένων. Διερωτᾶται μήπως ὑπῆρχε σοσιαλιστικὸν Κέντρον εἰς Ἀθήνας. Τὸν συνοδεύουν μέχρι τοῦ ὀνομαζομένου " Συνδέσμου τῶν Ἑργατικῶν τάξεων „ (ΣΤΕΤ) τοῦ Δρακούλη, ὁδὸς Πειραιῶς. Εἰσέρχεται, καὶ ἄλλην μίαν φορὰν ἀντικρῶζει τὴν μορφήν τοῦ Ἰησοῦ ἀντὶ τοῦ Μάρξ. Ὁ γηραιὸς σχεδὸν Δρακούλης ὑποδέχεται τὸν ἐξόριστον κάπως " σοσιαλιστικώτερα „, ἀνθρωπινώτερα.

» Ἐτοί ὁ Μπεναρόγιας μανθάνει τὴν ὑπαρξιν ἐνός " Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος „ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γιαννοῦ. Τὸ Σοσ. Κόμμα εἶχεν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ τὸν Σύνδεσμον τῶν ἐργατικῶν τάξεων καὶ ὄργανόν του τὴν Ἑρμην. Τὸ Σοσιαλ. Κέντρον εἶχε ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ τὸ Συνδικάτον " Ἡ Πρόσδος „ μὲ ὄργανον τὴν Ἀμυναν. Ὁ Μπεναρόγιας τρέχει εἰς τὸ καφενεῖον τοῦ Κλαυθμῶνος, ὅπου εἰς τὸ " Πατάρι „ τοῦ . . . ἦσαν τὰ γραφεῖα τοῦ Σοσιαλ. Κέντρον. Ἐδῶ τὸν ὑποδέχονται διαφοροτικά. Εἶναι ἕνας σύντροφος ποῦ ἔρχεται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ σοσιαλιστικὴ αἰσθηματολογία, ἡ περιέργεια, τέλος ἡ ἀπλὴ ἀβρότης, ὑποδέχονται τὸν Ἰσραηλῆτην ἐξόριστον. Διανοοῦμενοι τὸν πολιορκοῦν μὲ χιλίας ἐρωτήσεις.

» Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὸ " Πατάρι „ τοῦ καφενεῖου τούτου συνεκεντρώνετο ὅλος σχεδὸν ὁ ἑλληνικὸς σοσιαλισμός. Ἐκεῖ ἐνεφανίζετο ὁ ἀρχηγός του, ὁ ἄλλοτε δημοτικιστὴς διδάσκαλος Κωνσταντινουπόλεως Ν. Γιαννῖς, συντάκτης τῆς πρώτης ἑλληνικῆς σοσιαλιστικῆς ἐφημερίδος Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἑργάτης, συνεργάτης καὶ αὐτὸς τοῦ σοσιαλιστοῦ Βλάχωφ καὶ τῶν ὀρθοδοξοτέρων αὐτοῦ Βουλγάρων σοσιαλιστῶν Κωνσταντινουπόλεως. Καθηγητὴς σοβαρός, εἶχε πάντοτε ἐναντι τῶν ὀκτιδῶν του θέσιν καθηγητοῦ ποῦ ἐδίδασκε τὸν σοσιαλισμὸν τὴν νύκτα, ὅπως θὰ ἐδίδασκεν . . . γαλλικὴν τὴν ἡμέραν, μὲ κύρος καὶ αὐστηρότητα. Ἐκεῖ ὁ Γιάννης Πικρὸς (ψευδώνυμον τοῦ τότε φοιτητοῦ καὶ νῦν δικηγόρου Παπαϊωάννου), ποιητὴς καὶ ζωηρὸς διανοούμενος, ἐλθὼν εἰς τὸν σοσιαλισμὸν ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατίαν, ἐκεῖ ὁ Ἡρ. Ἀποστολίδης, δυνατὸς διανοούμενος, δημοσιογράφος τότε, ἐκεῖ καὶ οἱ γνωστοὶ λογογράφοι Σ. Μελάς καὶ Δ. Χατζόπουλος . . . »

ὑπογράφονται μὲ τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ μὲ τ' ἀρχικὰ Δ. Φ., γιὰ νὰ φαίνεται πὺς γράφτηκεν ἀπὸ ἄλλο πρόσωπο.

Παρ' όλες τις υπερβολές, σέ μερικά τους σημεία οι αναμνήσεις του Μπεναρόγια είναι πολύ ζωντανές κι' έχουν χρήσιμο ιστορικό υλικό.

Τὴν ἴδια χρονιά (ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια) ξαναγιορτάστηκε στὴν Ἀθήνα ἡ ἐργατικὴ Πρωτομαγιά. Θὰ ξαναδῶσω πάλι τὸ λόγο στὸν Μπεναρόγια, ποὺ πῆρε μέρος στὴν Πρωτομαγιά αὐτῇ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ υἱοθετῶ τὶς εἰρωνεῖες του. Παντοῦ, σ' ὅλο τὸν κόσμο, τὸ ἐργατικὸ κίνημα δὲν ξεπετάχτηκε μ' ἓνα γένοιο καμιᾶς υπερφυσικῆς δύναμης. Οἱ ἀδυναμίες καὶ τὰ παιδιᾶστικά πολλὰς φορὲς φερσίματα τῶν λογιῶν λογιῶν σοσιαλιστῶν ἢ κομμουνιστῶν στὴν πρώτη περίοδο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ κινήματός μας, μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀντικείμενο αὐστηρῆς κριτικῆς ἢ πολιτικοῦ καὶ δημοσιογραφικοῦ κουτσομπολιοῦ.

Νά τώρα τί λέει ὁ Μπεναρόγιας στὶς ἀναμνήσεις του :

« Ἦταν τὰ τέλη Ἀπριλίου καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἑορταστῇ ἡ Πρωτομαγιά διὰ πρώτην φοράν ¹. Εἰς τὸ Σοσιαλ. Κέντρον ἐγίνοντο συζητήσεις, προετοιμασίαι. Ὁ Σύνδεσμος τῶν ἐργατικῶν τίξεων (ΣΤΕΤ) ἀποφασίζει τὸν ἑορτασμόν. Διεξάγονται διαπραγματεύσεις διὰ τὸν κοινὸν ἑορτασμόν, ἀλλὰ δὲν καταλήγουν εἰς συνεννόησιν καὶ τὸ Σ.Κ. ἀναλαμβάνει ἐλευθερίαν δράσεως ἀπόφασις ἐλήφθη ! " Τὰ τοῦ Σ.Κ. μέλη καὶ ὅσα τοῦ Συνδικάτου ἢ « Πρόεδρος » θελήσουν, νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὸ ἐξοχικὸ Μέγας πλησίον τοῦ Σταδίου ,,. Ἐκεῖ θὰ ἐγίνοντο διαλέξεις καὶ εἰς το καφενεῖο θὰ ἀνεπετάσαστο ἡ ἐρυθρὰ σημαία καὶ θὰ ἐψάλλοντο σοσιαλιστικοὶ ὕμνοι. Ἔτσι εἶπε ὁ Ἀρχηγὸς Ν. Γιαννιὸς κι' ἔτσι θὰ ἐγίνετο. Ἀλλὰ σοσιαλιστικοὶ ὕμνοι δὲν ἠδύνατο νὰ ψαλλοῦν ἀπὸ ὅλους, διότι οἱ περισσότεροι τοὺς ἠγνόουν. Ὁ Πικρὸς ἐτέθη τότε ἐπὶ το ἔργον. Μετέφρασε δυὸ τραῖς ². Καὶ ὁ Μπεναρόγιας ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ μουσικοδιδασκάλου. Εἰς τὸ Ζάππειον, εἰς τοὺς ἀπομονωμένους μπάγκους, ἐγένοντο προπαρασκευαστικαὶ " συναυλίαι, ,,. Οἱ ἐργάται - σοσιαλισταὶ τῆς Ἑλλάδος, μιὰ φούχτα ἀνθρώποι, ἐδιδάσκοντο τὸν σοσιαλιστικὸν ὕμνον : " Ἐμπρὸς τῆς γῆς οἱ κολασμένοι , , ,

» Τὴν ἡμέραν τῆς Πρωτομαγιάς τὸ πρόγραμμα ἐξετελέσθη ὁλόκληρον. Ὁ Ν. Γιαννιὸς ὠμίλησε πρῶτος, ὁ ποιητὴς Πικρὸς

---

1. Αὐτὸ δὲν εἶναι σωστὸ, γιατί, καθὼς εἶδαμε, ἡ Πρωτομαγιά εἶχε γιορταστῇ καὶ πρὶν στὴν Ἀθήνα.

2. Πολὺ νωρίτερα ὁ ποιητὴς Ρήγας Γκόλφης κι' ὁ Φραγκόπουλος εἶχαν μεταφράσει στὰ ἑλληνικὰ τὸν Ὑμνον τῆς Διεθνούς.

(Παπαϊωάννου) δεύτερος και ἀπήγγειλον σοσιαλιστικά ποιήματα, ὁ φιλοξενούμενος ξένος ὠμίλησε ἐπίσης. ἦλθεν ἡ σειρά ἐνὸς ἄλλου, τοῦ φοιτητοῦ Παπαδημητρίου. Ἡ ἐ ρ υ θ ρ ἰ σ η μ α ί α εἶχε ἀναπετασθῇ, οἱ πρῶτοι ἵχοι τῶν σοσιαλιστικῶν ὕμνων ἀντήχησαν μέχρι τῶν ὠτων τῶν χωροφυλάκων, πρὶν δὲ τελειώσῃ ὁ λόγος τοῦ Παπαδημητρίου καταφθάνει ἡ ἀστυνομία, συλλαμβάνει πάντας ἐπ' αὐτοφῶρῳ καὶ ἀφοῦ κατέβασε τὴν σημαίαν ὠδήγησεν ὅλους ὑπὸ συνοδείαν — καμμιά εἰκοσιπενταριά ἐν ὅλῳ — εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀστυνομίας. Οἱ συλληφθέντες, πτοηθέντες ὀλίγον ἐν ἀρχῇ, παρὰ τὰς ἐνθαρρύνσεις τῶν ἀρχηγῶν, συνήλθον καθ' ὁδὸν καὶ ἡ συνοδεία ταχέως μετεβλήθη εἰς διαδύλωσιν, μὲ ζητωκραυγὰς, τραγούδια καὶ διαμαρτυρίας. Ὁ κόσμος, περίεργος καὶ ἐκπληκτος, συνεκεντροῦτο καὶ ἡ Πρωτομαγιά, βοηθουμένη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας, ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν της ἐν μέσῃς Ἀθῆναις.

» Εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀστυνομίας ὁ διευθυντὴς τῆς Ζυμβρακάκης, ἡμιεὐθύμος, ἡμισοβαρὸς, ἀνέκρινε τὴν ὀργανωτικὴν ἐπιτροπὴν. Ἡ θέσις τῶν συλληφθέντων ἀκόμη δὲν εἶχε κριθῇ. Ὁ ἐξόριστος Μπεναρόγιας, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν νέας ἐξορίας, παρὰ τὰς παροτρύνσεις ὅπως ξεφύγῃ, δὲν ἠθέλησε. Ἀλλ' ἡ σ. Ἀθηνᾶ Γαϊτάνου - Γιαννιῶ (μεταξὺ τῶν ἐορταστῶν ὑπῆρχον καὶ τρεῖς γυναῖκες) κατώρθωσε νὰ πείσῃ ἀξιωματικόν τινα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ παρατυχόντος ξένου καὶ ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν « ξένον ». Ἀλλ' εὐθὺς ἀμέσως καὶ ὅλοι οἱ συλληφθέντες ἀφέθησαν ἐλεύθεροι καὶ με ζητωκραυγὰς : Ζήτω ἡ Πρωτομαγιά, ζήτω ὁ Ζυμβρακάκης (!) ! ἐξεχύθησαν εἰς τοὺς δρόμους !

» Ἡ διαδύλωσις γίνεται τῶρα πολυπληθεστέρα καὶ ἡ πλατεῖα τοῦ Κλαυθμῶνος ἀντεχεῖ ἀπὸ τὰς ζητωκραυγὰς καὶ τὰ τραγούδια. Εἰς τὸ Πατάρι ὁ ἀρχηγὸς (δηλαδὴ ὁ Γιαννιὸς), σοβαρὸς καὶ αὐστηρὸς πάντοτε, κάμνει τὸν ἀπολογισμὸν τῆς ἡμέρας καὶ ἡ ἐορτὴ λήγει. »

Ὁ ἀστικός τύπος δὲν πῆρε στὸ φιλό τὴν ἐργατικὴ Πρωτομαγιά, ὅπως κάνει ὁ Μπεναρόγιας. Ἀπ' ὅσα ἔγραψε βγαίνει ἴσα ἴσα τὸ ἀντίθετο συμπέρασμα, πῶς τῆς ἔδωσε μεγάλη σημασία, ἀφιερώνοντας ὁλόκληρες στήλες, εἴτε γιὰ νὰ κατακρίνῃ τις σπαρμαδικὰς ἐνέργειες τῆς ἀστυνομίας, εἴτε γιὰ νὰ περιγράψῃ πῶς ἔγινε ὁ γιορτασμός της ¹.

1. Κτ' ὁ Ἑρακλῆς Ἀποστολίδης μὲ θεασιῶναι πῶς πραγματικὰ ὁ Παλιούρας καὶ μερικοὶ ἄλλοι φωνάζανε « ζήτω ὁ Ζυμβρακάκης ».

2. Κοίτα ἐφ. Ἀθῆναι, *Πατρις*, Ἀκρόπολις, *Καιροί* (φύλλα 18ης καὶ 19ης τοῦ Μᾶη 1912) καὶ *Σοσιαλιστικὴ Ζωὴ* (1931) ἀρ. 31, σ. 311 - 312.

Τὴν ἴδια χρονιά τὸ « κρητικὸ ζήτημα » ξανάγινε τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας, ἀπ' ἀφορμὴ πού οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης θέλανε νὰ μποῦνε στὴν ἑλληνικὴ Βουλὴ.

Ἀπ' τοὺς παλιοὺς σοσιαλιστὲς ὁ Στ. Καλλέργης, πού ἦταν κι' αὐτὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς πληρεξούσιους πού θέλανε νὰ μποῦνε στὴ Βουλὴ, ἂν κι' ἀπόμεχος, πῆρε τὸ τουφέκι καὶ σύνταξε καὶ δημοσίεψε μιὰ π ρ ο κ ή ρ υ ξ η, στὰ ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ, μ' ἐπι-κεφαλίδα: Aux journeaux socialistes, comités, clubs, groupes et députés, socialistes d'Europe et de l'Amerique. Δηλώνοντας πὺς εἶναι παλιὸς σοσιαλιστὴς, κάνει ἐκκλήση στοὺς σοσιαλιστὲς καὶ στοὺς ἐργάτες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς νὰ ἐνισχύσουν τὸν ἐθνικὸ ἀγῶνα τῆς Κρήτης.

Μεταφέρουμε ἐδῶ ὁλόκληρο τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς προκήρυξης τοῦ Καλλέργη, γιατί πραγματικὰ εἶναι ἓνα ἱστορικὸ δο-κουμέντο :

« Σ υ ν ἄ δ ε λ φ ο ι . Ἡ ἀπελπιστικὴ κατάστασις τῶν Κρητῶν, θλιβερόν ἀποτέλεσμα τῆς ἐγωιστικῆς καὶ στενῆς πολιτικῆς τῶν Συντηρητικῶν τῆς Εὐρώπης, μὲ ὥθησε νὰ ἀναμιχθῶ εἰς τοὺς συνεχεῖς ἀγῶνας ἐνὸς δυστυχοῦς λαοῦ καὶ οὕτω πως ἀπὸ ἐξ ἡδὴ μηνῶν εὐρίσκομαι μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχηγῶν τοῦ παρόντος ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἦδη ἐνθαρρυνόμενος ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς ἰδέας τῆς ἡμετέρας ἀλληλεγγύης, ἀπευθύνομαι πρὸς Ὑμᾶς, ὧ ἐνθερμοὶ πολεμισταὶ (polemistes) τῆς ἐπαναστάσεως τῶν λαϊκῶν τάξεων ἐναντίον ἐνὸς καθεστῶτος τυραννικοῦ καὶ πρὸ πάντων πρὸς σᾶς πού μὲ γνωρίζετε ἐκ τοῦ πλησίον ἀπὸ τοῦ διεθνοῦς Συνεδρίου τῶν Παρισίων (1894) καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς ἐνθουδιώδεις καὶ εὐγλώττους φίλους κ.κ. Ζωρές, Μιλεράν, Βαγιάν, Ἀλμάν, Ροσεφόρ, Ἀμίλκαν Κυπριάνην, Πέτρον Κροπότκιν, Ἰωάννην Γκράβ καὶ τοὺς λοιποὺς ἐκλεκτοὺς τῆς μερίδος μας. (Διὰ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς πού δὲν μὲ γνωρίζουν ἀναφέρομαι εἰς τὸ *Ἡμερολόγιον* τοῦ *Σοσιαλιστικοῦ Ζητήματος*, Παρίσι 1896, τοῦ κ. Ἀργυριάδου, καὶ εἰς τοὺς δωδεκαετείς μου ἀγῶνας τῆς ἐφημερίδος μου ὁ *Σοσιαλιστής*, ἐκδιδομένης ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις). Ἐρχομαι, συνάδελφοι, ὅπως σᾶς ἱκετεύσω, ἐν ὀνόματι τοῦ ἰδανικοῦ μας καὶ ἐκατονταετῶν ἀγῶνων τῶν Κρητῶν, ἵνα τοῖς παράσχητε τὴν συνδρομὴν σας, τὴν τόσον πολύτιμον, τοῦ λόγου καὶ τοῦ τύπου, διὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἐπὶ τέλους. Εἶναι ἤδη καιρὸς, ἀπὸ πολιτικῆς καταστάσεως ἀγούσης ἀσφαλῶς ἓνα λαὸν ἡρωϊκὸν εἰς τὸν ἐκφυλισμὸν καὶ παρόμοιον πρὸς τὸν τῆς Σάμου κοινωνικὸν θάνατον. Ἀλλὰ διὰ νὰ φθάσω-

μεν εις μίαν κοινωνικήν ἀπολύτρωσιν, μία ἀπολύτρωσις πολιτική ἀπαιτεῖται ἀναποφεύκτως. Ἡ κοινωνική (social) σωτηρία λοιπὸν τῆς Κρήτης εἶναι ἡ ἑνωσίς της μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ἡ Γαλλία, ἥτις, ἀφοῦ ἔσπασε τὸν ζυγὸν τῆς πολιτικῆς της σκλαβιάς, ἐρρίφθη ἔπειτα μετὰ ὑπέρροχον ὀρμὴν εἰς τὰ ἀνθρωπιστικὰ ἰδανικά, καὶ ἡ Κρήτη ἐπίσης ζητεῖ τὴν πολιτικήν της ἀπολύτρωσιν πρῶτον ὅπως ριφθῇ ἔπειτα μετὰ τὴν φυσικήν της ἀφοσίωσιν εἰς τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας.

» Σ υ ν ἄ δ ε λ φ ο ι . Εἰσθε λεπτότερον ἐμοῦ γινώσκει τῶν ἀπεπληρημένων δρόμων τῆς παρούσης πολιτικῆς τῶν Συντηρητικῶν (ποὺ κατέχουν τίς κυβερνήσεις στὴν Εὐρώπη) οἵτινες μὴ συγκατατιθέμενοι νὰ λύσωσι τὰ διάφορα ἐθνικὰ ζητήματα καὶ οἷτινες πάντοτε προσανατολίζοντες πρὸς τὰς αὐτὰς ὀφθαλμαπάτας τὰς σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν λαῶν τοὺς κρατοῦσι τοιουτοτρόπως αἰωνίως σκλάβους τῆς πολιτικῆς των καὶ δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ σκεφθοῦν, νὰ συγκινηθοῦν μετὰ ζητήματα ὑψηλότερα καὶ ἀνθρωπιστικώτερα. Νομίζω ὅτι διὰ νὰ φθάσωμεν ἐνωρίτερον εἰς τὴν γενικὴν πραγματοποίησιν τῶν πόθων μας, τοῦ ἰδανικοῦ μας, πρέπει ν' ἀπολυτρώσωμεν τοὺς λαοὺς ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς αὐτοὺς ἐφιάλτας καὶ νὰ λυθῶσιν τὰ προβλήματα ταῦτα τὰ ἐπίτηδες διακανονιζόμενα ὑπὸ τῶν διπλωματῶν, διότι τότε οἱ λαοί, ἐλευθεροὶ καὶ ἀνευ ἐθνικῶν φροντίδων, θὰ συνασπισθῶσι περὶ τὰς σημαίας μας.

» Σ υ ν ἄ δ ε λ φ ο ι . Ὑψώσατε φωνὴν ὑπὲρ τῶν ἀγώνων ἐνὸς λαοῦ καὶ ἐνὸς συναγωνιστοῦ σας, ὅστις ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας ἀψηφῶν πάντας τοὺς κινδύνους καὶ τὴν φυλακὴν καὶ μὴ φροντίζων καθόλου οὔτε διὰ τὴν ζωὴν του, οὔτε διὰ τὴν θυσιασθεῖσαν ὑπὲρ τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀγῶνος περιουσίαν του μάχεται πάντοτε πιστὸς εἰς τὰ ἰδεώδη τῆς μερίδος μας. Ἐλπίζω ὅτι οἱ λόγοι μου, ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τῶν δεινοπαθημάτων ἐνὸς λαοῦ, θὰ εὐρωσιν ἀντίλαλον εἰς τὰς εὐγενεῖς καὶ πάντοτε συμπαθοῦσας τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας καρδίας σας.

» Ἐν Χανίοις τῇ 18/31 Ἰανουαρίου 1912.

» Ὁ Σοσιαλιστὴς Πληρεξούσιος Κρήτης
Σ τ α ὁ ρ ο ς   Κ α λ λ έ ρ η ς . »

Ἀντίθετα, τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα τῆς Ἀθήνας, μετὰ πρωτοβουλία τοῦ Ν. Γιαννιοῦ, ἔβγαλε τὴν παρακάτω προκήρυξιν μετὰ κόκκινα ἀφίς :

« Π ρ ὸ ς τ ὸ ν ἐ ρ γ α τ ι κ ὸ λ α ὅ !

» Ἀ δ ε λ φ έ ἐ ρ γ ά τ η ,

» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης ἔρχονται. Ὁ πόλεμος μετὰ τὴν Τουρκίαν θὰ εἶναι ἀφευχτός. Ζητοῦν νὰ μᾶς στείλουν νὰ σκοτωθῶμε στὰ σύνορα ! Γιατί ;

» Για τὰ προσωπικά συμφέροντα :

» Ούτε λόγος πατριωτισμού υπάρχουν, ούτε " Ένωσις ".

» Οι άρχοντες τής Κρήτης γυρεύουν νά έλθουν νά θρονιάσουν στις πολυθρόνες τής Βουλής. Οι έδω αντιπολιτευόμενοι πλουτοκράτες θέλουν τά ρίξουν τήν Κυβέρνησιν, γιά νά πάρουν αυτοί τήν άρχήν. Ή Κυβέρνησις προσπαθώντας νά μείνη στήν άρχή άναγκάζεται νά ύποστηρίξη τήν Ειρήνη.

» Ίδου ή άληθινή κατάστασις ! Τί πρέπει νά γίνη ; Τί πρέπει νά κάνης σύ;

» Ο πόλεμος δέν συμφέρει στόν έργάτη

» Είναι χρέος μας, τή φορά αυτή νά ταχθώμεν στό πλευρό εκείνων, πού ζητούν τήν Ειρήνη.

Κάτω ό πόλεμος. Ζήτω ό έργάτης.

Ζήτω ό σοσιαλισμός.

» Σημ. "Όσοι συμφωνούν μέ τίς Ιδέες αυτές νά εύρεθοῦν τήν ήμέρα τοῦ έρχομού τών πληρεξουσίων στόν Κήπο τοῦ Κλαυθμώνος. Θα γίνουν διαλέξεις. »

Έξόν άπό τήν προκήρυξη αυτή, καμιά άλλη κίνηση δέν έγινε. Πιό ύστερα κηρύχτηκε και ό πόλεμος, μέ τό Σοσιαλιστικό Κέντρο τής Αθήνας δέν πήρε στά φανερά καμιά αντιπολεμική άπόφαση.

Ίσαμε έδω οι σοσιαλιστές τοῦ Παταριοῦ κάτι κάνανε. Παρουσίασαν λίγο πολὺ μιὰ προπαγανδιστική δράση. Μάλιστα και στόν Πειραιά είχε άρχίσει κάτι νά γίνεται· άπό τήν πρωτοβουλία τοῦ Γκέλου, τοῦ Τσαλαβούτα και τοῦ Σταυράκη σχηματίστηκε ένας πυρήνας καθαρά σοσιαλιστικός.

Τό ίδιο και στό Βόλο, πού υπήρχε άνάλογη κίνηση άπό τό 1908, και στή Αάρισα, στήν Κέρκυρα και στό Λαύριο.

Στή Αάρισα μάλιστα τό Σοσιαλιστικό Κέντρο, πού τό άποτελούσαν μικροαστικά άναρχούμενα στοιχεία, μέ τίς έκδηλώσεις του παρουσιαζότανε σά μιὰ καρικατούρα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Νά και μιὰ άπόδειξη. Βδομάδες όλόκληρες οι λαρισίνοι σοσιαλιστές συζητούσαν α ν ο π η ρ χ ε η δ χ ι θ ε ό ς. Κι' έπειδή υπήρχαν δυο παρατάξεις, οι θ ρ η σ κ ο ι και οι έ λ ε υ θ ε ρ ό φ ρ ο ν ε ς, στο τέλος άναγκαστήκανε νά δάλουν τό ζήτημα τής ύπαρξης τοῦ θεοῦ σέ ψηφοφορία ! Αυτό μας δείχνει άπό τή μιὰ μεριά πόση σύγχυση θασίλευε εκείνα τά χρόνια μέσα στοῦς σοσιαλίζοντες έργάτες και μικροαστούς, κι' άπό τήν άλλη πῶς τό έργατικό σο-

σιαλιστικό κίνημα την ιδεολογία του, και στην πιο πρωτόγονη ακόμα εξέλιξή του, ζητάει να τη στηρίξει πάντα σε ύλιστικές βάσεις.

Ύστερα από τους Βαλκανικούς πολέμους, που στάθηκαν η αιτία να σταματήσει κάθε κίνηση και προπαγάνδα σοσιαλιστική, το έργατικό σοσιαλιστικό - σοσιαλιστικό κίνημα άρχισε να παίρνει ξανά ζωή.

Έτσι από το Γεννάρη του 1914 το Σοσιαλιστικό Κέντρο της Αθήνας αρχίζει τη δράση του, κυρίως με διαλέξεις πάνω σε γενικά ζητήματα. Έστειλε μάλιστα και μιάν εγκύκλιο σε μερικούς διανοούμενους και τους ζητούσε να κάνουν διαλέξεις πάνω σε διάφορα κοινωνιολογικά, ιστορικά και φιλοσοφικά θέματα.

Αυτή τη φορά όμως οι διανοούμενοι ήταν δισταχτικοί. Ένώ αντίθετα πολλά μικροαστικά στοιχεία γίνονται πρόθυμα μέλη του Σοσιαλιστικού Κέντρου¹.

Απ' έδω και πέρα συστηματοποιείται καλύτερα η σοσιαλιστική προπαγάνδα. Οι εκδόσεις φυλλαδίων και οι διαλέξεις με σοσιαλιστικό - συνδικαλιστικό περιεχόμενο πυκνώνονται και σε πολλά προεδρεία εργατικών σωματείων εκλέγονται σοσιαλιστές.

Όπως όμως είδαμε, τους σοσιαλιστές τους χώριζαν διαφωνίες θεωρητικές, όσο και προσωπικές έχθρότητες. Έτσι, οι καθγάδες ανάμεσα στους γιαννικούς και τους δρακουλικούς παίρνανε πολλές φορές μεγάλη οξύτητα.

Σε σοσιαλιστική κατάρτιση ύστεροῦσαν, καθώς είπαμε, δλοι τους. Πιο λίγο όμως οι γιαννικοί. Κανένα πρόσωπο δέν μπόρεσε να επιδληθεί με το κύρος ενός θεωρητικού του σοσιαλισμοῦ.

Ο Γιαννιός το κατάλαβε αυτό και κατάφερε να πείσει τον Κώστα Χατζόπουλο να 'ρθει από τη Γερμανία να εγκατασταθεί στην Αθήνα για να παίξει το ρόλο του αρχηγού.

Πραγματικά ο Χατζόπουλος ήρθε, μά γρήγορα απογοητεύτηκε, γιατί ήταν νευροπαθής κι' έγωιστής. Ήθελε να πέσουν οι εργάτες να τον προσκυνήσουν και να τον αναγνωρίσουν ασύδο-

---

1. Το Γεννάρη του 1914 γίνανε μέλη του Κέντρου ο Παναγής Δημητράτος, ο Ν. Δημητράτος, ο Κ. Σπέρας, ο Π. Ταγκόπουλος και μερικοί άλλοι. Οι Δημητράτοι όμως μέσα σε δυο μήνες διαγράφηκαν, γιατί τά ταιριάζανε με το Δρακούλη και πήγανε στο ΣΤΕΤ.

το άρχηγό. "Επασχε κι' αυτός από την ίδια άρρώστια του Δρακούλη. "Ηθελε καλά και σώνει να δέχονται οι άλλοι τις γνώμες του, χωρίς να τις κρίνουν και να τις συζητούν. Γι' αυτό, όταν κάποτε δρέθηκε σε μία μεγάλη σοσιαλιστική συγκέντρωση και πολλοί δέ δέχτηκαν τις γνώμες του, αλλά του κάνανε κριτική, θύμωσε, πείσμωνσε και γύρισε για πάντα τις πλάτες του στο σοσιαλισμό.

Σ' ένα γράμμα του στο Γιαννιό, σταλμένο από την 'Αθήνα (1914), ξεσκεπάζει ο ίδιος τον έαυτό του :

» Αγαπητέ φίλε,

» Σκέφτηκα το πράμα καλύτερα. 'Ο σεβασμός στον έαυτό μου δεν μου επιτρέπει ν' ανακατευτώ πιά με τους καλιανθρώπους του Σ.Τ.Ε.Τ.Ε., έστω και πολεμώντας τους. Μου φαίνονται όλα αυτά ματαιοπονίες. Τό κήρυγμα του σοσιαλισμού κατά ξένα πρότυπα είναι πρόωρο ακόμη για τό ρωμιό έργάτη. Τό πρώτο που του χρειάζεται είναι να μάθει να διαβάζει και να γράφει και να πάρει μερικά ήθικά μαθήματα. Είναι ή πίστη που σχημάτισα τώρα που γνώρισα άπο κοντά την πραγματικότητα. Με την πεποίθησή μου αυτή έννοω να μείνω, χωρίς να θέλω, να έπηρεάσω ούτε σένα, ούτε κανέναν άλλο.

» Έτσι νομίζω είμεθα έξηγημένοι.

» Σε άσπάζομαι δικός σου πάντα

Κων. Χατζόπουλος. »

'Ο Χατζόπουλος δέν ήταν καμωμένος για άρχηγός. Πρώτα πρώτα ήταν έγωιστής κι' ύστερα, παρ' έλη τη θεωρητική σοσιαλιστική κατάρτισή του, δέν παρουσίασε καμιά δράση στην 'Ελλάδα. 'Η ήγεσία όμως, έξόν από τη μόρφωση, άπαιτεί θυσίες και άγώνες.

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΙΓΥΠΤΟ

ΣΤΑ ΙΔΙΑ πάνω κάτω χρόνια (1908 - 1910) στις σπουδαιότερες πόλεις της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Σμύρνη, Πόλη, Θεσσαλονίκη κλπ.) άρχίζει κάποια κίνηση έργατική, στην οποία παίζανε ρόλο πολλοί Έλληνες εργάτες και διανοούμενοι. 'Η Νεοτουρκική 'Επανάσταση (1908) είχε τόν αντίκτυπό της και μέσα στα λαϊκά εργαζόμενα στρώματα. Και μπορούμε να πούμε πως ήταν ένα μεγάλο τράνταγμα στη μεγάλη φεουδαρχική αυτοκρατορία των σουλτάνων.

"Ετσι σ' όσες πόλεις της Τουρκίας υπήρχε βιομηχανία και γινόταν έπεξεργασία καπνού, σταφίδας κλπ. (Πόλη, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Σκόπια, Βελισά) άρχισαν να ιδρύονται εργατικά σωματεία και να ξεσπουνε μάλιστα και άπεργίες, που σιγά σιγά πύκνωσαν τόσο που δίνανε την έντύπωση έπιδημίας '.

Στην Πόλη, — για τή Θεσσαλονίκη θα κάνουμε ξεχωριστό λόγο παρακάτω —, ο Ν. Γιαννιδής μαζί με τὸ Στ. Παπαδόπουλο και τὸ Ζαχ. Βεζεστένη, ίδρυσαν τὸ 1909 Σοσιαλιστικὸ Κέντρο και με μεγάλη δραστηριότητα άρχισαν να προσηλυτίζουν εργάτες στὸ σοσιαλισμό '.

Στην άρχή μάλιστα τοῦ 'Ιούνη τοῦ 1910 δγάλανε, με διευθυ-

---

1. Γι' αὐτὸ ὁ Φερὶτ πασᾶς (ὑπουργὸς τῶν 'Εσωτερικῶν) ἔφκισε ένα νομοσχέδιο πὺ ἀπαγόρευε τίς άπεργίες. Τὸ νομοσχέδιο όμως αὐτὸ δὲν πέρασε στὴ Βουλὴ ἐξαιτίας τῆς ἐργατικῆς ἀντίστασης.

2. 'Εξόν ἀπὸ τοὺς παραπάνω, δρᾶσανε τότες στὴν Πόλη καὶ ἡ 'Αθηνᾶ Γαϊτάνου, ὁ 'Ηρ. 'Αποστολίδης κ.ά.

τὴ τὸ Γιαννιό, καὶ τὴν ἡμερίδα Ἐργάτης, ποὺ δάσταξε Ἰσάμε τὸ τέλος τῆς Ἰδίας χρονιάς, γιὰ τὶ οἱ Νεότουρκοι πῆραν αὐστηρὰ μέτρα καὶ ἄρχισαν τὶς καταδιώσεις ¹.

Ἄν καὶ ἡ ἐργατικὴ κίνησις τῆς Πόλης ἦταν ἀκόμα σ' ἐμβρυώ-
δικὴ κατάστασι, ὥστόσο ἐκεῖ τὸ Σοσιαλιστικὸ Κέντρο κάτι ἔκανε
καὶ ἡ δράσις του παρῴσθηκε μὲ δόλοτελα πλατιά ἀντίληψι στὰ
ἐθνικὰ ζητήματα. Γι' αὐτὸ ἀπαρχῆς συνεργάστηκε μὲ τοὺς σο-
σιαλδημοκράτες (τέσους) τῆς Βουλγαρίας καὶ μὲ βούλγαρους
σοσιαλιστὰς ποὺ μένανε στὴν Πόλη, ἔπως ὁ Σιδάτσεφ. Ἀκόμα
καὶ στὸ σοσιαλιστικὸ κογκρέσο ποὺ ἐγίνε στὸ Βελιγράδι (26 -
27 τοῦ Δεκέμβριου 1909) πῆραν μέρος οἱ σοσιαλιστὰς τῆς Τουρ-
κίας. Στὸ σοσιαλιστικὸ αὐτὸ βαλκανικὸ συνέδριον ὅλοι οἱ ἀντι-
πρόσωποι ἐκδηλώσανε τὴν ἀλληλεγγύην τῶν ἐργατῶν τῆς Βαλκα-
νικῆς καὶ πῆραν ἀποφάσεις σχετικὰς μὲ τὴν ἔδρυσιν Βαλκανικῆς
Ὁμοσπονδίας. Ἐπίσης καὶ στὸ σοσιαλιστικὸ συνέδριον τῆς Κο-
πεγχάγης (Ἀγούστου 1910) πῆρε μέρος τὸ Σοσιαλιστικὸ Κέν-
τρο τῆς Πόλης μὲ ἀντιπρόσωπους τοῦ τὸν Κώστα Χατζόπουλον
καὶ τὸ Γ. Κίρκωφ (βούλγαρος σοσιαλιστὴ).

Ἡ πρώτη αὐτὴ σοσιαλιστικὴ κίνησις εἶχε κάποιον ἀντίχτυπον
καὶ μέσα στοὺς Ἑλλήνες δασκάλους τῆς Πόλης. Μερικοὶ ἀπὸ δαύ-
τους, ὅπως ὁ Ἰωσήφ Ραφτόπουλος (ποὺ ἦταν καὶ ποιητὴς), ὁ
Χαράλ. Θεοδορίδης, ὁ Γιαννακάκης καὶ ὁ νεαρὸς τότε δημοσιο-
γράφος Ν. Καστρινοῦ, εἶχαν ἐπηρεαστεῖ γιὰ καλὰ.

Ἔτσι στὸ Α' Διδασκαλικὸ Συνέδριον ποὺ ἐγίνε στὴν Πόλη
(ἀρχὲς τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1912) ἐκδηλώθηκαν φανερά οἱ σοσια-
λιστικὲς ἀντιλήψεις ἀπὸ τοὺς παραπάνω.

Σὲ μιὰν ἀνταπόκρισιν γιὰ τὸ συνέδριον τῶν δασκάλων τῆς Πό-
λης τοῦ Ν. Καστρινοῦ, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ *Νουμά* (1912, ἀριθ.
490), διαβάζουμε τὰ παρακάτω :

« Μέσα στὸ γενικὸ ὅμως πεσιμισμὸ, ξάφνου λάμπανε τὰ μάτια μας
ἀπὸ χαρὰ ὅταν εἶδαμε ἀνάμεσα στοὺς συνέδρους . . . μερικοὺς δασκά-
λους δικούς μας, γεμάτους ζωὴ καὶ δράσιν ἀρματομένους μὲ νέες ἰδέες.
Ἀκούσαμε τὸ Θεοδορίδην νὰ φωνάζει : “ Εἴμαστε σοσιαλιστὰς. Εἴμα-

1. Στὴν πρώτη τουρκικὴ Βουλὴ ὁ σοσιαλιστὴς βουλευτὴς Βλάχωφ
(βούλγαρος) μίλησε ἀνοιχτὰ γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ. Γι' αὐτὸ ὁ μέγας δεξὺρς
ἀπάντησε πὺς δὲ θ' ἀνεχτεῖ τὸ συνδικαλισμὸ καὶ πὺς θὰ καταδιώξει τοὺς
σοσιαλιστὰς, πρῶτα ποὺ ἐγίνε σὲ λίγο.

στε εργάτες,,¹. Τὸν Ἰορδανίδη νὰ ζητᾷ καθαρὴ ἐργατικὴ ὁργάνωση... Ἀκούσαμε ἐπίσης καὶ κυρίες δημοιδεάτισσες σὰν τὴν Ὑπ. Ἀδαμαντιδὴ καὶ τὴν Ἀφρ. Ἰκέντιογλου νὰ φωνάζουν πὺς ὁ μιστὸς τοὺς νὰ εἶναι ἴσως τὸ μιστὸ τῶν δασκάλων, γιὰ ἡ λείει, ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ ἔσῃ μὲ τὸν ἄντρα. »

Τὴν ἴδια χρονιά πού δῆλξε ὁ Ἑργάτης τῆς Πόλης δῆλξε καὶ ὁ Ἑργάτης τῆς Σμύρνης², χωρὶς ὅμως ξεκαθαρισμένη σοσιαλιστικὴ ταχτικὴ, ἀν καὶ ὑπῆρχε τότε σοβαρὴ ἐργατικὴ κίνηση στὴ Σμύρνη.

Ζωηρὴ ἐργατικὴ κίνηση σημειώθηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ στὴν Αἴγυπτο, κυρίως στὶς μεγαλουπόλεις Κάιρο καὶ Ἀλεξάνδρεια, ὅπου δουλεύανε πολλοὶ Ἕλληνες εργάτες.

Ὅπως εἶδαμε, οἱ Ἕλληνες εργάτες τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροὶ ἦταν Κερκυραῖοι, ἰδρύσανε τὸ 1872 σωματεῖο μὲ τὸν τίτλο Ἡ ἀδελφότης τῶν ἐργατῶν³.

Ἀργότερα ἰδρύθηκε στὸ Κάιρο τὸ Διεθνὲς σωματεῖο τῶν σιγαροποιῶν. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού ἡ καπνοδοιμηχανία στὴν Αἴγυπτο δρισκόταν στὴν ἀκμὴ τῆς⁴.

---

1. Ὁ Ραφτόπουλος, ὕστερα ἀπὸ τὶς δηλώσεις αὐτὲς τοῦ Θεοδωρίδου, εἶπε : « Δὲ θὰ παρῶσι πολλὸς καιρὸς καὶ ὁ Θεοδωρίδης θὰ δηλώσει πὺς εἶναι δημοτικιστὴς ». Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν πιά ἀκίνδυνο νὰ δηλώσει κανεὶς πὺς εἶναι σοσιαλιστὴς παρὰ πὺς εἶναι δημοτικιστὴς !

2. Τὸν Ἑργάτη τῆς Σμύρνης τὸν ἔβγαλε ὁ Κετζίμάνης, πού ἀργότερα ἔγινε ἰδιοχτήτης καζίνων κλπ.

3. Κοίτα, σχετικὰ Γ. Ι. Κηπίδου, Ἕλληνες ἐν Αἰγύπτῳ, Ἀλεξάνδρεια 1892.

4. Τὸ σωματεῖο αὐτὸ πρωτοῖδρύθηκε τὸ 1894, ὅπως δεδαιώνει ὁ Σακελλάρης ἀπὸ τὸ Κάιρο, πού φαίνεται νὰ ἔχει καλὰ τὴν ἐργατικὴ ἱστορίαν τῆς τοτinhς ἐποχῆς. Ὁ ἴδιος μάλιστα μὲ πληροφορεῖ πὺς στὰ 1894 ἔγινε ἡ πρώτη καπνεργατικὴ (τῶν τοιγαράδων) ἀπεργία στὸ Κάιρο καὶ στὰ 1899 ἄλλη μιά. Στὶς ἀπεργίας αὐτὲς πήρανε μέρος 1600 ἐργάτες. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀπεργίες κερδηθήκανα χάρι τὴν ἀλληλεγγύη τῶν ἐργατῶν. Ἐπικεφαλῆς τῆς ἀπεργίας τοῦ 1899 ἦταν ὁ Α. Παπᾶς, ὁ Ν. Χρυσούδης (ἡ Ζωγράφος), ὁ Σ. Βλαχόπουλος, ὁ Ν. Ζαΐδης, ὁ Μωχάμετ Sidky καὶ ὁ Σολομών Golderberg, πού ἦταν, ἄς ποῦμα, ὁ ἡγέτης τῆς ἐργατικῆς κίνησης στὸ Κάιρο στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Τότες δροῦσαν τὰ δύο ἀδέρφια Βουρζώνηδες (ἀναρχικοί), ὁ Ν. Γδανῆς καὶ ὁ Γιαν. Μαῦρος. Βῆκε μάλιστα καὶ μιά μπροσούρα ἀπὸ τὸν ἐργάτη Κ. Σ. Ἀστεριάδου (Κάιρο 1900) μὲ τίτλο : Κεφάλαιο - ἐργασία ἢ κτήμα - χρῆμα. Ὁ Ἀστεριάδης προπαγάνδιζε τὴ σημασία

Στά 1907 κυκλοφορεί μιὰ ἐργατική ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο 'Εργάτης, ποὺ τὴν βγάζει στὴν ἀρχὴ κάθε βδομάδα κι' ἐπειτα κάθε μῆνα ὁ παλιὸς σοσιαλιστὴς τῆς Ἀθήνας Ν. Δούμας, τσαγκάρης, ποὺ ἔμενε στὸ Χάρετ - ἔλ - Νουσάρα. Ὁ Δούμας μόρφωση μαρξιστική, δὲν εἶχε καὶ πιδὸ πολὺ ἦταν ὁπαδὸς τοῦ ἀναρχισμοῦ. Ὅμως ὥς τὰ ὑστερνὰ του στάθηκε πιστὸς καὶ τίμιος στὶς πεποιθήσεις του. Στά 1912 κυκλοφορεῖ μιὰ ἀναρχικὴ μπροσούρα μὲ τὸν τίτλο Κάτω ἡ μάσκα, ποὺ τὴν ἔβγαλε ὁ καπνεργάτης Σταυρὸς Κουχτοβόγλου, ποὺ δούλευε στὸ Τσανακλή. Ὅπως ὁ νιτσεϊστὴς γιατρὸς Σαραφίδης, ὁ Ἀστεριάδης κι' ὁ Ἰωσήφ Χιόνης, ἔτσι κι' αὐτὸς ἦταν συνεργάτης τῆς ἐφημερίδας τοῦ Δούμα.

Τὴν περίοδο αὐτὴ ὁργανώνονται οἱ τυπογράφοι σ' ἓνα «Διεθνὲς συνδικάτο τυπογράφων», ποὺ εἶχε καὶ ἑλληνικὸ τμήμα, μὲ γραμματέα τὸν Ἰωσήφ Χιόνη. Ἄλλος ἓνας τυπογράφος, ὁ Γεράσιμος Λούζης, μαζί μὲ τὸ Χιόνη καὶ τοὺς Ἰταλοὺς ἀναρχοσυνδικαλιστὲς τυπογράφους Vozaï, Lotzi καὶ Pitzoriti ἐπηρεάζουν στὰ χρόνια αὐτὰ (1907 - 1913) ὅλους τοὺς τυπογράφους τῆς Αἰγύπτου. Γιά ὁργανό τους δημοσιογραφικὸ δῆλανε τὸ βδομαδιατικὸ *Buletino Tyrografico* καὶ μὲ τὴ δραστήρια κινητοποίηση τῶν τυπογράφων κέρδισαν τὸ ὀχτάωρο, ἐνῶ πρὶν δούλευαν 12 - 14 ὥρες.

τῆς ἀπαγγελματικῆς ὁργάνωσης καὶ στὴ σελ. 17 τῆς μπροσούρας του αὐτῆς γράφει : « Τὰ θηρία ἐξημερώνονται, κύριοι, ἀλλ' οἱ ἐργοστασιάρχαι οὐδέποτε θὰ ἐξημερωθοῦν, ἐνόσω μάλιστα βλέπουν ὅτι οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ ἐργάται ὅλων τῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας τῶν καπνῶν ἀνεργῶσιν μεμονωμένως περισσότερον θραύονται. Μόνον δύναμις ἐκ σωματείου προσερχομένη δύναται νὰ ἐξημερώσῃ τοὺς ἐργοστασιάρχας. Φύσιν πονηρὰν οὐ ράδιον μεταβαλεῖν . . . Φροντίσατε περὶ συγχωνεύσεως καὶ τῶν λοιπῶν σιγαροποιῶν, εἰ δυνατόν ἀπο Ἀλεξανδρείας μέχρι Σουδάν, πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ σωματείου, ἔχοντας ὑπόψει ὅτι ἐὰν ἐτροποποιήθῃ ἡ σύμβασις, ἐὰν οἱ ἐργοστασιάρχαι ἐνέδωκαν κύψαντας αὐχένα εἰς τὰς ἀξιώσεις σας, ἐὰν καὶ ἐὰν, ὅλα ταῦτα τὰ ἐὰν ὀφείλονται εἰς τὴν δύναμιν σας ἐν τῇ Διεθνῇ Ἐνώσει καὶ ἐπὶ τῇ ὑπάρξει Σωματείου ». Πιὸ ὕστερα ὅμως (1903) οἱ ἐργοστασιάρχες βιομηχανοὶ τὰ κατέφεραν νὰ ἀξαγοράσουν ἀπὸ τοὺς ἡγέτας τῶν τοιγαράδων τὸ Ν. Χρυσούδη, τὸν Παπᾶ καὶ τὸ Βλαχόπουλο καὶ τοὺς ἀνίσχυσαν νὰ φτιάσουν δευτέρο (ἑλληνικὸ) σωματεῖο τοιγαράδων. Αὐτὸ τὸ σωματεῖο, ἀν καὶ μὲ λίγους ἐργάτας, χρησιμοποιήθηκε ὥστέσο σὰν ἓνας ἀντιδραστικὸς καὶ διασπαστικὸς μοχλὸς μέσα στὴν ἐργατικὴ κίνηση τοῦ Καΐρου.

Τὸ *Buletino* (ἐβγαινε ἀπὸ τὰ 1909 ὥς τὰ 1914) πρόσφερε πολλὰς ὑπηρεσίας στὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα τῆς Αἰγύπτου. Στὸ διὰστημα ἀπὸ τὸ 1909 ὥς τὸ 1911 δυὸ σελίδες τοῦ γράφονταν ἐλληνικὰ ἀπὸ τὸ Χιόνη, τὸ Λούζη καὶ τὸ Λουκᾶ Χριστοφίδη. Οἱ Ἴταλοι Vozaï, Lotzi καὶ Pitzoriti στὰ 1911 ἐξορίστηκαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Ἐπίσης καὶ ὁ Δούμας μαζί μὲ τοὺς ἀναρχικοὺς Ἰταλοὺς Jabio καὶ Antonio.

Ὁ Ἐργάτης τοῦ Δούμα στὰ 1908, δηλαδὴ μέσῃ σ' ἓνα χρόνον, σταμάτησε, ὥστόσο ἡ προπαγάνδα τοῦ εἶχε κάποια ἐπίδραση μέσα στοὺς Ἕλληνας ἐργάτες (τυπογράφους καὶ τσιγαράδες). Γενικὰ οἱ τσιγαράδες τῆς Αἰγύπτου, ποὺ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦρθαν στὸν Πειραιᾶ καὶ στὸ Βόλο, παίξανε πρωτοποριακὸ ρόλο στὸ ἐλλαδικὸ ἐργατικὸ κίνημα.

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΩΣ ΤΟ ΜΑΗ του 1910 τὰ πιὸ πολλὰ ἐργατικά σωματεία ἦταν ὀργανωμένα συντεχνιακά, δηλαδή ἀνήκανε στὶς ἰδίες ἐνώσεις (συντεχνίες) ποὺ ἀνήκανε καὶ οἱ ὀργανώσεις τῶν ἐργοδοτῶν ¹.

Τὸ Νοέμβριον τοῦ 1909 εἶχε γίνῃ ἐν τῇ Ἀθῆνᾳ τὸ πρῶτον Πανελλαδικὸν Συνέδριον Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας. Στὸ συνέδριον αὐτὸ — καθαρὰ ἀστικὸν — πῆραν μέρος καὶ οἱ μικροεπαγγελματίες καὶ οἱ ἐργάτες.

Ἐνῷ χρόνον ὑστερότερα, ἀρχῆς τοῦ Μάρτου τοῦ 1910, ἐν τῇ Ἐμπορικῇ Ἀκαδημίᾳ Ρουσσοπούλου (πλατεία Κάνιγγος) ἐγένετο ἡ πρώτη γενικὴ συνέλευσις τοῦ Πανελληνίου Συνδέσμου τῶν Παραγωγικῶν Σωματείων. Στὴ συνέλευσιν αὐτὴ ἀντιπροσωπεύτηκαν οἱ συντεχνίες (μικροεπαγγελματίες, ἐργάτες κλπ.). Τοὺς ἐργάτες ἀντιπροσώπευαν ὁ Σπ. Θεοδωρόπουλος, ὁ Ἡλ. Ἀναστασίου (παλιὸς ἀναρχικὸς), ὁ Γιάπαπας κί'

1. Καὶ ἐν τῇ Πειραιᾷ ἐπικρατοῦσε ἡ ἴδια κατάστασις. Ὁ Κοινωνισμὸς (2 Ἀπρίλη 1910) γράφει : « Προχθὲς τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν ἐργατῶν λιμένας ἔλαβεν χώρα γενικὴ συνέλευσις τῶν 14 προεδρείων ἐκ τῶν ἐν Πειραιᾷ ἐργατικῶν σωματείων. Σκοπὸς τῆς συνελεύσεως αὐτῆς εἶναι ἡ συνένωσις ὅλων τῶν Ἐργατικῶν Σωματείων μὲ κοινὸν σκοπὸν τὴν ἀνίσχυσιν διὰ τῆς ἀλληλοδοθηείας, ἵνα δελτιωθῇ ἡ θέσις καὶ ἡ τύχη τῶν διαφόρων ἐργατικῶν τάξεων διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δικαίου των, χωρὶς νὰ ἐθίσκῃται εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς καταφυγῆς εἰς καταστρεπτικὰς ἀπεργίας » ! !

ὁ Ρουσόπουλος, πού ὑποστήριζαν πῶς « οἱ ἐργάτες ἔχουν θέ-
σιν εἰς τὰς πλουτοπαγωγικὰς δυνάμεις τῆς χώρας », καὶ γι'
αὐτὸ « πρέπει νὰ συμπεριληφθῶσι ὡς μέλη τοῦ Συνδέσμου καὶ
τὰ Ἑργατικά Σωματεία ». Ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ἀντίδραση μερικῶν
ἄλλων, πού ἀντιπροσώπευαν κεφαλαιοκρατικὰς ὁργανώσεις, δὲν
πάρθηκε τότες καμιά ξεκαθαρισμένη ἀπόφαση πάνω στὸ ζήτημα
αὐτό.

Στις 7 τοῦ Μάη ἔγινε νέα συνέλευση μὲ σκοπὸ νὰ ψηφιστεῖ

τὸ καταστατικὸ τοῦ Συνδέσμου
τῶν Παρρωγικῶν Σωματείων.
Στὴ συνέλευση αὐτὴ ἀντιπρο-
σώπευαν τὰ ἐργατικὰ σωμα-
τεία ὁ Ἡλ. Ἀναστασίου, ὁ
Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ Θρ.
Πετιμεζᾶς κ. ἄ. Ὅταν ὁμοῦ
ἦρθε σὲ συζήτηση τὸ σχετικὸ
ἄρθρο 5 τοῦ καταστατικοῦ, ὁ
Παπαναστασίου ὑποστήριξε
πῶς οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ἐργοδό-
τες ἔχουν ἀντίθετα συμφέρον-

τα καὶ δεχόταν νὰ μείνουν στὸ σύνδεσμο τὰ ἐργατικὰ σωματεία,
ἀλλὰ μὲ κάποια αὐτονομία. Οἱ θεωρίες πού ἀνάπτυξε ὁ « σοσια-
λίζων » Ἀλ. Παπαναστασίου ἔπεσαν σὰν μπόμπα. Ἀρχισε με-
γάλη συζήτηση, φωνές, κακὸ μεγάλο, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν
νὰ φύγουν τὰ ἐργατικὰ σωματεία ἀπὸ τὸν ἐ ρ γ ο δ ο τ ι κ ὸ
σύνδεσμο γιὰ νὰ ὁργανωθοῦν ξεχωριστά.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπισημοποίησε τὴν πάλῃ τῶν τάξεων.

Δυὸ μῆνες πρὶν, στὶς 21 τοῦ Μάρτη, ἄλλο ἓνα γεγονός,
ἄρκετὰ σημαντικόν, σημειώνει ἐπίσης σταθμὸ στὸ ἐργατικὸ μας
κίνημα. Στὴν Ἀθήνα ἰδρύθηκε Ἑ ρ γ α τ ι κ ὸ Κ ἑ ν τ ρ ο '.

1. Στὰ ἐγκαίνια πήγανε ὁ Βενιζέλος, ὁ Μπανέκης κ' ἄλλοι ἐπίσημοι.
Ὁ Νεγρεπόντης μάλιστα δώρησε στὸ Ε.Κ.Α. ἓνα πιάνο!! Οἱ « συνδι-
καλιστὲς » Σ. Μελάς, Μήτσος Χατζόπουλος, Ἀρ. Ἀρδανίτης κ.ἄ. ἀποφάσι-
σαν νὰ μαζέψουν τοὺς « φίλους » τοὺς καὶ νὰ πᾶνε μέσα στὴν αἴθουσα τοῦ
Ε.Κ.Α. γιὰ ν' ἀποδοκιμάσουν τὸ Βενιζέλο. Ὁ Σ. Θεοδορόπουλος ὁμοῦ τοὺς
πρόλαβε κ' ἔβαλε φύλακας στὴν πόρτα. Ἔτσι δὲν μπόρεσαν νὰ μπεῖνε
μέσα γιὰ νὰ κάνουνε φασαρία.

Στό τέλος της άλλης χρονιάς, μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ Ε.Κ.Α., ἔγινε στήν Ἀθήνα τὸ πρῶτο ἐργατικό συνέδριο. Πρόεδρός του ἦταν ὁ Γ. Κατσιμπήρης καί γραμματέας τοῦ ὁ Ἀθηναῖος. Πήραν μέρος 25 ἀντιπρόσωποι ἀπὸ διάφορες ἐργατικές ὀργανώσεις καί ἀποφασίστηκε σ' αὐτό, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ παρακάτω ἔγγραφο, ἡ Ἴδρυση Πανελλήνιου Ἐργατικῆς Ὁμοσπονδίας:

« Π ρ α κ τ ι κ ὸ ν

» τοῦ πρῶτου Ἑλληνικοῦ Ἐργατικοῦ Συνεδρίου

» Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀντιπρόσωποι τῶν Ἐργατικῶν Σωματείων, συνελθόντες σήμερον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν, κατὰ πρόσκλησιν αὐτοῦ, ἀπεφασίσαμεν καὶ ἱδρύομεν τὴν Πανελλήνιον Ἐργατικὴν Ὁμοσπονδίαν καὶ ἐψηφίσαμεν τὸν ἐξ ἄρθρων 16 καὶ εἰδικοῦ ἀρθροῦ ὀργανισμόν αὐτῆς.

» Ἐγένετο ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Δεκεμβρίου 1911. »¹

Ἡ Ἴδρυση τῆς Π.Ε.Ο. ἦταν ἡ πρώτη ἐπίσημη πράξη τῆς ἐργατικῆς μας τάξης, ποὺ ἔδειχνε πῶς ἦταν ἀποφασισμένη νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐνότητά της.

Στὰ πρῶτα ὅμως αὐτὰ βήματά της καθοδηγούνταν ἀπὸ τὸ Ε.Κ.Α., ποὺ κι' αὐτὸ πάλι ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὸ νομικὸ τοῦ σύμβουλο Σπύρο Θεοδωρόπουλο, ποὺ χρημάτισε καὶ γενιζελικός βουλευτής.

Γιὰ μιὰ περίοδο, ὅπως λέγανε τότες οἱ σοσιαλιστές, ὁ θεοδωροπουλισμὸς στάθηκε τροχοπέδη στήν ἀνάπτυξη τοῦ συνδικαλιστικοῦ μας κινήματος, γιὰτὶ προπαγάνδιζε τὸν κρατικὸ σοσιαλισμὸ καὶ ξεγελοῦσε τοὺς ἐργάτες μέ ὑποσχέσεις, ἐμποδίζοντάς τους ἔτσι ἀπὸ κάθε δράση.

Ὁ Σπ. Θεοδωρόπουλος ἀντιπροσώπευε τοὺς ἐργάτες ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμα συνειδητοποιηθεῖ. Ὅταν ὅμως σχηματίστηκε μέσα στὸ Ε.Κ.Α. σοβαρὴ ἀντιπολίτευση ἀπὸ φωτισμένους ἐργάτες, ὁ Θεοδωρόπουλος ἀναγκάστηκε ν' ἀλλάξει ταχτική καὶ νὰ ἀριστερίξει, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ἔτσι στὶς 4 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1913, μέ χρονολογία 29 τοῦ Νοέμβρη, κυκλοφόρησε ἓνα ὑπόμνημα ἐργατικῶν ὀργανώσεων, ποὺ ἦταν γραμμένο ἀπ' αὐτὸν

1. Ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο μου.

και άπευθυνόταν στην « Κυβέρνηση, στη Βουλή και στους ελεύθερους πολίτες ».

Τὸ ὑπόμνημα ἀρχίζει :

« Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ποὺ ἰδρύθη τὸ Βασιλεῖον αὐτό, ἕως τὴν εὐλογημένην ὥραν ποὺ ἐγινεν ἡ Στρατιωτικὴ Ἐπανάστασις τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1909 καὶ τὴν ἠκολούθησεν ἡ λαϊκὴ ἐξέγερσις, αἱ κρατοῦσαι τάξεις δὲν ἤθελαν οὔτε τὴν λέξιν ἐργάτης ν' ἀκούσουν.

» — Ποῦ εὐρέθησαν ἐργάται εἰς τὴν Ἑλλάδα ; προσπαθεῖτε διὰ τῆς βίας νὰ δημιουργήσετε ζητήματα ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν· μεταφέρετε τὰ ὄθνεϊα εἰς τὸν ἀγνόν μας τόπον κλπ.

» Αὐταὶ ἦσαν αἱ ἀπαντήσεις τῶν οἰκοκυραίων, δταν αἱ τρομεραὶ λέξεις “ ἐργάτης ”, καὶ “ ἐργατικὸν ζήτημα ”, ἐπροφέροντο. »

Ὑστερα ἀκολουθοῦσε μιὰ ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τοῦ 1909 καὶ ἀνάλυση τῶν « ἀγώνων » ποὺ κάνανε οἱ ἐργάτες ὥσπου νὰ ψηφιστοῦν ἀπὸ τὴ Διεπλὴ Βουλὴ (1911) οἱ ἐξὶ πρῶτοι ἐργατικοὶ νόμοι.

Πιὸ κάτω γινόταν ἀνάπτυξη καὶ ἀνάλυση, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς κοινωνικῆς νομοθεσίας.

Καὶ συνέχιζε :

« Οἱ ἐργοῦνται μας μᾶς κατηγοροῦν, ὅτι εἰμεθα ἀπαιτητικοί, ὅτι θέλομεν νὰ καταστρέψωμεν “ τὴν ἐν σπαργάνοις βιομηχανίαν τοῦ τόπου ”, ὅτι θὰ “ φυγαδεύσωμεν τὰ κεφάλαια μὲ τὰς ἀξιώσεις μας ”.

» Μᾶς κατηγοροῦν ὅτι ζητοῦμεν ἀνατροπὴν τῶν πάντων καὶ ὅτι δημιουργοῦμεν μίση καὶ πάθη καὶ χάσμα μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτῶν.

» Ἐμεῖς ποτὲ δὲν ἐζητήσαμεν νὰ καταβροχθίσωμεν τὸ Κεφάλαιον· δὲν ἔχομεν τόσο μεγάλο στομάχι· εἶναι μαθημένο μὲ ψωμί καὶ ἑλὴ καὶ δὲν χωνεύει τέτοια πολυτελῆ φαγητά . . .

» Ἰσα - Ἰσα θέλομεν νὰ εἰμεθα καλοὶ φίλοι μὲ αὐτό· διότι, ὅπως εἶναι σήμερα τὰ πράγματα, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ζήσωμεν χωρὶς αὐτό, ὅπως δὲ καὶ αὐτό — ἂν δὲν κάνωμεν λάθος — δὲν ἠμπορεῖ νὰ ζήσῃ χωρὶς ἐμᾶς.

» Ἀλλὰ πρέπει, ὅπως ἐμεῖς τοῦ ἀναγνωρίζομεν τὰ δικαιώματά του νὰ καταδεχθῇ καὶ αὐτὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τὰ δικὰ μας δικαιώματα· ἀγραφα καὶ τὰ δικὰ του δικαιώματα, ἀγραφα καὶ τὰ δικὰ μας, ἀλλὰ σεβαστὰ καὶ ἐκεῖνα καὶ τοῦτα.

» Θέλομεν νὰ μετριασθῇ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ κορμιοῦ μας, τοῦ αἵματός μας, τοῦ νευρικοῦ συστήματός μας, τοῦ μυαλοῦ μας . . .

» Κ α ἰ δ η λ ὡ ν ο μ ε ν φανερά, καθαρὰ, ξάστερα καὶ ἐπίσημα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ πρὸς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, ὅσοι δὲν τρέφονται μὲ ζωντανὴν ἀνθρωπίνην σάρκα καὶ δὲν πλουτοῦν μὲ ἀνθρώπινον ἰδῶτα :

» Ότι, όπως έως τώρα, αλλά ένωμένοι, συνασπισμένοι και ως ένας άνθρωπος τώρα θα πολεμήσωμεν κατά της δυστυχίας μας και της αθλιότητος μας.

» Ότι θα υποστηρίξωμεν με όλες τὰς δυνάμεις, όσας δέν ένοικιάζομεν καθημέραν εις τούς εργοδότας μας δι' όλίγες δεκάρες, τούς εργατικούς νόμους πού έψήφισεν έως τώρα ή Βουλή.

» Ότι θα επιδιώξωμεν με όλα τὰ μέσα πού μάς δίδει ή δύναμής μας και ή συναισθήσις του δικαίου μας τήν παρά της Κυβερνήσεως ύποβολήν και τήν παρά της Βουλής ψήφισιν κάθε νέου νομοθετικού μέτρου υπέρ των εργατικών τάξεων, και ιδιαιτέρως των υπό του 'Ανωτάτου Συμβουλίου της 'Εργασίας μελετηθέντων σχεδίων νόμων.

» Ότι καμμία αντίδρασις των εργοδοτών και καμμία ύπουλη κραυγή, όπωςοδήποτε έρχομένη εις τήν δημοσιότητα, και προερχομένη από φύσημα χ ρ υ σ ή ς τρομπέτας, δέν θα μάς κάμη νά σταματήσωμεν . . . »

Τό υπόμνημα αυτό τό υπογράφανε οί έξής εργατικές οργανώσεις : 'Η Πανελλήνιος 'Εργατική 'Ομοσπονδία, τό 'Εργατικό Κέντρο 'Αθηνών, ή Πανεργατική 'Ενωση Σύρου, ή Πανεργατική 'Ενωση [Βόλου, ό Σύλλογός 'Εργατών Λαυρίου ή 'Αλληλοβοήθεια, ό Σύνδεσμος 'Εργατών Γαιανθράκων Πειραιώς.

'Ο Ν. Γιαννιός, είναι αλήθεια, πώς με έργα και με λόγια αντιπολιτεύτηκε όσο μπορούσε τό Θεοδωρόπουλο. Με τήν προσούρά του 'Ο Σοσιαλισμός του Κράτους ('Αθήνα 1914) κάνει σέ πολλά σημεία τσουχτερή και πετυχημένη πολεμική του θεοδωροπουλισμού. Κι' ό Σπ. Μελάς με τὰ χρονογραφήματά του στο Χρόνο έκανε τό ίδιο. 'Επίσης κι' ό 'Αλεξ. Βαμβέτσος (με τό ψευδώνυμο Α. Τρανός) σέ άρθρα του στο Νουμά ' κάνει όχι μόνο πολεμική του βενιζελικού εργατισμού, μά και σωστή κριτική της τοτινης δράσης του Ε.Κ.Α.

Τήν ίδια εποχή ιδρύεται και στόν Πειραιά 'Ε ρ γ α τ ι κ ό Κ έ ν τ ρ ο, χωρίς όμως νά παρουσιάσει καμιά έξαιρετική δράση.

Πρέπει νά σημειώσουμε πώς στά χρόνια αυτά στήν 'Αθήνα παίξανε συνειδητό ρόλο οί υπάλληλοι των ξενοδοχείων και ζαχαροπλαστειών. Τό συνδικάτο τους ή 'Αμυνα, πού ιδρύθηκε τό 1911, ακολουθοσε σωστή πολιτική. 'Από τό καταστατικό της οργάνωσης αυτής, πού δημοσιεύτηκε στις 28 του 'Οχτώβρη 1911 κι' από τόν πρόλόγό του με τό τίτλο « 'Η σημασία του Καταστατικού μας » μαθαίνουμε πώς :

1. Τεύχη 459 - 461, 466 - 467, 469 και 485 - 487 (1912).

« Έχθρους ἡμεῖς ἔχομεν τοὺς διαφόρους ἐκμεταλλευτὰς μας· τὰ συμφέροντά των εἶναι ἀντίθετα πρὸς τὰ ἰδικά μας· ἡμεῖς ἀποτελοῦμεν τάξιν ἰδιαιτέραν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν, τὴν τάξιν τῶν πτωχῶν ἐκμεταλλευομένων· ἀνάγκη νὰ ὑπερασπισθῶμεν μόνοι μας τὰ συμφέροντά μας καὶ νὰ μὴ ζητοῦμεν δικαιοσύνην ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει· ἡμεῖς οἱ ἐργατικοί, οἱ ὅποιοι παράγομεν τὰ πάντα καὶ τρέφομεν τοὺς πάντας, θὰ ζητήσωμεν τὸ ψωμὶ τῶν κόπων μας· οἱ ἰσχυροὶ εἴμεθα ἡμεῖς, ἐπειδὴ εἴμεθα τὸ πλῆθος, ἀρκεῖ νὰ τὸ ἐννοήσωμεν· μὲ τὴν δύναμίν μας θὰ ἐπιβάλωμεν τὴν θέλησίν μας ἔχομεν παράδειγμα ἐνθαυρνητικὸν τὰ ἐκατομμύρια τοὺς συναδέλφους μας ἐργάτας, ὁργανωμένους εἰς ὅλον τὸν κόσμον μὲ τὰς ἰδέας αὐτάς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅλοι οἱ ἐργάτες τῆς γῆς ἐνωμένοι θὰ πραγματοποιήσουν μίαν ἡμέραν μαζί μὲ τὰ αἰτήματά των, καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ συμφέροντα τῶν ἐργατῶν εἶναι καὶ τὰ συμφέροντα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. »

Παρακάτω διαδίδουμε πῶς τὸ συνδικάτο ἢ "Ἀμυνα ἐπιζητοῦσε

« σύμπραξιν μετὰ παντὸς σωματείου ἔχοντος ὡς ἀρχὴν τὴν πόλιν τῶν τάξεων » καὶ ἀναγνώριζε « τὴν Π ρ ω τ ο μ α γ ι ᾶ ὡς δ ι ε θ ν ῆ ἔ ρ γ α τ ι κ ῆ ν ἑ ο ρ τ ῆ ν ». ¹

Οἱ συντάχτες τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συνδικάτου ἦταν ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὰς τοῦ π α τ α ρ ι ο ὕ κ ι' ὅταν τὰ κατάφεραν καὶ πῆραν τὴν διοίκηση τοῦ σωματείου φκιάσανε τὸ καταστατικὸ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τους.

Τὸ ἴδιο σωματεῖο, ἡ πιὸ σωστά οἱ ἴδιοι σοσιαλιστὰς, βγάλανε καὶ μιὰ ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο "Ἀμυνα, « ὄργανον τοῦ Ἐργατικοῦ Συνδικάτου "Ἀμυνᾶ τῶν ὑπαλλήλων ξενοδοχείων, ἐστιατορίων, καφετειῶν, οἰκιῶν κλπ. » ².

---

1. Πιὸ ὕστερα τὸν πρόλογο αὐτὸν τὸν ἀναδημοσίεψανε στὰ καταστατικὰ τους καὶ τὰ σωματεῖα τῶν ἐλαιοχρωματιστῶν, τῶν λευκοσιδηρουργῶν, τῶν ὑδραυλικῶν κλπ.

2. Τὸ πρῶτο φύλλο ἐγῆκε στίς 7 τοῦ Μάρτη 1912.

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΠΕΡΓΙΕΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1908 - 1918

ΜΕΣΑ στα δέκα αυτά χρόνια ξέσπασαν σχεδόν σ' όλες τις πόλεις της χώρας μεγάλες εργατικές απεργίες.

"Αν και ή συνδικαλιστική οργάνωση ήταν ακόμα σε νηπιώδικη κατάσταση, ωστόσο το προλεταριάτο μας, με το δπλο της απεργίας, αγωνίστηκε για να καλύτερέψει τους όρους της ζωής του.

"Ας αρχίσουμε από τις απεργίες του Βόλου, που κάνανε τότε μεγάλη έντύπωση.

"Όπως είπαμε, στο Βόλο πρώτοι οργανώθηκαν σε σωματεία, έξδν από τους τυπογράφους, οι καπνεργάτες και οι τσιγαράδες.

Οι καπνεργάτες μάλιστα, παρ' όλη τη βαριά δουλειά τους, δούλευαν για ένα κομμάτι ψωμί μέσα σε μπουντρούμια, έτσι που οι περισσότεροί τους καταντούσαν σε λίγο φθισικοί ¹

---

1. Τά μεροκάματα των καπνεργατών στην περίοδο 1908 - 1909 ήταν τιποτένια : Οι έπιστάτες παίρνανε 6 δραχμές. Οι δάτες 3.50 - 4 δραχ. Οι καθαριστές 2 - 3.50 δραχ., ανάλογα με την ικανότητά τους. Οι μπασκατζήδες 0,80 — 1.50 δραχ. Και δούλεδαν παραπάνω από 12 ώρες την ημέρα. Το Ε.Κ.Β. στις αρχές του Φλεβάρη 1909 ζήτησε οι ώρες της δουλειάς να λιγοστεύουν. "Η δουλειά ν' αρχίζει από την ανατολή του ήλιου και να τελειώνει με τη δύση, με διάλειμμα τό μεσημέρι κανονικό, δηλαδή από 15 Αυγούστου μέχρι 23 "Απρίλη -μιάς ώρας και τους άλλους μήνες δυό ώρες. Ζήτησε ακόμα ανέδασμα των μεροκάματων. Για τους έπιστάτες δραχ. 6 - 7. Για τους δάτες και καταχτές 5 - 5.50 δραχ. Για τους καθαριστές 3 - 4 δραχ. και για τους μπασκατζήδες 2 - 2.50 δραχ. Διπλάσια μεροκάματα όμως για τὰ εργοστάσια Χαμοαραχής, Μουτουσιάν και Λιθανού. Οι καπνέμποροι με κανένα τρόπο δὲ δέχτηκαν τὰ παραπάνω αϊτήματα των καπνεργατών. Προθυμοποιήθηκαν μόνο να τους πετάξουν κανένα κόκαλο.

Γι' αὐτὸ οἱ καπνεργάτες, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1909, ἀρχισαν νὰ ἐκδηλώνουν τὴν ἀγανάχτησή τους καὶ νὰ μιλοῦν γιὰ ἀπεργία, μιὰ πὺν βλέπανε πὺς οἱ ἐργοδότες ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν κατὰ-στασὴ τους.

Ὑστερα ἀπὸ πολλὰ σύρτα φέρτα, μιὰ πὺν οἱ καπνέμποροι δὲν ἤθελαν ν' ἀκούσουν οὔτε γιὰ ἀῶξηση τῶν μεροκάματων, οὔτε γιὰ ἐλάττωση τῶν ὥρων δουλειᾶς, στίς 23 τοῦ Φλεβάρη (1909) οἱ καπνεργάτες τοῦ Βόλου κήρυξαν ἀπεργία.

Ἰσαμε τῆς 27 τοῦ μηνὸς ἡ ἀπεργία εἶχε εἰρηνικὸ χαρὰχτή-ρα. Οἱ ἀπεργοὶ ἐλπίζανε πὺς οἱ καπνέμποροι θὰ δέχονταν τὰ αἰ-τήματά τους. Ὅμως οἱ συνεννοήσεις ναυάγησαν, γιὰτὶ οἱ ἐργοδό-τες δὲ θέλανε νὰ κάνουν καὶ τὴν πιὸ μικρὴ ὑποχώρηση. Στίς 2 τοῦ Μάρτη ἡ ἀπεργία ἐξελίχτηκε σ' ἐπαναστατικὴ διαμαρτυρία.

Γιὰ τὰ γεγονότα πὺν ἐπακολούθησαν καὶ πὺν προκάλεσαν ζω-ηρὴ ἐντύπωση σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, δίνουμε πιὸ κάτω μιὰν ἀντικειμενικὴ, ὅσο κι' ἐνδιαφέρουσα ἐξιστόρησή τους ἀπὸ ναν παλιὸ καπνεργάτη τοῦ Βόλου, πὺν δημοσιεύτηκε στὴν τοπικὴ ἐφημερίδα Ταχυδρόμος τοῦ Βόλου (22 τοῦ Γεννάρη 1952) :

« Τὸ πρῶι τῆς Δευτέρας, στίς 2 τοῦ Μάρτη 1909, συγκεν-τρώνονται οἱ ἀπεργοὶ καπνεργάται: στὸ Ἑργατικὸ Κέντρο, ὅπου πληροφοροῦνται ὅτι ὠρισμένοι καπνέμποροι ἀρνούνται νὰ δεχθοῦν τὰ συμφωνηθέντα στὴν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Νομάρχου σύσκεψι τῆς προηγουμένης. Ἐπὶ πλέον κυκλοφορεῖ ἡ διάδοσις ὅτι οἱ καπνέμ-ποροι ἠῶξησαν τὰ ἡμερομίσθια μερικῶν ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι πῆ-γαν ἀπὸ τὸ πρῶι στίς ἀποθήκες.

» Ἀγαναχτισμένοι οἱ ἀπεργοὶ πηγαίνουν στὴν πλατεία Ἑλευ-θερίας, ὅπου ἡ ἐπιτροπὴ τῶν καπνεργατῶν καταθέτει τὴν ἐντολή.

» Ἀπὸ τὴν πλατεία Ἑλευθερίας οἱ καπνεργάται ἐξορμοῦν στίς καπναποθήκες γιὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς ἐργαζομένους σ' αὐτὲς νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ δουλειά. Πηγαίνουν πρῶτα στὴν ἀποθήκη Ζαρχάδου, ὅπου ἐργάζονταν περὶ τοὺς 10 ἐργάτας καὶ ἀρκετὰ παιδιά. Οἱ ἀπεργοὶ ἀφοῦ ἐβγαλαν ἐξω τοὺς ἐργαζομένους, ἐπιτί-θενται μὲ πέτρες κατὰ τῆς ἀποθήκης καὶ σπάζουν τὰ τζάμια.

» Μὲ φωνές διευθύνονται ὕστερα στὴν ἀποθήκη Πανα, ὅπου ἐπίσης σπάζουν τὰ τζάμια, ὅπως κάνουν τὸ ἴδιο καὶ στίς καπνα-

ποθήκες Γκιζίκη, Χαμσαραχή, Σαπόρτα και Πανταζοπούλου.

» Έν τῷ μεταξύ φθάνουν στην αποθήκη Πανταζοπούλου δ εισαγγελεὺς Γεωργόπουλος καὶ ἄλλες Ἀρχές, οἱ ὁποῖες διώκουν τοὺς ἀπεργούς. Αὐτοὶ διευθύνονται ὕστερα στὰ Παληά, ὅπου σπάζουν τὶς πόρτες καὶ τὰ παραθυρόφυλλα τῆς αποθήκης Ἀδάμου.

» Ἐπιχειροῦν ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψουν στην πόλι. Ἀλλά, ἐνῶ βρίσκονται στὴ Λαχαναγορά, καταφθάνουν οἱ χωροφύλακες καὶ στρατιωτικὴ δύναμις ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸ Μακρόπουλο. Ἡ σύρραξις ἐπέρχεται. Οἱ ἀρχεὶ συλλαμβάνουν μερικοὺς ἀπεργούς καὶ οἱ χωροφύλακες πυροβολοῦν στὸν ἀέρα γιὰ ἐκφοβισμό. Οἱ πυροβολισμοὶ συνεχίζονται, γιὰτὶ οἱ ἀπεργοὶ δὲν ὑποχωροῦν καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀποσπᾶσουν τοὺς συναδέλφους των ποὺ συνελήφθησαν. Οἱ ἀνώτεροι ἀστυνομικοὶ Διοσκουρίδης καὶ Πλαπούτας, καθὼς καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς Γεωργόπουλος εἶναι παρόντες. Ἡ ταραχὴ συνεχίζεται. Οἱ πυροβολισμοὶ ἐξακολουθοῦν. Μερικὲς σφαῖρες πέφτουν στὸ δικηγορικὸ γραφεῖο Μακροπούλου, χωρὶς νὰ τραυματίσουν κανέναν ἀπ' αὐτοὺς ἦσαν μέσα. Ἀλλες σφαῖρες ὅμως χτυποῦν τοὺς καπνεργάτας καὶ τραυματίζουν τρεῖς ἀπ' αὐτοὺς. Χύνεται τὸ πρῶτο ἐργατικὸ αἷμα . . .

» Οἱ ἀπεργοὶ ἀρχίζουν νὰ διαλύονται, ἐνῶ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς μεταφέρουν τοὺς τραυματισθέντας στὸ φαρμακεῖο Καλτσογιάννη, κοντὰ στὸ Δημοτικὸ θέατρο. Οἱ τραυματισθέντες καπνεργάται εἶναι οἱ : 1) Σεραφεῖμ Πιτσικάλης ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ὀνούφριο. Φέρει τρία τραύματα στὸ τριχωτὸ τῆς κεφαλῆς. 2) Βασίλειος Δήμας ἀπὸ τὴν Ἀλλή Μεριά, 20 ἐτῶν, ὁ ὁποῖος φέρει τραῦμα στὸν μηρὸ καὶ 3) Σπυρίδων Ράμας ἀπὸ τὴ Λαμία, ἐτῶν 36. ὁ ὁποῖος φέρει ἐλαφρὸ τραῦμα στὸ θραχίονα. Οἱ δύο πρῶτοι μεταφέρονται ἀπὸ τὸ φαρμακεῖο Καλτσογιάννη στὸ νοσοκομεῖο, ὅπου ὁ ἱατρὸς Σαράτσης ἐγχειρίζει τὸν Δήμα, τοῦ ὁποῖου ἡ κατάστασις εἶναι σοβαρὴ.

» Ἀλλά οἱ καπνεργάται δὲν ἀποθαρρύνονται. Μετὰ τὶς σκηνὲς τῶν Πηλαιῶν πηγαίνουν στην ἐκκλησίαν τῆς Αναλήψεως, ὅπου, ἀγανακτισμένοι γιὰ τοὺς τραυματισμούς, ὀρκίζονται μπροστὰ στίς εἰκόνες ὅτι θὰ ἐπιμείνουν μέχρι τέλους διεκδικοῦντες τὰ δίκαιά των καὶ τὸ αἷμα τῶν συντρόφων των.

» Ἐν τῷ μεταξύ φθάνουν στην ἐκκλησίαν ὁ νομάρχης, ὁ διευ-

θунτής τής 'Αστυνομίας, ὁ εἰσαγγελεὺς καὶ ὁ ἀνακριτής, οἱ ὅποιοι δηλώνουν ὅτι οἱ συλληφθέντες, ἀποῦ τελειώσουν οἱ ἀνακρίσεις, θὰ ἀπολυθοῦν. Ἐν συνεχείᾳ φθάνει ὁ Δήμαρχος, ὁ ὅποιος ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἐργάτας καὶ προτείνει καταρτισμὸ ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἐπίλυσι τοῦ ὁλοῦ ζητήματος. Οἱ ἀπεργοὶ διαλύονται γιὰ νὰ ἐπανέλθουν τὸ ἀπόγευμα.

» Οἱ πρόεδροὶ τῶν συντεχνιῶν τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος συνέρχονται ἐκτάκτως καὶ ἀποφασίζουσιν νὰ ἐνισχύσουν τοὺς καπνεργάτας. Ἐκτάκτως ἐπίσης συνέρχεται καὶ ἡ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου, ἣ ὁποία συντάσσει καὶ σχετικὸ ψήφισμα, ὑπογραφόμενον ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τῆς Ἐπιτροπῆς Γ. Μούσιο καὶ τὸν γραμματέα Κ. Χρυσικόπουλο.

» Στὰ διάφορα κέντρα σχολιάζονται μὲ ζωνρότητα τὰ αἵματηρὰ γεγονότα, ὅλοι δὲ ἐπικρίνουν τὴν Ἀρχὴν γιὰ τοὺς πυροβολισμούς.

» Μὲ κωδωνοκρουσίες τὸ ἀπόγευμα καλοῦνται οἱ καπνεργάται στὴ συγκέντρωσι τῆς Ἀναλήψεως, ὅπου φθάνουν καὶ οἱ συλληφθέντες ἀπεργοί, οἱ ὅποιοι ἀπεφυλακίσθησαν καὶ γίνονται δεκτοὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ κραυγὴς χαρᾶς. Πρὸς τοὺς συγκεντρωθέντας ὁμιλεῖ, ὅπως καὶ τὸ πρῶν, ὁ Γ. Ἀλεξανδράκης, ὁ ὅποιος παροτρύνει τοὺς ἀπεργοὺς νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα τῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν καπνεργατῶν Ζησόπουλος καὶ ἐκλέγεται δωδεκαμελὴς ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία ἀποσύρεται γιὰ λίγο καὶ συσκέπτεται. Ὅταν παρουσιάζεται ξανά καὶ γίνεται δεκτὴ μὲ ζητωκραυγὰς, τίθεται ἐπὶ κεφαλῇ τῶν καπνεργατῶν, οἱ ὅποιοι ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ κατευθύνονται, πάλιν μὲ ζητωκραυγὰς, πρὸς τὴν ὁδὸν Δημητριάδος. Ἀφ' οὗ παρήλασαν διὰ τῆς ὁδοῦ Δημητριάδος μὲ τάξι καὶ ἡσυχίαν, ἀν καὶ δὲν ἐφαίνετο πούθενά οὔτε σκιά χωροφύλακος, κατευθύνθηκαν στὸ κατάστημα τοῦ προέδρου τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος Κούτσιου στὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ. Ὁ πρόεδρος τῆς Ἀδελφότητος δηλώνει ὅτι οἱ συντεχνίες θὰ ἐνισχύσουν τοὺς καπνεργάτας, οἱ ὅποιοι ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴ δῆλωσι ζητωκραυγάζουσιν καὶ διὰ τῶν ὁδῶν Ἰωλκοῦ, Δημητριάδος καὶ Ὀρμηγίου διευθύνονται στὴ νομαρχίαν. Ἐκεῖ ὁ νομάρχης δηλώνει ὅτι οἱ καπνέμποροι δέχονται τὰ αἰτήματα τῶν καπνεργατῶν καὶ παρακαλεῖ τοὺς ἀπεργοὺς νὰ διαλυθοῦν ἡσυχᾶ.

» Οί ἐργάται δικαιώνονται. Οί ἀγῶνες καρποφοροῦν.

» Μετὰ τὴν δῆλωσι τοῦ νομάρχου, οἱ ἀπεργοὶ κατευθύνονται στὴν πλατεία Ἐλευθερίας, ὅπου ἐκφωνεῖται νέος λόγος καὶ ὕστερα διαλύονται.

» Τὴν νύχτα φθάνουν ἀπὸ τὰ πέριξ πολλοὶ χωροφύλακες πρὸς ἐνίσχυσι τῆς ἀστυνομίας.

» Τὰ γεγονότα τοῦ Βόλου ἔγιναν γνωστὰ σ' ὁλόκληρῃ τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τὴν ὑπόλοιπῃ χώρᾳ, προσκάλεσαν δὲ εὐρεῖαν συζήτηση καὶ στὴ Βουλὴ.

» Ἀπὸ τὸ πρῶτὸ τῆς ἐπομένης, 3ης Μαρτίου, οἱ καπνεργάται ἀρχισαν νὰ συγκεντρώνωνται στὴν πλατεία Ἐλευθερίας, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κατευθύνονται στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀναλήψεως, ὅπου ἀναμείνουν τὶς ἀνακοινώσεις τῆς ἐπιτροπῆς των.

» Ἡ ἐπιτροπὴ καλεῖ τοὺς ἀπεργοὺς ἐντὸς τοῦ νηοῦ καὶ ἐκεῖ γνωστοποιεῖ τὸ ἔγγραφο τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου, στὸ ὁποῖο ἀναγράφονται τὰ προτεινόμενα ὑπὸ τῶν καπνεμπόρων. Ἐπὶ τῶν προτεινόμενων ὁρων ἐπέρχονται ὠρισμένες τροποποιήσεις καὶ συντάσσεται ὑπόμνημα πρὸς τὸν Ἐμπορικὸ Σύλλογο. Οἱ καπνεργάται διαλύονται ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ γιὰ νὰ ἐπανέλθουν τὸ ἀπόγευμα.

» Ἐν τῷ μεταξύ οἱ πρόεδροι τῶν διαφόρων συντεχνιῶν καὶ σωματείων τοῦ Βόλου συνέρχονται σὲ σύσκεψι, στὴν ὁποία παρίσταται καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῶν καπνεργατῶν. Ἐπειδὴ δὲ μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς εἶναι καὶ ὁ Ἀλεξανδράκης, ὠρισμένοι πρόεδροι δυσφοροῦν καὶ ζητοῦν νὰ μείνουν στὴ σύσκεψι μόνον οἱ καπνεργάται. Ἀλλ' αὐτοὶ δηλώνουν ὅτι ὁ Ἀλεξανδράκης προσίσταται τῆς ἐπιτροπῆς καὶ πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ παραμείνῃ. Καὶ ἔτσι ἔγινε. Στὴ σύσκεψι αὕτῃ, καθὼς καὶ σὲ ἀλλεπάλληλες ἐν συνεχείᾳ συσκέψεις καπνεργατῶν, Ἀρχῶν καὶ ἄλλων ἀρμοδίων, τὸ ὅλον ζήτημα βρῆκε τὴ σωστὴν του λύσιν καὶ ὑπεγράφησαν συμφωνητικὰ, μὲ τὰ ὁποῖα γίνονται δεκτοὶ οἱ ὅροι τῶν καπνεργατῶν.

» Μετὰ τὶς συσκέψεις ἡ ἐπιτροπὴ τῶν καπνεργατῶν κατευθύνεται στὴν Ἀνάληψι, ὅπου περιμένουν οἱ ἀπεργοί, οἱ ὁποῖοι μόλις πληροφοροῦνται τὰ ἀποτελέσματα, προχωροῦν μὲ ζητωκραυγὰς πρὸς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, ὅπου ἀρχίζουν τὶς κωδωνοκρουσίες — σημεῖον λήξεως τῆς ἀπεργίας. Πρὸς τοὺς συγκεντρω-

θέντας όμιλεί ό καπνέμπορος Γκιζίκης και έν συνεχεία όι καπνεργάτες παραλούνουν δια τών όδών Έρμού, Δημητριάδος και Ίωλ-
κού και καταλήγουν στην πλατεία Έλευθερίας, όπου διαλύονται.

» Τετάρτη, 4 Μαρτίου 1909. Όι καπνεργάται επαναλαμβά-
νουν τις εργασίες των. Ή άπεργία, ή Ιστορική άπεργία, έληξε.
Με ευχάριστα για τούς εργάτας άποτελέσματα. "Ας είναι σοβαρή
ή κατάσταση τοϋ άτυχοϋς Β Δήμα και ας χρειάσθηκε σήμερα
νά τοϋ κοπή τó πόδι. Χωρίς άγώνες, χωρίς αίμα, χωρίς θυσίες,
τίποτε δέν έπιτυγχάνεται.

» Τό θράδυ συλλαβάνεται και κρατείται στην άστυνομία ό Γ.
"Αλεξανδράκης.

» Τήν 25η Μαρτίου τελειώνουν όι άνακρίσεις για τά καπνε-
ργατικά και υποβάλλεται τó πόρισμα ύπό τοϋ δικαστοϋ Νικητο-
πούλου στόν εισαγγελέα, ό όποιος γνωματεύει, ότι όι προφυλα-
κισθέντες πρέπει νά παραπεμφθοϋν στο Πλημμελειοδικείο και νά
διαταχθή ή άπόλυσις των άπό τις φυλακές.

» Τό Συμβούλιο Πλημμελειοδικών συνέρχεται την 26η σέ σύ-
κεψη και παραδέχεται την πρότασι τοϋ εισαγγελέως. "Ετσι, την
Παρασκευή 27η Μαρτίου τοϋ 1909, άποφυλακίζονται όι κρατού-
μενοι στο Βόλο δύο καπνεργάται, καθώς και ό προφυλακισμένος
στα Τρίκαλα Γ. "Αλεξανδράκης ».

"Όμως μέσα σ' ένα χρόνο όι καπνέμποροι σήκωσαν κεφάλι
και θέλησαν νά ξαναφέρουν τó παλιό καθεστώς της δωδεκάωρης
δουλειάς και τοϋ μεροκάματου της πείνας. Γι' αυτό, στις 10 τοϋ
Φλεβάρη 1910, όι Βολιώτες καπνεργάτες κατεβαίνουν σέ νέα ά-
περγία, για νά κρατήσουν τά δσα πετύχανε άπό την πρώτη τους
άπεργία. Τούτη ή άπεργία τους βαστάει τρεις εβδομάδες και τε-
λειώνει κι' αυτή μ' έπιτυχία.

Στις άρχές τοϋ Μάρτη τοϋ 1911 τρίτη καπνεργατική άπερ-
για ξέσπασε. Όι καπνεργάτες ζητοϋν τώρα όχτάωρο, εργοστάσια
και μαγαζιά ύγιεινά, καθίσματα, νιφτήρες, φαρμακευτική και Ια-
τρική περίθαλψη, κατάργηση της κράτησης 1 % που γινόταν στα
μεροκάματά τους, άναγνώριση δικών τους άντιπροσώπων στο Έπο-
πτικό Συμβούλιο κλπ. Ή άπεργία αυτή βάσταξε κοντά ένα μήνα,
λύθηκε όμως με υποχώρηση των καπνεργατών.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἱστορικὸ τῶν μεγάλων καπνεργατικῶν ἀπεργιῶν τοῦ Βόλου τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Καπνεργατικὴ ἀπεργία εἶχε ξεσπάσει καὶ στὴν Καρδίτσα, πού κι' αὐτὴ λύθηκε στὶς 9 τοῦ Μάρτη (1909) μετ' ἐπιτυχίᾳ. Πρὶν ἱστορήσω τίς ἀπεργίες τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ἄς κάνω λόγον καὶ γιὰ μιὰν ἄλλη ἀπεργίαν, πού ἐγίνε στὴν Πάτρα ἕνα χρόνον νωρίτερα.

Στις 13 τοῦ Ἰουνίου 1908 ἀπεργήσανε ἐκεῖ οἱ ἐργάτες τῆς « Ἑλληνικῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως ». Ἡ ἀπεργία αὐτὴ ἔκανε τοὺς πατρῖνους ἐργοδότες νὰ τὰ χρειαστοῦν. Στὴν ἀρχὴ τρομοκρατήθηκαν καὶ βλέπανε παντοῦ « ἀναρχικοὺς δακτύλους ».

Ἡ παλιὰ ἀναρχικὴ κίνησις, πού τόσο πολὺ εἶχε τρομοκρατήσῃ τοὺς πατρῖνους πλουσίους, δὲν εἶχε ὁλότελα ξεχαστεῖ, ἀν' κι' εἶχανε περάσει κάμποσα χρόνια. Γι' αὐτὸ ὁ ἐκεῖ εἰσαγγελέας, ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν πατρῖνων ἐργοδοτῶν, ὅχι μονάχα ἐβάλε τὴν ἀστυνομίαν νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς ἀπεργούς, μὰ καὶ ὁ ἴδιος τοὺς καταδίωξε, ἐφαρμόζοντας τὸ ἀρθρον 167 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου¹.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸν Πειραιᾶ. Τὸ Μάρτη τοῦ 1910 ξέσπασε ἐκεῖ ἡ μεγάλῃ ἀπεργία τῶν ναυτοθερμαστῶν.

Ἰσαμε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, παρ' ὅλη τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, τίποτα δὲν ἐγίνε γιὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν πού δούλευαν στὰ ἐμπορικὰ καράβια. Ὅλο τὸ προσωπικὸ ζοῦσε μιὰ ζωὴ σκυλίσια. Μεγάλῃ καταπίεσιν, λίγῃ τροφῇ, πολλὰς ὥρες δουλειᾶς. Οἱ ναυτοθερμαστές ἤρθε ἡ ὥρα νὰ σηκώσουν κεφάλι. Δὲ βαστοῦσαν πιά. Στὴν ἀρχὴ μετ' τὸ καλὸ καὶ παρακαλώντας ζήτησαν νὰ τοὺς δοθεῖ λίγο ψωμί παραπανίσιο ἀπὸ ἐκεῖνο πού παίρνανε καὶ νὰ λιγοστέψουν οἱ ὥρες τῆς δουλειᾶς. Μὰ οἱ ἐφοπλιστὲς οὔτε ν' ἀκούσουν θέλανε τὰ παρακάτω τῶν σκληρῶν τους. Γι' αὐτὸ ἐτοιμάστηκαν νὰ κηρύξουν ἀπεργίαν ζητώντας τροφὴ καλὴ καὶ κανονισμὸ δουλειᾶς (καθορισμὸ ὥρων ἐργασίας). Τὰ αἰτήματά τους αὐτὰ γίνανε « κατ' ἀρχὴν » δεχτὰ ἀπὸ τοὺς ἐφοπλιστὰς μ' ἕναν ὅρον ὁμῶς : Νὰ διαλύσουν τὸ σωματεῖόν τους. Οἱ ναυτεργάτες δὲν τὸ δέχτηκαν καὶ ἡ ἀπεργία ξέσπασε.

---

1. Κοίτα περιοδ. Κοινωνισμὸς (τευχ. 2 Ἀπριλίου 1910).

Πρωθυπουργός την εποχή εκείνη ήταν ο Στέφανος Δραγούμης, ο ίδιος που στο Κιλελέρ της Λάρισας αίματοκύλισε τους αγρότες. Τόσο αυτός, όσο και οι άλλοι ύπουργοί, θέλησαν να δείξουν πώς στην Ελλάδα δεν «χρειάζονται αναρχικά κινήματα και εργατικά επιδείξεις». Αντίθετα, έπρεπε να «ένθαρρυνθῃ τὸ νεαρὸν ἑλληνικὸν κεφάλαιον». Γι' αὐτὸ πήραν ἀμέσως τέτοια μέτρα που ἀπόβλεπαν στὸ σπάσιμο τῆς ἀπεργίας. Μιὰ δὴμος που δὲν τὰ κατάφεραν νὰ σπάσουν τὴν ἀπεργίαν, στείλανε στὰ δεμένα ἐμπορικὰ θαπύρια ναυτεὲς ἀπὸ τὸ πολεμικὸ ναυτικόν. Οἱ ἀπεργοὶ μάλιστα στὴν κυβερνητικὴ αὐτὴ ἐπέμβαση σκέφτηκαν ν' ἀνεβοῦν «ἐν σώματι» στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ διαμαρτυρηθοῦν στὸν Δραγούμη (τέλος τοῦ Μάρτη). Μὰ ὁ Δραγούμης, ἂν καὶ τοὺς ἔδωσε ὑποσχέσεις, ξακολουθοῦσε νὰ ἐνισχύει τοὺς ἐφοπλιστὲς. Τότε ἀποφασίστηκε ἀπὸ τὰ ἐργατικὰ σωματεία τῆς Ἀθήνας νὰ γίνῃ κοινὸ σ υ λ α λ η τ ῆ ρ ι ο, γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ ἀπεργία τῶν ναυτοθερμαστῶν τοῦ Πειραιᾶ.

Ἔτσι στὶς 9 τοῦ Ἀπρίλη (1910) ἀνέβηκάν στὴν Ἀθήνα, κοντὰ δυὸ χιλιάδες ἀπεργοὶ ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ. Ἡ συγκέντρωση ἔγινε στὸ ἐργοστάσιο Φίξ (Λεωφόρος Συγγροῦ). Ἐκεῖ εἶχαν μαζευτεῖ καὶ καμιὰ χιλιάδα ἀθηναῖοι ἐργάτες κι' ὅλοι μαζί ξεκίνησαν γιὰ τοὺς Στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διός.

Στὴ μεγάλη αὐτὴ ἐργατικὴ συγκέντρωση μίλησε πρῶτος ὁ κοινωνιολόγος Παν. Ἀραβαντινός. Ὁ λόγος τοῦ ἦταν μαχητικὸτατος. Μίλησε γιὰ τὴν πᾶλη τῶν τάξεων, γιὰ τὴν ἐργατικὴ γροθιά, γιὰ τὸ ἐργατικὸ δίκαιο, γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση, γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἐργατικοῦ συνασπισμοῦ. Καὶ μαζί μὲ ἄλλα εἶπε καὶ τὰ παρακάτω :

« Μηχανικοὶ καὶ θερμασταὶ ἀπεργοὶ !

» ... Εἰς τὰ συνασπισθέντα ὑπὲρ ὑμῶν Ἑργατικὰ Σωματεία τῶν Ἀθηνῶν πρέπει νὰ ἀντικρύσετε ἀδελφοὺς συμμάχοντας μαζί σας, συνεργάτας ζῶντας ὑπὸ τοῖς αὐτοῖς δυσμενεῖς ὁρους, ὑπὸ τοῖς ὁποίοις ζῆτε καὶ Σεῖς, ἀδελφοὺς θακρύνοντας διὰ τὰς κακουχίας καὶ καταπιέσεις τὰς ὁποίας ὑποφέρετε, συμπολεμιστάς, τέλος, διὰ τὸν μέλλοντα ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ Ἑργάτου, τῆς βελτιώσεως τῶν ὁρῶν ὑπὸ τοὺς ὁποίους ζῆ, ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦτου τοῦ ἀτομικοῦ αὐτοῦ.

» ... Οἱ μηχανικοὶ καὶ θερμασταὶ τοῦ Πειραιῶς ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέν-

τε ὅλας ἡμέρας τυραννοῦνται μακρὰν τῆς ἐργασίας των, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ἐξήτησαν ἀπὸ τοὺς ἐφοπλιστὰς νὰ ἀπομακρυνθῶσιν τῶν πλοίων οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Βούλγαροι, τοὺς ὁποίους τὸ Προξενεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐπρομήθευσε εἰς αὐτούς. . . »¹.

Ὑστερα κι' ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Π. Ἀθηναίου καὶ τοῦ Νίκου Μώρου ἐγκρίθηκε ψήφισμα μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν κυβέρνηση.

Ἡ ἐπιτροπὴ ποὺ δόθηκε γιὰ νὰ πάει νὰ ἐπιδώσῃ τὸ ψήφισμα, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δυὸ θερμαστές, δυὸ μηχανικοὺς κι' ἀπὸ τὸ δικηγόρο Σπύρο Θεοδωρόπουλο.

Ὅταν πῆγε ὁμοῦ στὸ σπίτι τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁ γέρο Δραγούμης «ἐπιφυλάχτηκε» ν' ἀπαντήσῃ.

«Αὔριον, αὔριον, θὰ μεριμνήσω... πηγαίνετε καὶ θὰ μεριμνήσω...», ἀπάντησε.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἔφυγε καὶ ἀνακοίνωσε στοὺς συγκεντρωμένους ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Δραγούμῃ ἀπεργοὺς τὴν ἀπάντηση τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Οἱ ἀπεργοὶ μανιάζουν, φωνάζουν, σφυρίζουν, διαμαρτύρονται, ἀπειλοῦν. Ἡ ἀπάντηση αὕτη τοὺς ἐξαγρίωσε.

Ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας Δαμηλάτης στὸ ἀναμεταξὺ ἔφερε στρατὸ καὶ χωροφύλακες τάχα «πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως», ἀλλὰ μὲ σκοπὸ πραγματικὸ νὰ διαλύσῃ μὲ τὴ βία τοὺς ἀπεργούς.

Ἡ ἐμφάνιση ὁμοῦ τῶν χωροφυλάκων ἐρεθίζει πῶς πολὺ τοὺς ἐργάτες.

Ἕνας ἀπεργὸς ἀρπάζει ἀπὸ τὰ χέρια ἑνὸς χωροφύλακα τὸ γκρά. Τὸ ἴδιο κάνουν κι' ἄλλοι. Οἱ χωροφύλακες τὰ χρειάζονται. Ἕνας ἄλλος ἀπεργὸς μὲ μιὰ πέτρα σπάζει ἕνα τζάμι σὲ κάποιον παράθυρο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Δραγούμῃ. Ὁ γεροπρωθυπουργός, βλέποντας τὸ μανιασμένο πλῆθος ἔτοιμο νὰ τὰ κάνει γυαλιὰ καρφιά, καταβαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι του καὶ δηλώνει πὼς θὰ δεχτεῖ τὰ αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν καὶ θὰ διατάξῃ ἀμέσως «νὰ ἀποσυρθοῦν οἱ ναῦται τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα». Ἡ ἐργατικὴ γροθιά ἀνάγκασε τὸν πρωθυπουργὸ νὰ ὑποχωρήσῃ.

Οἱ ἀπεργοὶ, ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὴ νίκη τους, δλοὶ μαζί, κα-

1. Κοίτα δλόκληρο τὸ λόγο τοῦ Ἀραβαντινοῦ στὸ περιοδικὸ Κοινωνισμὸς ἀριθ. 5, χρ. Α' (1910).

τεβαίνουν την όδω Σταδίου και περνώντας από την όδω Αιόλου μαζεύονται μπροστά στο Έργατικό Κέντρο, όπου τους μίλησε ο Σπ. Θεοδωρόπουλος, τονίζοντάς τους και τούτα τὰ λόγια του γάλλου Βαβιανί :

« Πάν ό,τι δίδεται εις τόν εργάτην δέν είναι παροχή, είναι έπι-
στροφή. Είναι μερική καταβολή απέναντι όλικου χρέους όφειλο-
μένου εις αυτόν. Ό,τι και άν του κάμουν του εργάτη ούδέποτε
θά μπορέσουν νά τόν έξοφλήσουν, έως ότου οργανωμένος και δυ-
νατός θά πάρη πίσω τό όλον πού του άνήκει. » ¹

Λίγες μέρες πιό ύστερα, στις 10 του Μάη (1910), ξεσπάει στον Πειραιά άλλη μεγάλη άπεργία, τών τσιγαράδων. Ή άπερ-
γία αύτή έγινε άπ' άφορμή πού ο Βάρκας κατάργησε τὰ χειρο-
ποίητα τσιγάρα, με τίς σιγαροποιητικές μηχανές πού έφερε, κι' έτσι
μείνανε άρκετοί εργάτες στο δρόμο και με τόν καιρό θά μένανε
κι' άλλοι, γιατί όλοι οι καπνοβιομήχανοι σκέφτονταν νά φέρουν
μηχανές. Στις 17 του Μάη, μιá πού ο Βάρκας δέν έπαιρνε από
λόγια, οι άπεργοί τσιγαράδες του Πειραιά κάνανε έξοδο και σπά-
σανε τίς μηχανές του εργοστασίου.

Ή άστυνομία και ή κυβέρνηση τὰ χρειάστηκαν και για δυο
τρείς μέρες ο Πειραιάς κι' ή Αθήνα στρατοκρατήθηκαν από φόβο
μήν τυχόν οι άπεργοί κάνουν κι' άλλες ζημιές και ταραχές. Ό-
πως σέ παρόμοιες περιστάσεις άλλου, έτσι και σέ μάς οι τσιγα-
ράδες τὰ δάλανε με τίς μηχανές, θαρρώντας πως σπάζοντας τὰ
μηχανήματα θά μπορούσαν νά ξαναφέρουν τό παλιό καθεστώς
δουλειάς. Ακολουθώντας τή διδασκαλία του Γκραβ κι' άλλων
άναρχικών, πιστεύανε πως έχθρός τους δέν είναι ή καπιταλιστι-
κή τάξη μά τὰ άψυχα μηχανήματα. Γι' αυτό τὰ « άπονενοη-
μένα » κινήματά τους είχαν καθαρά άναρχική έμπνευση. Μά οι
τέτοιες αντίληψεις ήταν καταδικασμένες νά μή φέρουν κανένα

---

1. Ή έφ. Πατρίς του Σίμου την άλλη μέρα του εργατικού συλλαλη-
τηρίου σέ κύριο άρθρο στιγμήτάζε « τήν νέαν τροπήν πού έπαιρνε τό
εργατικόν κίνημα » και κατηγοροῦσε τούς ηγέτες του πως είναι « νέοι με
νοσηράς φαντασίας και σκέψεις άπαισιόδοξους ». Α-
κόμα έγραφε πως πρέπει νά γίνει « μία εργασία θθνική κατά πάσης προ-
παγάνδας, έχούσης ως σκοπόν τήν εισαγωγήν καινών δαιμονίων, τὰ όποια
προώριεται νά καταστρέψουν τούς Ιστούς του ελληνικοῦ σώματος ».

θετικό αποτέλεσμα. 'Ο εργάτης ποτέ δεν πρέπει νά βλέπει τόν έχθρό του ψωμιού του στή βιομηχανική τεχνική εξέλιξη. Έχθρός του είναι ό εκμεταλλευτής εργοδότης του, κι' έχθρός τής τάξης του ό καπιταλισμός.

Τήν ίδια χρονιά ('Οχτώδρης 1910) άπεργήσανε και οί σιδηροδρομικοί τοῦ Σ.Α.Π., καθώς κι' οί μεταλλωρύχοι τοῦ Λαυρίου, πού δείξανε άλλη μιὰ φορά τή μαζική τους δύναμη.

Στίς άρχές τοῦ 1911, Γεννάρη μήνα, άπεργοῦν οί τραμδαγέρηδες τής 'Αθήνας. 'Η άπεργία αὐτή παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, και γι' αὐτό θά κάνουμε ξεχωριστό λόγο γιά δαύτη και θά διηγηθοῦμε τό ιστορικό της κάπως πιό πλατιά

'Αρχίζουμε ἀπό τίς αἰτίες πού ἀνάγκασαν τοὺς τραμδαγέρηδες ν' άπεργήσουν.

'Η 'Ηλεκτρική 'Εταιρεία εἶχε πάρει τήν ἀπόφαση νά διαλύσει τό σωματείο τους. "Εβλεπε πῶς οί εργάτες της δλο και σήκωναν κεφάλι και γι' αὐτό θέλησε νά τοὺς κάνει ἕναν αἰφνιδιασμό και νά τοὺς χτυπήσει ἐκεῖ πού χρειαζόταν. "Ετσι ἡ 'Εταιρεία ἔριξε τό σύνθημα : **Νά διαλυθεῖ ό σύνδεσμος τῶν τροχιοδρομικῶν** !.

1. Τό σωματείο τῶν τραμδαγέρηδων (τροχιοδρομικῶν) ιδρύθηκε στή 1909. Στήν ἀρχή μέλη του ἦταν μονάχα οί εἰσπράχτορες, οί ὀδηγοί και οί ἐπιθεωρητές, δηλαδή οί ὑπάλληλοι πού εἶχαν ὀρισμένο μισθό τό μήνα. 'Η π ρ ῶ τ ῇ άπεργία τῶν τραμδαγέρηδων ἔγινε στίς 6 τοῦ 'Ιουνίου κι' ἡ δ ε ὑ τ ε ρ ῇ στίς 10 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1909. 'Η πρώτη τους άπεργία ἔγινε, γιὰτί : α) 'Η 'Εταιρεία ἔκανε ἕνα σωρό αὐθαιρεσίες, ἔπαινε, διόριζε, ἔδιωχνε, ἔκανε ὅτι ἤθελε. β) Τά μεροκάματα ἦταν ξεπεσμένα και οί ὥρες δουλειᾶς πολλές (πρίν μάλιστα νά φκιάσουν τό σωματείο δούλευαν δεκαπέντε ὥρες τό μερόνυχτο και παραπάνω). γ) Οί ὑπάλληλοι θεωροῦνταν **δ ο ὀ λ ο ι**. Μάλιστα φτάνανε στό σημεῖο μερικοί μεγάλοι τής 'Εταιρείας νά παίρνουν τοὺς ὑπαλλήλους στό σπίτι τους και νά τοὺς βάζουνε σέ διάφορες ἀγγαρείες (νά κουβαλᾶνε νερό, πέτρες, τοβόλα κλπ.). Μά τήν άπεργία αὐτή ζητούσανε 10ωρο και κανονισμό τοῦ μισθολογίου : 95 δραχ. γιά τοὺς ἀρχάριους και 105 δρατρα ἀπό ἔξάμηνου. Τήν άπεργία αὐτή τήν κέρδιζαν και γλυκάθηκαν. Εἶδαν ἡ μάλλον ἔβρισαν νά καταλαβαίνουν, — ἂν και οί περισσότεροι ὑπάλληλοι ἦταν μωραῖτες και μέ παραδόσεις και προλήψεις αντιδραστικές και ὀπισθοδρομικές —, τί σημασία ἔχει ἡ ὀργάνωση. "Ιότερα ἀπό τρεῖς μήνες (στίς 10 τοῦ Σεπτεμβρίου 1909), ἐπειδή ἡ 'Εταιρεία θέλησε ν' ἀχρηστεύει τή συμφωνία πού ἔγινε ὀστερα ἀπό τήν πρώτη άπεργία, ἔθεσε νά **άπεργί α**. 'Η κυριότερη ἀποβίωση ὅτὴν άπεργία αὐτή ἦταν νά ὀποχρεωθεῖ

Οί τραμβαγέρηδες απάντησαν με άπεργία, που δείχνει ολοφάνερα πώς οί εργάτες, — άν και την εποχή εκείνη ο θεοδωροπουλικός ρεφορμισμός ήταν στις δόξες του —, με τό ταξικό τους ένστικτο, γράφουν μιá από τίς πιό λαμπρές σελίδες τής ιστορίας του εργατικού μας κινήματος.

Ή άπεργία κηρύχτηκε στις 21 του Γενάρη. Ή κίνηση άμέσως σταμάτησε ολότελα. Οί άπεργοσπάστες είναι πολύ λίγοι. Οί δυο πρώτες μέρες πέρασαν ήσυχα. Τήν τρίτη όμως μέρα ή Έταιρεία γυρεύει νά θάλει σέ κίνηση μερικά τράμ, χρησιμοποιώντας άπεργοσπάστες. Αυτό τό είχαν άποβραδís μάθει οί άπεργοί και πρώι πρώι μπλοκάρουν τό άμαξοστάσιο, φέρνουν μάλιστα μαζί τους και τίς γυναίκες και τά παιδιά τους. Έτσι ή άπεργία παίρνει έπαναστατικό χαρακτήρα. Τό θέαμα τής άπεργιακής αυτής εξέγερσης δέν τό ξανάδε ή Άθήνα. Οί τραμβαγέρηδες, με την άποφασιστική τους στάση και τόν ήρωισμό τους, δείξαν πώς και στήν Έλλάδα τό εργατικό κίνημα έχει ζωντάνια. Ή κυβέρνηση στέλλει στρατό και ή συνοικία τής Αγίας Τριάδας στρατοκρατείται. Ή μάντρα τής Λαχαναγοράς θαρρείς πώς είναι στρατώνας. Οί άπεργοί όμως δέν τρομοκρατούνται.

Είναι πρώι ακόμα (24 του Γενάρη) κι' άκούονται φωνές και τραγούδια. Έρχεται μιá ομάδα από τσιγαράδες κι' άρδουοεργάτες του Έργατικού Κέντρου. Μπροστά άνεμίζει τό κόκκινο λάβαρο του Σοσιαλιστικού Όμίλου τών τσιγαράδων, ένώ οί εργάτες σιγοτραγουδούν κάποιο σοσιαλιστικό μάρς.

ή Έταιρεία νά συστήσει ένα πειθαρχικό σύμβούλιο, που νά τό άπα-τίζουν εργάτες, κι' αυτό ν' άποφασίζει για τίς τιμωρίες κλπ. του προσωπικού. Με την άπεργία πέτυχαν όλα τά αίτήματά τους και μόνο τό παραπάνω αίτημα δέν έγινε δεχτό. Για την πρώτη ή άπεργία τών τραμβαγέρηδων ή σοσιαλιστική εφημερίδα *Μέλλον* (7 Ιούνη 1909) γράφει σέ κύριο άρθρο : « Έπρεπε νά χυθεί τό αίμα του άτυχούς Σοφιάνογλου, για νά καταδειχθεί σ' όλη την άπαισιότητα τής ή μαύρη ψυχή τής Έταιρείας τών Τροχιοδρόμων . . . έλευθέρωσε από τή δουλεία τά έίλογα, δέν ήτο δυνατό νά έλευθερώσει και τούς ανθρώπους; Ό,τι τής έλειπε εις κεφάλαιον έπρεπε νά έξυπρεθεί. Έπρεπε τό αίμα, τά νεύρα, ή ψυχή τών δυστυχισμένων υπαλλήλων νά μεταβληθούν εις δυναμιν, νά ρευστοποιηθούν εις χρήμα για νά πάρουν τό ύψηλό τους μέρος οι μέτοχοι. Οί ώρες τής εργασίας άνέδθηκαν σέ 16 . . . εις τά δίκαια παράπονα τών τραμβαγέρηδων ή Έταιρεία άπήντησε με ειρωνεία . . . ».

Οί άπεργοί δάζουν άφτι ν' άκούσουν τό τραγούδι. Μερικοί, είναι άλήθεια, στραβομουτσουνιάζουν.

— Ούφ! κι' αύτοί οί σοσιαλιστάδες. Τί τά θέλουμ' έμεις αύτά . . .

Οί πιό πολλοί όμως ένθουςιάζονται. 'Ο έρχομός των τσιγαράδων και των άρβυλοεργατών τούς δίνει κουράγιο. Είναι, μπορούμε νά πούμε, ό άρραβώνας τής εργατικής, τής ταξικής άλληλεγγύης.

Οί ώρες περνούν με συζητήσεις, φωνές, γέλια και λογής λογής σχόλια γύρω στην άπεργία.

Πλησιάζει δέκα και μισή, όταν φτάνουν ό εισαγγελέας Σπηλιάδης, ό άνακριτής Φωκάς, ό διευθυντής τής άστυνομίας κι' ό νομάρχης Παπαμιχαλόπουλος.

Τά πνεύματα ήταν έρεθισμένα. 'Η κυβέρνηση φαινόταν αστισμένη. 'Η Έστία άπειλούσε. Πρέπει νά πάρει τέλος, έγραφε, αύτή ή άπεργία. 'Ο ένας ύστερα από τόν άλλο οί πλουτοκράτες Στρατούλης, Νεγρεπόντης, Οίκονομίδης, Μπενάκης πηγαίνουν στο Βενιζέλο και διαμαρτύρονται: 'Ακούς έκεί άπεργίες; Πρέπει νά τσικιστούν όσο είναι καιρός. Καλομάθανε. Μά δέν υποφέρονται! ...'Ο ιδιοκτήτης τής Πατρίδος Σίμος, σάν τή λυσασμένη μαϊμού, βγάζει σάλιατα και φοβερίζει τό Βενιζέλο « δια τήν χλιαράν στάσιν του άπέναντι τής άπεργίας ».

Νά μήν τά πολυλογάμε, τό σύνθημα τής κεφαλαιοκρατίας ήταν: Β α ρ ά τ ε !

'Ο Βενιζέλος όμως, πιό πονηρός και πιό έμπειρος, τούς καθήσυχάζει. Δέ διάζεται. Στέλνει τό Θεοδωρόπουλο νά δώσει στους άπεργούς ύποσχέσεις γιά νά λύσουν τήν άπεργία.

'Η βενιζελική ταχτική πέτυχε. Οί άπεργοί παρأسύρθηκαν κι' αναθέσανε στο Θεοδωρόπουλο νά πάει στο Βενιζέλο νά τοϋ ζητήσει νά μεσολαθήσει ή κυβέρνηση γιά νά δεχτεί ή 'Εταιρεία τά περισσότερα αίτήματά τους.

'Ο Βενιζέλος άρχίζει νά τρίβει τά χέρια από τή χαρά του.

"Ετυχε νά βρεθεί τότε στο ύπουργείο των Έσωτερικών, μαζί με τό Ρέπουλη, και γυρίζοντας τοϋ λέει: « Τά βλέπεις; 'Η ταχτική μου έφερε άμέσως τό άποτέλεσμα ποϋ περίμενα ».

Και χωρίς νά χάσει καιρό παίρνει ύφος θυμωμένου και λέει στο Θεοδωρόπουλο νά πει στην έπιτροπή των άπεργών πώς ή Κυβέρνηση « θ' αναλάβη νά ύποστηρίξη όλα τά αίτήματα των

ἀπεργῶν καὶ θ' ἀσκήσῃ δὴν τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιρροήν της διὰ νὰ γίνουν δεκτὰ παρὰ τῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ ἓνα καὶ ἀπαράδατον ὄρον, νὰ ἀναλάβουν πρῶτον οἱ ἀπεργοὶ ἐργασίαν ».

Ὁ Θεοδωρόπουλος κατέδωκε ν' ἀνακοινώσῃ τοὺς ἀπεργοὺς τὶς κυβερνητικὰς ὑποσχέσεις καὶ μὲ τρόπο ἀρχισε νὰ κάνει προπαγάνδα γιὰ τὴ διάσπαση τῆς ἀπεργίας. Βρῆκε ὅμως τοὺς ἀπεργοὺς ἐνωμένους¹.

Σὲ λίγο ὁ ἴδιος, μαζί μὲ κοινωνιολόγους βουλευτὲς, πῆγε νὰ βρεῖ τὸ Ρέπουλη γιὰ νὰ σκεφτοῦν γιὰ νέα λύση, μιὰ πού οἱ ἀπεργοὶ ἦταν ἐρεθισμένοι.

Πρὶν ἀκόμα πάει ἡ παραπάνω ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Θεοδωρόπουλο καὶ τοὺς κοινωνιολόγους βουλευτὲς στὸ Βενιζέλο γιὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ πῶς ἀποφασίστηκε ἀπὸ αὐτοὺς — ὅχι ὅμως κι' ἀπὸ τὴ μάζα — νὰ βρεθεῖ μιὰ συμβιβαστικὴ λύση γιὰ τὸ σταμάτημα τῆς ἀπεργίας, ἡ ἀστυνομία καὶ ἡ εἰσαγγελία βγάλανε πολλὰ ἐντάλματα γιὰ συλλήψεις.

Σπύρος Θεοδωρόπουλος (1913)

Εἶχε πιά νυχτώσει καὶ οἱ ὥρες περνοῦσαν. Κοντεύανε μεσά-

1. Νά πῶς τὰ λέει σύντομα ἡ ἀρ. Ἀκρόπολις (25 Γεν. 1911) : « Ἀκούσθως ὠμίλησαν οἱ βουλευταὶ κ.κ. Θεοδωρόπουλος, ὅστις εἶναι καὶ νομικὸς σύμβουλος τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου, Α. Παπαναστασίου, Ἠλιόπουλος, Πετιμεζᾶς, Ἀραβαντινός, οἵτινες συνέστησαν, ὅπως διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῆς ἀπεργίας ἐξευρεθῇ μία εἰρηνικὴ λύσις καὶ μὴ δοθῇ εἰς τὰ πράγματα ὥθησις τοιαύτη, θυναμένη νὰ ἔχῃ σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Μὲ τὴν γνώμην τῶν κ.κ. βουλευτῶν ἐτάχθησαν καὶ οἱ περισσότεροι τῶν Προέδρων τῶν Σωματείων. Ἀλλ' οἱ ρήτορες ἀργάται, οἱ ὅποιοι ἔλαβον τὸν λόγον κατόπιν, ὑπεστήριξαν ὅτι πρέπει νὰ ἐπιζητηθῇ ἡ ὑποχώρησις τῆς Ἑταιρείας εἰς τὰ δίκαια αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν καὶ μὴ θαχθοῦν οἱ τελευταῖοι νὰ ἀναλάβουν ἐργασίαν προ τοῦ ἱκανοποιηθοῦν τελευτῶς ».

νυχτα. "Εξω χιόνιζε. Μά οι άπεργοί ήταν στis θέσεις τους. 'Ο άστυνόμος Μαρούδας με μιá κουστωδιά από χωροφύλακες πάει νά πιάσει τήν άπεργική επιτροπή, μά τά βρίσκει σκούρα. Οι άπεργοί άντιστέκονται. Πέφτουν πυροβολισμοί. "Ενας από τούς άπεργούς φρουρούς, ό Σκούτελας, κρτάει καλά τή θέση του. Οι δυό άλλοι, ό "Αναστασίους και ό Γεωργίου, ξεφεύγουν με τρόπο και πάνε και χτυπάνε τήν καμπάνα. Σωστός συναγεμρός "Η όδός Πειραιώς γεμίζει από κόσμο, φωνές, ποδοβολητά αλόγων, θρσιές, κακό μεγάλο. "Η μάχη αρχίζει.

— Ζήτω ή άπεργία. άκούεται: μιá φωνή, και μεμιás χίλια στόματα φωνάζουν: Ζ ή τ ω ή ά π ε ρ γ ί α ! Τήν άπάντηση στη ζητωκραυγή αύτή τή δίνει ένας άξιωματικός με τή διαταγή:

— Πύρ !

Τό πεζικό αρχίζει τίς τουφεκιές και τό ίππικό κάνει επέλαση.

Μάχη σωστή. Στήνονται όδοφράγματα. Οι άπεργοί, καταμεσίς τοϋ δρόμου, ταμπουρώνονται με ό,τι βρουνε μπροστά τους. Στο άναμεταξύ έρχεται κι' άλλος στρατός. Οι άπεργοί είναι περικυκλωμένοι από παντού. "Αν και τά χέρια τους είναι ξυλιασμένα από τήν παγωνιά τής νύχτας, ώστόσο κρατούν καλά τά πιστόλια τους. Σημαδεύουν και ρίχνουν.

Δέ δειλιάζουν. Σπάζουν κιόλας τή στρατιωτική ζώνη και τραβούν γιά τά γραφεία τοϋ σωματείου τους. Τό ίππικό κάνει νέα επέλαση. Τό τί έγινε δέν περιγράφεται. Φτάνουν τέλος μπροστά στα γραφεία κι' άντιστέκονται όσο μπορούν στήν επίθεση τής κρτικής δίας. Οι πόρτες τοϋ γραφείου τοϋ σωματείου τους σπάζουν. "Ο στρατός είναι πολύς κι' έχει πιάσει όλα τά πόστα. Δέ λιγοψυχούν, μά και δέ βαστούν άλλο. "Η άντίστασή τους κλονίζεται. "Ομως δέ χάνουν τό ήθικό τους. "Υποχωρούν, μά δέν παρδίνονται. "Αρχίζει τότες τό κυνηγητό και οι συλλήψεις¹.

"Ετσι ή άπεργία λύθηκε τήν άλλη μέρα, στις 26 τοϋ Γενάρη, και ή "Εταιρεία άναγκάστηκε νά ξαναπάρει όλους τούς άπεργούς.

Ποιός νίκησε; κανένας. Ούτε οι άπεργοί, ούτε ή "Εταιρεία.

---

1. Πιάστηκαν ίσαμε 250. Τούς δένανε δυό δυό και τούς ρίχνανε στα μπουντρούμια. Τούς πιά πολλούς τούς άπολύσανε, άφού τούς κρατήσανε δυό μέρες. Προφυλακίστηκαν μόνο έ ν τ ε κ α, σάν πρωταίτιοι, πού μείνανε στη φυλακή κοντά ένα χρόνο.

Ώστόσο κάποιο μεγάλο δίδαγμα για τους εργάτες βγήκε από την άπεργία αυτή. Ήταν το βάπτισμά τους στους ταξικούς αγώνες.

Τόν Αύγουστο τοῦ 1911 οἱ τραμβαγέρηδες ἄρχισαν νά ἐτοιμάζονται γιά νέα ἀπεργία, γιά νά ἐξαναγκάσουν τήν Ἑταιρεία νά πάψει τὸν ἀντεργάτη διευθυντὴ Μάτσα. Τὸ Σ.Κ.Α. ὅμως ἀντιτάχτηκε στὴν ἀντίληψη αὐτὴ καὶ τὴ χαρακτήρισε ἀντισοσιαλιστική!

Ἡ Ἑταιρεία ὅμως ἀποθρασύνεται κι' ἀπαγορεύει τὴ λειτουργία τοῦ συνδέσμου τῶν τραμβαγέρηδων. Ὁ σύνδεσμος φαινομενικὰ διαλύθηκε, μὰ μυστικὰ ξανασυστήθηκε. Ἡ Ἑταιρεία σώνει καὶ καλὰ δὲν ἐννοεῖ νά παραδεχτεῖ πὼς οἱ ὑπάλληλοί της εἶναι ἀνθρώποι, τοὺς παίρνει γιὰ δούλους καὶ σὰν τέτοιους τοὺς μεταχειρίζεται. Ἡ ὑπομονὴ εἶχε πιά ξεχειλίσει. Οἱ τραμβαγέρηδες δὲ βαστοῦσαν ἄλλο καὶ στὰ 1913 ξεσπάει νέα ἀπεργία. Μὰ τὴ φορὰ αὐτὴ ἡ Ἑταιρεία χρησιμοποιοῖ τὴν πρῶτοσὶα γιά νά σπάσει τὴν ἀπεργία. Καὶ τὰ καταφέρνει. Βρῆκε κάμποσους ἐργάτες πρόθυμους νά γίνουν ὄργανά της καὶ προδότες γιά νά πάρουν γαλόνια.

Στὴ σειρὰ τῶν ἀπεργιῶν αὐτῶν ἡ πρέπει ν' ἀναφέρω καὶ τὴ μεγάλη ἀπεργία τῶν ἐργατῶν φωταερίου στὴν Κέρκυρα (ἀρχὰς Ἰουλίου 1912). Ἡ ἀπεργία αὐτὴ μισοπῆρε ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα καὶ γι' αὐτὸ ἄρχισαν καὶ ἐκεῖ τὶς καταδιώξεις. Ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατία* (9 τοῦ Σεπτέμβριου 1912) μαθαίνουμε πὼς τὸν Τίτο Ρέγγη, ὑπεύθυνον συντάχτη της, τὸν κάλεσαν στὴν ἀνάκριση καὶ τοῦ ἀπαγγεῖλανε κατηγορία (παράβαση τοῦ ἀρθροῦ 204 τοῦ Κ.Π.Ν.). Ἀπὸ ἓνα χρονογράφημά του στὴν ἴδια ἐφημερίδα μεταφέρω τὰ παρὰκάτω, γιατί ναι χαρακτηριστικὰ καὶ διαφωτιστικὰ :

« Δὲν ἤξερα πὼς ὑπάρχει ἀρθρο στὸν Π.Ν. (τὸ 204) ποὺ τιμωρεῖ ἐκείνον ποὺ μὲ γραψίματά του κινεῖ τὸ μῖσος τῶν πολιτῶν μεταξύ τους καὶ οὕτε πὼς ὑπάρχει τὸ ἀρθρο 167 τοῦ Π.Ν. ποὺ τιμωρεῖ τὴν ἀπεργία. Ἐμεῖς οἱ ἐργάτες, βλέπετε, ἔχουμε ἀπεραντες νομικὲς γνώσεις! Ἐνόμιζα σὰν κουτὸς ἐργάτης (!) πὼς ὅπως ὁ πλουτοκράτης ἔχει δικαίωμα νά κλείσῃ τὸ ἐργοστάσιό του ὅποτε τοῦ καπνίσῃ καὶ νά στέλνῃ τοὺς ἐργάτες του νά φῶνε ἄερα, ἔτσι καὶ ὁ ἐργάτης, ἔλεγα, πὼς μπορεῖ, ὅταν θέλῃ, νά πῇ

1. Στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιᾶ, στὸ τέλος τοῦ Νοεμβρίου κι' ἀρχὰς τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1911, ἀπεργήσανε καὶ οἱ γυαλδῆδες.

δὲ δουλεύω. Κι' ἔλεγα πῶς ὅπως ὅλη μίρα οἱ πλουτοκράτες μᾶς πολεμᾶνε καὶ συνεννοοῦνται μεταξύ τους γιὰ νὰ μᾶς ἐξολοθρεῦσουν, ἔτσι καὶ οἱ ἐργάτες μποροῦν νὰ ἐνώνονται καὶ νὰ ἐκφράζουν λόγια ποὺ κινοῦν τὸ μίος τῶν συναθίλων τους ἐργατῶν πρὸς τὸ πλουτοκρατικὸ καθεστῶς.

• Αὐτὰ ἐνόμιζα, ὅταν προχτές πού ἐκράχτηκα στὴν ἀνάκριση (σ' ἄλλη μεριά τῆς ἐφημερίδας γράφω) ἔμαθα πῶς αὐτὴ ἡ ἰσότης ποὺ ἐγὼ ἐνόμιζα πῶς ὑπάρχει μεταξύ τῶν ρωμιῶν εἶναι φανταστικὴ καὶ πῶς ἡ ἰσότης εἶναι ἓνα πρᾶγμα πολὺ ἐλαστικόν, ποὺ γίνεται ὅπως θέλουν οἱ πλουτοκράτες ποὺ διοικοῦν. »

Παρακάτω ὁ Ρέγγης μᾶς δίνει πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν κατηγορίαν ποὺ διατυπώθηκε σὲ δῆρος τοῦ καὶ δημοσιεύει τὴν ἀντρίκια ἀπάντησιν ποὺ ἔδωκε στὸν ἀνακριτὴ.

Τὸ Μάρτη τοῦ 1914 ξεσπάει μιὰ μεγάλῃ καπνεργατικὴ ἀπεργία στὴν Καβάλλα. Τὴ διευθύνει ὁ πρόεδρος τοῦ καπνεργατικοῦ σωματείου Γιονᾶς. Σὲ λίγο ξαπλώνεται καὶ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν ὑπόλοιπῃ Μακεδονίᾳ. Ἔτσι ἡ ἀπεργία αὐτὴ γίνεται **π α γ κ α π ν ε ρ γ α τ ι κ ῇ**. Βασταίει ὀχτὼ μέρες. Οἱ ἀπεργοὶ χτυποῦνται μὲ τοὺς ἑφιπποὺς χωροφύλακες μέσα στοὺς δρόμους κι' ἀπέξω ἀπὸ τίς καπναποθήκες. Τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας τρίβουν τὰ μάτια τους ἀπὸ τὴ συνοχὴ καὶ τὴ μαχητικότητα τῶν ἀπεργῶν. Καὶ οἱ καπνέμποροι, θέλοντας καὶ μὴ, ὑποχωροῦν καὶ δέχονται ὅλα τὰ αἰτήματα τῶν καπνεργατῶν. Ἡ καπνεργατικὴ μάζα γράφει ἥρωικὰς σελίδες στὴν ἱστορίαν τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος. Ἡ ἐπιτυχία τῆς παραπάνω ἀπεργίας εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἐνωθοῦν τὰ δυὸ καπνεργατικὰ σωματεία ποὺ ὑπῆρχαν τότε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ δημιουργήσῃ στέρεους δεσμοὺς ἀλληλεγγύης ἀνάμεσα στοὺς καπνεργάτες ¹.

1. Ὁ Μπαναρόγιας γράφει γιὰ τὴν ἀπεργίαν αὐτὴν τὰ ἑξῆς : « Εἰς Καβάλλαν ἀποφασίζεται διὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1914 κοινὸς παγκαπνεργατικὸς ἀγὼν διὰ τὴν βελτίωσιν καὶ ἀξίωσιν τῶν συνθηκῶν ἐργασίας εἰς ὅλην τὴν Μακεδονίαν. Ἡ γενικὴ ἀπεργία κηρύσσεται εἰς Καβάλλαν, Δράμαν καὶ τέλος εἰς Θεσσαλονίκην. Οἱ καπνεργάται Θεσ/νίκης, ὅλοι, ἐμπνευσμένοι καὶ ποτισμένοι ἀπὸ σοσιαλιστικὰς ἀρχὰς, ἀγωνίζονται μὲ θαυμαστὴν ἀντοχὴν καὶ συνοχὴν. Οἱ καπνέμποροι ἐπιστρατεύουν κιτρίνους. (Σ. Σ. Κίτρινοι λέγονταν τότες οἱ ἐργάτες ποὺ δὲν εἶχαν ταξικὴ συνείδησιν καὶ πείρνανε ἐχθρικὴν στάσιν στοὺς ἐργατικoὺς ἀγῶνας), ἰδίως τουρκάλας καὶ αἰτογγάνους, παραστικoὺς μεταστάτας, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς χωροφυλακῆς. Οἱ ἀπεργοὶ κἀμουν ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις κατὰ τῶν κα-

Τὰ Σοσιαλιστικά Κέντρα τῆς Ἀθήνης καὶ τοῦ Πειραιᾶ διαμαρτυρήθηκαν γιὰ τὰ τρομοκρατικά μέτρα ποὺ ἐφαρμόστηκαν ἐνάντια στοὺς ἀπεργοὺς καπνεργάτες. Στὶς ἐφημερίδες *Νέα Ἑλλὰς* καὶ *Πατρις* (31 τοῦ Μάρτη 1914) διαβάζουμε :

« Κατόπιν τῶν χθεσινῶν ἀγριοτήτων τῆς Ἀστυνομίας Θεσσαλονίκης ἐναντίον τῶν ἀπεργῶν καπνεργατῶν, τὰ Σοσιαλιστικά Κέντρα Ἀθηνῶν - Πειραιῶς, συνελθόντα, ἔλαβον τὰς ἑξῆς ἀποφάσεις : 1) Ἀποδοκιμάζουν τὴν συκοφαντίαν, ὅτι οἱ ἀπεργήσαντες ὑποκινοῦνται ἀπὸ πολιτικούς πρᾶκτορας τῆς Βουλγαρίας. 2) Ἐφιστοῦν τὴν ἄποσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ ὅτι οἱ ἐργοδότες καὶ οἱ ἀστυνόμοι συκοφαντοῦν ἀπὸ σκοποῦ γιὰ νὰ κτυπήσουν τὸν ἀγῶνα τῆς ἐργατικῆς τάξεως Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι Ἰσραηλιτικὴ. 3) Δηλοῦν ὅτι οἱ ἀπεργήσαντες ἀνήκουν εἰς τὸν " Σοσιαλιστικὸν Σύλλογον ", ὁ ὁποῖος ἐργάζεται ἐπὶ τῶν ἰδίων καθαρῶν σοσιαλιστικῶν βάσεων, καθὼς καὶ τὰ Σοσιαλιστικά Κέντρα Ἀθηνῶν - Πειραιῶς. 4) Ψηφίζουν χρηματικά βοηθήματα διὰ τοὺς ἀπεργοὺς καὶ ἀποστολὴν 200 βιβλίων - μαυφίστων Μάρξ καὶ Ἑγκελς. 5) Στέλνουν ψήφισμα διαμαρτυρίας στὸ Διεθνὲς Σοσιαλιστικὸν Γραφεῖον καὶ τὰς σοσιαλιστικὰς ἐφημερίδας τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν ἀντεργατικὴν διαγωγὴν τῶν Ἑλλήνων ἀστυνόμων. Αἱ Διοικητικαὶ Ἐπιτροπαί. »

Τὸν Ἰούνη τῆς ἰδίας χρονιᾶς (1914) ἀπεργοῦν οἱ σιδηροδρομικοί. Αἰτία τῆς ἀπεργίας εἶναι ἡ ἄρνηση τῶν Ἑταιρειῶν νὰ ἐφαρμόσουν τὸ νόμο 4028 « περὶ κανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας τῶν σιδηροδρομικῶν καὶ τροchioδρομικῶν ὑπαλλήλων ». Ἡ ἀπεργία αὐτὴ ἀνάγκασε τὴν κυβέρνησιν Βενιζέλου νὰ δώσει καινούργιες ὑποσχέσεις γιὰ τὸ « φιλεργατισμὸ » τῆς. Ὑστερὰ ὅμως ἀπὸ λίγους μῆνες, στὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου, πέρασε ἀπὸ τὴ Βουλὴ ἕνα νόμο, ποὺ ἔδινε τὸ δικαίωμα στὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπιστρατεύει τοὺς σιδηροδρομικοὺς ὅταν ἀπεργοῦν. Τέτοιο εἶδος « φιλεργατισμοῦ » ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζει ὁ Βενιζέλος ὅταν εἶδε πὺς οἱ ἐργάτες ἀποχτοῦσαν ὀλοένα καὶ περισσότερο ταξικὴ συνείδηση.

Παναποθηκῶν πρὸς παρεμπόδιον τῆς ἐργασίας καὶ κατὰ τῶν ὑπὸ συνοδείαν μεταβαίνοντων εἰς τὰ ἐργοστάσια κιτρίνων. Ἡ ἐπιπορὴ χωροφυλακὴ ἐπὶ τῆς χρησιμοποιεῖται. Ἐπὶ 8 ἡμέρας ἡ Θεσσαλονικὴ γίνεται θέατρον συγκινητικῶν περιπετειῶν μὲ συγκρούσεις, τραυματισμοὺς, συλλήψεις. Τέλος ἐπεμβαίνει ἡ Διοίκησις καὶ ἐν γενικὸν συμβόλαιον ἐργασίας ὑπογράφεται μετὰ τῶν διαμαχομένων καὶ αὐτῆς τῆς Διοικήσεως μὲ πλείους παραχωρήσεις πρὸς τοὺς ἐργάτας. Ἔτσι ἡ ἀπεργία λήγει θριαμβευτικῶς ».

Ἄλλες μεγάλες ἀπεργίες, πού νά ἔχουν σημασία, εἶναι ἐκεῖνη τῶν γαιανθρακεργατῶν τοῦ Πειραιᾶ (1913), ἡ γενική ἀπεργία τῶν τυπογράφων (20 τοῦ Γενάρη 1914), πού προκάλεσε τόσο θόρυβο, ἡ ἀπεργία τῶν ἐργατῶν φωταερίου (10 τοῦ Ἀπρίλη 1914), ἡ μεγάλη ἀπεργία τῶν ἡλεκτροτεχνιτῶν (13 - 14 τοῦ Μάρτη 1917), ἡ ἀπεργία τῶν σιδηροδρομικῶν Λαρισαϊκοῦ (14 τοῦ Ὀχτώβρη 1916), τῶν ναυτεργατῶν (20 τοῦ Ὀχτώβρη 1916), ἡ ἀπεργία τῶν τσιγαράδων τῆς Θεσσαλονίκης (1916), ἡ ἀπεργία τῶν ραφεργατῶν τῆς Ἀθήνας (1 τοῦ Νοέμβρη 1916) κι' ἄλλες πού γίνανε στὸ Βόλο, στὴ Σύρα, στὴν Πάτρα κ. ἄ.

Τὴν ἀπεργία τῶν τυπογράφων (1914), πού ἀναφέραμε παραπάνω, τὸ Σ.Κ.Α. προσπάθησε νά τὴν ποδηγετήσει μὲ τὴν παρακάτω προκήρυξη καὶ μ' ἄλλες του ἐνέργειες. Δὲν τὰ κατάφερε ὁμως. Ἐξέλλου ἡ προκήρυξη πού ἐβγαλε, σ' ἓνα δυὸ σημεῖα της, ἀντὶς νά προπαγανδίζει τὸν ἐνθουσιασμό καὶ τὴ δεβαιότητα στὴ νίκη, προεξοφλοῦσε τὴν ἀποτυχία. Ἐπειτα, καλοῦσε τοὺς ἀπεργοὺς νά πᾶνε στὰ γραφεῖα τοῦ Κέντρου... γιὰ νά διαβάσουν διβλία καὶ νά μάθουν πῶς γίνονται καὶ πῶς ὀργανώνονται οἱ ἀπεργίες! Δηλαδή τὸ Σ.Κ.Α. δὲν ἔκανε καμιά πραχτική δράση ἀνάμεσα στοὺς ἀπεργοὺς γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἀπεργίας, ἀλλὰ περιοριζόταν σὲ συμβουλές. Ἀντὶς νά προσκαλεῖ καὶ νά περιμένει νά πᾶνε οἱ ἐργάτες στὰ γραφεῖα του, ἔπρεπε τὰ σοσιαλιστικά του στελέχη νά πᾶνε αὐτὰ στοὺς ἀπεργοὺς γιὰ νά τοὺς καθοδηγήσουν.

Δημοσιεύουμε ἐδῶ ὁλόκληρη τὴν προκήρυξη τοῦ Σ.Κ.Α. πρὸς τοὺς ἀπεργοὺς, γιατί ἔναι χαρακτηριστική τῆς νοοτροπίας τῶν σοσιαλιστῶν τοῦ Κέντρου :

« Σ υ ν ἄ δ ε λ φ ο ι Τ υ π ο γ ρ ᾶ φ ο ι ! Εἰθε οἱ ἥρωες μεταξὺ τῶν ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ξυφνικὸν κίνημά σας, ἡ γενική ἀπεργία σας εἶναι μέγα κατόρθωμα συνασπισμοῦ καὶ θελήσεως. Μὲ τὸ κίνημά σας γίνεσθε ἀπὸ σήμερα γιὰ μᾶς ὅλους τοὺς Ἕλληνας ἐργάτες ὁδηγοὶ καὶ παράδειγμα. Ὁ νοῦς μας, ἡ ψυχὴ μας εἶναι στὴν ἀπεργία σας, σὲ κάθε δύσκολη στιγμή της θὰ εὐρεθῶμεν αὐτόθρημα στὸ πλευρό σας.

» Ἐπιμείνατε στὰ αἰτήματά σας ὥς τὸ τέλος. Ἐσεῖς πού αἰσθανθήκατε ὅτι μόνον διὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, μόνον διὰ τῆς βίας

---

1. Τὴν ἀπεργία ἀπὸ τὰ παρασκήνια τὴ διεύθυνε ὁ Γιαννίδης, γι' αὐτὸ καὶ καταδιώχθηκε. Φυλακίστηκε μάλιστα σαράντα μέρες.

γίνεται ὁ ἐργάτης σεβαστός ἀπὸ τὸν ἐργοδότη. Ἐσεῖς πού ἐννοήσατε πὼς αἱ "κοινωνικαὶ πρόνοιαι" αἱ "ἐργατικαὶ νομοθεσίαι" καὶ φιλανθρωπία δὲν εἶναι παρὰ τεχνάσματα ἐναντίον μας τῶν ἐχθρῶν μας καὶ τῶν κυβερνητικῶν ὀργάνων τῶν.

» Ἐσεῖς πού βλέπετε ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἁρμονία μεταξὺ κεφαλαιούχων καὶ ἐργατῶν, ἀφοῦ τὰ συμφέροντά μας εἶναι ἀντίθετα. Ἐσεῖς λοιπὸν πού δὲν πρέπει νὰ ὑποχωρήσετε εἰς τοὺς μεσίτας τῶν συμβιβασμῶν, τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν ἐκμεταλλευτῶν μας, εἴτε ὑπουργοὶ εἶναι, εἴτε δικηγυροὶ καὶ δημοκόποι. Θυοῖσι θὰ χρειασθῶν καὶ ἐδῶ, ὅπως χρειάζονται γιὰ κάθε ἀπεργία. Ἐπιμείνατε καὶ θὰ νικήσετε. Κι' ἂν ἀκόμη ἡ ἀπεργία σας ναυαγήσῃ, ἐπειδὴ τῆς λείπει ἴσως ἡ προετοιμασία, π ο ὐ π ρ ο ε ῖ ρ χ ε τ α ἰ ἀ π ὸ τ ῆ ν μ ὁ ρ φ ω σ ῖ ν, δὲν πρέπει νὰ ἀπελπισθῆτε, ἀλλὰ νὰ καταλάβετε πὼς ἐπιτυχαίνουν μόνον ἀπεργίαι κατωμένες ἀπὸ ἐργάτας σοσιαλιστάς.

» Μὴ νομίζετε πὼς δὲν πρέπει νὰ σχετισθῇ ὁ σ ο σ ι α λ ι - σ μ ὸ ς μὲ τὴν ἀπεργία σας. Κάθε ἐργάτης ἀπεργὸς κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ σοσιαλιστής. Γι' αὐτὸ τίς μέρες τῆς ἀπεργίας σας μὴν τίς περάσετε στὸ καφενεῖον, ἀφιερῶσατέ τας στὴν μόρφωσίν σας. Ἰδοῦ. Τὰ γραφεῖα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου εἶναι ὀρθάνοιχα γιὰ ὅλους τοὺς ἀπεργούς. Ε λ ᾱ τ ε ἐ κ ε ῖ ν ᾱ δ ι α β ᾱ σ ο υ μ ε τ ᾱ β ι β λ ῖ α, π ο ὐ ὑ π ε ρ α σ π ῖ ζ ο υ ν τ ᾱ σ υ μ φ ε ρ ο ν τ ᾱ μ α ς, ἐλάτε νὰ συζητήσουμε τοὺς τρόπους, μὲ τοὺς ὁποίους ὀργανώνονται καὶ δροῦν ἐπιτυχῶς οἱ συνάδελφοί μας τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἐργατικὸν μας κίνημα εἶναι ἓνα σ' ὅλον τὸν κόσμον.

» Οἱ ἐργάται ὅλης τῆς γῆς ἔχουν συμφέρον νὰ ἐνώνωνται ἐναντίον τῶν ἐκμεταλλευτῶν τους.

» Ζήτω ἡ ἑνωσις τῶν ἐργατῶν. Ζήτω ἡ ἀπεργία. »

Μιὰ ἄλλη ἀπεργία, γιὰ τὴν ὁποία ἀξίζει νὰ κάνουμε λόγον, — ἂν καὶ ἀνήκει στὴ σειρὰ ἐκείνων πού τίς χαρακτηρίζει ὁλόκληρα τὸ α ὐ θ ὁ ρ μ η τ ο ξ ῆ σ π α σ μ α καὶ ὄχι ἡ σ υ ν ε ἰ δ η τ ῆ τ α ξ ι κ ῆ ἀ ν τ ῖ λ η ψ η —, εἶναι ἡ ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων στὴ Σέριφο, πού ξέσπασε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1916 καὶ πού μοιάζει μὲ τίς ἀπεργίαι τοῦ Λαυρίου στὴν περίοδο 1885 - 1906.

Τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀπεργίας αὐτῆς εἶναι τοῦτο :

Οἱ ἐργάται τῶν μεταλλείων Μεγάλου Λιθαδιοῦ στὴ Σέριφο ¹

---

1. Ἰδιοκτήτης τῶν μεταλλείων ἦταν ὁ γερμανὸς Γρόμμαν, ἐργοδότης ἀπὸ τοὺς πιὸ αὐταρχικοὺς. Στὴ Σέριφο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ λόγος τοῦ ἦταν νόμος.

Ίσαμε τὰ 1916 ἦταν ὀλότελα ἀνοργάνωτοι. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 'Ι-
ούνη τῆς Ἰδίας χρονιάς οἱ ἴδιοι ἐργάτες σκέφτηκαν πὼς ἔπρεπε
νὰ ὀργανωθοῦν καὶ νὰ ἱδρῦσουν ἐπαγγελματικὸ σωματεῖο. Κάλε-
σαν λοιπὸν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸν ἐργάτη Κ. Σπέρα καὶ τοῦ ἀνάθε-
σαν νὰ τοὺς βοηθήσει, γιὰ νὰ φτιάσουν τὸ σωματεῖο τους. Ἀμα
γίνανε τὰ προκαταρχικά, ἡ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ κάλεσε τοὺς
ἐργάτες σὲ γενικὴ συνέλευση στὴν αἴθουσα τοῦ Δημαρχείου γιὰ
νὰ ἐγκρίνει τὸ καταστατικὸ ποὺ εἶχε συντάξει.

Ἡ Ἰδια γενικὴ συνέλευση ἀνάθεσε στὴν προσωρινὴ ἐπι-
τροπὴ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία νὰ δεχτῇ ὀρισμένα αἰ-
τήματα.

Ἡ Ἑταιρεία ὅμως, ἀντὶς ν' ἀπαντήσῃ στοῦ ἐγγράφου ὑπόμνη-
μα, σταμάτησε τὶς δουλειές, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς ἐργά-
τες νὰ ὑποκύβουν μπροστὰ στοῦ φάσμα τῆς πείνας.

Στὸ ἀναμεταξὺ οἱ ἐργάτες θγάλανε μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τρία
μέλη καὶ τῆς δῶσανε ἐντολὴ νὰ πάει στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ καταγ-
γεῖλῃ στὴν κυβέρνηση πὼς ἡ Ἑταιρεία δὲν ἐφαρμόζει τοὺς ἐρ-
γατικoὺς νόμους (μέσα τοῦ Αὐγούστου 1916).

Ἦστερα ἀπὸ λίγες μέρες, στὶς 21 τοῦ μηνός, στάλθηκε στρα-
τὸς στὴ Σέριφο « πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως ».

Τὴν ἄλλη μέρα ἔφτασε στὴ Σέριφο κι' ὁ ὑπομοίραρχος Χρυ-
σάνθου μὲ τριάντα ἄντρες.

Ὁ Χρυσάνθου κάλεσε τὴν ἐπιτροπὴ τῶν ἀπεργῶν στὴν ἀστυ-
νομία κι' ἄρχισε τὶς θρисиές καὶ τὶς ἀπειλές. Ἀφοῦ τοὺς ἔψαλε
τὸν ἀναβαλλόμενο, σκέφτηκε νὰ κλείσῃ τὴν ἐπιτροπὴ στοῦ μπουν-
τρούμι καὶ νὰ πάει ὁ ἴδιος στοὺς ἀπεργοὺς γιὰ νὰ τοὺς τρο-
μοκρατήσῃ.

Οἱ ἀπεργοὶ ὅμως τοῦ δείξανε πὼς δὲ φοβοῦνται. Ἄν καὶ δὲν
εἶχαν ἡγεσία, ἂν καὶ δὲν ξέρανε ἀπὸ ἀγῶνες, διαμαρτυρήθη-
καν ἀντρίκια στὰ « μέτρα » ποὺ ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζει ὁ Χρυ-
σάνθου.

Ἡ προκλητικὴ στάση τοῦ ὑπομοίραρχου ἀγρίεψε τοὺς ἀπερ-
γοὺς. Τὸ τί ἔγινε τότε δὲν περιγράφεται. Ἀπὸ λόγῳ σὲ λόγῳ ἄρ-
χισε σωστὴ μάχη ἀνάμεσα στοὺς ἀπεργοὺς καὶ στοὺς χωροφύλα-
κες, μάχη φονικὴ. Τριάντα τέσσερες ἀπεργοὶ πληγώθηκαν καὶ
τέσσερες μείνανε στὸν τόπο. Ἀπὸ τοὺς ἀστυνομικοὺς σκοτώθηκαν

τρεις κι' απ' αὐτοὺς οἱ δύο ἦταν βαθμοφόροι. Λαβώθηκαν ὁμῶς καμιά εἰκοσαριά¹.

Ἐδῶ κλείνουμε τὸ κεφάλαιο τῶν ἀπεργιῶν στὰ χρόνια 1908 - 1918.

Φυσικά γίνανε κι ἄλλες ἀπεργίες, μὰ γράψαμε γιὰ κείνες μονάχα ποὺ ἔχουν ἕνα ἱστορικὸ καὶ διδαχτικὸ ἐνδιαφέρον.

---

1. Βγήκε κι' ἕνα φυλλάδιο γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀπεργίας αὐτῆς μὲ τὸν τίτλο *Ἡ ἀπεργία τῆς Σερίφου, ἢτοι ἀφήγησις τῶν αἰματηρῶν σκηνῶν τῆς 21 Αὐγούστου εἰς τὰ μεταλλωρυχεῖα τοῦ Μεγάλου Λειβαδίου τῆς Σερίφου*, ὑπὸ Κ. Σπέρα, Ἀθῆναι 1919.

Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

ΜΕΣΑ στα χρόνια 1911-1914 ή κυβέρνηση Βενιζέλου υπό-
θαλε στη Βουλή μιά σειρά νομοσχέδια, που άμεσα και έμμεσα
αποβλέπανε στην προστασία των εργαζομένων. Τα νομοσχέδια
αυτά ψηφίστηκαν κι' αποτελέσανε την εργατική νομοθεσία, που
μέ συμπληρώσεις και τροποποιήσεις ισχύει ως τὰ σήμερα.

"Ας δοϋμε τώρα κάτω από ποιές συνθήκες εργάζονταν οί "Ελ-
λhνες εργάτες στα χρόνια 1900 - 1910.

"Απ' όσες πληροφορίες έχουμε θαίγει πώς οί συνθήκες αυτές
ήταν πάρα πολύ σκληρές. Πρώτα πρώτα τὰ μεροκάματα που πλή-
ρωναν οί εργοδότες στους εργάτες ήταν κυριολεκτικά μεροκάμα-
τα πείνας. "Επειτα οί ώρες δουλειάς ξεπερνοϋσαν τις δώδεκα και
πολλές φορές και τις δεκατρείς. Κανέναν μέτρο δεν παίρνονταν
για τήν υγεία των εργαζόμενων και τήν προστασία τους από δυσ-
τυχήματα κι' ατυχήματα πάνω στη δουλειά τους. Τα εργοστά-
σια, ασύδοτα, παίρνανε στη δουλειά γυναικες κι' ανήλικα παιδιά
για ένα ξεροκόμματο.

Γι' αυτό από τὸ 1894, όπως είδαμε, οί σοσιαλιστές Καλλέρ-
γης, Δρακόλης και άλλοι, με υπομνήματά τους στις κυβερνήσεις,
ζητοϋσαν να ψηφιστοϋν νόμοι προστατευτικοί για τούς εργάτες.
"Επίσης και στις σοσιαλιστικές έφημερίδες τής εποχής εκείνης
γράφονταν άρθρα, που υποστήριζαν πώς πρέπει να γίνουν όρι-
σμένες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για τήν καλύτερευση τής θέ-
σης των εργαζομένων.

"Όμως οί διαμαρτυρίες και τὰ υπομνήματα των σοσιαλιστών

ήταν φωνη βοωντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἡ κατάσταση τῶν ἐργατῶν δχι μονάχα δὲν καλύτερευε, ἀλλὰ δλοένα καὶ χειροτέρευε.

Στὴν Πάτρα, τὸ 1906, οἱ ἐργάτες ποὺ ἦταν ὀργανωμένοι στὸν Ἑργατικὸ Σύνδεσμο πῆραν τὴν πρωτοβουλία νὰ στείλουμε νέα ὑπομνήματα στὴ Βουλὴ καὶ νὰ ζητήσουν συμπαράσταση γιὰ μιὰν ἀλλαγὴ στὶς συνθήκες κάτω ἀπ' τὶς ὁποῖες δούλευαν καὶ μιὰ στοιχειώδη ἀναπροσαρμογὴ τῶν χαμηλῶν μεροκάματων.

Ὁ νομικὸς σύμβουλος τοῦ Ἑργατικοῦ Συνδέσμου τῆς Πάτρας Γ. Μουρίκης ἀρχισε τότε ν' ἀλληλογραφεῖ μὲ διάφορους βουλευτὲς καὶ πολιτευόμενους καὶ νὰ συγκεντρώνει στοιχεῖα γιὰ τὶς συνθήκες δουλειᾶς στὰ διάφορα ἐργοστάσια.

Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ποὺ δίνουν πραγματικὰ μιὰν ἀνάγλυψη εἰκόνα τῶν συνθηκῶν, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες δούλευαν οἱ ἐργάτες στὴν Πάτρα καὶ λίγο πολὺ καὶ στὶς ἄλλες πόλεις, περιλαμβάνονται σὲ μιὰν ἐκθεση ποὺ δημοσιεύτηκε καὶ κυκλοφόρησε τότε σὲ φυλλάδια. Τὰ φυλλάδια ὅμως αὐτὰ χάθηκαν ἐπειτα ἀπὸ λίγο καιρὸ καὶ τὰ πολῦτιμα σὲ πληροφορίες στοιχεῖα τῆς ἐκθεσης μένουν ἀγνωστα. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ φέρουμε σὲ δημοσιότητα :

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

« Ἑργατικὸς Σύνδεσμος Πατρῶν

• Πρὸς τὸν κ. Γεώργιον Μουρίκην, δικηγόρον
Ἐνταῦθα

» Ἀπαντῶντες εἰς τὸ ὑπὸ χρονολογίαν 28 Αὐγούστου ἀ. ἔ. ἔγγραφον ὑμῶν . . . σὰς ἀποστέλλομεν σὰς ἡθονήθημεν ἐξ αὐτῶν νὰ συλλέξωμεν (πληροφορίες) . . .

» Ἀρτοποιεῖα καὶ μανεστροποιεῖα. Ἑργάζεται ἐν αὐτοῖς ἐργάζονται περὶ τοὺς 600. Ἡμερομίσθιον κατὰ μέσον ὅρον ἐργασίμου ἡμέρας ὀρχ. 3. Ὁραὶ ἐργασίας 11 - 12.

» Ἑργοστάσια ὑφαντουργίας καὶ νηματουργίας. Ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα τοῦ κ. Ἀργ. Ἀποσκίτου καὶ ἑτερον μικρόν. Ἐν τῷ πρώτῳ ἐργάζονται κυρίως 100 ἐργάτιδες, ἀγαμοὶ καὶ ἑγγαμοὶ, ἡλικίας ἀπὸ 10 ἐτῶν μέχρι 45. Λαμβάνουν ἡμερομίσθιον ἀπὸ 30 λεπτῶν μέχρι 1.80 τὰς ἐργασίμους ἡμέρας. Ἑργάσιμοι ὥραι ἡμερησίως 13 1/2. Πληρωμὴ ἐξδομαδιαία.

» Ἑργοστάσια μηχανουργίας. Ὑπάρχουσι δύο, ἐν οἷς ἐργάζονται μέχρι 15 ἐργάται. Ἡμερομίσθιον κατὰ μέσον ὅρον

δρχ. 3 μόνον τὰς ἐργασίμους ἡμέρας. Τὰ ἐργαζόμενα παιδιά δὲ 50 λεπτά καθ' ἑβδομάδα!, ἄλλα δὲ 50-70 λεπτά ἡμερησίως. Ἡ ἐργασία εἶναι ἐπίπονος καὶ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν ὑγείαν τῶν ἐργατῶν, ἰδίᾳ τῶν παιδῶν.

» Ὡραὶ ἐργάσιμοι πλέον τῶν 12. Συνηθέστατα ἐργάζονται καὶ τὴν νύκτα καὶ ἰδίᾳ τὰς παραμονὰς τῶν ἑορτῶν καὶ Κυριακῶν, διὰ προσθήκης ἐν τῷ ποσῷ τοῦ ἡμερισθίου ὀλίγων κερματίων ἐπὶ πλέον.

» Σ τ α φ ἱ δ ο κ α θ α ρ ι σ τ ῆ ρ ι α. Ἐν αὐτοῖς ἐργάζονται μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς σταφίδος περὶ τὰς 700 ἐργάτιδες μὲ ἡμερομίσθιον κατὰ μέσον δρχ. 1.50 καὶ 500 ἐργάται ἀναμῖξ μὲ ἡμερομίσθιον κατὰ μέσον δρον δρχ. 3.50. Ἡλικία αὐτῶν ἀπὸ 12 ἐτῶν καὶ ἄνω. Ὡραὶ ἐργασίας 13. Ἡμέραι ἐργασίας ἐτησίως ἀπὸ 120-150. Πληρωμὴ ἑβδομαδιαίως.

» Ἐ ρ γ ο σ τ ᾶ σ ι α ξ υ λ ο υ ρ γ ῖ α ς. Ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα κυρίως τὰ ἑξῆς: α) Ἀδελφῶν Τασοπούλων, εἰς 8 ἐργάζονται κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα μέχρις 80, κατὰ δὲ τὸ θέρος ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται μέχρις 150. β) Ἰωάν. Μαμάκη, εἰς 8 ἐργάζονται κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα μέχρις 100, κατὰ δὲ τὸ θέρος 200. γ) Γεωργίου Παπανικολάου, εἰς 8 ἐργάζονται κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα μέχρις 80, κατὰ δὲ τὸ θέρος μέχρις 150. δ) Ἀθ. Σταύρου, ὅπερ τὸ θέρος ἰδίᾳ ἐργάζεται μὲ 20 τὸ πολὺ ἐργάτας.

» Οἱ ἐργάται οὗτοι κατὰ ἡλικίαν ποικίλλουν· μέρος αὐτῶν, τὸ ὀλιγώτερον μέχρι 30, εἶναι ἡλικίας 10-11. Οἱ λοιποὶ εἶναι ἡλικίας ἀπὸ 15-60. Τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ ὀλοκλήρου εἶναι ἐγγαμοὶ καὶ ἐκ τῶν ἀγάμων τὸ πλεῖστον διατηρεῖ καὶ συντηρεῖ ὀικογένειαν, συγκειμένην κατὰ μέσον δρον ἐκ 3 ἢ 4 προσώπων. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος διαιτᾶται κατ' ἰδίαν εἰς οἰκίσκους πενιχροῦς, μακρὰν τῶν ἐργασιῶν, εἰς τρόπον ὥστε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐγείρωνται μίαν ὥραν ἐνωρίτερον τῆς συνήθους διὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐργασίας των καὶ νὰ μεταβαίνουν πάλιν μετὰ ἡμίσειαν τουλάχιστον ὥραν εἰς τοὺς οἴκους των πρὸς ἀνάπαυσιν. Κατὰ μέσον δρον τὸ ἐλάχιστον δριον τῆς ἐργασίας καὶ διὰ τὰ παιδιά εἶναι 12 ὥραι. Λαμβάνουν ἡμερομίσθιον κατὰ μέσον δρον δρχ. 3.50, ἐξαιρουμένων τῶν παιδῶν, ὧν τὸ ἀνώτατον δριον εἶναι 1.20 καὶ τὸ κατώτατον δριον 70 λεπτά. Οὐδεμία βοήθεια παρέχεται κατὰ τὴν ἀσθέ-

νειάν των. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐξαιρετικῶς ἐκ φιλανθρωπίας δύναται νὰ γίνῃ συνίσταται εἰς τὸ ἐξῆς : Ὁ ἐργοστασιάρχης δίδει λόγῳ θανείου μέχρι 15 δραχμᾶς εἰς τὸν ἀσθενήσαντα ἐργάτην, ὃς κρατεῖ τμηματικῶς κάθε ἐβδομάδα εὐθὺς ὡς ἀνελάβῃ μετὰ τὴν ἀσθενείαν του τὴν ἐργασίαν, ἣτις εἶναι ὁμοία τῆς προηγουμένης. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τῆς ἀσθενείας δὲν πληρώνεται ὁ ἐργάτης, οὔτε ἱατρὸς ἀποστέλλεται, οὔτε φάρμακα χορηγοῦνται ἐκ μέρους τοῦ ἐργοστασιάρχου. Ἡ πληρωμὴ τοῦ ἡμερομισθίου γίνεται ἐβδομαδιαίως. Εἶναι δὲ τόσον γλισχρον, ὥστε δὲν ἐπαρκεῖ νὰ ζήσῃ μόνος τοῦ ὁ ἐργάτης μὲ αὐτό. Ἐάν ἐχῇ οἰκογένειαν, ἐάν ἀσθενήσῃ, ἐάν, ἐλλείψει ἐργασίας, μένῃ, ὡς συνήθως, ἄεργος καὶ ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα, πῶς συντηρεῖται εἶναι εὐνόητον. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀπειλπιστικὴ θέσις τοῦ Ἑλλήνου ἐργάτου, ἣν θὰ ἐννοήσῃτε στὰν σὰς παρθέσωμεν τὸ πόρισμα δύο ἐργατῶν ἐνὸς ἐργοστασίου. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν ἐλάμβανεν ἡμερομίσθιον 3 δραχμᾶς καθ' ἐκάστην ἐργασίμον ἡμέραν, ὁ δὲ ἕτερος 4.50. Ἀμφότεροι ἔκαμον ὑπολογισμὸν καὶ εἶδον ὅτι κατὰ μέσον ὅρον ἐτησίως ὁ μὲν πρῶτος εἶχε μόνον δραχ. 1.30 ἡμερησίως, ὁ δὲ δεύτερος 1 60 . . .

» Ἐν Πάτραις 8 Σεπτεμβρίου 1906

Ὁ Πρόεδρος
Δ. Π. Μάργαρης

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Γραφείου
Γεωργ. Α. Εὐσταθίου ».

Ἐνα ἄλλο ἔγγραφο μᾶς δίνει στοιχεῖα γιὰ τὶς συνθήκας ἐργασίας ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε στὸν Πειραιᾶ. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τὸ δημοσιεύουμε ὁλόκληρο πιδό κάτω, γιὰτὶ οἱ πληροφορίες του εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες :

« Ἐν Πειραιεὶ τῇ 2 Ὀκτωβρίου 1906

» Ἀξιότιμε κ. Πρόεδρε

» Ἐξ ἀλλεπαλλήλων συνεχῶν ἀπασχολήσεων ἐμποδιζόμενος, μόλις ἤδη συνεκέντρωσα ὃς ἐζήτησέ μοι στατιστικὰς πληροφορίας ὁ κ. Μουρίκης καὶ ὡν σημείωσιν κατὰ προσέγγισιν ἔχετε ἐν τούτῳ. Εἰς τὸν λιμένα ἐργάζονται 1000 ἕως 1500 ὄχι καθημερινῶς, παρουσιάζονται ἡμέραι καθ' ὃς ἐργάζονται ὅλοι, ἀλλ' ἐρχονται ἡμέραι καθ' ὃς οὔτε οἱ μισοί, ἐνίοτε δὲ οὔτε τὸ ἄν, κάποτε καὶ ὀλοτελῶς.

» Ἡ τακτικὴ ἐργασία εἶναι ἀπ' ἀνατολῆς μέχρι δύσεως ἡλίου δραχ. 6, πλὴν ἐάν καὶ μίαν ὥραν ἐργασθῶσι λαμβάνουσιν ὁλόκλη-

ρον τὸ ἡμερομίσθιον. Ἐν ὧρα νυκτὸς ἀπὸ τῆς δύσεως μέχρι μεσονυκτίου δρχ. 6, πέρην τοῦ μεσονυκτίου διπλοῦν, ἤτοι δρχ. 12. Ἐκτὸς τῶν ἄνω εἶναι καὶ οἱ ἀποκλειστικῶς ἐργαζόμενοι εἰς τὴν φόρτωσιν καὶ ἐκφόρτωσιν τῶν γαιανθράκων 1.000 περίπου μὲ ἡμερομίσθιον δρχ. 5, ὅταν δὲ ἐργασθοῦν ὀλίγας ὥρας, τὸ ἡμισυ. Εἰς τὰ νηματοουργεῖα καὶ ὑφαντήρια ἐργάζονται περὶ τὰς 2.500 ἕως 3.000 ἄρρενες καὶ θήλειες ἀναμῖξ ἀπὸ ἡλικίας 10 ἐτῶν καὶ ἄνω· τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὰ τοῦ Ρετοῖνα μόνον, διότι εἶναι πολλὰ τμήματα, εἰς τὰ τῶν ἄλλων καθὼ μικρότερα καὶ ὁ ἀριθμὸς μικρότερος, ἡ ἐργασία ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς δύσεως, ἡ δὲ πληρωμὴ, εἰς μὲν τὰ κοράσια καὶ τὰ παιδία τῶν 10 ἐτῶν λεπτὰ 50 τὴν ἡμέραν, εἰς δὲ τὰ κοράσια καὶ παιδία τῶν 15 ἐτῶν λεπτὰ 80 τὴν ἡμέραν, εἰς δὲ τοὺς 20 ἐτῶν καὶ ἄνω δίδουσιν ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος δρχ. 1 ἕως 2 $\frac{1}{2}$, διὰ τὰς θήλειες καὶ δρχ. 2 ἕως 5 διὰ τοὺς ἄρρενας.

» Αἱ κατοικίαι ἐν διαφόροις συνοικίαις εἰς μικρὰς οἰκίας καὶ ὑπόγεια, ἀλλ' εὐάεροι, διότι ὁλος ὁ Πειραιεὺς εἶναι εὐάερος, πλὴν τῆς συνοικίας Καμινίων, ἣτις καὶ αὕτη ἀπὸ τινος ὁλοὺν ἐξυγιαίνεται. Τὰ εἶδη τῶν ἐργασιῶν δὲν προξenoῦν ἀσθενείας, ἀλλ' αὐταὶ προέρχονται ἐξ ἀπροσεξίων, κατὰ τὰς μεταβολάς, καὶ καταχρήσεων, ἐξ ὧν καὶ ὁ βίος ἐλαττοῦται, ἄλλως τε οἱ προφυλαττόμενοι μακροβιοῦσι.

» Τὸ ἡμερομίσθιον λαμβάνουσι πάντοτε εἰς μετρητά, ἀλλ' ὁσάκις θέλουσι νῆμα ἢ ὑφασμα, τοῖς δίδεται τοῦτο ἀντὶ χρήματος. Ἐν περιπτώσει ἀπεργίας ἀδύνατον νὰ εὗρουν ἄλλους, διότι, ἐκτὸς τῆς εἰδικότητος, οἱ ἀπεργοῦντες παραφυλάττουσι καὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν προσερχομένων νὰ ἀναλάβωσιν ἐργασίαν καὶ οὕτω ματαιοῦσι τὴν θέλησιν τῶν ἐργοστασιάρχων.

» Ἐκτὸς τῶν ἄνω εἶναι καὶ τὰ μηχανουργεῖα· πρωτεύουσι τὰ τοῦ Βασιλειάδου καὶ Τζῶν Μάκ - Δούαλλ καὶ Βάρβουρ, ἐν οἷς ἐργάζονται ὑπὲρ τοὺς 1.000. Εἰς δὲ τὰ κατώτερα ὑπὲρ τοὺς 80 - 100 - 150 - 200 ἕως 400.

» Ἐν τούτοις ἡ ἐργασία εἶναι 6 ὥρες τὸ πρωτὶ καὶ 6 τὸ ἀπὸγευμα. Ἀρχάριοι: Ὅταν πρωτοαρχίσουν ὑπηρετοῦσιν ἐν ἔτος δωρεάν, κατόπιν ἀρχίζουν ἀπὸ 50 λεπτὰ καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου φθάνουν μέχρι δρ. 4 ἕως 5 καὶ 6, ἀναλόγως τῆς νοημοσύνης καὶ

εκανότητος εκάστου περὶ τὴν ἐργασίαν. Ὅταν ἐν ἐκτάκτῳ περι-
στάσει ἐργασθῶσιν ἐν ὥρᾳ νυκτός, τότε πληρώνονται ἀναλόγως τοῦ
τακτικοῦ ἡμερομισθίου μὲ τὴν ὥραν. Ἡ τροφή, δῶλον τούτων ἐν ταῖς
ἐργασίμοις ἡμέραις εἶναι ξηροφαγία μὲ ρέγγες, ντομάτες, στα-
φύλια καὶ μὲ τυρόν καὶ σαρκέδες ἐσχάτης ποιότητος.

» Προσέτι εἶναι καὶ οἱ ἀλευρόμυλοι, οἵτινες ἐνεργοῦσι δι' ἀ-
τμοῦ καὶ ἐν οἷς ἐργάζονται ἱκανοὶ ἄνθρωποι.

» Εἰς Σύρον πρὸς φίλον ἔγραψα νὰ μοῦ μεταδώσῃ σχετικὰς μὲ
τὰ ἐκεῖ ὁδηγίας, ἀλλὰ μέχρις ὥρας δὲν ἔλαβον ἀπάντησίν του, ἐξ
οὗ ὑποθέτω ὅτι θὰ ἀπουσιάζῃ. Ὡς δὲ γνωρίζω, ἀπ' ἧς ἐποχῆς ἔ-
μενα ἐκεῖ, εἶναι τρία κλωστήρια καὶ δύο ὑφαντουργεῖα μὲ 100
ἕως 150 άτομα μικρὰ καὶ μεγάλα, ἄρρενα καὶ θήλη, λειτουργοῦν-
τα καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ ἐν Πειραιεῖ, πρὸς δὲ καὶ τινα θυροδε-
ψεῖα, ἐξ ὧν τὰ δύο σημαίνοντα, τὸ τοῦ Τσιροπιπᾶ, ἔχον περὶ τοὺς
150 ἐργάτας, καὶ τοῦ Παπαδάμ περὶ τοὺς 100, ὑπάρχει δὲ καὶ
τὸ ναυπηγεῖον, ὅπερ δὲν κάμνει τὰς πρώην ζωηρὰς ἐργασίας, ἐρ-
γάζονται ὅμως ἐν αὐτῷ ὑπὲρ τοὺς 100.

» Συγγνώμην διὰ τὴν βραδύτητα, ἀλλ' οὐκ ἡδυνήθην ἐν ταχυ-
τέρῳ χρόνῳ

• Σὲ ἀσπάζομαι: ἐν ἀγάπῃ

Κ. Γιούλης

• Πράκτωρ τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρείας "Πανταλέοντος"...

Οἱ ὀργανωμένοι ἐργάτες τῆς Πάτρας ἦταν φυσικὸ ν' ἀπο-
ταυθοῦν καὶ στὸν πατρινὸ Δ. Γούναρη, ποῦ τότε ἦταν βουλευτῆς
κι' ἔκανε τὸ φιλεργάτη. Τοῦ στείλανε λοιπὸν ἓνα ὑπόμνημα, μὲ
ὅλα τὰ στοιχεῖα ποῦ εἶχαν συγκεντρώσει, καὶ τὸν παρακαλοῦσαν
νὰ ἐνδιαφερθεῖ καὶ νὰ πρωτοστατήσῃ γιὰ νὰ ψηφιστοῦν ἀπὸ τῇ
Βουλῇ προστατευτικοὶ ἐργατικοὶ νόμοι. Ὁ Γούναρης, ποῦ στὰ
χρόνια αὐτὰ τὴν κομματικὴν του δύναμιν τὴν στήριζε στὰ μικροα-
στικά στρώματα καὶ στοὺς ἐργάτες τῆς Πάτρας, προσποιήθηκε
πὺς ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξιν, ὅπως φαίνεται κι' ἀπὸ
τὴν παρακάτω ἀπαντητικὴ ἐπιστολή του, μὲ χρονολογία 10 τοῦ
Σεπτέμβριου 1906, πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἑργατικοῦ Συνδέσμου.

• Ἀξιότιμος Κύριε

» Ἐπανελθὼν ἐξ Ἀθηνῶν, εὐχαρίστως ἔλαβον τὸ ὑπ' ἀριθ.

946 έγγραφον τοῦ ὑμετέρου Συνδέσμου, τὸν ὁποῖον συγχαίρω θερμότερα διὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὃ ἀναπτύσσει προκειμένου περὶ ζητημάτων ὑψίστης κοινωνικῆς σπουδαιότητος. Δὲν εἶμαι ἐκ τῶν φρονούντων ὅτι δὲν ἐπέστη ἀκόμη παρ' ἡμῖν ὁ χρόνος τῆς καταλήλου διὰ τῆς νομοθεσίας ρυθμίσεως τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια, καίτοι τοσοῦτον μεγάλην κατέλαβον θέσιν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν, δὲν ἔπαυσαν ἐν τούτοις ν' ἀπασχολῶσιν αὐτά, οὐδὲ θὰ παύσωσιν ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη, μέχρις οὗ τελείως ἐπικρατήσωσιν ἀρχαὶ ἀνταποκρινόμεναι πληρέστερον εἰς τὴν πραγματικὴν δικαιοσύνην, συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιτακτικὰς ἀξιώσεις τοῦ καλῶς νοουμένου συγχρόνου πολιτισμοῦ. »

Συνεχίζοντας διατυπώνει διάφορες θεωρίες καὶ δικαιολογεῖ ἡμμεσα τὴν « ὑπάρχουσαν ἀθλίαν κατάστασιν » τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν, λέγοντας πῶς διατηρεῖται ἀκόμα « ἡ πατριαρχικὴ μορφή τῆς κοινωνίας ». Ὡστόσο συμφωνεῖ πῶς πρέπει νὰ « ληφθῇ νομοθετικὴ πρόνοια » γιὰ τὴν καλυτέρευση τῆς θέσης τῶν ἐργαζομένων :

« Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ πατριαρχικωτέρᾳ πως διατηρουμένῃ μορφῇ τῆς κοινωνίας ἡμῶν, δὲν ἀνεπτύχθησαν ἀκόμη ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ ἀγριότητι αὐτῶν τὰ φαινόμενα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀλλαχθοῦ προὔκάλισαν τὴν ἐξέγερσιν τῶν πασχόντων καὶ τὴν πρὸς διόρθωσιν μέριμναν τῶν εὐσυνειδήτων ἀνδρῶν, εἰς τοὺς εὐγενεῖς ἀγῶνας τῶν ὁποίων ὀφείλει ἡ σύγχρονος ἐποχὴ τὴν μεγαλειτέραν τῶν ἠθικῶν αὐτῆς κατακτήσεων. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι δὲν εἶναι ἐνδεδειγμένη ἡ νομοθετικὴ ρύθμισις τῶν πραγμάτων, κατὰ μοιραίαν δ' ἐξέλιξιν τὰ πράγματα, ἂν ἀφεθῶσιν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν πορείαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοῦ κρατοῦντος δικαίου ἐπιβολῆς, τὴν ὁποῖαν οἱ διὰ σοφισμάτων ζητοῦντες νὰ λησμονηθῇ αὕτη ἐν τῇ ἐκτιμῇ τῶν διεπόντων τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα νόμων, χαρακτηρίζουσιν ὡς ἐλευθερίαν, ἀφεύκτως καὶ ταχέως θὰ ἔχωμεν καὶ παρ' ἡμῖν τὰ ζητήματα ταῦτα μεθ' ὁλοκληρου τῆς δικαιοσύνης τῶν συμφερόντων καὶ τῶν παθῶν, τὰ ὅποια ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των ἐξεγείρουσιν. Καὶ θὰ προκαλέσωσιν ἀναμφιβόλως παρ' ἡμῖν μείζονα τὴν σύγχυσιν, λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς ἑλλεί-

ψεως έπαρκους έρματος γνώσεων και άρχων παρὰ τῇ ἡμετέρᾳ κοι-
νωνίᾳ και τοῦ ευδιεγέρτου τοῦ μεσημβρινοῦ χαρακτήρος ἡμῶν·
χάρις εἰς τὰ όποια ευκόλως δύναται νά επικρατήσῃ παρὰ τοῖς
πάσχουσι πᾶσα οὐτοπία κολακεύουσα και τὰς παραλογωτέρας ἀ-
κόμη ἐλπίδας, τὰς όποίας ἤθελεν ἐπιτρέψει ἡ ἐλαφρότης τῆς συν-
ειδήσεώς του εἰς πάντα ἐπιτήδειον θηρευτήν ἐφημέρου δημοτι-
κότητος νά προβάλλῃ εἰς τὸ μέσον ὡς ἐπιδιωκτέον ἀγαθόν. »

Τονίζει παρκατάω πῶς, ἂν ἡ πολιτεία ψηφίσει νόμους προσ-
τατευτικούς τῆς ἐργασίας, τότε ἡ χώρα μας δὲ θά συγκλονιστεῖ
ἀπὸ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων ὅπως γίνεται ἄλλοι :

« Ἡ ἀπὸ τοῦδε παρέμβασις τῆς νομοθεσίας, εἰσαγούσης τὰς
ἀπαραιτήτους ρυθμιστικὰς διατάξεις, ὅχι μόνον θέλει προλάβῃ
πᾶσαν διατάραξιν τῆς ἁρμονίας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, προλαμ-
βανομένης πάσης ἀνωμαλίας, ἀλλὰ και ἀνωδυνωτέρην θά κατα-
στήσῃ τὴν διὰ τῆς ρυθμίσεως ὑπὸ τῆς νέας ἀρχῆς μεταβολήν, ἣτις
οὕτω θά ἐπέλθῃ, προτοῦ ἀκόμη ἡ μεταβλητέα κατάστασις ριζωθῇ
δαθῶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ και πρὶν ἢ συμπλεκομένη μετὰ
τῶν ποικίλων ἐν αὐτῇ συμφερόντων, κατὰ τὴν φυσικὴν ἀλληλου-
χίαν τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν μετα-
βολήν, ἀνευ βλάβης πληθύος ἄλλων συναφῶν συμφερόντων, εἰς τὴν
όποίαν ἀμφίβολον κατὰ πόσον ἔσεται ἱκανὴ νά ἀνθέξῃ κοινωνία
οἰκονομικῶς ἀσθενῆς και ἀναιμική, ὅλα ἡ ἡμετέρᾳ. »

Ὑστερα ἀναπτύσσει τὸ πολιτικό του πρόγραμμα και ἰσχυρί-
ζεται πῶς ἀπὸ τὸ 1902 διακήρυξε πῶς εἶναι φιλεργάτης και γι'
αὐτὸ ἀπὸ τότε ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἠθικὴ και ὀλικὴ ἐξύψωση τῶν
ἐργαζομένων :

« Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀφ' ἧς ἀπεφάσισα ν' ἀναμιχθῶ εἰς
τὴν πολιτικὴν, ἐκήρυξα ἐπιβεβλημένον καθήκον διὰ τοῦ κατὰ Ὁ-
κτώβριον 1902 δημοσιευθέντος προγράμματός μου τὴν ἀνάγκην
τῆς παρεμβάσεως τῆς πολιτείας εἰς ρύθμισιν τῶν ἐργατικῶν ζη-
τημάτων, λίαν δ' ευχαρίστως εἶδον ἀνακινήθεντα τὰ ζητήματα
ταῦτα διὰ τῆς παρὰ τοῦ ἐντίμου Βουλευτοῦ Ἀττικῆς κ. Φωκ Νέ-

γρη υποβληθείσης τη 9η 'Ιουνίου 1906 προτάσεως νόμου περί νοσηλείας και συντάξεων του προσωπικού των διαφόρων βιομηχανικών επιχειρήσεων και περί συντάξεων των δημοσίων υπηρετών, ως και των σμυριδωρύχων. 'Η Βουλή δια του Προέδρου αυτής κατήρτισεν 'Επιτροπήν, ἣν ἐπεξεργασθῇ τὴν πρότασιν τοῦ κ. Νέγρη, λίαν δ' εὐχαρίστως μετέσχον τῆς 'Επιτροπῆς, ἀνατεθείσης μοι ἐντολῆς ν' ἀναλάβω τὴν εἰσήγησιν τῶν γνωμῶν αὐτῆς. 'Ὡς ἐκ τῶν διακοπῶν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, ἡ 'Επιτροπὴ εἰς δύο μόνον συνηλθεν συνεδρίας, θεθαίως ὁμως ἔμα τῇ ἐπαναλήψει τῶν ἐργασιῶν τοῦ Κοινοβουλίου θὰ ἐπαναλάβῃ τὰς ἐργασίας αὐτῆς καὶ δὲν ἀμφιδάλλω, ὅτι διὰ τῶν φώτων, τὰ ὅποια θὰ συνεισφέρωσι τὰ μέλη τῆς 'Επιτροπῆς, τὰ ὅποια καὶ εἰδικῶς συνεφώνησαν νὰ μελετήσωσι τὰ σχετικὰ ζητήματα κατὰ τὸ διάστημα τῶν διακοπῶν, θὰ κινήθῃ ἡ προσοχὴ τοῦ Κοινοβουλίου, ὥστε νὰ τελεσθῶσιν αἱ ἀπαρχαὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐργατικῆς νομοθεσίας.

» Ἀπασχολούμενος οὕτω ἐν τῇ 'Επιτροπῇ τῆς Βουλῆς εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων, ἀδυνατῶ, δυστυχῶς, συγχρόνως νὰ μελετῶ αὐτὰ μετ' ἄλλης 'Επιτροπῆς. Δὲν ἀμφιδάλλω ὁμως ὅτι οἱ ἀξιότιμοι Κύριοι, εἰς οὓς ἀναθέσκατε τὸ ἔργον, θὰ ἀναλάβωσι τοῦτο καὶ ἀνεξαρτήτως ἐμοῦ καὶ θὰ παράσχωσιν οὕτω καὶ αὐτοὶ διὰ τῶν φώτων αὐτῶν πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς 'Επιτροπῆς τῆς Βουλῆς, εἰς τὴν ὅποιαν θὰ εὐαρεστηθῇτε νὰ συστήσητε πρὸς αὐτοὺς νὰ διαβιβάσωσι τὸ πόρισμα τῶν μελετῶν αὐτῶν.

» Τὰ ζητήματα, τὰ ὅποια ἀπαρτίζουν τοὺς ἐργατικὸν πρόβλημα, εἶναι μέγιστα καὶ λεπτότατα. 'Ιδίᾳ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μικρᾷ χώρᾳ, ἐν ᾗ ὁ πλοῦτος ἀτελέστατα ἀνεπτύχθη, τεχνικαὶ γνώσεις σπανίζουσι, τὸ κεφάλαιον δυσχερέστατα ἀποταμιεύεται καὶ πεφοβισμένον ἐκ μυρίων περιστάσεων, αἱ ὅποιαι δὲν περιποιοῦσι τιμὴν εἰς τὸ κύρος τῆς ἡμετέρας πολιτείας, ἀπροθυμότατα συντρέχει εἰς πᾶσαν ἐπιχείρησιν ἐν χώρᾳ, ἐν ᾗ αἱ πρῶται ὑλαὶ τῶν τε βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τῆς βιομηχανικῆς κινήσεως σχεδὸν τέλεον ἐλλείπουσιν, ἐν ᾗ δὲν παρήχθη ἀκόμη ἡ ἀριότης ἐκείνη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τοῦ ὁποῦ ἕκαστον μέλος καθίστα δυνάτην ἢ διευκολύνει τὴν παραγωγὴν τοῦ ἄλλου, ἐν χώρᾳ, ἐν ᾗ συνεπείᾳ τῶν ἀνωτέρω αἰτίων, ἡ βιομηχανία καὶ ἀσήμενος εἶναι καὶ μεθ' ὅλην τὴν μικρότητα αὐτῆς φυτοζωεῖ, ἐν χώρᾳ, ἐν

ἢ πρὸ πάντων δὲν πρέπει νὰ λησμονώμεν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους εἶναι ἀνεπαρκὴς νὰ φέρῃ τὰ μέχρι τοῦδε κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐπιθεβλημένα αὐτῷ βάρη καὶ τελείως ἀνίκανος νὰ ὑποστῇ οἰανδὴποτε νέαν ἐπιβάρυνσιν, ἢ εὐστοχος ἐπίλυσις ζητημάτων, οἷα τὰ ἐργατικά, παρουσιάζει: μεγίστας δυσχερείας καὶ ὁ ἀδέξιός αὐτῶν χειρισμὸς δύναται ν' ἀγάγῃ εἰς καταστροφὴν ἀντὶ εἰς διόρθωσιν. Παρὰ τὰς δυσχερείας ταύτας τὰς ἐκ τῶν πραγμάτων, προσθέσκατε καὶ τὰς ἐκ τῶν προσώπων, τὴν σωρείαν τῶν ἐπικρατουσῶν προλήψεων καὶ τὴν ἀντιδρώσαν δύναμιν τῶν ποικίλων συμφερόντων, τὰ ὅποια θὰ καταστῇ ἀναγκαῖον νὰ θιχθῶσι: καὶ θὰ συλλάβητε τὴν δυσχέρειαν τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη νὰ συντρέξωσι πάντες οἱ θυνάμενοι διὰ τῶν φώτων αὐτῶν τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς καὶ δι' αὐτὸ ἐκφράζω ὑμῖν τὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Ὑμετέρου Συνδέσμου.

Μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως
Δ η μ. Π. Γ ο ὑ ν α ρ η ς. > ¹

Ἀλλὰ καὶ στὰ χρόνια 1910 - 1912, ὅπως μαθαίνομε ἀπὸ ὑπομνήματα ποὺ στείλανε στὴ Βουλὴ οἱ ὀργανωμένοι ἐργάτες τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, οἱ συνθηκῆς ἐργασίας ἦταν οἱ ἴδιες, ὅπως καὶ στὴν περίοδο 1900 - 1906.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου τῆς Ἀθήνας, ποὺ συντάχθηκε ἔπειτα ἀπὸ προσεχτικὴ ἔρευνα γιὰ τοὺς ὅρους ἐργασίας στοὺς διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς βιοτεχνίας καὶ ὑποβλήθηκε στὴ Διπλὴ Βουλὴ τὸ 1911, μαζὶ μὲ ἄλλα, μᾶς δίνει ἀναλυτικὰ καὶ λεπτομερειακὰ καὶ τίς πρὸ κάτω ἀξιόλογες πληροφορίες :

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

* . . . . .
* . . . . .

» Α'. Ἀρτοποιεῖα

» Ἡ βιομηχανία τοῦ ἄρτου μολονότι πρώτη βιομηχανία τῆς

1. Ὁ Γούναρης ὅμως, ὥστερα ἀπὸ τὸ 1914, στὰν ἔγινε ἀρχηγὸς κόμματος καὶ πρωθυπουργός, ὅχι μόνο ξέχασε τὸ φιλεργατισμὸν του, ἀλλὰ ἐξελίχθηκε καὶ σὲ διώκτη τῆς ἐργατικῆς τάξης.

πρώτης ανάγκης και κυριωτάτης τροφής του λαού, λειτουργεί υπό συνθήκας όλωσδιόλου πρωτογενείς και άνθυγεινές, τόσο δια το παραγόμενο προϊόν (ψωμί), και έπομένως την δημοσίαν υγείαν, όσο και δια τους εργάτας, οι οποίοι ασχολούνται εις τα άνα το κράτος άρτοποιεία.

» Οι ζυμωται και κλιβανισται εργάται εργάζονται κατά κανόνα άνεξαίρετον την νύκτα, πάντες δέ, πλην έλαχίστων εξαιρέσεων, διαιτῶνται νυχθημερόν έντός του κλιβάνου (φούρνου), κοιμῶνται οι πλείστοι επί των σάκκων των αλεύρων, έχοντες ως μόνον σέπασμα κενούς σάκκους, αναπαύονται δέ, ως έπόμενον, υπό άθλίας συνθήκας, υποχρεωμένοι προς τούτοις ν' άφυπνίζωνται κατά διαστήματα προς επίδλεψιν της ζύμης ή των κλιβανισθέντων (φουρνισθέντων) άρτων. Τα καταστήματα είναι στενόχωρα, αερίζονται άθλίως, πολλά δέ ζυμωτήρια είναι έγκυστεστημένα εις τα υπόγεια. Ένεκα δέ του στενού χώρου, άτελέστατα και το πλύσιμον των εργατών γίνεται. Η δέ εις τους εργάτας παρερχόμενη παρὰ του εργοδότου τροφή είναι άνεπαρκεστάτη και άθλία, τοιαύτη, ώστε ο εργάτης άρτοποιός, ο παρασκευάζων τον άρτον των άλλων να πεινᾷ κατά σχῆμα οξύμωρον! . . . Αι εργασιακαί ὥραι δια τους άρτοποιούς¹ φθάνουν πολλάκις μέν τās 18, ένίοτε δέ και τās 20, ουδέποτε δέ είναι ολιγώτεραι των 16 . . . Το ήμερομίσθιον των άρτεργατών είναι άνεπαρκέστατον, κυμαινόμενον από 2.50 — 3 δραχμάς. Η πληρωμή γίνεται κατά μήνα συνήθως . . . καθυστέρήσεις γίνονται συχνότατα.

» Δια τās δοθητικās ύπηρεσίας των άρτοποιείων προσλαμβάνονται ως ύπηρέται και μαθητευόμενοι μείρακες 12 - 15 έτών, των οποίων ή υγεία φθείρεται προώρως . . . προσθέτως υποχρεοῦνται να μεταφέρουν επ' ὤμου 10 και 15 πολλάκις οκάδας άρτου προς διαγομήν εις τās οικίας των καταναλωτών . . .

» Η άεργία εις τον κλάδον των άρτεργατών είναι κανών. Μέγας αριθμός αὐτῶν σύρει την άθλίαν του ύπαρξιν εις τās άγυιάς, ζητῶν κάθε νύκτα καταφύγιον εις τους διαφόρους κλιβάνους. Ένεκα έλλείψεως καταλυμάτων . . .

---

1. Έννοεῖ τους άρτεργάτας.

» Β'. Βιομηχανία τοῦ βιβλίου καὶ τύπου

» Οἱ ἐργάται τῶν βιομηχανιῶν τούτων : στοιχειοθεταὶ τυπογράφοι, πισεταί, στοιχειοχῦται, λιθογράφοι, τσιγκογράφοι, βιβλιοδέται, ἀνερχόμενοι εἰς 1500 περίπου, κατὰ τὴν στατιστικὴν τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ 1907, ἐργάζονται ὑπὸ τὰς ἐπομένους συνθήκας :

» 1. Ὑγιεινὴ καὶ ἀσφάλεια. Εἶναι γνωστὸν ὅτι διὰ τὴν τυπογραφικὴν τέχνην χρειάζεται διπλὴ ἐνέργεια, σωματικὴ καὶ πνευματικὴ, ἥτις ἐξαντλεῖ τὸν τυπογράφον ἐργάτην. Τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ἀφ' ἑτέρου, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ τυπογράφοι διατελοῦν εἰς διαρκὴ καὶ ἀμεσον ἐπαφὴν, συνιστάμενα ἐκ μολύβδου καὶ ἀντιμονίου, ἀμφοτέρων δηλητηριωδествάτων οὐσιῶν, ἐπιδρῶσιν ἐπιβλαβῶς καὶ πολλακίς θανατηφόρως ἐπὶ τῆς ὑγείας τῶν τυπογράφων. Κρούσματα μολυβδισίας καὶ δηλητηριάσεως δι' ἀντιμονίου καθημερινῶς σημειώνονται εἰς τὴν τάξιν των, τὴν ὁποίαν μαστίζει κυριολεκτικῶς ἡ ἀνθρωποφθόρος φυματίωσις· ὠχροὶ καὶ κίτρινοι, ὀρθοὶ ἀπὸ πρωῒας μέχρις ἑσπέρας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέσα εἰς τρώγλας καὶ καταγῶγια, εἰς ἀτμοσφαῖραν ἀπόζουσαν κυριολεκτικῶς καὶ κεκορεσμένην ἀπὸ ἀέρια δηλητηριώδη, κακῶς δὲ διατιώμενοι, λόγῳ ἀθλίων συνθηκῶν περὶ τὴν πληρωμὴν, ἐξαντλούμενοι σωματικῶς καὶ διανοητικῶς, διεξάγουν κατ' ἐξοχὴν ὑπὲρ πάσαν ἄλλην ἐργατικὴν τάξιν ἀπεγνωσμένων τὸν πρὸς τὸν θάνατον ἀγῶνα.

» Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι, κατὰ στατιστικὴν τῆς ἡμετέρας Ἀλληλοβοηθητικῆς Ἀδελφότητος τῶν Τυπογράφων, ἐπὶ 650 ἐργατῶν τυπογράφων, ἐργαζομένων ἐν Ἀθήναις, ἀπεδίωσαν κατὰ τὴν τελευταίαν 15ετίαν : 75 ἐκ φυματίωσεως τῶν πνευμόνων καὶ τοῦ λάρυγγος, 3 ἐξ ἀποπληξίας, 2 ἐξ ἄλλων νόσων καὶ 1 μόνον ἐκ γήρατος !

» Μέσα εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν πρωτεύουσιν τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, μόλις ἀριθμοῦνται δύο ἢ τρία τυπογραφικὰ καταστήματα, λειτουργοῦντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπὸ τοὺς δρους τῆς ὑγιεινῆς. Τ' ἄλλα οὐδὲ τρώγλαι ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομασθοῦν ὅπως εἶναι, σκοτεινὰ, ἀνήλια, ὑγρά, στενόχωρα, μηδὲν ἀεριζόμενα· μέσα εἰς αὐτὰ ἐργάζονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ τυπογράφοι, διπλά-

οιοι τὸν ἀριθμὸν, ἀφ' ὅσους δύναται νὰ περιλάβῃ ἐκάστη τοιαύτη τρώγλη. Ἐνῶ ἡ ὕγιεινὴ ὑπαγορεύει τὴν ἐγκατάστασιν τῶν τυπογραφικῶν ἐργοστασίων εἰς οἰκήματα εὐάερα καὶ εὐρύχωρα, ὥστε οἱ ἐργάται νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἀναλόγους ἀποστάσεις, καὶ τοιςυτοτρόπως ν' ἀναλογοῦν δι' ἕκαστον ἐξ αὐτῶν 10 κυβικὰ μέτρα ἀέρος κατ' ἐλάχιστον.

» 2. Ἐργασίμοι ὥραι — ἀνάπαυσις. Ὁ τυπογράφος ἐργάτης ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἐπαγγέλματος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται ὀρθιος. Καθεὶς δύναται νὰ φαντασθῇ ποίας συνεπείας εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἡ τοιαύτη ὀρθοστάσις ἀπὸ τῆς 7ης πρωΐνης ὥρας μέχρι τῆς 12ης καὶ ἀπὸ τῆς 1ης μετὰ μεσημβρίαν μέχρι τῆς 4ης πρωΐνης ὥρας, ὑπὸ τὸ ἐκνευρίζον φῶς, εἰς τὰ πλείστα καταστήματα, τοῦ δυσόμοιου καὶ θρωμεροῦ πετρελαίου. Ποικίλα νοσήματα, ὀφθαλμικά, νευρικά, ψυχικά, ἀρθρίτις, ποδάγρα, ρευματισμοί, ὀφθαλμίαι εἶναι αἱ συνέπειαι τῆς τοιαύτης ἐργασίας. Οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου ἐργάζονται ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὁρους 10 καὶ 12 ὥρας.

» 3. Ἡμερομίσθιον. Τὸ ἡμερομίσθιον τοῦ ἐργάτου τυπογράφου ἐν Ἀθήναις κυμαίνεται ἀπὸ δρ. 3 50 ἕως δρ. 5,25, φθάνει δὲ καὶ εἰς 6 δρ. μόνον διὰ τοὺς ἐκτάκτους ἐργάτας νυκτός· εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας, πλὴν τῶν Πατρῶν καὶ τοῦ Βόλου, ἀπὸ δρ. 1.75 ἕως 3. Ἡ πληρωμὴ γίνεται κάθε Σάββατον διὰ μὲν τοὺς ἡμερησίους ἐργάτας ἀρχίζει μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐργασίας, παρατεινομένη πολλάκις ἐπὶ ὥραν ὀλην, διὰ δὲ τοὺς νυκτερινούς, δηλαδὴ τῶν πρωϊνῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων γίνεται μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐργασίας, τὴν 4ην πρωϊνὴν ὥραν. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τῆς πληρωμῆς, παρατεινομένης συνήθως, εἰς τινα καταστήματα ἐκδιάζονται οἱ ἐργάται καὶ ἐργάζονται προσθέτως ἐπὶ ὥραν περίπου, στοιχειοθετοῦντες ὕλην διὰ τὸ φύλλον τῆς ἐπομένης. Πολλάκις δὲ καθυστεροῦνται ἡμερομίσθια ἐβδομάδων ὁλοκλήρων.

» 4. Μαθητεὺς ὁμοιοί — ἀνήλικοι. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ὅσον νεώτερος εἰσέρχεται τις εἰς τὴν τυπογραφικὴν τέχνην, τόσον εὐκολώτερον προσβάλλεται ὑπὸ τῶν νοσημάτων, τὰ ὅποια μαστίζουν τῶν τυπογράφων τὴν τάξιν. Εἶναι πολὺ φυσικόν, ὁργανισμοί, εὐρισκόμενοι ἐν τῇ διαπλάσει αὐτῶν καὶ ἐξαντλούμενοι ὑπὸ τῆς τοιαύτης ἐργασίας, νὰ προσβάλλωνται

ὕπο φυματιώσεως καὶ ἄλλων νοσημάτων. Ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, καὶ δὴ ἡ Γερμανία, ἔλαβον νομοθετικὴν πρόνοιαν περὶ τούτων.

» Ἔργον λοιπὸν ὑψίστης φιλανθρωπίας εἶναι νὰ κανονισθῇ διὰ νομοθετήματος ὡς κατώτατον ὄριον τὸ 16ον ἔτος τῆς ἡλικίας διὰ τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ἐκμάθουν τὴν τυπογραφικὴν. Οὕτω δὲν θὰ προσλαμβάνωνται μὲ γλίσχρον ἡμερομίσθιον ἀνήθοι παῖδες, φθειρόμενοι καὶ ἀφαιροῦντες τὴν ἐργασίαν τῶν ἐργατῶν.

» 5. Μηχανήματα. Ἀπὸ τινος χρόνου εἰσῆχθησαν καὶ παρ' ἡμῖν ἡ στιχοτυπία καὶ ἡ στοιχειοχυτική. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κλάδους τούτους γίνεται χρῆσις στοιχείων ἐκ μετάλλου τετηκότος· ὁ ἐργάτης ὁ χειριζόμενος τὰ στιχοτυπικὰ καὶ στοιχειοχυτικὰ μηχανήματα ἐργάζεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μεγάλης θερμότητας καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀτμοσφαίρας κεκορεσμένης ἀπὸ τοὺς δηλητηριώδεις ἀτμοὺς καὶ τὰς ἀναθυμιάσεις τοῦ ἀναλυομένου μετάλλου· εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ ἐργαζόμενος ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ταχέως υποκύπτει εἰς τὸ μοιραῖον τέλος.

» Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ὀρισθῇ διὰ τοὺς ἐργάτας τούτους ἐπτάωρος ἐργασία, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο εἰς ἐκάστην μηχανὴν νὰ ἐργάζωνται δύο στιχοτύποι κατ' ἐναλλαγὴν.

» 6. Ἀεργοί. Ἐνεκα τῆς εἰσαγωγῆς ἐν Ἀθήναις 18 τυπομηχανῶν, μέχρι σήμερον οἱ ἐργάται τῶν ἐφημερίδων περιωρίσθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ, ὡς καὶ εἰς τὰ τυπογραφεῖα, ὅσα λειτουργοῦν διὰ τοιούτων μηχανημάτων, οὕτως ὥστε οἱ ἀκουσίως ἄεργοι ἀνέρχονται κατ' ἐκάστην εἰς 50 - 60· ἐκ τούτων ἐλάχιστοι προσλαμβάνονται ἐνίοτε ὡς ἑκτατοὶ εἰς τὰ διάφορα τυπογραφεῖα.

» Γ'. Καπνεργοστάσια

» Οἱ καπνεργάται, σιγαροποιοί, συσκευασταὶ καὶ λοιποὶ ἐργάται εἰς τὰ καπνεργοστάσια τοῦ Κράτους εἶναι 3.300 περίπου, κατὰ τὴν στατικὴν τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1907 καὶ τὰς πληροφορίες τῶν διαφόρων σωματείων τῶν καπνεργατῶν καὶ σιγαροποιῶν.

» 1. Ὑγιεινὴ καὶ ἀσφάλεια. Σχεδὸν ὅλα τὰ καπνεργοστάσια τοῦ Κράτους εἶναι ἐγκατεστημένα, ὡς γνωστόν, εἰς ἰδιωτικὰ καταστήματα ὑπ' ἐνοίκιον· ὕγρά, ἀνήλια, σκοτεινὰ, βρωμερὰ σχεδὸν ὅλα, μὴδὲ τοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐξαιρουμένου, ἐστε-

ρημένα φωτός και άερισμού, με ξύλινα πατώματα, ύποσκάπτουν λαθραίως, άλλ' άσφαλώς την ύγείαν τών έργατών' οί καπνεργάται ένεκα τούτων ύπόκεινται εις πλείστα νοσήματα και ιδίως εις φυματίωσιν, από την όποιαν άποθνήσκει ικανός αριθμός εκ τούτων κατ' έτος.

» Είναι ανάγκη τó Κράτος, προκειμένου νά προστατεύση την ύγείαν του έργάτου, ν' άρχίση από την προστασίαν της ύγείας τών έργατών τούτων, οί όποιοι μοχθούν υπέρ τών δημοσίων προσόδων, άμέσως και υπό την έποπτεϊαν δημοσίων υπαλλήλων' τούτο δέ μόνον διά της οίκοδομής δημοσίων καπνεργοστασίων, εκτός τών πόλεων, πληρούντων όλους τούς δυνατός όρους ύγιεινής τών έργαζομένων έν αύτοίς δύναται νά έπιτευχθή.

» 2. Έργάσιμοι ώραι — άνάπαυσις. Αί έργάσιμοι ώραι, λόγω του είδους της έργασίας και τών κινδύνων τούς όποίους παρουσιάζει, δέον νά είναι περιωρισμένα εις 8, έν τούτοις εις πολλά καπνεργοστάσια παρατείνονται μέχρι τών 10. Η Κυριακή άργία τηρείται κατά κανόνα εις τά καπνεργοστάσια.

» 3. Ημερομίσθιον. Τό ήμερομίσθιον κατά μέσον όρον κυμαίνεται περί τās δραχ. 2, μη έπαρκοῦν ούτε διά τās πρωτίστας ανάγκας, τών οίκογενειάρχων ιδίως.

» 4. Μαθητεύόμενοι — άνήλικοι. Λαμβανομένων όπ' όψιν τών κινδύνων, ένεκα της διαρκούς εισπνοής κόνης καπνού κομμένου, περιέχοντος νικοτίνην, και της πνιγηράς άτμοσφαίρας τών έργοστασίων, δέον ν' άπαγορευθή ή εισαγωγή άνηλίκων, ως μαθητευομένων και δοθητικῶν έργατών, πρό της συμπληρώσεως του 15ου έτους της ήλικίας των, νά μη χορηγείται δέ έργασία τεχνίτου εις αύτούς πρό της συμπληρώσεως 5ετούς μαθητείας.

» 5. Μηχανήματα. Τό μέγα ζήτημα τó άπασχολούν τούς καπνεργάτας και σιγαροποιούς από όκταμήνου είναι ή εισαγωγή σιγαροποιητικῶν μηχανημάτων έν Έλλάδι. Πέντε τοιαύτα λειτουργοῦν έως σήμερον, έν έν Αθήναις, τρία έν Πειραιεί και έν έν Πύργῳ, ένεκα της εισαγωγής τών όποίων έργάται, άκμαίτοι και οίκογενειάρχαι οί πλείστοι, έρρίφθησαν άθρόοι εις τούς δρόμους, χωρίς πόρους ζωής, κατόπιν 10ετούς, 20ετούς και 30ετούς μάλιστα έργασίας.

» 6. Ἀεργοί. Οἱ ἄεργοι, ἕνεκεν ἐλλείψεως ἐργασίας καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἀνέρχονται εἰς 500 περίπου σήμερον Διὰ τὴν βοήθησιν πόσον φρικτὰ ἐπέδρασαν εἰς τοὺς δροὺς τῆς ἐργασίας τὰ μηχανήματα αὐτά, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἐντὸς ἑξ μηνῶν μόνον 35 ἐργάται σιγαροποιοί, ἐκ τῶν 750 τῶν Ἀθηναίων, ἀνεχώρησαν εἰς Γερμανίαν καὶ Αἰγυπτὸν πρὸς εὐρεσιν ἐργασίας, ἐκ τῶν 119 δὲ ἐν Πύργῳ ἐργατῶν οἱ 75 εὐρίσκονται σήμερον χωρὶς ἐργασίαν, συντηρούμενοι ἀπὸ τοῦ ὑστέρημα τῶν συναδέλφων των.

» Ὡς εἶναι ἐπόμενον καὶ ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία ὑπέστη καὶ ὑφίσταται ζημίαν μεγίστην, ἕνεκα τῆς λειτουργίας τῶν μηχανημάτων τούτων, διότι, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἕκαστον μηχανήμα παράγει κατὰ μέσον ὅρον καθ' ἑκάστην 150.000 σιγαρέτα, ἔπεται ὅτι ἀφαιρεῖ τὴν ἐργασίαν 100 ἐργατῶν καθ' ἡμέραν, δηλαδή ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ κερδίζει ἐπὶ πλέον τῶν μέχρι τοῦδε κερδῶν τοῦ 200 περίπου δραχμᾶς καθ' ἡμέραν, ἥτοι δρ. 60.000 ἐτησίως (ἀφαιρουμένων τῶν μὴ ἐργασίμων ἡμερῶν).

» Δ'. Χημικαὶ καὶ ἀποστακτικαὶ βιομηχανίαι

» Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὑπάγονται οἱ ἐργάται ἐπιχειρήσεων παραγωγῆς ἀεριόφωτος, οἰνοπνευματοποιεῖων, οἰνοποιεῖων, ἐλαιουργεῖων, σαπωνοποιεῖων, ἐργοστασίων τσιμέντου, πυριτιδοποιεῖων, ἐργοστασίων χημικῶν καὶ ἐκρηκτικῶν ὑλῶν κλπ.

» 1. Ὑγιεινὴ καὶ ἀσφάλεια. Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἐργοστασίων τούτων ὁ ἀερισμὸς εἶναι καλός, καὶ ἐπαρκεῖ τὸ ποσὸν ἀναπνευσίμου ἀέρος κατὰ ἐργάτην, διότι τὰ ἐργοστάσια ταῦτα, ἀνήκοντα εἰς ἐταιρείας ἢ κεφαλαιούχους μεγάλους, ἢ εἰδικούς, μελετώντας τὰ τῆς ὀργανώσεως ὁμοίων ἐργοστασίων εἰς ξένα κράτη, ἐκτίσθησαν εἰδικῶς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἐπὶ τῇ βάσει ἀρτίων ὑποδειγμάτων. Ἀτυχῶς ὅμως, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως νομοθετικῆς προνοίας καὶ διοικητικῆς ἐπιβλέψεως, οἱ ὅροι ἀσφαλείας τῶν ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τούτοις ἐργαζομένων εἶναι δυσμενέστατοι ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ.

» Γνωστὸν εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ ἐργατικαὶ νομοθεσίαι τῶν ξένων κρατῶν προνοοῦν εἰδικῶς περὶ τῶν βιομηχανικῶν τούτων καταστημάτων, διαίρουσιν αὐτὰ κατὰ κλάσεις (établissements classés) καὶ τάσσουσιν εἰδικούς δροὺς ἐσωτερικῆς λειτουργίας, πρὸς ἀπο-

τροπήν τῶν συναφῶν μὲ τὰ εἶδη ταῦτα τῶν ἐπιχειρήσεων κινδύνων τοῦ ἐργαζομένου προσωπικοῦ (ἐκρήξεις) κλπ. Παρ' ἡμῖν καμμία πρόνοια, καμμία μελέτη ἀκόμη περὶ τούτων· διὰ τοῦτο καὶ τὰ δυστυχήματα εἶναι συχνότατα καὶ οἱ ἀκρωτηριασμοὶ συχνοί, καὶ οἱ θάνατοι ὄχι σπάνιοι.

» 2. Ἐργάσιμοι ὥραι — ἀνάπαυσις. Ὡς πρὸς τὰς ἀπόψεις αὐτὰς τὰ ἐργοστάσια ταῦτα λειτουργοῦν καλῶς, μολοντί αἱ ὥραι τῆς ἐργασίας ὑπερβαίνουν ἐνίοτε τὸ μέτρον, ἀφοῦ 10 καὶ 12 ὥρας ἀποσχολοῦνται οἱ ἐργάται· ἐνῷ προκειμένου περὶ τοιοῦτου εἶδους βιομηχανιῶν, αἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἀπαιτοῦν καὶ εἰδικότητα καὶ μακρὰν μαθητείαν καὶ ἰδιάζουσιν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχήν, καὶ ἔντασιν ἐπομένως τῶν δικαστηριακῶν δυνάμεων, ἔνεκα τῶν ἐπικρεμασμένων κινδύνων, ἔπρεπε νὰ εἶναι περὶωρισμένοι αἱ ἐργάσιμοι ὥραι εἰς τὸ κοινῶς ἄλλοῦ καθωρισμένον ποσὸν τῶν 8.

» 3. Ἡμερομίσθισιν. Οἱ ὅροι τοῦ ἡμερομισθίου καὶ τῆς πληρωμῆς αὐτοῦ εἶναι εὐνοϊκοί, σχετικῶς πρὸς ἄλλας ἐργασίας, αὐξάνει δὲ τὸ ποσὸν τοῦ ἡμερομισθίου κατὰ χρονικὰ διαστήματα, ἀναλόγως τῆς πείρας καὶ τῆς παραγωγικότητος τῶν ἐργατῶν.

» 4. Μαθητευόμενοι — ἀνήλικοι. Οἱ ἀνήλικοι προσλαμβάνονται ὡς μαθητευόμενοι καὶ ἐργάται ἄμισθοι ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τινὰς τῶν βιομηχανιῶν τούτων. Ἐν τούτοις καὶ 12 ἐτῶν παιδιά προσλαμβάνονται προῶτως, πρὶν τῆς συμπληρώσεως τῆς στοιχειώδους αὐτῶν ἐκπαιδεύσεως.

» 5. Μηχανήματα. Ὡς ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ἐργασιῶν, οἱ ἐργάται χρησιμεύουν κυρίως ὡς ὄργανα μηχανημάτων, πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀντικαθιστοῦν πολλοὺς δραχίονας ἀνθρωπίνους.

» 6. Ἀεργοί. Οἱ ἄεργοι εἶναι σπανιότεροι εἰς τὰ εἶδη ταῦτα, διότι αἱ μὲν ἐργασίαι αὐξάνουν διὰ τοῦ χρόνου, οἱ δὲ ἐργάται καθίστανται εἰδικώτεροι, καὶ ἐπομένως χρήσιμοι εἰς τοὺς ἐργοδότας . . . . .

. » Η'. Βιομηχανίαι καὶ βιοτεχνίαι τῶν μετάλλων

» Κατατάσσονται εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν οἱ ἐργάται σιδηρουργοί, χαλκουργοί, ὀρειχαλκουργοί, λευκοσιδηρουργοί, πλαστιγ-

γυμναστές, καρφοδελονοποιοί, κατασκευασταί ἐργαλείων βιομηχανικών, γεωργικῶν κλπ.

» 1. Ἵ γ ι ε ι ν ῆ καὶ ἀ σ φ ᾶ λ ε ι α. Οὐδεὶς ὁδὸς ὑγιεινῆς, οὐδεμία πρόνοια ὑπὲρ ἀσφαλείας τῆς ζωῆς καὶ τῆς υγείας καὶ τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος τῶν ἐργατῶν τούτων ὑπάρχει. Καὶ εἰς ὑπερκόπωσιν ὑποβάλλονται οὗτοι καὶ κινδύνους, ἰδίως σωματικῶν βλαβῶν, ὑφίστανται, χωρὶς καμμίαν περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν πρόνοιαν.

» 2. Ἐ ρ γ ᾶ σ ι μ ο ι ὥ ρ α ι — ἀ ν ᾶ π α υ σ ι ς. Ἐπὶ 11 κατὰ κατώτατον ὅριον ἕως 14 πολλῶν ὥρας ἐργάζονται, μολονότι πλείστων ἐκ τούτων, ὅπως τῶν σιδηρουργῶν, ἡ ἐργασία εἶναι καταπονητικωτάτη. Διὰ τὴν μεσημβρινὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὸ πρῶγευμα μᾶζι μόνις $\frac{1}{2}$ ὥρα ἢ $\frac{3}{4}$, τὸ πολὺ διατίθενται. Τῆς Κυριακῆς ἀργίας ὅμως ἡ ἀρχὴ τηρεῖται ἀπαράδιστος ἀνέκαθεν.

» 3. Ἡ μ ε ρ ο μ ῖ σ θ ι ο ν. Εἶναι ἐξευτελιστικὸν διὰ τὴν μικρὰν σιδηροβιομηχανίαν καὶ τὴν χαλκουργικὴν· εἰς τὰς ἄλλας, καὶ ἰδίως τὰς μηχανικῆς φύσεως ἐργασίας καὶ τὰς ἐργασίας ἀκριβείας, εἶναι κάπως εὐνοϊκώτεροι οἱ ὁδοὶ τοῦ ἡμερομισθίου. Οὕτως εἰς τὴν κλάσιν αὐτὴν πληρῶνεται ἡμερομίσθιον 1.50 - 6 δραχ.

» 4. Μ α θ η τ ε υ ὅ μ ε ν ο ι — ἀ ν ῆ λ ι κ ο ι. Ἡ αὕτῃ κατὰστασις, ἡ ὁποία καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐργασίας παρουσιάζεται, καὶ ἐνταῦθα. Οἱ πατέρες, διαζόμενοι ἀπὸ τὰς οἰκογενειακὰς ἀνάγκας, ἀποσύρουν τὰ τέκνα των ἀπὸ τὸ σχολεῖον, ὅσον ἡμποροῦν ἐνωρίτερα, καὶ ὅτι τὰ δάξουν σὲ τέχνην, διὰ νὰ κερδίσουν κάτι, ... Καὶ ἐνταῦθα δεόν νὰ ὀριοθῇ ὡς κατώτατον ὅριον ἡλικίας τὸ 15ον.

» 5. Μ η χ α ν ῆ μ α τ α. Λειτουργοῦν ἤδη ποικίλου προορισμοῦ μηχανήματα, ἀπαραίτητα ἄλλως εἰς τὰς διαφόρους ἐργασίας τῆς κατηγορίας αὐτῆς ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των.

» 6. Ἀ ε ρ γ ο ι. Ὑπάρχει πάντοτε μεγάλῃ παρακαταθήκῃ ἀκουσίων ἀέργων, ἰδίως εἰς τὴν σιδηροβιομηχανίαν· ἀφορμὴ τούτου εἶναι, πλὴν ἄλλων, ἡ εἰσαγωγὴ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μεγάλων ποσῶν ἀπλῶν ἐργαλείων καὶ μηχανημάτων, ἰδίως γεωργικῶν. μολονότι τοιαῦτα καὶ ἐν Πειραιεὶ καὶ ἐν Βόλῳ καὶ ἄλλοις τοῦ Κράτους κατασκευάζονται μὲν τέλεια, ἔνεκεν ὅμως τοῦ μικροῦ ὅσμου τῶν εἰσαγομένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, δὲν δύνανται ν' ἀνταγωνισθοῦν αὐτά.

» Θ'. Μεταλλεία — λατομεία — βρυχεία

» Κατά την στατιστικήν της επιθεωρήσεως τῶν μεταλλείων τοῦ Κράτους τοῦ ἔτους 1909, εἰς 44 μεταλλεία, μεταλλουργεῖα καὶ λατομεία, λειτουργοῦντα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀπασχολοῦνται ἐν ὅλῳ 11.274 ἐργάται, ἐξ ὧν ὑπογείως μὲν 5.040, ὑπαιθρίως δὲ 5.301 (ἐκ τούτων 399 εἶναι γυναῖκες).

» 1. Ἰ γ γ ι ε ι ν ῆ κ α ! ἄ σ φ ἄ λ ε ι α. Αἱ μεταλλευτικαὶ ἐργασίαι, διεξαγόμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ὑπογείους στοάς, ὑπὸ συνθήκας ὀλωσθιόλου ἀνθυγεινίας, πολλοὺς ἐργάτας ὁδηγοῦν εἰς τὸν Ἄδην κατ' ἔτος, τοὺς μὲν ἐξ ἀσφυξίας ἀποθνήσκοντας, τοὺς δὲ ὑπὸ χωμάτων καὶ λίθων ἐκ τῶν ὀροφῶν καταπιπτόντων φονευμένους.

» Αἱ ἐταιρεῖται, εἰς τὸ συμφέρον αὐτῶν καὶ μόνον ἀποβλέπουσαι, δὲν φροντίζουν διὰ τὴν συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης καὶ ἀσφαλείας κατασκευὴν τῶν ὑπονόμων, ἔνεκα δὲ τούτου ὁ δυστυχὴς ἐργάτης κάθε στιγμὴν βλέπει τὸν πέλεκυν τοῦ χάρου ἐπικρεμáμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Ἐν τούτοις ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἐλήφθη νομοθετικὴ μέριμνα διὰ τοῦ Νόμου ΒΩΜΑ' τοῦ 1901 « περὶ περιθάλψεως τῶν ἐν τοῖς μεταλλείοις καὶ μεταλλουργείοις παθόντων καὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν », ὅστις ἀποτελεῖ ἓνα τῶν τριῶν νόμων περὶ ἀσφαλείας ζωῆς ἐργατῶν ἐν Ἑλλάδι.

» Ἡ Ἀγγλικὴ Ἑταιρεία Διονύσου κρατεῖ 2 % ἐπὶ τοῦ ἡμερομισθίου τῶν ἐργατῶν τῆς ὡς ἀσφάλιστρα περιθάλψεως, ἀλλ' οὔτε νοσοκομεῖον συντηρεῖ, οὔτε φάρμακα παρέχει. Ἡ ἰδίᾳ ἐταιρεία διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν μαρμάρων ἔχει ἐν λειτουργίᾳ ἡλεκτροκίνητα μηχανήματα (μπίγες), δὲν ἔχει ὅμως μηχανικὸν διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς λειτουργίας των καὶ τὴν πρόληψιν δυστυχημάτων, οὐδεμίᾳ δ' ἐπιθεώρησις ἔγινε μέχρι τοῦδε τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους.

» Ἡ στατιστικὴ τῶν θυμάτων τῶν ἐργασιῶν τούτων κατὰ τὸ 1909 εἶναι ἡ ἑξῆς : Φονευθέντες 14, πληγωθέντες 174. Ἀναλογία δυστυχημάτων ἐπὶ 1000 ἐργατῶν ἡμερησίως : Θάνατοι : 1,490, τραύματα 3,764.

» 2. Ἐ ρ γ ἄ σ ι μ ο ι ὤ ρ α ι — ἀ ν ἄ π α υ σ ι ς. Αἱ ἐρ-

γάσιμοι ὥραι εἰς τε τὰς ὑπογείους καὶ τὰς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐργασίας εἶναι συνήθως 10. Ἡ ἀνάπαυσις τῶν ἐργατῶν εἶναι ἀκανόνιστος, ἰδίως εἰς τὰ μικρὰ λατομεῖα.

» 3. Ἡ μ ε ρ ο μ ί σ θ ι ο ν. Τὸ ἡμερομίσθιον εἶναι ἀνεπαρκέστατον, κυμαινόμενον εἰς 1 - 1.50 δρ. διὰ τοὺς παῖδας, 2 - 2.60 διὰ τοὺς ἐνηλίκους 3 - 3.60 διὰ τοὺς μινιδόρους. Ἡ πληρωμὴ γίνεται, τινῶν μὲν κατὰ 40 ἡμέρας, τῶν περισσοτέρων ὁμῶς κατὰ 2 μῆνας, μὴ προκαταβαλλομένου ἀτυχῶς οὐδ' ἐλαχίστου ποσοῦ, ὥσάν νὰ εἶναι δυνατόν ὁ ἐργάτης μεταλλευτῆς νὰ ἐξοικονομῇ ἀλλοθεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον· τούτου ἕνεκεν οἱ ἐργάται ἀναγκάζονται ν' ἀγοράζουσιν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα δι' ἑαυτοὺς καὶ τὰς οἰκογενείας των ἐπὶ πιστώσει ἀπὸ διαφόρους παντοπώλας, οἷτινες εἰσπράττουν πλεον τῶν 50% κέρδος. Ἐκτὸς τούτου πλεῖστοι, ἂν μὴ ὅλοι οἱ ἐργολάβοι, ἐπὶ τῇ προφάσει ζημιῶν, κατακρατοῦν τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν αὐθαιρέτως. Εἰς πολλὰς ἐπιχειρήσεις, ὥς εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Ἑταιρείαν Διονύσου, ἡ πληρωμὴ γίνεται κατὰ 50ῆμερον· ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐργάται ὑποχρεώνονται νὰ προμηθεύωνται τρόφιμα ἐπὶ πιστώσει ἀπὸ τὸ ἐκεῖ παντοπωλεῖον, τὸ ὅποιον ἐνοικιάζει μὲ ὑπέρογκον ἐνοίκιον ἡ Ἑταιρεία, εἰσπράττουσα καὶ 8% ἐπὶ τῆς καταναλώσεως.

» 4. Μ α θ η τ ε υ ό μ ε ν ο ι — ἄ ν ή λ ι κ ο ι. Προσλαμβάνονται τοιοῦτοι πολλοὶ δυστυχῶς, ἐργάζονται δὲ ὑπὲρ τὰς δυνάμεις των, καὶ οὕτω καταστρέφονται καὶ γίνονται ἀσθενικοὶ καὶ καχεκτικοί.

» 5. Μ η χ α ν ή μ α τ α. Εἰσῆχθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν Λαυρίῳ κάμινοί τινες ἀμερικανικῆς κατασκευῆς, αἵτινες ἐλαττώνουν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐργατῶν κατὰ 10%.

» 6. Ἀ ε ρ ο ι. Ἡ κατὰστασις τῶν ἡμερομισθίων, ἡ πληρωμὴ διὰ τῶν παντοπωλῶν καὶ ἡ ἐλάττωσις τῶν ἐργασιῶν ἐν γένει ἔθεσαν εἰς ἀεργίαν πολλοὺς ἐργάτας, οἱ ὅποιοι περιφέρονται ἱκετεύοντες καὶ ἐπαιτοῦντες ἐργασίαν.

» Ι'. Δερμάτων βιομηχανίαι

» Ἐνταῦθα περιλαμβάνεται ἡ βυρσοδεψικὴ, ἡ ὁποία εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἰσχυροτάτας βιομηχανίας τοῦ τόπου, ἀκμάζουσα ἐν Ἀθῇ.

ναις και Σύμφ ιδίως, παρεπομένως δε αἱ συναφεῖς βιοτεχνίαι τοῦ δέρματος (ἐργαστήρια δερματίνων εἰδῶν, εἰδῶν ταξειδίου κλπ.).

» 1. Ὑ γ ι ε ι ν ῆ καὶ ἀ σ φ ᾶ λ ε ι α. Οἱ ὅροι τῆς ὑγιεινῆς τῶν θυρσοδεψείων εἶναι φρικώδεις· ἀληθινὰ ἐργαστήρια θανάτου ἡμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν τὰ ἐργοστάσια αὐτά· διότι μέσα εἰς αὐτὰ οἱ ἐργάται εἰσέρχονται ἀκμαῖοι, σφριγηλοί, παιδοί, καὶ μετὰ τινα ἔτη ἐξέρχονται κυρτωμένοι, ἀσθενικοί, φθισιῶντες. Αἰτία τούτων εἶναι καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας καὶ οἱ τεχνικοὶ ὅροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἐργοστασιάρχαι ἐργάζονται, ἀκολουθοῦντες τὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας ἡ παράδοσις κληροδοτεῖ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς τὰ κολοσσαῖα ἄλλως κέρδη, τὰ ὁποῖα ἀποκομίζουν ἐκ τῆς ἐργασίας, καὶ μὴ μεριμνῶντες περὶ καμίας βελτιώσεως.

» Οἱ ἐργάται ὑποχρεώνονται νὰ διημερεύουν βουτηγμένοι εἰς τὰ νερά, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπεξεργάζονται τὰ δέρματα, καὶ εἶναι διαρκῶς ἐκτεθειμένοι εἰς δολοφόνα ρεύματα ἀέρος, (ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐργασίαν), ἔνεκα τῶν ὁποίων ὑφίστανται συχνὰς προσβολὰς πλευριτίδων ἢ πνευμονιῶν, αἱ ὁποῖαι καταλήγουν πολλάκις εἰς φθίσιν· ἐκτὸς τούτων τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τῶν ἐργατῶν πάσχει ἐκ χρονίων ρευματισμῶν ἔνεκα τῆς ὑγρᾶς.

» Ἀσφάλεια ζωῆς διὰ τοὺς ἐργάτας θυρσοδέψας δὲν ὑπάρχει, μολονότι τόσοι καὶ τόσοι κίνδυνοι περιβάλλουν αὐτούς. Ὡς πρὸς τοὺς ἐργάτας τῶν βιοτεχνιῶν τοῦ δέρματος, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτοι ἐργάζονται συνήθως εἰς πνιγνρὰ διαμερίσματα, πατάρια, μεσοπατώματα ἢ ὑπόγεια, σκοτεινὰ κατὰ κανόνα ἢ φωτιζόμενα διὰ τεχνητοῦ φωτὸς ἡμέραν καὶ νύκτα.

» 2. Ἐ ρ γ ᾶ σ ι μ ο ι ὥ ρ α ι — ἀ ν ᾶ π α υ σ ι ς. Ἡ ἐργασία εἰς τὰ θυρσοδεψεῖα ἀρχίζει μὲ τὸ λυκαυγὲς καὶ τελειώνει ὀλίγον μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, χορηγουμένης ἐν τῷ μεταξύ ἀναπαύσεως 1 - 1½ ὥρας, ἐπομένως αἱ ἐργάσιμοι ὥραι ποικίλλουν ἀπὸ 10 - 12. Ἡ Κυριακὴ ἀργία δὲν τηρεῖται αὐστηρῶς, διότι πολλοὶ ἐργάται ὑποχρεώνονται ἀπὸ τοὺς ἐργοστασιάρχας νὰ προσέρχωνται τὴν Κυριακὴν καὶ νὰ ἐκτελοῦν ἀμισθὶ διαφόρους βοηθητικὰς ἐργασίας, ἰδίως τὴν μετατόπισιν τῶν δερμάτων· πολλάκις δὲ κρατοῦνται πέραν τῶν ἐργασίμων ὥρων ἐργάται τινές, τὰς καθημερινὰς, χάριν τοιοῦτων βοηθητικῶν καὶ παρασκευαστικῶν ἐργασιῶν.

» 3. **Ἡμερομίσθιον.** Τὸ ἡμερομίσθιον ποικίλλει ἀπὸ 3 - 4.50, ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος τοῦ ἐργάτου, πληρώνονται δὲ κατὰ Σάββατον εἰς τὰ γραφεῖα τῶν ἐργοδοτῶν, κείμενα συνήθως μακρὰν τῶν ἐργοστασίων· ἡ πληρωμή, κατὰ κανόνα ἀπαρβιάστον, ἀρχίζει 1 ἢ 2 ὥρας μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐργασίας καὶ παρατείνεται συχνότατα μέχρι τῆς 10 ἢ 11 πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, τῶν ἐργατῶν ὑποχρεομένων ἐν τῷ μεταξὺ νὰ περιμένουν εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἕως νὰ ἔλθῃ ἡ σειρά των νὰ πληρωθοῦν. Κατ' ἐθιμον ἡ ἐπὶ πλεον τῶν ἐργασίμων ὥρων βοηθητικὴ ἐργασία καὶ ἡ ἐργασία τῆς Κυριακῆς, θεωρουμένη καὶ ὀνομαζομένη ἀγγραρεία, δὲν πληρώνεται ἰδιαιτέρως, μολονότι πολλάκις ἀποτελεῖ πλήρες ἡμερομίσθιον.

» Οἱ ὅροι τοῦ ἡμερομισθίου εἰς τὰς βιοτεχνίας τῶν δερμάτων εἶναι εὐνοϊκώτεροι.

» 4. **Μαθητευόμενοι — ἀνήλικοι.** Οἱ ἐργάται δυσσοδέψαι, ἔνεκεν ἀνεπαρκείας τῶν μέσων πρὸς συντήρησίν των μὲ τὸ εὐτελὲς ἡμερομίσθιον, ἀναγκάζονται νὰ εἰσάγουν τὰ τέκνα των ἐκ τρυφερωτάτης ἡλικίας, καὶ δεκαετῇ πολλάκις, εἰς τὰ δυσσοδεψεία. Οἱ δὲ ἐργοδοταὶ εὐρίσκουν συμφέρουσαν τὴν πρόσληψιν τοιοῦτων ἀρχαρίων, διὰ τοὺς ὁποίους παρέχουν, ὡς εὐνόητον, ἐξευτελιστικὸν ἡμερομίσθιον 1 δραχμῆς ἢ καὶ κατώτερον, προσδεύοντες δὲ οὗτοι σιγὰ - σιγὰ καταλαμβάνουν τὰς θέσεις τῶν ἐνηλίκων ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι ἀκολούθως ἀποβάλλονται τῆς ἐργασίας, ἐνῷ τῶν λοιπῶν ἀναδιδάσκεται τὸ ἡμερομίσθιον.

» **Ἡ στατιστικὴ τῶν ἐργατῶν δυσσοδεψῶν καθ' ἡλικίαν** ἔχει σήμερον ὡς ἑξῆς: 50% ἡλικίας 10 - 20 ἐτῶν· 35% ἡλικίας 21 - 30 ἐτῶν· 10% ἡλικίας 31 - 40 ἐτῶν· καὶ 5% ἡλικίας 41 ἐτῶν καὶ ἄνω.

» 5. **Μηχανήματα.** Λειτουργοῦν τοιαῦτα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἐργοστάσια· ἕκαστον τούτων ἀναπληρώνει τὴν ἐργασίαν 5 - 10 ἐργατῶν, ἡ δὲ κατασκευὴ των εἶναι τοιαύτη, ὥστε διαρκὲς κίνδυνος δυστυχημάτων καὶ ζωῆς ἐπικρέμαται ἐπὶ τῶν ἀτυχῶν ἐργατῶν· οὐδεμία πρόνοια ἐλήφθη ἕως τώρα ἀπὸ τὰς ἀρχάς, οὔτε ἐπιθεώρησις ἔγινε ποτὲ καμμία ἐργοστασίου δυσσοδεψίας.

» 6. **Ἄεργοι.** Ἐνεκα πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, πολλοὶ ἄεργοι ἀπομένουν, καὶ μάλιστα κατὰ χρονικὰς περιόδους

τοῦ ἔτους, ὡς ἐκ τῶν θρῶν τῆς ἀγορᾶς (προσφορᾶς καὶ ζητήσεως δερμάτων). Ὅπως εἶναι φανερόν, καμμία ἀντίληψις δὲν ὑπάρχει ὑπὲρ τῶν ἀέργων τούτων. Πολλάκις παρατηρεῖται μετακίνησις ἐργατῶν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, ὡς καὶ μετανάστευσις ἐξ Ἀνατολῆς εἰς Ἑλλάδα.

ΙΑ'. Κλωστήρια — ὕφαντήρια — πλεκτήρια

» Περιλαμβάνονται εἰς τὴν τάξιν αὐτὴν οἱ ἐργάται τῶν θαμβοκλωστηρίων, μεταξοκλωστηρίων, ὕφαντηρίων, πλεκτηρίων, φανελλοποιεῖων· τὸ πλεῖστον τῶν ἐργατῶν τούτων εἶναι γυναῖκες, ἀνῆλικοι καὶ ἐνήλικοι· στατιστικὴ δὲν ὑπάρχει, ἐπομένως δὲν εἰξεύρομεν πόσαι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἔγγαμοι.

» 1. Ὑ γ ι ε ι ν ῆ καὶ ἀ σ φ ἄ λ ε ι α. Καὶ εἰς τὰς θιομηχανίας αὐτάς δὲν ὑπάρχει καμμία ἐπίβλεψις ἐκ μέρους τῆς πολιτείας, ἐπομένως οἱ ὕγεινοι θροὶ καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐργατῶν καὶ ἐργατίδων εἶναι ἀνατεθειμένα εἰς τὴν φιλαλληλίαν καὶ τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἀρχὰς τῶν ἐργοδοτῶν, οἱ ὅποιοι, μολονότι πολυτάλαντοι καὶ παχύτατα κέρδη ἀπὸ τὸν ἰδρώτα τῶν ἐργατῶν των θησαυρίζοντες, δὲν ἐσκέφθησαν ποτὲ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, τὰ ὅποια ἐξυπηρετοῦν τὰ συμφέροντά των, μολὶς ἀποζῶντα οἰκτρῶς ἀπὸ τὸ ἡμερομίσθιον.

» Πρὸ ἔτους μάλιστα εἰς ἐργοστάσιον φανελλοποιίας κατηγγέλθη ὅτι ἐφονεύθη ὑπὸ μηχανήματος νεαρὰ ἐργάτρια, ἀλλὰ δὲν ἐγνώσθη τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τῆς διωκτικῆς ἀρχῆς ἐπὶ τῶν αἰτίων τοῦ δυστυχήματος.

» 2. Ἐ ρ γ ἄ σ ι μ ο ι ὥ ρ α ι — ἀ ν ἄ π α υ σ ι ς. Αἱ ἐργασίμοι ὥραι κυμαίνονται ἀπὸ 10 ἕως 12, ἀναλόγως τῆς ἐργασίας καὶ τῶν ἐποχῶν. Ἀνάπαυσις χορηγεῖται μιᾶς περίπου ὥρας διὰ τὸ πρόγευμα, ἣ δὲ Κυριακὴ ἀργία τηρεῖται καὶ πρὸ τῆς θεοπίσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ νόμου.

» 3. Ἡ μ ε ρ ο μ ῖ σ θ ι ο ν. Ποικίλλουν τὰ ἡμερομίσθια, εὐτελεῖ γενικῶς, καταβαλλόμενα κατὰ Σάββατον, μετὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας· ἐκ τούτων εἰς πλεῖστα ἐργοστάσια κρατεῖται τὸ ἰσότιμον τῶν ἐξ ἀμελείας ὑπὸ τῶν ἐργατῶν ζημιῶν εἰς μηχανήματα ἢ προϊόντα τῶν ἐργοστασίων, διακανονίζεται δὲ τοῦτο, ὡς ἐπόμενον, αὐθαίρετως καὶ κυριαρχικῶς ὑπὸ τοῦ ἐργοδότη. Ἐπίσης καὶ

πρόστιμα επιβάλλονται, κατά τὸ πλείστον αὐθαίρετα, καὶ ὑπὲρ τοῦ ταμείου τοῦ ἐργοστασίου κατὰ γενικὸν κανόνα.

» 4. **Μαθητευόμενοι** — **ἀνήλικοι**. Εἰς πολλὰ ἐργοστάσια ὑπὲρ τὰ 50 ἐπὶ 100, ἐνίοτε καὶ 80 ἐπὶ 100, οἱ ἐργάται εἶναι ἀνήλικοι. Συμβαίνει καὶ ἐδῶ, τι καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν βιομηχανικῶν ἐργασιῶν· προτιμῶνται, ἔνεκα τοῦ μικροῦ ἡμερομισθίου, (φθάνοντος πολλάκις καὶ ἕως τὰ 30 λεπτά!) οἱ ἀνήλικοι ἐργάται ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἡ μαθητεία δ' αὐτῶν ὡς ἀρχαρίων παρατείνεται, μὴ ἀξανομένου ἀναλόγως καὶ τοῦ ἡμερομισθίου. συγχρόνως δὲ καὶ θαθμιαίως ἀποβάλλονται οἱ ὄριμοι ἐργάται, οἱ λαμβάνοντες σχετικῶς ἀνώτερον ἡμερομίσθιον.

» 5. **Μηχανήματα**. Αἱ βιομηχανίαι τῆς κλωστικῆς, βαμβακοκλωστικῆς (Πειραιεύς, Σύρος) καὶ μεταξοκλωστικῆς (Σπάρτη, Καλάμαϊ) καὶ πλεκτικῆς (Ἀθήναι, Τρίπολις) λειτουργοῦν διὰ μηχανημάτων, ἀτμοκινήτων ἢ χειροκινήτων· ἡ δὲ τῆς ὑφαντουργικῆς διαίρεται εἰς τρεῖς κατηγορίας: α) μεγάλην βιομηχανίαν, τῆς ὁποίας τὰ μηχανήματα κινοῦνται διὰ τεχνητῆς κινήτηρῶς δυνάμεως, β) βιοτεχνίαν συστηματικὴν, μὲ ἐργαλειοῦς ποδοκινήτους πλέον τῶν 3 εἰς ἐκμισθωμένα καταστήματα (Καλάμαϊ, Ἀθήναι κλπ.) καὶ γ) οἰκοτεχνίαν, μὲ 1 - 2 συνήθως ἐργαλειοῦς χειροποδοκινήτους, καὶ ἐργάτας τὰ θήλεα μέλη τῆς οἰκογενείας ἢ καὶ 1 ἢ 2 μαθητευομένης (παντοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως εἰς Καλάμας, Τρίπολιν, Λεωνίδιον)· τῶν δύο τελευταίων κατηγοριῶν τὰ ἐργαστήρια εἶναι πολυάριθμα ἀνὰ τὸ Κράτος, ἢ δὲ παραγωγή των μεταξωτά, βαμβακερά καὶ μάλλινα ὑφάσματα καὶ τάπητες, παραδιδόμενα εἰς τὴν ἐγχώριον, συχνότατα δὲ εἰς τὴν στενότατα τοπικὴν κατανάλωσιν.

» 6. **Ἄεργοι**. Ἀριθμὸς ἀέργων ὑπάρχει πάντοτε εἰς τὰς βιομηχανικὰς πόλεις, ὅπου εἶναι συγκεντρωμένα ἐργοστάσια.»

Ἀφοῦ εἶδαμε ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔγγραφα τίς συνθήκες δουλειᾶς τῶν ἐργατῶν στὰ ἐργοστάσια καὶ τὰ μεροκάματα ποὺ παίρνανε, ἄς δοῦμε τώρα σὲ ποιὰς πόλεις καὶ ποιοὶ ἐργάτες ἦταν συνδικαλιστικὰ ὁργανωμένοι. Ἀπὸ τίς πληροφορίες ποὺ μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω, στὰ χρόνια 1910 - 1912 συνδικαλιστικὰς ὁργανώσεις σ' ὁλόκληρῃ τῇ χώρᾳ ὑπῆρχαν οἱ πρὶν κάτω :

Ἀθήνα : 1. Ἐργατικὸ Κέντρο. 2. Σωματεῖα : Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότης Τυπογράφων, Σύνδεσμος Ἐργατῶν Ραπτῶν, Ἀδελφότης τῶν Τεχνιτῶν Ἐπιλοποιῶν Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, Σωματεῖον Ἐργατῶν Ἀρτοποιῶν Ἡ περίθαλψις, Σωματεῖον Σιγαροποιῶν - Καπνεργατῶν Ἀθηνῶν - Πειραιῶς, Ἀδελφότης τῶν Τεχνιτῶν Μαρμαρογλυπτῶν Ὁ Φειδίας, Ἀδελφότης Ὑπαλληλοκαφεπωλῶν Ἀθηνῶν - Πειραιῶς, Συντεχνία Ἐργατῶν Ζαχαροπλαστῶν Ἀθηνῶν, Ἐνωσις Κουρέων τεχνιτῶν, Σύλλογος Λατόμων Ἡ πρόδος, Σωματεῖον τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεὶ Βυρσοδεψῶν, Σύνδεσμος τεχνιτῶν Ἀρβυλοποιῶν, Σύνδεσμος τῶν τεχνιτῶν Ἀργυροχρυσοχόων, Σωματεῖον Ἐργατῶν Καθεκτοποιῶν, Σύνδεσμοι Ὑπαλλήλων Τροχιοδρόμων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Περιχώρων, Σύνδεσμος Ἀμμοκονιαστῶν, Σύνδεσμος Ἀμαξοκαροποιῶν, Σύνδεσμος Πεδιλοποιῶν, Σωματεῖον Ὑπηρετοπαντοπωλῶν Ἀθηνῶν, Ἐνωσις Σιδηροδρομικῶν Ὑπαλλήλων.

Ἀλμυρός : Ἐργατικὸ Κέντρο.

Βόλος : 1. Ἐργατικὸ Κέντρο. 2. Σωματεῖα : Παγκαπνεργατικὸς Σύλλογος, Σύλλογος Ὑπαλλήλων Καφενείων καὶ Ζαχαροπλαστείων, Σύλλογος Μηχανοσιδηρουργῶν.

Θήβα : Παντεχνικὸς Σύνδεσμος.

Κεφαλλονιά : Ἐργατικὸς Σύνδεσμος Ἡ ἀδελφότης (Λειβαθοῦς), Ἐργατικὸς Σύνδεσμος Ἀργοστολίου Ἡ ἀλληλοβοήθεια.

Καρδίτσα : Σύνδεσμος Καπνεργατῶν.

Λαμία : Βιοτεχνικὸς Σύνδεσμος Ξυλουργῶν καὶ Οἰκοδόμων.

Λάρισα : 1. Ἐργατικὸ Κέντρο. 2. Σωματεῖον Καπνεργατῶν, Τεχνοεργατικὸς Σύνδεσμος.

Λαύριο : Σύλλογος Ἀλληλοβοηθείας Ἐργατῶν.

Λεβαθεΐα : Σύλλογος Τεχνιτῶν.

Πάτρα : 1. Ἐργατικὸ Κέντρο. 2. Σωματεῖα : Σύνδεσμος Ἀσθεστοχριστῶν Ἡ πρόδος, Σύνδεσμος Τυπογράφων, Ἐργατικὸς Σύνδεσμος Λιθοξόων, Σύνδεσμος Καπνεργατῶν Ἡ ἀλληλοβοήθεια, Σύνδεσμος Ἀρτεργατῶν Ἡ ἀνόρθωσις, Σύνδεσμος Ἐπιλοποιῶν, Σύνδεσμος Σιδηροεργατῶν, Σύνδεσμος Ὑπηρετοπαντοπωλῶν, Σύνδεσμος Ραπτεργατῶν Ὁ Προμηθεύς, Ἐργατικὸς

Σύνδεσμος Ἡ ἀλληλεγγύη, Σύνδεσμος Σταφιδосуσκευαστῶν Ἡ σύμπραξις.

Πύργος : Σύνδεσμος Σιγαροποιῶν καὶ Καπνοκοπτῶν.

Πειραιᾶς : Σύνδεσμοι Θερμαστῶν, Ναυτῶν, Ξυλουργῶν, Μακαρονοποιῶν, Γαιανθρακεργατῶν, Σιτεργατῶν.

Πόσοι ὅμως νὰ ἦταν οἱ ἐργάτες τὴν περίοδο αὐτή ;

Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1907 δὲ μιλάει γιὰ ἐργάτες, ἀλλὰ γιὰ ἔργαζόμενους γενικῶς. Καὶ τοὺς ἀνεβάζει σὲ 189.443 (165.618 ἄντρες καὶ 23.825 γυναῖκες) μέσα σὲ συνολικὸ πληθυσμὸ 2.631.925. Εἶναι φανερὸ πὼς ἐργαζόμενοι δὲν μπορεῖ νὰ ᾖ μόνον οἱ ἐργάτες, γιατί στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ ἀριθμὸς 190 περίπου χιλιάδες θὰ ᾖ πολὺ ὑπερβολικὸς, γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀναφέρουμε. Ἀσφαλῶς λοιπὸν ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς δὲν ἀπορᾷ ἀποκλειστικὰ ἐργάτες, ἀλλὰ ἐργαζόμενους καὶ τέτοιοι εἶναι πολλοὶ μικροεπαγγελματίες ποὺ δουλεύουν πραγματικὰ σὰν ἐργάτες, ὅμως ὄχι μὲ μεροκάματο σὲ ξένες ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ γιὰ δικό τους λογαριασμὸ (βαρκάρηδες, σιδεράδες κλπ.). Σύμφωνα μὲ τοὺς δικούς μου λογαριασμοὺς οἱ καθαυτοὶ ἐργάτες στὰ 1907 δὲν μπορεῖ νὰ ᾖ περισσότεροι ἀπὸ 70 - 80 χιλιάδες (ἀπ' τοὺς ὁποῖους 10 - 12 χιλιάδες θὰ ᾖ ἐργάτριες). Καὶ στὰ 1914, σὲ σύνολο πληθυσμοῦ 5 ἑκατ., ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν θὰ ἔπρεπε νὰ ᾖ γύρω στὶς 120 - 130 χιλιάδες.

Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος, ἀντιμετωπίζοντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὰ παλιὰ κόμματα καὶ τὴν Αὐλή, ποὺ τὸν ἀντιπολιτεύονταν, — καὶ μὲ συκοφαντικὰ ἀκόμα μέσα, — κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους, ποὺ ἀποτελέσανε τὸ πολιτικὸ του ἐπιτελεῖο, υἱοθέτησε σὲ πολλὰ σημεῖα τὰ αἰτήματα τῶν ἐργατῶν κι' ἀνάθεσε στὸ Θεοδώρουλο καὶ στοὺς κοινωνιολόγους νὰ συντάξουν τὰ « ἐργατικὰ νομοσχέδια », πού, παρ' ὅλη τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἐργοδοτῶν, καὶ προπάντων τῶν διομηχάνων, ψηφίστηκαν ἀπὸ τὴ Βουλὴ.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦταν φυσικὰ φιλεργάτης, ἀλλὰ, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ στερεώσῃ τὴν πολιτικὴν του ἐπιρροήν, ἦταν ἀναγκασμένος νὰ στηριχτῇ στὶς λαϊκὰς μάζες. Γι' αὐτὸ παρουσιάστηκε σὰ φιλεργάτης καὶ φιλαγρότης. Τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, στὰ χρόνια 1910 - 1912, ἦταν νέον καὶ δὲν εἶχε ἀκόμα γερὰς

ρίζες. Ὁ Βενιζέλος, μελετώντας τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα, εἶδε πὺς ψηφίζοταν ἀπὸ τοὺς μικροαστοὺς καὶ τοὺς ἐργάτες, ἐνῶ οἱ ἀγρότες τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου, σὲ μεγάλη ἀναλογίαν, τὸν καταψήφισαν. Ἐπειτα ἔδωκε τί γινόταν καὶ στὴν Εὐρώπῃ, ὅπου οἱ ἐργάτες κάθε τόσο ξεσηκώνονταν καὶ διεκδικοῦσαν τὰ δικαιώματά τους μὲ ἀπεργίες, κι' ἀκόμα ἀντιπροσωπεύονταν καὶ στὶς Βουλές. Ἐξὺν ὅμως ἀπὸ τὸ κομματικὸ συμφέρο, ὁ Βενιζέλος δὲν μποροῦσε νὰ παραβλέψει καὶ τὴν πίεση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ποὺ ἀπὸ τὸ 1910 καὶ δῶθε ὀργάνωνε στὸν Πειραιᾶ, στὸ Βόλο, στὴν Πάτρα καὶ στὴν Ἀθήνα μεγάλες ἀπεργίες, ποὺ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς εἶχαν πάρει ἐπαναστατικὴ μορφή.

Γι' αὐτό, ὅταν οἱ ἐργοδοτές ἤ ζήτησαν νὰ μὴν ψηφιστοῦν τὰ ἐργατικὰ νομοσχέδια ὁ Βενιζέλος τοὺς ἀπάντησε : « Κύριοι, ἐν δὲν κάνουμε σήμερον τὰς νομίμους ὑποχωρήσεις εἰς τοὺς ἐργαζομένους, αὐριοῦν θὰ μᾶς πάρουν μὲ ἐπανάστασιν πολὺ περισσοτέρα ».

Τὴν ἀντίδραση καὶ τὴν πολεμικὴ τῶν ἐργοδοτῶν τὴν ἐκμεταλλεύθηκαν ὅχι μονάχα οἱ ἀρχηγοὶ τῶν παλαιῶν κομμάτων, ἀλλὰ κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Γούναρης, ποὺ, καθὼς εἶδαμε, ἀπὸ τὸ 1902 ἔκανε τὸ φιλεργάτη.

Κατηγορήσε τὸ Βενιζέλο πὺς μὲ τὴ φιλεργατικὴ πολιτικὴ του ζημιώνει τὸ δημόσιον ταμεῖο, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ πὺς ὁ φιλεργατισμὸς γίνεται μὲ ἐξοδα τοῦ λαοῦ καὶ ἐπιβαρύνονται οἱ καταναλωτὲς (ἐφ. Χρόνος, 24 τοῦ Σεπτέμβριου 1910).

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο οἱ παλαισκομματικοὶ ποὺ κατάκριναν τὸ Βενιζέλο. Ἀκόμα κι' αὐτοὶ ποὺ λέγονταν σοσιαλιστὲς δημοσίε-

---

1. Ὁ Οἰκονομίδης (πειραιώτης μεγαλοβιομηχανος) μιλώντας στὰ 1916 στὴν Ἑταιρεία Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς, τόνισε τὰ ἑξῆς : « Ἐθελούθησαν νόμοι τινὲς προστατευτικοὶ τῶν ἐργατῶν, ἐν μέρει ἀπαραιτήτοι καὶ ὠφέλιμοι, ἐν μέρει ἀμελέτητοι καὶ ἐπιζήμιοι. Πρέπει νὰ ὑπάρξῃ βιομηχανία διὰ νὰ ὑπάρξουν καὶ ἐργάται, ἐπομένως καὶ ἐργατικοὶ νόμοι καὶ ἐργατικὰ ζητήματα. Ἡ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν πρέπει νὰ βαίνει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν προστασίαν τῆς βιομηχανίας . . . » (Πρακτικὰ Ε.Π.Ο.Σ. σ. 118). Ὁ ὅσιος καταφέρθηκε ἀκόμα κατὰ τῶν ἐργατῶν, γιατί ζητοῦσαν ὀχτώωρα καὶ κατάκρινε τὸ Βενιζέλο γιὰ τὴ « φιλεργατικὴ » πολιτικὴ του.

ψαν άρθρα αποδοκιμάζοντας τὸ φιλεργατισμὸ τοῦ Βενιζέλου. Κυρίως δ' Ἀλεξ. Βαμδέτσος, μὲ τὸ ψευδώνυμο Α. Τρχνός, πολέμησε τὴν ἐργατικὴν νομοθεσίαν σὲ μιὰ σειρὰ άρθρων τοῦ στο περιοδικὸ *Νουμάς* ¹.

Γιὰ νὰ στηρίξει μάλιστα τὴν πολεμικὴν του αὐτῇ, θύμισε καὶ τὰ λόγια τοῦ Μάρξ, πῶς

« κοινωνικὴ νομοθεσία ποὺ δημιουργεῖται προτοῦ ἢ ἐργατικὴ τάξη ὠριμάσει καὶ πάρει ταξικὴ συνείδηση, προτοῦ δηλαδὴ νοιώσει τὴν ἀνάγκη τῆς νομοθεσίας αὐτῆς ἢ εἶναι ἐπιζήμια ἢ μένει χαρτὶ ἀγραφο. »

Οὕτε ὅμως ὁ Βαμδέτσος, οὕτε καὶ οἱ ἄλλοι σοσιαλιστὲς ποὺ πολέμησαν τὰ ἐργατικὰ νομοσχέδια εἶχαν δίκιο, γιατί, ὅπως εἶδαμε, ὁ Βενιζέλος ἀναγκάστηκε νὰ εἰσηγηθεῖ τὰ πιὸ πάνω νομοσχέδια κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ποὺ μὲ τὶς ἀπεργίες τῆς ἐδείξε πῶς ἦταν ἀποφασισμένη νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά της. Γι' αὐτό, κι' ὅταν ψηφίστηκαν τὰ ἐργατικὰ νομοσχέδια, οἱ ἐργάτες δὲν ἐπαναπαύτηκαν, ἀλλὰ συνέχισαν τοὺς ἀπεργιακοὺς ἀγῶνες τους.

Τὴν ψήφιση τῶν πρώτων ἐργατικῶν νόμων καὶ μάλιστα τοῦ νόμου τῆς Κυριακῆς ἀργίας οἱ ἰδιωτικοὶ ὑπάλληλοι, καθὼς μᾶς πληροφοροῦν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὴν ὑποδέχτηκαν μ' ἐνθουσιασμό ².

Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ἐφαρμόστηκε ἡ περίφημη αὐτὴ ἐργατικὴ νομοθεσία ποὺ προκάλεσε τόσο θόρυβο ³.

1. Φύλλα 459 - 469 καὶ 485 - 487 (1912).

2. « Μοναδικὸν καὶ ἀξίον μελέτης τὸ θέαμα ὅπου παρίστα χθὲς τὸ ὑπαλληλικὸν προσωπικὸν τῶν διαφόρων καταστημάτων, τῶν συμπεριλαμβανομένων εἰς τὸν νόμον περὶ Κυριακῆς ἀργίας. Πρόθυμοι, προθυμότετοι οἱ ὑπάλληλοι τῶν παντοπωλείων, εὐχαριστημένοι καὶ ὑπὲρ ποτε φιλομνησθεῖς οἱ ἐμποροῦπάλληλοι, ταχεῖς καὶ περιποιητικώτατοι οἱ τῶν κουρείων καὶ ὑπὲρ πάντας ἔμπλεοι χαρᾶς οἱ τυπογράφοι διὰ τὴν ἐπαρχομένην ἡμέραν ἀναπαύσεως. Καὶ ὅλοι, ἐνῶ προσέφερον προθύμως τὰς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των ἐπιβαλλομένας ὑπηρεσίας, δὲν ἐληγομόνουν νὰ ἐκδηλώσωσι τὴν ἀνυπομονησίαν των διὰ τὴν ἐπικειμένην ἀπόλαυσιν τοῦ θύρου τῆς ἀναπαύσεως : "Ἐμπρός καὶ αὐριοὺς ἔχομεν ἀργίαν ,. . Καὶ ἦτο τοῦτο μιὰ διαρκὴς προτροπὴ πρὸς τοὺς ἑαυτοὺς των, προτροπὴ, ἥτις τοὺς ἔκαμνε νὰ ἀναλαμβάνωσι διαρκῶς θυνάμεις καὶ νὰ εἶναι προθυμότεροι. Ἡ ἰδέα τῆς ἀργίας τοὺς εἶχεν ἐνισχύσει ὅλους, ὡς ἂν καὶ μετὰ τὴν πραγματοποιοίησιν θὰ εἶναι ἐξίσου πρόθυμοι καὶ ἀκμαῖοι. » (ἐφ. *Ἀθήναι*, 4 τοῦ Γενάρη 1910).

3. Σχετικὰ μὲ τὸ θόρυβο καὶ τὶς ἀντιγνώμεις γύρω στὰ ἐργατικὰ νο-

Δίνω πιδ κάτω μερικὲς σχετικὲς διαπιστώσεις, γνώμες καὶ κρίσεις ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ποὺ εἶναι πολὺ διαφωτιστικὲς.

Ὁ ἐπιθεωρητὴς Ἑργασίας τοῦ ὑπουργείου Ν. Σαλίδερος γράφει σὲ μὴν ἔκθεσὶ τοῦ :

« . . . Εἰς ἀμφοτέραις τὰς πόλεις (Σ.Σ. Πάτρως καὶ Κέρκυραν) οἱ ἐργατικοὶ νόμοι εἶναι σχεδὸν ἀγνωστοὶ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν εἰς πολλὰ ἐργοστάσια μῆτε ἤρχισεν μῆτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐλπίς ὅτι θὰ ἀρχίσῃ . . . »

Καὶ τερματίζει τὴν ἔκθεσὶ τοῦ ἔτσι :

« Ἡ κατὰ τῶν ἐργατικῶν νόμων καὶ ἐργατικῶν ἐνώσεων ἀντίδρασις τῶν ἐργοστασιαρχῶν εἶναι δυστυχῶς γενικὴ καὶ πολλοὶ ἐργάται καθ' ἐκάστην ἀπολύονται εὐθὺς ὡς βεβαιωθῇ ἡ συμμετοχὴ των εἰς ἐργατικούς συλλόγους . . . »

Σὲ ἄλλη ἔκθεσὶ τοῦ (Αὐγούστος 1913) ὁ ἴδιος ἐπιθεωρητὴς καταγγέλλει πῶς

« εἰς τὸν Πύργον οἱ ἀνήλικοι ὑπὸ τὰ δόγματα τῆς Ἀστυνομίας ὑποβάλλονται εἰς συνεχῆ ἐργασίαν 16 - 18 ὥρων ἀπο τῆς 5ης πρωϊνῆς μέχρι τῆς 11ης νυκτερινῆς καὶ πέραν . . . »

Καὶ σὲ ἄλλη τοῦ ἔκθεσι (15 τοῦ Νοέμβριου 1913) βαβχιώνει πῶς οὔτε οἱ ἐργατικοὶ νόμοι ἐφαρμόζονται, οὔτε ἡ ἀστυνομία ἐπιβλέπει τὴν ἐφαρμογὴ τους, οὔτε τὰ δικαστήρια τοὺς λογαριάζουν.

Μάλιστα ὁ τότε τμηματάρχης τοῦ ἰδιοῦ ὑπουργείου Σπύρος Κορώνης δεβαιώνει πῶς τόσο λογάριάζαν τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία οἱ ἐργοδότες, ὥστε παίρνανε παιδιὰ κάτω τῶν 12 χρονῶν καὶ τὰ γράφανε γιὰ 15 καὶ 16 χωρὶς νὰ φοβοῦνται κανέναν ².

μοσχέδια κοίτα : ἀρθρο τοῦ Σπύρου Μαλὰ στὴν ἐφ. Χρόνος (6 Δεκ. 1911), *Δελτίον ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας* (τ. Ἀπρίλη 1912, σ. 105), *Ἐφημερίδα τῶν Ἑργατῶν*, (11 Μαρτ. 1912), ἐφ. Ἑστία (23 Μάη 1914), ἐφ. Πατερίς (24 Μαΐου 1914) καὶ Ν. Γιαννιοῦ Ὁ Σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους.

1. Ἡ ἔκθεσι αὐτὴ ἔχει ἀριθ. πρωτ. τοῦ ὑπουργείου Ἐθν. Οἰκ. 99 καὶ χρονολογία 31 Αὐγ. 1912.

2. Στὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἑργασίας πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἑνα σωρὸ τέτοιαις ἐκθέσεσι ποὺ περιγράφουν λεπτομερειακὰ τίς ἀθλίαι συνθήκαι κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖαι δούλευαν οἱ ἐργάται στὰ περισσότερα ἐργοστάσια.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ 15 ὀλόκληρα χρόνια ἀπὸ τότε, ὁ ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν Tixier ἀπὸ ἐπιτόπια ἔρευνα ποὺ ἔκανε διαπίστωσε πὼς ἡ ὑγιεινὴ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν ἦταν ἐλεεινὴ καὶ πὼς ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία δὲν ἐφαρμόζοταν (συνέντευξή του στὴν ἐφ. Ἀκρόπολις στίς 21 Ἀπρ. 1929).

Βέβαια οἱ συνθήκες, κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες δούλευαν οἱ ἐργάτες, σιγὰ σιγὰ καλυτερέψανε κάπως, ὅμως αὐτὸ δὲν ὀφείλεται τόσο στὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας ὅσο στὴν ἀδιάκοπη πάλιν τῶν ἐργατῶν γιὰ τὴν περιφρόνησι τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων τους ποὺ ἦταν ἀναγνωρισμένα μὲ νόμο.

Η ΦΕΝΤΕΡΑΣΙΟΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΝΑ γεγονός πού δὲν μποροῦμε νὰ τὸ παραβλέψουμε εἶναι πὼς ἡ Φεντερασίδν τῆς Θεσσαλονίκης, ὕστερα ἀπὸ τὸ 1913 καὶ ἴσως τὸ 1918, παίζει σπουδαῖο ρόλο στὸ ἐργατικὸ μας κίνημα. Κι' αὐτό, γιατί συγκέντρωνε περισσότερὴ σοσιαλιστικὴ πείρα.

Ἡ ἱδρυση τῆς Φεντερασίδν σχετίζεται μὲ τὴ Νεοτουρκικὴ ἐπανάσταση (1908) πού ὁργανώθηκε καὶ ξέσπασε στὴ Θεσσαλονίκη.

Γι' αὐτό, ἡ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ δχι μονάχα ἦταν κέντρο πολιτικῶν ζυμώσεων, μὰ εἶδε καὶ μέρες λαϊκοῦ γιορτασμοῦ καὶ σηκωμοῦ ἀξέχαστες.

Οἱ πολιτικὲς « ἐλευθερίες » πού δώσανε οἱ Νεότουρκοι ἦταν ἐπόμενο νὰ ξυπνήσουν στίς ξένες ἐθνικότητες πού ζοῦσαν στὴν Τουρκία τὸ αἶσθημα τῆς χειραφέτησής τους. Ἔτσι ξεφύτρωναν ἕνας ἕνας οἱ πολιτικοὶ σύλλογοι. Οἱ Ἕλληνες ἱδρυσαν τὸν Ἑθνικὸ Πολιτικὸ Σύνδεσμο. Οἱ Ἑβραῖοι δικές τους Λέσχες. Οἱ Βούλγαροι τὸ Κέντρο τῶν συνταγματικο - δημοκρατικῶν κλπ.

Μὰ καὶ τὸ ἐργατικὸ στοιχεῖο ἄρχισε νὰ ξυπνάει. Διαδηλώσεις ἐργατικὲς, μὲ νταούλια καὶ ζουρνάδες, καθὼς καὶ ἀπεργίες, δείχνανε τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν ἐργατῶν γιὰ τὴν ἐπανάσταση, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀπόφασή τους νὰ διεκδικήσουν μὲ ἀγῶνες τὰ δικαιώματά τους. Οἱ ἐργάτες ἀπ' ὅλες τίς ἐθνότητες δὲ ζητωκραυγάζανε καὶ δὲν πανηγυρίζανε μόνο γιὰ τίς « πολιτικὲς ἐλευθερίες », μὰ ἀπεργοῦσαν κιόλας ζητώντας καλυτέρευση τῆς οἰκονομικῆς τους θέσης.

Τέτοιες ἀπεργίες ἔχουμε τῶν ἐργατῶν τοῦ Μονοπωλίου τοῦ

Καπνοῦ (ρεζή), τῶν τυπογράφων, τῶν ραφτεργατῶν, τῶν ὑπαλλήλων ποὺ δούλευαν στὰ μεγάλα καταστήματα, τῶν ἀρτεργατῶν κλπ. Στὴν ἀρχὴ οἱ ἀπεργίες αὐτὲς παρουσιάζονταν σὰ μιὰ παράτα μὲ μουσικὲς καὶ ζητωκραυγὲς ὑπὲρ τοῦ κομιτάτου. Οἱ ἀπεργοὶ περνοῦσαν σὲ διαδήλωση ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ κομιτάτου ὑποβάλλοντας τὰ αἰτήματά τους.

Τὸ Νεοτουρκικὸ κομιτάτο εἶχε τότε τὴν πρωτοβουλία γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα. Αὐτὸ συγκέντρωνε τὴ νομοθετικὴ καὶ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Γι' αὐτὸ πότε μὲ ὑποσχέσεις καὶ πότε μὲ καμιὰ μικρὴ αὐξηση κατόρθωνε πολὺ εὐκολὰ νὰ σταματᾷ τις ἀπεργίες. Αὐτὰ γίνονταν στὶς πρώτες μέρες καὶ στοὺς πρώτους μῆνες. Σιγὰ σιγὰ ὅμως τὰ πράγματα ἄλλαξαν, οἱ ἀπεργοὶ γίνανε πρὸ ἀπαιτητικοὶ καὶ τὸ κομιτάτο δὲν μποροῦσε νὰ παῖζει εὐκολὰ τὸ ρόλο τοῦ μεσάζοντα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ στοὺς ἐργοδότες. "Ἀρχισε λοιπὸν νὰ « ἐνοχλεῖται » ἀπὸ τις ἀπεργίες. Δημοσιογράφοι, κομιτατικοὶ κι' « ἐργατόφιλοι », ὅλοι συνιστοῦσαν στοὺς ἐργάτες νὰ φκιασούν τ α μ ε ι α, λέγοντάς τους πὼς αὐτὰ θὰ ἦταν ἡ σωτηρία τους.

Ὁ Ὑ.Α.Β. Μπεναρόγιας λέει πὼς « ἡ συμβουλὴ αὐτὴ εἶχε τὴ σημασίαν της. Μὲ τὴν ἰδρυση τῶν τ α μ ε ι ω ν, ἐπρωλαμβάνονταν ὁ κίνδυνος τῆς ἀπεργίας καὶ ὁ ἐργατικὸς ἀναδρασμὸς ἐδρίσκει μιὰ εἰρηνικὴ διέξοδο ». Πολὺ σωστά. "Ἔτσι ἀρχισαν νὰ ἰδρύνονται ἀ λ λ η λ ο β ο η θ η τ ι κ ᾶ τ α μ ε ι α. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὰ δικὰ τους. Οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Τοῦρκοι τὸ ἴδιο. Τὰ ἀλληλοδοθητικὰ αὐτὰ ταμεῖα ἦταν ἕνα εἶδος σ ο υ ν τ ε χ ν ί ε ς, χωρὶς ὅμως καμιὰ, ἀπολύτως καμιὰ, ἐπαφὴ ἀναμεταξύ τους.

"Ὑστερα ἀπὸ τὸ πραξικόπημα τοῦ Χαμίτ (Μάρτης 1909) ἐνάντια στὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν ἐπικράτηση τῶν Νεότουρκων, τὰ πράγματα πῆραν ἄλλο δρόμο. Οἱ Νεότουρκοι γίνανε τώρα πανίσχυροι, μὰ κι' οἱ ἐργάτες πρὸ ἀπαιτητικοί. Νέες ἀπεργίες ἐξέσπασαν, χωρὶς αὐτὴ τὴ φορά ν' ἀνακατεῦνται πρόσωπα ἢ σύλλογοι ἐξω ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ μάζα. Στὶς ἀπεργιακὲς συγκεντρώσεις πολλὰς φορὲς ἀκούονταν τὸ σύνθημα « ἔνωση », ποὺ ἐδειχνε πὼς κάποια μεγάλη ἀλλαγὴ εἶχε γίνει μέσα στὶς ἐργατικὲς μάζες τῆς Θεσσαλονίκης.

Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ σ ο σ ι α -

λ ι σ μ ό . 'Ακριβώς από τότε αρχίζει και η δράση του Μπεναρόγια και μερικών άλλων εβραίων.

Νά πώς διηγείται ο ίδιος ο Μπεναρόγια (έφημ. Ταχυδρόμος Θεσσαλονίκης, 9 - 10 του Μάρτη 1931) την άνάμειξή του στα συνδικάτα :

« Μεταξύ των εργατών συγκαταλέγοντο και πολλοί έθελονταί, επιστρέψαντες εκ της " ένδόξου ,, έκστρατείας κατά του Σουλτάνου και της πρωτευούσης του, οι όποιοι εξέσκουν ιδιαιτέρην έπιρροήν, ως πλέον θαρραλέοι. Είς έξ αυτών, μικρόσωμος τυπογράφος (Σ. Σ. πρόκειται για τον Μπεναρόγια), διεκρίθη μεταξύ των Ισραηλιτών εργατών δια τούς χαρακτηριστικούς σοσιαλιστικούς του λόγους ¹. Έπρότεινε να Ιδρυθούν μικτά, διεθνή σωματεία και προπαγάνδιζε την ανάγκην Ιδρύσεως μιάς Πανεργατικής Λέσχης. 'Αλλ' αί όμιλίες του ήκούοντο με ένδιαφέρον μόνον από τούς όμοεθνείς του. Οί άλλοι, ιδίως οί Έλληνες, δέν έπρόσεχαν και πολύ τούς λόγους αυτούς. Οί τελευταίοι ουτοι είχαν τον Πολιτικόν Σύνδεσμόν των, όστις αναπληρούσε κατά την γνώμην των, την λέσχην αυτήν. Τά 'Ισραηλιτικά σωματεία έπίσης είχαν την " Λέσχην των Φίλων ,, , ή όποία τούς " έβροίθει ,, , τούς καθωδήγει. 'Η Λέσχη όμως αυτή άπετελείτο από έμπόρους, δικηγόρους και γενικώς από μη εργατάς. »

Πιό κάτω ο Μπεναρόγιας εξιστορεί λεπτομερειακά την ίδρυση και τη δράση της Φεντερασιόν κι' είναι για την ώρα ο πιό κατάλληλος γι' αυτό :

‘Η σοσιαλιστική όργάνωσις

« Κατά την εποχήν ταύτην μεταξύ των Βουλγάρων Θεσσαλονίκης ένεφανίσθησαν τινές σοσιαλισταί, οι όποιοι έπροπαγάνδιζαν την ιδέα της συνδέσεως όλων των εργατικών δυνάμεων της Θεσσαλονίκης εις μίαν σοσιαλιστικήν όργάνωσιν. Αυτοί ιδέχοντο την ίδρυσιν κοινής εργατικής λέσχης. 'Η ιδέα αυτή έκαρποφόρησε γρήγορα. Πέντε έξ 'Ισραηλιται καπνεργάται, με τον γραμματέα τους Σαμουήλ Σααδί, όλίγοι τυπογράφοι με τον Μπεναρόγια, έμποροϋπάλληλοι τινες, μεταξύ των όποίων ο 'Αλβέρτος Δάσσα, ραπτεργάται με τον 'Αβραάμ Χασόν, τριάντα περίπου έν συνόλῳ τόν άριθμόν, συνέπηξαν την πρώτην εργατικήν λέσχην μεταξύ των 'Ισραηλιτών. Είς έν καφενέιον έναντι του Διοικη-

---

1. 'Ο Μπεναρόγιας πήγε κι' αυτός « έθελοντής » στο νεοτουρκικό στρατό στη δεύτερη έκστρατεία των Νεότουρκων κατά του Χαμίτ (1909). Έζησε και στη Βουλγαρία, όπου, καθώς φαίνεται, έγινε σοσιαλιστής. Στη Βουλγαρία όμως, άν και νέος, πήγε με τό μέρος των συντηρητικών (φαριζαίων) σοσιαλιστών.

τηρίου έγιναν δύο - τρεις προκαταρκτικά συσκέψεις και τέλος εις τὸ ἄνω πάτωμα ἑνὸς ἀλβανικοῦ μαγειρείου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑγνατίας ἐνοικιάσθη δωμάτιον πρὸς ἐγκατάστασιν τῶν γραφείων αὐτῆς. Ἐμβλημα τῆς λέσχης ὑπῆρξε χεὶρ ἐργάτου κρατοῦσα σφυρί.

» Ἡ μικρὰ αὐτὴ Λέσχη ἀρχίζει μίαν ζωηρὰν δράσιν : διαλέξεις, συζητήσεις, συσκέψεις διεδέχοντο ἢ μία τὴν ἄλλην. Ἡ σπουδαιότερα φροντίς τῶν ἀποτελούντων τὴν λέσχην, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς προαναφερομένους, ἦτο πῶς νὰ ἀποσπάσουν τὰ ἐργατικά « ἄλληλοβοθητικά » σωματεία ἀπὸ τὴν ἀστικὴν "Λέσχην τῶν Φίλων", καὶ πρῶτα νὰ προσελκύσουν εἰς τὴν λέσχην τοὺς διοικοῦντας τὰ σωματεία ταῦτα.

» Εἰς τὴν ἰδρυθεῖσαν ἐργατικὴν λέσχην ἐγένετο λόγος περὶ πάλης τάξεων, περὶ σοσιαλισμοῦ, διεθνοῦς ὁργανώσεως, προλεταρίων καὶ ὀλίγων κατ' ὀλίγον ὁ σοσιαλισμὸς ἐγένετο ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὰ μέλη, τὰ ὅποια καὶ ὀλοὴν ἐπληθύνοντο.

» Ἡ Πρωτομαγιά, ἡ διεθνὴς αὐτὴ ἡμέρα τῶν προλεταρίων, ἐωρτάσθη τὸ ἔτος ἐκεῖνο (1909) ἀπὸ τὴν ἐργατικὴν λέσχην, κατόπιν μεγάλης προπαγανδευτικῆς, δημοσίως. Δύο - τρεῖς συμπαθοῦντες τοῦρκοι, βούλγαροι σοσιαλισταὶ (τυπογράφοι καὶ ἄλλοι) καὶ πλῆθος Ἰσραηλιτῶν — ἐργατῶν ἐν διαδηλώσει, μὲ ἐρυθρὰς σημαίας καὶ μουσικάς, παρήλασαν εἰς τοὺς δρόμους τῆς πόλεως πρὸς μεγάλην κατάπληξιν πάντων.

» Τοῦτο ἀπετέλεσε πράγματι ἓνα ἐξαιρετικὸν γεγονός διὰ τὴν Θεσσαλονίκην, γεγονός νέον καὶ πρωτοφανές, τὸ ὅποιον ἔκαμε ζωηροτάτην ἐντύπωσιν εἰς ὅλους, ἰδίως ὁμως εἰς τοὺς ἐργάτας. Ἡ λέσχη ἐκέκλεισε ἔδωκος, ἤρχισε νὰ ἐξασκῇ γόητρον καὶ αἱ συμπάθειαι τῆς ὀλονέν καὶ ἐμεγάλωναν. Τὰ ἄλληλοβοθητικά "ταμεῖα", διὰ τῶν συμβουλίων τῶν ἤρχοντο πρὸς τὴν λέσχην καὶ ἐζήτουν τὴν συμβουλὴν τῆς, τὴν συνδρομὴν τῆς.

» Τὸ μεγαλύτερον, τὸ τῶν καπνεργατῶν, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου εἶχε κατορθωθῇ νὰ εὐρίσκωνται μέλη τῆς Ἑργατικῆς Λέσχης, ἂν καὶ ἐξηκολούθει νὰ ἐξαρτᾶται ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀστικὴν "Λέσχην τῶν Φίλων", — μέλος τῆς ὁποίας εἶχε καὶ τὴν προεδρείαν του — συνεπάθει ἀναφανδὸν τὴν Ἑργατικὴν Λέσχην.

» Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ὁλοσχερῇ κατάκτησιν τοῦ "ταμεῖου", τοῦτου παρὰ τῆς Ἑργατικῆς Λέσχης ἐξεδηλώθη πρῶτον εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς προεδρείας του. Ὁ ἐγκατασταθεὶς ὑπὸ τῆς "Λέσχης τῶν Φίλων", ὡς πρόεδρος τοῦ "ταμεῖου", ἦτο καπνέμπορος ! Ἡ Ἑργατικὴ Λέσχη ἐξεμεταλλεύθη τὴν ἰδιότητά του ταύτην. Ἐπρεπε νὰ ἐκλεγῇ ἐργάτης. Ὁ ἀγὼν ἐπέτυχεν εὐκόλως. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς Ἑργ. Λέσχης εἰσδύει ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ εἰς ἄλλα "ταμεῖα", Ἡ λέσχη τιλοφορεῖται ὡς σοσιαλιστικὴ.

» Ἡ Ἰδρυσις τῆς Φεντερασιδὸν

» Ἐν τῷ μεταξύ ἐπλησίαζε ἡ πρώτη ἐπέτειος τῆς Νεοτουρκικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ Νεοτουρκικὸν κομιτάτον προπαρεσκευάζετο διὰ τὸν πανηγυρικὸν ἑορτασμόν τῆς. Πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις ἐστέλλοντο προσκλήσεις διὰ τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὸν ἑορτασμόν αὐτῆς. Τὸ πανίσχυρον κομιτάτον διέταξεν. Ἄλλ' ἡ μικρὰ "σοσιαλιστικὴ" Λέσχη εἶχε διαφορετικὴν γνώμην. Καὶ ἐτόλμησε νὰ τὴν διατυπώσῃ. "Ἡ ἐπανάστασις θὰ ἑορτασθῇ ἀπὸ τοὺς ἐργάτας χωριστά", Ἡ ἐκπληξὶς ὑπῆρξε μεγάλη καὶ γενικὴ. Εἰς μᾶτην τὸ κομιτάτον ἐστελλεν ἀπεσταλμένους πρὸς τὴν Ἰσραηλικὴν Ἑργατικὴν Λέσχην. Ὁ Μπεναρόγιας, ὁ Ἰσραηλίτης τυπογράφος, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ δὲν ἠγνόουν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν νεοτουρκικὴν ἐπίσημον παρέλασιν. Ἐπειδὴ αἱ ἀπειλαὶ δὲν ἔσχον κανὲν ἀποτέλεσμα, τὸ κομιτάτον ἀπεφάσισε νὰ ἀφίσῃ τοὺς ἐργάτας νὰ κάμουν ἰδικὴν των παρέλασιν.

» Ἡ Ἑργατικὴ Λέσχη ἐκάλεισε πρᾶγματι τὰς ἐπιτροπὰς τῶν ἀλληλοβοηθητικῶν σωματείων: τὸ διεθνὲς τοῦ Μονοπωλίου Καπνοῦ (ρεζῆ), τῶν σιδηροδρομικῶν, τῶν Ἰσραηλιτῶν καπνεργατῶν, τῶν Βουλγάρων καὶ Ἰσραηλιτῶν τυπογράφων, τῶν Ἑλλήνων ἀρτεργατῶν, καὶ ὁργανῶναι τὴν "ἐργατικὴν παρέλασιν", ἥτις ὑπῆρξε ὀγκωδεστάτη καὶ μεγαλειώδης, ἰσὶ σχεδὸν πρὸς τὴν ἐπίσημον τοῦ κομιτάτου.

» Προκῆρυξις, τυπωμένη εἰς τέσσαρας γλώσσας (τουρκικὴν, ἐλληνικὴν, βουλγαρικὴν καὶ ἰσπανο-εβραϊκὴν), ἐμοιρασθῇ δωρεὰν εἰς τρεῖς χιλιάδας ἀντίτυπα. Τὸ "μανιφέστο", αὐτὸ ἦτο μία σοσιαλιστικὴ διακήρυξις, διὰ τῆς ὁποίας ἀνηγγέλετο ἡ μετατροπὴ τῆς Ἰσραηλιτικῆς Ἑργατικῆς Λέσχης εἰς Ἰσραηλιτικὸν τμήμα τῆς ὑπὸ Ἰδρυσιν Σοσιαλιστικῆς Ὁμοσπονδίας, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ οἱ λοιποὶ σοσιαλισταί, Ἕλληνες, Τούρκοι, Βούλγαροι κ.λ.π. ὅπως ἰδρῦσούν καὶ οὗτοι τὰ τμήματά των. Ἡ ἐπιτυχία τῆς δευτέρας σοσιαλιστικῆς διαδηλώσεως ἦτο ἀνέλπιτος. Ὅλοι ὤμιλουν διὰ τὴν νέαν ὁργάνωσιν, διὰ τὴν Σοσιαλιστικὴν Ὁμοσπονδίαν (Φεντερασιὸν — *Fédération Socialiste*).

» Τὸ κομιτάτον, αἱ ἐφημερίδες, οἱ σύλλογοι καὶ περισσότερον ὅλων οἱ ἐργάται συνεζήτουν διὰ τὴν σοσιαλισμόν. Τὸ κομιτάτον δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐμφανισθῆσαν σοσιαλιστικὴν ὁργάνωσιν. Ἡ Φεντερασιὸν ἐνεφανίσθη δημοσίᾳ τὴν ἡμέραν τῆς ἰδρύσεώς της καὶ ἀμέσως προσεῖλκυσε καὶ συνεκέντρωσε τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀλληλοβοηθητικὰ "ταμεῖα", τὰ ὅποια καὶ ἀναδιοργάνωσε εἰς ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα μὲ ἰδιαίτερα ἀλληλοβοηθητικὰ τμήματα. Ἐπὶ κεφαλῇ τῆς Φεντερασιὸν ἐτέθησαν δύο τρεῖς διανοούμενοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐλθὼν τότε Ἄλφ. Ἀρδῆτπ.

» Παραλλήλως όμως με την εμφάνισιν της Φεντερασιόν ένεφανίσθη και μία βουλγαρική σοσιαλιστική ομάδα, αποτελουμένη ως επί το πλείστον από τυπογράφους και άλλους έλθόντας εκ Βουλγαρίας, διά την στοιχειοθέτησιν των δύο βουλγαρικών έφημερίδων και άλλων έφημερίδων και ύπηρεσιών.

» Φεντερασιόν έπιτελοφορήθη ή σοσιαλιστική οργάνωσις Θεσσαλονίκης. Ώνομάσθη υπό των ιδρυτών αυτής ούτω, διότι έφρόνουν ότι έν Τουρκία, όπου ύπήρχον πολλοί έθνότητες, δέν ήδύνατο άλλως πως νά οργανωθώσιν οι σοσιαλισταί.

» Σχεδόν εις κάθε πόλιν της Τουρκίας ύπήρχον αρκετά στοιχεία από κάθε έθνικότητα και οι σοσιαλισταί έδει νά σχηματίσουν τμήματα έξ εκάστης, συνδεόμενα μεταξύ των άφ' ενός μίεν διά της συνδέσεως των εις μίαν τοπικήν 'Ομοσπονδιάν, άφ' έτέρου δέ διά της συνενώσεως των κατά τόπους όμοσπονδιών εις μίαν ύθωμανικήν. Τοϋτο άλλως τε επέβαλλον λόγοι τεχνικοί' πώς ήδύνατο νά γίνη ή σύνδεσις 'Αρμενίων σοσιαλιστών ('Αρμενίας, Πόντου και Κων)λεως), Τούρκων σοσιαλιστών (πού ένεφανίσθησαν άργότερον), Βουλγάρων, Σέρβων, 'Ελλήνων, 'Ισραηλιτών και άλλων, άφού δέν ύπήρχε καν μία κοινή γλώσσα ως μίσον επικοινωνίας και άλληλεπιδράσεως ; 'Η Φεντερασιόν ιδρύθη από τούς 'Ισραηλίτας, άλλα με άπώτερον σκοπόν έννώσεως φυσικώς και άβιάστως όλων των σοσιαλιστικών δυνάμεων της Τουρκίας.

» Εις τόν ως άνω τρόπον οργάνωσεως των σοσιαλιστών ύπήρχον και οι άντιφρονούντες. Οι Βούλγαροι σοσιαλισταί επί παραδείγματι, κυρίως οι έλθόντες εκ Βουλγαρίας, και μαζί με αυτούς άργότερον οι όλγοι 'Ελληνες σοσιαλισταί Κων)πόλεως, έφρόνουν ότι και εις την Τουρκίαν έδει νά οργανωθή έν ένιατον σοσιαλιστικόν κόμμα και όχι μία όμοσπονδιακή σοσιαλιστική οργάνωσις των διαφόρων ομάδων. Οι 'Ισραηλίται όμως επέμειναν εις την άποψίν των και ή Φεντερασιόν ηρχισε την δρασίαν της επί τη βάσει των ως άνω όμοσπονδιακών άντιλήψεων.

» Κατ' εκείνην την εποχήν εις την 'Ισπανίαν κατεδιώχθη και κατόπιν συλλήψεως, βασάνων και δίκης κατεδικάσθη εις θάνατον ό άθρησκος παιδαγωγός Φερέρ¹, διά την άθεϊστικήν του προπαγάνδαν και τās προς την έπίσημον θρησκείαν επικρίσεις του. Παντού εις την Εδρώπην έγινόντο συλλαλητήρια και διαδηλώσεις εις ένδειξιν διαμαρτυρίας έναντίον της Ισπανικής άντιδράσεως, επανυφερούσης τās μεθόδους της 'Ιερās εξετάσεως. Τά

---

1. Καί στην 'Ελλάδα, όπως και σ' όλο τόν κόσμο, γίνανε διαμαρτυρίες ένάντια στην καταδίκη του Φερέρ, πού γενικά ό θάνατός του έκανε μεγάλη έντύπωση στα λαϊκά κι' εργατικά στρώματα.

συλλαλητήρια και αἱ διαδηλώσεις ὁργανοῦντο ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστάς, τοὺς τέκτονας, τοὺς διανοομένους, τοὺς συνδικαλιστάς καὶ ἀναρχικούς. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐπίσης ἡ εἰδησεογραφία τοῦ τύπου ἐπροκάλεσεν ζωντανὰ ἀγανάκτησιν. Καὶ ἡ Φεντερασιόν, ἐν συμπτύξει μὲ τὰς τεκτονικὰς στοὰς Θεσσαλονίκης, ὥργάνωσε μέγα συλλαλητήριον εἰς τὸν Λευκὸν Πύργον κατὰ τῆς Ἰσπανικῆς ἀντιδράσεως. Εἰς τὸ συλλαλητήριον αὐτὸ ἐκ μέρους τῆς Φεντερασιὸν ὠμίλησεν ὁ ἐμπορουπάλληλος Ἀλβέρτος Δάσσα, τοῦ Μπεναρόγια διαφωνήσας διὰ τὴν μετὰ τῶν μασόνων σύμπραξιν. Τὸ συλλαλητήριον ἦτο πρωτοφανὲς εἰς ὄγκον καὶ ἀγανάκτησιν. Μαῦρες σημαῖες ἀνυψώθησαν καὶ μετὰ τὸ συλλαλητήριον ἐγένετο διεδήλσις ἐναντίον τοῦ Ἰσπανικοῦ προξενείου. Τὸ γόητρον τῆς Φεντερασιὸν ἀνυψώθη ἔτι περισσότερον μετὰ τὸ συλλαλητήριον τοῦτο. Ὀλίγον ἀργότερον ἡ Φεντερασιὸν ἵδρυσεν τὴν θανειστικὴν τῆς βιβλιοθήκην καὶ τὸ σοσιαλιστικὸν βιβλιοπωλεῖον ὑπὸ τὸ ὄνομα *Φερέρ*.

» Ἡ σοσιαλιστικὴ βουλγαρικὴ ὁμάς, ἡ ὁποία ἦτο μικροτέρα μὲν εἰς τὸν ὄγκον καὶ ἐπιρροὴν τῆς Φεντερασιὸν, ἀλλ' ἀρτιώτερον κατηρτισμένη σοσιαλιστικῶς, καὶ ἡ ὁποία διετέλει εἰς σχέσεις μὲ τὴν Φεντερασιὸν, δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν σύμπραξιν μετὰ τῶν τεκτόνων. Ἡ πρῶξις αὐτῆς τῆς Φεντερασιὸν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς διαφωνίας αἰτίνας ὑφίσταντο μετὰ τὴν ταύτης καὶ τῆς βουλγαρικῆς ὁμάδος, ὡς πρὸς τὴν μορφήν ἦν ἔδει νὰ λάβῃ ἡ ὥργάνωσις τῶν σοσιαλιστῶν, δηλ. ἂν ἔδει νὰ ἐμφανισθῇ ὡς μία ὁμοσπονδιακὴ ὥργάνωσις ἢ ὡς ἐν ἑνιαίῳ σοσιαλιστικῷ κόμμα, ἐδυσχέρανε τὸ ἔργον τῆς μετὰ τῶν δύο ὁργανώσεων συνεννοήσεως. Πράγματι δὲ ἕκτοτε ἀνεφύησαν προστριβαὶ μετὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν σοσιαλιστῶν, ἀλλὰ καὶ μέσα εἰς κάθε μίαν τῶν δύο ὁργανώσεων. Μέσα εἰς τὴν Φεντερασιὸν ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὸν ῥάπτειν Ἀβρ. Χασὸν ὁμάς ἔχουσα τὰς αὐτάς μὲ τοὺς Βουλγάρους σοσιαλιστάς ἀντιλήψεις καὶ πρὸς στιγμὴν ἠπειλήθη καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξις τῆς Φεντερασιὸν.

» Οἱ ἀδιαλλακτότεροι ἐκ τῶν Βουλγάρων, οἱ καὶ περισσότεροι, οἱ ὅποιοι μάλιστα ἦσαν συνθεδεμένοι μὲ τὸ Σοσιαλ - δημοκρατικὸν κόμμα (τῶν " στενῶν ,,) τῆς Βουλγαρίας, διέκοψαν τὰς διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Φεντερασιὸν καὶ συνέπηξαν ἰδικὸν τῶν Σοσιαλιστικῶν Κέντρον. Οἱ ἀπομείναντες ὀλίγοι συμπαθοῦντες τὴν Φεντερασιὸν ἀπετελοῦντο ἀπὸ ὁπαδοὺς τῶν δύο ἄλλων σοσιαλιστικῶν κομμάτων τῆς Βουλγαρίας (τὸ τῶν " φαρδιῶν ,, καὶ τὸ τῶν " ἀποσχισθέντων στενῶν ,, ἢ " λιμερὰλ ,,) καὶ ἀπὸ ἐντοπίους Βουλγάρους ἐργάτας. Μεταξὺ αὐτῶν, ὀκτὼ - ἐννέα τὸν ἀριθμὸν, συγκατελέγοντο καὶ ὁ δημοσιογράφος Τόμωφ, καθὼς καὶ ὁ Νικόλτσετο, ὑπάλληλος μεγάλου ἐμπορικοῦ καταστήματος τῆς πό-

λαως (και οι δύο αργότερον μετηνάστευσαν εις Βουλγαρίαν, όπου προσεχώρησαν εις τὸ Κομμουνιστικὸν κόμμα). Οι ὀλίγοι οὗτοι ἐντεγράφησαν ὡς μέλη τῆς Φεντερασιόν.

» Ἡ προσπάθεια τῆς Φεντερασιόν πρὸς Ἱδρυσιν ἑλληνικῆς και τουρκικῆς ομάδος δὲν ἐπέτυχε ποτέ. Δύο - τρεῖς Τοῦρκοι συμπαθοῦντες (ἓνας δάσκαλος και ἓνας ξυλουργός) ἐβοήθουν ἀρκετὰ τὸ ἔργον. Ἕλληνες ὅμως δὲν εἰσῆλθον εις τὰς τάξεις τῆς Φεντερασιόν, ἐκτὸς ἑνὸς Πέτρου ἐκ Βουλγαρίας, σιγαροποιοῦ τὸ ἐπάγγελμα, ἀλλὰ μετὰ τὸ 1912. Οὐχ' ἦτον ὑπῆρχον Ἕλληνες ἐργάται, οἱ τῆς Ρεζῆ, οἵτινες εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Φεντερασιόν, ἀλλὰ και οὗτοι παρηκολουθοῦντο ἀπὸ τὸν Πολιτικὸν Σύνδεσμον και δὲν ἐτόλμων νὰ δυσαρεστήσουν τοὺς ὁμοεθνεῖς των, προχωροῦντες περὶ σόσῳτερον ἀπὸ τὴν ἀνοχήν.

» Τὸ σπουδαιότερον ἔργον τῆς Φεντερασιόν ἦτο ἡ μεταξὺ τῶν Ἰσραηλιτῶν διδασκαλία, ἡ παρακολούθησις τῶν σωματείων, ἡ ὁργάνωσις διαλέξεων, συζητήσεων κλπ. Ὑπῆρχε ὅμως ἑλλειψις φιλολογίας, βιβλίων και ἐφημερίδων. Οι ἐργάται δὲν ἤξευραν ἀλλην γλῶσσαν πλὴν τῆς Ἰσπανοεβραϊκῆς. Ἐπρεπε νὰ ἐκδοθῇ ἓν φύλλον. Καὶ ἡ Φεντερασιόν ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον. Ὁργάνωσε μίαν μεγάλην πρᾶσινην ἐορτὴν εις τὸν κήπον τῶν Πριγκήπων, προσεκάλεσεν εις τὴν ἐορτὴν τὸν ἀρμένιον βουλευτὴν Μουράδ (ἀπαγορευομένητα κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ἀπὸ τοὺς Νεοτούρκους) και ἐκ τῶν εἰσπραξέων αὐτῆς, ἀνελθουσῶν εις 100 λίρας τουρκικὰς περίπου, ἐξέδωκε τὸ πρῶτον σοσιαλιστικὸν φύλλον Θεσσαλονίκης.

» Ἡ ἐφημερίς αὐτὴ ἐβαπτίσθη *Ἐφημερίς τῶν Ἑργατῶν* και ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς μὲν εις 4 γλώσσας, τουρκικὴν, ἑλληνικὴν, βουλγαρικὴν και Ἰσπανοεβραϊκὴν (τέσσαρα φύλλα μόνον), ἀκολουθῶς δὲ εις δύο μόνον, βουλγαρικὴν και Ἰσπανοεβραϊκὴν (πέντε ἄλλα φύλλα). Τὴν βουλγαρικὴν τὴν διηύθυνε ὁ Τόμιωφ, τὴν δὲ Ἰσπανοεβραϊκὴν ὁ Δ. Μενασὲ μὲ τὸν Μπεναμόγια. Αἱ 100 λίρες εἰχον ἐξατμισθῇ εις ἔξοδα μεταφράσεως κυρίως, και ἡ *Ἐφημερίς τῶν Ἑργατῶν* ἐξέπνευσε μαζύ των. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς ἐκδόσεως ἐφημερίδος δὲν ἐναυάγησεν. Ἀπεναντίας ἀργότερον ἐκαρποφόρησε. Παρὰλλήλως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ Φεντερασιόν ἐφρόντιζε και διὰ τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα. Ἰδρυσε νέα, ἀναδιοργάνωνε τὰ παλαιά, τὰ συνεκέντρωνε εις τὸ κέντρον τῆς, ὠργάνωνε ἀπεργίας διὰ τὴν μεθοδικὴν καλυτέρευσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν, προσεπάθει νὰ ἐνώσῃ τὰ ἐθνικὰ σωματεῖα κλπ. Ἐπέτυχε τὴν ἔνωσιν τῶν Βουλγάρων και Ἰσραηλιτῶν τυπογράφων, τῶν Ἑλλήνων ἀργουμένων τὴν μὲ Βουλγάρους ἔνωσιν, ἐπίσης τὴν συνεργασίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν καπνεργατῶν μετὰ τῶν Ἑλληνο - τουρκῶν (οἱ ὅποιοι εἰχον ξεχωριστὸν ταμεῖον „ — “ σανδοῦκι „).

» Οι Τούρκοι και Έλληνες καπνεργάται δὲν ἠγνόουν νὰ μεταβάλουν τὸ κοινὸν ταμεῖον τοὺς εἰς καθαρῶς ἐπαγγελματικὸν σωματεῖον, οὔτε καὶ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς Ἰσραηλίτας " σοσιαλιστάς „· Οἱ Ἰσραηλίται ἦσαν ἡ πλειοψηφία, καὶ οἱ Έλληνες καὶ Τούρκοι ποὺ καὶ ποὺ βπαιζαν ἕναν ρόλον μισοκρινύων. (Σ.Σ. Βλέπε σχετικὰ μὲ τοὺς κί τ ρ ι ν ο υ ς στὴ σημείωσή μας 1 τῆς σελ. 200). Πάντως ἡ συνεργασία κατὰ τὰς κρίσιμους στιγμὰς ἦτο γεγονός. Ἡ Φεντερασιὸν ἐπέτυχε ἐπίσης τὴν ἐνωσιν τῶν Τούρκων καὶ Ἰσραηλιτῶν ξυλουργῶν.

» Ἡ ἐργατικὴ καὶ σοσιαλιστικὴ ζύμωσις δὲν ἐξωογονεῖτο μόνον εἰς Θεσσαλονίκην. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην καὶ ἀλλαχοῦ καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας (Σκόπια, Βελεσσά κλπ.) ἰδρύνοντο ἐργατικὰ σωματεῖα, ἀπεργαί κάπως γενικώτεροι ἐκηρύσσοντο, σοσιαλιστικαὶ ὁμάδες καὶ ἐργατικαὶ ἐφημερίδες ἐνεφανίζοντο. Ἡ Νεοτουρκικὴ κυβέρνησις παρηκολούθει ὑπόπτως τὴν ἀναπτυσσομένην ζύμωσιν. Ἀπεργίαι τῶν σιδηροδρομικῶν ὧλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δικτύων ἐτάραξε τὰ γεῦρα τοῦ κομμάτου. Ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν Φερὶτ πασᾶς συνέταξε καὶ ὑπέβαλε εἰς τὴν ὀθωμανικὴν Βουλὴν νομοσχέδιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγορεύετο τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας εἰς τοὺς ὁπωσδήποτε ἐργαζομένους εἰς ὑπηρεσίας " δημοσίας ἀνάγκης „, ὡς οἱ σιδηροδρομικοὶ, τροχιοδρομικοὶ κλπ. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἐξαπελύθη ἐκ Θεσσαλονίκης κύμα ἀγανακτικῆς καὶ διαμαρτυρίας, τὸ ὁποῖον, διατρέξαν τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην, μετεδόθη εἰς ὅλην τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸ πρῶτον συλλαλητήριον ὀργανώθη ἐν Θεσσαλονίκῃ, οὐχὶ ἄνευ ἐμποδίων καὶ προστριβῶν μὲ τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠγνόουν νὰ τὸ ἐπιτρέψουν.

» Ἀλλ' οἱ ὀργανωταὶ του, ἡ Φεντερασιὸν δηλαδὴ καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι σιδηροδρομικοὶ καὶ ἄλλοι, κατώρθωσαν νὰ ἐνεργήσουν μὲ ἐπιδεξιότητα, παρασύροντες εἰς αὐτὸ ὅλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα, καὶ αὐτὰ τὰ ὑπὸ κηδεμονίαν τῶν ἐθνικῶν συλλόγων, ὅλον τὸν ἐργατικὸν κόσμον. Αἱ ἀρχαὶ ἐθεώρησαν καλύτερον ὅτι περὶ τῶν ἐπιτρέψουν τὸ συλλαλητήριον, ὀρίσασαι τόπον συγκεντρώσεως τὴν ἔναντι τοῦ Τελωνείου πλατεῖαν. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὅλος ὁ στρατὸς Θεσσαλονίκης ἦτο ἐν ἐπιφυλακῇ, τὸ δὲ ἱππικὸν εἶχε περιζώσει τὴν πλατεῖαν. Μ' ὅλα ταῦτα τὸ συλλαλητήριον ἐσημείωσεν ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν. Μία ἀνθρωποκλημύρα κατέκλυσε τὰς ὁδοὺς καὶ ἐγέμισε γρήγορα ὄχι μόνον τὴν πλατεῖαν, ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς παρόδους. Τὸ ἱππικὸν ἠναγκάσθη νὰ εὐρύνη διαρκῶς περισσότερον τὴν περιζωσθεῖσαν περιοχὴν διὰ νὰ περιλάβῃ ὅλον ἐκεῖνον τὸν ἀνθρώπινον ὄγκον. Εἰς ἕναν ἐξώστην τῶν δύο μεγάλων κτιρίων ἔναντι τοῦ Τελωνείου ἐστήθησαν αἱ σημαῖαι τῶν σωματείων.

» Σημναι εφουδραι σοσιαλιστικαί, τουρκικαί με την ημισέληνον, ελληνικαί και άλλαι με παντός είδους έμβλήματα και έπιγραφάς. Είς άλλον εξώστην οί διάφοροι ρήτορες, ένας 'Αρμένιος δημοσιογράφος εκ Κωνσταντινουπόλεως, ένας Τούρκος δάσκαλος, ένας Σέρβος σιδηροδρομικός, ό Τόμωφ, ό Μπεναρόγιας, δύο Έλληνες εργάται. Οί λόγοι έπροκάλεσαν φρενίτιδα. Μετά τό συλλαλητήριον και παρά την άπαγόρευσιν, έγένετο μεγαλειώδης παρέλασις διά την " συννοδείαν των σημναιών ,,. Τά λάβαρα των σωματείων έσυνοδεύθησαν πραγματικά από όλους τούς εργάτας, κατατεταγμένους κατά σωματεία και έθνικότητας. 'Η παρέλασις διήλθε όλην την παρυλίαν και την Έγνατίαν, άπεχαιρέτησε τά ελληνικά λάβαρα, όταν διήλθε από τά γραφεία του Πολιτικού Συνδέσμου, και κατέληξεν εις τό κέντρον της Φεντερασión, όπου πύρνοι λόγοι εξέφωνήθησαν εκ νέου και ή μέθη της έπιτυχίας εφθασεν εις τό κατακόρυφον.

» 'Η καθ' όλην την χώραν άντανάκλασις του συλλαλητηρίου τουτου υπήρξε μεγίστη. Τό παράδειγμα της Θεσσαλονίκης έμιμήθησαν και άλλαι πόλεις, συλλαλητήρια δέ έπηκολούθησαν και εκεί. Τό βουλγαρικόν Σοσιαλιστικόν Κέντρον, άν και έλαβε μέρος εις τό συλλαλητήριον, δέν έμεινεν έντελώς ίκανοποιημένον. 'Η θέα των έθνικων ελληνικων και τουρκικων σημναιων παρά τό πλευρόν των σοσιαλιστικων και ή σύμπραξις με τόσα άνομοιογενή σωματεία, μη καλώς κατηρτισμένα και μη πραγματικώς συνδεδεμένα μεταξύ των, δέν άνταπεκρίνετο εις την άδιάλλακτον σοσιαλιστικήν άντίληψιν των έν τώ Κέντρω τούτω. 'Απεφάσισαν νά εκδώσουν δεκαπενθήμερον έφημερίδα, την 'Εφημερίδα των εργατων Τουρκίας, την όποιαν έτύπωναν εις την Σόφίαν και διένεμον εις Θεσσαλονίκην και Μακεδονίαν.

» 'Η έφημερίς αυτή ειχε αποκλειστικήν σχεδόν άποστολήν την κριτικήν της Φεντερασión. Είς την κριτικήν υπήρχε άρκετή δόσις προσωπικής έμπαθείας κατά των μελών της Φεντερασión, ήτις εφθασε μέχρι και συκοφαντίας άκόμη, άλλ' ή κυρία βάσις της υπήρξεν ή πολιτική της κατά του όμοσπονδιακού όργανισμου, κατά της ευρείας πολιτικής δράσεως άνευ όργανικής προπαγανδευής, κατά της εύκόλου έπιτυχίας. 'Η στενή σύνδεσις της με τά προβλήματα και τάς μεθόδους του έν Βουλγαρία σοσιαλισμου έξήσκει άσφαλώς έπίδρασιν επί των άπόψεων ταύτης, αιτινες όμως άντιλήψεις, παρ' όλην την όρθότητα εις τινας λεπτομερείας, δέν ήδύναντο νά τύχωσιν εφαρμογής έν Τουρκία.

» 'Η Φεντερασión έβάδιζε τόν δρόμον της. Μικρά σχετικώς, παραβαλλομένη με τάς ευρωπαϊκάς και άλλας βαλκανικάς σοσιαλισκάς όργανώσεις, έξήσκει ουχ ήττον μεγάλην έπίδρασιν, τό όνομά της δέ έπέρασε τά σύνορα της Τουρκίας και ήκούσθη εις

ὄλην σχεδὸν τὴν Εὐρώπην. Εἶχε φθάσει πλέον ἡ στιγμή διὰ νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Διεθνή. Αἱ σχέσεις της μὲ τὰ δύο ἄρμενικά σοσιαλιστικά κόμματα (Δασνάκ καὶ Χιντσάκ), μὲ τὸ Διεθνὲς Σοσιαλιστικὸν Γραφεῖον τῶν Βρυξελλῶν καὶ μὲ τὰ βαλκανικά σοσιαλιστικά κόμματα τῆς προσέδιδον μίαν δι ε ν ῇ σ π ο υ δ α ι ὅ τ η τ α καὶ ἡ Φεντερασὶὸν ἀπεφάσισε τὴν προσχώρησιν.

» Αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ ἤρχισαν ν' ἀνησυχοῦν. Ἐπρεπε νὰ βρεθῇ τρόπος περιορισμοῦ καὶ ἡ παρακολούθησις τοῦ κινήματος ἤρχισεν. Ἐπηκολούθησαν νέαι προστριβαί, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ σύλληψις τοῦ Μπεναρόγια ἐν Γευγελῇ, ὅπου εἶχεν οὗτος ἀποσταλῇ διὰ νὰ ὀργανώσῃ τοὺς καπνεργάτας. Κατόπιν τῆς προφυλακίσεως τοῦ Μπεναρόγια ἀπηγορεύθησαν αἱ δημόσιαι συγκεντρώσεις διὰ τὴν διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς συλλήψεως ταύτης. Πιέσεις τοῦ κομιτάτου, πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς συλλόγους πρὸς ἀπόσπασιν τῶν ἐργατῶν ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Φεντερασὶὸν καὶ ἀπειλαὶ ἐτέθησαν ἐν χρήσει. Ἀλλὰ ἡ Φεντερασὶὸν εἶχε συμμάχους. Οἱ Ἀρμένιοι βουλευταὶ τῶν ὡς ἄνω κομμάτων, ἡ Διεθνὴς καὶ τὰ σοσιαλιστικά κόμματα ἐκινήθησαν. Αἱ ἀρχαὶ ὑπεχώρησαν. Αἱ ἀνακρίσεις κατὰ τοῦ Μπεναρόγια δὲν ἀπέδωσαν τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Ὁ φυλακισθεὶς ἀπληθευθερῶθη. Αἱ ἐπιτυχίαι ἐξηκολούθουν.

» Ἡ Πρωτομαγιά ὅμως δὲν ἐωρτάσθη τὴν φορὰν ταύτην μεγαλοπρεπῶς. Τὸ βουλγαρικὸν Σοσιαλιστικὸν Κέντρον ἐώρτασε ξεχωριστὰ εἰς τὰ γραφεῖα του. Αἱ πιέσεις ἀπ' ἐτέρου παρεκώλυσαν πολλοὺς ἀμφιρρόπους. Τὸ φύλλον τῆς *Πρωτομαγιάς* ἐκυκλοφόρησεν εὐρύτατα μὲ ἀρθρα εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ἰσπανοεβραϊκὴν, τυπωμένα μὲ ἐρυθρὰν μελάνην. Ἡ ἀπεργία δὲν ἦτο γενικὴ καὶ αἰσθητή. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Φεντερασὶὸν ἐξηκολούθει τὸ ἔργον τῆς σοσιαλιστικῆς μορφώσεως τῶν ἐργατῶν. Εἰς τὸ ἔργον της τοῦτο ὑπεβροθεῖτο ἀπὸ τὴν ἀρκετὰ μεγάλην βιβλιοθήκην *Φερέρ*, ἣτις ἤρχισε νὰ περιέχῃ πλείστα γαλλικά σοσιαλιστικά συγγράμματα, ὡς καὶ ἀπὸ τὰς ἰσπανοεβραϊκὰς λαϊκὰς ἐκδόσεις ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τοῦ Βελγίου καὶ ὅλης τῆς Εὐρώπης, τῆς πάλης τῶν τάξεων, τοῦ σοσιαλισμοῦ κλπ.

» Μία περιπετειώδης δίκη τοῦ σωματείου καπνεργατῶν ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῆς κοινῆς γνώμης Θεσσαλονίκης καὶ τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης. Αἱ δικαστικαὶ ἀρχαὶ Θεσσαλονίκης διατείνοντο ὅτι τὸ σωματεῖον αὐτὸ ἐλειτούργει παρανόμως καὶ κατήγγειλαν τοὺς ἐπὶ κεφαλῇς αὐτοῦ. Κατεσχέθησαν τὰ ἀρχεῖα του, τὸ ταμεῖον του, συνελήφθησαν οἱ διοικοῦντες αὐτό, ἀπολυθέντες ἀκολούθως ἐπὶ ἐγγυήσει. Ἡ δίκη ἐγινεν εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον μὲ μεγάλην συρροὴν κόσμου καὶ μὲ συνηγόρους ἐκ τῆς τουρκικῆς πρω-

τευούσης. Ἡ διαδικασία διήρκεσε μίαν ἡμέραν. Τέλος ἡ ἀθωωτική ἀπόφασις ἐξεδόθη τὴν νύκτα καὶ οἱ ἐργάται, ἔξαλλοι ἀπὸ ἐνθουσιασμόν, ἐν διαδηλώσει καὶ ζητωκραυγαῖς, μετέφερον εἰς τὸ Κέντρον τῆς Φεντερασιὸν τὸ ἀποδοθὲν ἀρχεῖον τοῦ σωματείου, ὅπου καὶ ἐώρτασαν τὴν "νίκην".

» Τὸ νεοτουρκικὸν καθεστῶς ἐπανάφερεν ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας. Τὰ θέματα αὐτὰ ἀπασχολοῦν κυρίως τοὺς σοσιαλιστὰς τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Ἐκτὸς τούτου ἡ διεξαγομένη ἐκ μέρους τοῦ βουλγ. Σοσ. Κέντρου πάλιν ἐναντίον τῆς Φεντερασιὸν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν σοσιαλιστικῶν κύκλων ὑπὲρ τῆς Φεντερασιὸν καὶ τὸ Διεθνὲς Σοσιαλιστικὸν Γραφεῖον ἀπίστευτε τὸν Ρακόφσκη¹, διάσημον ρουμανοβούλγαρον σοσιαλιστὴν, μέλος τοῦ Διεθνοῦς Σοσιαλιστικοῦ Γραφείου, εἰς Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν Φεντερασιὸν.

» Ὁ Ρακόφσκη, διαδραματίσας ἀργότερον ἐν Ρουμανίᾳ καὶ τέως ἐν Ρωσίᾳ πρωτεύοντα ρόλον κατὰ τὴν Ρωσικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1917... ὁ ὁποῖος εἶχε μεγάλον κύρος καθ' ὅλην τὴν Βαλκανικὴν, ἔκαμεν ἐν Θεσσαλονίκῃ τρεῖς διαλέξεις εἰς γαλλικὴν καὶ μίαν εἰς βουλγαρικὴν ἐπὶ τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας.

» Ἡ εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ἐλευθερίας διάλεξις του εἰς γαλλί-

---

1. Ὁ Ρακόφσκη στὰ 1910 ἀλληλογραφεῖται καὶ μὲ τὸ Ἀρακούλη κι' εἶχε ἀποφασίσει νὰ καταβῇ στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀρακούλης μάλιστα τὸν εἶχε προσκαλέσει ὀρισμένη ἐποχὴ στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ πάρῃ μέρος σὲ κάποιο « συνέδριο » τοῦ ἑλληνικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος. Στὴν πρόσκληση αὐτὴ ὁ Ρακόφσκη ἀπάντησε μὲ τὸ παρακάτω γράμμα (γραμμένο γαλλικῶς) :

« Σόφια 15/28 Ἰουλίου 1910

» Ἀγαπητοὶ σύντροφοι,

» Πῆρα τὴν ἀγαπητὴ σας πρόσκληση, καθὼς καὶ τὰ prospectus τὰ σχετικὰ μὲ τὸ πρόγραμμα τῆς Ἑνωσῆς σας. Ἀνακοίνωσα τὸ πρόγραμμα αὐτὸ στὶς βουλγαρικὰς σοσιαλιστικὰς ἐφημερίδας. Ὅσο γιὰ τὴν πρόσκλησίν σας, δυστυχῶς δὲν μπορῶ νὰ τὴν πραγματοποιήσω. Δὲν μπορῶ, ἂν καὶ τὸ ἤθελα πολὺ, νὰ βρεθῶ στὴν Ἀθήνα τὴν ἡμερομηνίᾳ ποὺ σημειώνετε. Ὡστόσο δὲν πρόκειται γιὰ (ὀριστικὴ) ἀναβολή. Λογαριάζω στὸ κοντινὸ μέλλον νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν Ἑλλάδα, μὰ δὲν μπορῶ ἀπὸ τώρα νὰ ὀρίσω τὴν ἡμέρα καὶ τὸ μῆνα. Ἐὰς παρακαλῶ ὁμως νὰ μὲ κρατᾶτε ἐνῆμερο γιὰ τὶς ἐνέργειάς σας. Θὰ ἤθελα ἐπίσης νὰ εἶχα μερικὰς πληροφορίας γιὰ τὴν ἐφημερίδα (Ἐργάτης ;) ποὺ δοξαῖται στὸ Βόλο. Ἐχάτε ἀπαφὴ μὲ τὴν ὀργάνωσιν αὐτῇ; Θὰ διαβάσω μ' εὐχαρίστηση τὶς ἐντυπώσεις τοῦ συντρόφου Ἀρακούλη ἀπὸ τὴν περιοδείαν του στὴν Ἑλλάδα.

» Παρακαλῶ δεχθῆτε, ἀγαπητοὶ σύντροφοι, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ φίλοι μας, τοὺς ἀδελφικοὺς σοσιαλιστικοὺς χαιρετισμούς.

C. Racovski. »

κὴν γλῶσσαν, ἣτις ἐπανελήφθη ἐντὸς τοῦ καφενεῖου " Χρυστάλ,, εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ἐξεδόθη καὶ ἐκυκλοφόρησεν εἰς φυλλάδια εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν.

» Ἡ διέλευσις τοῦ Ρακόφσκη εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ μάλιστα ὡς ἀπεσταλμένου τῆς Διεθνoῦς, ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν καὶ ἐτόνωσε πολὺ τὸ ἠθικὸν γόητρον τῆς Φεντερασιδόν. » (ἐφ. Ταχυδρόμος, 11 τοῦ Μάρτη 1931).

Τὸ ἱστορικὸ ὅμως ἐνδιαφέρο ἀπὸ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Μπεναρὸγια ἐξακολουθεῖ, γιατί μᾶς δίνει πρὸς ἀξιόλογα στοιχεῖα καὶ γιὰ τὶς πολιτικὰς καὶ ταξικὰς ζυμώσεις πού γίνονταν τότε στὶς ἐθνότητες τῆς τουρκοκρατούμενης Μακεδονίας :

« Μεταξὺ τῶν Βουλγαρομακεδόνων τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλονίκης ὑπῆρχον δύο κόμματα. Ἐν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιρροὴν τῶν ὀργάνων τῆς ἐπισήμου Βουλγαρίας ὑπὸ τὸ ὄνομα " Συνταγματικὸν Δημοκρατικόν,, καὶ ἕτερον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιρροὴν τῶν " Φεντεραλιστῶν,, ἀντιπάλων τῆς ἐπισήμου Βουλγαρίας ὑπὸ τὸ ὄνομα " Ὁμοσπονδο-δημοκρατικόν. Ὁ χαρακτηρισμὸς " δημοκρατικόν,, ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς ὀνομασίας αὐτάς μᾶλλον μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς λαοκρατίας. Τὸ " Συνταγματικὸν - δημοκρατικόν,, κόμμα ἀντεπροσώπευεν εἰς τὴν ὀθωμανικὴν πολιτικὴν ζωὴν τὸ ἐθνικιστικὸν βουλγαρικὸν ρεῦμα τὸ εὐρισκόμενον ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν " βιρχοβιστῶν,, κομιτατζήδων, ὀργάνων τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Ἀντιθέτως τὸ ἕτερον ἀντεπροσώπευε τὴν μικροαστικὴν μάζαν, εὐρισκομένην ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν φεντεραλιστῶν Σανδάσκη - Πανίτσα κλπ.

» Κατὰ τὰς πρώτας ὀθωμανικὰς ἐκλογὰς οἱ " φεντεραλισταὶ,, ἐπέτυχον μίαν βουλευτικὴν ἔδραν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐκλεγέντος τοῦ Δ. Βλάχωφ, καθηγητοῦ τῆς χημείας, παλαιοῦ σοσιαλιστοῦ. Ὁ Βλάχωφ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ " Ὁμοσπονδο - δημοκρατικοῦ κόμματος,, ἀλλὰ θεωρούμενος πάντοτε σοσιαλιστὴς καὶ ἐλθὼν εἰς διαφωνίας μὲ μερικοὺς ἀρχηγούς, ἰδίως μὲ τὸν Σανδάσκη (συμφιλιωθέντα κατὰ τὸν βαλκανικὸν πόλεμον μὲ τὴν Βουλγαρίαν), ἀπεχώρησε τοῦ κόμματος τούτου, μετὰ τινα δὲ καιρόν, ἀφοῦ πρῶτον ἐξεδηλώθη εἰς τὴν Βουλὴν ὡς σοσιαλιστὴς καὶ συνειργάσθη μὲ τοὺς Ἀρμενίους σοσιαλιστάς Κωνσταντινουπόλεως, καθὼς καὶ μὲ τοὺς πρώτους Ἑλληνας δημοπκιστάς καὶ δημοκρατικούς, προσεχώρησε τέλος εἰς τὴν Φεντερασιδόν.

» Ἡ δρᾶσις τοῦ ἔκτοτε ὑπῆρξε πάντοτε σύμφωνος μὲ τὰς ὑποδείξεις τῆς Φεντερασιδόν, τὴν ὁποῖαν ἐξυπηρέτει εὐκρινῶς καὶ ἀδιστάκτως. Ἀπὸ τὸ βουλευτικὸν βῆμα, ἀπὸ τὰς στήλας τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἐφημερίδων, μὲ τὰς διαλέ-

ξεις του, τὰς ὁποίας ἔκαμνε εἰς γαλλικὴν καὶ τουρκικὴν, γλώσσας τὰς ὁποίας ὠμίλει ἀπταιστως, ὑπεστήριξε σθεναρῶς τὰς σοσιαλιστικὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Εἶχεν ὁμως μεταρρυθμιστικὰς τάσεις καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Βουλγαρικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου δὲν ἐφείσθη αὐτοῦ. Ἐπὶ τὶ διάστημα μάλιστα ἦτο ὁ στόχος τῆς.

» Αἱ πρῶται ἐφημερίδες

» Μὲ τὴν προσχώρησιν τοῦ Βλάχωφ εἰς τὴν Φεντερασιόν, αὕτη ἐλάμβανε νέον πολιτικὸν κύρος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκδόσεως ἐφημερίδος ἐγένετο ὁλοὲν αἰσθητοτέρα. Κατόπιν ἐντόνου προπαγανδιστικῆς καὶ προσαπαιχτικῆς πρὸς ἐγγραφὴν συνδρομητῶν, συλλογὴν ἐράνων κλπ. ἐξεδόθη ἡ ἐβδομαδιαία ἐφημερίς *Ἑργατικὴ Ἀλληλεγγύη*.

» Σχεδὸν ταυτοχρόνως εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ὁμὰς Βουλγάρων σοσιαλιστῶν εἶχε κατορθώσει νὰ συγκεντρώσῃ περίξ αὐτῆς ὀλίγους Ἕλληνας, Ἰσραηλίτας καὶ τινες Τούρκους. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι, ὁπαδοὶ τῆς δημοτικῆς, ἐπηρεασθέντες καὶ ἀπὸ τὰς σοσιαλιστικὰς ἀρχὰς, ἐξέδωσαν τὴν ἐφημερίδα *Ἑργάτην*, οἱ Ἰσραηλίται ἐξέδωσαν καὶ αὐτοὶ τὸν *Ἑργάτην* εἰς τὴν Ἰσπανοεβραϊκὴν, οἱ δὲ Τούρκοι τὸν *Ἰστιάκ*.

» Πέριξ τῶν ἐφημερίδων τούτων ἐδημιουργεῖτο μία ἐργατικὴ καὶ σοσιαλιστικὴ ζύμωσις, ὁμοία μὲ ἐκείνην τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλονίκῃ. Τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Κωνσταντινουπόλεως ὁμοίᾳζε περισσότερον μὲ τὸ βουλγαρικὸν Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἐβλεπε τὰς ἐν τῇ πράξει δυσκολίας του καὶ διετίλει εἰς σχέσεις καὶ μὲ τὴν Φεντερασιόν, ἣ ὁποία διέδιδεν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸν *Ἑργάτην* Κωνσταντινουπόλεως, διευθυνόμενον ὑπὸ τῶν Ν. Γιανιοῦ καὶ Στ. Παπαδοπουλοῦ κλπ., καθὼς καὶ τὰ ἄλλα δύο σοσιαλιστικὰ φύλλα.

» Τὰ δύο ἀρμενικὰ κόμματα, ἂν καὶ ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν σοσιαλιστικὴν αὐτὴν ζύμωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μακεδονίας, ἰδίως τὸ κόμμα Χιντσάκ, ἐν τούτοις δὲν ἤλθον εἰς στενὰς ὀργανικὰς σχέσεις μὲ αὐτήν. Οἱ Κωνσταντινουπολίται σοσιαλισταὶ ἐθεώρησαν καθήκον των νὰ ἐπέμβουν μεταξὺ τῶν διίσταμένων Φεντερασιόν καὶ βουλγαρικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου καὶ κατόπιν ἀλληλογραφίας μακρᾶς μὲ ἀμφοτέρας τὰς ὀργανώσεις ταύτας κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν συγκλήσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ μιᾶς Ὁθωμανικῆς Σοσιαλιστικῆς Συνδιασκέψεως.

» Ἡ διάσκηψις ἐν Θεσσαλονίκῃ

» Τὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς ἀνέλαβε τὸ βουλγαρικὸν Σοσιαλιστικὸν Κέντρον. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον δὲ τοῦ 1911 συνεκροτήθη αὕτη ἐν Θεσσαλονίκῃ 29 ἀντιπρόσωποι ἔλαβον μέρος εἰς αὐτήν : 5 ἀντιπρόσωποι ἔσπειλε ἡ Φεντερασιόν, 4 τὸ βουλγαρικὸν Σοσιαλι-

στικόν Κέντρον, 1 τὸ Σοσιαλιστικόν Κέντρον Κωνσταντινουπόλεως (Στ. Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος ἀντεπροσώπευε καὶ τὴν ἑλληνικὴν σοσιαλιστικὴν ἐφημερίδα *Ἑργάτην*), 5 τὸ Σοσιαλιστικόν Κέντρον Σκοπίων (Βουλγάρων καὶ Σέρβων), 1 τὸ Τέτοβον, 1 ἡ Μητροβίτσα, 1 τὸ Γκολούσεβο κλπ. Τὸ Σερβικόν Σοσιαλιστικόν Δημοκρατικόν Κόμμα, τὸ ὁποῖον εἶχε καὶ τὴν Γραμματεῖαν τῆς ὑπὸ Ἱδρυσιν Βαλκανικῆς Σοσιαλιστικῆς Ὀμοσπονδίας, ἀπέστειλε τὸν Ἀτσα Παύλοβιτς ὡς παρατηρητήν.

» Αἱ συνεδριάσεις ἤρχισαν εἰς τὸ βουλγαρικόν Κέντρον καὶ ἐπηκολούθησαν εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Φεντερασιόν, διήρκεσαν δὲ ἐπὶ τριήμερον. Ἡ Συνδιάσκεψις, ἂν καὶ προπαρασκευαστική, προσέφερον ἐν τούτοις ὑπηρεσίας εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν ζύμωσιν. Κατ' αὐτὴν ἐδικαιώθη ἡ Φεντερασιόν εἰς τὴν ὁμοσπονδιακὴν ὀργανωτικὴν ἀποψίν τῆς, τὸ δὲ βουλγαρικόν Σοσιαλιστικόν Κέντρον εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὁρθόδοξον ἐρμηνείαν τοῦ σοσιαλισμοῦ.

» Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Σερβικοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος Κωνσταντινουπόλεως¹ ὑπερήσπισαν τὰς ἀπόψεις τῆς Φεντερασιόν καὶ ἠγωνίσθησαν ἀρκετά. Τέλος τὸ ἔδαφος τῆς συμφιλίωσεως εὐρέθη καὶ ἀπεφασίσθη ἡ σύγκλησις Συνεδρίου, το ὁποῖον θὰ ἔλυσ ἀποτελεσματικὰ τὰ προβλήματα τοῦ ὀθωμανικοῦ σοσιαλισμοῦ.

» Ἀλλ' ἤδη, πρὸ τῆς ἐπανάδου τοῦ Μπεναρόγια, ἡ τρομοκρατία εἶχε ἀπολυθῇ μὲ ἀθρόας συλλήψεις σοσιαλιστῶν. Ἡ παῦσις τοῦ *Ἑργάτη* τῆς Πόλης, ἡ καταδίωξις τοῦ *Ισμεράν* καὶ ἡ σύλληψις Ἰσραηλιτῶν τινων, αἱ πιέσεις τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Σαλονίκης ἦσαν ὅλα αὐτὰ συνέπεια τῆς αὐτῆς προσπάθειας νὰ ἐκκαθαρισθῇ τὸ ἔδαφος . . . . .

» Τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Σερβικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος συνεκλήθη ἐν Βελιγράδι Παμβαλκανικὴ Συνδιάσκεψις, εἰς ἣν ἀντεπροσωπεύθησαν ἡ Σερβία, Ρουμανία, Βοσνία, Κροατία καὶ ἡ Τουρκία (Φεντερασιόν), μετέσχε δὲ καὶ ὁ Ρακόφσκη, ὑπὸ τὴν διπλὴν ἰδιότητα ὡς ἀνταπροσώπου τῆς Διεθνοῦς καὶ τοῦ Ρουμανικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος. Τὰ βουλγαρικὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα καὶ τὰ ἀρμενικὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιπροσωπευθῶν.

» Τὸ ἔδαφος ὁμως τῆς συναργασίας εἶχεν ἔκκαθαρισθῇ. Ἐκτοτε

---

1. Ὁ Μπεναρόγιας (*Ἑργατικὸς Ἀγὼν*, Ἀθῆναις 1918, κυρίως φ. 46) ὑποστήριξε πῶς ὁ Παπαδόπουλος π ἡ γ α μ ε τὸ μ έ ρ ο ς τ ῶ ν Β ο υ λ γ ᾶ ρ ω ν καὶ ὁ Σέρβος ἀντιπρόσωπος μὲ τὸ μέρος τῆς Φεντερασιόν. Τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτὸ τοῦ Μπεναρόγια τὸν διάφθευσεν ὁ Ψιὸς ὁ Παπαδόπουλος (*Σοσιαλισμός*, 16 τοῦ Ὀχτώβρη 1918, φ. 42).

Φεντεραπιόν και Σοσιαλιστικόν, Κέντρον συνειργάζοντο . . .

» Ἡ Πρωτομαγιά τοῦ 1911 ἐωρτάσθη ἐν Θεσσαλονίκῃ μεγαλοπρεπῶς. Ἐωρτάσθη σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς πόλεις. Εἰς τὴν μεγάλην παρελάσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἔλαβον μέρος ὄχι μόνον Ἰσραηλίται καὶ Βούλγαροι, ἀλλὰ καὶ ἄρκετοὶ Ἕλληνες καὶ Τούρκοι. Μεταξὺ τῶν ρητόρων συγκατελέγετο ὁ Βλάχωφ, ὁ Παπαθωμᾶς, ὁ Ἀρδίτσι, ὁ Τούρκος Ἰχσάν καὶ ὁ Μπεναρόγιας. Τέσσαρες μουσικαὶ ἐτοποθετήθησαν μεταξὺ τῶν χιλιάδων διαδηλωτῶν, κατατεταγμένων κατ' ἐπάγγελμα, τὰ λάβαρα ἦσαν ὅλα ἐρυθρά, σοσιαλιστικά, ἡ δὲ Διεθνὴς, σοσιαλιστικὸς ὕμνος, ἤρχισε εἰς διάφορες γλῶσσας ταυτοχρόνως. 12.000 ἐργάται ἀπήγγησαν, 7.000 παρήλασαν. Ἦτο καθαρὰ πλέον ἡ ὑπερίσχυσις τῶν σοσιαλιστῶν.

» Αἱ ἀρχαὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπέμβουν. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Σουλτάνου εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀλβανίαν, ἡ ὁποία εἶχε πολιτικούς σκοπούς, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τὰς ἀρχάς διὰ νὰ ἐκκαθαρίσουν τὴν πόλιν ἀπὸ τοὺς ἐπικινδύνους σοσιαλιστάς. Ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Σουλτάνου διεστάχθη ἡ σύλληψις τῶν Σαμ. Γιονᾶ, Σαμπ. Λεβῆ, Ἰχσάν καὶ Μπεναρόγια.

» Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἐκρατήθησαν εἰς τὰ μπουδρούμια τοῦ Διοικητηρίου, ὁ δὲ Μπεναρόγιας ἐξωρίσθη εἰς Σερβίαν. Σύσσωμος ἡ ἐργατικὴ τάξις Θεσσαλονίκης ἀντέδρασε κατὰ τῆς αὐθαιρέσιος τῶν Νεοτούρκων καὶ ἐπέτυχε μὲν τὴν ἀπόλυσιν τῶν κρατουμένων μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Μπεναρόγια, εἰμὴ κατόπιν θορύβου καὶ συζητήσεως εἰς τὴν Βουλὴν καὶ μετὰ γενικὴν διαμαρτυρίαν καὶ κατακραυγὴν τῶν ἐργατῶν καὶ σοσιαλιστῶν ὄχι μόνον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης.

» Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὠργανώθη μέγα συλλαλητήριον, κατὰ τὸ ὅποιον ὠμίλησαν οἱ Πωπαζιάν (ἀρμένιος βουλευτής), Βλάχωφ, Ζακαριάν καὶ ὁ Ἀρδίτσι. Ὁ παρὰ τῇ Διεθνῇ ἀντιπρόσωπος τῆς Φεντεραπιὸν Σαοὺλ Ναχοὺμ ὑπεκίνησεν ὅλον τὸν σοσιαλιστικὸν τύπον τῆς Εὐρώπης καὶ μόνον μετὰ ὀκτάμηνον ἐπετράπη εἰς τὸν Μπεναρόγια νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Θεσσαλονικὴν, ἀφοῦ πρῶτον ἐδικάσθη οὗτος χάριν τῶν τύπων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

» Ἡ Συνδιάσκεψις ἀπεφάσισε ὅπως τὴν 5 Νοεμβρίου ὀργανωθοῦν καθ' ὅλην τὴν Βαλκανικὴν συλλαλητήρια διαμαρτυρίας, καθ' ἃ ἐγένετο ἀλλαγὴ τῶν ρητόρων. Ἡ Σαλονικὴ δὲν καθυστέρησε εἰς τὴν ὀργάνωσιν συλλαλητηρίων. » (ἐφ. *Ταχυδρόμος*, 12 τοῦ Μάρτι 1931).

Αὐτὰ λέει ὁ Μπεναρόγιας.

Ἐξὼ ὅμως πρέπει νὰ σημειώσω καὶ μερικὰς ἀντιγνωμίας

που είχε και έχει ο Γιαννιός. Όταν γράφει κανείς Ιστορία πρέπει να γράφει και τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ. Ὁ Ν. Γιαννιὸς λοιπόν, ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια, στὰ 1918, όταν ὁ Μπεναρόγιας τὸν Αὐγούστο μήνα τῆς ἰδίας χρονιᾶς ἔγραφε στὸν Ἑργατικὸ Ἀγῶνα πὼς ἡ «Φεντερασιόν» ἀναγνώριστηκε στὰ 1913 ἀπὸ τὸ Διεθνὲς Σοσιαλιστικὸ Γραφεῖο», δημοσίεψε στὸ Σοσιαλισμὸ (φ. 40, 2 τοῦ Σεπτέμβρη 1918) ὁλόκληρο ἀρθρὸ, στὸ ὁποῖο ὑποστήριξε πὼς ἡ Διεθνὴς δὲν ἀναγνώρισε τὴ Φεντερασιόν. Μὰ κι' ὁ Στέφ. Παπαδόπουλος, σὲ μιά του λεπτομερεῖακὴ ἔκθεση, διαφώνησε σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ ὅσα ἔγραφε στὰ 1918 ὁ Μπεναρόγιας. Ἡ ἔκθεση τοῦ Παπαδόπουλου ἔχει τὴ θέση τῆς ἐδῶ, γιατί συμπληρώνει τὸν Μπεναρόγια ὅχι μονάχα στὴν ἱστορία τῆς Φεντερασιόν, μὰ καὶ στὴν ἱστορία τῆς πρώτης περιόδου τοῦ βαλκανικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Γράφει λοιπόν ὁ Παπαδόπουλος ¹ :

«Γιὰ τὴν σοσιαλιστικὴ Φεντερασιόν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ στὴ Θεσσαλονίκη ἤκουσα νὰ γίνεται λόγος ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ τουρκικοῦ συντάγματος. Ἐγράφη κάτι περὶ αὐτῆς ἀπὸ κάποιον σύντροφον εἰς μίαν ἐφημερίδα τῆς Σόφιας. Καθὼς θυμοῦμαι, ἐκτὸς τοῦ Α. Μπεναρόγια, οἱ πρωτεργαταὶ τῆς ἐκεῖ ἀκαθορίστου κινήσεως ἦσαν καὶ ἄλλοι, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Δ. Βλάχωφ καὶ κάποιος Α. Τόμωφ, μέλη τῆς Σαυνδασκικῆς Ἐπαναστατικῆς Ὁργάνωσης, ἡ ὁποία μετετράπη τότε εἰς κόμμα μὲ ἀορίστους δημοκρατικὰς ἀρχὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ναρόδνα* (ἐθνικὴ) *Φενδερατίβνα Πάρινα*. Ὁ Βλάχωφ, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ συμπατριῶται του τοῦ Κιλκίς, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐδρὰ βουλγαρικῆς ἐπαναστατικῆς περιφερείας, ἔδρασαν κατὰ τὴ συμμορικὴ κίνησιν. Ὁ Βλάχωφ, ὡς δάσκαλος ἦτο καὶ γραμματικὸς τῆς ὁργανώσεως, διετήρησε δὲ μέχρι σήμερον τὰς σχέσεις του πρὸς μερικὰ πρόσωπα αὐτῆς π.χ. τὸν Πανίτσα καὶ ἄλλους.

» Οἱ περισσότεροι Βούλγαροι τῆς Μακεδονίας συνεπάθουν καὶ ἦσαν μέλη τῶν μπουρζουαζικῶν «λεσχῶν» (ἐλέγοντο «κλουτίστα») πού ἱδρύσεν ἡ τότε κυβέρνησις Μαλίνωφ διὰ γνωστοὺς σκοποὺς, μὲ τὸν ἀπεσταλμένο τῆς Γρηγόρ Βασίλεφ, τότε φαρεδὺ σοσιαλιστῇ (οἰρὸκ), ὅπως καὶ ὁ Μπεναρόγια, καὶ τώρα βου-

1. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Στ. Παπαδόπουλου ἔγινε στὰ 1915 καὶ στάλθηκε στὸ Σοσιαλιστικὸ Κέντρο τῆς Ἀθήνας (ὁμάδα Γιαννιῶ). Δημοσιεύτηκε στὸ Σοσιαλισμὸ, φ. 44, στίς 10 τοῦ Σεπτέμβρη 1918.

λευτή τοῦ λεγομένου "δημοκρατικοῦ", κόμματος τοῦ κ. Ἀλ. Μωλίνωφ. Ὁ Γρ. Βασίλεφ κάτι θέλησε νὰ κάμῃ στὴ Θεσσαλονίκη ὡς "σοσιαλιστής", ἀλλ' ἀπέτυχε. Συνεργάτης του ἦτο ὁ τῶρα βουλευτὴς τῶν σιρόκηδων Γινοῦλωφ, αὐτὸς ποὺ ὑπεκίνησε τὴν ἀπεργίαν τῶν σιδηροδρομικῶν ὑπαλλήλων, διὰ τὴν ἀκατάβητὴν ἢ Βουλγαρικὴν Κυβέρνησιν τὴν ὑγραμμὴν Σαράμπεη—Φιλιππουπόλεως—Μουσταφᾶ πασᾶ.

» Οἱ "φιλεργάται", αὐτοί, ἐκ τῶν ὁποίων μερικοί, καθὼς μὲ εἶπαν στὴ Θεσσαλονίκη, εἶχον εἰσχωρήσει καὶ εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν Φεντερασιόν, εἶχον ἀποθρασυνθῇ. Αὐτὸ κατετάραξε τοὺς ἐν Σόφια Βουλγαρομαχεδόνες, πραγματικούς σοσιαλιστάς Τέσνηδες, καὶ ἤρχισαν νὰ τοὺς καταπολεμοῦν. Τότε ἤρχισε νὰ ἐκδίδεται ἡ *Ἰσκρα* μὲ ἐξοδα τοῦ Κόμματος, ὅπου ἔγραφα ἀνταποκρισοῦλες ἀπὸ τὴν ἐδῶ κίνηση. Ἡ *Ἰσκρα* ἤρχισε νὰ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν ψευτοσοσιαλιστῶν αὐτῶν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ τοὺς ξεσκεπάζῃ. Ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῶν πρῶν στανδασκικῶν φιλεργατῶν Τόμωφ καὶ ἄλλων τοῦ Βλάχωφ, τοῦ σιρόκου Ὡπεναρῶγια καὶ τῆς ἐβραϊκῆς Φεντερασιόν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἰδρύσει αὐτοὶ καὶ εἶχον ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν των, ἦτο πολὺ ἐπίπονος.

» Ὁ ἱσραηλιτικὸς ἐργατικὸς κόσμος τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ εἶχε διαφθαρῇ μιμούμενος τὴν μπουρζουαζίαν του, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἀπολυταρχικὸ καθεστῶς ποὺ τὸν εἶχε κάμει δειλὸ, ἐφοβεῖτο τὸ σοσιαλισμὸν, οἱ δὲ ἀπόστολοι τοῦ μὴ θέλοντες νὰ τὸν χάσουν ἐξηκολούθουν μιὰ τακτικὴ ἀνεκτικότητος μέσα στὴ Φεντερασιόν, ποὺ κάθε ἄλλο τὴν ἔκαμε παρὰ ἐπαναστατικὴν. Αἱ μεταρρυθμίσεις ποὺ θέλησαν νὰ εἰσαγάγουν ἦσαν ἀνάξιοι σοβαροῦ λόγου. Ὁ Ὡπεναρῶγια δὲν ἀπεμακρύνετο ἀπ' τὴν φαρδιά τακτικὴν, πρᾶγμα ποὺ ἐμεῖς π.χ. δὲν ἐκάναμε, ἐργασθέντες ὡς σοσιαλισταὶ νὰ φωτίσουμε τὰ διάφορα σωβινιστικὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς Πόλης, εἰς τὰ ὁποῖα κυριαρχοῦσε τὸ ἐλληνικὸ στοιχείο. Ἡ τακτικὴ αὕτῃ τῶν ἡγετῶν τῆς Φεντερασιόν δὲν ἦτο φυσικὰ δυνατόν νὰ ἐγκρίνεται ἀπὸ πραγματικούς σοσιαλιστάς, καὶ ὁ ἐναντίον της ἀγὼν ἐξηκολούθησε. Οἱ περὶ τὴν *Ἰσκρα* δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμήσουν ἀποτελεσματικὰ τὴν Φεντερασιόν, διότι ἦσαν ξένοι, δὲν ἤξευραν ἐβραϊκά, ἐξ ἄλλου δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐργάται ἀπ' τοὺς ὁποίους κατεῖν ἀνέμενον, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ πατριωτικοῦ φανατισμοῦ, ἀπέφευγον καὶ τοὺς πραγματικούς Βουλγάρους σοσιαλιστάς κι' ἔτσι αὐτοὶ περιωρίσθησαν στὸ βουλγαρικὸ προλεταριάτο ποὺ ἦτο ἐκεῖ σχετικῶς ἐλάχιστο.

1. Σιρόκος σήμαινε φαρδὴς = μεταρρυθμιστής.

» Ἡ σοσιαλιστικὴ ὁργάνωσις Θεσσαλονίκης προσεπάθησε καὶ μὲ προσοῦδρες νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἐβραϊκὴν Φεντερασιὸν καὶ ἐξέδωκε τότε τὴν *Κατήχησι τῶν ἔργατῶν*, εἰς ἐβραϊκὴν, ἑλληνικὴ καὶ τουρκικὴ γλῶσσα. Καὶ τὸ πρῶτο συνέδριον ἀκόμη, ποῦ συνεκλήθη στὴ Θεσσαλονικὴ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1910, εἶχε ὑπ' ὄψει του καὶ τὴν ὑπὸ κατηγορίαν Φεντερασιόν. Ἐὰν τὰ πράγματα, γιὰ λόγους ποῦ ἐκθέτω παρακάτω, δὲν ἔπαιρναν διαφοροετικὴ τροπὴ, πολὺ εὐμορφα πράγματα θὰ ἀκούαμε στὸ συνέδριον γιὰ τὴ Φεντερασιὸν καὶ τοὺς φίλους της, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ παραλειφθῇ καὶ ἡ φαρδιά ἐργασία τοῦ Μπεναρόγια.

» Μ' ὅλα ταῦτα δὲν μπορούσε νὰ μὴ γίνῃ λόγος γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Μπεναρόγια εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατείαν, τῶν ὑπὸ Σεφκέτ πασᾶ, Νιαζή καὶ λοιπῶν Νεοτούρκων. Καὶ ἕως σήμερα δὲν μπορῶ νὰ εὕρω μιὰ λογικὴ ἐξήγησιν. Ἐὰν ἤθελε νὰ ἀποκτήσῃ μ' αὐτὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἰθαγένειαν, δὲν ἐξηγεῖται καὶ πάλιν, ἀφοῦ γι' αὐτὸ ὑπῆρχαν τόσα ἄλλα μέσα. Τὸ Νεοτουρκικὸ κίνημα, ἡ μεταμόρφωσις δηλαδὴ τῶν παλαστούρκων εἰς νεοτούρκους πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς Ρεβάλης, κανένα πλεόν δὲν ἐξηπάτα. Πῶς νὰ ἐξηγηθῇ λοιπὸν ὁ συνταγματικὸς πατριωτισμὸς τῆς Φεντερασιόν; Τὴν ἐκδοσι πατριωτικῆς προοσοῦρας σὲ διάφορες γλῶσσες κατὰ τὴν κρίσιν ἐπέτειον τοῦ τουρκικοῦ Συντάγματος, ποῖα ἄραγε σοφὴ τακτικὴ τὴν ἐπέβαλε εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν Φεντερασιὸν τῆς Θεσσαλονίκης; Κατὰ τὸ συλλαλητήριον πάλιν ποῦ διοργανώθηκε στὰ 1909 στὴν πλατεία Σελιμιέ, ὁ Τοῦρκος ρήτορας ἐφώναξε «Ζήτω ὁ πατισάχ» καὶ γελᾶσαμε μὲ τὰ κωμικὰ αὐτὰ ποῦ δὲν μποροῦν βεβαίαν νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τῆς Φεντερασιόν καὶ ἡ τέτοια μάλιστα τακτικὴ ὄχι φαρδιά, ἀλλὰ καὶ ἄλλο μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ.

» Τὰ Συνδικάτα τῆς Φεντερασιόν τὰ εἶδα ὅταν ἐπῆγα ἐκεῖ καὶ ἀπὸ κοντά. Κατὰ κακὴ σύμπτωσι, ὅταν ἐπεσεκέφθηκα τὴν ἔδραν της, βρῆκα κατὰ πρόωγν ἐργάτιδας τῆς Ρεζή νὰ φιλονικοῦν μὲ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ σωματείου των γιὰ κατὰ χροῖματα ποῦ ἔπρεπε νὰ τοὺς δώσουν γιὰ τὴν προίκα των. Κατόπιν ἐξακρίβωσα ὅτι αἱ ἐργάτιδες αὐταὶ δὲν παρελογίζοντο καὶ ἐσέβοντο πολὺ τὸ καταστατικὸ τοῦ σωματείου των, ποῦ στὸ 8θον ἀρθρον κάμνει λόγο γιὰ τέτοιο δῶρον. Τὸ καταστατικὸ αὐτὸ σοῦ τὸ ἐσακλείω. Ἐπίσης συνήντησα ἐκεῖ, τὸ Σάββατο, τοὺς ἐβραίους ἐργάτας μὲ «ἀντεριά», καὶ μὲ τὴ Βίβλον τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς στὸ χέρι. »¹

1. Τὸ πρωτότυπον τῆς παραπάνω § κ θ ε σ ης τοῦ Σ. Πικαδόπουλου τὸ εἶδα στὸ ἀρχεῖον τοῦ Γιαννιῶ. Ἐξῆς πρέπει νὰ σημειώσω πὺς ὁ Γιαννιὸς στὸ *Ριζοσπάστη* (στῆς 12 τοῦ Σεπτεμβρίου 1918) δημοσίευσεν ὅτι κατὰ τὴν ὁρμὴν τὴν ἐναντία στὴ Φεντερασιόν.

Όπως βλέπουμε, σέ μερικά σημεία ό Στ. Παπαδόπουλος τά λέει όλωσδιόλου αλλιώςίτικα άπό τόν Μπεναρόγια. "Όσο κι' άν παραδεχτοΰμε, πού είναι πολύ φυσικό, πώς κι' ό Ένας κι' ό Άλλος δέ θυμούνται καλά τά περασμένα, ή πάλι πώς κι' οι δύο τους τά παραχρωματίζουν εκεί πού τους συμφέρει και κρύβουν όσα δέν τους συμφέρουν, πάλι οι ά ν α μ ν ή σ ε ι ς τοΰ Μπεναρόγια και ή έ κ θ ε σ η τοΰ Παπαδόπουλου έχουν ιστορικό ύλικό για τή σοσιαλιστική κίνηση τής τοτινής έποχής στά Βαλκάνια.

Έκείνο επίσης πού πρέπει νά τονιστεί έδω είναι πώς όχι μόνο ό Μπεναρόγιας, μά και ή Φεντερασιόν, ως όργάνωση σοσιαλιστική, στά πρώτα της χρόνια δέν είχε τήν έμπιστοσύνη ούτε τοΰ Βουλγάρικου Σοσιαλιστικοΰ Κόμματος (τών τέσνηδων), ούτε τών τότε Έλλήνων σοσιαλιστών Στ. Παπαδοπούλου, Ν. Γιαννισΰ, Κ. Χατζόπουλου κ.ά. Ή δ υ σ π ι σ τ ι ά όμως αύτή ήταν άμοιβαία. Και ή Φεντερασιόν δέ λογάριαζε τή σοσιαλιστική κίνηση τών Έλλήνων, μέσα κι' έξω άπό τήν Έλλάδα, ούτε, ίσαμε τά 1918, τήν έπαιρνε στά σοδαρά.

"Ας δοΰμε τώρα ποιά ήταν ή καθαυτή δράση τής Φεντερασιόν μέσα στη Θεσσαλονίκη στην πρώτη περίοδο τής ίδρυσής της.

Με τόν Ιταλο - τουρκικό πόλεμο και τίς δυσκολίες πού έβρισκε τό Νεοτουρκικό κομιτάτο, τά παλαιοτουρκικά φεουδαρχικά στοιχεία άρχισαν νά ξεθαρρεύουν. Άπό τήν Άλλη μεριά και μέσα στίς τάξεις τοΰ Νεοτουρκικοΰ κομιτάτου άρχισε νά δημιουργείται αντιπολίτευση. Μάλιστα ή αντιπολίτευση πού εμφανίστηκε με τό όνομα Ή ν τ ι λ ά φ ήταν πολύ επικίνδυνη. Οι Νεότουρκοι τά δρήκανε σκοορα. Άπό παντοΰ βρίσκανε αντιδράσεις. "Ακόμα κι' ό έ ρ γ α τ ι σ μ ό ς κι' ό έ θ ν ι κ ι σ μ ό ς τών έθνοτήτων τους ήταν πολύ ζόρικός και μεγάλος μπελάς στά χρόνια εκείνα.

Τό κρητικό ζήτημα, ή άλβανική επανάσταση κι' Άλλες έσωτερικές άδυναμίες τής Τουρκίας ανάγκασαν τους Νεότουρκους νά εφαρμόσουν τρομοκρατικά μέτρα ενάντια σέ κάθε έσωτερική κίνηση πού έμπόδιζε τήν πολιτική τους.

Μάλιστα, επειδή ή Φεντερασιόν πήρε τό μέρος τής άλβανικής επανάστασης κι' έδειξε τή συμπάθειά της πρós τόν άλβανικό έθνικισμό, άρχισε νά δέχεται τά τρομοκρατικά χτυπήματα τών Νεότουρκων.

Ὡστόσο ἡ Φεντερασιὸν ἐζήσῃ καὶ δὲ διαλύθηκε.

Σὲ λίγο κηρύχτηκε ὁ βαλκανικὸς πόλεμος. Ἡ Φεντερασιὸν δημοσίευσε στὴν *Ἑργατικὴ Ἀλληλεγγύη* μιὰ προκήρυξη γιὰ τὸν πόλεμο, ὅπου καυτηρίαζε τὴν ἀνόητη νεοτουρκικὴ πολιτικὴ, καθὼς καὶ τὴν « τρέλλα » τῆς βαλκανικῆς μπουρζουαζίας. Τὴν προκήρυξη αὐτὴ τὴν εἶχαν ὑπογράψει ὅλα τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα τῆς Βαλκανικῆς.

Οἱ Νεότουρκοι αὐτὴ τὴ φορὰ βρῆκαν ἀφορμὴ νὰ πᾶψουν γιὰ πάντα τὴν *Ἑργατικὴ Ἀλληλεγγύη*. Μὲ σὲ λίγο ἡ Φεντερασιὸν βγάζει τὸ *Ἀβάντι* πού στὴν ἀρχὴ ἐβγαίνει τρεῖς φορὲς τὴ βδομάδα καὶ ἀπὸ τὰ 1915 ἄρχισε νὰ βγαίνει καθημερινό. Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ *Ἀβάντι* ἀνᾶμεσα στοὺς Ἑδραίους τῆς Μακεδονίας ἦταν μεγάλη, γιατί τὸ περιεχόμενό του ἦταν σοσιαλιστικό.

Οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι τοῦ 1912 - 13 προκαλέσανε βαθιὰς ἀλλαγὰς στὴν οἰκονομία τῆς Μακεδονίας. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλονίκης στὴν Ἑλλάδα ἀλλάξανε καὶ τὸ ρόλο τῆς Φεντερασιὸν σὰν ὀργάνωσης σοσιαλιστικῆς.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΦΕΝΤΕΡΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Με τούς θαλκανικούς πολέμους 1912 - 1913 σημειώθηκε χαλάρωση στις σοσιαλιστικές ζυμώσεις της Παλιάς Ελλάδας. Οι περισσότεροι από τούς σοσιαλιστές επιστρατεύτηκαν και μπορούμε να πούμε πώς τὰ Σοσιαλιστικά Κέντρα πέρασαν σὲ μαρasmus. Στην Παλιά Ελλάδα ἓνα κύμα ἐθνικισμοῦ εἶχε παρασύρει τὰ λαϊκά στρώματα κι' αὐτὴ ἀκόμα τὴν ἐργατικὴ τάξη.

Στὴ Θεσσαλονίκη, πού ὁ πληθυσμός της ἦταν πραγματικὰ ἓνα μωσαϊκὸ ἀπὸ ἐθνότητες, ἡ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα δὲν ἔπαψε. Ἡ Φεντερασιὸν ξεκολούθησε τὴ δουλειά της καὶ τὸ θάρρος της τὴν περίοδο αὐτὴ της ἔδωσε κύρος καὶ κάποια αἴγλη. Οἱ ἐργάτες πού περνοῦσαν ἀπὸ καὶ ἄκουαν ἢ μάθαιναν τὴ σοσιαλιστικὴ δράση τῆς Φεντερασιόν. Οἱ παλαιολαδίτες πάλι σοσιαλιστές καὶ σοσιαλίζοντες, περνώντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, γνωρίστηκαν μὲ τούς ἡγέτες τῆς Φεντερασιόν καὶ ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ εἶχε ἀποτελέσματα θετικὰ.

Ἄς ξαναδῶσω ὅμως τὸ λόγο στὸν Μπεναρόγια, πού μᾶς περιγράφει πολὺ ζωντανὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅπως τὴν ἔζησε ὁ ἴδιος:

« Μὲ τὴν εἰσοδὸν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἀρχίζει νέον καθεστὼς διὰ τὴν Μακεδονίαν, νέα περίοδος διὰ τὴν Φεντερασιόν. Τὸ Ἀβάνι συνεχίζει τὴν ἐμφάνισίν του, ἐκδιδόμενον τρεῖς τῆς ἑβδομάδος καὶ ἀσκοῦν δραμντάτην κριτικὴν. Οἱ τοῦρκοι μπέηδες, οἱ ὁποῖοι ἀφῆσαν τὴν μάζαν τῶν

λαϊκῶν τουρκικῶν στρωμάτων Μακεδονίας εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, ἐνῶ ἐφρόντισαν δι' ἑαυτούς, οἱ Βούλγαροι στρατιωτικοί, οἱ ὅποιοι σφάζουν τὸν ἥσυχον τουρκικὸν πληθυσμὸν Στρωμνίτης, αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαί, οἱ ὅποιοι δὲν προλαμβάνουν νέαν ἐμφάνισιν τῆς χολέρας, ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης, ἡ ὁποία δὲν ἐπεκτείνει τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου εἰς ὅλους τοὺς Ἰσραηλίτας. Ὅλοι ἐλέγχονται. Ἡ Φεντερασιὸν δὲν παύει ν' ἀσχολῆται μὲ τὴν λειτουργίαν τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία, ἰδρυθεῖσα πρὸ ἔτους, ἀναπτύσσεται γοργά, ὀργανώσασα ἀθλητικὰς ομάδας, τμήμα εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν συνοικισμὸν Καλαμαριᾶς καὶ μουσικὴν ἰδικήν της. Συζητήσεις καὶ διαλέξεις ὀργανώνονται. Καλοῦνται οἱ ἐργάται πάσης ἐθνικότητος νὰ συνδεθοῦν διεθνῶς. Μήπως καὶ ἡ ἀριστοκρατία δὲν ἔκαμε ὁμοίως; Γίνεται μὲ προσπάθεια συνδέσεως ὅλων τῶν ἐργατικῶν σωματείων μὲ ἐν γενικὸν Ἑπαγγελματικὸν Συμβούλιον (Ἑργατικὸν Κέντρον). Τὸ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα διεισδύει βαθμυδόν. Νέοι διανοούμενοι εἰσέρχονται.

» Τὸ πλεῖστον τῶν Βουλγάρων εἶχεν ἐπιστρατευθῇ καὶ ἐγκατέλειψαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐμείναν οἱ Βλάχωφ, Τόμωφ καὶ Νικόλτστο. Οἱ βαλκανικοὶ "σύμμαχοι", ὅμως ἐμπλέκονται μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸν πόλεμον. Ἡ Θεσσαλονίκη ἐκκαθαρίζεται ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τοὺς εἰσελθόντας μετὰ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα. Ἡ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα, ἰδίως εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατόν, ἦτο περισσότερον εἰς τὰ περίχωρα τῆς Θεσσαλονίκης ἰσχυρά, ἀλλ' ὁ Τσάρος Φερδινάνδος καὶ ἡ κλίκα του, ὡς καὶ ἡ κυβερνώσα τάξις τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν χωρῶν ἐσπρωξαν τὰ πράγματα πρὸς νέαν πολεμικὴν περιπέτειαν. Μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν στρατιωτικῶν Βουλγάρων Θεσσαλονίκῃ γίνεται ἐκείνη τῶν πολιτικῶν. Ἐρχεται ἡ σειρά τοῦ Βλάχωφ. Αἱ ἀστυνομικαὶ ἀρχαὶ τοῦ δίδουν προθεμίαν διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ ἄλλοι ἀναχωροῦν μόνοι τους. Ὅλος ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς μετὰ τὴν εἰρήνην περνᾷ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην.

» Οἱ σοσιαλισταὶ τῆς Φεντερασιόν, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μόλις πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου ἐπανεληθὼν εἰς Θεσσαλονίκην Μπεναρόγιας, ἀναζητοῦν μεταξύ τῶν στρατιωτῶν τοὺς ὁμοιδέας των, τοὺς γνωρίμους των. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Ν. Γιαννιοῦ ὡς ἀξιωματικοῦ εἰς τι καφενεῖον τῆς πλατείας Ἑλευθερίας ἦτο δι' αὐτοὺς σημαντικὸν γεγονός. Ἀλλ' ὁ παλαιὸς σύντροφος ὑποδέχεται τοὺς ὁμοιδέας Ἰσραηλίτας σοβαρῶς, ψυχρῶς. Μιὰ τυπικὴ ἐπίσκεψις εἰς τὸ Κέντρον καὶ ὁ Ν. Γιαννιὸς χάνεται πλέον διὰ τὴν Φεντερασιόν. Ὁ στρατιώτης Γιάννης Πικρός, ὁ ζαηρὸς διανοούμενος τοῦ Παταριοῦ, ἐμφανίζεται καὶ αὐτός. Ἐνθουσιασμὸς τὸν καταλαμβάνει ἅμα ὡς ἐπεσκέφθη τὸ Κέντρον τῆς Φεντερασιόν. Γίνεται τακτικὸς ἐπισκέπτης, βοηθός,

διδάσκαλος προπαγανδιστής. "Ετσι ή Φεντερασιόν απέκτησε ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Γιάννη Πικροῦ ἕναν Ἕλληνα ἀγωνιστὴν ὑπολογίσιμον. Εἰς τὰς ἐργατικὰς συγκεντρώσεις ὠμίλει πάντοτε οὗτος εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐδίδασκε τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ σοσιαλιστικὰ τραγούδια εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνεχώρησε, ἀφήσας αἰσθητὸν κενόν.

» Ὀλίγον ἀργότερον ἐμφανίζονται ὡς στρατιῶται οἱ Ἀρ. Σίδερης καὶ Μουσούρης. Οἱ διανοούμενοι αὐτοὶ συνδέονται μὲ τὴν Φεντερασιόν. Ἡρεμοὶ καὶ ψυχραῖμοι, ὠμίλουν εἰς στενὸν κύκλον φίλων περὶ μαρξισμού καὶ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

» Αἱ ἐπιστημονικαὶ ὁμιλίαι τῶν ἑκατὸν μεγάλῃν ἐντύπων. Οἱ Ρεκανάτι, Χατζάν, Ἀρδίττι, Ἀμαρίγλι καὶ ἄλλοι διανοούμενοι εὗρισκον πολυτίμους συντρόφους. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀποστράτευσις καὶ ἡ Φεντερασιόν ἐπανερχεται εἰς τὴν ὁμαλήν της δρᾶσιν. Οἱ Ἕλληνες σοσιαλισταί, οἱ ὅποιοι ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν Φεντερασιόν, ἀφῆσαν ἵχνη τῆς διαβάσεώς των. Μερικοὶ ἐργάται ἐπηρεάσθησαν. Πρῶτος ὁ Στ. Γκικόπουλος, ἐργάτης τῆς Ρεζῆ, γίνεται μέλος τῆς Φεντερασιόν. Ἀκούραστος καὶ εἰλικρινής, ἀλλὰ στεροῦμενος μορφώσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκπροσωπήσῃ διανοητικῶς τὸν σοσιαλισμὸν καὶ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ὁμοίους του. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐργάται εὗρισκοντο χωριστὰ καὶ δὲν ἐδέχοντο συνεργασίαν μὲ σοσιαλιστάς.

» Μετὰ τὸν Γκικόπουλον ἐμφανίζεται ὁ Π. Παβλίδης, ἐμποροῦ-πάλληλος. Μὲ τὴν εἰσοδὸν τοῦ τελευταίου γίνεται εὐρύτατη συζήτησις περὶ τοῦ τρόπου τῆς προσελκύσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς σοσιαλιστικὰς ἀρχάς. Ἀρχίζουν ἐκ νέου συζητήσεις ἐπὶ τῆς ὁμοσπονδιακῆς ὀργανώσεως ἢ μὴ τῆς Φ. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀλλαγῆς πλέον τοῦ καταστατικοῦ της, τὸ ὅποιον, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Παβλίδη καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἐπικοινωνοῦντος Ν. Γιαννίου, ἦ μ π ό δ ι ζ ε τ ῆ ν ἀ θ ρ ό α ν ε ῖ σ ο δ ο ν Ἑ λ λ ῆ ν ω ν σο σ ι α λ ι σ τ ῶ ν. Ἀλλ' οἱ Ἰσραηλίται σοσιαλισταὶ δὲν πείθονται ἀκόμη, ἡ ἀφομοίωσις δὲν εἶχε εἰσέτι ἀρχίσει καὶ δὲν ἦτο δυνατόν ἀποτόμως νὰ καταργηθῇ μία ὀργάνωσις ἱκανὴ νὰ περιλάβῃ καὶ τοὺς Ἕλληνας. Τέλος καταργεῖται ἡ ὁμοσπονδιακὴ ὀργάνωσις. Ἕλληνες καὶ Ἰσραηλίται ἀνήκουν εἰς μίαν ὀργάνωσιν, γίνονται μικταὶ συνελύσεις. Οἱ δυὸ τρεῖς Ἕλληνες μιλοῦν ἑλληνικά, μεταφράζονται οἱ λόγοι των. Ἀρχίζει πλέον νέα πνοή. Εἰσέρχεται νέα μάζα. Οἱ Ἕλληνες ἐργάται ἀκούουν εἰς τὴν γλῶσσαν των διαλέξεις, μαθήματα. » (Ταχυδρόμος, 16 τοῦ Μάρτη 1981).

Καινούργια περίοδος ἀρχίζει. Ὅσοι κ' ἂν τὴν πλειοψηφία μέσα στὴ Φεντερασιόν ἑακολουθεῖν νὰ τὴν ἔχουν αἱ Ἑβραῖοι σοσιαλιστές, ἡ ἐπιρροή της μέρα τὴ μέρα ἀπλώνεται ὁλοένα καὶ πιό

πολύ στην έργατική τάξη της Μακεδονίας. Στην Καβάλλα ιδρύεται Σοσιαλιστική Νεολαία και μέσα στους καπνεργάτες ή σοσιαλιστική προπαγάνδα βρίσκει ανταπόκριση. Οι άπεργίες που γίνανε (των έργατών της Ρεζή, καπνεργατών, ραπτεργατών) δείξαν πώς άνάμεσα στους εργάτες των διαφόρων έθνотήτων (Έβραίων, Έλλήνων και Τούρκων) άρχισε ν' αναπτύσσεται τo αίσθημα του διεθνισμού και της ταξικής άλληλεγγύης. Το 'Αβάνι, παρ' όλη την έλληνική λογοκρισία, θαρρετά αντιμετωπίζει τά διάφορα έργατικά ζητήματα.

Σ' όλη την 'Ανατολική Μακεδονία, που ύπήρχαν καπνά, άρχισε μιá έντατική καπνεργατική κίνηση. 'Η Φεντεραιόν έστειλε εκεί, σ' όλες τις πόλεις, μέλη της, για νά προπαγανδίσουν τo σοσιαλισμό. Και ή Σοσιαλιστική Νεολαία της Καβάλλας δέν κάθησε με σταυρωμένα τά χέρια. Πρέπει νά σημειώσουμε πώς και στην περίπτωση της βουλγάρικης κατοχής της 'Ανατολικής Μακεδονίας είχα γίνει κάποια προπαγάνδα από τους Βουλγάρους σοσιαλιστές (στρατιώτες και έφεδρους άξιωματικούς).

Στην Καβάλλα, που ήταν τo μεγαλύτερο κέντρο της καπνεργατικής μάζας, ό δημοσιογράφος Ζορμπάς έβγαλε μιá τοπική έφημεριδούλα με « φιλεργατική » άρθρογραφία. 'Ισαμ' ένα οημείο μάλιστα ό Ζορμπάς έπηρέαζε μεγάλο μέρος από τους καπνεργάτες για πολύ καιρό. 'Επίσης και διάφορα ήγεταικά στοιχεία των καπνεργατών, όπως ό Σιγάλας κι' ό Γιώτας, ασκοούσαν προσωπική έπιρροή, λίγο πολύ ύπολογίσιμη.

Στά 1913, όταν πιá είχε πάψει ό έλληνοβουλγαρικός πόλεμος κι' είχαν ήσυχάσει τά πράματα, όλοι οι όργανωμένοι καπνεργάτες της 'Ανατολικής Μακεδονίας πραγματοποιούν στη Θεσσαλονίκη τo πρώτο συνέδριό τους. Το συνέδριο αυτό έγινε στά γραφεία της Φεντεραιόν και κάτω από την έπιρροή της. Σ' αυτό κατορθώθηκε νά συγκροτηθεί μιá Κεντρική 'Επιτροπή Δράσης, για νά διευθύνει τόν καπνεργατικό άγώνα, με έδρα την Καβάλλα. 'Ο Έβραιος σοσιαλιστής Γιονάς, από τά δραστηριότερα στελέχη της Φεντεραιόν, στέλνεται στην Καβάλλα για νά γίνει καθοδηγητής της Κεντρικής 'Επιτροπής Δράσης. 'Επίσης κι' ό Ζέκος, γραμματέας του έλληνοτουρκικού καπνεργατικού σωματείου. Την ίδια εποχή ό Μπεναρόγιας άφήνει τους τυπογράφους

καί γίνεται γραμματέας τῶν καπνεργατῶν Θεσσαλονίκης.

Πιὸ ὕστερα, (ἀρχὴς τοῦ Μάρτη 1914), ξεσπάει ἡ μεγάλη καπνεργατικὴ ἀπεργία τῆς Μακεδονίας, γιὰ τὴν ὁποία ἐγινε λόγος παραπάνω.

Τὸ ἐργατικὸ στοιχεῖο στὶς Νέες Χῶρες δίνει μεγάλα δείγματα ταξικῆς πάλης. Ἡ ἐλληνικὴ κεφαλαιοκρατία τὰ χρειάζεται καὶ ἡ κυβέρνηση ἀποφασίζει νὰ χρησιμοποιήσει κι' ἐδῶ τίς πιέσεις καὶ τίς διώξεις. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Φεντερασιὸν ἔπρεπε νὰ καθήσουν φρόνιμα. Ἔτσι σκεφτόταν ἡ κυβέρνηση. Μὰ γιὰ νὰ καθήσουν φρόνιμα ἔπρεπε νὰ τρομοκρατηθοῦν. Ἡ τρομοκρατία εἶναι τὸ αἰώνιο γιαιτροσόφι τῆς κάθε κυρίαρχης τάξης μέσα στὴν ἱστορία.

Ἡ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας, δίχως νὰ χάσει καιρό, ψάχνει κι' ἀνακαλύπτει τὸ νόμο περὶ « ἐκτοπίσεων τῶν ἐπικινδύνων εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν ». Ἔτσι, γιὰ πρώτη φορὰ (Ἰούνης 1914) στὰ ἐλληνικὰ ἐργατικὰ χρονικά, ἐξορίζονται στὴ Νάξο ὁ Μπεναρόγιας κι' ὁ Γιονᾶς. Λίγο πιὸ πρὶν (Μᾶης 1914), ὁ Ἀρδίττι, ἀρχισυντάχτης τοῦ Ἀβάντι, εἶχε γράψει ἕνα σημείωμα ποῦ κατάκρινε τὴ διαταγὴ τῆς Διοίκησης γιὰ νὰ κλείσουν « ὑποχρεωτικῶς » τὰ μαγαζιά καὶ οἱ καπναποθηκὲς στὴν ὀνομαστικὴ γιορτὴ τοῦ βασιλιά Κωνσταντίνου. Ὁ Ἀρδίττι πολὺ σωστὰ ὑποστήριζε πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ κλείσουν ἀναγκαστικὰ οἱ καπναποθηκὲς καὶ νὰ χάσουν χιλιάδες ἐργάτες τὰ μεροκάματά τους. Ἐπειδὴ ὅμως ἔγραψε : « τί διάβολο, ἀπὸ πότε οἱ ὀνομαστικὲς γιορτὲς τῶν βασιλιάδων γιορτάζονται μὲ τὸ ζόρι », χαρακτηρίστηκε τὸ ἄρθρο του « ἐξύβριση τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ βασιλέως ». Ἔτσι ὁ Ἀρδίττι καταδιώχτηκε, περισσότερο ὅμως σὰν Ἑ β ρ α ι ο ς καὶ λιγότερο σὰ σ ο σ ι α λ ι σ τ ῆ ς. Ἡ γενιζελικὴ κυβέρνηση ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἔκαιε λιθάνι στὸ βασιλιά Κωνσταντῖνο, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἤθελε νὰ τρομοκρατήσει γενικὰ τοὺς Ἑβραίους πού, ἀπὸ ὀικονομικὴ ἀποψη, ἐξουσίαζαν τὴ Θεσσαλονίκη.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Ἀθήνα, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς ζυμώσεις καὶ τσακώματα, ξεφυτρώνουν δ ὡ δ σοσιαλιστικὲς ὁμάδες. Ἡ μιὰ εἶναι τὸ παλὶδ Σ.Κ.Α. (Πατάρι). Ἡ ἄλλη ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Παναγῆ Δημητράτο. Ἀξίζει ἐδῶ, μιὰ ποῦ γράφουμε τὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος, νὰ φέρουμε στὴ δημοσιότητα ὅλα

δσα γίνανε μέσα στους σοσιαλιστικούς κύκλους της Αθήνας έκαινα τα χρόνια.

Ο Πλ. Δρακούλης, με το Σ.Τ.Ε.Τ. και το Σοσιαλιστικό Κόμμα του, έδειχνε ακόμα σημερινά στην περίοδο αυτή (1914 - 1915). "Αν και η έπιρροή του ήταν σχεδόν ασήμαντη μέσα στην εργατική μάζα, είχε ωστόσο τα ύλικά μέσα για να κάνει μπουγιο στις έφημερίδες και να παρουσιάζεται σαν ήγής. Στο έξωτερικό μάλιστα το κύρος του ήταν μεγάλο. Ο Δρακούλης λοιπόν, πού από τα 1911 τα είχε χαλάσει με το Γιαννιό, τώρα είχε βρει έναν άλλο σοσιαλιστή, πού τον είχε δεξί του χέρι. Αυτός ήταν ο Πανγής Δημητράτος. "Αγνωστος ίσαμε τότες δημοδοδάσκαλος και παλιός άντυπικός, πού όπως είδαμε και πιο πάνω, στα 1914, για ένα φεγγάρι, πήγε στο Σ.Κ.Α. "Εκεί όμως δεν τα τσίριξα με το Γιαννιό. Προικισμένος με οργανωτικές ικανότητες, αν και η θεωρητική του κατάρτιση ήταν μικρή, δούλεψε εκείνα τα χρόνια με όλες τους τις δυνάμεις κι' αυτό πρέπει να του το άναγνωρίσουμε. Ο Δημητράτος λοιπόν, αφού διαγράφηκε από το Σοσιαλιστικό Κέντρο, πλησίασε το Δρακούλη και τα κατάφερε να γίνει ο άντιπρόσωπός του μέσα στο Σ.Τ.Ε.Τ. και στο Έλληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. "Ετσι, με χρηματοδότη το Δρακούλη, από τις άρχές του Φλεβάρη του 1914, άρχισε να δαάζει μιάν έφημερίδα με τον τίτλο "Οργάνωσις, πού είχε τον ύπότιτλο: «σοσιαλιστική έφημερίς — οργανον του Συνδέσμου των Έργατικών Τάξεων της Ελλάδος (ΣΤΕΤ)».

"Η "Οργάνωσις, όσο κι' αν βρισκόταν κάτω από την έπιρροή του Δρακούλη, γραφόταν ζωντανά και δημοσίεψε και μερικά άρθρα πολύ επίκαιρα και πολύ καλά. Με τον καιρό μάλιστα άρχισε να κηδεμονεύεται από τη Φεντερασιόν και να γίνεται ένα φύλλο βλο και πιο πολύ σοσιαλιστικό.

Ο Γιαννιός, την εποχή αυτή, άρχίζει πιο φανερά τον πόλεμο ενάντια στην κίνηση Δημητραπετιών — Φεντερασιόν και σηκώνει δική του, άνεξάρτητη, σημαία.

"Η ταχτική και η πολεμική του Γιαννιού έφερε σύγχυση μέσα στις σοσιαλιστικές ομάδες της Παλιάς Ελλάδας. Ο τρόπος μάλιστα της πολεμικής του και τα έπιχειρήματά του ενάντια στη Φεντερασιόν, παρμένα από το μεσαιωνικό όπλοστάσιο, καλλιερ-

γοῦσαν τις θρησκευτικές προλήψεις καὶ καταπολεμοῦσαν τὸ σοσιαλιστικὸν κίνημα.

Ἀπὸ τότες ὁ Γιαννινὸς ἀρχισε ν' ἀντιπολιτεύεται καὶ τὸν Μπεναρόγια. Μπεναρόγιας καὶ Γιαννινός, ἀπὸ τὰ 1912 ἀκόμα, ὅταν ἀνταμώθηκαν στὴν Ἀθήνα, ἀρχισαν νὰ μὴ χωνεύονται. Ὁ ἕνας ἀντιπαθοῦσε τὸν ἄλλο, κι' ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς ἡ ψυχρότητα αὐτὴ μεγάλωνε, ὅσο ποὺ ἔγινε προσωπικὸ πάθος, ποὺ δάσταζε χρόνι.

Ὁ Γιαννινός, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει τὶς ἀπόψεις του, ἔβγαλε δική του ἔφημερίδα, τὸ *Σοσιαλισμὸς* (Γεννάρης 1915). Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Σοσιαλισμὸς δὲν ἦταν τόσο μαχητικὸς ὅσο ἡ *Ὁργάνωσις*, εἶχε ὅμως περισσότερη θεωρητικὴ ὕλη.

Σὲ λίγο ἡ ομάδα τοῦ Παναγῆ Δημητράτου ἀρχίζει τὶς ἀπὸ στίβους τῆς καὶ πρὸς τὸ Δρακούλη καὶ τὸ «κόμμα του». Ὁ Δημητράτος ἦταν πιά ὄργανο τῆς Φανερασιόν. Γι' αὐτὸ καὶ ἔδρυσε μὲ τοὺς φίλους του τὴ Σοσιαλιστικὴ Ἐνωσι, ποὺ ἀκόμα στεγαζότανε στὰ γραφεῖα τοῦ Σ.Τ.Ε.Τ., στὴν ὁδὸ Πειραιῶς, γιατί ὁ Δρακούλης δὲν εἶχε μυριστεῖ τὶς παρασκηνιακὰς ἐνέργειες τῶν Δημητράτων.

Ἔτσι στὴν Ἀθήνα, στὸ τέλος τοῦ 1914, ὑπῆρχαν ἑξὼν ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸν Κόμμα τοῦ Δρακούλη, δυὸ σοσιαλιστικὲς ομάδες: Ἡ ομάδα τοῦ Γιαννιοῦ (Σοσιαλιστικὸν Κέντρο) καὶ ἡ ομάδα τοῦ Π. Δημητράτου (Σοσιαλιστικὴ Ἐνωσι). Καὶ οἱ δυὸ ομάδες εἶχαν συγκεντρώσει γύρω τοὺς ἀρκετοὺς ὁπαδοὺς. Ὅμως ἡ διαμάχη μεταξὺ τοὺς ἀρχισε νὰ ἔχει τὸν ἀντίχτυπό της καὶ μέσῃ στὰ ἐργατικὰ σωματεῖα.

1. Στὸ πρῶτο φύλλο (18 τοῦ Γεννάρη 1915) μὲ τὸν τίτλο « Ποιοὶ εἴμεθα καὶ τί ζητοῦμε » ἔγραψε: « Σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν, ὁ Σοσιαλισμὸς θγαίνει γιὰ νὰ προπαγανδίσῃ τὶς σοσιαλιστικὰς ἰδέας στὴν Ἑλλάδα. Στούς ἐργάτες δέδαια. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι θέλουν νὰ γνωρίσουν τὸν σοσιαλισμὸ πάλι στὸν Σοσιαλισμὸ τοὺς καλοῦμε νὰ τὸν διαδάσουν ἢ στὴν αἴθουσα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου νὰ τὸν ζητήσουν. Μὲ τὰ ταχαῖα ἕνα βιβλίο, μὲ τὰ κοινωνιολογικὰ τοῦ Φέξη, ἢ μὲ ὅποιο βιβλίο μᾶς πᾶσι στὸ χέρι, κανεὶς στὴν Ἑλλάδα δὲν ὡδηγήθῃ στὸν ἀληθινὸ σοσιαλισμὸ. Ἴδού γιατί σ' αὐτὴν ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἀνομιζέτο, ὡς χθές, παρὰ μιά οὐτοπία, δὲν εἶτανε παρὰ χάος διαφόρων ἰδεολογιῶν. Ἐμεῖς, εὐθὺς ἀξ ἀρχῆς, τὸ ἀδηλώσαμε: δὲν εἴμεθα οὔτε ἀναρχικοί, οὔτε συνδικαλιστὲς, οὔτε σοσιαλιστὲς τοῦ κράτους, ἢ κοινωνιολόγοι. Εἴμεθα καθ' ὅροι σοσιαλιστὲς. Ἀπλῶς μαρξιστὲς... »

Στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἡ Φεντερασιὸν ὁλοένα καὶ δυναμώνει, ἂν καὶ τὰ τρομοκρατικὰ ἐνάντιά της μέτρα δὲ λιγότεψαν. Ἡ ἐξορία μάλιστα τοῦ Μπεναρόγια καὶ τοῦ Γιονᾶ εἶχε ἀπήχηση στὶς ἐργατικὰς μάζες.

Ἡ Φεντερασιὸν κινεῖται δραστήρια καὶ θέλει νὰ δημιουργήσει μιὰ πανελλήνια ἐργατικὴ ζύμωση γύρω στὸ ζήτημα αὐτό. Γι' αὐτὸ κι' ἀποτείνεται στοὺς σοσιαλιστὲς τῆς Ἀθήνας καὶ ζητάει τὴ συνδρομὴ τους. Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἑνωσις μὲ τὴν ἐφημερίδα της *Ὁργάνωσις* ἐκδηλώνει θετικὰ στὴ Φεντερασιὸν καὶ στοὺς ἐξόριστους Μπεναρόγια καὶ Γιονᾶ τὴ συντροφικὴ ἀλληλεγγύη της¹. Τὸ Σοσιαλιστικὸ δῆμος Κέντρο τῆς Ἀθήνας (τοῦ Γιαννινοῦ) δὲν εἰδείξε τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον. Περιορίστηκε μόνο σὲ πλατωνικὰς διαμαρτυρίες².

Ἡ κυβέρνηση δῆμος ἦταν ἀποφασισμένη νὰ δείξει τὴ γροθιά της καὶ γι' αὐτὸ ἐξόρισε τοὺς δυὸ « ἐπικίνδυνους » σοσιαλιστὲς στὴ Νάξο. Ἡ Φεντερασιὸν ἔρχεται τότε σ' ἐπίσημη ἐπαφὴ μὲ τὴν ὁμάδα τοῦ Π. Δημητράτου καὶ γίνανε, μὲ τὴν πρωτοβουλία τῆς Φεντερασιὸν, ἀρκετὲς προσπάθειες γιὰ νὰ ἐνωθοῦν οἱ δυὸ σοσιαλιστικὰς ὁμάδες τῆς Ἀθήνας, μὰ στὸ τέλος ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες ἀποτύχανε.

---

1. Ὁ Ἀρακούλης χρησιμοποίησε ὅλο τὸ κύρος του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Ὅταν στὶς ἀρχὰς τοῦ Ἰούλη (1915) γύρισε ἀπὸ τὴν περιοδεία του στὰ Βαλκάνια, πέρασε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἔμεινε ἐκεῖ κάμποσες μέρες καὶ γνωρίστηκε μὲ τοὺς σοσιαλιστὰς.

2. Ἀπὸ τίς ἀφ. *Νέα Ἡμέρα* καὶ *Πατρις* (14 τοῦ Μάη 1914) μαθαίνουμε πῶς τὸ Σ.Κ.Α. ἔστειλε μιὰ :ἐπιτροπὴ στὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο καὶ διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴν ἐξορία τοῦ Μπεναρόγια καὶ τοῦ Γιονᾶ. Ὁ Βενιζέλος δέχτηκε νὰ τοὺς ἀφήσει ἀλεύθερους μονάχα ἂν ἡ Φεντερασιὸν εἰδείχνη στὴν πράξη πῶς ἀκολουθοῦσε « ἔθνικὴ » πολιτικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΟΥ

ΟΠΩΣ είδαμε, η ίδρυση της Πανελλήνιας Έργατικής Όμοσπονδίας το Δεκέμβριο του 1911, με την πρωτοβουλία του Έργατικού Κέντρου της Αθήνας, ήταν η πρώτη απόπειρα για τη συνένωση όλων των εργατικών οργανώσεων της χώρας σε μία κεντρική συνδικαλιστική οργάνωση. Η προσπάθεια αυτή τελικά απέτυχε κι' η Πανελλήνια Έργατική Όμοσπονδία, περιορίζοντας την ύπαρξή της στα χαρτιά και στις σφραγίδες, έσθησε σιγά σιγά κάτω από την άδιαφορία των εργαζόμενων οργανώσεων¹.

Άλλη μία τέτοια απόπειρα έγινε το 1914, εϋθύς μόλις τέλειωσαν οι βαλκανικοί πόλεμοι. Την πρωτοβουλία τώρα την πήραν οι οργανωμένοι καπνεργάτες που καλέσανε στην Αθήνα μία συνδιάσκεψη με τον ίδιο σκοπό. Πάρθηκαν στη συνδιάσκεψη αυτή σχετικές αποφάσεις, όμως δεν μπόρεσαν να εφαρμοστούν. Δεν είχαν ωριμάσει ακόμα οι προϋποθέσεις για μία γερή κεντρική συνδικαλιστική οργάνωση.

1. Η αλήθεια είναι πως από την ίδρυσή της κιόλας η Έργατική Όμοσπονδία είχε μέσα της το σπράκι του μαρξισμού. Γιατί από το ιδρυτικό της συνέδριο αποκλείστηκαν οι σοσιαλιστές, ενώ, αντίθετα, πήραν μέρος σ' αυτό μερικοί κοινωνιολόγοι, όχι εργάτες, ακόμα και «προσωπικότητες» των εργοδοτών! Ο Σπύρος Μελάς, που τότες ήταν ένας μαχητικός και φανατικός προπαγανδιστής του συνδικαλισμού, αν και είχε πληρεξούσιο από το Έργατικό Κέντρο της Αθήνας, δεν μπόρεσε να πάρει μέρος στο συνέδριο και στην έπιμονή του λίγο έλειψε να ξυλοφορτωθεί (κοίτα διαμαρτυρία του στην έφ. Χρόνος 11 του Δεκέμβριο 1911).

Τρίτη απόπειρα έγινε το 1916 με πρωτοβουλία τούτη τη φορά του 'Εργατικού Κέντρου του Πειραιά. Και η προσπάθεια αυτή δεν έφερε αποτελέσματα θετικά.

Παράλληλα προς τις προσπάθειες αυτές για τη συνένωση των συνδικαλιστικών εργατικών οργανώσεων εκδηλώθηκαν προσπάθειες και για την ένοποιηση των σοσιαλιστικών ομάδων.

Για τις προσπάθειες αυτές, που άφοροῦσαν την ένοποιηση των σοσιαλιστών, ο Μπεναρόγιας στα « Ιστορικά » του « σημειώματα » μας δίνει τις πιο κάτω ενδιαφέρουσες πληροφορίες :

« Η Φεντερασιόν έρχεται εις επίσημον έπαφην με την 'Οργάνωσιν. 'Αντιπρόσωποι αυτής, μεταβαίνοντες εις 'Αθήνας πρὸς ἐνέργειαν παρὰ τῇ Κυβερνήσει, ἐπικοινωνοῦν μετὰ τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον καὶ τὴν ὁμάδα τῆς 'Οργανώσεως (Σοσιαλιστικὴ 'Ενωσις), εὐρίσκουν τοὺς σοσιαλιστὰς τῆς 'Ενώσεως προθυμοὺς ὅπως συνδράμουν αὐτοὺς, ἐπιμένονιν πρὸς ἑνωσιν τῶν δύο ὁμάδων, ἀλλὰ δὲν εἰσακούονται. 'Ο ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τούτων Παβλίδης ἀποσπᾶται τῆς Φεντερασιόν καὶ προσχωρεῖ εἰς τὸ Κέντρον. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ 'Διεθνὲς Σοσιαλιστικὸν Γραφεῖον δίδει ἐντολὴν εἰς τὸ τμήμα της, τὴν Φεντερασιόν, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκεντρώσεως ὅλων τῶν σοσιαλιστικῶν δυνάμεων τῆς 'Ελλάδος εἰς ἓν ἑνιαῖον κόμμα. 'Αρχίζει ἐκ μέρους της ἀλληλογραφία μετὰ τὸν Βόλον, τὴν 'Οργάνωσιν καὶ τὸ Κέντρον 'Αθηνῶν, τὸν Πειραιᾶ (ὅπου τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον ἀνασυντάσσεται) καὶ τὴν Κέρκυραν¹. 'Η 'Οργάνωσις παραλαμβάνει τὴν ἰδέαν καὶ ἀρχίζει σοβαρὰ ζύμωσις. Τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Πειραιῶς, προσκείμενον περισσότερον πρὸς τὸ Κέντρον 'Αθηνῶν, δέχεται ἐπίσης τὴν ἰδέαν. 'Αλλὰ τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον 'Αθηνῶν δὲν ἡγνώνει νὰ ὑποχωρήσῃ. 'Υπὸ τὴν πίεσιν τῆς ζυμώσεως αὐτῆς καὶ τῆς σταθερότητος τῆς Φεντερασιόν ὑπὲρ

---

1. Στὴν Κέρκυρα τὴ σοσιαλιστικὴ κίνησις, στὴν ὁποία πῆρε μέρος καὶ ὁ δικηγόρος 'Αρίστοτέλης Ξίδερης, τὴν καθοδηγοῦσε ὁ λογοτέχνης Κωνστ. Θεοτόκης ἀπὸ τὸ 1911. Στὸ Βόλο ἑακολουθοῦσε νὰ 'χαι ἐπιρροὴ ὁ γιατρός Δημ. Σαράντης. 'Ο βολιώτης δικηγόρος Ζάχος ἀποτραβήχτηκε ἀπὸ τὸ σοσιαλιστικὸν κίνημα καὶ πῆγε στὴ Θεσσαλονίκην. 'Αργότερα, ἀπὸ τὸ 1916 καὶ ὥσθι, στὴ σοσιαλιστικὴ κίνησις τοῦ Βόλου ἐπαιξε σημαντικὸ ρόλο ὁ Κώστας Γκοντίνας, νέος μὲ γαρὴ σοσιαλιστικὴ μόρφωσις, καὶ ὁ Γιάννης Κ. Κορδάτος. Οἱ σοσιαλιστὰς τοῦ Βόλου σὲ συνεργασία μὲ τοὺς συνδικαλιστὰς Βασίλη Κανάδα, Εὐφρο Φασούλα, Σάββα Παπαῆλ καὶ Χ. Σταυράκη παΐζανε σπουδαῖο ρόλο στὴν προετοιμασία καὶ ὁργάνωσις τῶν σοσιαλιστικῶν συνδιασκέψεων τοῦ 1916 καὶ 1918.

τῆς ἐνώσεως τῶν ομάδων Ἀθηνῶν, εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Σοσιαλ. Ἐνώσεως ἐπραγματοποιήθη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κοινὴ συγκέντρωσις τῶν μελῶν τῶν δύο ὁργανώσεων πρὸς ἐπίτευξιν συνενόησεως, μεσολαβούντος καὶ τοῦ ἐκ Γερμανίας τότε ἀφιχθέντος λογογράφου σοσιαλιστοῦ Κ. Χατζοπούλου. Πρὸς στιγμὴν ἐφαίνετο ἐπικρατεστέρα ἡ ἀποψις τῆς παραδοχῆς τῆς ἐνώσεως. Ἡ μεγάλη αἰθουσα τοῦ Σ.Τ.Ε.Τ., ἣτις ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τὴν Ὁργάνωσιν καὶ τὴν Σοσιαλ. Ἐνωσιν, ὑπερπληρώθη ἀπὸ κόσμον. Ἦδη ἡ κοινὴ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ εἶχε ἐκλεγῆ. Ἀλλὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἡ ἐνωσις τῶν δύο ομάδων ἐματαιώθη καὶ τὰ μέλη τοῦ Σοσιαλ. Κέντρου, μὲ τὰ καθίσματα, ποὺ εἶχον φέρει διὰ τὴν συμπλήρωσιν, ὑπὸ μάλης, ἀποχωροῦν ἐν μέσῳ διαπληκτισμῶν καὶ κραυγῶν.

» Ἡ ἐνωσις τῶν δύο ομάδων ἐματαιώθη, διότι ὁ Ν. Γιαννὶδὸς ἤθελε νὰ ἔχῃ κυρίαρχον θέσιν εἰς τὴν ἐκλεγείσαν ἐνάλειαν Ἐκτελεστικὴν Ἐπιτροπὴν, ὅπου ἐμειοψήφει. Αἱ δύο ομάδες ἐπαναρχίζουν τὸν ἀλληλοεξοντωτικὸν ἀγῶνα. Αἱ σχέσεις μεταξύ Φεντερασίων καὶ Σοσιαλ. Κέντρου ἐψυχράνθησαν περισσότερον. Τὸ Σοσιαλ. Κέντρον Πειραιῶς, ὅπερ παρηκολούθει συμπαθῶς τὰς ἐνεργείας πρὸς ἐνωσιν τῶν δύο σοσιαλ. ὁργανώσεων Ἀθηνῶν, ἤρχισε νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν γίνεται τίποτε μὲ τὸ Σοσιαλ. Κέντρον. Μεταξὺ τῶν ἄλλων Σοσιαλ. Κέντρων ἐσυνεχίσθη ἡ ζύμωσις διὰ τὴν ἰδρῶσιν κόμματος καὶ συσκέψεις ἐγίνοντο εἰς Ἀθήνας καὶ Θεσσαλονίκην, παρὰ τὴν ἐχθρικὴν πλεονστάσιν τοῦ Σοσιαλ. Κέντρου τοῦ Γιαννοῦ. Τέλος, κατόπιν μακρῶν συνενόησεων μεταξὺ τῆς Φεντερασίων καὶ τῆς ομάδος περὶ τὴν Ὁργάνωσιν, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1915, καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐπικειμένων ἐκλογῶν, ἐκλήθη εἰς Ἀθήνας συνέδριον, γνωστὸν ἔκτοτε ὡς Ἀ' Σοσιαλιστικὴ συνδιάσκεψις, εἰς τὸ ὅποιον ἔλαβον μέρος. ἔκτος τῆς περὶ τὴν Ὁργάνωσιν Σοσιαλιστικῆς Ἐνώσεως, ἡ Φεντερασίων, τὸ Ἀβάντι, τὸ Σοσιαλ. Κέντρον Πειραιῶς καὶ ἀνταπρόσωποι τοῦ Βόλου, Κερκύρας καὶ Μυτιλήνης, ἡγνοήθη ὁμως τὸ Σοσιαλ. Κέντρον τοῦ Γιαννοῦ. Τὸ συνέδριον αὐτὸ εἶχε θεωρηθῇ ὡς τὸ Ἀ' Πανελλαδικὸν Σοσιαλ. Συνέδριον, ἄλλοι ὁμως ἱστορικοὶ λόγοι, ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐπέβαλον ὅπως χαρακτηρισθῇ ὡς Ἀ' Π α ν ε λ λ α δ ι κ ῆ Σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ῆ Σ υ ν δ ι ά σ κ ε ψ ι ς διὰ τὴν ἰδρῶσιν τοῦ κόμματος.

» Δεδομένου ὅτι εἶχε κηρυχθῇ ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ὁ κατὰ τοῦ πολέμου ἀγὼν ἀπησχόλησε ἀρκετὰ τὸ συνέδριον. Τὸ συνέδριον τοῦτο συνεζήτησε καὶ ἐπὶ τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος καὶ ἐψηφίσε πράγματι σχέδιον προγράμματος γενικῶν ἐπιδιώξεων καὶ μεταρρυθμίσεων ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ πεδίου, τὸ ὅποιον θὰ ἐχρησίμευε καὶ

ώς έκλογικόν πρόγραμμα τῶν μελλουσῶν ἐκλογῶν. Ἀπασχολήθη ἐπίσης μέ τήν ὀργάνωσιν τοῦ κόμματος, ἀφῆκε δέ τήν πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήσεως ἄλλου συνεδρίου, τὸ ὅποιον θὰ ἡσχολεῖτο μέ τὸ κατωστατικόν τοῦ κόμματος, εἰς τήν ὁμάδα τῆς Ὁργανώσεως. » (Ταχυδρόμος, 18 τοῦ Μάρτη 1931).

Ἀπ' ὅσα λέει πῶς πάνω ὁ Μπεναρόγιας βγαίνει πῶς ἡ Συνδιάσκεψις ἀνάθεσε τήν ὀργάνωσιν τοῦ ἱδρυτικοῦ τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος συνεδρίου στή Σοσιαλιστική Ἐνωσιν τοῦ Δημητράτου.

Ὁ Δρακούλης δὲν μποροῦσε νά 'ναι εὐχαριστημένος ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀπόφασις τῆς συνδιάσκεψης, ποὺ ἀναγνώριζε ἑμμεσὰ πῶς ἡ ὀργάνωσις τοῦ Δημητράτου ἦταν ἀξιότερη ἀπὸ τὴ δική του (Σοσιαλιστικὸ Κόμμα).

Γι' αὐτὸ παρακολούθησε ὅλες τίς κινήσεις τοῦ Δημητράτου καὶ τῶν φίλων του. Κι' ὅταν ἔμαθε πῶς ἐνεργοῦσαν μυστικὰ ἀπ' αὐτὸν καὶ γιὰ δικὸν τοὺς λογαριασμό, τοὺς ἔδιωξε ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ Σ.Τ.Ε.Τ. ὅπου στεγάζονταν.

Ἔστι ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἐνωσιν βρέθηκε ἀστεγῇ. Καὶ τὰ λίγα ἐπιπλα τοῦ Δρακούλη, ποὺ τὰ μέλη τῆς, φεύγοντας ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ Σ.Τ.Ε.Τ., πήρανε μαζὶ τοὺς, τὰ πήγαμε σὲ διάφορα φιλικὰ σπῆτια, ὅπου νὰ βρεθεῖ τρόπος ν' ἀποχτήσῃ ἡ Ἐνωσιν δικὰ τῆς γραφεῖα.

Ὅμως αὐτὸ δὲν ἦταν εὐκόλο, γιὰτὶ χρήματα δὲν ὑπῆρχαν¹. Γιὰ πολὺ καιρὸ ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἐνωσιν βρῆκε ἀσυλὸ στὸ καφενεῖο « Μαῦρος Γάτος » τοῦ Σπαταλά (γωνία τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας καὶ Ἀσκληπιοῦ). Ἐκεῖ μαζεῦονταν τὰ μέλη τῆς καὶ συνεδρίαζαν. Ἀργότερα φιλοξενήθηκε στὰ γραφεῖα τοῦ Συλλόγου Κεφαλῶν (ὁδὸς Εὐριπίδου 14), ὅπου, ὡς τὸ 1922, ἦταν καὶ τὰ γραφεῖα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ (κομμουνιστικοῦ) κόμματος.

Ὁ Γιαννιδὸς, ποὺ ἀγνοήθηκε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ συνδιάσκεψιν, δὲν κάθησε μέ σταυρωμένα τὰ χέρια. Ὁ λιβελλογραφικὸς τοῦ ἀγῶνος ἐνάντια στὴ Φαντασιῶν ἐπιγινε μέρα τὴ μέρα μεγάλη δόξυτητα. Σταμάτησε τὸ Σοσιαλισμὸ τοῦ καὶ στὴ θέση τοῦ ἔβγαλε τὸ περιοδικὸ Σοσιαλιστικὰ Φύλλα (1915 - 1917).

1. Εἶναι γνωστὸ πῶς τὸ 1914 τὴ Σοσιαλιστικὴ Ἐνωσιν τὴν ἐνίσχυε μέ χρήματα καὶ μπροσούρες ὁ Ἑλληνικὸς Ἑργατικὸς Σύλλογος Ἐνωσις ἀπὸ τὴ Γερμανία.

Για πρώτη φορά ή 'Ελλάδα αποχτά περιοδικό με περιεχόμενο πραγματικά σοσιαλιστικό. Τά Σοσιαλιστικά Φύλλα δίνουν την έντύπωση πώς ακολουθούν με συνέπεια τὸ σοσιαλιστικὸ δρόμο. Ὁμως πάνω στο σθερότερο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ζήτημα τοῦ πο-λέμου παίρνουν θέση λαθεμένη. Ἐκδηλώνονται ἀνταντόφιλα κι' ἀπὸ τὴν αἰτία αὐτὴ κρατᾶνε στάση, ἀρνητικὰ, φιλοβενιζελική. Εἶναι φανερό πὺς οἱ ἀνταντόφιλος ἀπόψεις τοῦ Σκληροῦ εἶχαν ἤδη ἐπηρεάσει τὸ Γιαννιό. Ὁ ἀγῶνας τοῦ ἐνάντια στὴ Φεντερασιὸν συνεχίζεται, μὲ τὰ Σοσιαλιστικὰ Φύλλα, πὺς πεισματικοί, πὺς ἐντονος ¹.

Ὅταν σχηματίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἡ Προσωρινὴ κυβέρνηση τοῦ Βενιζέλου, ὁ Γιαννιὸς ἀφήνει τὴν Ἀθῆνα καὶ προσχωρεῖ στὴν Ἐθνικὴ Ἀμυνα. Γιὰ τὴν προσχώρησή του αὐτὴ ἀμείβεται : διορίζεται τμηματάρχης στο ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Ἀργότερα ὁ Γιαννιὸς προσπάθησε νὰ δικαιολογήσει τὴν στάση του αὐτῇ, λέγοντας πὺς « θὰ κατώρθωνε (Σ.Σ. σὰν ἀνώτερος δηλαδὴ κρατικὸς ὑπάλληλος) νὰ κάμῃ διατάγματα μερικὰ ἄρθρα σοσιαλιστικοῦ προγράμματος ἢ νὰ καταργήσῃ ὑπάρχοντας ἀντισοσιαλισκοὺς νόμους » ². Καμιά ὅμως δικαιολογία του δὲν πρόκειται νὰ τὸν σώσει ἀπὸ τὴν κρίση τῆς ἱστορίας. Ὁ Γιαννιὸς ἀγκαλιάζει ἀπὸ τότες τὸ μετὰ ρρυθμιστικὸ σοσιαλισμὸ.

Τὸ 1917 γίνεται νέα σοσιαλιστικὴ συνδιάσκεψη. Ὁ Ζόριν, ἕνας ρώσος μενσεβίκος ποὺ δρέθηκε στὴν Ἀθῆνα σὰν ἀνταποκριτὴς τοῦ Ρούσκουε Σλόβο, τὰ κατὰφερε νὰ συμφιλιώσει τοὺς δημοκρατικοὺς μὲ τοὺς γιαννικοὺς (Ἰούνης - Ἰούλης τοῦ 1917).

Ἀνάμεσα στὶς δυὸ ὁργανώσεις ἔγινε ἕνα εἶδος ἀνακωχῆ κι'

---

1. Στὸ πρῶτο τεῦχος τῶν Σοσιαλιστικῶν Φύλλων (1915) ὁ Γιαννιὸς χτυπάει, καὶ πολὺ σωστά, τὴν ἐκλογικὴ σύμπραξη τῆς Φεντερασιὸν μὲ τοὺς βασιλικούς, ὅμως τὸ ἄρθρο του αὐτὸ ξεχειλίζει ἀπὸ προσωπικὸ πάθος κι' εἶται χάνει τὴν ἀξία του. Στὸ ἴδιο τεῦχος ἐπιτίθεται κι' ἐνάντια στο δρακουλισμὸ. Στὸ τρίτο τεῦχος τὰ βάζει μὲ τοὺς δυὸ βουλευτὲς τῆς Φεντερασιὸν, τὸ Σιδερὴ καὶ τὸν Ἀλ. Κουριέλ. Ὁ Σιδερὴς ἀπάντησε στο κατηγορητήριον τοῦ Γιαννιὸ ἀπὸ τίς στήλας τῆς Ὁργάνωσης (φ. 37 τοῦ 1915) δί-χως νὰ μπορέσει νὰ δικαιολογηθεῖ.

2. Σοσιαλιστικὰ Φύλλα, ἀριθ. 11, σ. 19. Στὶς σ. 4 καὶ 5 τοῦ ἴδιου τεύ-χους λιθανίζεται ὁ Βενιζέλος.

οί φαγωμάρες τους σταμάτησαν για κάμποσο καιρό. Συμφώνησαν μάλιστα να καλέσουν το Δεκέμβρη της ίδιας χρονιάς συνέδριο, πού ν' αποφασίσει την ίδρυση του πολιτικού οργανισμού του ελληνικού προλεταριάτου. Ός τότες το Σοσιαλιστικό Κέντρο και η Σοσιαλιστική Ένωση θ' αποτελούσαν ενιαία οργάνωση με το όνομα Σοσιαλιστικό Τμήμα 'Αθηνών.

Ένα χρόνο νωρίτερα (1916), με την πρωτοβουλία των φοιτητών Δημ. Λιγδόπουλου, Σπ. Κομιώτη, Τζουλάτη και των αδελφών Δούμα, είχε ιδρυθεί στην Αθήνα Σοσιαλιστική Νεολαία, πού δέν είχε καμιά σχέση με την παλιά του Καραμούζη '. Η Νεολαία έδειχνε πώς συμπαθούσε πιδ πολύ την οργάνωση του Δημητράτου, γιατί ή Σοσιαλιστική Ένωση έκανε έντονότερη αντικυβερνητική πολιτική και φαινόταν επαναστατικότερη.

Έξδν από τη Σοσιαλιστική Νεολαία, τη Σοσιαλιστική Ένωση του Δημητράτου την ένισχύουν και οι βουλευτές της Φεντερασιόν 'Αριστοτέλης Σίδερης κι 'Αλδέρτος Κουριέλ. Ο Κουριέλ μάλιστα της έδωσε και χρήματα για να βγάλει μιá εβδομαδιαίτη έφημερίδα. Έτσι τον Ιούλη του 1917 βγαίνει ο 'Εργατικός 'Αγών (όργανον του Σοσιαλιστικού Κόμματος). Στην ομάδα του Δημητράτου προσχωρούν πολλοί εργάτες, ανάμεσα στους οποίους κι' ο Φρ. Πετρούσκας, ο Χιωτάκης, ο Λαγουδάκης, ο Σαραντίδης κι' ο 'Αριστος 'Αρβανίτης, πού δείχνουν δραστηριότητα μέσα στα εργατικά συνδικάτα της Αθήνας. Ο Χιωτάκης μάλιστα παίρνει και την προεδρεία του 'Εργατικού Κέντρου. Η έπιρροή και το κύρος γενικά των σοσιαλιστών μέρα με τη μέρα μεγαλώνει και ριζώνει ανάμεσα κυρίως στους συνδικαλισμένους εργάτες.

---

1. Το άρθρο 2 του καταστατικού της όριζε πώς σκοπός της Σοσιαλιστικής Νεολαίας είναι : « α/ να υποδείξη τάς αρχάς του διεθνούς Σοσιαλισμού, β/ να διοργανώση και εκπαιδεύση τά μέλη της με μαθήματα σοσιαλιστικά, έγκυκλοπαιδικά, φιλολογικά, καλλιτεχνικά, έπίσης να βοηθήση την σωματικήν ανάπτυξιν των νέων με γυμναστικές ασκήσεις, έκδρομάς, παιδιάς κλπ. πρδς τόν σκοπόν να δημιουργηθή νεολαία όγιής τό σώμα και τό πνεύμα και ίκανή ν' αναλάβη τόν σοσιαλιστόν άγώνα, γ/ να διαδώση σοσιαλιστικές και συνδικαλιστικές ιδέας μεταξύ των εργατών και δ/ να έργασθη δραστηριώτατα κατά του αλκοολισμού πού αποκτιήναι την εργατικήν τάξιν ».

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ

ΟΤΑΝ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914 ξέσπασε ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, οἱ Ὑλληνες σοσιαλιστὲς κρατήσανε στὴν ἀρχὴ μιὰν ἀσυχώρητη παθητικὴ στάση. Οὔτε κὰν μιὰν ἀπόφαση δὲν τόλμησαν νὰ πάρουν πάνω στὸ σοβαρότατο αὐτὸ ζήτημα τοῦ πολέμου, ποῦ ἔμελλε νὰ ματοκυλήσει ὅλο τὸν κόσμον.

Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀδράνεια αὐτὴ τῶν σοσιαλιστῶν οἱ δυὸ μεγάλες πολιτικὲς παρατάξεις τῆς ἑλληνικῆς κεφαλαιοκρατίας, οἱ βενιζελικοὶ καὶ οἱ ἀντιβενιζελικοί, ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας στιγμῇ, ἄρχισαν νὰ κινεῦνται καὶ νὰ ἐκδηλώνουν τίς προτιμήσεις τους καὶ τίς συμπάθειές τους, οἱ πρῶτοι, μ' ἐπικεφαλῇ τὸ Βενιζέλο, πρὸς τίς ἐμπόλεμες δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, καὶ οἱ δεῦτεροι, μ' ἐπικεφαλῇ στὰ παρασκήνια τὸ θρόνον, πρὸς τίς Κεντρικὲς δυνάμεις ποῦ ἀποτελοῦσαν τὸ συνασπισμὸ τῆς Γερμανίας. Σιγὰ σιγὰ οἱ προτιμήσεις καὶ οἱ συμπάθειες αὐτὲς πῆραν συγκεκριμένη μορφή καὶ οἱ βενιζελικοὶ τάχτηκαν φανερά μὲ τὸ μέρος τῆς Ἀντάντ, ζητώντας τὴν ἐξοδὸ τῆς Ἑλλάδας στὸ πλευρὸ τῆς, ἐνῶ οἱ ἀντιβενιζελικοὶ κηρύχτηκαν ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας, ποῦ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἐκανοποιοῦσε τὴ θέληση τοῦ λαοῦ νὰ μὴν πάρει μέρος στὸν πόλεμον, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐξυπηρετοῦσε, τὴν περίοδο ἐκείνη, τίς ἐπιδιώξεις τῆς Γερμανίας. Ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα ἀπὸ μιὰ σειρά γεγονότα, ἡ οὐδετερότητα τῶν γερμανόφιλων ἀντιβενιζελικῶν σκοπὸ εἶχε νὰ ρίξει στάχτη στὰ μάτια τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ

βοηθιέται ή Γερμανία στίς πολεμικές της ενέργειες ενάντια στούς αντιπάλους της, κι' ακόμα σέ θάρρος κι' αὐτῆς τῆς Ἑλλάδας πού μέ τρόπο τῇ βοηθοῦσε. Ἡ γνήσια φωνή τοῦ λαοῦ μέ τό στόμα τῶν σοσιαλιστῶν δέν ἀκούστηκε.

Οἱ μέρες κι' οἱ μῆνες περνοῦσαν, ὁ πόλεμος δύθιζε στή συμφορά ἑκατομμύρια λαούς, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά δυό μεγάλα ἀστικά κόμματα στή χώρα μας γινόταν μέρα τῇ μέρα ὀξύτερη κι' ἐπαιρνε διαστάσεις τέτοιες, πού τελικά ὁ τόπος χωρίστηκε σέ δυό ἀλληλομισούμενες παρατάξεις, πού ἡ καθεμίᾳ ριχνόταν τῆς ἀλλήνῃς γιά τήν ἐξόντωσή της.

Οἱ σοσιαλιστές σιωποῦσαν ακόμα ! Δέ δρῆκαν τῇ δύναμῃ νά ζήσουν τό ἀνείπωτο δράμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί νά διακηρύξουν μέ θάρρος τίς σοσιαλιστικές τους ἀρχές στή συγκεκριμένη αὐτή περίπτωση τοῦ πολέμου.

Μονάχα, όταν τήν ἀνοιξη τοῦ 1915 ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος διαφώνησε μέ τόν πρωθυπουργό Βενιζέλο πάνω στό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἡ πιό σωστά, στό ζήτημα τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς Ἑλλάδας πρὸς τῇ μιᾷ ἀπό τίς δυό ἐμπόλεμες παρατάξεις, καί προκηρύχτηκαν βουλευτικές ἐκλογές γιά τίς 31 τοῦ Μάη, ὀρισμένοι σοσιαλιστές σκέφτηκαν πῶς ἦταν εὐκαιρία νά πάρουν κι' αὐτοί μιᾷ θέσῃ καί νά ἐκμεταλλευτοῦν τίς ἀντιθέσεις τῶν δυό μεγάλων ἀστικῶν κομμάτων.

Ἔτσι ἡ Φεντερασιόν — γιάτί κυρίως γιά τοὺς σοσιαλιστές τῆς Φεντερασιόν πρόκειται — παραπλανήθηκε ἀπό τό δημαγωγικό καί ὑποπτό τότες σύνθημα τῆς οὐδετερότητας τῶν γερμανόφιλων ἀντιβενιζελικῶν, τὸ πῆρε σάν ἀντιπολεμικό σύνθημα κι' ἔπese στό μεγάλο πολιτικό λάθος νά δεθεῖ στό ἄρμα τῶν ἀντιβενιζελικῶν καί νά παρασύρει δσες μάζες ἐπηρέαζε νά παίξουν κι' αὐτές τὸ παιχνίδι τῆς γερμανόφιλης πολιτικῆς.

Ἀρχισαν λοιπὸν διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στοὺς σοσιαλιστές τῆς Φεντερασιόν καί στοὺς ἀντιβενιζελικούς, πού καταλήξανε σέ συμφωνία σύμπραξης στίς ἐκλογές. Στόν ἀντιβενιζελικό συνδυασμό τῆς Θεσσαλονίκης ἡ Φεντερασιόν ἔβαλε τίς ὑποψηφιότητες τοῦ Ἀριστοτέλῃ Σίδερῃ καί τοῦ Ἀλβέρτου Κουριέλ (Ἑβραίου).

Ἡ πολιτική αὐτὴ ἐνέργεια τῆς Φεντερασιόν κατακρίθηκε καί τότες καί ὑστερότερα. Ἡ θέσῃ πού πῆρε ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας

τῶν γερμανόφιλων ἀντιβενιζελικῶν καὶ ἡ ἐκλογικὴ σύμπραξι μαζί τους ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἀπάρνηση τῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν.

Χρέος εἶχαν τότες οἱ Ἕλληνες σοσιαλιστὲς νὰ σηκώσουν ψηλά τὴν ἀ ν τ ι π ο λ ε μ ι κ ῆ σημαία, νὰ καταγγείλουν στὶς μάζες τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ αἷτια τοῦ πολέμου καὶ νὰ ξεσκεπάσουν τὸ ρόλο ποὺ παίζανε σὲ θάρος τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ τὰ δυὸ μεγάλα κόμματα τῆς ἐλληνικῆς κεφαλαιοκρατίας. Προπάντων ἔπρεπε νὰ ξεσκεπάσουν τὸ υποπτο δημαγωγικὸ σύνθημα τῆς γερμανόφιλης οὐδετερότητας τῶν ἀντιβενιζελικῶν, ποὺ ὁδηγοῦσε τὴν Ἑλλάδα στὸ πλευρὸ τῆς Γερμανίας. Καὶ στὶς ἐκλογὲς νὰ πάρουν μέρος μονάχα μὲ συνθήματα ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν πραγματικὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐργαζόμενων, ἀποκρούοντας συνεργασίες μὲ ἀντιλαϊκὲς πολιτικὲς παρατάξεις, ὅπως ἦταν οἱ ἀντιβενιζελικοί.

Ὁ Μπεναρόγιας στὰ « Σημειώματά » του προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὴ Φεντερασιόν :

« Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐκλογὰς τῆς 31 Μαΐου 1915, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Φεντερασιόν : Πίτρου, Μπενρουμπὴ καὶ Κουριέλ ἀνεκοίνωσαν τὰς εἰς αὐτὴν γενομένας προτάσεις ἐκλογικῆς συμπράξεως παρὰ τῶν γουναρικῶν, οἵτινες, κατόπιν τῆς διαφωνίας Βασιλῶς καὶ Βενιζέλου, εὗρισκοντο εἰς τὴν ἀρχήν. Αἱ ἐκλογαὶ αὐταὶ ἐπρόκειτο νὰ διεξαχθοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παγκοσμίων γεγονότων, ἐπὶ τοῦ θέματος ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ πολέμου. Τὸ βενιζελικὸν κόμμα εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ τοῦ πολέμου παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συμμάχων, τὸ κόμμα τῶν ἀντιπολιτευομένων βασιλικῶν ὑπὸ τὸν μόλις ἀνελθόντα εἰς τὴν ἀρχὴν Γούναρην ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος. Οἱ τῆς Φεντερασιόν, κηρυχθέντες καὶ αὐτοὶ ἑναντίον πάσης ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον, ἐδέχθησαν κατ' ἀρχὴν πρότασιν συνεργασίας ἐκλογικῆς ἐκ μέρους τῶν γουναρικῶν, οἱ ὅποιοι, ὥς εἶχον δηλώσει διὰ τοῦ Γούδα ἐν Θεσσαλονίκῃ, θὰ ἐπατίφερον ἐκ τῆς ἐξορίας τοὺς Μπεναρόγια καὶ Γιονᾶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς, ἐν περιπτώσει ὑπερισχύσεως, πάντως δὲ θὰ ἔκαμνον εἰς τὴν Βουλὴν ἀγῶνα ὑπὲρ αὐτῶν.

» Τὸ συνέδριον λοιπὸν δὲν ἀπέκρουσε κατ' ἀρχὴν τὴν πρότασιν τῆς Φεντερασιὸν πρὸς ἐκλογικὴν σύμπραξιν, βασισθὲν καὶ εἰς τὸ γεγονὸς τοῦ πλειοψηφικοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν εὐρείαν περιφέρειαν, ἡ ὁποία, παρὰ τὴν ἐν τῇ πόλει Θεσσαλονίκῃς σοσιαλιστικὴν πλειοψηφίαν, δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ ἀκουσθῇ ἢ κατὰ τοῦ πολέμου σοσιαλιστικὴ φωνὴ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἀφήκεν ἐλευθερίαν ἐνεργείας πρὸς ρύθμισιν τοῦ ζητήματος εἰς τὰς κατὰ τόπους ὁργανώσεις. Ὑπέδωξε δὲ τοὺς Α. Σίδερην, Π. Δη-

μητροῦτον ὡς ὑποψηφίους τοῦ ὑπὸ Ἱδρυσιν κόμματος, ἀναθέσαν εἰς τὴν Φεντερασιὸν τὴν ἐκλογὴν ἐνὸς Ἰσραηλίτου. Ἡ Φεντερασιὸν ὑπέδειξε τὸν ἑλληνομαθῆ, ἄρτι ἀφιχθέντα ἐκ Σμύρνης, Ἰσραηλίτην καὶ μέλος αὐτῆς Ἀλβ. Κουριέλ.

» Ὁ ἀγὼν διεξήχθη εἰς τὴν Μακεδονίαν σφοδρός. Ἡ συνεργασία ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἀπὸ γενικὴν συνέλευσιν τῆς Φεντερασιὸν, ἀφοῦ οἱ γουναρικοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ δηλώσωσιν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἦσαν κατὰ τοῦ πολέμου. Οἱ δὲ ὑποψήφιοι σοσιαλισταὶ ἀνελάμβανον πλήρη ἐλευθερίαν δράσεως ἐν τῇ Βουλῇ ὡς σοσιαλισταί. Ἡ κοινὴ γνώμη, αἱ μικροαστικαὶ καὶ ἐργατικαὶ μᾶζαι, ὑπεδέχθησαν τὴν συνεργασίαν μὲ ἐνθουσιασμόν. Ὅγκωδεις διαδηλώσεις διέτρεξαν τὰς ὁδοὺς μὲ τὰς κραυγὰς: Κάτω ὁ πόλεμος! Ζήτω ὁ σοσιαλισμός! Οἱ ἀντιπολεμικοὶ ἐπεκράτησαν εἰς τὴν Θεσσαλονικίην. Οἱ Σίδερης καὶ Κουριέλ ἐξελέγησαν μαζὺ μ' ὅλην τὴν παρτάξιν τῶν γουναρικῶν. Ὁ Π. Δημητράτος, ὡς ἀνεξάρτητος σοσιαλιστὴς ὑποψήφιος Κυβάλλας, μὲ μόνην τὴν υποστήριξιν τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας, συνεκέντρωσε ἀρκετοὺς ψήφους, ἀλλ' ἀπέτυχε. » (Ταχυδρόμος, 18 τοῦ Μάρτη 1931).

Τὰ ὅσα γράφει ὁ Μπεναρόγιας κανέναν δὲνμποροῦν νὰ πείσουν γιὰ τὴν ὀρθότητά, ἀπὸ ἀποψῆ σοσιαλιστικὴ δέδαια, τῆς συνεργασίας τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Φεντερασιὸν καὶ τῶν γερμανόφιλων ἀντιδενιζελικῶν. Θὰμποροῦσε κανεὶς, γιὰ νὰ ἐλαφρύνει τὴν θέσιν τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Φεντερασιὸν, νὰ προσθέσει πῶς στὴν Εὐρώπῃ, καὶ προπάντων στὶς χῶρες τῶν ἐμπόλεμων δυνάμεων, κόμματα σοσιαλιστικὰ μὲ παραδόσεις, μὲ πείρα, μὲ ὀργάνωση, μὲ πλατιεὲς μαζικὰς δάσεις, μὲ μεγάλη θεωρητικὴ σοσιαλιστικὴ μόρφωση ξεπέρασαν τὴν Φεντερασιὸν ὅχι μονάχα σὲ λάθη πολιτικὰ κι' ἀπάρνηση βασικῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ σὲ καταπρόδοσιν ἐπαίσχυντη τόσο τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅσο καὶ τῶν πιδὼ στοιχειωδῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων.

Τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου καὶ τὰ γεγονότα ποὺ διαδέχονταν τό'να τ' ἄλλο προκαλέσανε μεγάλη ἀναστάτωση μέσα στὶς πλατιεὲς λαϊκὰς μάζες καὶ στὴ χώρα μας. Ἦταν τὸ ζήτημα ὅχι τῆς ἡμέρας, μὰ τῆς κάθε στιγμῆς. Ἰδιαίτερα στὶς μεγάλες πόλεις οἱ ἐργάτες εἶχαν συγκεντρώσει τὴν προσοχὴν τοὺς στὸ ζήτημα τοῦ πολέμου κι' ὅλες οἱ συζητήσεις τοὺς τὸν πόλεμον εἶχαν σὰν πρῶτον καὶ βασικὸν θέμα.

Οἱ σοσιαλιστὰς δὲνμποροῦσαν ν' ἀδιαφορήσουν κι' ἀναγκά-

στηκαν νά κινηθοῦν. Ἡ Φεντερασιὸν καὶ οἱ σοσιαλιστικὲς ὁμάδες ποὺ συνεργάζονταν μαζί της ἀποφάσισαν νά πάρουν μέρος στὴ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη ποὺ ἔγινε στὸ Βουκουρέστι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1915. Στείλανε λοιπὸν ἀντιπρόσωπό τους τὸν Ἀριστ. Σίδερη. Ἀπὸ τίς ἄλλες βαλκανικὲς χώρες οἱ Βούλγαροι σοσιαλιστὲς ἀντιπροσωπεύτηκαν μὲ τὸν Δημητρώφ καὶ τὸν Κολλάρωφ, οἱ Ρουμάνοι μὲ τὸν Ρακόφσκη, τὸν Μπουζόρ, τὸν Ντοβρουτζάνου καὶ τὸν Γκερέα, ποὺ ἀντιπροσώπευσαν καὶ τοὺς Σέρβους σοσιαλιστὲς.

Ἡ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη ψήφισε ἀπόφαση ἐνάντια στὸν πόλεμο, ἔβγαλε σχετικὴ προκήρυξη καὶ ὀργάνωσε ἀντιπολεμικὴ συγκέντρωση, στὴν ὁποία μίλησε καὶ ὁ Ἑλληνας ἀντιπρόσωπος Ἀριστ. Σίδερης.

Γυρίζοντας ὁ Σίδερης στὴν Ἑλλάδα, πέρασε ἀπὸ τὴ Σόφια, ὅπου οἱ Βούλγαροι σοσιαλιστὲς τὸν ὑποδέχτηκαν μὲ πολλὰς φιλοφρονήσεις. Μίλησε μάλιστα καὶ σὲ μιὰν ἐργατικὴ συγκέντρωση ἐνάντια στὸν πόλεμο καὶ ὑπὲρ τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας.

Ἀπὸ τότες ποὺ κηρύχτηκε ὁ πόλεμος, ἔξω ἀπὸ τὰ παραπάνω (συνεργασία ἐκλογικὴ Φεντερασιὸν καὶ ἀντιδενιζελικῶν, συμμετοχὴ Φεντερασιὸν καὶ συνεργαζομένων σοσιαλιστῶν στὴ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη στὸ Βουκουρέστι), οἱ Ἕλληνες σοσιαλιστὲς δὲν ἔχουν νά παρουσιάσουν καμιὰν ἄλλη ἀξιόλογη σοσιαλιστικὴ καὶ ἀντιπολεμικὴ δράση.

Ὁ πόλεμος συνεχιζόταν ἀμείλιχος καὶ καταστροφικὸς γιὰ τρίτο χρόνο. Οἱ ἐμπόλεμοι δλοένα καὶ ἀῶζαίνανε. Ἡ μιὰ χώρα μετὰ τὴν ἄλλη μπλέκονταν στὴ σφαγὴ καὶ ἦταν πιά φανερό πὼς οὔτε ἡ Ἑλλάδα θὰ γλίτωνε. Τὰ δύο μεγάλα πολιτικά της κόμματα τὴν ὀδηγοῦσαν στὸν πόλεμο, οἱ δενιζελικοὶ στὰ φανερά, οἱ ἀντιδενιζελικοὶ ὑποῦλα μὲ τὴν ψεῦτοσυνειδητότητα. Ἡ ἐμφύλια σύρραξη ἦταν πιά γεγονός.

Ὅμως οἱ Ἕλληνες σοσιαλιστὲς ἡγέτες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σασισμῆνοι καὶ ἄτολμοι, δὲν μπόρεσαν νά κινηθοῦν δραστήρια γιὰ νά φωτίσουν τίς λαϊκὲς μάζες, καὶ τίς ἄφησαν νά παρασυρθοῦν ἀπὸ τοὺς δενιζελικοὺς καὶ τοὺς ἀντιδενιζελικοὺς. Ἡ ἀδράνεια κυρίως τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Ἀθῆνας κίνησε τὴν ἀγανάκτηση στὶς ἐπαρχίες. Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Βόλο, ἀπὸ τὴν

Πάτρα και την Κέρκυρα στάλθηκαν στην ομάδα Δημητράτου Έντονες διαμαρτυρίες, που του ζητούσαν ν' αποδοκιμάσει τη φιλοπόλεμη πολιτική της έλληνικής κυβέρνησης.

Επιτέλους οι σοσιαλιστές της Αθήνας και του Πειραιά κινούνται. Γίνονται ειδικές συσκέψεις, όπου παίρνονται σχετικές αποφάσεις. Στις 7 του Μάη (1917) κυκλοφορεί μιὰ αντιπολεμική προκήρυξη, με την οποία οι σοσιαλιστές αποδοκιμάζουν την πολιτική του πολέμου, καθώς κι' όρισμένες ενέργειες και πράξεις της κυβέρνησης.

Ύστερα από δυο μήνες, μέσα του Ιούλη, δημοσιεύεται ή παρακάτω προκήρυξη :

« Συνήλθον τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Ἰουλίου αἱ ὀργανώσεις τοῦ " Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος ., που ἀποτελοῦν τὰ τμήματα Ἀθηνῶν - Πειραιῶς εἰς συνεχεῖς συνεδριάσεις διὰ ν' ἀποφνυθοῦν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς εἰσόδου τῶν σοσιαλιστῶν βουλευτῶν (Σ.Σ. Ἀρ. Σίδερη καὶ Κουριέλ) εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τῆς στάσεως τοῦ Κόμματος ἀπέναντι τῶν σκοπῶν τοῦ πολέμου, τῆς εἰρήνης καὶ τῆς διεθνoῦς καταστάσεως, τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἔργου τῆς παρούσης Βουλῆς, ἔχοντες δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς Ὁμοσπονδίας (Fédération) τῆς Θεσσαλονίκης σχετικῶς μετὰ τὴν στάσιν τῶν σοσιαλιστῶν βουλευτῶν, ἀπὸ τῆς 9ης Ἰουλίου ἐ.ξ., ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τῶν ἀκολουθῶν προτάσεων :

» Α' Σκοπὸς τοῦ πολέμου, εἰρήνη καὶ διεθνῆς κατὰστασις.

» 1/ Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν διὰ κατόπιν τῆς πτώσεως τοῦ Τσαρισμοῦ, τὸν ὅποιον διεδέχθη ἡ πλήρης ἐκδημοκρατίας τῆς ἐπαναστατημένης Ρωσίας, αἱ ἀντιδραστικαὶ ἡμιφευδαρχικαὶ ἀπολυταρχικαὶ μοναρχίαι τῶν Χοεντσόλερν (Γερμανίας), τῶν Χάψουργκ (Αὐστρίας) καὶ τῶν Σουλτάνων μένουν οἱ κύριοι ἐχθροὶ τοῦ δικαίωματος τῶν ἐθνικοτήτων καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης.

» 2/ Ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τῶν ἰσχυρῶν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἀποτελεῖ τὸ κύριον πρόσκομμα τῆς παύσεως τοῦ παγκοσμίου ὁλέθρου καὶ παραλύει τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἐπανα-

στατικήν πρωτοβουλίαν τῶν ἐργατικῶν τάξεων εἰς τὰς Κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας (Γερμανίαν καὶ Αὐστρουγγαρίαν). » 3/ Ὅτι ἡ ἐπίμονος ἀρνήσις τῶν Κεντρικῶν μοναρχιῶν νὰ υποχωρήσουν ὅπωςδήποτε ἀπέναντι τῆς ἀξιώσεως τῶν Γερμανῶν σοσιαλιστῶν, ὅχι μόνον τῆς μειοψηφίας, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῆς πλειοψηφίας, διὰ νὰ τερματισθῇ ὁ πόλεμος, ἀποτελεῖ φανεράν ἀπόδειξιν τῆς ἀποφάσεως τῶν κυβερνητικῶν τάξεων νὰ πραγματοποιήσουν πλήρως τὸ πρόγραμμα ἱμπεριαλιστικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν λαῶν εἰς δάρος τοῦ διεθνοῦς σοσιαλιστικοῦ κινήματος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν.

» 4/ Ὅτι εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἡ ἡττα τοῦ συμμαχικοῦ συνασπισμοῦ (Ἀντάντ) θὰ ἐσήμαινε τὴν πτώσιν τῆς Ρωσικῆς Ἐπαναστάσεως ' καὶ τὴν πιθανὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Τσαρισμοῦ, ὡς καὶ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ Κωνσταντίνου μὲ τὰς πρωσσικὰς λόγχας.

» Οἱ σοσιαλισταὶ τῶν Ἀθηνῶν, εὐχόμενοι ὀλοφύχως ὑπὲρ τῆς πλήρους ἡττης τοῦ πρωσσικοῦ (γερμανικοῦ) μιλιταρισμοῦ, ἵνα ἐκ ταύτης προκύψῃ ἡ πτώσις τοῦ μοναρχικοῦ καθεστώτος εἰς τὰς Κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας, δὲ ν ὁ μ ε ν ὅτι ἡ ἡττα αὕτη πρέπει νὰ προέλθῃ ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν προσπάθειαν (τῶν κρατῶν τῆς Ἀντάντ), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἐνέργειαν τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου πρὸς ἐξασφάλισιν ταχυτέρως ἐκρήξεως δημοκρατικῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὰς Κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας καὶ ἵνα μὴ ἡ νίκη αὕτη τῆς Ἀντάντ ἐξυψηρετῇ κατ' οὐδένα τρόπον ἱμπεριαλιστικὰς βλέψεις, καὶ θ ε ω ρ ο ὁ μ ε ν ὅτι ἡ ἐκδημοκράτησις τῆς Γερμανίας εἶναι σπουδαίως συντελεστική διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνώσεως τῆς Διεθνοῦς, ἡτις, ἰσχυρὰ πλέον, θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πολιτικὴν νίκην τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν ἐναντίον τῶν ἀπλήστων ὀρέξεων τῶν ἱμπεριαλιστῶν ὅλων τῶν χωρῶν καὶ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐξασφαλίσῃ διαρκῇ εἰρήνην, ἐπὶ τῇ δάσει τῶν

---

1. Πρόκειται γιὰ τὴ Φεβρουαρινὴ ἐπανάστασιν, ποὺ ἔφερε στὴν ἐξουσία τὴ δημοκρατικὴ κυβέρνησιν τοῦ Κερένσκι.

ἀρχῶν τὰς ὁποίας ἔθεσε ἡ Ῥωσικὴ Ἐπανάστασις, αἵτινες ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ γενικὰ συμφέροντα τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι : γενικὴ κατάργησις τῶν ἐξοπλισμῶν ἢ διεθνὴς ἀφοπλισμός, ἐκδημοκράτησις τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, πλήρης ἐλευθερία τῶν ἐθνότητων, ἀπαγορευομένης τῆς προσαρτήσεως τόπου τινὸς ἄνευ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς θελήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, καὶ διεθνὴς διαιτησία διὰ τὰς ἀναφυομένας μεταξὺ τῶν ἐθνῶν συγκρούσεις. Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀποδεχόμενοι οἱ ἐν Ἀθήναις σοσιαλισταὶ καὶ διὰ τὴν λύσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, κηρυσσόμεθα ὑπὲρ τῆς Βαλκανικῆς Δημοκρατικῆς Ὁμοσπονδίας, διὰ τῆς ὁποίας μόνον θὰ ἐναρμονισθοῦν αἱ ἀντιθέσεις τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. »

Τὰ τμήματα τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ παρουσιάζουν τώρα μεγάλη δράση. Πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ Παναγῆς Δημητράτος εἶναι ἀεικίνητος. Μόνος πηγαίνει ἀπέξω ἀπὸ τὰ σωματεῖα καὶ πουλάει τὸν Ἑργατικὸν Ἀγῶνα. Π:ὸ ὕστερα, στὸν Ἑργατικὸν Ἀγῶνα δημοσιεύεται νέα ἀντιπολεμικὴ προκήρυξη, ποὺ κοστίζει στὸν Παν. Δημητράτο καὶ στὸν Κ. Κωνσταντινίδη κάμποσους μῆνες φυλακῆς. Ὁ Γιαννιδὸς, ποὺ εἶχε γυρίσει ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης, ἀφήνει τὴ θέσιν του ποὺ εἶχε στὸ ὑπουργεῖο τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ ξαναβγάζει τὰ Σοσιαλιστικὰ Φύλλα, ὅχι ἔμως μὲ σοσιαλιστικὸ ὅπως πρῶτα περιεχόμενον, ἀλλὰ μὲ ἀπόκλιση λίγο πολὺ φιλοβενιζελική. Προτείνει ἀκόμα ὁ Γιαννιδὸς στὸ σοσιαλιστικὸ τμῆμα τῆς Ἀθήνας νὰ βγεῖ μιὰ ἀνταντιφιληκεντρικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ μαλακώσῃ ὁ Βενιζέλος ! Ἡ πρότασις δὲμος τοῦ Γιαννιοῦ ἀπορρίφτηκε.

Ἔτσι ξαναρχίζουν νέες φαγωμάρες. Ἡ συνδιάσκεψις ποὺ ὀρίστηκε γιὰ τὸ μῆνα Δεκέμβριον (1917) ἀναβλήθηκε, γιατί στὸ ἀναμεταξὺ ἀρχισαν διώξεις καὶ στὴ Θεσσαλονίκῃ τὸ Ἀβάντι παύτηκε ἀπὸ τὴ συμμαχικὴ λογοκρισία γιὰ τρεῖς μῆνες.

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΠΟ τις αρχές κιόλας τοῦ 1917 τὸ ἐργατικὸ κίνημα στὴ Θεσσαλονίκη πλαταίνει ὁλοένα καὶ περισσότερο. Ἡ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα μεγαλώνει καὶ οἱ συνδικαλιστικὲς ὁργανώσεις ἀγκυαλιάζουν μέρα τὴ μέρα πρὸ πολλοὺς ἐργάτες.

Στὸ σωματεῖο τῶν τσιγαράδων ἐπικρατοῦν οἱ σοσιαλιστές. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὸ σωματεῖο γκαρσονιῶν. Ἐξάλλου στὴ Φεντερασιόν πάνε τώρα πολλοὶ Ἕλληνες ἐργάτες, ἡ μαζικὴ βάση τῆς ὁργάνωσης πλαταίνει κι' ἔτσι ἡ Ἐκτελεστικὴ τῆς Ἐπιτροπῇ δὲν ἀποτελεῖται πιά μονάχα ἀπὸ Ἑβραίους σοσιαλιστές.

Τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα ὅμως, μολονότι αὐξήθηκαν, δὲν ἔχουν μιὰ κοινὴ τοπικὴ ἀνώτερη ὁργάνωση. Ἐλεῖπε δηλαδὴ τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο, ποὺ νὰ τὰ συνδέει καὶ νὰ τὰ καθοδηγεῖ.

Ἡ Προσωρινὴ (τοῦ Βενιζέλου) κυβέρνησις, θέλοντας νὰ ἔχει μὲ τὸ μέρος τῆς τοὺς ἐργάτες, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλεῖται καὶ στὸ ἐξωτερικὸ τὸ « φιλεργατισμὸ » τῆς, διάστηκε νὰ ἰδρύσῃ τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο μὲ δική τῆς πρωτοβουλία. Τὴ δουλειὰ αὐτὴ τὴν ἀνάθεσε στὸν ἐπιθεωρητὴ Ἑργασίας Ἀναπλιώτῃ

Ἰώσῃ ὅμως ἡ πρεμούρα αὐτὴ τῆς Προσωρινῆς κυβέρνησις νὰ ἔχει καὶ κάποιον ἄλλο λόγο. Βλέποντας πῶς ἡ ἐπιρροή τῆς Φεντερασιόν πάνω στὴν ἐργατιά τῆς Μακεδονίας μεγάλωνε μέρα μὲ μέρα καὶ πῶς ἡ ὁργάνωσις αὐτὴ, ἐξὸν ποὺ ἦταν σοσιαλιστικὴ, ἦταν σύγκαιρα καὶ στὰ χέρια τῶν Ἑβραίων, ἔκρινε συμφέρον γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς νὰ γίνῃ μιὰ ἄλλη ὁργάνωσις, ποὺ νὰ τὴν ἔχουν

στά χέρια τους Έλληνες, κι' αν ήταν δυνατό όχι σοσιαλιστές, αλλά δικά της δργανα.

Ο Άναπλιώτης, έχοντας εμπιστευτικές οδηγίες από τον ύπουργό του, κάλεσε στο γραφείο του διάφορους εργατικούς «παράγοντες» για να συνεννοηθεί μαζί τους για την ίδρυση του Έργατικού Κέντρου. Πήγαν ο Γιονάς κι' ο Μπεναρόγιας (άντι-πρόσωποι των Έδραίων καπνεργατών), ο Κ. Άντωνίου κι' ο Παπανικολάου (των τσιγαράδων), ο Ζέκος (των Έλλήνων καπνεργατών), ο Εύαγγ. Εύαγγέλου (των τυπογράφων) κ.ά.

Άπ' αυτούς οι σοσιαλιστές υποστήριξαν πώς το ύπουργείο δέν πρέπει ν' ανακατεύεται στα εργατικά ζητήματα και πώς το Έργατικό Κέντρο θά τφκιάσουν μόνοι τους οι εργάτες. Οι αντιπρόσωποι των σιδηροδρομικών και των τυπογράφων θύμωσαν και φύγανε από τη σύσκεψη. Οι άλλοι που μείνανε παραδέχτηκαν την άποψη των σοσιαλιστών.

Ο αντιπρόσωπος του ύπουργείου, βλέποντας πώς δέ γινόταν άλλιώς, καμώθηκε πώς ήταν κι' αυτός σύμφωνος. Έπειτα όμως άρχισε μιάν άλλη ταχτική. Με ρουσφέτια και κολακείες πλησίαζε διάφορους «παράγοντες» για να φτιάσει μιá φιλοκυβερνητική παράταξη μέσα στην εργατιά. Μά οι σοσιαλιστές εργάτες τράδηξαν τδ δρόμο τους, άδιαφορώντας για τά κόλπα του Άναπλιώτη. Ήταν οι πιο άρμόδιοι για να συντάξουν τδ καταστατικό. Έτσι άποφασίστηκε να γίνει δεύτερη σύσκεψη στα γραφεία της Φεντερασιόν, για να έγκριθεί τδ καταστατικό. Στη δεύτερη αυτή σύσκεψη και ύστερα από πολλές συζητήσεις τδ καταστατικό ψηφίστηκε. Προσωρινά τά γραφεία του Έργατικού Κέντρου στεγά-

Άδραάμ Μπεναρόγιας

στηκαν στο σωματείο έλαιοχρωματιστών. Πρώτα προσχώρησε σ' αυτό το σωματείο των τυπογράφων κι' έπειτα κι' άλλα σωματεία.

Στο νέο Κέντρο δημιουργήθηκαν δυο παρατάξεις : ή σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ή και ή σ υ ν τ η ρ η τ ι κ ή (αντίσσοσιαλιστική). Παρ' όλη όμως την πεισματική αντίδραση των συντηρητικών, ή σοσιαλιστική παράταξη κέρδιζε έδαφος, γιατί ήξερε πώς να κριτικάρει τὰ γεγονότα κι' έριχνε πάντα τὰ σωστά συνθήματα, υπερασπίζοντας με τον πιο θετικό τρόπο τις έργατικές διεκδικήσεις.

"Ισχυμε δὼ καλά πήγαιναν τὰ πράματα.

Το ύπουργείο όμως έλο και ραδιουργοῦσε και προσπαθοῦσε να θάλει σκάνδαλα ανάμεσα στους Έβραίους και στους άλλους εργάτες. Το ίδιο έκανε κι' ο Ν. Γιαννιός από την Αθήνα. Από αντιπολίτευση στη Φεντερασιόν έγραφε « κύρινα » άρθρα ενάντια στους « ξένους » και τον « εβραϊκό σοσιαλισμό ». Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως εκείνη την εποχή ο Γιαννιός είχε όνομα και θεωρούνταν ο θεωρητικός ήγέτης του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Ο Μπεναρόγιας, ο Γιονας, ο Αρδίττι κι' άλλα στελέχη της Φεντερασιόν του άπαντοῦσαν καταπώς του ταίριαζε. Έξάλλου στην πραχτική δουλειά τους τὰ 'βγαζαν πάντα πέρα. "Όσο για τούς ήγέτες των Έλλήνων εργατών (Ε. Εὐαγγέλου, Γρ. Παπανικολάου, Ζέκο, Βιγκόπουλο, Ιατροῦ, Καβδαδία), άλλοι από δαύτους δὲν είχαν ιδέα τί είναι σοσιαλισμός, άλλοι είχαν άναρχικές τάσεις κι' άλλοι άνακάρτευαν το σοσιαλισμό με τις διάφορες χριστιανικές και φιλελεύθερες ιδεολογίες.

Σιγά σιγά δημιουργήθηκαν αντιπάθειες ανάμεσα στα ήγετικά στελέχη. Τους Έβραίους ήγέτες δὲν τούς χώνευαν οι Έλληνες. Ο ανταγωνισμός, τὰ προσωπικά, οι ραδιουργίες του ύπουργείου, οι έπιθέσεις του Γιαννιού είχαν τον αντίχτυπό τους και στις σχέσεις του Ε.Κ.Θ. και της Φεντερασιόν.

"Όμως με τον καιρό τὰ πράγματα λίγο πολύ διορθώθηκαν. "Υστερα από τη μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, διορίστηκαν στην Έπιτροπή πυροπαθών κι' αντιπρόσωποι της Φεντερασιόν και του Έργατικού Κέντρου. Έτσι σχηματίστηκε κ ο ι ν ό εργατικό μέτωπο σὲ όλα τὰ ζητήματα που δημιουργήθηκαν έπειτα από την πυρκαγιά.

"Η συνεργασία αυτή έδωσε άφορμή να γνωριστούν καλύτερα

οί ἡγέτες μεταξύ τους. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού τὸ ἐπαναστατικὸ κύμα φουσκώνει παντοῦ στὴν Εὐρώπη κι' αὐτὸ ἔχει θαυιὰ ἀπήχηση καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ πρόεδρος τῶν ἀρτεργατῶν Τουρλίδης πηγαίνει φανερά μετὰ τὴ σοσιαλιστικὴ παράταξη τοῦ Ε. Κ. Θ. Τὸ ἴδιο κάνουν κι' ὁ Εὐ. ἀγγέλου κι' ὁ Παπανικολάου κι' ὁ Ζέκος.

Τὸ Ε. Κ. Θ., μετὰ τίς προσχωρήσεις αὐτές, παίρνει σοσιαλιστικὸ προσανατολισμὸ καὶ γενικὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα στὴ Θεσσαλονίκη στρέφεται στ' ἀριστερά. Οἱ σοσιαλιστὲς καὶ οἱ συμπαθεῖντες στὸ σοσιαλισμὸ ἐπικρατοῦν τώρα μέσῃ στὴν ἐργατιά.

Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ

Απο τὰ μέσα τοῦ 1917 οἱ σύμμαχοι τῆς Ἀντάντ ἄρχισαν νὰ φοβοῦνται γιὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Στὴ Ρωσία εἶχε ξεσπάσει Ἐπανάσταση (Φλεβάρης 1917) καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς ἰδίας χρονιάς, τὸν Ὀχτώβρη, οἱ Μπολσεβίκοι παίρνουν αὐτοὶ στὰ χέρια τοὺς τὴν πολιτικὴν ἐξουσία. Ἡ « σύμμαχος » Ρωσία ὄχι μόνον δὲν ἦταν πιά σὲ θέση νὰ πολεμήσῃ στὸ πλευρὸ τῶν συμμάχων, μὰ καὶ προπαγάνδιζε τὴν παγκόσμια εἰρήνη καὶ τὴ συναδέλφωση τῶν στρατῶν. Οἱ Μπολσεβίκοι ρίχνουν τὴν ἰδέα νὰ γίνῃ ἓνα παγκόσμιο σοσιαλιστικὸ συνέδριο στὴ Στοκχόλμη. Οἱ κυβερνήσεις τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ διάζονται νὰ καλέσουν κι' αὐτὲς μιὰ δική τους συνδιάσκεψιν. Ἔτσι προετοιμάζονται καὶ συγκαλοῦν τὴ Σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ῆ Σ υ ν δ ι α σ κ ε ψ ῆ τ ο ῦ Λ ο ν δ ῖ ν ο υ. Στὴ συνδιάσκεψιν αὕτῃ (20-23 τοῦ Φλεβάρη 1918) δὲν πῆραν μέρος ὅλα τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα, παρὰ μόνον τὰ κόμματα τῶν συμμαχικῶν χωρῶν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη λοιπὸν αὕτῃ ἡ συνδιάσκεψιν δὲν εἶχε χαρὰχτήρα διεθνικόν, γιὰτὶ γινόταν μὲ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν κυβερνήσεων τοῦ συμμαχικοῦ συνασπισμοῦ τῆς Ἀντάντ.

Γιὰ τὴ Συνδιάσκεψιν τοῦ Λονδίνου πῆραν πρόσκληση καὶ οἱ Ἕλληνες σοσιαλισταί, δηλαδὴ τὸ Σοσιαλιστικὸν Τμήμα τῆς Ἀθήνας — πού τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε τὸν τίτλον « Σοσιαλιστικὴ Ἑργατικὴ Ὀργάνωσις » — καὶ ἡ Φεντερασιὸν τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ὀργάνωσις ἔστειλε (ἀρχὴς τοῦ 1918) τὸ Ν. Δημητράτο, τὸν Ἀριστο Ἀρβανίτη καὶ τὸ Χ. Σταυράκη στὴ

Θεσσαλονίκη, για να πάρουν μέρος στη Β' Πανελλαδική Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη (για την οποία θα μιλήσουμε σε άλλο κεφάλαιο παρακάτω) και να πληροφορηθούν, αν ή Φεντερασιόν θα παίρνε μέρος στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου.

Ύστερα από πολλές συζητήσεις κι' αντιγνώμεις πάνω στο ζήτημα αυτό, πάρθηκε απόφαση να μην πάει κανένας αντιπρόσωπος από την 'Ελλάδα. Την απόφαση αυτή τη γνωστοποίησαν στο Γενικό Διοικητή της Θεσσαλονίκης Περ. 'Αργυρόπουλο και του ζήτησαν να δώσει την άδεια — υπήρχε τότες λογοκρισία και στρατιωτικός νόμος — να στείλουν σχετικό τηλεγράφημα στο προεδρείο της Συνδιάσκεψης. 'Ο 'Αργυρόπουλος όμως, πολύ φυσικά, αρνήθηκε να δώσει τέτοια άδεια.

Όσοσο στην 'Αθήνα οι πράχτορες της κυβέρνησης τὰ κατάρθαν να τολίξουν τὸ Σίδερη, τὸν Κουριέλ καὶ τὸν Παναγή Δημητράτο'. Ύστερα ἀπὸ πολλὲς ὑποσχέσεις οἱ τρεῖς αὐτοὶ καὶ ἡ 'Επιτροπὴ τῆς Σοσιαλιστικῆς 'Εργατικῆς 'Οργάνωσης δέχτηκαν τὴν κυβερνητικὴ «παράκληση» καὶ μὲ χρήματα τοῦ ὑπουργείου τῶν 'Εξωτερικῶν ὁ Σίδερης, ὁ Κουριέλ κι' ὁ Δημητράτος φύγανε γιὰ τὸ Λονδίνο σὺν ἀντιπρόσωποι τῶν 'Ελλήνων σοσιαλιστῶν!

'Ο Ν. Γιαννιός, πού στὸ ἀναμεταξύ, ἔπως εἶδαμε, τὰ εἶχε χαλάσει μὲ τοὺς Δημητράτους καὶ ξανάβγαλε τὸ Σοσιαλισμό, ἄρχισε πόλεμο ἀμείλιχτο ἐνάντια στὴ Φεντερασιόν' καὶ στοὺς ἡγέτες τῆς Σ.Ε.Ο. Κατηγοροῦσε κιόλας τοὺς παραπάνω «ἀντιπρόσωπους» γιὰ προδοσίαν τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μὰ κι' ἀπὸ τ' ἄλλα σοσιαλιστικὰ Κέντρα ἀκούστηκαν διαμαρτυρίες καὶ γίνανε ἀποδοκιμαστικὰ ψηφίσματα.

'Η κυβέρνησις τοῦ Βενιζέλου, ἐπιδιώκοντας μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀντιπροσώπευσιν τῶν 'Ελλήνων σοσιαλιστῶν στὴ Συνδιάσκεψιν

---

1. 'Η κυβέρνησις, πρὶν ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ Σίδερη, τὸν Κουριέλ καὶ τὸ Δημητράτο, ἐπὶ τὸ σκεπτικὸς τὸ Ν. Γιαννιός, γιὰ νὰ πᾶι αὐτὸς στὸ Σοσιαλιστικὸν Συνέδριον πού θὰ γινόταν στὴ Στοκχόλμη, τέλος τοῦ 1917, ἀλλὰ δὲν ἔγινε ἐξαιτίας τῶν διαφωνιῶν πού ἐξέσπασαν. 'Ακόμα ἡ κυβέρνησις τοῦ Βενιζέλου βολιδοσκοπῆσε καὶ τὸ Γ. Σκληρό πού ἔμεινε στὴν Αἴγυπτον. Μὰ ἐπειδὴ ὁ Σκληρός ἦταν ἀρρωστος, ἔστειλε κάποιον Πετρίδη. 'Ο Πετρίδης πέρασε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν ὑπουργεῖον τῶν 'Εξωτερικῶν καὶ τότε πωρε, λένε, γιὰ τὴν ἀποστολὴν του καὶ τὸ ταξίδι του, κάμποσες χιλιάδες.

2. Σοσιαλισμός, φύλλα 39 - 44 τοῦ 1918.

τοῦ Λονδίνου, εἶχε τὸ λόγο της. Ἐπικρατοῦσε τότες ἡ γνώμη πὼς σύντομα θὰ γινόταν εἰρήνη καὶ πὼς οἱ σοσιαλιστὲς θὰ ἐπηρέαζαν τὶς ἀποφάσεις ποὺ θὰ παίρνονταν γιὰ τὰ ἐδαφικὰ κυρίως ζητήματα. Ἦξερε καλὰ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις πὼς στὴ Συνδιάσκεψιν τοῦ Λονδίνου θὰ παίρνανε μέρος καὶ Σέρβοι σοσιαλιστὲς καὶ φοβόταν μήπως ὑποστηρίξουν τὶς ἐπίσημες σερβικὲς ἀπόψεις πάνω στὸ ζήτημα τῆς Μακεδονίας, ποὺ τὸ μεγαλύτερό της μέρος δρισκόταν στὰ χέρια τῶν Σέρβων. Σκόπιμο λοιπὸν ἦταν νὰ ὑπάρχουν στὴ Συνδιάσκεψιν καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων σοσιαλιστῶν γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὶς ἐπίσημες ἐλληνικὲς ἀπόψεις, σὲ περίπτωση ποὺ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα θὰ ἐρχόταν σὲ συζήτηση. Γι' αὐτὸ φρόντιζε ὄχι μόνο νὰ πᾶνε Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι στὴ Συνδιάσκεψιν, μὰ νὰ ᾖ καὶ πρόθυμοι ν' ἀκολουθήσουν τὴ δική της γραμμὴ ὅσον πρὸς τὸ ζήτημα τῆς Μακεδονίας.

Ἡ ἐφ. Ἐστία, ἀπὸ τὰ ἐπίσημα τότες κυβερνητικὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα, σὲ κύριο ἄρθρο της, γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἑμμ. Ρέπουλη, σχολιάζοντας τὴ σύγκλησιν τῆς Σοσιαλιστικῆς Συνδιάσκεψιν τονίζει τὴν ἀνάγκην νὰ πάρουν μέρος σ' αὐτὴ «οἱ σοσιαλισταὶ πρὸς κύρωσιν ὑπομνήματος, ἐν ᾧ θὰ ἐκτίθενται αἱ ἐλληνικαὶ σοσιαλιστικαὶ ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας» (φύλλο 30 τοῦ Δεκέμβρου 1917).

Μιλάει τόσο καθαρὰ ἡ Ἐστία γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς κυβερνήσεως, ποὺ ἐμεῖς δὲν ἔχουμε νὰ προσθέσουμε τίποτα.

---

1. Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι δὲ συμμορφώθηκαν τυφλὰ στὶς κυβερνητικὰς ὑποδείξεις. Ὁ Κουριέλ μάλιστα, παρνώντας ἀπὸ τὸ Παρίσι, δημοσίευσεν τὸ ὄργανο τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος τῆς Γαλλίας *Ποπυλαίρ* (23 τοῦ Μαρτίου 1918) ἄρθρον ἐνάντια στὸ δειζελισμό.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

ΙΣΑΜΕ τὸ 1916 ἡ συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου προχώρησε μὲ πολὺ ἀργητὸ ρυθμὸ. Ἄν δώσουμε βάση στὶς στατιστικὰς πληροφορίες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα σ' ἑλὴ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1917 δὲν ἦταν περισσότερα ἀπὸ δισκόμενα.

Τὸ 1918 γίνονται τριακόσια εἴκοσι, ποὺ ἀγκυλιάζουν κάπου ἑκατὸ χιλιάδες ἐργάτες¹. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι μικρὸς γιὰ μιὰ χώρα ἀγροτικὴ καὶ μὲ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μικροαστικῆς.

Ὅμως ἡ ἐργατικὴ τάξη τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ἐπαιξε στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας μας τὸ ρόλο ποὺ ἔπρεπε.

Ἡ αἰτία εἶναι πὼς μονάχα ἓνα μικρὸ ποσοστὸ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες ἀπόκτησε ταξικὴ συνείδηση καὶ συνεπῶς καθαρὸ πολιτικὸ κριτήριον. Στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία οἱ ἐργάτες ἀκολουθοῦσαν τὰ ἀστικά κόμματα. Μὲ τὸ ξέσπασμα τοῦ πρώτου παγκόσμιου

1. Ὁ Ἄδρ. Μπαναρόγιας σὲ μιὰ μελέτη του ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν *Κομμουνιστικὴ Ἐπισθεώρηση* (τ. Α' 1921, σ. 21) μὲ τὸν τίτλο «Ὁ ἀπαγματευτικὸς ἀγὼν τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου» υπολογίζει πὼς τὸ 1920 οἱ ἐργάτες ἦταν ἑκατὸν πανήντα χιλιάδες. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς μὲ φαίνεται λίγο φουσκωμένος. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1917 ἀνεβάζει τοὺς ἐργάτας τῆς Ἀθῆνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ σὲ 64.202 σὲ συνολικὸ πληθυσμὸ 325.911 (Καλιτοσυνάκη, « Παρατηρήσεις εἰς τὴν ἐργατικὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1917 » σὲ *Ἄρχειο Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν*, τ. Α' 1921 σ. 197 - 207).

πολέμου παρασύρθηκαν από την πολιτική της ουδέτερότητας των αντιδενιζελικών, πού, καθώς είπαμε, ήταν πολιτική όχι ενάντια στον πόλεμο, αλλά φιλογερμανική. Το ίδιο παρασύρθηκαν κι' οι μικροαστικές κι' άγροτικές μάζες, πού κι' αυτοί ψήφισαν τους αντίπαλους του Βενιζέλου — τους κωνσταντινικούς, όπως λέγονταν οι αντιδενιζελικοί τότες. Όπως τονίσαμε πιο πάνω, μεγάλη ευθύνη γι' αυτή την παραπλάνηση των εργατών πέφτει στους ώμους των Ελλήνων σοσιαλιστών πού δείξανε παθητική στάση κι' αδράνεια κι' άφησαν τις μάζες ακαθοδήγητες να τις σέρνουν πίσω τους οι κομματικές φατρίες της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας.

Αν όμως μετά την κήρυξη του πολέμου παρουσιάστηκε αυτό το απογοητευτικό θέαμα, στις παραμονές πολέμου έχουμε κάποιες αντιπολεμικές εκδηλώσεις, πού, έστω κι' άσχημες, θεωρούμε χρέος μας να τις θυμίσουμε εδώ. Πρόκειται γιά δυό έγγραφα πού δείχνουν πόσο σωστά από την άποψη του συμφέροντος των εργατών αντικρίστηκε τό ζήτημα του επερχόμενου πολέμου. Τα δημοσιεύουμε πιο κάτω και τα δυό, γιά τό πολιτικά όριμο περιεχόμενό τους :

• Πανελλήνιος Έργατική Όμοσπονδία

Fédération Pan - Hellenique du Travail

Αθήναι 14 Ιουλίου 1914

No 483

» Έγκύκλιος

» Προς τά Τμήματα, τά Κέντρα, τάς Πανεργατικές, τούς Συνσπισμούς και τούς Συνδέσμους

» Αδελφοί,

» Όλοι αι πληροφορίες από τά Ευρωπαϊκά κέντρα πείθουν πώς εύρισκόμεθα όριστικώς εις τάς παραμονάς πανευρωπαϊκού πολέμου, έξ αιτίας της ρήξεως μεταξύ της Αυστρίας και της Σερβίας, ή μάλλον της ληστρικής επιθέσεως του Αυστριακού κολοσσού καθ' ενός κρατιδίου, άλλ' ήρωϊκού κρατιδίου.

» Ό άλληλοσπαράγμος έτοιμάζεται από τούς ισχυρούς της Ευρώπης, με ήσυχην συνείδησιν ότι κάμνουν καθήκον έπιτακτικόν.

» Διά πρώτην φοράν ό κίνδυνος του ανθρώπινου γένους, και ό οικονομικός κίνδυνος της Ευρώπης παρουσιάζεται τόσον φανερός και τόσον φοβερός.

» Οι οργανωμένοι εργάται και τά σοσιαλιστικά κόμματα όλου

τοῦ κόσμου ἐξεγείρονται καὶ διαμαρτύρονται κατὰ τοῦ ὀλεθρίου πολέμου, ποῦ ἐτοιμάζεται.

» Καὶ οἱ ὀργανωμένοι ἐργάται τῆς Ἑλλάδος ἔχουν καθήκον καὶ συμφέρον νὰ ἐνώσουν τὴν σκέψιν των καὶ τὴν φωνὴν των πρὸς τοὺς ἀδελφούς των ὅλου τοῦ κόσμου ἐναντίον τῆς ἀνθρωποθυσί-
ας ποῦ ἐτοιμάζουν οἱ ἰσχυροί, ὄργανα τῶν πλουτοκρατιῶν τῆς Εὐ-
ρώπης.

» Ἡ Π.Ε.Ο., ὡς κεντρικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ ὀργανωμένου Ἑργατισμοῦ, ἐνόμισεν χρέος τῆς νὰ σᾶς ν' ἀνακοινώσῃ αὐτὰ καὶ σᾶς προσκαλεῖ, μὲ ἀντιπροσωπευτικὰς ἐπιτροπὰς ἢ ψηφίσματα καὶ μὲ τηλεγραφήματα πρὸς αὐτήν, νὰ λάβετε μέρος εἰς τὴν με-
γάλην πανεργατικὴν συνάθροισιν ποῦ θὰ γίνῃ διὰ τὸ ζήτημα αὐ-
τὸ τὴν ἐρχομένην Τετάρτην 23 Ἰουλίου, 7 1/2 μ.μ. εἰς τὴν μεγά-
λην αἴθουσαν τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν.

» Ἐν ὀνόματι τῆς Διεθνoῦς Ἑργατικῆς Ἀλληλεγγύης, ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐν ὀνόματι τῆς ἐργατικῆς Ἰδέας, καμμιά ὀρ-
γάνωσις δὲν πρέπει νὰ παραλείψῃ τὸ καθήκον τῆς εἰς τὴν περι-
στασιν αὐτήν.

» Μὲ ἀδελφικὰ αἰσθήματα

» Ὁ Γ. Γραμματεὺς κ.δ.

» Ε. Ζωγράφος. »

« Πανελλήνιος Ἑργατικὴ Ὁμοσπονδία

Ἀθῆναι 17 Ἰουλίου 1914

No 484

» Ἀξιότιμε φίλε,

» Τὴν ἐρχομένην Τετάρτην 24 Ἰουλίου 1914, ὥραν 7 1/2 μ.μ. εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν, θὰ συγκρο-
τηθῇ κατὰ πρόσκλησίν μας συγκέντρωσις ἀντιπροσώπων τῶν Ἑρ-
γατικῶν Κέντρων καὶ Συνδέσμων τῆς Ἑλλάδος καὶ μερικῶν ὁμο-
φρόνων ἐναντίον τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου.

» Κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἐκτ. Ἐπιτροπῆς ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς προσκαλέσωμεν νὰ παρευρεθῆτε καὶ νὰ συντελέσητε εἰς τὴν ἐπι-
τυχίαν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ σκοποῦ τῆς συναθροίσεως.

» Μὲ τιμὴν καὶ ὑπόληψιν

» Ὁ Γ. Γραμματεὺς, κ.δ.

» Ε. Ζωγράφος. »

Τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα ὅμως ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ δῶθε, ἴσαμε
τὸ 1917, ἀντανάκλουν τίς ἀμάχες τοῦ βενιζελισμοῦ καὶ τοῦ ἀντι-
βενιζελισμοῦ πάνω στὸ ζήτημα τοῦ ἐξωτερικοῦ προσανατολισμοῦ
τῆς χώρας.

Μόλις κηρύχτηκε ὁ πόλεμος τὰ δύο μεγάλα ἀνταγωνιζόμενα

κόμματα δὲ χάσανε καθόλου καιρό. Βάλανε τὰ δυνατά τους νὰ πάρουν μὲ τὸ μέρος τους τὰ ἐργατικά σωματεία καὶ τὰ κατάφεραν νὰ δάλουν σ' αὐτὰ δικές τους διοικήσεις, πού τὰ βοηθοῦσαν στὴν πολιτική τους, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐργατῶν.

Ὅμως σειρὰ ἀπὸ ἐσωτερικὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα, ὅπως ὁ χωρισμὸς τοῦ κράτους σὲ κράτος βενιζελικὸ — φιλοκωνταντικὸ καὶ σὲ κράτος κωνσταντινικὸ — φιλογερμανικὸ, ἡ ἐπιστράτευση, ἡ εἰσβολὴ τῶν Γερμανοβουλγάρων στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία κ.ἀ., εἶχαν μεγάλον ἀντίκτυπο στὴν ἐργατικὴ τάξη. Οἱ ἐργάτες ἀνοίγουν τὴν μάστιγα τους καὶ βλέπουν καθαρότερα.

Τὸ ἔδαφος γίνεται ἔτσι προσφορότερον γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία, προπάντων στὰ ἀστικά κέντρα, ὅπως ἡ Ἀθήνα, ὁ Πειραιᾶς, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Πάτρα, ὁ Βόλος, ἡ Δράμα, ἡ Καβάλλα.

Μέσα στὸ 1917 ξεσπάσανε, ὅπως εἶδαμε, στὴν αὐτοκρατορικὴ Ρωσία, πού ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πῦρ ἰσχυροὺς συμμάχους τῆς Ἀντάντ, δυὸ μεγάλες ἐπαναστάσεις παγκόσμιας σημασίας, πού συγκέντρωσαν τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν λαῶν ὅλων τῶν χωρῶν. Ἡ πρώτη ρωσικὴ ἐπανάσταση, ἡ Φεβρουαριανή, φέρνει στὴν ἐξουσία τοὺς δημοκράτες τοῦ Κερένσκι. Ἡ δευτέρα, ἡ Ὀχτωβριανή, φέρνει στὴν ἐξουσία τὰ Σοβιέτ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Κομμουνιστικὸ (μπολσεβίκικο) Κόμμα. Ἡ Ὀχτωβριανὴ Ἐπανάσταση συντομεύει τὸ τέλος τοῦ πολέμου κι' ἀνοίγει τὸ δρόμον γιὰ τὴν εἰρήνην. Συντρίβει τὴν τσαρική ἀπολυταρχίαν, καταργεῖ τὸ κεφαλαιοκρατικὸ καθεστῶς κι' ἐπηρεάζει σ' ἀπάνταστο βαθμὸ τὸ παγκόσμιον σοσιαλιστικὸν κι' ἐργατικὸν κίνημα.

Ὁ σοσιαλισμὸς σὲ ὅλες τίς χώρες σημειώνει ἀνοδὸν. Τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα καὶ τὰ ἐργατικὰ συνδικάτα στὴν Εὐρώπῃ, τόσες στὶς νικητρίες ὅσο καὶ στὶς νικημένες χώρες (Γερμανία, Ἀγγλία, Γαλλία, Ἰταλία, Βέλγιο, Αὐστρία κλπ.), πρωτοστατοῦν στὴν πολιτικὴ ζωὴ κι' ἀγκυαλιάζουν τὴν ἐμπιστοσύνην ἑκατομμυρίων ἀπλῶν ἀνθρώπων.

Εἶναι φανερό πῶς ἡ Ἑλλάδα δὲν μποροῦσε ν' ἀποτελέσει ἐξαίρεση. Τὸ σοσιαλιστικὸν κι' ἐργατικὸν τῆς κίνημα ἦταν βέβαιον περιορισμένο καὶ δὲν μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μὲ τὰ μαζικὰ καὶ τὰ πλατιά κινήματα τῆς Εὐρώπης. Ὅμως ἡ Ὀχτωβριανὴ Ἐπα-

νάσταση¹ από τη μιά μεριά κι' ή άναζωογόνηση του διεθνούς σοσιαλισμού και συνδικαλισμού από την άλλη άσκήσανε δαθιά επίδραση στο νεαρό μας εργατικό κίνημα.

---

1. Μιτά την Όχτωβριανή Έπανάσταση ξεσπάσανε στη Ρωσία κινήματα άντεπαναστατικά, που είχαν σαν αποτέλεσμα έναν μακρόχρονο κι' αίματη-ρότατο εμφύλιο πόλεμο. Τό παλιό καθεστώς συγκέντρωσε όλες τις δυνάμεις του και μέ τη βοήθεια των ξένων χτύπησε την Έπανάσταση, άπότυχε όμως κι' άφου πάρασε στην άμυνα τελικά συντρίφτηκε. Τό καινούργιο καθεστώς σταθεροποιήθηκε κι' έβαλε τά πρώτα θεμέλια του σοσιαλισμού. Κατά την περίοδο αυτή του εμφύλιου πολέμου τά μεγάλα και μέ παγκόσμιο κύρος πραχτορεία δημοσιογραφικών ειδήσεων (Ρώτερ, Χαάας, Στέφανι κλπ.) δίνανε τίς πιο άντιφατικές και σκοτεινές ειδήσεις σχετικά μέ την πορεία της Έπανάστασης. Έτσι δημιουργήθηκαν άντυπώσεις και διαθέσεις που στρέφονταν άνάντια στο καινούργιο καθεστώς. Οί πιο πολλοί κι' οί πιο γνωστοί σοσιαλιστές (σοσιαλδημοκράτες) στην Εύρώπη κατακρίνανε τούς μπολσεβίκους και τό Δένιν και τούς χαρακτηρίζανε έξτρεμιστές κι' άναρχικούς. Τό ίδιο κάνανε και κάμποσοι άπό τούς Έλληνες σοσιαλιστές. Στην άρχή κράτησαν έχθρική στάση και κατακρίνανε την άπανάσταση. Μάλιστα στόν Έργατικό Άγώνα δημοσιεύτηκαν άρθρα άνάντια ,στη Ρωσική Έπανάσταση και στο Δένιν.

ΔΥΟ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΕΙΣ

ΜΙΑ από τις κυριότερες αποφάσεις της Α' Σοσιαλιστικής Συνδιάσκεψης τοῦ 1915 ἦταν ἐκείνη ποὺ ἀφοροῦσε τὴ σύσταση τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ (κόμματος) τῆς ἐργατικῆς μας τάξης. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ δὲν πραγματοποιήθηκε στὰ ἀμέσως δυὸ κατοπινὰ χρόνια, γιατί ἔπρεπε πρῶτα νὰ ξεπεραστοῦν πολλὰ ἐμπόδια καὶ δυσκολίες.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐνοποίησης ὅλων τῶν σοσιαλιστικῶν ὁμάδων εἶχε πιά ὠριμάσει καὶ τὸ Γενάρη τοῦ 1918, ἔπειτα ἀπὸ συνεννόηση τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἑργατικῆς Ἑνώσεως (τῆς Ἀθήνας) καὶ τῆς Φεντερασιόν, ἀποφασίστηκε νὰ γίνῃ μιὰ νέα πανελλαδικὴ σοσιαλιστικὴ συνδιάσκεψη.

Ἡ Β' αὐτῆς Σοσιαλιστικῆς Συνδιάσκεψις ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη μ υ σ τ ι κ ᾶ. Τis σοσιαλιστικᾶς ὁργανώσεις τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ τis ἀντιπροσώπευσαν ὁ Ἄριστος Ἀρβανίτης, ὁ Ν. Δημητράτος κι' ὁ Χ. Σταυράκης. Τὴν ὁμάδα τοῦ Γιαννιοῦ δὲν τὴν καλέσανε, γιατί ὁ Γιαννιδὲς καὶ τὸ δημοσιογραφικὸ του ὄργανο Σοσιαλισμὸς εἶχαν σηκώσει δξύτατη πολεμικὴ ἐνάντια στὴ Φεντερασιὸν καὶ στοὺς Δημητραπεταίους.

Μέσα στοῦ Ἑργατικὸ Κέντρο τῆς Ἀθήνας τὴ μεγαλύτερη ἐπιρροὴ τὴν ἀσκοῦσε ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία τῆς Ἀθήνας, ποὺ ἐνθουσιασμένη μὲ τὴ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση ἔδειχνε ἀριστερὲς τάσεις.

Ἡ ἐφημερίδα ὁμως Ἑργατικὸς Ἀγὼν, ἀπὸ σοσιαλιστικὴ

άποψη, έξόν από μερικά άρθρα του Σίδερν, ύστεροσε πολύ και κάμποσε φορές έπαιρνε σφαλερό δρόμο '. 'Ωστόσο, χάρη στην τσουχητή και θαρρετή πολιτική της ένάντια στο βενιζελισμό, διαβαζόταν πάρα πολύ από τούς εργάτες (προπάντων από τούς καπνεργάτες) της 'Αθήνας, του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης και του Βόλου.

Στή Β' Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη συζητήθηκε, όπως είδαμε, και ή αντίπροσώπευση των 'Ελλήνων σοσιαλιστών στη Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου και πάρθηκε ή γνωστή απόφαση για τή μη συμμετοχή 'Ελλήνων αντιπροσώπων. 'Επίσης συζητήθηκε και ή ίδρυση του κόμματος του προλεταριάτου. 'Αποφασίστηκε τó ζήτημα αυτό να συζητηθεί σε νέα συνδιάσκεψη που θά γινόταν στην 'Αθήνα, έστω και μυστικά, και στην όποια θά καλοούσαν να πάρουν μέρος όλες ανεξαίρετα τίς σοσιαλιστικές οργανώσεις και ομάδες.

'Η νέα συνδιάσκεψη όρίστηκε για τó μήνα 'Ιούλη.

'Η κυβέρνηση Βενιζέλου, που μάθαινε όλες αυτές τίς κινήσεις, φαινόταν ευχαριστημένη. 'Όχι μονάχα δέν εμπόδιζε τίς προσπάθειες για τή δημιουργία του κόμματος της εργατικής τάξης, μά και τίς ένίσχυσε με τήν έλπίδα πως θά μπορούσε να πατρυνάει αυτή τó κόμμα τουτο.

'Αποφάσισε λοιπόν να έρθει σ' έπαφή με τήν έγκυρότερη σοσιαλιστική οργάνωση που ήταν άγνωστη κι' από τή Β' Σοσιαλιστική Διεθνή. Τίς πρώτες κρούσε τίς έκανε ó Γενικός Διοικητής Μκεδονίας Περ. 'Αργυρόπουλος. Κάλεσε τó γραμματέα της Φεντερασιόν Μπεναρόγια και του μίλησε σχετικά.

'Ο Μπεναρόγια του ζήτησε να κάνει έπίσημη πρόταση στη Φεντερασιόν για συνομιλίες με αντιπροσώπους της.

---

1. Έφτασε π.χ. στο σημείο να έρξει τήν 'Οχτωβριανή Έπανάσταση

2. Τó καλοκαίρι του 1918 ή Σοσιαλιστική Νεολαία έδωσε σε καινούργια μετάφραση τή γνωστή μπροσούρα του Κραπότκιν *Πρός τούς Νέους*, που έδωσε άφορμή στο Ρέπουλη να διώξει τους εκδότες της. Πιάστηκαν τα μέλη της Νεολαίας Δημοσθένης Λιγδόπουλος, Γ. Δούμας, Σπ. Κομιώτης, 'Αργυρίου και Κατσώνης. Πέρασαν από στρατοδικείο και καταδικάστηκαν σε τέσσερα χρόνια φυλακή. Έστερα όμως από επέμβαση του Χέντερσον, ó Βενιζέλος τούς έδωσε χάρη.

Ὁ Ἀργυρόπουλος, ἀφοῦ συνεννοήθηκε μὲ τὴν κυβέρνησιν, ἔστειλε ἕνα ἔγγραφο στὴ Φεντερασιόν, μὲ τὸ ὁποῖο τῆς γνωστοποιῶσε « τὴν ἐπιθυμία τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ ἀντιπροσωπεῖαν τῆς Φεντερασιόν καὶ συζητήσῃ μετ' αὐτῆς διάφορα ζητήματα... ».

Ἐνα τέτοιο ἔγγραφο φυσικὰ κανένας δὲν τὸ περίμενε. Διὰ βολῆς! Μιὰ ἀστική κυβέρνησις νὰ ἐνδιαφέρεται νὰ ὀργανώσῃ τὸ πολιτικὸν κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ἦταν κάτι τὸ πρωτόκουστο. Γι' αὐτὸ μέσα στὴ Φεντερασιόν ἀρχισαν πεισματικὰς συζητήσεις, ποὺ βάσταξαν σὲ δυὸ συνεδριάσεις. Οἱ δεξιοὶ ὑποστήριζαν πὼς ἔπρεπε νὰ γίνῃ δεχτὸ τὸ ἔγγραφο. Οἱ ἀριστεροὶ τὸ ἀντίθετο. Δὲν πρέπει, λέγανε, νὰ ἐρθοῦμε μὲ κανένα τρόπο σ' ἐπαφὴ μὲ ὁποιαδήποτε ἀστική κυβέρνησιν. Ὑστερα ἀπὸ πολλοὺς καυγάδες ἔγινε δεχτὴ μιὰ συμβιβαστικὴ πρότασις. Νὰ δεχτοῦν τὴν κυβερνητικὴν πρόσκλησιν ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὅρους: α/ Νὰ τοὺς δοθεῖ καιρὸς, ἕνας μῆνας, γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν ἀναμεταξύ τους ὅλοι οἱ σοσιαλιστῆς. β/ Νὰ γίνῃ στὴν Ἀθῆνα ἡ Πανελλαδικὴ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψιν χωρὶς περιορισμοὺς καὶ γ/ νὰ πᾶσιν οἱ διώξεις τῶν σοσιαλιστῶν.

Οἱ ὅροι αὗτοι διατυπώθηκαν στὸ Γενικὸ Διοικητὴ κι' αὐτὸς ἀμέσως τοὺς διαδίδασε στὸν πρωθυπουργό. Ὑστερα ἀπὸ εἰκοσιτέσσερες ὥρες ἤρθε κιόλας ἡ ἀπάντησις ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα: Οἱ ὅροι γίνονταν δεχτοί.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔδωκε καινούργια αἵγλη στὴ Φεντερασιόν. Ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ Ε.Κ.Θ., ὅσοι ἀκόμα δὲν εἶχαν γίνῃ σοσιαλιστῆς ἢ εἶχαν « ἐπιφυλάξεις », ὅπως ὁ Ε. Εὐαγγέλου, ὁ Γρηγ. Παπανικολάου κι' ἄλλοι, γίνονται ἀμέσως « θερμοὶ θιασῶται » τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ζητοῦν ἀπὸ τὴ Φεντερασιόν νὰ τοὺς γράψῃ μέλη της. Ὅλοι οἱ ἐργατικοὶ ἡγέτες θέλουν νὰ γίνουν σοσιαλιστῆς!

Στὸ Ε.Κ.Θ. ἐπικρατεῖ μεγάλη σύγχυσις καὶ μεγάλη διασύννη. Γίνεται συζήτησις, ἂν πρέπει μαζὶ μὲ τὴν σοσιαλιστικὴν συνδιάσκεψιν νὰ γίνῃ καὶ ἐργατικὴ. Ὑστερα ἀπὸ πολλὰς συζητήσεις ἀποφασίζεται νὰ πᾶι μιὰ ἐπιτροπὴ στὴν Ἀθῆνα ἀπὸ τὸν Μπεναρόγια, τὸν Εὐαγγ. Εὐαγγέλου καὶ τὸν Γρηγ. Παπανικολάου, γιὰ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὰ Κέντρα τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, καθὼς

και με τα Κέντρα του Βόλου, της Κέρκυρας κλπ. για μια πανελλαδική εργατική συνδιάσκεψη.

Τέλος του Ιούλη του 1918 φτάνουν οι αντιπρόσωποι της Φεντερασιόν στην Αθήνα κι αρχίζει η Β' Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη στα γραφεία της Σοσιαλιστικής Εργατικής Οργάνωσης (Ευριπίδου 14). Η Συνδιάσκεψη αποφασίζει να γίνει τον Οκτώβρη της ίδιας χρονιάς πανελλαδικό σοσιαλιστικό συνέδριο, για να ιδρυθεί ο πολιτικός οργανισμός της ελληνικής εργατικής τάξης — το κόμμα της.

Την ίδια εποχή έρχονται στην Αθήνα και οι αντιπρόσωποι του Ε.Κ.Θ. Οι κύκλοι του Ε.Κ.Α., σαν να μην είδαν με καλό μάτι τους Θεσσαλονικιούς αντιπροσώπους. Στο Ε.Κ.Α. πρωτοστατούσαν ο Τυπάλδος (προϊστάμενος των τσιγαράδων) κι ο Πολυδωρόπουλος (των τυπογράφων). Στην αρχή δρέθηκαν σύμφωνοι με τους αντιπρόσωπους του Ε.Κ.Θ., μα έπειτα άρχισαν τις μαυροδρες.

Η πρώτη σοβαρή δυσκολία ήταν, πως το Ε.Κ.Α. θα έρχόταν σ' έπαφή με το Ε.Κ.Π. Από χαιρό τα δυο Κέντρα δεν είχαν σχέσεις. Τη διοίκηση του Ε.Κ.Π. την είχαν πάρει οι βενιζελικοί Μαχαίρας, Αραβανόπουλος και Κοκόλης. Στην Αθήνα επικρατούσαν μάλλον οι βασιλικοί. Άλλο εμπόδιο: Το συνδικάτο *Η Πρόοδος*, που το αποτελούσαν τα σωματεία των γκαρσονιών και υπαλλήλων ξενοδοχείων - εστιατορίων κλπ., δεν υπαγόταν στο Ε.Κ.Α. Το συνδικάτο αυτό το επηρέαζαν ο Ίωαννίδης κι ο Δελαζάνος, δηλαδή η ομάδα του Γιαννιού, Έτσι όπηρεχαν στην Αθήνα δύο κεντρικές οργανώσεις. Με τα πολλά γίνεται η συνεννόηση και τον Αύγουστο αρχίζει η Εργατική Συνδιάσκεψη με 3 αντιπροσώπους του Ε.Κ.Θ., άλλους 3 του Ε.Κ.Α., 3 του Ε.Κ.Π. και 1 του συνδικάτου *Η Πρόοδος*. Στη συνδιάσκεψη παίρνουν μέρος κι ο Μπεναρόγιας κι ο Π. Δημητράτος (ο τελευταίος σαν αντιπρόσωπος των δημοδιδασκάλων που είχαν προσχωρήσει στο Ε.Κ.Α.¹).

Όπως και στη Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη, έτσι κι εδώ άπορροίζεται η προετοιμασία ενός πανελλαδικού εργατικού συνέ-

---

1. Η προσχώρηση των δασκάλων ήταν ολότελα εικονική.

δριου γιὰ τὴ συνένωση τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Καὶ ἡ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη καὶ ἡ Ἑργατικὴ θάλανε ἀπὸ μιὰ ἐπιτροπὴ ποὺ θὰ φρόντιζαν γιὰ τὴν προετοιμασίαν κλπ. τῶν συνεδρίων.

Ἡ Ἑργατικὴ Συνδιάσκεψη ἐβγαλε καὶ προκήρυξη πρὸς τὴν ἐργατικὴν τάξιν, στὴν ὁποία τονιζόταν ἡ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ συνεδρίου.

Στὶς ἀρχὰς τοῦ Σεπτέμβριου ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Σοσιαλιστικῆς Συνδιάσκεψης παρουσιάζεται, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ συμφωνία, στὸ Βενιζέλο.

Ὁ Μπεναρόγιας, ποὺ ἦταν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, περιγράφει ὡς ἑξῆς τὴ συνάντησιν αὐτὴν στὰ « Ἱστορικὰ σημειώματά » τοῦ :

« Ἡ συνάντησις γίνεται ἐν παρουσίᾳ τοῦ κ. Ἀργυροπούλου. Ὁ κ. Βενιζέλος δεικνύεται λίαν φιλόφρων πρὸς τοὺς σοσιαλιστάς. Ἡ συζήτησις διεξάγεται περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐνδεχομένης ὑπογραφῆς τῆς εἰρήνης παρὰ τῶν σοσιαλιστῶν καὶ τῆς ἀνάγκης ὑπάρξεως Ἑλληνικῆς σοσιαλιστικῆς ἀντιπροσωπείας ἱκανῆς νὰ διαχειρισθῇ τὰ « ἑλληνικά », προβλήματα πρὸς ἀντίταξιν τῆς Βουλγαρικῆς. Ἡ ἐπιτροπὴ ζητεῖ : 1ον, ἀδειαν διὰ δύο συνέδρια. 2ον, δύο μῆνας ἐλευθέρως δράσεως διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν συνεδρίων, καταργουμένου τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, καὶ 3ον, παῦσιν καθε ἀναμειξεως παρασκηνακῆς τῶν ὑπουργείων εἰς τὰ ἐσωτερικά τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Τὰ συνέδρια, μόνον ἀρμόδια, θὰ ἡσυχολοῦντο μὲ τὸ ὑπὸ συζήτησιν ζήτημα καὶ θὰ ἦσαν ἐλεύθερα νὰ ἀποφασίσουν. Ὁ κ. Βενιζέλος δέχεται τοὺς δύο δρους καὶ ὑπόσχεται ὅπως δώσῃ ὁδηγίαν διὰ τὴν χαλάρωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ καταργήσῃ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀναμειξεως τῶν ὑπουργείων διὰ τῶν ἐμπίστων ὀργάνων των ὁ κ. Βενιζέλος, προσηποεῖτο τὸν ἐκκλητιτόμενον, διαμαρτυρούμενος δὲ ἰσχυρίζετο ὅτι δὲν συμβαίνει τὸ τοιοῦτον ὡς μὴ ὑπάρχοντες διήθεν οὐθενὸς ἐμπίστου τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰ ἐργατικά σωματεία. Εἰς τὰς παρατηρήσεις τῶν ἀντιπροσώπων σοσιαλιστῶν ὅτι ἀναλαμβάνουν ν' ἀποκαλύψουν τοὺς εἰς τὰ σωματεία δρῶντας ἀνθρώπους τῶν ὑπουργείων, ὁ Βενιζέλος δηλώνει ὅτι εὐχαρίστως δέχεται ὅπως ἀποκαλυφθοῦν οἱ ὑπάρχοντες, καθότι γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων ὅτι δὲν ὑπάρχουν » ! (Ταχυδρόμος, 22 τοῦ Μάρτιου 1931).

Ὁ Γιαννιός, βλέποντας πῶς ἐπικρατεῖ ἡ Φεντερασιὸν καὶ

πὼς αὐτὸς μὲ τὴν ὁμάδα του μπαίνουν στὸ περιθώριο, παρασύρεται σὲ μιὰ πολεμικὴ ὁλότελα προσωπικὴ κι' ἀντισοσιαλιστικὴ.

Σ' ἓνα τοῦ ἀρθρο στὸ *Ριζοσπάστη*¹ (4 τοῦ Σεπτέμβρη 1918) προσπαθεῖ νὰ τορπιλλήσει τὴν προσπάθεια τοῦ Μπεναρόγια γιὰ τὴν ἐνοποίηση τῶν σοσιαλιστικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου.

« Εἰδοποιούμεν τὸν κ. Βενιζέλον καὶ ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον — γράφει ὁ Γιαννιώς — διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Μπεναρόγια ὑποβληθέντας εἰς τὴν Κυβέρνησιν σοσιαλιστικὰς θήθεν ὑπομνήματα καὶ δηλώσεις γὰρ σοσιαλιστικὰ συνέδρια κλπ, εἶναι ὅλα μαγειρεύματα ἐβραϊκῆς κατασκευῆς. Καθὼς πληροφορούμεθα οἱ Ἑβραῖοι "σοσιαλισταὶ", Θεσσαλονίκης ἠθέλησαν διὰ τῶν διαβημάτων τῶν τούτων νὰ κερδίσουν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Ἑλλήνων σοσιαλιστῶν. Τὸ "Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Ἀθηνῶν", εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ ὁ ἀρχισυντάκτης μας κ. Ν. Γιαννιώς, δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ἀνωτέρω ὑπομνημάτων καὶ προτάσεων περὶ συνεδρίων. Δὲν ἔλαβε, διότι ἡ ἐβραϊκὴ Φεντερασὶὸν Θεσσαλονίκης δὲν ἐδέχθη τὴν βάσιν ὅπως μία Ἑλληνικὴ Σοσιαλιστικὴ Πλειοψηφία, μὲ ἔδραν τὰς Ἀθήνας καὶ οὐχὶ τὴν Θεσσαλονίκην, διοικεὶ τὸν ἑλληνικὸν σοσιαλισμὸν. Δὲν ἔλαβε μέρος, διότι παρακολουθῆσαν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, τόσον τὴν ἐν Τουρκίᾳ δράσιν τῆς Φεντερασὶὸν ὅσον καὶ τὴν ἐν Ἑλλάδι, πείθεται πλέον διὰ πρόκειται περὶ ἀνεπικρινῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι φοροῦν τὴν μάσκαν τοῦ σοσιαλισμοῦ γιὰ ν' ἀναμιγνύονται καὶ νὰ ἐπιδρῶν σύμφωνα μὲ τὰ ἐθνικιστικὰ τῶν συμφέροντα καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλα ξενικά, ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πράγματων τῆς χώρας. Τὸ ξεσκέπασμά των ἤρχισεν ἀπὸ προχθὲς εἰς τὸ ὄργανον τοῦ "Σοσιαλιστικοῦ Κέντρον Ἀθηνῶν", — τὸν *Σοσιαλισμὸν*. Ἀπ' αὐτὸν παραλαμβάνομεν τὸ ἀρθρον ποῦ δημοσιεύομεν ἐν ἄλλῃ στήλῃ καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον καταδείκνυται διὰ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Βούλγαροι σοσιαλισταὶ ἐθεώρουν τὴν Φεντερασὶὸν ψευτοσοσιαλιστικὸν καταφύγιον τῶν ὁπαδῶν τοῦ λησταρχοῦ Σανδάρκη.

» Ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ Τύπος θὰ εὐρουν ὀρθὸν διὰ δὲν πρέπει νὰ ἐνθαρρύνουν τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐνεργείας τῆς Φεντερασὶὸν, προτοῦ οἱ γνωρίζοντες τὰ πράγματα Ἕλληνες σοσιαλισταὶ, διευκρινίσουν τὰ κατ' αὐτὴν κι' ἀποφασίσουν ἂν πρέπη νὰ τὴν περιβάλουν διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης των. Σκοπὸς των εἶναι νὰ γλυτώσουν

---

1. Ὁ *Ριζοσπάστης* ἦταν τότες ἡμερησία δημοκρατικὴ κι' ὁ Γιαννιώς ἀρχισυντάκτης του.

τὸν Ἑλληνικὸν σοσιαλισμὸν ἀπὸ κάθε ἐβραϊκὴν ἐπίδρασιν. Δὲν θέλουν ἐβραϊκὸν σοσιαλισμὸν στὴν Ἑλλάδα . . . . .

Καὶ παρακαλοῦν νὰ εἰδοποιήσωμεν τοὺς πάντας ὅτι εἰς τὰ ὑποβληθέντα ὑπομνήματα καὶ τὴν παρουσιασθεῖσαν ἐπιτροπὴν δὲν ἀντιπροσωπεύονται ὅλοι οἱ σοσιαλισταὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀφῆσαν νὰ ὑπονοηθῇ τοῦτο οἱ ἀνειλικρινεῖς ἄνθρωποι τῆς Φαντερασίου. »

Τὴν πολεμικὴ αὐτὴ τοῦ Γιαννιῶ ἤρθαν νὰ τὴν ἐνισχύσουν ὁ

Κράλλης ὁ βενιζελικὸς βουλευτὴς ἀπὸ τῆς Σέρρες, ὁ Μέλφος καὶ ὁ Κωνστ. Χατζόπουλος, ποὺ ἦταν δευθυντὴς τῆς βενιζελικῆς λογοκρισίας, τὸ Ἐμπρὸς καὶ ἡ Ἐστία. Τὰ πυρὰ τοὺς ὅμως δὲν πιά-
νουν. Ὁ Μπεναρόγιας, ποὺ στὴν περίοδο αὐτὴ ἀναπτύσσει μιὰ πλα-
τιὰ δράση, εἶναι πανταχοῦ πα-
ρών. Τὰ καταφέρει καὶ σιγὰ
σιγὰ ὁ Ριζοσπάστης, ποὺ ἔναι
ἰδιοχτησία τοῦ Πετσόπουλου, γί-
νεται οὐδέτερος. Ἀκόμα πλησιάζει
μερικὰ διανοούμενα στοιχεῖα
ποὺ δείχνανε συμπάθεια στὸ σο-
σιαλισμὸ καὶ προσπαθεῖ μὲ κάθε
μέσο νὰ δγάλει ἀπὸ τὴ μέση τὸ Ν. Γιαννιῶ, ποὺ ἀκόμα θεωροῦν.

Ν. Γιαννιῶς

1. Ὁ Κράλλης δῆλμα ἔνα φεγγάρι καὶ βουλευτὴς Θεσσαλονίκης. Τὰ κατάφερε νὰ ἔρῃ κάποια ἐνίσχυση ἀπὸ τὰ Ἐργατικά Κέντρα καὶ τῆς Ἀθῆνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ. Ἀρχίσε μάλιστα νὰ κάνει θόρυβο στὸν τύπο καὶ νὰ καλεῖ τοὺς ἐργάτες νὰ πᾶνε μαζί του καὶ νὰ μὴν ἀκοῦνε τοὺς σοσιαλι-
στὲς καὶ τοὺς ἀναρχικοὺς. Εἶχε σκαρώσει κιόλας ἔνα « κόμμα » μὲ τὸν τί-
τλο « Λαϊκὸ ». Τὸν ψευτοσοσιαλισμὸ τοῦ τὸν καταλαβαίνει κανένας κι' ἀπὸ
μερικὰ του ἄρθρα στὸ περιοδικὸ *Νέος Αἰὼν*, τ. Α' (1918) σ. 972 - 976 καὶ
1039, τ. Β' (1919) σ. 379 - 385.

2. Ὁ Μέλφος ἀρθρογραφεὺς στὸ Ἐμπρὸς καὶ προσπαθεῖ σὰν « φι-
λεργάτης » νὰ ὀρίσῃ ἀντιπρόσωπος τῶν καπνεργατῶν τῆς Ἀνατολι-
κῆς Μακεδονίας γιὰ τὸ Πανελλαδικὸ Συνέδριο. Ὁ Κ. Χατζόπουλος, ὁ πρῶην
ἀδιλλάχτος σοσιαλιστὴς, « ἐν ὀνόματι » τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων νοθεύ-
τους τοὺς ἐργάτες ν' ἀλλάξουν τὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ συνεδρίου καὶ
ν' ἀντικαταστήσουν τὴν ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ μὲ πρόσωπα . . . σοβαρά καὶ
« ἐλληνικῶν φρονημάτων » !

τανε σάν ό θεωρητικός ήγέτης τών 'Ελλήνων σοσιαλιστών. "Ετσι, μέ τίς ενέργειες τοῦ Μπεναρόγια καί τοῦ Πετσόπουλου, ό Γ. Γεωργιάδης, ό Καραμούζης (Κώστας 'Αθάνατος), ό 'Αρ. Σίδερης', ό Κουριέλ, ό Δημ. Πουρνάρας, ό Λαχοδάρης ἀπό τήν Αἴγυπτο καί μερικοί ἄλλοι φκιάνουν μιάν "Ενωσὴ Διανοομένων Σοσιαλιστῶν καί συχνάζοντας κάμποσες βραδιές σιά γραφεῖα τοῦ Ριζοσπάστη θέλουν νά πιστεύουν πῶς εἶναι οἱ Ζωρέδες, οἱ Μπέμπελ καί οἱ Λήμπνεχτ τῆς 'Ελλάδας.

---

1. "Ο 'Αριστ. Σίδερης ἀπό τό 1911 εἶχε ἐκπαιδασθεῖ ἀπ' τόν Κερκυραῖο σοσιαλιστὴ λογοτέχνη Κ. Θεοτόκη καί ἀνήκε ἀπό τοὺς πρῶτους στή Σοσιαλιστικὴ Ὁμάδα τῆς Κέρκυρας.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ

ΠΑΡ' όλες τις αντιδράσεις, προπάντων από την ομάδα του Γιαννιού, που επηρέαζε τότες μερικά σωματεία, τὸ Α' Πανελλαδικὸ Συνέδριον πραγματοποιήθηκε.

Ἄρχισε στὶς 21 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1918 καὶ κράτησε ὀχτὼ μέρες. Πῆραν μέρος σ' αὐτὸ 44 ἐργατικὰ σωματεία, ποὺ ἀντιπροσώπευαν καμιά ἐξηνταριὰ χιλιάδες ἐργάτες. Στὶς πρώτες πέντε μέρες οἱ συνεδριάσεις του γίνονταν στὴν Ἀθήνα, στὸ Βοσιλικὸ Θέατρο, κι' ἀπὸ τὴν ἑκτη μέρα στὸν Πειραιᾶ, στὸ ἐκεῖ Δημοτικὸ Θέατρο.

Ὁ Ἀδρ. Μπεναρόγιας, ποὺ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες κι' ὁ μαχητικότερος ὁμιλητὴς Συνεδρίου, μᾶς δίνει μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα τῆς σύνθεσης, τῶν κατευθύνσεων καὶ τῶν ἐργασιῶν του :

« Ἡ σύγκλησις τοῦ Πανεργατικοῦ Συνεδρίου ἐσυνοδεύθη μὲ προσπάθειαν ὁργανώσεως Πανελλαδικῶν Ἑπαγγελματικῶν Ἐνώσεων. Ἡ Ὁμοσπονδία καπνεργατῶν καὶ Σιγαροποιῶν συνεκάλεσε συνέδριον. Τὰ σωματεία τυπογράφων καὶ συναφῶν εἶχον ὁργανώσει συνδιάσκεψιν διὰ τὴν Ἱδρυσιν Ὁμοσπονδίας. Μεταξὺ τῶν ναυτικῶν σωματείων ἐγένετο ζύμωσις διὰ τὴν κατάλληλον μεταφρῶν τοῦ " Συνδικάτου Μεταφρῶν ". Καὶ αὐτὸς ὁ Πανελλήνιος Σύνδεσμος σιδηροδρομικῶν, ἀντιδραστικὸς καὶ δυσκίνητος, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ὅλην ἐργατικὴν ζύμωσιν, διεσάλευτο, διεταράσσεται. Οἱ διοικοῦντες αὐτὸ συντηρητικοὶ δὲν ἠγνόουν νὰ ὑποχωρήσουν, νὰ ἀφομοιωθοῦν μὲ τοὺς ἐργάτας . . .

• Από την πρώτην στιγμήν εις τὸ Συνέδριον διαγράφονται πλείστα ἀσταθῆ καὶ ἀδιαμόρφωτα ρεύματα : 1) "Ὑν " κόμμα ,, τῶν Πειραιωτῶν, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Μαχαίραν, ἕνας συρφετὸς ἀκαθόριστος, ἀποτελούμενος ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους ἀντιπροσώπους Πειραιῶς, ἀπὸ πλείστους ἀντιπροσώπους Λιμενεργατῶν τῶν παραλιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀρκετοὺς ἀντιπροσώπους τῶν νησιῶν. 2) "Ὑν " κόμμα ,, τῶν Ἀθηναίων, ἡγούμενον ἀπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἑργ. Κέντρου Ἀθηνῶν, μικρότερον τοῦ προηγουμένου, ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους Ἀθηνῶν κυρίως καὶ Πελοποννήσου. 3) "Ὑν συμπαγὲς καὶ πειθαρχημένον " κόμμα ,, τῶν Θεσσαλονικῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπεκράτουν πλέον οἱ Σοσιαλισταὶ καὶ τὸ ὁποῖον συνειργάζετο μὲ τοὺς ὀλιγωτέρους Θεσσαλοὺς, ἐπίσης ἐπηρεαζομένους ἀπὸ σοσιαλιστάς, ὡς καὶ μὲ τοὺς σοσιαλιστάς ἀντιπροσώπους Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, κυρίως ἡλεκτροτεχνίτας, σιγαροποιούς καὶ ἄλλους, καὶ 4) ἡ ὁμάς τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Γιαννινοῦ μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Δελαζάνον καὶ Χατζημιχάλην, συνεργαζομένους μὲ τοὺς Θεσσαλονικεῖς. Ἡ ρευστότης τῆς καταστάσεως ἐπέτρεπε τὰς παρασκηνακὰς ἐπιρροάς, τὰς ἀλλοεπιδράσεις, τὰς ἀλλεπαλλήλους προσκαίρους διαμορφώσεις αὐτῆς. Πολλάκις ἡ ματαιώσις ἢ ἡ συνέχεια τοῦ Συνεδρίου, ἐξηρτήθη ἀπὸ τοῦ μηδέν. Μόνον ἡ συνετὴ, ὁμόφωνος, σταθερὰ καὶ πειστικὴ στάσις τῶν σοσιαλιστῶν καὶ συμπαθούντων ἐπέτρεψε τὴν περάτωσιν τῶν ἐργασιῶν καὶ ἡ Μακεδονία ἐπαιξε καὶ ἐδῶ τὸν πρωτεύοντα ρόλον. Πρόεδρος τοῦ Συνεδρίου ἐξελέγει ὁ Γρ. Παπανικολάου. Ἡ ἰδεολογικὴ ρευστότης τοῦ συνεδρίου ἐξεδηλώνετο εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ προεδρείου καὶ τῶν διαφόρων ἐπιτροπῶν. Πάντως διεξήγοντο αὗται μὲ ἐξαιρετικὴν ζωηρότητα. Αἱ συζητήσεις ἐπεξετείνοντο ἐπὶ δευτερευόντων ζητημάτων, οἱ λόγοι δὲν ἐτρυματίζοντο. Πρὸ παντὸς ἡ ἔδρα τῆς ἰδρυομένης Συνομοσπονδίας ἀπετέλει τὸ μῆλον τῆς ἐριδος. Ἡ πλειοψηφία ἀπεφάσισεν ὡς ἔδραν τὸν Πειραιᾶ, ὑπὸ τὰς ἀπειλὰς τῶν Πειραιωτῶν ὅπως ἀποχωρήσουν ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει. Οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς στιγμήν θ' ἀπεχώρουν, ἀλλὰ μετεπίσθησαν. Ἡ Γενικὴ Συνομοσπονδία τῶν Ἑργατῶν Ἑλλάδος εἶχε ἰδρυθῆ. Ἡ συζήτησις ἐπὶ τῶν βασικῶν κατευθύνσεων αὐτῆς διεξήχθη εἰς τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ συνεδρίου. Ἡ πρότασις τῶν σοσιαλιστῶν ὅπως ἡ Γεν. Συνομοσπονδία βιμισθῇ ἐπὶ τῆς πάλης "ὡν τάξεων ἐπροκάλεσε θυελλώδεις συζητήσεις· βενιζελικοί, ἀντιβενιζελικοί, " συνδικαλισταὶ ,, καὶ ἀκαθόριστοι μακρολογοῦντες ἐξαντλητικῶς κατεφύροντο ἐναντίον τῆς πάλης τῶν τάξεων. "Ὅλοι οἱ μὴ σοσιαλισταί, πλὴν τῶν συμπαθούντων, ἐσχημάτιζον ἐν ἐνιαῖον μέτωπον ἐναντίον τῆς ἀρχῆς τῆς πάλης τῶν τάξεων, χωρὶς ν' ἀντιτάσσουν καμμίαν ἄλλην ἀρχήν. Δὲν ἔλλειψαν, βέβαια, αἱ ἐξωθεν ἐπεμβάσεις, αἱ παρα-

σκηνιακαὶ ἐνέργειαι ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργείου. Ἀλλὰ ἡ συνετή στάσις τῶν σοσιαλιστῶν καὶ ἡ θαρραλέα ἀντιμετώπισις τῶν παρασκηνίων ἐκ μέρους τῶν Μακεδόνων, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Ἑργατικὸν Κέντρον Θεσσαλονίκης ἔσωσαν τὴν κατὰστασιν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πάλης τῶν τάξεων ἐπεκράτησεν . . . »

Οἱ δυὸ πρῶτες μέρες πέρασαν μὲ ἀσκοπες συζητήσεις γύρω στὰ πληρεξούσια τῶν ἀντιπροσώπων καὶ σὲ ἄλλα δευτερεύοντα θέματα.

Ἀπὸ τὴν τρίτη ὁμως μέρα ἀρχισε ἡ συζήτηση πάνω στὶς καταστατικὰ διατάξεις ποὺ θ' ἀποτελεῦσαν καὶ τὸ πρόγραμμα ἐπιδιώξεων τῆς ἀνώτατης συνδικαλιστικῆς ὁργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Μεταφέρουμε ἐδῶ περιληπτικὰ τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς προτάσεις τῶν ὁμιλητῶν, παρμένες ἀπὸ τὰ ἐπίσημα πραχτικά τοῦ Συνεδρίου.

Πρῶτος πῆρε τὸ λόγο ὁ ἀναρχικοσυνδικαλιστῆς Κ. Σ π έ ρ α ς, ποὺ ἐπιμένει στὴν ἀποψη πῶς ὁ ἐργάτης πρέπει νὰ μείναι μακριὰ ἀπὸ κάθε πολιτικὴ καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται μόνον γιὰ τὰ σωματεῖα του καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ του ὁργάνωση.

Ὁ Ἀ θ ρ. Μ π ε ν α ρ ό γ ι α ς τὸν ἀντικρούει μὲ διαλεχτικὴ σαφήνεια καὶ μαρξιστικὰ ἀπιχειρήματα, ἀναλύει διεξοδικὰ τὴ φράση τοῦ ψηφίσματος « Ἐ ξ ω ἀ π ὸ κ ά θ ε ἀ σ τ ι κ ῆ ν π ο λ ι τ ι κ ῆ ν τ ά σ ι ν » καὶ ὑποστηρίζει πῶς δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὰ πρὶν καμιά πολιτικὴ γιὰ τὴν ἐργατικὴ ὁμοσπονδία, ποὺ θὰ μείναι οἰκονομικὸς ἐπαγγελματικὸς ὁργανισμὸς τῆς ἐργατικῆς μας τάξης. Πρέπει ὁμως νὰ μπεῖ στὸ καταστατικὸ τὸ ἀρθρο αὐτό, γιὰ νὰ δείχνει πῶς ἡ ἐργατικὴ τάξη χωρίζεται ἀπὸ τὴν κεφαλαιοκρατία καὶ πῶς ἔχει δική της ὑπόσταση, δικούς της σκοποὺς, δική της κατεύθυνση, σύμφωνα μὲ ἱστορικοὺς νόμους.

Ὁ Χ. Κ α ν ε λ λ ό π ο υ λ ο ς συμφωνεῖ μὲ τὸν Μπεναρόγια καὶ ὑποστηρίζει κι' αὐτὸς τὴν ἀποψη τῆς πάλης τῶν τάξεων.

Ὁ Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς (Μυτιλήνης) ὑποστηρίζει ἐπίσης τὴν ἀρχὴ τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ παρδέχεται νὰ ἀνγραφεῖ στὸ σχετικὸ ἀρθρο τοῦ καταστατικοῦ ἡ ἀρχὴ « μ α κ ρ ά ν ἀ π ὸ κ ά θ ε ἀ σ τ ι κ ῆ ν π ο λ ι τ ι κ ῆ ν τ ά σ ι ν ».

Στὴν ἀπογευματινὴ συνεδρίαση ἡ συζήτηση συνεχίστηκε.

Πρώτος μιλάει ο Γεώργ. Παπανικολάου (άντιπρ. ηλεκτροτεχνιτών του Πειραιά) και τονίζει πώς όσοι νιώθουν καλά τί θα πει πάλη τάξεων πρέπει με χειροκροτήματα να ψηφίσουν το άρθρο αυτό, γιατί όλοι όσοι έχουν συνείδηση της αποστολής τους καταλαβαίνουν πώς ή εργατιά είναι μια χωριστή τάξη που έχει αντίθετα συμφέροντα και σκοπούς από την πλουτοκρατική τάξη. Δεν πρέπει ν' αφήσουμε τους εργάτες με την εντύπωση πώς είμαστε μέσα στην κοινωνία με τήν τάξη όλοι και πώς ο κάθε εργάτης μπορεί νά γίνει πλουτοκράτης κι' εργοδότης κάνοντας λίγη οικονομία. Μόνο με την πάλη των τάξεων θα υπερασπίσουμε τὰ δικαιώματά μας. Δέ συμφωνεί πώς πρέπει με καταστατική διάταξη ν' αποκλείεται κάθε πολίτης ή, γιατί μόνο με την πολιτική θα μπορέσει ή εργατιά ν' αφαιρέσει από τους έχθρους της και τους κυρίαρχούς της τὰ μέσα που την κρατούν υποδουλωμένη. Και ή πολιτική αυτή είναι ή σοσιαλιστική. Σ' αυτή την πολιτική έχουν προσανατολιστεί οι εργάτες όλου του κόσμου. Έξάλλου, λέει, μια που θ' ανήκουμε στη Διεθνή, αναγκαστικά θα παραδεχτούμε και τις βασικές της αρχές.

Ο Οίκονομος πουλος δέχεται πώς ή εργατική τάξη θα επικρατήσει, αλλά φρονεί πώς δε χρειάζεται διασύννη.

Ο Κιμουλάκης συμφωνεί με τον Παπανικολάου και τονίζει πώς αν δε μπει το άρθρο αυτό στο καταστατικό, άλλα είκοσι χρόνια θα μένουμε πίσω από την εργατιά της Εύρώπης.

Ο Πολυδωρόπουλος δέ συμφωνεί. Είναι ενάντια σε κάθε πολιτική και τονίζει πώς οι πολιτευτές πουλήσανε την εργατική τάξη.

Ο Δελαζάνος (της ομάδας του Γιαννισ) μιλάει με το ίδιο πνεύμα που μίλησε ο Παπανικολάου και υποστηρίζει πώς ή εργατική τάξη πρέπει να μεταχειριστεί όλα τὰ μέσα για να επιβληθεί, τόσο την άπεργία όσο και το κοινοβούλιο. Λέει ακόμα πώς τους νόμους τους ψηφίζουν οι άστοι κι' όταν μπουν στη Βουλή εργάτες τότες θα ψηφίσουν δικούς τους νόμους.

Μετά το Δελαζάνο ξαναπαίρνει το λόγο ο Σπέρας κι' επιμένει στις αναρχοσυνδικαλιστικές απόψεις του.

Έπειτα ο Παπαδάκης κι' ο Παπαδόπουλος μιλάνε υπέρ του άρθρου.

‘Ο Α. Χατζημιχαήλ (της ομάδας Γιαννιού) ρωτάει το συνέδριο αν νομίζει πώς πρέπει να λήξει ή συζήτηση.

Οί συντηρητικοί και οί συνδικαλιστές φωνάζουν και διαμαρτύρονται. Γι’ αυτό γίνεται μιὰ μικρή διακοπή.

“Αμα ξανάρχισε ή συνεδρίαση, ό πρόεδρος παίρνει το λόγο και λέει τή γνώμη του για το ζήτημα που συζητάει απ’ το πρωί ή συνέλευση και υποστηρίζει πώς το άρθρο είναι απαραίτητο να μπει στο καταστατικό.

‘Αποφασίζεται ή συζήτηση να συνεχιστεί και τήν άλλη μέρα.

Τήν τέταρτη μέρα παίρνουν το λόγο, ό ένας κατόπι του άλλου, ό Πατίστας, ό Μουκαςος, ό Κουχτζόγλου κι’ ό Μπεναρόγας. Οί δυο τελευταίοι έχουν αντίθετες απόψεις. ‘Ο Κουχτζόγλου υποστηρίζει τή συνδικαλιστική άποψη.

‘Ο πρόεδρος έχει τή γνώμη πώς το θέμα εξαντλήθηκε και πώς πρέπει να γίνει ψηφοφορία.

Οί συνδικαλιστές διαμαρτύρονται και ζητούν να διατυπωθεί το άρθρο με τή δική τους άποψη « έξω από κάθε πολιτική ».

‘Ο Δελαζάνος σηκώνεται και φωνάζει : « Εργάτες προσέξτε καλά. Μην άκούτε τά ώραία λόγια τών αναρχικών. Το πρώτο κρούσμα τής αναρχίας πρέπει να χτυπηθεί. Το έξω πασης πολιτικής είναι αναρχικό σύνθημα, που στήν πράξη εξυπηρετεί τήν άστική τάξη ».

Ύστερα από φωνές, διαμαρτυρίες κι’ αγορεύσεις άρχίζει ή ψηφοφορία. Γίνεται δεχτή ή άρχή τής πάλης τών τάξεων. Για τή διατύπωση « έξω από κάθε άστική έπιρροή » γίνεται ονομαστική ψηφοφορία. Ψηφίζουν 180. ‘Απ’ αυτούς 158 υπέρ και 21 κατά. “Ένας έδωσε λευκό ψηφο.

Τό αποτέλεσμα τής ψηφοφορίας αύτης και ή υπερψήφηση του πιδ πάνω επίμαχου και βασικής σημασίας άρθρου του καταστατικού δείχνουν πόσο μεγάλη ήταν ή υπεροχή τών άριστερών στοιχείων μέσα στο Συνέδριο και πόσο σωστά χειριστήκανε οί σοσιαλιστές αντιπρόσωποι το ζήτημα τών μελλοντικών κατευθύνσεων τής ιδρυόμενης άνώτατης εργατικής συνδικαλιστικής οργάνωσης.

‘Η συνένωση του συνδικαλισμένου προλεταριάτου τής χώρας μας κάτω από ένα άνώτατο ήγετικό όργανο ήταν πιά γεγονός. ‘Από τήν άποψη αύτή το Α’ Πανελλαδικό ‘Εργατικό Συνέδριο

ἀποτελεί έναν σημαντικό σταθμό στην Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος.

Τὸ ἀνώτατο αὐτὸ ἡγετικὸ ὄργανο τῶν ἐργατῶν, ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐργατικὸ συνέδριο, ὀνομάστηκε Γενικὴ Συνομοσπονδία τῶν Ἑργατῶν Ἑλλάδος. Ἡ πρώτη Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ - διοίκηση ἀποτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Ἑμ. Ξανθάκη, Γ. Παπανικολάου, Ἀχ. Χατζημιχάλη, Ἡλ. Δελαζάνο, Εὐθ. Ζωγράφου, Γ. Στάμου, Ν. Ἰωαννίδη, Ἀβρ. Μπεναρόγια, Εὐαγ. Εὐαγγέλου καὶ Κομν. Λάσκαρη, μὲ γενικὸ γραμματεῖα τὸν Ἑμμ. Μαχαίρα.

Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Συνεδρίου ξαφνιάσανε τοὺς βενιζελικούς. "Ἄλλα περίμεναν κι' ἄλλα γίνανε. Ὅταν τέλειωσε τὸ Συνέδριο καὶ ἡ Γενικὴ Συνομοσπονδία τῶν Ἑργατῶν ἄρχισε νὰ δραστηριοποιεῖται, παρ' ὅλες τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Μαχαίρα καὶ τῆς παρέας του, ἡ κυβέρνησις δάλλθηκε μὲ τὴν τρομοκρατία καὶ τὴν ἀντεργατικὴ ταχτικὴ τῶν ὀργάνων τῆς μέσᾳ στὰ σωματεῖα νὰ πετύχει ὅ,τι ἀκριδῶς δὲν μπόρεσε νὰ πετύχει μὲ τὸ συνέδριο. Ὅμως οὐτε οἱ διώξεις τῶν σοσιαλιστῶν ἐργατῶν οὐτε οἱ διαλυτικὲς προσπάθειες τῶν ὀργάνων τῆς μέσᾳ στὰ σωματεῖα μπόρεσαν ν' ἀλλάξουν τὴν ὀχι εὐχάριστη γιὰ τὴν κυβέρνησις κατὰστασι. Οἱ σοσιαλιστὲς καὶ τὰ συνειδητὰ ἐργατικὰ στελέχη κρατήσανε τὰ πόστα τοὺς μέσᾳ στὰ συνδικάτα¹ καὶ μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν ἐργατῶν προωθοῦσαν ὁλοένα καὶ σταθερότερα τοὺς ἐπαγγελματικούς ἀγῶνες.

---

1. Οἱ ἀντιβενιζελικοὶ βοήθησαν σ' αὐτό, γιατί ἀχθρεύονταν τοὺς βενιζελικούς.

ΤΟ Α΄ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΛΙΓΕΣ μέρες μετά τὸ Ἑργατικὸ Συνέδριον, δηλαδή στις 4 τοῦ Νοέμβρη, ἀρχίζει στὸν Πειραιᾶ (στὰ γραφεῖα τοῦ Συνδέσμου Μηχανικῶν τῶν ἀτμοπλοίων) τὸ Α΄ Πανελλαδικὸ Σοσιαλιστικὸ Συνέδριον. Καμιὰ τριανταριά ἀντιπρόσωποι ἀπ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα μαζεύτηκαν γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὸν πολιτικὸ ὀργανισμὸ τῆς ἐργατικῆς μας τάξης. Μεγάλος ὁ ρόλος τους καὶ ἱστορικὴ ἡ ἀποστολὴ τους. Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲ δόθηκε ὅση ἐπρεπε σημασία στὸ γεγονὸς αὐτό. Τὸ ἴδιο ἔγινε κι' ἄλλου σὲ παρόμοιες περιστάσεις. Ποιὸς νὰ φανταστεῖ ἀπὸ τοὺς τρανοὺς πολιτικούς τῆς ἀρχουσας τάξης πὼς ἐκεῖ κάτω στὸν Πειραιᾶ, σὲ μιὰν ἀπόμερη συνοικία, στὴν Τούμπα, οἱ πρωτοπόροι τότες τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος δάξανε τὶς ὀργανωτικὰς δάσεις τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου ; Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἀστικός τύπος. Πολὺ μικρὴ σημασία ἔδωκε στὸ γεγονὸς αὐτό. Σχεδὸν τὸ ἀγνόησε. Μόνο στὸ Βαλκανικὸ Ταχυδρόμο τῆς Ἀθήνας δημοσιευόταν καθημερινὸ ρεπορτάζ γιὰ τὸ Συνέδριον ἀπὸ τὸν δημοσιογράφον Κ. Καραμούζη (Κ. Ἀθάνατο).

Πρὶν ὅμως μιλήσω διεξοδικὰ γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ Α΄ Σοσιαλιστικοῦ Συνεδρίου, δίνω πρῶτ' ὅλα τὶς ἐντυπώσεις καὶ κρίσεις τοῦ Ἀδρ. Μπεναρόγια, ποὺ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο τόσο πρὶν ἀπὸ τὸ Συνέδριον ὅσο καὶ μέσα καὶ μετὰ ἀπ' αὐτό :

« Ἡ Ὄργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Συνεδρίου, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Α. Ἀρβανίτην, Ν. Δημητράτον, Κόκκινον, Α. Μπεναρόγιαν καὶ Δ. Λιγδούπουλον, πιεζομένη ἀπὸ τοὺς σο-

σιαλιστάς Βόλου, αποφασίζει τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ν. Γιαννιού. Τὸ Συνέδριον ἐκλήθη εἰς Πειραιᾶ. Ἀντιπρόσωποι Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης, Βόλου, Κερκύρας, Χαλκίδος, τῶν Νεολαϊῶν (Ἀθηνῶν, Βόλου, Θεσσαλονίκης καὶ Πειραιῶς), τοῦ Ἑργατικοῦ Ἀγῶνος, τοῦ Ἀβάντι καὶ τοῦ Σοσιαλ. Κέντρου (Γιαννιού) συνήλθον κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1918 εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κόμματος. Δύο ἀντιπρόσωποι τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας, οἱ Ἑμ. Μαχαίρας καὶ Εὐ. Εὐαγγέλου, παρηκολούθουν τὰς ἐργασίας ὡς παρατηρηταί. Τὸ Συνέδριον συνήλθεν εἰς τὰ παρὰ τὴν Τούμπαν τοῦ Πειραιῶς γραφεῖα τοῦ Συνδέσμου μηχανικῶν ἀποπλοίων. Ἡ συναίσθησις τοῦ ἔργου, ἡ τάξις καὶ ἡ ἐμπεριστατωμένη συζήτησις τῶν θεμάτων δίδει εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ μικροῦ αὐτοῦ Συνεδρίου, ἐν συγκρίσει μὲ τὰς θορυβώδεις συνελεύσεις καὶ πομπώδεις ἀγορεύσεις τοῦ προηγηθέντος πολυπληθοῦς Ἑργατικοῦ Συνεδρίου, μίαν ἐμφάνισιν σοβαρότητος, συνάμα δὲ ἐπιγνώσεως τῆς μεγάλης τοῦ Συνεδρίου ἀποστολῆς. Τὰ περισσότερα μέλη τοῦ Συνεδρίου ἦσαν νέοι ἀκόμῃ. Πρόεδρος τοῦ Συνεδρίου ἐξελέγη ὁ ἐκ Θεσ/νίκης καπνεργάτης Π. Ἀνζελ (τῆς Φεντερασιόν). Ἐδῶ ἦσαν ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν σοσιαλιστικῶν ζυμώσεων παλαιότερων ἐτῶν, πλὴν τοῦ Πλ. Δρακούλη, οἱ ζωηρότεροι καὶ συνειδητότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου : Καπνεργάται, ἡλεκτροτεχνῖται, σιγαροποιοί, ναυτικοί, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν νέων ἰδεολόγων διανοουμένων, φοιτηταί - ἐπαναστάται, δοκιμασθέντες ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν των. Μία φούχτα ἀνθρώπων, περὶ τοὺς 30 ἐν ὄλῳ, ἔθετον τὰς βάσεις ἐνὸς νέου καὶ ἱστορικοῦ κόμματος, τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος, ἡνιόγον τὸν δρόμον τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας τῆς νέας κοινωνικῆς τάξεως, τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου » (Ταχυδρόμος, 26 τοῦ Μάρτη 1911).

Μὲ δάση τὰ πρᾶχτικὰ τοῦ Συνεδρίου, ἃς περιγράψουμε τῶρα τὶς ἐργασίες του.

Προσωρινὸς πρόεδρος τοῦ Συνεδρίου ὀρίστηκε ὁ ἡλεκτροτεχνίτης Κόκκινος. Ἡ πρώτη μέρα πέρασε μὲ συζητήσεις καὶ χαιρετιστήριους λόγους.

Πρῶτος ὁ Πισσινῆς χαιρετίζει τοὺς ἀντιπροσώπους. Ἐπειτα ὁ Ἀριστος Ἀρβανίτης, γραμματέας τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς, λέει λίγα λόγια ζουμερά, καθὼς κι' ὁ Δημ. Λιγδόπουλος ἀπὸ μέρος τῆς ὀργάνωσης τῆς Ἀθήνας. Ὁ Μιχάλης Οἰκονόμος, μὲ τὸ σπιθαμιαῖο μπόι του, χαιρετίζει τοὺς ἀντιπρόσωπους

ἀπὸ μέρος τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας τῆς Ἀθήνας. Μικρὸς μὲν τὸ δέμας, ἀλλὰ μαχητῆς. Τελευταῖος ὁ Ἀδραᾶμ Μπεναρόγιας, μὲ τὰ ἑλληνοῦσπανικά του, διαδίδει διάφορα χαιρετιστήρια τηλεγραφήματα ποὺ στάλθηκαν στὸ Συνέδριο.

Ὁ Γιαννιδὸς (ἡ ομάδα του εἶχε ἑπτὰ ψήφους) δάζει τὸ μονόκλ του, γιὰ νὰ δλέπει πιδ καλά τὸν Μπεναρόγια, ποὺ φαινόταν σὰ νὰ καθότανε στ' ἀγκάθια, κι' ὅλο στριφογύριζε κι' ἦταν ἔτοιμος νὰ βγάλει λόγο.

Ὁ καπνεργάτης Π. Ἀντζελ προτείνει νὰ διακόψει τὸ Συνέδριο τῇ συνεδριάσῃ του γιὰ τὸ ἀπόγευμα, διαδηλώνοντας ἔτσι τῇ χαρᾷ του καὶ τιμώντας τῇ Γερμανικῇ ἐπανάσταση.

Τὸ Συνέδριο δέχεται τὴν πρόταση μὲ χειροκροτήματα.

Στὴν ἀπογευματινὴ συνεδρίαση, ἀφοῦ ἐγινε ἐλεγχος στὰ πληρεξούσια τῶν ἀντιπροσώπων, ὁ Μπαλαμπανίδης (ἀντιπρόσωπος Βόλου) σηκώνεται καὶ δηλώνει ἀπὸ μέρος τῆς ὁργάνωσής του, πὼς οἱ βουλευτὲς Σίδερης καὶ Κουριέλ, καθὼς κι' ὁ Π. Δημητράτος κι' ὁ Ν. Γιαννιδὸς, δὲν πρέπει νὰ πάρουν μέρος στὸ Συνέδριο, γιὰτὶ θαρύνονται μὲ κατηγορίες. « Οἱ τρεῖς πρῶτοι, γιὰτὶ πῆγαν στὴ συμμαχικὴ Σοσιαλιστικὴ Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου, χωρὶς νὰ ρωτήσουν κανέναν καὶ μὲ χρήματα τοῦ Κράτους, κι' ὁ Γιαννιδὸς γιὰ ὅσα δημοσίεψε στὶς ἐφημερίδες ἐνάντια στὴ Φεντερασιὸν καὶ στὴν ὁργάνωση τῆς Ἀθήνας ».

Ἡ πρόταση τοῦ Μπαλαμπανίδη ἦταν σωστὴ μπόμπα. Ὅλοι τὰ σαστίσανε κι ἀρχισαν νὰ ἀλληλοκοιτάζονται. Οἱ γιαννικοὶ κάνουν πὼς ἀγριέδουν. Οἱ δημοκρατικοὶ κ:τρινίζουν, τὰ χάνουν δλότελα. Τὸ Συνέδριο γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπειλήθηκε μὲ διάλυση.

« Ὁ Χ λ ω μ ὸ ς (γιαννικὸς), λένε τὰ πραχτικά, ζητάει τὸ λόγο γιὰ νὰ πεῖ πὼς ἀπορεῖ μὲ τὴν πρόταση τοῦ Μπαλαμπανίδη. Καλά, λέει, γιὰ τοὺς Σίδερη, Κουριέλ καὶ Π. Δημητράτο. Αὐτοὶ εἶναι πραγματικὰ κατηγορούμενοι. Μὰ ὁ Γιαννιδὸς, τί ἔκαμε ; (Οἱ δημοκρατικοὶ κάνουν φασαρία καὶ οἱ γιαννικοὶ φωνάζουν) ».

Ὁ Μπεναρόγιας ὁμως, θέλοντας νὰ προλάβει τὴν διάσπαση καὶ τὸ ναυάγιο τοῦ Συνεδρίου, μπαίνει στὴ μέση καὶ προσπαθεῖ νὰ συμβιβάζει τὰ πράγματα. Ἄν καὶ δὲ χωνεύει τὸ Γιαννιδὸ κι' ἀντιπολιτεύεται ὅλους τοὺς γιαννικοὺς, ὥστόσο γιὰ λόγους σκοπιμότητος θέλει νὰ τὰ μπαλώσει. Μὲ τὸ θηλυκὸ μυαλό του — ἔτσι

έκανε πάντα σ' όλα τὰ συνέδρια — βρίσκει τὴν πρόταση ποὺ χρειαζόταν. Προτείνει νὰ ἐκλεγεί μιὰ ἐπιτροπή, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἐξετάσει τὸ ζήτημα, νὰ φέρει στὸ Συνέδριο μιὰν ἐκθεση γιὰ τὰ παραπέρα.

Ἡ πρόταση τοῦ Μπεναρόγια ἔγινε δεχτὴ κι' ἔτσι: τὸ Συνέδριο μπόρεσε νὰ προχωρήσει χωρὶς διάσπαση.

Γίνεται ἐκλογή τοῦ προεδρείου καὶ πρόεδρος ἐκλέγεται ὁ Πελχὰ "Αντζελ, καπνεργάτης Ἑβραῖος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἀντιπρόεδρος ὁ Δελαζᾶνος καὶ γενικὸς γραμματέας ὁ φοιτητὴς τῆς φιλολογίας Μιχάλης Οἰκονόμου.

Τὴ δευτέρη μέρα γίνεται συζήτηση πάνω στὸ πρῶτο μέρος τοῦ προσχέδιου τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ κόμματος κι' ὁ καθένας σύνοδρος, μὲ τὴ σειρά του, λέει τὴ γνώμη του.

Ἀπὸ τὴν τρίτη μέρα (6 τοῦ Νοέμβρη) οἱ συζητήσεις μπαίνουν στὴν οὐσία κι' ἀρχίζουν νὰ ἐκδηλώνονται οἱ θεωρητικὲς διαφωνίες πάνω σὲ 6 α ἰ κ ἂ ζήτηματα.

Ἡ συζήτηση μάλιστα γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν δίνει ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθοῦν καθυρότερη οἱ ἀντιθέσεις καὶ οἱ διαφωνίες. Νὰ τί λένε τὰ πραχτικά :

« Ὁ Π. Χ λ ω μ ὀ ς (γιαννικός) ὑποστηρίζει πὼς στὸ ἄρθρο 5 τοῦ προγράμματος νὰ μπεῖ διάταξη ποὺ νὰ παραδέχεται τὴν ἔνωση ὅλων τῶν λαῶν σὲ μιὰ Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν.

» Τ ζ ο υ λ ἂ ς η ς. Αὐτὴ ἡ Κοινωνία εἶναι κατ'αποκλειστικὸν τῶν ἀστικῶν κυβερνήσεων. Δὲν μποροῦμε ἐμεῖς νὰ παραδεχτοῦμε ἀστικὲς ἀπόψεις.

» Γ ἱ α ν ν ἰ ὀ ς. Μιλάει μὲ πάθος ὑ π ἔ ρ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, γιατί, λέει, ἡ ἀρχὴ γιὰ μιὰ ἡ.τ.Ἐ. εἶναι στὸ δάθος σοσιαλιστικὴ καὶ γι' αὐτὸ ὅλα τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα τὴν παραδέχονται.

» Δ η μ ο σ θ. Λ ἱ γ δ ὀ π ο υ λ ὀ ς. Ἀντικρούει τὸ Γιαννιὸ καὶ ὑποστηρίζει πὼς ἡ προπαγάνδα γιὰ τὴν Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν εἶναι καθαρὴ ἀστικὴ προπαγάνδα καὶ δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὰ παρόμοια σοσιαλιστικὰ συνθήματα.

» Ἀ ρ ἰ σ τ. Σ ἱ ἴ δ ε ρ η ς. Συμφωνεῖ μὲ τὸ Γιαννιὸ καὶ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὴ γνώμη του.

» Ἐδῶ τὰ περισσότερα μέλη τοῦ Συνεδρίου φωνάζουν καὶ διαμαρτύρονται. Ὁ Γιαννιὸς σηκώνεται καὶ δηλώνει πῶς τὰ Σοσιαλιστικά Κέντρα Ἀθῆνας, Λάρισας καὶ Βόλου ἐπιμένουν στὴν ἀποψή τους καὶ ὑποστηρίζουν καὶ ἐπιμένουν νὰ μπεῖ στὸ πρόγραμμα σχετικὸ ἀρθρο.

» Ὁ Χ λ ω μ ο ς καὶ ὁ Χ α τ ζ η μ ι χ α λ η ς δηλώνουν πῶς δὲν ἔχει σημασία ἀν εἶναι μειοψηφία, γιατί καὶ ἡ μειοψηφία σὲ κάθε συνέδριο ἔχει τὰ δικαιώματά της »¹.

Γίνεται ψηφοφορία καὶ ψηφίζουν ὁ π ἔ ρ 16 καὶ κα τ ᾱ 7. Ἵστερα ἀρχίζει ἡ συζήτηση γιὰ τὸ ἀρθρο περὶ «συμμαχιῶν καὶ πολέμων». Ἰπάρχουν δυὸ προτάσεις. Ἡ μιὰ ἀναγνωρίζει «τὴν ἀ ν ά γ κ η ν τ ῆ ς ἐ θ ν ι κ ῆ ς ἀ μ ύ ν η ς». Ἡ ἄλλη εἶναι ἐνάντια σὲ κάθε «ἀ σ τ ι κ ὸ π ὅ λ ο ς». Παρ' ὅλη τὴν ἐπίμονη ἀντίδραση τοῦ Δημοσθ Λιγδόπουλου, ψηφίζεται ἡ πρώτη πρόταση. Κατόπι γίνεται συζήτηση γιὰ τὶς διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος τότες Συντάγματος «περὶ ἑρηνικείας καὶ γλώσσης» καὶ τὸ Συνέδριο, ἐπειτα ἀπὸ πρόταση τοῦ Χλωμοῦ, ἀποφασίζει νὰ δῶλει στὸ πρόγραμμά του τὴν κατάργηση τῆς ἀπαγορευτικῆς συνταγματικῆς διατάξης γιὰ τὴ δημοτικὴ γλώσσα.

---

1. Οἱ προτάσεις τοῦ Γιαννιὸς πάνω στὸ ζήτημα τοῦ θεσμοῦ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν καὶ τῆς ἀξιοκρατικῆς πολιτικῆς τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος συνοψίζονται περιληπτικὰ στὰ παρακάτω αἰτήματα :

α/ Ἐνωσις ὅλων τῶν Κρατῶν τοῦ Αἵμου εἰς μίαν Δημοκρατικὴν Βαλκανικὴν Ὁμοσπονδίαν ὑπὸ τὴν ἀγγύησιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν.

β/ Νὰ δημιουργηθῇ ἀνεξάρτητη Δημοκρατία τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης μὲ παραλιακὴ λωρίδα τὴν περιοχὴ τοῦ Μαρμαρᾶ (μικρασιατικὴ παραλία).

γ/ Διαθenoποίησις τῶν Στανῶν (Δαρδανέλλια).

δ/ Ὁ νομὸς Σάνθης — Δεδεαγάτς νὰ προσαρτηθῇ στὴν Αὐτόνομο Πολιτείαν τοῦ Μαρμαρᾶ.

ε/ Νὰ προσαρτηθῇ ἡ Βόρειος Ἡπειρος στὴν Ἑλλάδα.

ς/ Οἱ νομοὶ Σμύρνης — Αἰδινίου μὲ σύνορα πρὸς βορρᾶν τὴν Αὐτόνομον Πολιτείαν τοῦ Μαρμαρᾶ, πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον τὸ Ἀσιατικὸν Τουρκικὸν Κράτος, νὰ ἐπιδικασθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς αὐτόνομος ἐπαρχία αὐτῆς.

ζ/ Ἀνεξαρτησία Πόντου.

Συμπαρασυστατικὰ ὁ Γιαννιὸς πίστευε πῶς οἱ Τούρκοι «εἶναι μὲν ἀπιδεκτικοὶ πολιτισμοῦ, θεωρεῖ ὅμως τὸ ζήτημα τοῦ ἀπολιτισμοῦ των ζήτημα πολλοῦ χρόνου» :

Τὴν πέμπτη μέρα τὸ Συνέδριο καταπιάνεται μὲ τὸ ἀγροτικὸ καὶ τὰ διάφορα ἐργατικὰ ζητήματα.

« Ὁ Γιαννιδὸς προτείνει στὸ συνέδριο νὰ πάρει γενικὲς ἀποφάσεις πάνω στὸ ἀγροτικόν, γιὰ νὰ συνταχτεῖ πρὸ ὕστερα ἓνα πρόγραμμα ἀγροτικόν. Στὸ πρόγραμμα τοῦ Κόμματος, εἶπε, πρέπει νὰ θάλομε ἀρθρὸ πού νὰ δέχεται τὴν ἐθνικοπο-
ληστικὴ τῆς γῆς καὶ ὄχι τὴ μικροῖδιοκτησίαν.

» Ὁ Μπεναρόγιας συμφωνεῖ κατ' ἀρχήν, ὑποστηρίζει ὅμως πῶς πρέπει ἀμέσως νὰ ζητήσουμε τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν καὶ τὸ μοῖρασμά τους στοὺς ἀγρότες ».

» Ὁ Ἀρδίτι τὴν δέχεται τὴν ἐθνικοποίηση τῶν τσιφλικιῶν καὶ τὴν παραχώρησίν τους στὶς κοινότητες. »

Ἄμα τέλειωσε ἡ συζήτηση, ἔγινε μιὰ κοινὴ πρόταση ἀπὸ τὸ Γιαννιδὸ καὶ τὸν Ἀρδίτι, πού ψηφίστηκε μὲ 22 ψήφους. Μόνο ὁ Μπεναρόγιας τὴν καταψήφισε.

Ἵστερα συζητήθηκαν τὰ ἐργατικὰ αἰτήματα πού περιλαμβάνονταν σὲ ὑπόμνημα τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἑργατῶν. Οἱ γιαννικοὶ δηλώνουν πῶς δὲν παίρνουν μέρος στὴ συζήτηση, γιὰ τὸ ὑπόμνημα τῆς Συνομοσπονδίας εἶναι κυβερνητικὸ κατασκευάσμα καὶ οἱ σοσιαλιστὲς δὲν μποροῦν νὰ θάλουν στὸ πρόγραμμά τους αἰτήματα πού διατυπώνονται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση.

Κατόπι ἀνοίξε συζήτηση πάνω στὸ ζήτημα, ἂν πρέπει νὰ μπεῖ στὸ πρόγραμμα ξεχωριστὸ ἀρθρὸ γιὰ τὴ Λαϊκὴ Δημοκρατία.

1. Ἰσάμε τότες καμιὰ σχεδὸν προσπάθεια δὲν εἶχε γίνει ἀπὸ τὰ Σοσιαλιστικὰ Κέντρα γύρω στὰ ζητήματα τῶν ἐξαγριωμένων κολλήγων τῆς Θεσσαλίας. Ἄν καὶ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα ἔμπαινε σὲ καινούργια φάση καὶ κολλῆγοι καὶ ἐμψυευτὲς ἦταν ἔτοιμοι νὰ ἀναστατήσουν, οἱ σοσιαλιστὲς κἀθόνταν μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια. Μόνο ὁ Πλ. Δρακούλης, — ὁλόταλα ἀκαδημαϊκὰ βέβαια, — ἰσάμε τὸ 1917, ἀρθρογραφοῦσε γιὰ τὴ λύση τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος.

2. Τὴν ἄλλη χρονιά ὁ Π. Χαλκὸς (Γ. Κορδάτος) δημοσίεψε ἀρθρὰ στὸ *Ριζοσπάστη*, ὑποστηρίζοντας πῶς πρέπει οἱ σοσιαλιστὲς νὰ ρίξουν τὸ σύνθημα: Ὁλοκληρωτικὴ ἀπαλλοτρίωση χωρὶς καμιά ἀποζημίωση. Τὴν ἀποψη αὐτὴ τὴν πολέμησαν ὁ Ἀρ. Σιδε-
ρης, ὁ Κουριᾶλ καὶ οἱ Δημητράταλοι, χαρακτηρίζοντας τὴν ἐξτρεμιστικὴ. Λέγανε πῶς ἀπαλλοτρίωση χωρὶς ἀποζημίωση τῶν τσιφλικιδῶν « προσ-
κρούει καὶ εἰς τὸ Σύνταγμα ».

« Οί Γιαννιόες καί Ἀρ. Σίδερης συμφωνοῦν καί ὑποστηρίζουν πῶς εἶναι ἀνάγκη νά μπεῖ ἄρθρο στό πρόγραμμα τοῦ Κόμματος γιά τή Λαϊκή Δημοκρατία, ἐφόσον δοῦμε μέσα σέ ἀστικό καθεστῶς. Ἄν παρουσιαστεῖ εὐκαιρία νά ἐφαρμόσουμε τὸ μᾶξιμουμ πρόγραμμά μας, τότε φυσικά τὸ ἄρθρο αὐτό θά εἶναι νεκρό.

» Οἱ Τζουλάτης, Λιγδόπουλος καί Κομιώτης εἶναι ἐνάντιοι καί ὑποστηρίζουν πῶς γιά τοὺς σοσιαλιστέες δὲν ὑπάρχει διαφορὰ στά ἀστικά πολιτεύματα. Ὁ Γιαννιός ἐπιμένει στή γνώμη του. Ἡ λαϊκή δημοκρατία εἶναι, λέει, ἓνα γεφύρι ἀπ' ὅπου θά περάσει τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα γιά νά φτάσει στή σοσιαλιστικὴ πολιτεία. Ὁ Σίδερης ξαναπαίρνει τὸ λόγο καί συμφωνεῖ μὲ τὸ Γιαννιό. Ὁ Μπεναρόγας ἐπίσης συμφωνεῖ ».

Τελικά ψηφίζεται τὸ σχετικὸ ἄρθρο, ποὺ διατυπώθηκε ἔτσι :

« Τὸ συνέδριο τοῦ Κόμματος δέχεται : τὴν κατάργησιν τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ καί τὴν ἐκδημοκρατίσιν τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς καί δικαστικῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας ὡς μεταβατικῆς περιόδου διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς σοσιαλιστικῆς πολιτείας ».

Παρ' ὅλες τίς διαφωνίες ποὺ παρουσιάστηκαν, τὸ Συνέδριο κατόρθωσε νά ξεπεράσει τίς δυσκολίες καί νά τελειώσει τίς ἐργασίες του χωρὶς διάσπαση.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ Γιαννιός, βλέποντας νά ἐπικρατοῦν στό Συνέδριο οἱ ἀπόψεις τῆς Φεντερασιόν καί τῶν Δημητράταιων, δυσχερεστήθηκε κι' ἀποχώρησε μὲ τὴν ὁμάδα του. Ἡ ἀποχώρηση ὁμῶς τῆς ὁμάδας αὐτῆς δὲν εἶχε γενικότερο ἀντίχτυπο, οὔτε κλόνησε τὸ κύρος τοῦ Συνεδρίου, πρ' ὅλο τὸ λιβελλογραφικὸ ἔγωνα τοῦ Γιαννιοῦ ἐνάντια στίς ἀποφάσεις ποὺ πάρθηκαν ἀπὸ τὴν πλειοψηφία. Ὁ Γιαννιός, κάνοντας στό δημοσιογραφικὸ του ὄργανο *Σοσιαλισμός* (18 τοῦ Νοέμβρη 1918, φύλλα 49 - 50) τὸν ἀπολογισμὸ τοῦ Συνεδρίου κι' ἐκθέτοντας τίς ἀπόψεις τῆς ὁμάδας του, γράφει :

« Καὶ πράγματι ἡ πλειονοψηφία¹, ἡ ὁποία ἐλάμβανε τὰς ἀποφά-

---

1. Ὁ Γιαννιός μὲ ὅσα ἔλεγε ἔβαζε τὰ προσωπικά του πάνω ἀπὸ τὸ

σεις, ὡς τὰς ἐλάμβανε, δὲν ἀπαρτίζετο παρὰ ἀπὸ Ἰσραηλῖτας "σοσιαλιστικῶς", ὀργανωμένους εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὑπῆρχον Ἰσραηλῖται. Ἀρκεῖ νὰ εἰπωμεν ὅτι εἰς τὸ Συνέδριον, εἰς τὴν πτέρυγα τῆς πλειονοψηφίας καὶ μέσα εἰς ἓνα σύνολον 84 ἀντιπροσώπων, περὶ τοὺς 7 φανερά ἦσαν Ἰσραηλῖται καὶ ἄλλοι τόσοι κρυφοί, ἀκούοντες εἰς τὰ ἑλληνόηχα ὀνόματα — "πouλoς," καὶ "ἰδης",.. Βεβαίως ἡ φυλετικὴ τῶν καταγωγῇ εἰς ἓνα συνέδριον σοσιαλιστικὸν δὲν θὰ εἶχε σημασίαν, ἐὰν αἱ σκέψεις τῶν καὶ αἱ πράξεις τῶν ἦσαν σοσιαλιστικαί. Δυστυχῶς... δὲν ἐπρόκειτο περὶ σοσιαλιστικοῦ συνεδρίου, ἀλλὰ περὶ Ἑβραϊκοῦ Σοσιαλισμοῦ. »

Καὶ παρακάτω ὁ Γιαννιδὸς ἔγραφε :

« Ὁ Π. Δημητράτος καὶ Ἀρ. Σίδερης εἶναι καὶ οἱ δύο ἰδιοσυγκρασίαι ἀνθρώπων ποὺ δὲν πιστεύουν κανένα ἰδανικόν, προθύμων νὰ θυσιάσουν χάριν προσωπικῶν τῶν συμφερόντων — καὶ οὐχὶ χάριν τοῦ σοσιαλισμοῦ — κι' αὐτὸ τὸ ἔθνος τῶν εἰς συμφέροντα ξένων ἐθνικιστῶν. »

Ὁ Μπεναρόγιας, κáνοντας κι' αὐτὸς τὸν ἀπολογισμὸ τοῦ Συνεδρίου, εἶναι προσεχτικότερος κι' ἀντικειμενικότερος :

« Τὰ ὑπὸ συζήτησιν θέματα ἦσαν πολλὰ καὶ δύσκολα. Αἱ μεγά-

συμφέρο τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (1918) ἤμουν ἀπιστρατευμένος καὶ πέρασα ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ὅπου διαπίστωση (κυρίως ἀνάμεσα στοὺς καπνεργάτες) ἔσαν διάχυτο πόθο πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ. Στὶς Σέρρες καὶ προπάντων στὴν Καβάλλα καὶ τὴ Ἀράμνα, τὸν καιρὸ τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς, οἱ ἐφεδρικοὶ Βούλγαροι σοσιαλιστῆς (στρατιῶτες κι' ἀξιωματικοί) εἶχαν κάνει ἀξιόλογη σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα. Στὰ περιοσότερα σπείτα βρήκαμε εἰκόνες τοῦ Μπάμκαλ, τοῦ Ἀῆμπενχτ, τοῦ Ζωρές καὶ τοῦ Μάρξ, ποὺ τίς εἶχαν μοιράσει οἱ Βούλγαροι σοσιαλιστῆς. Ἡ ἐπιρροή τῆς Φεντερασιόν στὴ Ἀράμνα καὶ Καβάλλα ἦταν μικρή. Ὡστόσο οἱ ἐργάτες μιλοῦσαν γιὰ ὀργάνωση καὶ σοσιαλισμὸ καὶ διδάζαν τὸν Ἑβραϊκὸ Ἀγών, δχι τὸ Σοσιαλισμὸ τοῦ Γιαννιδῶ. Στὴ Ἀράμνα μάλιστα τὸ ἐκαὶ σοσιαλιστικὸ Τμήμα τὸ ὀργάνωσα ἐγὼ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁδοντογιατροῦ Νικολαΐδη ἀπὸ τὴν Καβάλλα. Στὸ Τμήμα τῆς Καβάλλας πρωτοστατοῦσαν ὁ Α. Κατζησιωῶρου κι' ὁ Μιχαηλίδης ποὺ δὲν ἦταν " ὄργανα ", τῆς Φεντερασιόν. Ὅλοι κατακρίνανε τότες τὸ Σίδερη, τὸν Κουριάλ καὶ τὸν Π. Δημητράτο ποὺ πῆγαν στὴ Συνδιάσκεψιν τοῦ Λονδίνου. Ἐπὶ τὴν Ἀνατ. Μακεδονίαν φεροῦσα, ἀς τὸ ποῦμε ἔτσι, ἀριστέρος ἀνέμος. Αὕτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Φεντερασιόν, ἂν ἐπικράτησαν μέσα στὸ Ἀ' Πανελλαδικὸ Σοσιαλιστικὸ Συνέδριον, αὐτὸ τὸ χρωστοῦσαν στὴ σοσιαλιστικὴ θεωρητικὴ τους κατάρτιση.

λαι ιστορικοί δοκιμασίοι των σοσιαλιστικῶν κομμάτων τῆς Εὐρώπης εἶδον ἐν ἀχρηστίᾳ μερικὰς προπολεμικὰς σοσιαλιστικὰς ἀντιλήψεις. Δὲν εἶχον ὅμως ἀκόμη ἐπεξεργασθῆ νέας. Αἱ διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης εἶχον προχωρήσει. Ἡ Γερμανικὴ ἐπανάστασις προεμηνύετο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Προβλήματα νέα ἐτίθεντο : ἡ εἰρήνη, οἱ δεκατέσσαρες ὅροι τοῦ Οὐίλσονος, ἡ Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν, ἡ ἀνασύνταξις καὶ νέα κατεύθυνσις τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς, ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάστασις. Τὸ Συνέδριον, ὡροῦ ἐξήλεγξε τὰ πληρεξούσια τῶν ἀντιπροσώπων καὶ ἤκουσε τὴν ἐκθεσὶν τῆς ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς, συνεζήτησε καὶ ἐνέκρινε τὸ "Ἰδρυτικὸν ψήφισμα", τὸ περιλαμβάνον τὰς ἀρχὰς τοῦ κόμματος καὶ τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ, ἐπροχώρησε εἰς τὸ ἔργον του. Αἱ ἀρχαί, συζητηθεῖσαι κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὰς προηγουμένους Συνδιασκέψεις, ἐψηφίσθησαν ὡς εἶχον, σχεδὸν ἀντίγραφον τοῦ προγράμματος τῆς Γερμανικῆς Σοσιαλδημοκρατίας τοῦ ψηφισθέντος εἰς τὴν Ἐρφούρτην. Τὸ ὄνομα τοῦ Κόμματος ἀπασχόλησε περισσότερο τὸ Συνέδριον. Ἐπεκυρώθη τὸ ὄνομα "Σοσιαλ. Ἑργατικόν", διὰ τὰ διευκρινισθῆ σαφῶς ἡ ἀποχώρησις τοῦ ἀπὸ τὴν προϊστορίαν τοῦ ἐν Ἑλλάδι σοσιαλισμοῦ καὶ τὰ ἐννοηθῆ ὁ ἐργατικὸς, προλεταριακὸς χαρακτὴρ του. Εἰς τὰς συζητήσεις περὶ τοῦ προγράμματος ἐνεφανίσθησαν διαφωνίαι ριζικαί. Εἰς τὴν ἀκραν ἀριστερὰν εὐρίσκοντο : οἱ Λιγδόπουλος, Κομωῆτης, Τζουλάτης (φοιτηταί, ἰδρυταί τῆς νεολαίας Ἀθηνῶν) καὶ ὁ μᾶλλον πρὸς αὐτοὺς προσκειμένος Ν. Δημητράτος. Αὐτοὶ ἦσαν ἐπαναστατικώτεροι, πλέον ἀδιάλλακτοι καὶ ἀσφαλῶς ἐπαιζαν τὸν πλέαν συγχρονισμένον ρόλον. Εἰς τὴν ἀκραν δεξιὰν εὐρίσκοντο οἱ Γιαννῖδς καὶ Χ' Μιχάλης, οἱ ὅποιοι ἐθεώρουν τὰς ἀρχὰς τοῦ Οὐίλσονος ὡς γνήσιον "μαρξισμόν". Οἱ Σίδερης, Κουριᾶλ καὶ τινες ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, δεξιοὶ καὶ αὐτοί, ἀλλὰ θετικώτεροι μαρξισταί, ἤθελον τὸν συμβιβασμὸν τῶν ἀντιμαχομένων σοσιαλιστῶν τῆς Εὐρώπης καὶ δὲν ἀπέκρουον τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἑθνῶν. Ὁ Π. Δημητράτος καὶ αὐτὸς ἦτο περισσότερο συμφωνὸς πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Σίδερη. » Τέλος τὸ κέντρον, ἀποτελούμενον ἀπὸ τὸν Α. Μπεναρόγιαν καὶ ἐν γένει τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Φεντερασιόν, οἱ ὅποιοι εἰς πλεῖστα σημεῖα συμφώνουν μὲ τὴν ἀκραν ἀριστερὰν, ἀλλὰ εἶχον ἰδιαιτέραν ὀντότητα καὶ ἐπαιζον ρόλον συμβιβαστικὸν τῶν τάσεων. Καίτοι ἀργότερον ἡ μικρὰ ὁμάς τοῦ Γιαννιῦ ἀποχωρεῖ τοῦ Συνεδρίου, αἱ δὲ ἀντιλήψεις αὐτῆς ἀπεδοκιμάσθησαν παρ' ὀλοκλήρου τοῦ Συνεδρίου, ἐν τούτοις ἐπέδρασεν ἐν τῇ μέτρῃ εἰς τὸν συμβιβασμὸν τῶν ἀπόψεων ἐπὶ ζητημάτων πινῶν τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος (ἰδίᾳ εἰς τὸ ζήτημα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν).

» Το Συνέδριον έχαιρέτισε τὴν Ρωσικὴν ἐπανάστασιν ὡς παγκόσμιον ἱστορικὸν γεγονός, ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἀνευ προσαρτήσεων καὶ ἀποζημιώσεων, ἐψήφισε τὸ πρόγραμμα μὲ συμβιβαστικὰς τινὰς λύσεις, ἀλλαχού μὲν ἐπὶ τὸ ριζοσπαστικώτερον, καὶ ἐχώρησεν εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ καταστατικοῦ τοῦ Κόμματος. Κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ καταστατικοῦ ἡ ὁμάς Γιαννιού, βλέπουσα ὅτι κάθε ἐπιρροή τῆς ἐξηφανίζετο, ἀπεχώρησε τοῦ Συνεδρίου, τοῦ Ν. Γιαννιού ἐν ἐνδυμασίᾳ ἀξιωματικοῦ παρουσιασθέντος εἰς τὴν συνεδρίαν ἐκείνην. Τὸ Συνέδριον ἐψήφισε μ ο μ φ ἡ ν εἰς τοὺς Σίδερην, Κουριέλ καὶ Π. Δημητράτον, διὰ τὸ εἰς Λονδίνον ταξίδιον. Καίτοι οἱ Σίδερης, Κουριέλ καὶ Π. Δημητράτος ὑπέμνησαν εἰς τὴν ἀπολογίαν των τὴν ἐκθεσὶν των διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἐργατικὸν κίνημα, τὸ ἐναντίον τῶν καταδιώξεων ἔργων των ἐν Λονδίῳ καὶ τὴν ἐπίσκεψιν των εἰς τὸν "ἀντιπρόσωπον τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ „ Λιτβίνωφ, ἐν τούτοις τὸ Συνέδριον ἐστέρησεν τοὺς πρώτους δύο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι ἐπὶ διετίαν, τοῦ δὲ τρίτου ἐπὶ ἑξαμηνίαν. Ἀκολούθως τὸ Συνέδριον ἐτεράτισε τὰς ἐργασίας του διὰ τῆς ἐκλογῆς Κ. Β. τοῦ Κόμματος, μέλη τῆς ὁποίας ἐξελέγησαν οἱ Ν. Δημητράτος, Μιχ. Σιδέρης (ἡλεκτροτεχνίτης), Δ. Λιγδόπουλος, Α. Ἀρβανίτης καὶ Κόκκινος. Ὁ Δ. Λιγδόπουλος ἐξελέγη διευθυντῆς τοῦ Ἑργατικοῦ Ἀγῶνος, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ἐπίσημον κεντρικὸν ὄργανον τοῦ Κόμματος. » (Ταχυδρόμος, 25 τοῦ Μάρτη 1931).

Θαρρῶ πὼς ὅσα λέει ὁ Μπεναρόγιας ἀνταποκρίνονται στὴν ἀλήθεια. Ἡ περιγραφή του μᾶς δίνει μιὰ πιστὴ εἰκόνα γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ παίζανε κάποιον ὑπολογισμό ρόλο στὸ Συνέδριο, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἰδεολογικὰς τάσεις ποὺ ἐκδηλώθηκαν μέσα σ' αὐτό.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ποῦμε μερικὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὸ δουλευτὴ Ἀριστοτέλη Σίδερη, ποὺ κατηγορήθηκε πὼς μὲ τὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση τῆς κυβέρνησης πῆγε, μαζὶ μὲ τὸν Κουριέλ καὶ τὸν Π. Δημητράτο, στὴ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου, παραβαίνοντας ἔτσι τὶς ἐντολὲς τῆς ὁργάνωσής του.

Ἐπικριτὲς τοῦ Σιδερη ἦταν κυρίως οἱ νεολαῖοι τῆς Ἀθήνας, τοῦ Βόλου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Δημοσθένη Λιγδόπουλο, ποὺ ἐκπροσώπευε στὸ Συνέδριο τὴν ἀριστερὴ παράταξη Ὁ Λιγδόπουλος, θυμαστὴς καὶ ὑμνητὴς τῆς Ρωσικῆς (Ὁχτωβριανῆς) Ἐπανάστασης, ἦταν ὁ μαχητικότερος ἀντίπαλος τοῦ Σιδερη.

Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει ὁ Σίδερης τοὺς κατηγοροῦς του, ἀναγκάστηκε νὰ συντάξει ἓνα ὑπόμνημα ἀπὸ 50 σελίδες, ὅπου δικαιολογοῦσε καὶ τὴν ταχτική πού ἀκολούθησε μέσθ στὴ Βουλὴ κι' ἔλεγε τίς γνώμες του γενικότερα γιὰ τὸ πολιτικὸ πρόγραμμα πού πρέπει νὰ υἱοθετήσουν οἱ Ἕλληνες σοσιαλιστὲς γιὰ νὰ τραβήξουν τίς μάζες.

Σύμφωνα μὲ τίς ἀντιλήψεις τοῦ Σίδερη, πού μ' αὐτὲς συμφωνοῦσαν ὁ Κουριέλ, ὁ Π. Δημητράτος καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα ἔπρεπε νὰ συντάξει ἓνα πρόγραμμα μὲ νι μ ο υ μ ἐπιδιώξεων. Ν' ἀποφύγει τοὺς ἐξτρεμισμοὺς καὶ νὰ ἐπιδιώξει τὴν πραγματοποίηση κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων. « Ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐν Ἑλλάδι σοσιαλισμοῦ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶναι ἢ πολιτικὴ ρεφορμιστικοῦ σοσιαλισμοῦ ».

Δικαιολόγησε ἐπίσης τὴ στάση του στὴ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου. Ὅταν ἦρθε γιὰ συζήτηση στὴ Συνδιάσκεψη τὸ λεγόμενον « Μακεδονικὸ ζήτημα » — ἔλεγε στὸ ὑπόμνημά του ὁ Σίδερης — δρέθηκε σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βούλγαρους σοσιαλιστὲς. Οἱ Βούλγαροι διεκδικοῦσαν ὁλόκληρη τὴ Μακεδονία, ἐνῶ οἱ Σέρβοι θέλανε τὸ κομμάτιασμά της καὶ παρχωροῦσαν τὴν Καβάλλα καὶ τὴ Δράμα στοὺς Βουλγάρους, ἐνῶ αὐτοὶ κρατοῦσαν τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ Ἰσαμὲ τὴ Θεσσαλονίκη.

Ὁ Σίδερης ὑποστήριξε πῶς « ἡ μόνη ἀληθής, δικαία καὶ σοσιαλιστικὴ λύσις εἶναι ἡ Βαλκανικὴ Δημοκρατικὴ Ὁμοσπονδία »¹.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Σίδερη ὁρῆκαν ἀπήχηση μόνον στὴ δεξιὰ παράταξη, γι' αὐτὸ οἱ ἀριστεροί, πού εἶχαν μεγαλύτερη ἐπιρροή, ἀποδοκίμασαν καὶ τὸν ἴδιο καὶ τὴν ὁμάδα του καὶ πέτυχαν, ὅπως εἶδαμε, νὰ ψηφιστεῖ ἀπὸ τὸ Συνέδριο πρόταση μομφῆς ἐναντία καὶ στοὺς τρεῖς (Σίδερη, Κουριέλ καὶ Π. Δημητράτος), πού πῆραν μέρος στὴ Σοσιαλιστικὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου μὲ κρατικὴ ἐνίσχυση καὶ δίχως ἐξουσιοδότηση.

Ὅπως τὸ Α' Πανελλαδικὸ Ἑργατικὸ Συνέδριο ὑπῆρξε ἰδρυτικὸ τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἑργατῶν Ἑλλάδος, ἔτσι

1. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Σίδερη, πού συντάχθηκε στίς 20 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1918 στὴν Κέρκυρα, βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο μου.

και τὸ Α' Σοσιαλιστικὸ Συνέδριον ὑπῆρξε ἰδρυτικὸ τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος¹.

Ἔτσι μέσα σὲ δυὸ μῆνες (Ὀκτώβρης καὶ Νοέμβρης) τοῦ 1918 ἡ ἐργατικὴ τάξη τῆς χώρας μας ἀποχτᾷ δυὸ μεγάλα καθοδηγητικὰ γιὰ τοὺς ἀγῶνες τῆς ὁργάνῃς : Τὴν ἀνώτατη συνδικαλιστικὴ ὁργάνωσις μὲ τὴ μορφή τῆς Συνομοσπονδίας, ποὺ ἀγκάλιασε ὅλα τὰ ἐργατικὰ συνδικάτα, καὶ τὸ δικό της πολιτικὸν κόμμα, τὸ Σοσιαλιστικόν, ποὺ ἐνοποίησε στοὺς κόλπους του ὅλες τὰς σοσιαλιστικὰς ὁμάδας καὶ ὁργανώσεις (ἐξδὼν ἀπὸ τὴν ὁμάδα τοῦ Γιαννινοῦ), ποὺ ἡ καθιερώσεως εἶχε δική της ὡς τότες κατεύθυνσις.

Ἀπὸ δὴ καὶ μπρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἐργατικὸν κίνημα ἀναπτύσσεται ραγδαίᾳ. Τὰ παλιὰ συνδικάτα πλαταίνουν ὁλοένα καὶ πρὸς πολὺ, καινούργια δημιουργοῦνται. Ἡ ταξικὴ ἀλληλεγγύη τῶν ἐργατῶν ἐκδηλώνεται τώρα γρήγορα καὶ θαρραλέα, χάρις στὴν ὑπαρξὴ τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας. Οἱ ἀπεργασιοὶ ἀγῶνες τῶν ἐργατῶν δὲν εἶναι πιά εὐκόλως νὰ λυγίσουν.

Μὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε πὼς οἱ οἰκονομικοὶ ἀγῶνες τῆς ἐργατικῆς τάξης δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μορφή τῆς ταξικῆς πάλης, ποὺ στὴν καλύτερη περίπτωσιν ἀπλῶς πετυχαίνει ἀνθρωπινότερες συνθηκὰς δουλείας, ὅχι ὅμως καὶ τὴν κατάργησιν τοῦ καθεστώτος τοῦ μεροκάματου.

Κάποτε (σὲ 1865) ὁ Μάρξ εἶπε στοὺς ἐγγλέζους ἐργάτας :

« Ἡ ἐργατικὴ τάξη δὲν πρέπει νὰ μεγαλοποιεῖ τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῆς καθημερινῆς πάλης. Οἱ ἐργάται δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦν πὼς πολεμᾶνε τὰ ἀποτελέσματα καὶ ὅχι τὰς αἰτίας, πὼς βραδύνουν τὴν πρὸς τὰ κάτω κίνησιν, ἀλλὰ δὲν τῆς ἀλλάζουν τὴν κατεύθυνσιν, πὼς βάζουν φάρμακα ποὺ λιγοστεύουν προσωρινὰ τὸν πόνο, μὰ δὲν γιαιτρεύουν τὴν ἀρρώστειαν . . . Οἱ ἐργάται, ἀντὶς γιὰ τὸ συντηρητικὸν σύνθημα· Κανονικὸν μεροκάματο γιὰ τὸ κανονικὸν μεροδοῦλι, πρέπει νὰ γράψουν τὸ σύνθημα τὸ ἐπαναστατικόν : Κ α τ ἄ ρ γ η σ η τ ῆ ς μ ι σ θ ω τ ῆ ς δ ο υ λ ε ι ᾶ ς . . Τὰ ἐργατικὰ σωματεία ἐνεργοῦν ὠφελίμως ὡς κέντρα ἀντίστασης στοὺς σφετερισμοὺς τοῦ κεφαλαίου. Τὸ μερικὸν τοὺς λάθος εἶναι ποὺ δὲν κάνουν γνωστικὴ χρῆσιν τῆς δυνάμεως ποὺ κατέχουν. Τὸ γενικὸν τοὺς λάθος εἶ-

---

1. Τὸ Σοσιαλιστικὸ Ἑργατικὸν Κόμμα σὲ Β' Συνέδριον (5-12 τοῦ Ἀπριλίου 1920) μετονομάστηκε σὲ Κομμουνιστικόν.

ναι πού περιορίζονται σέ πόλεμο άκροβολισμών ένάντια στά άποτελέσματα του τωρινού καθεστώς, άντίς νά πασχίζουν μαζί νά τό αλλάξουν, άντίς νά χρησιμοποιήσουν τίς οργανωμένες τους δυνάμεις σάν άξονα γιά τό τελικό ξεσκλάβωμα τής έργατικής τάξης, δηλαδή γιά τήν **κατάργηση τής μισθοδουλείας** ¹.

Τά λόγια τουτα του Μάρξ ή Ιστορία τά επιβεβαίωσε πέρα γιά πέρα. Τό καθεστώς του μεροκάματου δέν μπορεί νά καταργηθεί μέ τούς οίκονομικούς άγώνες τής έργατικής τάξης, όσο σκληροί κι' άποφασιστικοί κι' όσο καλά οργανωμένοι κι' άν είναι. Όμως οί άγώνες αυτοί, ξέχωρα πού καλυτερεύουν τίς συνθήκες τής δουλειάς και τής ζωής τής έργατικής μέσα στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, άνοίγουν σίγουρα και τό δρόμο γιά τήν όριστική **«κατάργηση τής μισθοδουλείας»**.

---

1. Κ. Μάρξ, *Ημερομίσθια, τιμές και κέρδη* (έλλ. μεταφ. Παβλ(δη) σελ. 76 - 77 και γαλλική μετάφραση (έκδοση Sociales Internationales, Paris, 1931) σ. 151.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ

ΕΙΔΑΜΕ πώς δημιουργήθηκε τὸ ἑλληνικὸ προλεταριάτο καὶ πὺς ἄρχισε καὶ πὺς διαμορφώθηκε τὸ ἐργατικὸ μας κίνημα συνδικαλιστικὰ καὶ πολιτικὰ ἀπὸ τὰ 1870 καὶ ὅθεν, ὡς τὰ 1920. Εἶδαμε κάτω ἀπὸ ποιὲς πραγματικὰ ἄθλιες καὶ σκληρὲς συνθηκὲς δούλευαν οἱ ἐργάτες μας στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας καὶ μὲ πόσους τραχεῖς ἀγῶνες προσπάθησαν καὶ πέτυχαν νὰ καλυτερέψουν τὴ θέση τους, ἀποχτιώντας ἔτσι κι' αὐτοὶ ὀρισμένα δικαιώματα στὴ ζωὴ — τὰ λεγόμενα « κεκτημένα δικαιώματα ».

Ἡ ἀδιάκοπη κι' ἐπίμονη αὐτὴ προσπάθεια καὶ πάλη τοῦ Ἑλλήνα ἐργάτη γιὰ νὰ ζήσει μιὰν ἀνθρώπινη ζωὴ, προσπάθεια ποὺ ὄρηκε τὴν ἔκφρασή της στὴν ὀργάνωση, στὴν ἐνότητα καὶ στοὺς ἀγῶνες, κατανοήθηκε ἀπὸ πολλοὺς συγκαιρινοὺς λογοτέχνες καὶ πνευματικὰ καλλιεργημένους Ἑλλήνες. Ὁ ἐργάτης, ἡ ζωὴ του, ὁ μόχθος του, ὁ ἀγῶνας του, τὰ ἰδανικά του, ὅλ' αὐτὰ ἀποτελέσανε πλούσιο συνθετικὸ ὕλικὸ τόσο τοῦ ποιητικοῦ ὅσο καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου πολλῶν Νεοελλήνων στοχαστῶν ¹.

Ἔτσι, τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1876, στὴν ἐφημερίδα *Ἐργάτης* τῆς Ἀθήνας δημοσιεύεται ἓνα ποίημα, στὴν ὑπερκαθαρεύουσα τῆς

1. Θὰ μιλήσουμε μονάχα γιὰ τὴν προφορὰ τῆς προοδευτικῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀμφανίζεται στὴν Ἑλλάδα τὸ ἐργατικὸ κίνημα ἴσαμε τὸ 1920.

ἐποχῆς, ἐνὸς Κ. Ζησίου¹. Ὁ στιχουργὸς αὐτὸς, μὲ τοὺς πρὸ
κάτω ἀτεχνούς στίχους του, ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησίν του γιὰ
τὴν καταπίεση καὶ τὴν ἀπαθλίωση τοῦ ἐργάτη κι' ὁραματίζεται
τὸ ξύπνημά του :

Ὡς χθὲς πλὴν μέσφ πάντων δὲν ἤλπιζεν εἰς μόνος,
δὲν ἤνοιγε τὰ χεῖλη εἰς ὄσμα χαρμονῆς·
ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψυχῆς του ἐπέβοσκεν ὁ πόνος,
ὥσει τοῦ Προμηθέως ὁ γῦψ ὁ ἀπηνῆς.

Ἦν οὗτος ὁ ἐργάτης· ἔκυπτε χθὲς καὶ πέραν
κι' ἐργάζετο ὡς κτῆνος τὴν γῆν νυχθημερόν,
χωρὶς τινος ἐλπίδος γλαυκὴν νὰ ἴδῃ ἡμέραν,
εἰς τῆς ζωῆς τοὺς πάγους τὸν ἥλιον φαιδρόν.

Εἶναι χειμῶν· βορέας κακὸς χιόνια ρίπτει,
ὁ πόντος κρυσταλλοῦται καὶ θνήσκει ἡ χλωρίς,
ἐγγύς, πλὴν τοῦ ἀρότερου, ἐπὶ τῆς γῆς νὰ κύπτῃ
λιποψυχοῦντα — κρύον ἐργάτην θεωρεῖς.

Ἦλθον μακρὰι ἡμέραι τοῦ θέρους τοῦ πυρίνου,
καὶ δῶρον εἶναι θεῖον τῆς αὔρας ἡ ριπὴ.
Ὁ δυστυχὴς ἐργάτης πλησίον τῆς καμίνου
ἰδρῶνει μέλαν αἷμα, τὴν σφύραν πλὴν κρατεῖ.

Οἱ ἀνεμοὶ ρηγνύουν ἱστούς μετὰ ἱστίων
καὶ φέρουσι τὸ πλοῖον ὡς πτίλον νεοσσοῦ.
Ἰδέτε· εἰς ἐργάτης ἄμορφος αἷμα πτύων
κυλίει· ὡς ἡ ἄμμος τοῦ σκοτεινοῦ βυθοῦ.

Ἀστοργος ἔρχετ' ἀρχων, σύρει διὰ τῆς βίας
υἱὸν πτωχοῦ ἐργάτου, βλαστὸν ἐρατεινόν,
ἀκμάζων ἵνα πέσῃ εἰς μάχας φυλαρχίας...
καὶ ὁ ἐργάτης αἷμα θακρῶει φεῦ! πικρόν.

Ἐχ' ὁ ἐργάτης κόρην ὡς ἡ αὐγὴ ὥραιαν,
εἶναι καλὴ θυγάτηρ, γλυκεῖα ἀδελφή...
τὴν βλέπει λάγνος ἀρχων, ὦ τὴν ἀθῶαν νέαν !
ἡ ἄιμος θὰ ζήσῃ, ἡ μάρτυς θὰ ταφῇ.

Ἀλλ' οὐχι. Ἀς ἐλπίζῃ σὸ μέλλον ὁ ἐργάτης·
ὡς ναυστολῇ! τοὺς πόντους ὁ ναύτης φαιδρωπός·
τοὺς βῶλακας ὡς σχίζῃ ἄδων ὁ βοηλάτης,
τὴν κάμινον ὡς τρεφῇ δ' ἄλλος χαρωπός.

---

1. Νεαρός φιλόλογος τότες. Ἀργότερα δημοσίεψε πολλὰς ἀξιόλογας με-
λέτες μὲ θέματα χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας.

Ἰδοὺ τῶν βασιλέων οἱ θρόνοι νῦν κλονοῦνται,
καὶ σφίγγουσι τὰς χεῖρας οἱ ἀδελφοὶ λαοί·
οἱ πόλεμ*, ἡ δουλεία νῦν καταπολεμοῦνται...
Ἰδοὺ πληροὶ τὸ σύμπαν ἐλεύθερος πνοή.

Τοὺς ἀπ' αἰώνων ἀθλους στέφει χλωρὰ μυρσίνη,
τῆς ἰσοπολιτείας οἱ ἄγιοι θεσμοί·
ἡ Κούβα, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη...
ἐκάστη ὑπὲρ τούτων ἰδοὺ προπολεμεῖ.

Ἄν σήμερον δὲ εἴ χερσὶν μᾶς περιβάλλῃ,
ἂν που τυράννων θρόνους ὑποβαστάς· ἡ γῆ,
θαρρῶμεν· ἡ ἡμέρα ἐγγίζει ἡ μεγάλη,
γελοῦσα θ' ἀνατείλῃ καὶ δι' ἡμᾶς αὐγή.

Ἔνας ἄλλος, ὁ Πατρινὸς Βασίλης Δουδοῦμας¹, ποὺ ἀνακατεύτηκε στὴν ἐργατικὴ κίνηση, ἔγραψε πολλοὺς στίχους, ποὺ ἀπαγγέλλονταν στὶς ἐργατικὲς γιορτές. Ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ παλαίμαχος σοσιαλιστὴς Δημ. Καραμπίλιας, μερικὰ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Δουδοῦμα εἶχαν μελοποιηθεῖ.

Ἀξίζει νὰ δημοσιεύσουμε ἐδῶ μερικοὺς στίχους ἀπὸ τὴν ποιητικὴ παραγωγή του, γιατί ὁ στοχαστὴς αὐτὸς εἶναι τὴν ὥρᾳ ἡμεῖς :

Σ η κ ω θ ῆ τ ε

Ἄφ' τὸν ὕπνο τιναχτήτε καὶ σκωθῆτε στὸ ποδᾶρι
— δὲν ἀκοῦτε τῆς τρουμπέταις ;
κάμετε τ' ἀπτοῦ τὸ μάτι, τοῦ φιδιοῦ τὴ γληγοράδα
κ' ἀφ' τὰ στήθια σας μουγκρίζετε σὰ μουγκρίζει τὸ λιοντάρι.
Ἡρθ' ἡ ὥρα· δὲν ἀκοῦτε ; ὅλοι ἀπάνου στὴν ἀράδα
γιὰ σὰς σκίζουντ' ἡ τρουμπέταις.

Ἄφ' τὴν τσάπα μαυρισμένοι, στὰ πηγᾶδια, στὸν δέρα
— δὲν ἀκοῦτε τῆς τρουμπέταις ;
Τόσα χρόνια σκάψε σκάψε ρέψανε τὰ κόκκαλά σας.
Τί παντέχετε ἀκόμα ; σηκωθῆτε, εἰν' ἡμέρα.
Ἡρθ' ἡ ὥρα, ζωὴ νέα γιὰ ν' ἀνοίξουν τὰ τσαπιά σας,
σὰς φωνάζουν ἡ τρουμπέταις.

---

1. Δικηγόρος καὶ λογοτέχνης. Πολλὰ ἀπὸ τὰ τραγούδια του τὰ δημοσίεψε στὴν ἡφημερίδα Φῶς, ποὺ βγήκε στὴν Πάτρα τὸ 1895. Γιὰ μιὰ περίοδο ἦταν καὶ πρόεδρος τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἀδελφότητος Πατρῶν.

Μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ μουνχοί, ποιὸν κατεργεῖτε
νὰ σηκώσῃ δοξασμένα τὰ κορμιά σας καὶ νὰ ἰθῇτε
νέο κόσμο ν' ἀνατελλῇ ;
Σηκωθῆτε ὁρθοὶ σὺν ἄντρος μὲ τὸ γρόθο σας νὰ δεῖχτε
πῶς ὁ κόσμος εἶν' ὁδικὸς σας καὶ τῆς μάντρας του νὰ ρίχτε.

Σηκωθήτε οί πεσμένοι στή δουλειά γιά τὸ ψωμί σας
— δὲν ἀκοῦτε τῆς τρουμπέταις ;
Τί κερδίζετε τόσα χρόνια δουλοὶ ὁ ἓνας εἰς τὸν ἄλλον
σὰς ἐσάπισε ἡ ἐγγονία καὶ ἡ πτώχεια τὸ κορμί σας,
σηκωθήτε κι' ἐμπρός ὁλοὶ στὸν ἀγῶνα τὸν μεγάλον
ποῦ φωνάζουν ἡ τρουμπέταις.

Λίγ' ἀκόμα καὶ τὰ ὄρνια θὰ σᾶς πάρουν γιὰ ψωφίμα
— δὲν ἀκοῦτε τῆς τρουμπέταις ;
Σηκωθῆτε ὅλοι οἱ σκλάβοι κ' ἀντρεῖτε τὴν ψυχὴ σας·
δὲν γινῆκατε ἀνθρώποι γιὰ νὰ ζῆτε μὲς στὴ γῆμια
καὶ νὰ βρέχετε μὲ αἷμα καὶ ἰθῶτα τὸ ψωμί σας,
σὰς τωναίνουν ἡ τρουμπέταις.

Σηκωθήτε εἰν' ἡ ὥρα οὐποῦ σκούζουν ἡ τρουμπέταις
— δὲν ἀκοῦτε τὴ φωνή τους ;
"Ὁλ' ἡ ἐργασιὰ τοῦ κόσμου μὲ λαστούς ξεθεμελιώνει
ὅ,τι ἔχτισε ὁ δόλος, ἡ κλεψιά κι' ἡ μαγαγιονέταις
κι' ἕνα δίκαιο κόσμο Νέο στὰ ῥερίπιδά του ριζώνει,
δὲν ἀκοῦτε τὴ βουή του :

Ὅλοι ἀδελαφωμένοι

Θ' ἀνατεῖλλῃ μιὰ φορὰ Ἀγάπη εἰς τὴ γῆ μας
καὶ θὰ ἐνώσῃ τοὺς λαοὺς σὲ γιορτινὰ τραγούδια.
Ἐγνοίς κι' ἀγῶνες ταπεινοὶ θὰ λείψουν κ' ἡ ζωὴ μας
θ' ἀνθίξῃ μὲ τὸ ἄρωμα π' ἀνθίζουσιν τὰ λουλούδια.

Ἄπ' τις κορφὴς ἐκεῖ ψηλά π' ὁ Ἥλιος τώρα βγαίνει
θὰ βγῇ ταχιά μαζὶ μ' αὐτὸ ὀλόλαμπρη ἡ Ἀλήθεια,
καὶ τὸ σκοτάδι ὅπου τῇ Γῇ ὥσαν θηροὶ βυzaίνει
θὰ ζῇ μονάχα στοῦ παλιοῦ καιροῦ τὰ παραμῦθα.

“Απ’ άκρη σ’ άκρη οι φυλές με χέρι διαταγμένο
θά ξεριζώσουν τις παλιές τις εχτρες και τά μιση
και θ’ άνταλλάξουν φιλημα άγάπης μυρωμένο.
« Θάμιαστε όλοι άδελφοί, έλεύθεροι και ίσοι ».

‘Αλλ’ ὡς ποῦ νᾶρθ’ ἡ ποθητὴ ἡμέρα νὰ χαροῦμε,
θυμῆσου πῶς ἐτάξαμε ἀντάμα ὀρκισμένοι
στὸ ξύπνημα τῶν ταπεινῶν τοῦ κόσμου νὰ γυρνοῦμε
καὶ νὰ μὴν πάψουμε προτοῦ νὰ σηκωθοῦν
νᾶμαστε ἀδελφωμένοι.

‘Ο Δουδούμας, ἐξὸν ἀπὸ τὰ δικά του, εἶχε μεταφράσει καὶ
ξένα τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὅποια μερικὰ ἐνθουσίαζαν τοὺς Πατρινοὺς
ἐργάτες. Στὴν ἀρχὴ μεταχειριζόταν τὴν καθαρεύουσα, ἀλλὰ σιγὰ
σιγὰ ἔσπασε τὰ γλωσσικὰ δεσμὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ κι’ ἐγκολπώ-
θηκε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Μετάφρασε ἀκόμα καὶ τὴ «Μασσα-
λιώτιδα τῶν ἐργατῶν» ἀπὸ τ’ ἀγγλικά :

‘Εμπρὸς παιδιὰ τῆς Λευτεριᾶς
‘Η δόξα τῶρα μᾶς καλεῖ.
Κάτου ὁ τύραννος παρᾶς.
Κλαῖν τὰ παιδιὰ μας γιὰ ψωμί. (δὶς)
Ληστὰι καὶ τύραννοι, λοιπόν,
θᾶχουν πατρίδα αὐτὴ τῇ Γῇ ;
Γιατί νὰ χαίρωνται αὐτοὶ
τῶν μόχθων μας τὸ προϊόν ;

‘Επὶ δὸς

‘Εργάται τῶν ‘Εθνῶν.
Μιὰ γνώμη, μιὰ καρδιά.
Μὲ δύναμη, μὲ ἔνωση,
‘Η νίκη εἶναι γιὰ μᾶς.

Μὲς στὸ χρυσάφι κολυμβοῦν
‘Αγέρωχοι καὶ ἄγενεῖς.
Γιὰ ἐξουσία ὅλο διψοῦν.
Θε νὰ πουλοῦνε καὶ τὸ φῶς,
Θέλουν ἀκόμη κι’ ὡς θεοὺς
Κάθε φτωχὸς νὰ τοὺς τιμᾷ.
Πλὴν θε νὰ μάθουν μιὰ φορὰ,
Νὰ τοὺς φοβοῦνται τοὺς φτωχοὺς.

‘Ελευθερία, ποιὸς ποτὲ
‘Απαξ τὴν ὄψη σου ἰδῇ
Νὰ σ’ ἀρνηθῇ μπορεῖ ἐσέ.
Δὲν σὲ δαμιάζει ‘ἡ φυλακὴ.
Τόσοι αἰῶνες κι’ ἐποχὲς
περνοῦσ’ ὁ κόσμος σὲ κλαυθμούς.

Σὲ τούτους, ὅμως, τοὺς καιροὺς
Ὁ κόσμος νοιώθει τὶς ψευτιές.

Τὸ τραγοῦδι αὐτό, ὡς τὰ 1910 καὶ ὑστερότερα ἀκόμα, θρισκόταν στὸ στόμα τῆς ἐργατιᾶς, ὄχι μόνο τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Πύργου, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀθήνας, τοῦ Πειραιᾶ, τοῦ Βόλου, τῆς Σύρας καὶ τῶν ἄλλων ἀστικῶν κέντρων.

Ἡ ἐξόρμηση τοῦ δημοτικισμοῦ στὶς ἀρχὲς τοῦ αἵώνα μας κι' ἡ διάδοση τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴ χώρα μας φέρνουν τοὺς πνευματικούς μας ἀνθρώπους πρὸ κοντὰ στὶς λαϊκὲς μάζες.

Ἔτσι ἀρχίζουν νὰ προσφέρονται μεταφράσεις ξένων προοδευτικῶν λογοτεχνικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ἔργων, κυρίως γαλλικῶν, γερμανικῶν καὶ ρωσικῶν (Τολστόη κ.ἄ.), ἐνῶ ἀρκετοὶ Ἕλληνες ποιητὲς καὶ πεζογράφοι ἀγκαλιάζουν τὴν ἐργατιά μὲ στοργὴ καὶ τῆς δίνουν ξεχωριστὴ θέση στὰ ἔργα τους. Λογοτεχνικὰ ἐξάλλου περιοδικὰ μὲ μεγάλο κύρος, ὅπως ὁ *Νουμᾶς*, κρατοῦν ἀνοιχτὲς τὶς στήλες τους σὲ τέτοια προοδευτικὰ ἔργα καὶ στέκονται πρωτοπορεία στοὺς ἀγῶνες τῆς προοδευτικῆς διανόησης τῆς ἐποχῆς τους¹.

Ὅσο ξέρω, τὸ πρῶτο ἔργο μὲ περιεχόμενο κοινωνικό, ὅπου ζωγραφίζεται ρεαλιστικὰ ἡ ἀπαθλίωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, μᾶς τὸ 'δωσε ὁ λογοτέχνης Γιά ν ν η ς Κ α μ π ύ σ η ς. Τὸ δράμα τοῦ *Οἱ Κοῦρδοι* (1902), ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸν Ἴψεν καὶ τὸν Στρίμπεργκ, στάθηκε γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἕνα ἀληθινὸ ἀνθρωπιστικὸ κήρυγμα.

Ἀργότερα (1907) ὁ Σ π ῦ ρ ο ς Μ ε λ ᾶ ς δημοσιεύει στὴν ἐφημερίδα *Ἀκρόπολις* τὸ πρῶτο τοῦ μυθιστορήμα *Οἱ Μαῦροι ἄνθρωποι* μὲ περιεχόμενο κοινωνικό. Ἐπειτα γράφει τὰ δράματα *Χαλασμένο σπίτι*, *Κόκκινο πουκάμισο*, *Ἄσπρο καὶ μαῦρο*, ποὺ

---

1. Ἀκόμα, πολλοὶ Ἕλληνες ποὺ σπουδάζουν στὴν Εὐρώπῃ (Γαλλία, Γερμανία κ.ἄ.) ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ προχωρημένο ἐργατικὸ καὶ σοσιαλιστικὸ κίνημα τοῦ ἑξωτερικοῦ κι' ὅταν γυρίζουν στὴν πατρίδα τους περνοῦνε στὴν προοδευτικὴ παράταξη τῶν διανοουμένων καὶ μὲ ἀρθρα καὶ μελέτες στὸν καθημερινὸ καὶ περιοδικὸ τύπο ὑποστηρίζουν πῶς εἶναι ἀνάγκη ν' ἀλλάξουν πολλὰ, γιὰ νὰ ἴδῃ ὁ τόπος προκοπὴ. Ἡ ἀ λ λ α γ ῇ αὐτὴ περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς καινούργιας κοινωνικῆς κι' ἐργατικῆς πολιτικῆς μὲ βάσεις προοδευτικῆς.

σημειώνουν μεγάλη επιτυχία και προκαλούν τον ένθουσιασμό, όταν παίζονται σε λαϊκές παραστάσεις και σε εργατικές γιορτές. Έξον απ' αυτά, ο Μελᾶς έγραψε και τις *Πολεμικές σελίδες* (έντυπωση από τον πόλεμο του 1912), που διαδόστηκαν με πολύ ενδιαφέρον, γιατί μέσα σε αυτές έπνεε ένας άνεμος ανθρωπιστικός κι' αντιπολεμικός.

Ένθουσιώδεις και μαχητικοί άπολογητές των δικαιωμάτων

Δημ. Ταγκόπουλος

της εργατικής τάξης προβάλλουν από το πνευματικό επίτελο του Νουμά ο Δημ. Ταγκόπουλος, ο Κώστας Παρορίτης, ο Ρήγας Γκόλφης κ.ά.

Ο Δ. Ταγκόπουλος γράφει το 1907 το δράμα του *Οι άλυσίδες*, που, μοιλονότι κρίθηκε άτεχνο, έκανε τότε μεγάλη έντύπωση.

Ο ποιητής Ρήγας Γκόλφης μεταφράζει το διεθνή σοσιαλιστικό ύμνο του Ποττιέ

σε θαυμάσιους έλληνικούς στίχους :

Σηκωθήτε παιδιά και χτυπάτε !
Καταφρόνια και πείνα μᾶς σφίγγει.
Τό μεγάλο μας δικιο ζητήστε
και πατήστε τ' έχτρού το λαούγγι.
Σάν αδέρφια μ' αγάπη ένωθήτε
φώς καινούργιο θά φέξη στην πλάση.
Γιά στερνή σας φορά σηκωθήτε !
Ή όρμή μας τά σίδερα ᾤσπάσει.

Ακολουθούν άλλες τρεις στροφές από όχτώ στίχους ή καθεμιά κι' ό ύμνος τελειώνει με τό τετράστιχο :

Σήκω άπάνω τό δικιο σε κράζει.
Κοίτα γύρω, κοράκια κι' ακρίδα.

1. Τό πραγματικό όνομα του Γκόλφη είναι Δ. Δημητριάδης.
2. Ή μετάφραση του ύμνου από τον Γκόλφη πρωτοδημοσιεύτηκε στην έφ. Έργάνης του Βόλου.

‘Η γροθιά κι’ ὄχι πιά τὸ μαράζι...
Στέλνει ὁ ἥλιος καινούργια ἀχτίδα.

Τὸ 1908, σὲ τρία τεύχη τοῦ *Νουμᾶ*, πρωτοδημοσιεύεται τὸ κοινωνιστικὸ δράμα τοῦ Ρήγα Γκόλφη *Γήταυρος*¹, πού ἀργότερα τυπώθηκε σὲ διβλίο καὶ κυκλοφόρησε πλατιά. Στὸ ‘Εργατικὸ Κέντρο Βόλου γίνονται διαλέξεις γιὰ τὸ δράμα αὐτὸ τοῦ Γκόλφη, πού διαβάστηκε στοὺς ἐργάτες καὶ πολλὰς φορές παίχτηκε ἀπὸ ἐρασιτέχνες ἡθοποιούς - ἐργάτες ὄχι μόνο στὸ Βόλο καὶ στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες πόλεις, ἀκόμα καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τὸ θίασο τοῦ Θωμᾶ Οἰκονόμου.

‘Ο Γκόλφης ἔγραψε ἀρκετὰ τραγούδια, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ ζωὴ, τοὺς ἀγῶνες καὶ τοὺς πόθους τῆς ἐργατιάς, ὅπως τὸ « Ψῶμι τῆς πίκρας καὶ τοῦ πίνου », « Οἱ σκλάβοι τῆς γῆς » κ.ἄ., ἀπὸ τὰ ὅποια δημοσιεύουμε ἐδῶ τὰ πιδὶ κάτω δύο :

Ρήγας Γκόλφης

Π ρ ω τ ο μ α γ ι ᾶ

Πᾶμε νὰ βροῦμε τὴν καινούργια μέρα.
‘Ηλιος ἐδῶ τὴν πλάση δὲ φωτίζει.
‘Απ’ τὸ σάπιο, μολεμένο ἀέρα,
τὸ πουλὶ τῆς καρδιάς μας φτερουγίζει.
Σὲ μίαν ἄλλοτινὴ σιμῶνει σφαίρα,
πού τὸ πνέμα δὲ στέκει, μετερίζει
στῆς ἀνάγκης τὸ νόμο, τον πατέρα
κάθε ἀδικιάς πού τὴ ζωὴ λυγίζει.
Πᾶμε νὰ βροῦμε τὸν καινούργιο δρόμο.

1. Ἀργότερα ἔνας κριτικὸς ἔγραψε : « Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία συνηθισμένη τότε σὲ θεατρικὰ δημιουργήματα σχολαστικὰ, ψυχρὰ καὶ ἀνούσια — ἐξόν ἀπὸ λιγοστὰς τιμημένες ἐξαιρέσεις — εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ἔργα πλημμυρισμένα ἀπὸ τέχνη, ἀπὸ ζωὴ κι’ ἀπὸ νιάτα. Ὁ *Γήταυρος*, μὲ τὴν ἐπαναστατικὴν του πνοή, ἐνθουσίαζε ἀμέσως ὅλους ἐκείνους, πού θναιρευόντανε τὸ ξύπνημα τῆς μάζας, σύμφωνα μὲ τὰ προσθευτικὰ κοινωνιστικὰ ἰδανικά ».

μακρὰ ἀπ' τῆς κοινωνίας μας τὸν κρυμένο.
 Ὡ νέα ψυχὴ ποὺ τίναξες τὸν τρόμο
 τοῦ δειλοῦ, τὴν ἀπάτη καὶ τὸ ψέμμα
 τὸ ζωντανὸ ἀγωνίσου τὸν ἀγῶνα.
 Σ' ἀκολουθεῖ τὸ φουσκωμένο κύμα.

Ἀπεργία

Στὴ στράτα ἀργοδιαβαίνει τῆς ἐργατιᾶς τὸ πλῆθος.
 Φαρμάκι ἔχει στὰ χεῖλη, κομένη τὴν ὁρμή,
 κι' ὁ πόνοσ ποὺ συντρίβει τ' ἀράθυμό του στηθος
 θεμεύει τὸ κορμί.

Ποῦ πάει συμαζωμένο, τὸ ἔλεος νὰ γυρέψει ;
 Ποιὸς ἀρχοντας θ' ἀκούσει, ποιά πόρτα θ' ἀνοίχτει ;
 Μὲ τᾶπραγα τὰ λόγια τί πάει νὰ ζητιανέψει,
 νὰ γείρει νὰ κλαυτεῖ ;

Τὸ τέρας τῆς ἀνάγκης ποὺ τὴ ζωὴ του θλίβει,
 νεκρώνει τὴν ἀγάπη, μαθαίνει τ' ἀγαθὰ,
 θὰ πάψει νὰ τραντάζει τὸ μαῦρο του καλύβι,
 τὸ Χάρο νὰ βοηθᾷ ;

Ὡ συνοδείᾳ θλιμένη, τοῦ δίκιου τὸν ἀγῶνα
 σὰ θέλεις νὰ καρδίσεις, μὴ σκύβεις καὶ δειλιάς.
 Καὶ πῶς θὰ διαφεντέψεις μὲ λυγισμένο γόνα
 τὴ μοῖρα τῆς δουλειᾶς ;

Τὴ δύναμή σου νοιώσε κ' ὑψώσου πρὸς τὸν ἥλιο.
 Τὴν πάναγνή σου ρώτησε, τὴ σιδερένια ὑγείᾳ,
 θεοὺς νὰ τὰ λατρεύεις. Τοῦ κόσμου τὸ βασίλειο
 ζωντάνεψε, ραγιά.

Τὸ πείσμα τοῦ δυνάστη, ποὺ τὴ χαρὰ μολεύει,
 τὰ λούλουδα σκοτώνει, στερεύει τὴν πηγὴ,
 θὰ τὸ συντρίψει, μάθε, τὸ χέρι ποὺ δουλεύει
 κι' ἀναμετρᾷ τὴ γῆ.

Τὸ 1907 κυκλοφοροῦν τὰ πρῶτα διηγήματα σὲ διδλίο τοῦ προοδευτικοῦ - σοσιαλιστῆ λογοτέχνη Κώστα Παρορίτη μὲ τὸν τίτλο *Οἱ νεκροὶ τῆς ζωῆς*. Τὸ 1910 ὁ Παρορίτης γράφει τὸ δεύτερο ἔργο του *Στὸ ἄλμπουρο* καὶ τὸ 1912 κυκλοφορεῖ τὸ κοινωνικὸ μυθιστόρημά του *Τὸ μεγάλο παιδί*, μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολήθηκε πολὺ ἡ συντηρητικὴ κι' ἡ προοδευτικὴ κριτικὴ¹.

1. Ὡς τὸ θάνατό του (1931) ὁ Κώστας Παρορίτης (τὸ πραγματικὸ του ὄνομα εἶναι Λεωνίδας Σουρέας) ἔμεινε συνεπὴς στὴν ἰδεολογία του. Δοκίμασε κι' αὐτὸς διώξεις γιὰ τίς πεποιθήσεις του. Μετὰ τὸ 1920 ἔγραψε

Τὴν ἴδια ἐποχὴ γράφει διηγήματα καὶ νουθέλες μὲ περιεχόμενο κοινωνικὸ καὶ ὁ μεγάλος διηγηματογράφος μας Δ η μ ο σ θ έ ν η ς Β ο υ τ υ ρ ά ς.

Ἐκεῖνος ὅμως πού θεμέλιωσε τὸ κοινωνιστικὸ μυθιστόρημα στὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ Κερκυραῖος λογοτέχνης Κ. Θεοτόκης'.

Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα, πού πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ Νουμᾶ τὸ 1912 καὶ τυπώθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ 1914, εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἠθογραφία, πού ἔκανε γνωστὸ τὸ Θεοτόκη σὰ συγγραφέα μὲ προοδευτικὲς ἀντιλήψεις. Τὸ κατοπινὸ μυθιστόρημά του Οἱ σκλάβοι στὰ δεσμά τους, τὸ πρῶτο ἄρτιο τεχνικὰ μεγάλο κοινωνικὸ μυθιστόρημα, τοῦ ἔδωσε τιμητικὴ θέση στὰ νεοελληνικὰ γράμματα καὶ μεγάλη ἀῆ-γλη μέσα στὶς λαϊκὲς μάζες.

Ὅμως ὁ Θεοτόκης δὲν ἦταν μονάχα ἓνα ἐξαιρετικὸ τάλέντο στὴν πρόζα, ἦταν ἐξίσου καὶ ἓνας ἐμπνευσμένος ποιητής. Τὸ ποίημά του πού δημοσιεύουμε ἔδω τὰ ἐπιθεδαιώνει :

Κωστας Παρορίτης

μιά σειρά διηγήματα μὲ τὸν τίτλο Ὁ πατέρας καὶ ἄλλα διηγήματα καὶ τὰ κοινωνιστικὰ μυθιστορήματα Ὁ κόκκινος κρᾶνος (1924) καὶ Οἱ δύο δρόμοι (1927). Σ' ἓνα του γράμμα ἀπὸ τὸ Μόναχο (14 τοῦ Μάρτη 1909) ὁ Κ. Χατζόπουλος γράφει πολλὰ παινέματα γιὰ τὸν Παρορίτη καὶ λέει πὺς εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τοῦ κοινωνικοῦ ρομάντζου (Νουμάς, 1920, σ. 93 - 94).

1. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Θεοτόκη κοίτα : Δίμ. Χουρμούζιου, Κ. Θεοτόκης (ὁ εἰσηγητὴς τοῦ κοινωνιστικοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα), Ἀθήνα 1946.

2. Ἐξόν ἀπ' αὐτὸ ὁ Θεοτόκης ἔγραψε ὑστερότερα ἄλλα δύο μυθιστορήματα, μὲ κοινωνιστικὸ ἐπίσης περιεχόμενο, πού σημείωσαν καὶ αὐτὰ μεγάλη ἐκτιμὴ καὶ πολυδιαβάστηκαν καὶ ἀγαπήθηκαν. Τὰ δύο αὐτὰ μυθιστορήματά του εἶναι Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα καὶ ὁ Κατάδικος.

Σηκώθη τ' ἄγιο δίκιο της νά λάβη
 ὅλη ἡ ἐργατιά μέ φρόνημα γενναῖο.
 Ἰσονομίας κηρύχνει νόμο νέο
 καί τὰ δεσμά τοῦ πλούτου ἡ ὁρμή της θραύει.
 Ἡ σκληρὴ φτώχεια, ἡ γύμνια, ἡ πείνα παύει
 καί με καλοῦν μύριες φωνῆς νά λῶ
 θούριο τραγούδι· σ' ἓνα πέλαο πλέω
 χαρᾶς, λεύτεροι ἄνθρωποι εἶναι ὅλοι οἱ σκλάβοι.
 Μὰ γιὰ νά σκίσω τὲς ἀνάερες ροῦγες
 ποὺ θά μέ βγάλουν στὸν ψηλὸ Ἑλικῶνα,
 πρέπει γοργὰ ἀργυρόχρυσες φτεροῦγες
 Ἀγάπη ἁρμονικὴ νά μοῦ χαρίσει.
 Τί δέ μπορεί ψυχῆς βαρεῖας εἰκόνα
 τῆς Κασταλίας νά καθρεφτίση ἡ βρύση.

Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος, παλιός, ὅπως εἶδαμε, ὁπαδὸς τοῦ Πλ. Δρακούλη, δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ ἐργατικὸ καὶ σοσιαλιστικὸ κίνημα στὰ πρὶν ἀπὸ τὰ 1920 χρόνια. Ὁ προσεχτικὸς ἀναγνώστης θά ἴδῃ τὴν ἐπίδραση αὐτὴ στὸ ἔργο του (διηγήματα καὶ μυθιστορήματα), πού ἔναι γραμμένο πρὶν ἀπὸ τὰ 1917. Στὸ μυθιστορημὰ του *Πλούσιοι καὶ φτωχοί*, πὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1919 στὴν ἐφημερίδα *Ἔθνος*, διαφαίνονται οἱ παλιῆς ἀναμνήσεις τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πὺ εἶχε ἔρθει σ' ἐπαφὴ μέ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία.

Ὅτε ὁ Κωστής Παλαμάς ἔμεινε ἀνεπηρέαστος. Τὸ πέ-
 ρασμὰ του στοὺς ἀγῶνες τοῦ δημοτικισμοῦ, οἱ συζητήσεις πὺ γί-
 νανε στὸ *Νουμᾶ* γύρω στὸ βιβλίο τοῦ Γ. Σκληροῦ *Τὸ κοινωνικὸ
 μας ζήτημα*, ἡ ἐπαφὴ του μέ προσδευτικὸς διανοοῦμενους τῆς ἐ-
 ποχῆς του, ὅπως ὁ Ἀλ. Δελμοῦζος, ἡ μελέτη τοῦ Τολστόη, τοῦ
 Ἰψεν κ.ἄ. ξένων συγγραφέων, πὺ τὰ ἔργα τους εἶχαν κοινωνικὸ
 περιεχόμενο, ἀκόμα καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ζωρᾶς στὴ γαλλικὴ Βουλὴ,
 ὅλ' αὐτὰ εἶχαν τὴν ἐπίδρασή τους στὸν Παλαμά. Ἔτσι, μέ τὸν
 πλούσιο καὶ δροντόφωνο στίχο του, στάθηκε κι' αὐτὸς τότες ἕνας
 ὁμηγετὴς τῆς ἐργατιάς καὶ τῶν ἀγῶνων τῆς. Δίνουμε πὺ κάτω
 μερικὸς στίχους του, πὺ οἱ ἐργάτες θά πρέπει νά τοὺς θυμοῦνται :

Ὁ σηκωμὸς τοῦ προλετάριου

Ἀνάστα! Καὶ φεγγόβολος καὶ μεταμορφισμένος
 ἀνίστη ἀπὸ τὸ μνήμα του τὸ παρπαταμένο

ὁ ταπεινός, ὁ κουρσελῆς, ὁ καταφρονημένος,
 ὁ ἀγνώριστος, ὁ ἀπάντεχος, ὁ ἀγέλαστος, ὁ ξένος,
 μισόκοπος, σημαδιακός, ἄσκημος, ὁ ἄντρας, ὁ ἄντρας !
 Τῆς ἐργατιᾶς ὁ βασιλιάς, τῆς φτώχειας ὁ πατέρας,
 τοῦ κόσμου ἀφέντης ! Ἔρχεται τῶν πάντων ὁ ντραγάτης
 ὁ κληρονόμος ἐρχεται στοῦ τέλους τῶν αἰώνων.
 Σταμνὶ βαστῆ, σπαθὶ βαστῆ, γιὰ νὰ σφάξῃ τὰ ἔθνη !
 Δράκοντα, ἀλιά σου, Μαμωνᾶ ! Στὴν οἰκουμένη εἰρήνη,
 ἀδελφωοῦν τοὺς λαούς, χαρὰ καὶ καλὴ γνώμη
 στὴ γῇ ! Τρισεύγενη ἡ δουλειά, μιὰ πολιτεία ὁ κόσμος !

Τὸ 1910 ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε τὸ παρακάτω « Τραγούδι τοῦ ἐργάτη » πού τὸ Ἑργατικὸ Κέντρο τῆς Ἀθήνας εἶχε τότε σκοπὸ νὰ τὸ ἐπισημοποιήσῃ σὰν « ὕμνο » τῆς ἐργατιᾶς :

Ἐμεῖς οἱ ἐργάτες εἴμαστε, πού μὲ τὸν ἰδρωτὰ μας
 ποτίζαμε τὴ γῇ γιὰ νὰ γεννᾷ
 καρπούς, λουλούδια, τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ὁλόγυρά μας,
 φτωχή, ἀλουλούδιαστη, ἄκυρπη μονάχα ἡ ἐργατιά.

Ἐμεῖς οἱ ἐργάτες εἴμαστε, πού μὲ τὸν ἰδρωτὰ μας
 ζυμώνουμε τοῦ Κόσμου τὸ ψωμί
 πῶς δυνατὰ ἀπὸ τὰ σπαθιά τὰ χέρια τὰ δικά μας
 πού μ' ὄλο τ' ἀλυσόδεμα σκάφτουν κι' ἡ γῇ πλουτεῖ.

Στοῦ Κόσμου τοὺς θησαυριστὲς τὸ βίός σου, ἐργάτη, νόμοι
 στοῦ τρῶνε ἀδικητές, χωρὶς ντροπῇ.

Ἀγκαλιαστῆτε ἀδέρφια, ὁρθοὶ μὲ μιὰ
 καρδιά, μιὰ γνώμη.

— Δικαιοσύνη, βρόντηξε καὶ λάμψε προκοπή.

Ὁ Κώστας Χατζόπουλος εἶναι ὁ πεζογράφος καὶ ποιητὴς πού ὄχι μόνο πέρασε στοῦ σοσιαλιστικοῦ κίνημα, ἀλλὰ πῆρε κι' ἐνεργὸ μέρος σ' αὐτό. Ὅμως, ἐξὸν ἀπὸ ἐλάχιστους στίχους μὲ σοσιαλιστικὴ πνοή, τὸ ἔργο του, στοῦ σύνολό του σχεδόν, μένει μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῆς ἐργατιᾶς. Ἀπὸ τὰ λιγοστά ποιήματά του μὲ κοινωνιστικὸ περιεχόμενο διαλέγουμε τὸ πῶς κάτω, πού 'ναι κατὰ τὴ γνώμη μας καὶ τὸ καλύτερο :

Ξύπνα μονάχα ἀπ' τ' ἀποκοιμισμά σου.
 μὴ σκύβεις, λειμοσύνη μὴ ζητᾷς !
 Τριῖζε τὰ δόντια, ἀγρίεψε, (ἄνταριά σου),
 σπάσε ὅποιον μπρὸς σου μπύδισμα ἀπαντᾷς.

Ρίχνε ὅ,τι κόβει τὴν ὁρμή σου, χύμα
σὰν ἀκράτητη θάλασσα πλατειά.
Καθ' ἄλλο μεγαλεῖο μπροστά σου τρῖμα
ἄς πέση ἀπ' τὴ γερή σου τὴ γροθιά.

Αἰῶνες δὲν ἀπόστασες νὰ γέρνης.
σὰν τὸ νωθρὸ τὸ βῶδι, στὸ ζυγόν.
Νὰ σοῦ θερίζουν ἄλλοι ὅ,τι σὺ σπέρνεις,
ἀργούς νὰ θρίψης στάζοντας ἰδρώ ;

Χύνοντας αἷμα σὺ νὰ τοὺς πλουταίνης,
νὰ τοὺς ὑψώνης σκύβοντας στὴ γῆ.
Κ' ἐσὺ νὰ λαχταρᾷς, νὰ μὴ χορταίνης
καὶ τὸ πικρὸ σου, τὸ ξερὸ ψωμί.

Ἀρκετὰ ἐργατικά τραγούδια εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας καὶ στίς ἐπαρχίες (Κέρκυρα, Σύρα, Βόλος κλπ.). Οἱ στιχουργοὶ ἦταν νέοι πρὸ ἐκδηλώναν τὴ συμπάθειά τους καὶ τὸν ἐνθουσιασμό τους γιὰ τὸν ἐργάτη καὶ τοὺς ἀγῶνες του μὲ ὥραϊους καὶ συγκινητικούς στίχους. Ἀναφέρουμε τοὺς πιὸ γνωστοὺς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς νέους ποιητές. Εἶναι οἱ Ἑφτανησιῶτες Γεράσιμος Σπαταλάς καὶ Σπύρος Νικοκάθουρας κι' ὁ Βοιωτῆς Τάκης Οἰκονομάκης, πρὸ τὰ κατοπινὰ χρόνια, ὡς τὸ θάνατό του, ἦταν διευθυντὴς τῆς τοπικῆς ἐφημερίδας Θεσσαλία. Ὁ τελευταῖος δημοσίεψε πολλὰ τραγούδια μὲ σοσιαλιστική πνοή· ἀπ' αὐτὰ ξεχωρίζουμε τὴν « Πρωτομαγιά », πρὸ πρωτοδημοσιεύτηκε τὴν πρωτομαγιά τοῦ 1910 στὸν Ἑργάτη τοῦ Βόλου.

Τὸ ἐργατικὸ κίνημα δὲν ἐπηρέασε μονάχα τὴ διανόηση τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Καὶ στὴν Πόλη καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ στὴ Σμύρνη ἀρκετοὶ νέοι, διανοούμενοι, πεζογράφοι, καὶ ποιητές, ἀγαπήσανε τὴν ἐργατιά καὶ τοὺς ἀγῶνες τῆς. Τόσο στὸν Ἑργάτη τῆς Πόλης, ὅσο καὶ στὸν Ἑργάτη τῆς Σμύρνης, δημοσιεύτηκαν ἐργατικά τραγούδια, ἐνῶ στὰ περιοδικὰ τῆς Ἀλεξάνδρειας Νέα Ζωὴ καὶ Γράμματα (1914 - 1916), ἀπ' ἀφορμὴ τὸ διδλίο τοῦ Γ. Σκληροῦ Τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα, γινόταν μεγάλη συζήτηση γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὴν πάλη τῶν τάξεων. Ὁ Σκληρὸς μὲ διαλέξεις καὶ ἀρθροὺς ἐκλαίκευσε τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, παρερμηνεύοντας ὁμῶς πολλὰς φορὲς τὴ μαρξιστικὴ θεωρίαν. Ἐνάντιά του ξεσπάθωσε ὀλη ή πνευματικὴ ἀντίδραση τῆς Ἀλε-

ξάντρεας, μ' έπικεφαλής τὸ Δ. Ζαχαριάδη. Στὰ μετόπισθεν τῆς ἀντίδρασης αὐτῆς καιροφ λαχτοῦσε κι' ὁ ποιητὴς Καβάφης. Ὑστερὰ ἀπὸ τὸ 1918 τὸ δρόμο τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ζαχαριάδη τὸν ἀκολούθησε ὁ Φῶτος Πολίτης. Ὁ παλιὸς αὐτὸς « σοσιαλιστὴς », ὅταν γύρισε στὴν Ἑλλάδα, ἔγινε τὸ πρωτοπαλλήκαρο τῆς ντόπιας πνευματικῆς ἀντίδρασης.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ Φῶτος Πολίτης δὲν ἦταν μοναδικὸ φαινόμενο. Σιγὰ σιγὰ, ὅσο τὸ ἐργατικὸ κίνημα δυνάμωνε κι' ἐπιχιρνε ὁλοένα καὶ περισσότερο ταξικὸ περιεχόμενο, ἀπὸ τοὺς προοδευτικοὺς στοχαστὲς ποὺ ἀναφέραμε πρὶ πάνω, ἄλλοι κρατήσανε μιὰ συναισθηματικὴ, ἰδεολογικὴ-ἐπαφὴ μὲ τὶς λαϊκὰς μάζες, ἄλλοι δεῖξαν στάση οὐδέτερη ἢ ἀδιαφορία κι' ἄλλοι πέρασαν στὴν ἀντίδραση. Κάμποσοι ἀπὸ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς κατάντησαν λυσσασμένοι ἐχθροὶ τῶν ἐργατῶν καὶ τῆς προοδευτικῆς τοῦς ἰδεολογίας.

Τὸ ἐργατικὸ μας κίνημα συνεχίζει τὴν ἀνοδική του πορεία μέσα σ' ἀδιάκοπους καὶ σκληροὺς ταξικοὺς ἀγῶνες.

Πλὴι τοῦ, στὴ θέση τῶν στοχαστῶν ποὺ γιὰ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο λόγο παραμέρισαν καὶ στάθηκαν ἀδιάφοροὶ ἢ οὐδέτεροὶ καὶ ἐκείνων ποὺ πέρασαν στὴν ἀντίδραση κι' ἐκδηλώθηκαν ἐχθροὶ τῆς ἐργατικῆς, ἤρθαν ἄλλοι, νέοι στοχαστὲς, ποὺ συμπαροστέθηκαν, μὲ τὸ τάλεντο τοῦς, στοργικὰ κι' ἀποφασιστικὰ στοὺς ἀγῶνες τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους αὐτοὺς ξεχωρίζει τιμητικὰ ἡ φυσιογνωμία ἐνὸς μεγάλου πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ποιητῆ Κώστα Βάρναλη.

Χρονικὰ τὸ πλούσιο, τὸ ὥριμο, τὸ πρὶ δυνατό ἔργο τοῦ Βάρναλη δίνεται ὕστερὰ ἀπὸ τὰ 1920. Ὅμως ὁ μέγας νεοέλληνας ποιητὴς ἀπὸ τὰ 1919 κιόλας ξεκόβει ἀπὸ τὸν ἰδεολογικὸ κι' ἀγκυκαλιάζει γεμάτος ἐρμὴ τὸν ἱστορικὸ ὀλισμὸ. Ἀπεκαὶ καὶ πέρα δρῖσκει τὸ σωστὸ δρόμο ποὺ τὸν φωτίζει ἡ Ὅχτωδριανὴ Ἐπανάσταση. Ὁ ποιητὴς νιώθει ὡς τὰ τρὶςδαθὰ τῆς ψυχῆς του τοὺς καθημους καὶ τοὺς πόθους τῆς μάζας καὶ τοὺς προβάλλει σ' ὅλα τὰ ἔργα του θαρρετὰ, δυνατὰ, ἐπαναστατικὰ. Ἰσάξιος ὁ στίχος του μὲ τὴν πρόζα του. Ἡ στίρὰ του εἶναι καυστικὴ. Μιλᾷ στὴν καρδιά τῆς ἀδικημένης μάζας, τὴ συγκινεῖ, τὴν ἐνθουσιάζει, τὴν ἀνυψώ-

νει. Μιλάει στην ψυχὴ τοῦ ἐργάτη, τοῦ ἀναγνωρίζει τὸ Δίκιο, μὰ καὶ τὴ Δύναμη νὰ θεμελιώσῃ τὴ νέα, τὴν εἰρηνικὴ Κοινωνία.

Δίνουμε κάτω δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὴν ποιητικὴ τοῦ συλλογῇ Τὸ φῶς ποὺ καίει καὶ μ' αὐτὰ κλείνουμε τὸ τελευταῖο μας τεῦτο κεφάλαιο :

Τὸ τραγούδι τοῦ Λαοῦ

Ὁ Λαὸς

Βουνά, πελάγη ἀντίμαχα καὶ ριζιμὰ καστέλια
καὶ τῶν αἱμάτων ἄβυσσοι, τῶν πατρίδων θεμέλια,
ἡ Νιὰ Ζωὴ τ' ἀφάνισε καὶ στράτα γίνανε μαβιά,
ποὺ τὴν περνᾷ ἀκατάλυτη τώρα, ποὺ ξύπνησε, ἡ σκλαβιά.

Ὁ Γδικιωμὸς ποὺ χύνεται μαζὶ φωτιά καὶ μπόρα,
ὁ καταλύτης Καθαρισμός, τῆς Πλερωμῆς ἡ Ὥρα
εἴμαστ' ἐμεῖς, ποὺ κόψαμε τὰ ποὺ μᾶς δένανε σκοινιά
καὶ τὴν καρδιά ἀσταλώσαμε μὲ τὴ δικιά σου, Ὅχτρε, ἀπονιά.

. . . . .
. . . . .

Ὡ, πολίτες, ποὺ καθεμιά κι ὀλάκερ' οἰκουμένη,
παλάτια καὶ παράδεισοι, παντόγυρα κλεισμένοι,
ἡ πλωσία Γῆς ὀλάκερη, τὰ κόπια μας κλεμμένα ὡς χτές,
ὅλα μᾶς ξανυδίνονται μὲ τίς ἀγκάλες ἀνοιχτές.

Κι' ἡ θάλασσα, ἀφροθάλασσα κι ἀπανωσιὰ καὶ βάρθη
μὲ τὰ καλὰ ποὺ κουβαλεῖ καὶ τὰ καλὰ ποὺ πλάθει,
Λευτερομάνυ τῆς Ζωῆς, ἀντάμ' ἀγῶνας καὶ χαρά,
ποὺ δίνει ὅλα τὰ πέρατα μὲ τὰ γαλάζια τῆς φτερά,

Στεριά, Θάλασσα κι Ἀνθρώπος, στοιχεῖα αἰώνια τρία,
ἀφεντικὸ δὲν ἔχουνε κι ἀφεντικοῦ ἱστορία !
Ἦρθε κι ἐμᾶς ἡ ἀράδα μας γιὰ νὰ χαροῦμε τὰ πουλιά.
τὴ θάλασσα καὶ τὰ βουνά, τὸν ἥλιο καὶ τὴ σιγαλιά.

. . . . .

Στῆς Λευτεριᾶς ἀνεβασμένη τὰ φτερά ἡ Πλεμπάγια
σὰς φτάνει, ὦ θάματα τοῦ Λόγου, ἀστράματα καὶ μάγια,
ποὺ τὰ παλιὰ τ' ἀμίλητα καὶ τ' ἀγνωρα μελλούμενα
τὰ κάνουνε ὅλα γνῶριμα, παντοτεινὰ λαλούμενα.

Και σὰς Μορφές και Χρώματα, παιχνίδια και ἀγωνία,
τοῦ Σμιλαριοῦ και τοῦ Φωτός διπλή κοσμογονία,
κατάματω σὰς χαίρεται, τῆς Φαντασιᾶς ψηλὴ κορφή,
ἐκεῖ, πού γήλιος οὐρανὸς και ἀνθρώποι γίνονται ἀδερφοί.

Και σὰς, ὦ γάργαρα νερά τῆς Κασταλίας τῶν Ἑχων,
τῆς Ἀκοῆς ὁράματα και Γλώσσα τῶν ἀψύχων,
σὰς δέχεται κατάψυχα και ἀνατριχίλα και φωτιά,
γιὰ τὰ μεγάλα ὀνειράτω μεγάλ' ἡρώισσ' ἀποκοτιά.

Ὅλα σου, Τέχνη, τὰ καλὰ και τὰ μεγάλα δῶρα,
σὰ νά ναι μιὰ, τὰ χαίρεται ψυχὴ παγκόσμια τῶρα.
Τὰ χαίρεται και τὰ πληθθαίνει ὅλα σου τ' ἄξια θάματα,
παλιὰ και νέα, κάθε λογῆς αἰώνιες μορφές και ὁράματα.

Ὁ Ὀ δ η γ η τ η ς

Δὲν εἶμ' ἐγὼ σκορὰ τῆς Τύχης,
ὁ πλαστουργὸς τῆς νιᾶς ζωῆς.
Ἐγὼ μαι τέκνο τῆς Ἀνάγκης
και ὠριμο τέκνο τῆς Ὀργῆς.

Δὲν κατεβαίνω ἀπὸ τὰ νέφη,
γιατὶ δὲ μ' ἔστειλε κανεὶς
Πατέρας, τάχα παρηγόρια
γιὰ πένυ, σκλάβε, πού πονεῖς.

Μέσα στὸ νοῦ και στὴν καρδιά μου
αἰώνων φουντώσανε ντροπές
και τὴν παλάμη μου ἄρματώνουν
μὲ φλογισμένες ἀστραπές.

Ἐνας δὲν εἶμαι, μὰ χιλιάδες !
Ὅχι μονάχα οἱ ζωντανοὶ —
και οἱ πεθαμένοι μ' ἀκλουθᾶνε
σὲ μιὰν ἀράδα σκοτεινῇ.

Μὰ και ὅσοι ἀγέννητοι, χιλιάδες
ἄπλαστοι ἀκόμω μὲ βλογοῦν
και ὅλοι ἀκουμπᾶνε τὰ σπαθιά τους
ἀπάνω μου και τὰ λυγοῦν.

Δὲ δίνω λέξεις παρηγόρια,
δίνω μαχαίρι σ' ὀλουνοῦς·
καθὼς τὸ μπήγω μὲς τὸ χῶμα
γίνεται φῶς, γίνεται νοῦς.

Ἄκου, πῶς παίρνουνε οἱ ἀγέρες,
χιλιάδων χρόνων τὴ φωνή!
Μέσα στὸ λόγο τὸ δικό μου
δὲλ' ἡ ἀνθρωπότητα πονεῖ.

ὦ! πῶς τὸν παίρνουνε οἱ ἀγέρες
καὶ πῶς φωνάζουνε μετὰ
ἄβυσσοι μάβροι, τάφοι μάβροι,
ποτάμια γαῖματα πηχτά!

Ὅθε περνᾷ, γκρεμίζει κάτου
σὰν τὸ βοριά, σὰν τὸ νοτιά
δὲλ' τὰ φονικά ρηγάτα
θεμελιωμένα στὴν ψευτιά.

Κι ἓνα στυλώνει κι ἀνασταίνει,
τό να βασιλεῖο τῆς Δουλειᾶς!
(εἰρήνη! εἰρήνη!) τὸ βσιλεῖο
τῆς Πανανθρώπινης Φιλιᾶς.

Μετὰ τὸ 1920 τὸ ἐργατικὸ κίνημα στὴ χώρα μας ἀνδρώνεται. Οἱ ἐργατικοὶ ἀγῶνες πυκνώνουν καὶ παίρνουν μορφή ἐπαναστατική. Ἡ ταξικὴ συνειδητοποίησή τοῦ προλεταριάτου μας ἰσχυροποιεῖ τὰ συνδικάτα καὶ τὴ Γενικὴ Συνομοσπονδία, ποὺ μέρα τὴ μέρα ἐξελλίσσονται σὲ σπουδαῖα καθοδηγητικὰ ὄργανα πάλης γιὰ τὴν προάσπιση τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων.

Ταυτόχρονα οἱ ὀργανώσεις τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος γίνονται μαζικότερες καὶ ρίχνουν ὅλε τους τὸ βάρος στὴν ἐνίσχυση τῶν ἐργατικῶν ἀγώνων.

Ὁ ὀργανωτικὸς κι' ἀγωνιστικὸς αὐτὸς ὀργασμὸς τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶχε τεράστιο ἀντίχτυπο σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Ἀπὸ τοὺς παλιοὺς λογοτέχνες ποὺ ἀναφέραμε, ὅσοι μείνανε πιστοὶ συμπαραστάτες τῆς ἐργατιᾶς καὶ τοῦ Λαοῦ, δίνουν τώρα μεγάλα καὶ ὠριμα ἔργα. Πλὴν σ' αὐτοὺς νέα προοδευτικὰ ταλέντα ξεπηδᾶνε ὄχι μονάχα στὴν πεζογραφία καὶ στὴν ποίηση, ἀλλὰ καὶ στὶς εἰκαστικὰ λεγόμενες τέχνες, ἀκόμα καὶ στὴν ἐπιστήμη. Τὸ προλεταριάτο, ἔχοντας μαζὶ του συμμέχους καὶ φίλους τοῦ ὅ,τι ζωντανότερο καὶ καλύτερο ἔχει νὰ δείξει ἢ νεοελληνικὴ διανόηση, προχωρεῖ, στοὺς ἀγῶνες του μὲ πίστη, αὐτοθυσία κι' ἐνθουσιασμό, γιὰτὶ ἔχει πιά ἐπίγνωση τοῦ ἱστορικοῦ του ρόλου.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΑΡΧΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α' ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1877 - 1907)

Ἐ φ η μ ε ρ ί δ ε ς

1. *Ἑλληνικὴ Δημοκρατία*. Πάτρα 1877. (Φύλ. 1, Πρωτομαγιά).
2. *Γαλαξίας* (ἔφημ. τῶν ἐργατῶν τοῦ Λαοῦ). Ἀθήνα 1879.
3. *Σύνδεσμος* (ἔφημ. τοῦ ἐργατικοῦ Λαοῦ). Ἀθήνα 1880.
4. *Ἐφημερίς τοῦ Λαοῦ*. Σύρα 1880.
5. *Ἰσότης* (ἔφημ. πολιτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ). Βόλος 1882.
6. *Ἄρδην*. Ἀθήνα 1885 - 1887.
7. *Σοσιαλιστής*. Ἀθήνα 1890 - 1902.
8. *Κοινωνία*. Ἀθήνα 1891.
9. *Σοσιαλιστικὸς Σύλλογος*. Ἀθήνα 1894 - 1895.
10. *Μεταρρυθμιστής*. Ἀθήνα 1894 - 1895.
11. *Νέος Σοσιαλισμός*. Ἀθήνα 1884.
12. *Ἀλήθεια*. Ἀθήνα 1884.
13. *Σοσιαλισμός*. Ἀθήνα 1884.
14. *Φῶς*. Πατρα 1895.
15. *Ἐμπρός*. Πάτρα 1896.
16. *Ἐπὶ τὰ Πρόσω*. Πάτρα 1896 - 1898.
17. *Νέον Φῶς*. Πύργος 1898.
18. *Ἀνάστασις*. Κεφαλλονιά 1900 - 1907.

Φυλλάδια και βιβλία

1. Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἑργάτου (ἦτοι ἡ βᾶσις τοῦ Σοσιαλισμοῦ), Πλ. Δρακούλη. Ἀθήνα 1891.
2. Ἑκκλησις εἰς τοὺς Νέους, Π. Κραπότκιν (ἑλλ. μετάφρ. Πλ. Δρακούλη). Ἀθήνα 1886.
3. Ὁδηγὸς παντὸς ἀνθρώπου, Στ. Καλλέργη. Ἀθήνα 1894.
4. Ἐξέλιξις τοῦ νεωτεριστικοῦ πνεύματος τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος (L' Amarchie dans l' evolution socialiste). Ἑλλ. μετάφρ. Ἀθήνα 1887.
5. Γυνή καὶ Κοινωνισμός, Α. Bebel (μετάφρ. Στ. Οἰκονόμου), ἑκδ. Ἀκροπόλεως. Ἀθήνα 1892.
6. Τί θέλουσιν οἱ Ἀναρχικοί. Πάτρα 1897.
7. Ἡ χειραφέτησις τῆς γυναικὸς καὶ ἡ ἐγκληματικότης 1897.
8. Ὁ γάμος ἐν τῇ Κοινωνίᾳ τοῦ μέλλοντος. Πάτρα 1898.
9. Ἡ ἀπόλυτος τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία. Πάτρα 1898.
10. Τὸ πνεῦμα τῆς Ἐπαναστάσεως. Πάτρα 1898.
11. Πεῖνα καὶ ἐξουσία. Πάτρα 1898.
12. Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἑλληνας Ἑργάτας, Στ. Καλλέργη. Ἀθήνα 1898.

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1908 - 1919)

Ἑφημερίδες - περιοδικὰ

1. Ἑργάτης. Βόλος 1908 - 1910.
2. Μέλλον. Ἀθήνα 1909.
3. Κοινωνισμός. Ἀθήνα 1910.
4. Ἑργάτης. Κωνσταντινούπολη 1910.
5. Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατία. Κέρκυρα 1912.
6. Λαός. Ἀθήνα 1912 - 1914.
7. Ἑφημερίς τῶν Ἑργατῶν. Ἀθήνα 1915.
8. Σοσιαλιστικὰ Φύλλα (περ. φύλ. 1-10). Ἀθήνα 1915 - 1916.
9. Ὁργάνωσις. Ἀθήνα 1914.
10. Ἀνάστασις (περιοδικό). Ἀθήνα 1912.
11. Ἑργατικὸς ἀγών. 1916 - 1919.
12. Σοσιαλισμός. 1918.

Φυλλάδια καὶ βιβλία

1. *Τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα*, Γ. Σκληροῦ. 1908.
2. *Τὸ Κοινωνιστικὸ Μανιφέστο Μάρξ-Ένγκελς* (ἑλλ. μετάφρ. Κ. Χατζοπούλου). 1913.
3. *Έργατης καὶ Μηχαναί*, Ι. Γκραβ (ἑλλ. μετάφρ. Σπ. Φραγκοπούλου). 1919.
4. *Ἡ κοινωνικὴ σπίλα*, Γρ. Έρβι (ἑλλ. μετ. Ζ. Βεξεστένη).
5. *Οἱ δυὸ ἐχθρικὰς τάξεις*, Στ. Παπαδοπούλου. 1916.
6. *Οἱ ρωσικὰς φυλακὰς*, Βέρνς Φίρνερ (ἑλλ. μετ. Τσερκέζου).
7. *Ἡ θρησκεία τοῦ Κεφαλαίου*, Ρ. Lafargue (ἑλλ. μετάφρ.). 1914.
8. *Τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ*, W. Liebknecht (ἑλλ. μετάφρ. Ν. Γιαννιοῦ). 1914.
9. *Ὁ Σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους*, Ν. Γιαννιοῦ. 1914.
10. *Τί ζητᾶμε - Ὁ κολλεκτιβισμός*, Ι. Γκέντ (ἑλλ. μετάφρ.). 1919.
11. *Σοσιαλιστικὰ τραγούδια*. 1912.
12. *Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις*, Ἀντ. Σαραντίδη. 1916.
13. *Ἡ Πρωτομαγιά*. 1919.
14. *Ἡ σύγχρονη ἐργατικὴ ζύμωσις* (ἀνατύπωση ἀπ' τὸν *Έργατικὸ Ἀγῶνα*). 1918.

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει: τήν υπογραφή τοῦ κληρονόμου
Ἀλεξάνδρου Κορδάτου, Ἑρασμίας 2, Κυψέλη

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized, elongated horizontal stroke with a small upward tick on the left and a wavy, downward stroke on the right.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

Γιάννη Κορδάτου

1. Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας
2. Ἀρχαῖες θρησκείες καί
χριστιανισμός
3. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑργατικοῦ
Κινήματος
4. Ἱστορία τοῦ Γλωσσικοῦ μας
Ζητήματος
5. Ἡ Παλαιά Διαθήκη στό φῶς
τῆς κριτικῆς
6. Ἱστορία τοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος
στήν Ἑλλάδα
7. Τ' Ἀμπελάκια κι ὁ Μύθος γιά τό
συνεταιρισμό τους
8. Ἀκμή καί παρακμή τοῦ Βυζαντίου
9. Ἀρχαία τραγωδία καί κωμωδία
10. Δημοτικισμός καί λογιωτατισμός
11. Τά τελευταῖα χρόνια τῆς Βυζαντινῆς
Αὐτοκρατορίας
12. Ἰησοῦς Χριστός καί χριστιανισμός
(2 τομ.)
13. Εἰσαγωγή εἰς τήν Νομικήν
Ἐπιστήμην

«Εμεῖς οἱ ἐργάτες εἵμαστε, ποῦ μέ τὸν ἰδρῶτα μας
ποτίζαμε τὴ γῆ γιὰ νὰ γεννᾷ
καρπούς, λουλούδια, τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ὁλόγουρά μας,
φτωχῇ, ἀλουλούδιαστη, ἀκαρπῇ μονάχα ἡ ἐργατιά.

Ἐμεῖς οἱ ἐργάτες εἵμαστε, ποῦ μέ τὸν ἰδρῶτα μας
ζυμώνουμε τοῦ Κόσμου τὸ ψωμί
πιὸ δυνατὰ ἀπὸ τὰ σπαθιά τὰ χέρια τὰ δικά μας
ποῦ μ' ὅλο τ' ἀλυσόδεμα σκάφτουν κι' ἡ γῆ πλουτεῖ.

Στοῦ Κόσμου τοὺς θησαυριστὲς τὸ θιὸς σου, ἐργάτη, νόμοι
στό τρῶνε ἀδικητές, χωρὶς ντροπὴ.
Ἀγκαλιαστῆτε ἀδέρφια, ὀρθοὶ μὲ μιὰ
καρδιά, μιὰ γνώμη.
—Δικαιοσύνη, θρόνηξε καὶ λάμψε προκοπή.»

Κ. Παλαμῆς